

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Halifenin Rüyaları

İSLAMDA RÜYA VE RÜYA TABİRİ

Annemarie Schimmel

 KABALCI

ANNEMARIE SCHIMMEL
HALİFENİN RÜYALARI
İslamda Rüya ve Rüya Tabiri

KABALCI YAYINEVİ: 240
İnceleme Dizisi: 43

İslam tarihi ve kültürüyle henüz onbeş yaşındayken tanışan Annemarie Schimmel (1922 Erfurt-2003 Bonn) 1941 Kasımında ilk doktorasını, 1945'te Memluk tarihi üzerine hazırladığı teziyle ikinci doktorasını aldı. Aynı yıl Marburg Üniversitesi'nde ünlü dinler tarihi profesörü Friedrich Heiler ile çalışmaya başladı. 1954'te Ankara Üniversitesi'nde Türkçe olarak dinler tarihi dersi okutmaya başladı. 1969'dan emekliliğine kadarki yirmibeş yıl boyunca Harvard Üniversitesi'nde Hint Müslüman kültürü konulu dersler verdi. Daha sonra Bonn'a geri döndü ve Almanya'da Sanskritçe alanında ilk kürsünün açıldığı Bonn Üniversitesi'nde kendisine fahri profesör unvanı verildi. 1997'de aynı üniversitede, Hint Müslüman kültürü konusunda Annemarie Schimmel Kürsüsü kuruldu. Schimmel'in asıl uzmanlık alanı İslam edebiyatı ve tasavvufudur. Schimmel'in seksenden fazla kitabı yayımlanmıştır. Dene-me ve konferanslarının, bilimsel topluluklara yaptığı başkanlıkların, üniversitelerden aldığı fahri doktorlukların, ödül ve nişanlarının listesini yapmak neredeyse olanaksızdır.

Annemarie Schimmel

Die Träume des Kalifen. Träume und ihre Deutung in der islamischen Kultur

© C. H. Beck Münih, 1998 (Akçalı)

Halifenin Rüyaları. İslamda Rüya ve Rüya Tabiri © Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999

Birinci Baskı: Şubat 2005

Yayıma Hazırlayan: Ergun Kocabıyık

Kapak Düzeni: Gökmen Ekincioglu

KABALCI YAYINEVİ

Himaye-i Etfal Sok. 8-B Cağaloğlu 34410 İSTANBUL

Tel: (0212) 526 85 86 Faks: (0212) 513 63 05

www.kabalcı.com.tr yayinevi@kabalcı.com.tr

Baskı ve cilt: Yaylacık Matbaası, Tel. (0212) 567 80 03

Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi, No. 12/197-203 Topkapı, İstanbul.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Schimmel, Annemarie

Halifenin Rüyaları. İslamda Rüya ve Rüya Tabiri

1. Tasavvuf 2. İslam 3. Rüya Tabiri

ISBN 975-997-003-1

ANNEMARIE SCHIMMEL

HALİFENİN RÜYALARI

İslamda Rüya ve Rüya Tabiri

Çeviren: Tuba Erkmen

... ve üçü de aynıdır: insan, nesne, rüya.

Hugo von Hofmannsthal

Budala değilim ki uğraşayım,
Kavuşmak için senin gibisine!
Senin sadece bir rüya içinde
Görünmen yeter benim gibisine!

Chanchanan Abdur Rahim

Rüya

Uyursunuz gece,
rüyada gündüz...
Gündüz uyursunuz,
rüyada gece...
Bu ne mene bilmece?..

Kışın uyursunuz,
rüyanızda yaz...
Yazın uyursunuz,
rüyanızda kış...
Hangisi yanlış?..

Dünyada öldüler,
rüyada döndüler,
Rüyada öldüler,
dünyada döndüler...
Nasıl çıktılar,
Nasıl indiler?..

Gökhan Evliyaoğlu

İÇİNDEKİLER

YAYIMA HAZIRLAYANIN NOTU 9

ÖNSÖZ 11

I. BÖLÜM 15

1. Giriş, 15 ❖ 2. Kuran'daki Rüya ve Peygamberin Rüyaları, 17 ❖ 3. Rüya Tabirciliğinin Gelişimi, 21 ❖ 4. Rüya Nedir? 31 ●

II. BÖLÜM 39

1. Uyku ve Rüya, 39 ❖ 2. Rüyaların Türleri, 41 ❖ *Rüyaların Adlandırılması*, 43 ❖ 3. Sâdık ve Sâlih Rüyalara Nasıl Ulaşılr? 45 ❖ *Istihâre: Geleceği Sorma*, 47 ❖ *Rüyanın ve Gerçekleşmesinin Zamanı*, 48 ❖ 4. Kimler Sâdik Rüya Görebilir? 50 ❖ 5. Rüyaları Kim Gönderir? 51 ❖ *Somut Bir Varlık Olarak Rüya*, 53 ❖ 6. Rüya Tabircileri ve Rüya Tabirciliği, 54 ❖ *Eski Rüya Tabircileri: Şıkk ve Satih*, 55 ❖ 7. Rüya Görenle Rüya Tabir Eden Arasındaki İlişki, 60 ❖ 8. Rüya Tabiri Türleri, 71 ❖ *Harflerden ve Sayılardan Anlam Çıkarma*, 75 ❖ *Kalan Ömrü Gösteren Rüya*, 76 ❖ *Hırsızlığın Aydınlatılması*, 76 ❖ 9. Rüya Bahçeleri, Ağaçlar ve Çiçekler, 77 ❖ 10. Ateş ve Su, 83 ❖ 11. Güneş, Ay ve Yıldızlar, 85 ❖ 12. Besin Maddeleri, 86 ❖ 13. Rüya Hayvanlar, 88 ❖ 14. Rüya İnsan, 99 ❖ *Rüya Renkler*, 103 ❖ 15. Günümüz Türk Rüya Tabirciliğinden Örnekler, 104 ●

III. BÖLÜM 108

1. Sâdik Rüya, 108 ❖ 2. Bahane Olarak Rüya, 109 ❖ 3. Rüyanın Sonrasındaki Görünür İşaretler, 112 ❖ 4. Birden Çok Kişinin Aynı Rüya Görmesi, 116 ❖ *Rüya-Olay Eşzamanlılığı*, 122 ❖ 5. Üç Kez Yinelenen Rüya, 123 ❖ *Üç Kişinin Gördüğü Rüya*, 128 ❖ 6. Rüya Yoluyla Öğrenmek, 130 ❖ 7. Yeni Eserler İçin Esin Kaynağı, 133 ❖ 8. Rüya Yoluyla Hidayete Erme, 136 ❖ 9. Sağlık ve Hastalık, 142 ❖ 10. Yanlış Beslenmenin Sonucu Olan Rüya, 148 ●

IV. BÖLÜM 150

1. Kadınlar ve Rüya, 150 ❖ "Bahçenin Gelini," 152 ❖ 2. Kadınlarla İlgili Olumlu Rüya, 155 ❖ 3. Doğum Öncesi Kehanetler, 162 ●

V. BÖLÜM 167

1. Dinsel Konular, 167 ❖ *Melekler*, 168 ❖ *Hac Ziyareti*, 168 ❖ *Namaz*, 170 ❖ *Kuran'da Adı Geçen Peygamberler*, 170 ❖ 2. Rüya da Kuran Görmek, 174 ❖ 3. Rüya da Allah'ı Görmek, 182 ❖ 4. Rüya da İblis'i Görmek, 197 ●

VI. BÖLÜM 201

1. Süfîler Rüyalarında Neler Görürler? 201 ❖ *Rüya Türleri*, 202 ❖ *Mürîr ve Mürşit*, 203 ❖ *Yol Rüyaları*, 205 ❖ *Yamalı Hırka Giymek*, 206 ❖ 2. Çeşitli Tarikatlarda Rüyalar, 209 ❖ *Çiştîyye Tarikâtı*, 209 ❖ *Nakşebendi Tarikâtı*, 211 ❖ *Şeyh Bedreddin Simavnî*, 212 ❖ *Asiye Hatun*, 212 ❖ *İbn Arabî*, 213 ❖ 3. Bağdatlı İki Süfînin Rüyaları: Şibli ve Hallac, 214 ❖ 4. Şa'ranî'nin Rüyaları, 219 ●

VII. BÖLÜM 225

1. Ahirete Hazırlanmak, 225 ❖ *Rüya da Cennet ve Cennet Zevkleri*, 227 ❖ 2. Ölüm Uyarıları ve Ölmüşlerle Konuşmak, 235 ❖ 3. Ölmüşler ile Yaşayanların Etkileşimi, 242 ❖ *Mezarlıklar ve Mezarlar*, 243 ❖ 4. Öğretme ve Bilgilendirme, 244 ❖ 5. Ölüm Sonrası Deneyimleri, 252 ❖ 6. Ölmüşlerin Rüyalarda Verdikleri Öğütler, 254 ❖ 7. Ölümünden Sonra İtibarın İadesi, 263 ●

VIII. BÖLÜM 265

1. Rüya da Peygamberi Görmek, 265 ❖ *Peygamber Rüya da Nasıl Görülür?* 266 ❖ 2. Nablûsî'nin Yorumu, 269 ❖ 3. Peygamberin Görüldüğü Rüyaların Sıklığı, 276 ❖ *Peygamberi Rüya da Görmek İçin Yapılan Hazırlıklar*, 280 ❖ *Peygamberliğin Tanınmasının Rüya da İşaretleri*, 282 ❖ 4. Bir Öğretmen Olarak Peygamber, 284 ❖ 5. Peygamber ve Ailevi Konular, 286 ❖ 6. Peygamber ve Geçim Kaynakları, 289 ❖ 7. Peygamberin İbadet ve İlahiyat Hakkında Söyledikleri, 292 ❖ 8. Peygamberin Bir Kitabı Tenkit Ettiği Rüyalar, 297 ❖ 9. Peygamberin Soyundan Gelenlerin Rüya da Görülmesi, 299 ❖ 680'deki Kerbela Trajedisi, 301 ❖ *Hasan, Hüseyin ve Zeyd'in Rüya da Görülmesi*, 303 ❖ 10. Öğretmen ve Mürşit Olarak Ali, 304 ❖ *Siyasi Rüyalar*, 306 ❖ *İmamların Şifa Verme Gücü*, 307 ❖ 11. Geç Çağlardaki İranlı Düşünürlerin Rüyaları, 308 ❖ 12. İbnü'l-Hanefiyye Hakkında Hikâyeler, 309 ❖ 13. Ali Nesline Yönelik Eleştiriler, 310 ❖ *Ali Teberrükâtı*, 311 ●

IX. BÖLÜM 312

1. Tarihte ve Siyasette Rüyarlar, 312 ❖ 2. Erken Dönem İslam Tarihi, 314 ❖ 3. Tûlûniler ve Memlukler Devrine Ait Rüyarlar, 321 ❖ 4. Orta Asya ve İran, 324 ❖ 5. Şah Tahmasp'ın Büyük Rüyası, 326 ❖ 6. Hint Prensler, 327 ❖ 7. Anadolu, 329 ❖ 8. Diğer Modern Gelişmeler, 336 ●

X. BÖLÜM 343

Edebi Yansımalar 343

1. Nesrin Her Türü, 343 ❖ 2. Rüya Biçiminde Hicivler, 350 ❖ 3. Rüyalardaki Aşk Üzerine, 352 ❖ 4. Çağdaş Rüya Şiirleri, 358 ❖ 5. Mevlânâ'da Rüyarlar, 362 ❖ 6. Hayat Denen Rüya, 367 ●

SONSÖZ 374

EK 377

KAYNAKÇA 378

DİZİN 388

YAYIMA HAZIRLAYANIN NOTU

Annemarie Schimmel, daha önce yayımladığımız kitaplarında olduğu gibi bu kitabında da belli başlı tasavvuf klasiklerinden önemli ölçüde alıntılar yapmaktadır. Bunların büyük bir kısmını Türkçe çevirilerinden bulup karşılaştırdık ve atıfta bulunan sayfa numarasının yanında, [] içinde Türkçe baskısındaki sayfa numarasını belirttik. Kimi zaman Schimmel'in bir tasavvuf klasiğinden yaptığı alıntının Almancasıyla söz konusu eserin Türkçe baskısı arasında bazı farklılıklar dikkatimizi çekti, bu gibi durumlarda farklılıkların önemli olduğunu düşündüğümüz yerlerde Türkçe baskıyı esas aldık. Bu konuda söz konusu eserlerin şu baskılardan yararlandık:

Ferideddin Attâr, *Tezkiretül-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, Erdem, 1991.

—————, *İlahinâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, II cilt, MEB, 1992, 1996.

—————, *Mantık al-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, II cilt, MEB, 2001.

Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns. Evliya Menkıbeleri*, Lâmiî Çelebi çevirisi, ed. S. Uludağ, M. Kara, Marifet, 2001.

Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh, 1999.

Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb. Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh, 1996.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi*, çev. Şefik Can, Ötüken, 2002.

Bunların dışında da münferit olarak bazı eserlerin Türkçe baskılarına başvurduk. Bunlarla ilgili açıklamaları yayıncının notu (–yn.) olarak belirttik.

Kitaptaki tüm normal parantezler ile tüm köşeli parantezler kitabın yazarına aittir; bunun tek istisnası dipnotlarda kaynaklara ilişkin sayfa numaralarının yanında yer alan ve söz konusu eserin Türkçe baskısındaki sayfa numarasını gösteren köşeli parantezlerdir. Yazarın parantezleriyle karışmaması için, yukarıdaki istisna hariç {} parantezini kullandık.

Almanca basımda tüm dipnotlar metnin sonunda listelenmişti, bunları sayfa sonuna aldık. Kitabın Almancasında metin sonundaki dipnotlar kısmının başında yer alan eser adı kısaltmalarını Kaynakça'nın başına koyduk ve dipnotlarla ilgili bir açıklama cümlesini de yazarın önsözündeki ilgili paragrafa ekledik. Dipnotların yerinin değiştirilmesi dışında referans sistemini yayinevimizin standartlarına uygun hale getirdik; Schimmel'in yazar soyadı ve eserin (ki bunların da kitap mı makale mi oldukları çoğu kere anlaşılmıyordu) kısaltılmış hali ve sayfa numarasından ibaret olan dipnot bilgilerini ayrıntılandırırken eserin kaynakçasını temel aldık. Ancak dipnottaki kimi eserlerin kaynakçada yer almadığını gördük; bu gibi durumlarda

kısaltmış dipnot bilgisini geliştiremedik. Bu işlemi yaparken, dipnotta yer alan bazı yazar veya eser isminlerinin, kaynakçadaki yazımlarla örtüşmediği durumlarla karşılaştık; bu durumlarda da yine kaynakçadaki bilgileri esas aldık. Keza dipnotları sayfa altlarına yerleştirirken numaralandırmayı her bölümde ı'den başlattığımız için ve metnin içinde kalmış bazı kaynakça bilgilerini dipnota eklediğimiz için Almanca baskıdakiyle bizim baskımızın dipnot numaraları aynı değildir. Ancak bu işlemi yaparken, Almanca metindeki dipnot numaraları ile yine Almanca metnin sonundaki alıntılar listesinde yer alan numaralar arasında kimi uyumsuzluklar olduğunu gördük, bu sorunları Türkçe baskıda gidermeye çalıştık.

Kuran alıntılarını Türkçe çevirileriyle karşılaştırıp sure ve ayet numaralarındaki hataları veya Türkçe kuran çevirilerindeki ayet numaraları arasındaki uyumsuzlukları giderdik.

Almanca metinde rüya anlatımlarıyla ilgili cümleler italik yapılmıştır. Ancak bu amaç dışında da kullanılan italikler vardır. Bu karışıklığa son vermek için rüya anlatımı ile ilgili olan italik kısımları farklı bir yazı karakterinde dizdik.

Almanca metnin 327. sayfasında yer alan ve tamamen Alman okuyucuya hitap eden, Arapça, Farsça ve Türkçe isimlerin ve eser isimlerinin yazımında kullanılan transkripsiyon notlarını Türk okurunu doğrudan ilgilendirmese de Türkçe baskıda da muhafaza ettik.

ÖNSÖZ

“İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar.”

Yukarıdaki deyişi yedi yaşımdayken bir masalda okumuştum; Muhammed peygambere atfedildiğini öğrenişim ancak on yıl sonra oldu. Bu sözler beni derinden etkilemişti. Yaşam gerçekten, Doğudaki ve Batıdaki onca şairin söylediği gibi, bir rüya mıydı? Uyanış nasıl bir şey olacaktı? Rüyaları büyüleyici buluyordum, benim için çok gerçektiler, annemin rüyaları da sık sık çıkardı; hâliyle kahvaltıda rüyalarımızdan bahsetmeyi seviyorduk.

Türkiye’de yaşadığım ve öğretim görevlisi olduğum yıllarda, Türk arkadaşlarımdan rüyalarla ilgili pek çok şey öğrendim. Tasavvufun, İslamın mistik boyutlarının derinliklerine indiğimde de rüyaların önemini kavradım; insanın yakın dostlarıyla iletişim kurmasını sağlayabildiklerini gördüm.

Sonra, 1995 yazında, Eranos Derneği Ascona’daki sempozyumu için konu olarak “Rüyaların Gerçekliği”ni seçince, sunduğum raporda Arap, İran, Türk ve Hint-Müslüman kaynaklarında bulduğum örneklerden ve kendi yaşadığım deneyimlerden bazılarını derlemeye çalıştım. Bu kitap, söz konusu raporun genişletilmesi sonucunda ortaya çıktı; ancak bu konuda tek bir şey söyleyebilirim: Böyle bir işe kalkışmak okyanusu fincanla boşaltmaya benziyor. Çünkü insan neredeyse her açtığı kitapta, kâh yüzeysel ve basmakalıp, kâh derin anlamlı ve sürükleyici rüyalardan oluşan rengârenk bir karışıma rastlıyor; bunlar tıpkı bizde olduğu gibi tüm edebi geleneğe eşlik ediyor, ayrıca siyasi ve dini amaçlarla kullanılıyor.

Aşağıda okuyacağınız bölümlerde, rüya hayatının farklı alanlarından, bana önemli görünen bazı örnekler sunulmakta; bunların her biri için çok sayıda koşut örnek vardır. Her şarkiyatçı, zorlanmaksızın bunlara kendi bilimsel alanından birçok örnek ekleyebilecektir. Buradaki örnekler, akla gelebilecek her türlü edebi kaynaktan alınmıştır; en kısa ve özlü bir şekilde yazılmış Arap klasiklerinden yapılmış aktarımlar; cafcıflı, barok bir tarzda yazılmış İran rüyaları ve Osmanlı-Türk rüya anlatıları vardır; bunun dışında gerçeküstü şiir ve hikâyeler de bulunmaktadır. Yaptığım çevirilerde, orijinal havalarını mümkün olduğunca korumaya çalıştım.

Kitapta, yüzlerce örnek için yapılan yorumları eksiksiz denecek bir biçimde sıralayarak bir tür rüyalar ansiklopedisi ortaya çıkarmak amaçlanmadı; böyle bir amaç için eldeki malzeme fazla kapsamlı, yorumlar ise aynı yorumcunun yazılarında bile

birbirini tutmuyor. Bu durumda rüya tabircisinin (muabbir) hünerine güvenmek gerekiyor. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitābū'l-manām* adlı kitabının giriş bölümünde, böyle genel bir dizin oluşturan bir kitaptan söz ediyor; bu kitap, Y. Gouda'nın, *Dreams and Their Meaning in the Old Arab Tradition* (New York, 1991) adlı kitabı ve yalnızca Arapça klasik kaynakları ele alıyor; ancak bu kitap ne yazık ki elime geçmedi. Belki kimi okuyucular felsefi açıklamaları, kimileri de işin sırrına ağâh olmayanlar için anlaşılması güç olan ve mutasavvıfların kılı kırk yaran fikirlerini anlatan bölümleri yetersiz bulacaktır. Bu, kaynakça konusunda da geçerlidir; birkaç kaynağa dikkat çekmekten daha fazlası mümkün değildir. Ancak ben yine de sunulan örneklerin, başka çalışmalar için heves uyandırmasını umuyorum.

Birçok örnekte, başka kültürlerdeki rüyalarla şaşırtıcı benzerlikler göze çarpıyor; öyleyse acaba, birçok farklı halkın rüyalarında kendini gösteren ortak bir bilinçdışı mı var? Ayrıca rüyaları tabir etme biçimleri de çok kereler birbirinin aynısı. Bu benzeşme, Artemidoros'un Batıdaki rüya tabirciliğine çok katkısı olan *Oneirokritikon* adlı Yunanca eserinin IX. yüzyılda Arapçaya çevrilmesinden de önce başlamış.

Rüyaların bilimsel olarak incelenmesi, uçsuz bucaksız gibi görünen bir alan. Bu alanın tümünü taramak bir ömür alır. Üstelik, kitap ve araştırmaların sayısı sürekli artıyor. Rüyalar ile travmalar arasındaki bağlantı araştırılıyor, çocukların rüyalarındaki sağaltıcı güçler bulunuyor, rüyalarla hastalık belirtileri arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılıyor; bunların hepsi heyecan verici şeyler. Ama ben psikolog ya da psikoterapist olmadığım için, sunulan rüyaların bir yorumunu yapmaya kalkışmadım; ancak yine de konunun uzmanlarının burada bazı ilginç şeyler bulacaklarını düşünüyorum. Bu arada, bir bayan psikoterapist arkadaşımın anlattığına göre, Almanya'da yaşayan ve tedavi etmiş olduğu Fashî bir hanım, rüyalarını önce kendi vatandaşı bir kadın yorumcuya anlatıyormuş ve onun yorumlarından çıkan sonuçlar, psikoterapist arkadaşıminkilerle büyük ölçüde örtüşüyormuş...

Terimleri mümkün olduğunca az kullandım; yalnızca, bir rüya tabirinin Arapça bilmeden anlaşılamayacağı durumlarda, Arapça kelimeleri de ekledim. Dipnotlar da özellikle kısa tutuldu; belge olarak gösterilebilecek tüm kaynaklar sayılacak olsaydı, kitabın sonu gelmezdi. Akla gelebilecek her türlü tarihsel kaynaktaki rüyalara rastlanmaktadır ve bu rüyalardan bazıları edebi eserlerde hep yeni versiyonlarıyla karşımıza çıkarlar. Kaynak olarak gösterdiklerim genellikle, bir anlatıya ilk kez rastladığım eserlerdir. Gustave E. von Grunebaum ve Roger Caillois'in yayımladıkları eserde ve toplu bir bakış sunan diğer eserlerde çok büyük miktarda tarihsel malzeme bulun-

maktadır.

Rüyaları ararken çok yardım gördüm. Ne zaman Müslüman arkadaşlarıma bu tasarımdan söz ettiysem, hep kendi ilginç deneyimlerini bana sundular; bu deneyimler büyük ölçüde, geleneksel kaynaklardaki kalıplara uyuyordu. Tüm bu arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Bana işlenecek malzeme, kitaplar ve fotokopiler gönderen ya da ilginç metinlere dikkatimi çeken çok sayıdaki arkadaşşıma da minnettarım. Burada özellikle anmak istediklerim, Dr. Shams ve Dr. Hortense Anwari (Rösrath); Dr. Ali S. Asani (Harvard Üniversitesi); Gesine Auffenberg (Hamburg); mühendis Turhan Berke (Laatzen); Prof. Dr. William Chittick ve Prof. Sachiko Murata (Stony Brook/Long Island); Dr. Heideh Ghomi (Tahran); Dr. Alma Giese (Arlington/Massachusetts); Prof. Ulrich Haarmann (Kiel); Dr. Claus Peter Haase (Kiel); Alfred Huber (Kahire); Dr. Nazir Kaja (Pasadena/Kaliforniya); Nilbengisu Klanten (İstanbul); Navid Kermani (Köln); Prof. J. M. Kister (Kudüs); Dr. Anke von Kügelgen (Bochum); Prof. Tilman Nagel (Göttingen); Dr. Mehmet Önder ve arkadaşları (Ankara); Dr. Andrea Schmitz (Münih); Dr. Ziauddin A. Shakeb (Londra, ondan önce Haydarabad/Dekken); Bahador Sıdıkov (Taşkent); Mehmet Taçşı (Ankara); Dr. Helga Unger-Heitsch (Wesseling); Dr. Wiebke Walther (Tübingen); Prof. Stefan Wild ve Şarkiyat Enstitüsü üyeleri (Bonn); Dr. Zakia Zaouanat (Rabat).

Bazı soruları kendisiyle baştan sona konuşma olanağı bulduğum Dr. Gudrun Schubert'e (Lörrach) özellikle teşekkür ediyorum.

Berlin Devlet Kütüphanesi'nden Dr. H. O. Feistl, kendisinden rica ettiğim Arapça yazma eserleri temin etti ve yayımlamama izin verdi.

Bu kişilerin hepsine ve adını sayamadığım daha birçok kişiye uğurlu rüyalar diliyorum!

A. S.

Bonn, 20 Eylül 1997

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

Yeni rüyalar görmek insanın hakkıdır; dünyada hiçbir güç onu bu haktan mahrum edemez. Belki de bu, insanın ve insanlığın geleceğinin garantisidir.

Hint şairi Serdar Cefri, 1965'te, *Ve Birkaç Rüya Daha* isimli Urdu şiirleri derlemesinin önsözünde böyle yazıyordu. Burada onun rüya ile kastettiği şey, hem insanın geleceğe yönelik olarak tasavvur ettiği hayallerdir hem de kendisine gizemli bir biçimde sunulan şeyler olarak gördüğü rüyalar. Zira Roger Caillois, tüm kültürlerden çok sayıda rüya örneği içeren *The Dream and Human Society* adlı güzel eserinde şunları yazar:

Rüya, bir nedene bağlanamayanın ve keşfedilmemiş olanın karanlığında, gizemli kaynağı sayesinde doğaüstü otoriteye sahip olan hükmedici bir vizyona dönüşür. Rüyadan gelen tanrısal ilham iki katmanlıdır; çünkü gerçeği önceden söyleyip belirler. Rüyalar; gerçeği, meydana gelmesi gereken şekliyle keskinleştirirler. Gelecek; bilinmeyen, her an değişebilen, belirsiz bir şeydir; ama bir kez rüyada görüldü mü, değiştirilemez hale gelir.¹

Bir hadiste, rüyaların anlatılana dek kuş gibi insanın üzerinde dolandığını, anlatıldığında ise gerçekleştiği söylenmez mi?

Bizler için, Descartes'tan beri gündüzle gece arasındaki kapı kapanmış, akıl yoluyla bilinenle sezilen arasındaki sınır kesinleşmiş bulunmaktadır ve böylece rüyalar –eskiden olduğu gibi– çağımız insanının büyük çoğunluğu için artık gerçek yaşamın bir parçası değildir. Klasik edebiyatımız (yalnızca Alman edebiyatı değil) rüya şiiriyle, Calderón'dan Grillparzer'e uzanan tiyatro oyunları ile göstermektedir ki, rüyalar âlemi yaşamın en önemli yönlerinden biri olarak görüle gelmektedir “ve üçü de aynıdır: insan, nesne, rüya.” (Hofmannsthal)

Rüyaların daha yüksek bir gerçeklikten bakış olarak nitelendirilişi, Müslümanlıkta daha belirgindir. Tilman Nagel, büyük fatih Timur'la ilgili olarak çok yerinde bir tespitle şunları yazmıştır:

¹ E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 21. Sık sık işaret edilen bir başka güzel derleme ise şu eserdir: A. M. Esnoult, P. Garell ve diğ., *Les Songes et leur interprétation*, Paris 1959.

Timur'un kendisi ve yandaşları için rüyaların ne kadar büyük bir ikna gücüne sahip olduğunu acaba tahayyül edebilir miyiz? Ona, atacağı bir sonraki adımla ilgili güvenilir bilgiler sağlayan imgelerin biçimlenişinde, Timur'un kendi ruhunun, iradesinin payı olmamış mıdır? Hayaller zaten önceden yerine getirilmiş eylemler değil midir? Çünkü –Timur'un dediğine göre– rüyalar, duyulara kapalı kalan şeylerin dünyasında, varoluşun etkilerini görmektir....²

İslam ülkelerinin kısa tarihini okuyanlar, tarihçilerin derlemiş olduğu rüyaların sayısı karşısında hayrete düşerler. Dahası, İslamda rüya tabiri konusunda büyük bir uzman olan Toufic Fahd'ın (Tevfik Fehd) yazdığına göre, bu eserlerdeki rüyalar, toplumsal gelişmelerin yansıdığı bir perde işlevi görür; daha önemlisi, vakayinâmelerle ya da hal tercümelerine* eklenen rüya anlatımları, tarihçilerin şu ya da bu nedenle yazamadığı gerçekleri üstü kapalı olarak anlatırlar. Yani tarihçiler, kendilerini tehlikeye atmadan fikir beyan edebilmek için rüyaları vesile olarak kullanmışlardır.³ Bu durum yalnızca ortaçağ Bağdatı ya da İranı için değil, küçük farklarla günümüzde de geçerlidir; sert siyasi hicivler yapılırken genellikle rüya anlatma yoluna başvurulduğu görülür (bkz. s. 339).

Bir çağın genel görünümü açısından, bu rüyaların gerçek mi, yoksa kurmaca mı olduğu önemsizdir. Onlar, dokusunda yalnızca gerçeklerin değil, örf ve âdetlerin, anılar ve geleneksel bilgeliğin de birbirine düğümlendiği büyük bir halıyı oluşturur; sabırlı okuyucunun yapması gereken şey, bunların anlamını sabırla çözmektir.

Rüyalar, gelecekle ilgili âlâmetler olarak da kullanılabilmektedir. Bunun en saf hali, ilkçağdaki *incubatio* yöntemine benzeyen *istihâre* geleneğinde görülür: Kişi, dua ettikten sonra, kutsal ya da takdis edilmiş bir yere uzanır ve “hayırlı olanı arar” (zira Arapçadaki “istihâre” kelimesinin tam karşılığı budur); kişi bu yolla, bir sorunun yanıtını, bir ikilemin çözümünü öğrenmeyi ummaktadır. Irşat edici rüyalarda da benzer şeyler gerçekleşir; bu tür rüyalar, sûfilerin talimat aldıkları rüyalarda doruğa ulaşır. Ama rüyaların, kıssadan hisse çıkarmayı, ihtidayı, gizli günahların keşfini, eziyet çektiren sırların gün yüzüne çıkmasını sağladığı da olur; telepatik rüyalar ise

² Tilman Nagel, *Timur*, s. 366.

* Hal tercümesi veya tezkire: Velilerin, âlimlerin menkıbevi biyografileri –yn.

³ Toufic (Toufy) Fahd, E. von Gustave ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies* içinde, s. 352. Toufic Fahd'ın, rüyalar ve kehanetler açısından Arap edebiyatını en iyi tanıyan kişi olduğuna şüphe yoktur; makale ve kitapları okuyucuya klasik Arap edebi geleneğinden bol malzeme sunmaktadır. Bu konuda ayrıca bkz. Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 67.

çeşitli insanlar arasındaki sıkı bağı gösterebilir; geleceği açığa çıkarabildikleri, insanı en yüksek ruhsal aydınlanmaya ulaştırabildikleri gibi, basit gündelik kaygılarla da ilgili olabilirler.

Peki biz, rüyaları kendi kendimize mi görürüz? Rüyalar daha çok bize sunulan, mesaj olarak gönderilen bir şey değil midir?

Uzanmış uyuyordum
muhteşem bir rüya gösterildi bana

Bu eski Noel şarkısından tanıdığımız “rüya gösterildi bana” şeklindeki eski Almanca ifade, aslında yaygın olan “düşledim” deyişinden daha doğrudur; çünkü “düşledim” deyişi, ara sıra dalıp gittiğimiz gündüz hayalleri anlamına da gelebilmektedir.

Sûfiler zaten tüm yaşam bir rüyadan ibaret değil midir, diye sorarlar. “İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar,” şeklindeki hadis, İslam dünyasında rüya tartışmasını büyük bir etki altında bırakmıştır. Önceleri çok sevilen bu söz, Müslümanların durumu sürekli kötüye gidip, yaşam, uyanmayı istedikleri bir kâbusa benzemeye başlayınca, avuntucu bir söze dönüşmüştür. Yaşamın tüm yönleri rüyalar yoluyla anlam kazanır; Michael Lackner, İbn Sîrîn’in –sözde– rüya kitabının girişinde “Bir yabancıнын gezi yazıları gibi, bir rüya kitabı da bizlere, bir çağın, bir ülkenin gelenekleri ve âdetleri hakkında, oranın yerlilerince kaleme alınmış metinlerden öğrenebileceğimizden daha fazlasını öğretir,”⁴ diye yazmakta haklıdır.

Öyleyse biz de rüyalar âlemindeki yolculuğumuza başlayalım. Orada, bize tanıdık gelen pek çok şey bulacağız. Bunlar, Müslümanların görüş ve idealleri hakkında bize, bilimsel teorik incelemelerin gösterdiğinden belki de biraz daha fazlasını gösterecek ya da en azından hissettireceklerdir.

2. KURAN'DAKİ RÜYALAR VE PEYGAMBERİN RÜYALARI

Hız. Muhammed, her sabah, sabah namazından sonra, sahabesine aralarından kimlerin rüya gördüğünü sorar, sonra bu rüyaları yorumlardı. Bu sayede rüya ve rüya tabiri İslamda onay görmekle kalmamıştır; hâlâ da Müslümanların yaşamında son derece önemli bir rol oynamaktadır.⁵ Daha sonraki zamanlarda, sevdikleri ve yücelt-

⁴ Helmut Klopfer, *Das arabische Traumbuch des Ibn Sirin*, s. 13'e yazdığı giriş.

⁵ Ahmed von Denffer, “Traum und Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna,” *Al-Islam*, 1995-1996 tarihli sayılarda yer

tikleri peygamberleri rüyada görmek, dindar insanlar için mutluluk verici deneyimlerden biri olmuştur.

Muhammed'in atalarının, rüyalarında ışık ya da ışıldayan ağaçlar görmek suretiyle Peygamberin gelişini haber aldıkları söylenir;⁶ kendisinin peygamberlik yaşamının başlangıcı da rüya benzeri deneyimlerle belirlenmiştir:

"Allah'ın Elçisinin risâleti başlayıp da Allah ona inayetini göstermek istediğinde, ilk şey... gerçekleşen bir rüya oldu" ve bu rüya ona, şafak vaktinde –birçok kültürde gerçek çıkan rüyalarla bağlantılı sayılan bir vakitte– geldi.

Onun, "Gözlerim uyur ama gönlüm uyanıkur," sözü sık sık yinelenir; o, gelecekteki olayları gönül gözünüyle görürdü; zira gaipten haber alabilmek için saf bir yürek gerekir.

Peygamberlikle görevlendirilmesinden sonra da rüyalar Muhammed'in hayatında önemli bir rol oynamaya devam etti; bu rüyalarından bazılarını Kuran'da değinilir. 624'te, Bedir'de Mekkelilere karşı yapılan savaşta onu cesaretlendiren şey bir rüya olmuştur. Savaşın sonrasında Kuran'da şu tespit yapılır: "Allah sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi çekinirdin ve [savaş] iş[ın]de çekişirdiniz" (8:43). Demek oluyor ki, Muhammed rakiplerinin sayısını bilmiş olsaydı, herhalde müminler savaşmakta tereddüt ederdi. Bu nedenle –sonraki rüya kitaplarına göre– rüyada Peygamberi yanında az sayıda askerle görmek iyiye yorulur.

Belki de bundan daha fazla bilineni, ona Mekke'deki camiye (Mescid-i Harâm) yeniden ayak basabileceğini müjdeleyen rüyadır. Bu rüyayı, 628 yılında, o zamanlar evinin bulunduğu ve yönetim merkezi olan Medine'den Mekke'ye göç etmek istediği, ancak Hudeybiye'de Mekke'li karşıtlarıyla bir anlaşma yapmak zorunda kaldığı zaman görmüştür. Gerçi müşrikler Mekke'yi fethedemediği için onunla alay etmişlerdir, ama Hudeybiye Anlaşması, onun sonraki eylemleri için bir temel oluşturmuştur. Nitekim 630 yılındaki ikinci deneme başarıya ulaşmıştır. Peygamber, ihramsız olarak doğduğu şehre girmiştir; Fetih Suresi'nin 27. ayeti de bunu kastederek: "And olsun, Allah, Elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, başlarınızı [kökünden] tıraş ederek ve[ya] saçlarınızı kısaltarak, korkmadan, güven içine Mescid-i Harâm'a gireceksiniz."⁷

alan klasik yorumlar dizisi.

⁶ Uri Rubin, "Pre-existence and Light. Aspects of the Concept of Nūr Muhammad," *Israel Oriental Studies*, 5 (1975).

⁷ Buchârî, *Şaḥîḥ* 4, 128. Hudeybiye rüyası hakkında bkz. Ahmed von Denffer, "Traum und

Fakat Kuran'da yalnızca Peygamberin siyasi yaşamıyla ilgili rüyalarına değinilmez; İsrâ Suresi'nin 60. ayeti şunu da bildirir: "Sana gösterdiğimiz rüyayı ... sına ma [aracı] yaptık." Bu biraz üstü örtülü anlatım, surenin başıyla ilgilidir; burada şöyle denir: "... O [Allah] ki gecenin bir vaktinde kulunu, ayetlerimizden bir bölümünü kendisine göstermemiz için, Mescid-i Harâm'dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüttü."* Peygamberin bu gece yolculuğu, en temel sülûk merâsimlerinden biri olarak görülür; devamındaki Miraç esnasında, Allah'ın huzuruna ulaşılmıştır.⁸

Sâffât Suresi'nin 102. ayetinde, inanç tarihi açısından önemli bir olaya değinilir: "İbrahim [ona] 'Yavrum' dedi, 'rüyamda seni kestiğimi gördüm.'" Bilindiği gibi İsrailoğullarının bu peygamberi, rüyanın buyruğunu yerine getirmek istemiş, ancak kurban olarak bir koçun indirilmesi sayesinde oğlunu kurban etme yükümlülüğünden kurtulmuştur. Böylece, insan kurban etmenin yerini hayvan kurban etme almıştır. Bununla birlikte İbrahim peygamberin rüya yoluyla gönderilen Tanrı emrini hiç tereddüt etmeden kabul etmesi, inananlar arasında ona yüksek bir mevki kazandırmıştır.

Ancak Kuran'daki en önemli rüya kıssası, Yûsuf Suresi'ndedir. Sureye göre, Yûsuf peygamberin çocukluğunda gördüğü bir rüyada, güneş, ay ve onbir yıldız kendisine secde etmiş, bunun üzerine babası ona, mutluluk müjdeleyen bu rüyayı kıskançlık uyandırmasın diye ağabeylerine anlatmamasını tembihlemiştir. (Bu nedenle, rüya tabirciliğinde, rüyaları tedbirsiz bir şekilde başkalarına anlatmaktan kaçınılması öğütlenir!) Kuran'da kıssa şöyle devam eder: "... Rabbin seni seçecek ve sana rüyaların yorumundan bir parça öğretecek, sana ve Yakub soyuna nimetini tamamlayacaktır...." (12:6). Böylece Yûsuf peygamber, rüya tabirciliğinin ilkörneği haline gelmiş, kendisiyle birlikte tutsak olanların ve hükümdarın rüyalarını doğru olarak yorumlamıştır. Sonraki nesiller bundan, çocukların ve inançsızların da (buradaki Mısır hükümdarı gibi) doğru çıkan rüyalar görebileceği sonucuna varmışlardır.

Peygamberin rüyaları, bazen tamamen dünyevi şeylerle ilgili olurdu. Kendisinden önceki peygamber Hz. İsâ'yı rüyasında gördüğüyle ilgili rivayetler vardır; bunlara

Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna," *Al-Islam* 1/1995.

* 17:1 –yn.

⁸ Bu konuda bkz. R. Hartmann, *Die Himmelsreise Muhammads und ihre Bedeutung in der Religion des Islam*.

göre İsa, Kâbe'yi tavaf etmektedir ve bir insanın olabileceğın en muhteşem güzelliğey sahiptir.⁹ Muhammed'in, en yüksek melekler mevkii olan *mel'e-i a'lâ*'daki bir tartışmayı rüyasında gördüğü de rivayet edilir (ancak Kuran, onun, oradaki tartışmaları bilmediğini belirtir: Sâd Suresi, 69. ayet). Bir rüyasında, *mel'e-i a'lâ*'daki melekler ona, günahlardan nasıl arınılacığını ve manevi olgunluğay nasıl ulaşılacağını ayrıntılı biçimde açıklamışlardır.¹⁰

Muhammed, Bedir Savaşı öncesinde bir rüya yoluyla cesaretlendirildiğı gibi, Uhud Savaşı'ndan (626) önce de rüyasında, bir deveye bindiğini, deveyi bir koçun izlediğini ve kılıcının kırık olduğunu görmüştür. Bu, onun düşman ordusunun komutanlarından birini öldüreceğı, ama kendi akrabalarından birini de kaybedeceğı şeklinde yorumlanmıştır. Gerçekten de amcası Hamza bu savaşta şehit düşmüştür.¹¹

Peygamberin, kırmızı-beyaz ve siyah koyunlar gördüğü bir rüya ise, Arapların ve Arap olmayanların İslama geçeceğini işaret etmiştir: Siyah koyunlar Arapları, kırmızı-beyaz koyunlar Arap olmayanları simgelemektedir.¹² Onun, gelecekteki halifelerini gördüğü kimi rüyalar rivayet edilir; özel hayatıyla ilgili rüyalar da vardır. Çocuk denecek yaştaki müstakbel karısı Ayşe, iki kez, ipekten giysilere bürünmüş bir meleğın kucağında taşıdığı küçük bir çocuk olarak rüyasına girmiştir.¹³ Son olarak, ezan geleneğinin de bir rüyadan yola çıkılarak başlatılmış olduğunu hatırlatalım! (bkz. s. 168).

⁹ Ahmed von Denffer, "Traum und Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna," *Al-Islam* 3/1995, s. 27. İbn Şâhın, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 350: Muhammed'in İsa'yı gördüğü rüya hakkında.

¹⁰ J. M. S. Baljon, *Religion and Thought of Shâh Walî Allah Dihlâwî*, s. 27, dipnot 28.

¹¹ M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of İbn Qutayba's *i'bârât ar-ru'yâ*," *Israel Oriental Studies* 4, s. 71.

¹² A.g.y., s. 72.

¹³ Ahmed von Denffer, a.g.y., s. 28; İbn Şâhın *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 350. Burada, Hz. Ömer'in, ünü Hindistan'a dek yayılmış olan uzun giysisi hakkındaki rüya da bulunmaktadır, bkz. Nizam ad-din Awliya, *Morals of the Heart* (İngilizce çeviri), s. 174; Ahmed von Denffer, a.g.y., *Al-Islam* 1/1996. İbn Şâhın'ın aynı eserinde yer alan bir başka rüyada ise, Peygamber, Cennette bir köşk bir de onun yakınlarında yıkanmakta olan bir kadın görür. Bu köşkün Hz. Ömer'e ait olduğunu ya da öldükten sonra ona ait olacağını öğrenir: "O zaman, kıskanacağını düşünerek uzaklaştım." Ömer, Peygamber'den bunları dinlediğinde gözlerinden yaşlar gelir: "Seni kıskanır mıyım hiç!" diye haykırır; çünkü Peygamber, kıskançlık hissetmeyecek kadar yüce birisidir. (Ömer'in kızı Hafsa, Muhammed'in eşlerinden biridir.) Ahmed von Denffer, a.g.y., s. 28'de, ilgili sözcük, *gayret*, yani "kıskanma" yerine, *gırra*, yani "gururlu" olarak okunmuştur.

Muhammed'in, 8 Haziran 632'de Medine'de, Ayşe'nin evinde ölürken şöyle dediği rivayet edilir: "Bundan böyle, hayırlı rüyalarından başka bir vahiy gelmeyecek; adil olan onu görür ya da o (gerçekleşecek rüya) kendini ona gösterir."¹⁴

Böylelikle, gerçekleşecek rüyaların yüksek önemi kesinleşmiştir. Haberci rüyanın gerçek vahiyle olan ilişkisi belirlenmeye çalışılmış ve sahih rüyanın, peygamberliğin 46'da biri olduğu sonucuna varılmıştır; kimi zaman 70'te bir ya da 61'de bir oranlarına da rastlanır. Bu garip 1/46 sayısı, Muhammed'in 610'dan 632'ye dek 23 yıl peygamberlik yapmış olmasıyla açıklanmaktadır; 23 sayısı 2 ile çarpılmıştır. Ancak bu, çok da ikna edici bir açıklama değildir.¹⁵

Tartışmasız bir şey varsa, o da yalnızca Peygamberin rüyalarının hakiki ve bağlayıcı olarak kabul edilmiş olduğudur: O ve sonraki devirlerin velileri, bu tür "rüya"ları uyanık ya da yarı uykulu haldeyken de görebiliyorlardı. Sıradan ölümlüler ise, yalnızca uyku sırasında bu tür görüntülere şahit olurlar; onlar, seyyahların rehberi ölümsüz Hızır'ı da yalnızca rüyalarında görebilirler.

Öyleyse rüya, gayp âleminde bilgi almanın tek yoludur. Bunun için de rüya tabirciliğinin, Peygamberin vefatından sonraki devrin en seçkin ilimi olduğu söylenir.

3. RÜYA TABIRCİLİĞİNİN GELİŞİMİ

İslam kültüründe rüyanın bu denli merkezi bir konumu olduğu göz önüne alındığında, Müslümanların erken zamanlardan beri rüya tabirine ilgi duymuş olması şaşırtıcı değildir. Yalnızca Peygamberin kendisi değil, kayınpederi, ilk halife Ebû Bekir de (halifeliği 632-634) rüya tabiri konusunda kızı Esmâ gibi tecrübeliydi.

İslamiyet öncesi devirde, Şikk, Satth gibi kâhinler (bkz. s. 168 vd.) bilinmekteydi; bu kişiler, kafiyeli rüya tabiri yapıyorlardı. Kullandıkları teknikler, İslamdaki kehanet sanatında da benimsendi. Güvenilir tarihsel kaynaklar, isabetli rüya tabirleriyle tanınan İbnü'l-Müseyyeb'den (ölm. 713) bahsederler;¹⁶ ancak rüya tabiri denince akla gelen en büyük isim, 728'de ölmüş olan İbn Sîrîn'dir. İlginçtir ki, Ebû Nu'aym'ın

¹⁴ *Rüyâ-i sâliha* hakkında bkz. İbn Sa'd, *aṭ-ṭabaqât al-kubrâ*, c. III, s. 18.

¹⁵ Nathaniel Bland, "On the Mohammadan Science of *ta'bir* or the Interpretation of Dreams," *JRAS* 16. Aynı şekilde İbn Haldun. Buna karşılık, Bess Allen Donaldson, *The Wild Rue. A Study of Mohammedan Magic and Folklore in Iran*'da rüyanın, peygamberliğin 70'te biri olmasından bahseder. Ender olmakla birlikte, başka sayılara da rastlanır.

¹⁶ İbnü'l-Müseyyeb hakkında bkz. İbn Sa'd, *aṭ-ṭabaqât al-kubrâ*, c. V, s. 90 vd.

Hilyetü'l-Evliya adlı eserinde (bkz. s. 191) anlatılan İbn Sîrîn'in tezkiresinde, ona mal edilen yalnızca birkaç rüya tabiri yer almaktadır; bunlar sonraki eserlerde günümüze dek alıntılanmıştır. İbn Sîrîn'in rüya tabiriyle ilgili bir kitabı olduğundan söz eden belgelerin en eskisi, Bağdatlı kitapçı İbn-i Nedîm'in (ölm. 998) *Fihrist* isimli kitap listesidir.¹⁷ İbn Sîrîn, rüya tabircisinin ilkörneğidir; hikâyeler onun yaşadığı çağda geçmeyenler de aralarında olmak üzere, ona mal edilen sayısız rüya tabiri vardır. Onun Abbasi halifesi Me'mûn zamanındaki başarılarıyla ilgili hikâyeler, en sevilenler arasındadır. Bu halife 813-833 yılları arasında, yani İbn Sîrîn'in ölümünden bir asır sonra halifelik yapmıştır.¹⁸ İbn Sîrîn'in kabri, Kahire'de Sitt Rukayye'nin mezarı yakınlarındadır. İşyeri mezarın bitişiğinde bulunan ve İbn Sîrîn'in soyundan geldiği söylenen bir kişinin iddiasına göre, İbn Sîrîn, Mısır hükümdarının Peygambere hediye etmiş olduğu iki Kiptî cariyeden birinin oğludur; Peygamber bu cariyelerden birini kendisine zevce seçmiştir.¹⁹ İşin aslı ne olursa olsun, bir rüya tabircisi övölmek istendiğinde, onun, "her çağın İbn Sîrîn'i, her şehrin Yûsuf'u" olduğu söylenir.²⁰

İbn Sîrîn'in Halife Me'mûn'la olan efsanevi ilişkisi, belki de bu halifenin devrinde Yunan felsefesine bir ilginin uyanmış olmasıyla açıklanabilir; Yunancadan Arapçaya yapılan çok sayıda değerli çeviri, bu ilginin bir göstergesidir. Mite göre, Aristoteles'in görmüş olduğu bir rüya, Me'mûn'un dikkatini eskiçağ geleneğinin önemine çekmiştir.²¹ Kısa bir süre sonra, antik rüya tabirciliğinin en önemli eseri olan, Artemidor'un *Oneirokritikon*'u Arapçaya çevrilmiş ve bu kitap daha sonra, İslamda rüya tabirciliğini belli bir dereceye kadar etkilemiştir. Dokuzuncu, daha çok da X. yüzyılda, pek çoğu ne yazık ki günümüze ulaşmamış bir dizi tabirname yazılmıştır. Bu eserler içinde, birçok yerde adı Abbasi Halifesi el-Mehdi'yle (halifeliği 775-785) birlikte geçen Ebû Ishâk İbrahim Kirmânî'nin eserleri²² ile, Ebû Sa'd Dînâverî'nin (ölm.

¹⁷ İbn an-Nadim, *Kitab al-fihrist*, çev. Bayard Dodge (*The Fihrist of Ibn an-Nadim*), s. 748.

¹⁸ Örnekler için bkz. Karl Brackertz, *Das Traumbuch des Achmet ibn Sirin*.

¹⁹ Kahire'den Alfred Huber'in sözlü olarak verdiği bir bilgi.

²⁰ Wilhem Ahlwardt, *Verzeichnis der arabischen Handschriften*, no. 4263, Spr. 1922, İbn Ghannam, *'arûs al-bûstân*, varak 1b.

²¹ Aktaran Qiftî, *Tarîh al-hukamâ*, Lippert edisyonu, s. 29. Me'mûn ve onun başlangıçta rüyalara duyduğu antipati için bkz. Toufic Fahd: E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 35 vd.

²² Bkz. Toufic Fahd, Esnoul ve diğ. (ed.), *Les Songes et leur interprétation*, s. 131.

1009) Halife el-Kâdir'e adadığı *el-Kâdirî fî't-ta'bir* adlı eseri,²³ özel bir öneme sahiptir. Daha sonraki rüya tabiri kitaplarında, Kirmânî'den ve Dînâverî'den sık sık uzman olarak bahsedilir.

Dînâverî'nin kitabının bugüne kadar bir baskısı yapılmamıştır. Ancak, erken dönem züht okulundan kalma bir eser olan, Ibn Ebî Dûnyâ'nın (ölm. 894) *Kitabü'l-Me-nâm* adlı eserinin, diğerlerine örnek olabilecek nitelikte bir baskısı yapılmıştır. Kitabı yayımlayan ve çeviren, Leah Kinberg adlı bir bilim kadınıdır; kendisinin çok sayıda makalesi de bu baskıda yer almaktadır.²⁴

Ibn Kuteybe'nin (ölm. 889) önemli rüya kitabı da henüz yayımlanmamıştır, ancak M. J. Kister'in geniş kapsamlı bir makalesi sayesinde kullanıma açılmış bulunmaktadır.²⁵ Çok sayıdaki metnin içinden, ehl-i beyt öğretisine göre rüya tabiri konusunu ele alan eserlere özellikle değinelim. Bunlar, Şîî nitelikli eserlerdir; zira 765'te ölen altıncı Şîî Imam Câfer-i Sâdık'tan, tüm eserlerde (Şîîlikle ilgili olmayan eserler de dahil) önde gelen rüya tabircilerinden biri olarak söz edilmektedir. Câfer-i Sâdık'ın tabirlerinin tipik özelliği, farklı tabir olanaklarının titiz bir sınıflandırmasını yapmış olmasıdır.

Dînâverî'nin 1006'da kaleme aldığı *Kâdirî fî't-ta'bir* kitabından, rüya tabirciliğinin ortaçağda ne kadar yaygın olduğu anlaşılmaktadır: Daha eskilerden bir yazar, el-Hallâl, (bugün kayıp olan) kendi eserinde en az 7500 rüya tabircisinden söz etmiş, Dînâverî bunlardan "yalnızca" yüz tanesini seçmiştir. Bu yüz kişi arasında, (doğal olarak Yûsuf'tan başlamak üzere) altı peygamber, Ebû Bekir başta olmak üzere onüç sahâbî, Muhammed'den sonraki ikinci nesilden oniki kişi, on fakih, dokuz zahit, sekiz rüya kitabı yazarı, üçü Yunan altı filozof, ikisi Arap beş hekim, üç Yahudi, üç Hristiyan, altı Zerdüşti, İslamiyet öncesinden yedi Arap, beş şeytani yaratık, üç bü-yücü, dört fizyonomist bulunmaktadır; birbirinden farklı ne kadar din ve meslek varsa hepsi burada mevcuttur!²⁶

²³ Dînâverî konusunda bkz. Toufic Fahd: 'E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 359 vd.

²⁴ Leah Kinberg'in eserleri için Kaynakçaya bakınız.

²⁵ M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's i'barât ar-ru'yâ," *Israel Oriental Studies* 4; sonraki yazarların pek çoğu Kuteybe'nin ve Dînâverî'nin eserlerini alıntılamlıdır.

²⁶ Kayıp *Tabakâtü'l-Mu'abbirin*'in yazarı, el-Hallâl'dır (ölm. 1009'dan önce); bkz. Toufic Fahd: E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 358.

Bundan kısa süre sonra yazılan başka bir rüya tabircileri listesinde, rüya tabiri konusunda yazılar yazdığı söylenen en az 11.750 kişinin adı geçmektedir!²⁷

Arapça yazma eserler kataloglarına bakıldığında, bu sayıların çok da olağandışı olmadığı görülebilir. Örneğin, yalnızca Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki Ahlwardt Arapça Yazmalar Kataloğu'nda, rüya tabiriyle genel ya da özel ilgisi bulunan düzine-lerce metnin kaydı vardır.²⁸ Bunlar arasında, ürcûze olarak yazılmış kafiye-lye risaleler de vardır; bu, birbiriyle kafiye-lye beyitlerden oluşan basit bir nazım biçimidir. Bu biçim, Arapçada daha çok ders kitapları için kullanılırdı; zira bir metin kafiye-lye ilahiyatla, dilbilgisiyle, fıkıhla ve diğer konularla ilgili sorunlar ve çözümleri daha kolay akılda kalmaktaydı. (Bu, eskiden bizde de hafızayı güçlendirmek için kullanılan yöntemlere benzer.) Örnek olarak, İbnü'l-Verdi'nin (ölm. 1336) *Elfiyye* adlı eseri verilebilir; adında belirtildiği gibi, 1000 dizeye sahiptir. Kadınlar, hayvanlar ya da bunların rüyalarındaki anlamlarıyla ilgili kafiye-lye bu özel eserler hem öğretici, hem de eğlencelidir.²⁹

El-Ceziri'nin Eyyubi sarayında kaleme aldığı eser gayet önemlidir; Cherifa Magdi'nin uzun bir süre bu eseri incelemiştir.³⁰ Ebu'l Fadl Hüseyin Tiflisi'nin, *Kâmil-i ta'bir* isimli Selçuklu Beyi II. Kılıçarslan İbn Mes'ud'a (saltanatı 1155-1192) adadığı Farsça eser de aynı sıralarda yazılmıştır.³¹ Bundan kısa bir süre sonra, bir başka Farsça kafiye-lye tabirname kaleme alınmıştır; yazarı Fettâhî adında (ölm. 1448) üslupçu bir İranlı şairdir ve en çok "Hüs-n ü dil", (Güzellik ve Gönül) adlı alegorik destanı-yla tanınır.³²

²⁷ Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitâb al-tahrîr fi 'ilm at-tafsîr des diyâ' ad-Din al-Ğazîrî*, s. 75 vd. Bu kitapta pek çok önemli çıkarımlar yapılmak-ta ve örnekler verilmektedir.

²⁸ Wilhem Ahlwardt, *Verzeichnis der arabischen Handschriften*, Katalog no. 4263-4289 (kısmi olarak birden çok eser).

²⁹ Örneğin İbnü'l-Verdi (Spr. 1932), varak 35'ten itibaren, nesnelerin kısa ve uzaklı bir alfabetik listesini verir; bu listede birbirine hiç denk olmayan öğeler yanyana gelir.

³⁰ Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitâb al-tahrîr fi 'ilm at-tafsîr des diyâ' ad-Din al-Ğazîrî*; dipnot 27'ye de bakınız.

³¹ Tiflisi'nin H. 1348 / 1929 yılında Tahran'da yayımlanan eserine, Nathaniel Bland, "On the Mohammadan Science of ta'bir or the Interpretation of Dreams," *JRAS* 16'da işaret etmiştir.

³² Fettâhî, İranlı bir şairdir. Asıl adı Sibek'tir ve "küçük elma, elmacık" anlamına gelir. O, bu sözcüğü Arapçalaştırarak Tuffâhî'ye çevirmiş, sonra bunu da Fettâhî'ye dönüştürmüştür. Rüya tabiri konusunda diğer Farsça kaynaklar şunlardır: Kâşifî, *Ravzatü's-Şühedâ*; Meclisi,

İbn Şâhîn ve XVIII. yüzyılda da Abdülğanî en-Nablusî'nin yazdığı büyük eserler, kendilerinden önceki eserleri büyük ölçüde ele alıp işledikleri için, küçük kapsamlı rüya tabirine ilişkin Arapça yazıların pek çoğunu unutturmuştur. İbn Şâhîn Zâhîrî (ölm. 1468), büyüleyici bir kişiliktir. Memlûk Devleti'nde yüksek bir askeri görevde bulunmuş, hatta Ürdün'deki Kerek valiliğine kadar yükselmiş olan bu kişi, yalnızca önemli tarihsel incelemeler yapmakla kalmamış, *İşârât fî ilmü'l-'ibârât*, yani *Tabir İlminde İşaretler* isiminde bir de tabirnâme yazmıştır. İbn Sîrîn'e mal edilen eserlerde olduğu gibi, o da rüyaları temalarına göre sıralamıştır. Rüya konuları önemlerine göre hiyerarşik olarak sıralamak yaygın bir yöntemdir.

Buna uygun olarak, hemen hemen tüm rüya tabiri kitapları aynı şemaya göre düzenlenmiştir. (Nablusî'nin eseri ve çevirileri ya da taklitleri istisnadır; aşağıda ilgili bölüme bkz.) Bu sıralamaya tipik bir örnek verelim:

Tanrıyla ilgili rüyalar	Fırtına, yağmur, bulutlar
Ölümünden sonra diriliş, Cen net,	Deniz, ırmaklar, gemiler, su değirmenleri
Cehennem	
Gök, melekler, hava, kuşlar	Ağaçlar, meyveler, sebzeler
Peygamberler ve havarileri	Yemek, içmek, şarap
Kâbe, hac ziyareti, dua	Giysiler, mobilyalar, halılar
Kuran, kitaplar	Altın, gümüş, mücevherler
İhtida, mezhep değiştirmek vs.	Silahlar, demir
İmamlar, kadılar, ateş, duman, toz	Çadırlar ve çadır gereçleri
Güneş, ay ve yıldızlar	Atlar, eşekler, katırlar
Vücudun kısımları	Develer, sığırlar, koyunlar
İnsanın yaratılışı	Filler, aslanlar, vahşi hayvanlar
Yaşlılık, aile, evlenme, boşanma	Kümes hayvanları, yumurtalar
Hastalık, ölüm	Yılanlar, böcekler
Toprak, ekim, deprem	Zanaatkârlar ve gereçleri
Dağlar, kayalıklar, şehirler, köyler, evler	Ender rastlanan garip olaylar

Bazen, İbn Sîrîn'in Klopfer baskısında olduğu gibi, 32 yerine 24 bölüm bulunur; başka bazı eserlerde, örneğin İbn Şâhîn'ininde, 40 bölüm vardır. Bazıları geniş biçimde ele alınmış bazıları özetlenmiştir. Ama genel sıralama, İbnü'l-Kassâr Kayravânî'nin *Kitâbü'l-Mümtî*'sinden alınıldığımız yukarıdaki örnekte görüldüğü gibidir.³³

Hilyetü'l-Müttakîn; Emir Seyyid Ali Lodi, *Mir'âtü'l-Hayâl* (bu esere Bess Allen Donaldson, *The Wild Rue. A Study of Mohammedan Magic and Folklore in Iran*'da da değinilir).

³³ İngiltere'de bir özel kitaplıkta bulunan bu eser hakkındaki bilgimi Londra'dan Dr. François

Ibn Şâhîn'in, kitabına ek olarak aldığı rüya hikâyeleri, hayli önemlidir. Bunlar, klasik rivayet ve menkıbeleri –belirleyebildiğimiz kadarıyla gerçekten güvenilir bir biçimde– ele almaktadırlar. Nathaniel Bland, 1856 yılında *Journal of the Royal Asiatic Society* dergisinde yayımlanan çığır açıcı makalesinde, isabetli bir şekilde Ibn Şâhîn'den bahsetmiştir. Rüyalar hakkında Avrupa'da ilk kez yayımlanan bu çalışmasında Bland, aynı zamanda, İslamdaki rüya öğretilerini ve bu öğretilerin yer aldığı temel eserleri son derece yararlı ve bilgilendirici bir biçimde sergilemiştir. Bland, bu makalesinde, XII. yüzyılda yapılmış bir hadis derlemesi olan, Tebrizî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih*'ini de önemle vurgulamıştır.³⁴ Ancak 1731'de ölen Nablusî'nin eserine değinmemiştir; çünkü bu eserin taşbaskısı ancak 1858'de hazırlanmış ve eser bundan da ondokuz yıl sonra Bulak'ta (Mısır) basılmıştır. Nâbluslu sûfi ve seyyahın bu kitabı, *Te'sirü'l-Enâm fî Ta'birü'l-Menâm*, (Rüya Tabirinde Mahlukların Tesiri) şeklinde romantik bir başlık taşımaktadır. Kitap, tam bir ansiklopedidir, konulara göre değil, alfabetik olarak düzenlenmiştir. Böylelikle, rüyada bal, zambak ya da bir gömlek görmenin ne anlama geldiği kolaylıkla bulunabilmektedir.³⁵ Bu alfabetik sıralama, günümüzde de rüya tabiri kitaplarının çoğunda kullanılmaktadır. Ancak, I. Dünya Savaşı'ndan kısa süre sonra, hâlâ kullanılmakta olan Osmanlı alfabesiyle basılmış Türkçe bir eser olan ve öncelikle Ibn Şâhîn'e dayanan, Seyyid Süleyman el-Hüseyn'in *Kenzü'l-Menâm* adlı kitabı, konulara göre düzenlenmiştir.

İran'da ve Osmanlı Türkiyesinde, elbette, gerek klasik gerek geleneksel tarzda, hatırı sayılır miktarda rüya kitabına rastlanır; Hacı Halîfe'nin eseri bunlara bir örnektir.³⁶ Bu kitaplarda, Endülüslü büyük din âlimi Ibn Arabî'nin etkisiyle yazılmış önemli eserlere değinilmesi şaşırtıcı değildir. Bu büyük düşünürün, ortaçağ sonrası rüya tabirleri üzerindeki giderek artan etkisini incelemek, heyecan verici bir çalışma

de Bois'ya borçluyum.

³⁴ Nathaniel Bland'ın makalesi, İslamda rüya tabiri konusunda genel bilgi içeren ilk temel eserdir ve bugün de öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir.

³⁵ Abdülganî en-Nablusî, *Ta'tirü'l-Enâm fî ta'birü'l-Menâm*, rüya tabiri konusunda yaklaşık 250 yıldır en çok kullanılan başvuru kitabıdır. Eserin iki ciltten oluşan orijinal varakının derkenarına, Ibn Sîrîn'e atfedilen bir rüya kitabı yer alır; ikinci cildin derkenarında ise Ibn Şâhîn'in metni vardır ve bu metin bana son derece güvenilir bir kaynak gibi görünmektedir. Ibn Şâhîn, özellikle *Zübde-i Keşfü'l-Memâlik* adlı tarihi-coğrafi eserin yazarı olarak tanınır.

³⁶ Daha sonraki zamanlar için önemli bir eser, Türk allâme Hacı Kalfa'nın genel bilgiler veren eseridir. Ayrıca Türk halk geleneği için bkz. J. P. Roux, "Les Songes et leur interprétation chez les peuples altaïques," *Les Songes et leur interprétation* içinde, s. 167.

olacaktır.

Sözû edilen etki, öncelikle sûfiler için geçerlidir. Sûfi çevrelerine ait, tarikatlarda kullanılmış irili ufaklı pek çok rüya kitabı, zamanla gün ışığına çıkmaktadır. Ancak anlaşılacağı gibi, tarikat üyesi olmayanlar için bunlar anlaşılması güç kitaplardır.³⁷

Özbekçe olsun, Başkırtça olsun, Orta Asya dillerinde yazılmış rüya kitapları da vardır. Hatta, Karakurum'daki Hunza'da, İsmailîlere ait bir rüya kitabı bulunmaktadır.³⁸

Rüyalar yaşamın öylesine ayrılmaz bir parçasıdır ki, herhalde Arapça, Farsça ya da Türkçe hiçbir eski eser yoktur ki, içinde önemli rüyalar aktarılmamış olsun. Bu rüyalar genellikle, belirli siyasi olayların ifade edilmesinde kullanılırlar. Tabii burada, sonradan uydurulmuş rüyalar da yer alır; ancak bunlar da ilginçtir; çünkü siyasette belirli mekânizmaların işleyişine ışık tutarlar.

Bu işin erbâbı olarak göremeyeceğimiz insanlar bile, rüya tabiriyle ilgilenmişlerdir; komutan İbn Şâhîn'in yanı sıra, Haçlı Seferleri sırasında Suriye meliki Usâme ibn Munkız da (ölm. 1188) buna örnektir. Bu durum, edebi eserlerin çok sayıda rüya anlatımı içermesi sonucunu doğurmuştur. Buna iyi bir örnek, Kadı Tenûhî'dir (ölm. 994); *Mutlu Son** adlı eseri, Arnold Hottinger tarafından kısmen Almancaya çevrilmiştir. Eserin altıncı bölümünün tamamı, bir kurtuluşu ya da umutsuz gibi görünen durumlardan çıkışı müjdeleyen ve gerçek çıkan rüyalardan bahsetmektedir.

Sevgi üzerine yazılmış olup da rüyalardan bahsetmeyen bir kitap düşünülebilir mi? Gerek dünyevi aşk konusundaki kitaplar, gerekse ilahi aşkı konu alanlar rüyalarla doludur. Mısırlı din âlimi Demîrî'nin (ölm. 1405) *Hayvanların Hayatı* (*Hayâtü'l-Hayavân*) isimli paha biçilmez eseri gibi, görünüşte kuru doğabilgisi kitaplarına benzeyen kitaplar, değindikleri hayvanların hemen her birinde, aslan, bit ayırt etmeden, o hayvanı rüyada görmenin anlamıyla ilgili bilgiler de verirler.³⁹

Menkıbelerden, atasözlerinden, latifelerden oluşan koca bir kitap denizinin de

³⁷ Mustafa Tatçı ve Celal Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufi Rüya Tabirleri*, bu tür edebi ürünleri tanıtmaya amacı taşıyan yararlı bir ilk denemedir.

³⁸ Allama Nasir al-Din Hunzai, *Studies in Spirituality and Dream*, İsmailîler'de günümüz rüya tabirciliğine ışık tutmaktadır.

* *El-Ferec ba'dü'l-şidde* (Sıkıntıdan Sonra Gelen Ferehlik) –yn.

³⁹ J. de Somógyi, "The Interpretation of Dreams in Damiri's *Ḥayawân*," *JRAS* 1940-41. Bu çalışma, Demîrî'nin *Kitab-ı Hayâtü'l-Hayavân* adlı kitabındaki, hayvanların rüyada görülmesinin anlamlarıyla ilgili malzemeyi kısaca özetlemektedir.

rüya incelemeleri için kullanılabilecek eserler arasında bulunduğu muhakkaktır. Robert Irwin'in Avrupalı okurlara tanıttığı *Binbir Gece Masalları*,⁴⁰ İran ve Türkiye'nin romantik kahramanlık destanları olsun, Sanskritçeden Farsçaya, oradan Türkçeye çevrilmiş *Tûtinâme (Papağan Kitabı)* ve onun benzerlerinin önemli kısımlarında rüyalar yer alır; çünkü edebiyatta, hikâyenin gidişatını hazırlamak için rüyalar sık sık anahtar bir rol oynar.

Rüyalar hakkındaki bilgilerimiz için en önemli kaynak, yaşamlarında rüyaların ve –rüyalardan ayırt edilmesinin pek mümkün olmadığı– rüyetlerin belirleyici bir yer tuttuğu sûfiler, zahitler, mutasavvıflardır. Bu imanlı kişiler, rüyalarında yalnızca kendilerinin doğru yolu bulmalarını sağlayan Cennet mutlulukları ya da Cehennem azaplarını yaşamamakta, Allah'ı bile görebilmektedirler. Mürşit ile mürit arasındaki rabıta rüyalar yoluyla muhafaza edilir ve kimi müritler şeyhlerini rüya yoluyla bulur! Şeyh ise, müridin rüya âlemini gözlemleyip yorumlayarak onun en yüksek hedefe ulaşmasına yardımcı olma yeteneğine sahiptir; hatta bu onun görevidir. Ancak, imanlı bir Müslümanın rüyasında görebileceği en önemli kişi, arayış içindeki insana rehberlik eden Hz. Muhammed'dir. Din büyüklerinin söylediğine göre, onun rahmeti Cehennemde bile kendini belli eder: Muhammed'in amcası Abbâs*, bir gün Allah'a, Kur'an'ın Mesed Suresi'nde lânetlenmiş olan Ebû Leheb'i rüyasında göstermesi için dua eder. Dileği gerçekleşince, Abbâs, akrabası olan bu günahkâra, Cehennem çukuru içinde durumunun nasıl olduğunu sorar. Ebû Leheb, pazarı pazartesiye bağlayan gecelerde ateşin kendisine acı vermediğini söyler; çünkü o gün Muhammed doğmuştur ve Ebû Leheb sevincinden bir cariyesini azat etmiştir; şimdi Cehennemde, bu sevabı takdir edilerek haftada bir kez birkaç saatliğine bağlılanmaktadır.⁴¹

Rüyalar hakkındaki yaygın rivayetlere, müminlerin pek çok deneyimi de eklenebilir; bu anlatımlar, onların manevi dünyasına ışık tutmaktadır. En modern Türkçe rüya tabiri kitaplarında bile, yazarın kendi rüyalarından bir ya da ikisini anlattığına sık rastlanır, buradan, rüyaların ne denli önemi olduğu anlaşılabilir.

⁴⁰ İbşihî'nin *Mustazref* adlı kitabı ya da Serrâc'ın *Meşârî'ül-ıuşşak* adlı kitabı gibi eserlerde, çok sayıda rüya anlatısı bulunur. Irwin, *Arabian Nights, A Companion* (Almanca *Die Welt der Tausendundeinen Nacht* ismiyle çevrilmiştir), 1001 *Gece Masalları*'ndaki rüyalar konusunda iyi bir giriş sunar. Aynı yazarın kendi romanı olan *The Arabian Nightmare* (Almanca çevirisi: *Der arabische Nachtmahr*), ortaçağ İslam dünyasının rüya anlatıları ve rüya kuramlarını çarpıcı bir biçimde işlemektedir.

* El-Abbâs b. Abdülmuttalib –yn.

⁴¹ Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi §33, 8.

Müslümanlar için, gerçekleşen rüyalar görmek, Allah'ın lûtfuna bir işaret sayılmıştır; birçok Müslüman, anlattıklarına Kuran'ın Duhâ Suresi'nin 11. âyetini ekler: "Ve Rabbinin nimetini anlat!" Böylece, başkaları gibi, Mısırlı mutasavvıf Şa'rânî de (ölm. 1565), hayat hikâyesine ilişkin notlarına *Letâ'ifü'l-Minen*, (*Hoş Lûtuflar*) ismini vermiştir.

Bu nedenle, her sınıftan insan, rüyalarını kaydetmiştir. Hambelî fakih İbnü'l-Bennâ, George Makdisi tarafından yayımlanan güncesinde, Bağdat'ın Ağustos 1068 ile Eylül 1069 arasındaki siyasi ve toplumsal yaşamını yansıtmakla kalmaz, sık sık da rüyalarından bahseder; hemşehrilerinin de onu takdir edilecek bir rüya tabircisi olarak gördükleri aşikârdır (bkz. s. 91).⁴² Evinden taşındığını gördüğü bir rüyasını, Cennete gideceğinin müjdesi olarak tabir etmesi, onun rüyalarında dünyevi hayatla ahret hayatının nasıl iç içe geçmiş olduğunu göstermektedir.

Kuzey Afrikalı sûfi Zevâvî'nin (ölm. 1477) rüya günlüğünün, Jonathan Katz tarafından ayrıntılı bir çözümlemesi yapılmıştır. Büyük bir veli olmayı dileyen bu kişinin rüyalarında peygamberlerin önemli bir yer tuttuğu özellikle vurgulanmalıdır. Zevâvî, *Tühfe (Armağan)* adlı eserini, okuyanı Cennete götürecek kutsal bir kitap olarak görmektedir; çünkü deneyimlerini Peygamberin emri üzerine açıklamıştır!⁴³

Kendisinden yaşça büyük olan çağdaşı İbn Şâhîn de, benzer şekilde rüya tabiriyle ilgili kitabının sonuna kendi gördüğü pek çok rüyayı eklemiştir. İbn Şâhîn'in hemşehrisi Şa'rânî'nin özenli kayıtları, kesinlikle titiz bir mutasavvıfın kendi kendini çözümlemesi olarak önemlidir; zira o, rüyasında gördüğü her şeyi, kısa süre önce işlenmiş bir günaha ilişkin bir işaret veya çeşitli hatalara yönelik bir uyarı olarak nitelendirir. Ancak, kendisinin, diğer mutasavvıfların ihtişamlı rüyalarından uzak olduğu açıktır. Jonathan Katz, Şa'rânî'yi de bir makalesinde ele almıştır (bkz. s. 221 vd).

Osmanlı Sultanı III. Murad (saltanatı 1574-95) gibi hükümdarlar, rüya günlüğü tutmuşlardır.⁴⁴ Bunlardan biri de, Mysore Sultanı Tîpû'dur. Tîpû, 1799'da başkenti

⁴² George Makdisi, "Autograph Diary of An Eleventh Century Historian of Bagdad Ibn al-Bannâ," BSOAS 18 (1956) ve 19 (1957).

⁴³ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*; Katz ayrıca Şa'rânî'nin rüyadaki şahadetiyle ("An Egyptian Sufi Interprets His Dreams") ve "Shaykh Ahmad's Dream" adlı çalışmasında 'Mekke Mektupları' denen belgelerle de ilgilenmiştir.

⁴⁴ Sultan III. Murad'ın rüya günlüğünün yazma nüshası, Yazma No. 2599'da *Kitabü'l-Menâmât* adı altında İstanbul'da, Nuruosmaniye'de bulunmaktadır.

Seringapatam'da İngilizlere karşı savaşıırken ölmüştür. Rüyalarında, siyasi ve dinsel motifler bir aradadır.⁴⁵ Asiye Hatun adında dindar bir Türk kadınının 1640 yılında pîrine yazdığı mektuplar, onun, rüyalar yoluyla sülûkuna ilişkin bir tür günlük oluşturmaktadır.⁴⁶ Haydarabad/Dekken'daki soylu ailelerden birinde, Kutbû'n-Nisâ Begüm'ün, yaklaşık 80 yıl önce kaydetmiş olduğu rüyalarını içeren kapsamı bir Ur-duca yazma bulunmaktadır.

Akla gelen bir diğer örnek de genellikle *mübeşşirât*, yani “hayırlı âlametler” diye adlandırılan uğurlu rüyalarla ilgili çok sayıdaki hikâyedir. Bunların bir örneği Şah Veliyullah Dihlevî'nin (ölm. 1762) kaydettikleridir.⁴⁷ Bir diğer örnek, hayra âlâmet rüyalarla takdis edilmiş olan Hintli dindar Müslümanlara ait pek çok modern hayat hikâyesidir. Ayrıca Ahmediyye tarikatının kurucusu Mirzâ Gulâm Ahmed'in kehânet rüyaları, bu akımı tanımak açısından büyük öneme sahiptir.⁴⁸

⁴⁵ Bu esere ilk dikkat çeken, Nathaniel Bland'dır; büyük bir belge zenginliğine sahip makalesini yazmaya da belli ki onu bu eser teşvik etmiştir. Bugün Londra'da, India Office Library'dedir. 50'li yıllarda Karaçi'de, Dr. Mahmud Hüseyin tarafından yayımlanmıştır.

⁴⁶ Cemal Kafadar, Asiye Hatun'un mektuplarının mükemmel bir incelemesini ve edisyonunu gerçekleştirmiştir: “Mütereddîd Bir Mutasavvîf. Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri 1641-1643” {Türkçe baskısı için bkz. *Asiye Hatun. Rüya Mektupları*, Oğlak Yayıncılık, 1994}. Bu konuda kadın yazar Kutbû'n-Nisâ Mahfi'nin (1868-1938) *Kutbû'r-Rüya* eserine bakınız; altbaşlık olan *Hâb-kî Ta'bir*, 1321/1903 kronogramını vermektedir. İçinde, kısmen yorumlu olmak üzere 452 rüya vardır; ancak bunların çoğu, Haydarabadlı Nizam'ın akrabası olan bu bayanın gündelik sorunlarıyla ilgilidir.

⁴⁷ Şah Veliyullah, sık sık *mübeşşirât*ını, yani rüyalar yoluyla kendisine müjdelenenleri yazmıştır; örneğin *Tefhimât*, c. II, s. 154. Kırk adet hayırlı âlâmeti içeren ayrı bir baskı da 1940 sıralarında Delhi'de yapılmıştır. Yine 1940'larda Delhi'de basılan, rüya tabiriyle ilgili bir *Risâle-i fî'tahkikü'r-Rüya* da ona atfedilmektedir. Hint asıllı zahitlerle ilgili klasik ya da çağdaş hemen hemen tüm hal tercümelerinde, kendilerinin görüldüğü ya da kendi gördükleri rüyalara yer verilir. Bunlar arasından Peygamberin görüldüğü rüyalar özellikle vurgulanır. Jamal Malik, *Islamische Gelehrtenkultur in Nord-Indien. Entwicklungsgeschichte und Tendenzen am Beispiel von Lucknow* (Leiden 1997) adlı çalışmasında, bu eğilime ilişkin çok ilginç bazı örnekler vermektedir.

⁴⁸ Özellikle, Mirzâ Gulâm Ahmed'in rüyaları önemlidir. Kendisi, Ahmediyye hareketinin kurucusudur; rüyalarında ona muazzam vaatlerde bulunulmuş, bunlardan bir tür nebevi görevin söz konusu olduğu sonucu çıkmış, bu da Ahmediyye hareketinin Pakistan'da reddedilmesine ve 1973'te kovulmasına yol açmıştır; bkz. Johanan Friedmann, *Prophecy Continuous. Aspects of Ahmadi Religious Thought and Its Medieval Background* ve M. Zafrulla'nın eseri *Tezkire*.

Son bir tür de, dünyevi izlenimi veren olayları haber veren rüyalara ilişkin notlardır. Bu örnekte, rüyaları görenin büyük iddiaları yoktur; ancak yine de kullandığı sözcükler, dindar bir öğrencinin “normal” rüyalarını yansıtır. Burada akla gelen bir örnek, Türk dervişi Aşçı Dede İbrahim’in notlarıdır; bu kayıtlar 1955’te Marie Luise Bremer tarafından deşifre edilmiştir.⁴⁹ Orta sınıftan gelmekte olan bu Türk, bazı açılardan Zevâvî’yle benzerlikler taşır; yalnız rüyaları onunkiler gibi hep Peygamberin etrafında odaklanmış değildir. Buna karşın, bu rüyalar, Türkiye’nin çeşitli yerlerinde askeri memur olarak bulunmuş bir kişinin dilekleri ve umutları hakkında doğru bilgiler verirler.

Rüyaları, Aşçı Dede’ye Şam’daki görevinin sona ermiş olduğunu (s. 127), İstanbul’a geri dönmesi gerektiğini (s. 129) bildirir. Şeyhi rüyasına girip, oğluna para vermesini tembihler (s. 120) ve babasının yeni evliliği bir rüya tabiri sayesinde tertip edilir. Hatta Aşçı Dede, gördüğü bir rüya üzerine, ordu yönetiminin ıslahına ilişkin bir dilekçe kaleme alır (s. 129) ve Şeyh Fehmi, bir rüya aracılığıyla ona, bir yedek birliğin Erzurum’a dönüşünü haber verir (s. 112). Şam’daki Emevi Camii’nde çıkan bir yangın ya da salgın hastalıklar gibi felaketleri rüyasından görür. Toplumsal davranışları da rüyalar yoluyla düzenlenir: Bir rüya kendisini uyardığı için bayram ziyaretlerine gitmez (s. 165). Maaş zammı umudunun boş olduğunu söyleyen bir rüyanın, bir memurun endişelerini dışa vuruyor olması pek şaşırtıcı değildir; ancak bu rüya, şifreli bir biçimde devam eder: Hz. Musa, doktora gitmediği için azarlanmaktadır. Bunun anlamı, Aşçı Dede’nin, ümit ettiği maaş zammı için âmirle-riyle görüşmesi gerektiğidir...

4. RÜYA NEDİR?

İslam dünyasında, rüyanın ne olduğunu ve nasıl meydana geldiğini kendine sormamış bir düşünür yok gibidir. Bu konuda genel olarak Kuran’ın Zümer Suresi’nin 42. ayeti temel alınmıştır: “Allah, ölmekte olan canları alır, ölmeyenleri de uykularında [bedenlerinden alıp kendilerinden geçirir]; sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz bunda düşünen bir

⁴⁹ Marie Luise Bremer’in *Memoiren des Derwischs Aşçı Dede İbrahim*, yani *Derviş Aşçı Dede İbrahim’in Anıları* isimli çalışması, yüksek bir makamda olduğu söylenemeyecek bir mutasavvıfın, gayet insani aktarımlarını içermekte ve böylelikle rüya edebiyatında sevindirici bir zenginlik oluşturmaktadır. Bu insani özelliği nedeniyle, kitap yeni bir baskıyı hak etmektedir.

toplum için ibretler vardır.”

Rüya kitaplarının yazarları, bu ayeti kendilerine merkez alırlar; bu sözler, uykunun ölümle kardeş olduğu yolundaki yaygın görüşü de içermektedir. Filozoflar ise, rüya görmeyi felsefi yollarla açıklamaya, ancak bunu yaparken yine de, hem Kuran’da yer alıp hem de Peygamberin örnek oluşturduğu dinsel öncüllerden fazla uzaklaşmamaya çalışmışlardır.

Aydınlatıcı bir makalesinde, “İslamda Felsefi Rüya” öğretilerini⁵⁰ inceleyen Helmut Gätje, düşünürlerin, dinsel tasavvurlarını, felsefi ve kısmen de tıbbi kavramlarla yardımcıyla temellendirmeye ve açıklamaya çalıştığını göstermiştir.

870’te ölen Kindî, *Uyku ve Rüya*⁵¹ hakkında bir risale kaleme almış, bu yazısıyla daha o zamanlar, insanın “suret oluşturma yetisi”ni, yani “hayal gücü” denen şeyi, algı ile mantık arasında bir yere yerleştirmiş ve onu rüya görme faaliyetinin sorumlusu olarak tespit etmiştir. Filozofların çoğu gibi o da, dış algıların dikkat dağıtıcılığından arınan ruhun, uykuda, bu yetinin faaliyetini artırabileceğini belirtmiştir. Diğer bilimsel yazılarda da buna işaret edilmektedir: Bir insan günlük uğraşlarını bırakıp uykuya çekilerek dış izlenimlerden uzaklaştığında, hayal gücü ya da adına her ne dersek diyelim, o iç güç, daha yüksek bir kavrayışa ulaşabilir. Ancak, Kindî’ye göre, iyi ve gerçekleşecek rüyalar görebilmek için, özel bir ruhsal yetkinlik de gerekmektedir.

Kindî’den yaklaşık bir yüzyıl sonra ölmüş olan Fârâbî’nin rüyanâmesi günümüze ulaşmamıştır, ancak bu yazar da çeşitli başka eserlerinde hayal gücü denen yetinin rüyalar konusunda belirleyici bir rol oynadığını yazar. Yalnız, ona göre büyük ölçüde günlük olaylardan, anılardan, bedensel eğilimlerden kaynaklanan normal rüyaların ana bileşeni “insani” ve “tıbbi” bir bileşen iken, “haberci rüyalar” için, daha yüksek güçte bir etki şarttır.

Ibn Sina da (ölm. 1037) *Rüya Risalesi*’nde, hayal gücünün, rüyalarda büyük bir rolü olduğunu yazmıştır. Ibn Rüşd ise (ölm. 1198), “rüyalarda manevi bir sürecin söz konusu olduğunu, bu sürecin, uyanıklık halindeki idrak sürecinin tersine işlediği”ni saptamıştır. Antik çağlardaki düşünürlerin ortak görüşünü Gätje şu şekilde

⁵⁰ Helmut Gaetje, “Philosophische Traumlehren im Islam,” ZDMG sayı 109, 1959. Aşağıdaki notların çoğunluğu bu yararlı makaleye dayanmaktadır. Fritz Meier, “Die Welt der Urbilder bei Ali Hamadani,” bu meseleye giriş niteliği taşıyan bir başka önemli çalışmadır.

⁵¹ Kindî’nin rüya kitabı, 1897 yılında, Münster’de, A. Nagy tarafından Latince olarak yayımlanmıştır. Şimdi artık Ebû Rıza tarafından yapılmış bir baskısı da vardır.

özetlemektedir:

Rüya belirli ruhsal süreçlerin bir sonucudur. Bu süreçlerin bir kısmının, uyanıklık hali süreçleriyle devam eden bir bağlantısı vardır, bir kısmı ise başka etkenler tarafından belirlenir.

İçeriği açısından, rüya, duyu algıları alanına dahildir; ancak dış algılamalardan belirli farkları vardır (kısmi soyutlama). Rüyaların biçimlenişinde, rüyayı görenin arzuları ve endişelerinin yanı sıra, şüphesiz maddi koşullarının da payı vardır; öyle ki, rüyaların niteliklerinden yola çıkılarak, bu maddi koşulların neler olduğu bir dereceye kadar saptanabilir.

Ortaçağ İslam dünyasının Yunan etkisi altındaki düşünürlerinin büyük sorunu, gerçek çıkan ve kehânet niteliği taşıyan rüyalar muammasını aydınlatmak olmuştur. Fârâbî, melekler hiyerarşisinde en üst düzeylerde yer alan meleklerin bir etkisi olduğunu varsaymaktadır. Bunlar, Platon felsefesinden de tanınan takımyıldızlarla bağlantısı bulunan meleklerdir. İbn Sina da meleklerin ya da bir başka ifadeyle doğaüstü güçlerin etkisi olduğunu savunmuştur:

Tanrısal güç, nasıl ki insanı uyanık durumdayken kazalardan koruyor ve hayırlı olana yönlendiriyorsa, uykusunda da ona gelecekte haberler verir. Bunlar önceliklerine göre ya çok açık seçik ya da pek açık olmayıp yorum gerektiren haberlerdir. Kişiyi tehdit eden, değiştirilemez bir kötülük söz konusuysa, uyarı bu kötülüğün meydana gelmesinden ancak kısa bir süre önce ortaya çıkar ki, kötülüğe uğrayan kişi fazla korku ve endişe çekmesin. Ancak bu durumda rüya çoğunlukla hayli açıktır. Buna karşın, bahsedilen nedenlerle, beklenen mutluluğun haberi mümkün olduğunca erken gelir ve o kadar net değildir.

Böylelikle, düşünürler, genel olarak, “dünyevi olaylara ilişkin ruhsal bir tanımlamayı” kabul etmiş olmaktadırlar.

Bunların yanı sıra bir de, peygamberlere özgü vahiy ile rüyanın ilişkisi sorunu ortaya çıkmaktadır. İbn Rüşd, peygamberlere özgü rüyetler olan “vahiy” ile özellikle seçilmişlere bahsedilen “ilham” ve “rüya” arasındaki farkı yalnızca nicel bir fark olarak görmektedir. Bu yorumu, rüyanın peygamberliğin 46’da 1’i (ya da daha azı) olduğu yönündeki hadis de desteklemektedir. Müminler her zaman, bu iki tür açıklama arasındaki, yani peygamberlere gelen ilhamla rüyanın arasındaki nitelik farkının kesin bir şekilde altını çizmeye çalışmışlardır: Bir rüya asla vahye tamamen denk

olamaz!⁵² Farklı İslam düşünürleri, rüya meselesiyle uğraşmışlardır. Bu konuya ayrılan ilk uzun inceleme, 956'da ölen Mes'ûdî'nin incelemesi olsa gerek; bu incelemede, rüyalar hakkındaki genel görüşleri derlemiştir (ve yazdığı tarih kitabında bile değişik rüyalarından bahsetmektedir, bkz. s. 165).⁵³ Yorumcuların çoğunluğuyla görüş birliği içindedir; gerçek çıkacak rüyalar görmek için ruhun tamamen saf olması gerektiğini, ruhun saflık derecelerinin bir sonucu olarak rüyaların gerçeğe az ya da çok yakın olduğunu belirtir. Ancak o da Kuran'a dayanan ve uykuda ruhun bedenden ayrıldığı düşüncesini kabul etmektedir.

Bu öğretiyi, çağdaş bir bakış açısıyla şöyle yorumlamak da mümkündür: "Bilinçli kişilik", rüyalar âleminde dağılır, hayal gücünün kurduğu diğer kişilik ise, gündüz insanını önemli ölçüde tamamlayabilir, onu geleceğe yönlendirebilir, ona, uyanıklık bilinciyle keşfedemediği yeni yollar gösterebilir.

Rüyanın en açık betimlemelerinden biri, Gazâlî'nin (ölm. 1111) eserinde bulunmaktadır. Bu ılımlı kelimci, *Ihyâ-u Ulûmiddin (Din İlimlerinin Yeniden Canlandırılması)* adlı öğretici eserinin 40. bölümünün bir kısmını rüyalara ayırmıştır; burada, İslamiyetin başlangıç döneminden beri aktarılan rüyalar ve rüya anlatılarına yer verilmektedir.⁵⁴ Bu kısmın "Ölüm Kitabı" içinde yer alması, yine Zümer Suresi'nin 42. ayetini, aynı zamanda da "İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar" hadisini anımsatmaktadır. Gazâlî, üzerinde ezelden beri, gerçekleşecek her olayın kayıtlı olduğu *Levh-i Mahfûz*'dan bahseder; tabii bu, tarifi imkânsız bir levhadır: Bu levha, Kuran'ı gözünün önündeymişçesine ezberden okuyabilen bir kimse gibidir; bu kişinin başı açılıp beyni parçalara ayrılrsa, içinde yine de tek bir harf bulunamayacaktır. "Bir benzetme yapacak olursak ... bu levhaya, içine bütün suretlerin nakşedildiği bir ayna diyebiliriz. Bir aynanın karşısına başka bir ayna konursa, birinci aynadaki suretler ikinci aynada yansıması gerekir. Oysa ki, bu iki aynanın arasında bir perde vardır...." Bu perde, insanın aklını çelen gündelik uğraşlardır, ama "bir rüzgâr esip de

⁵² Johanen Friedmann, *Prophecy Continuous. Aspects of Ahmadi Religious Thought and Its Medieval Background*, s. 85. Mirzâ Gulâm Ahmed'in rüyalarında iddia edilenler ve bunların gerçek peygamberlikle olan ilişkisi konusunda yargıya varmak istendiğinde, bu ayrım önem kazanmaktadır.

⁵³ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, c. III, s. 347-364. Ayrıca bkz. Fritz Meier, "Die Welt der Urbilder bei Ali Hamadani," *Eranos Jahrbuch* 18, s. 125.

⁵⁴ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *Ihyâ-u Ulûmî'd-dîn*, c. VI, Bölüm 8. Fritz Meier, a.g.y., s. 134-135; tamının bir çevirisi şurada vardır: el-Gazâlî, *The Remembrance of Death and Afterlife*, T. J. Winter çevirisi, s. 150-159.

perdeyi kaldırır, işte o zaman, melekut âleminin esrarından bazı şeyler kalpte parlar.... Uyku demek, duyuların (dünyevi işler) karşısında dingin kalması ve bu şeyleri kalbe iletmemesi demektir. Kalp bu şeylerden ve fikirden (fikrin aynasından) bağımsız, kalbin özü saf olunca, kalple Levh-i Mahfûz arasındaki perde kalkar ve levhindeki bazı şeyler kalbe akseder....

Uyku tek başına tüm duyuları işlemez hale getirirse de hayal gücünü harekete geçmesine engel olamaz. Levh-i Mahfuz'dan kalbe aksedenleri hayal gücü hemen alır ve onu bir misal ile hikâye eder. Tahayyülât onu daha iyi korur ve hayalde mahfuz olarak kalır. İnsan uyandığı zaman ancak hayalindeki şeyleri hatırlar. Rüya tabiri edenin, görülen şeylerle bu hayaller arasında bir münasebet kurması gerekir.”*

Gazâlî, rüyaların simgesel anlamını böyle açıklamaktadır. İnsanın korktuğu ve dehşet içinde uyandığı bir şey, yılan şeklinde görünmüş olabilir; bir hükümdar deniz ya da güneş olarak veziri ay olarak ortaya çıkar ve bu rüya resimlerinin ardında, duyularla algılanamayan başka bir dünyanın varlığı yer alır.

Gazâlî, bu düşünceleri işlemeye bir başka eserinde devam etmiştir;⁵⁵ orada, Allah'ı ve Peygamberi rüyada görmenin mümkün olduğunu kabul eder; çünkü bu durumda onlar özleriyle, asıllarıyla değil, sözünü ettiğimiz gibi, uygun suretlerle görünmüş olacaktırlar.

Hindistan'a varıncaya dek pek çok yorumcu ve ilahiyatçının yaptığı gibi, Gazâlî'nin de kullandığı bir örnek, İbn Sîrîn'e gelip rüyasında erkeklerin ve kadınların edep yerlerini ve ağızlarını mühürlediğini anlatan bir adamın hikâyesidir. Hikâye Ramazan ayında geçmektedir; İbn Sîrîn, rüyayı gören kişinin bir müezzin olduğunu hemen anlamıştır: Bu kişi, sabah ezanını okuyarak, güneşin tam olarak batmasına dek yiyip içmenin ve cinsel ilişkisinin yasak olduğu oruç vaktini başlatmaktadır.⁵⁶

Kuzey Afrikalı büyük tarih düşünürü İbn Haldun da (ölm. 1406), *Mukaddime*, adlı eserinde, rüyalar konusuna eğilir, hatta eserin iki bölümünü bu konuya ayırır: Üçüncü ciltte, meslekler bağlamında, rüya tabiri ve rüya tabircisinden bahseder. Bu

* Alıntının yapıldığı kaynağın Türkçe baskısı için Ahmed Serdaroglu çevirisine bkz. c. IV, s. 903 (1974 baskısı) –yn.

⁵⁵ Duncan Macdonald, *The Religious Attitude and Life in Islam* (Gazâlî'nin açıklamalarının İngilizce çevirisi), s. 80-82.

⁵⁶ Fritz Meier, a.g.y., s. 131'de bu rüyayı, müezzinin ezanı erken okuduğu, bu nedenle de oruç gereğinden erken başlattığı şeklinde yorumlamıştır.

bölümde, daha önceki düşünürler gibi o da, latif bir buhardan ibaret olan ruhun, gece serinliğinin etkisiyle beden derinliklerine çekildiğini, duyuların dinlendiğini, böylece ruhun bedensel çıkarlar ve maddi düşüncelerden kurtulduğunu anlatır. İbn Haldun'un burada anlattıkları, temelde yeni şeyler değildir; ancak, eserin altıncı ön-sözünde, bazı tılsımlı sözcükleri zikretmenin kendisine önemli rüyetler sağladığını belirtmesi dikkat çekicidir.⁵⁷

İranlı sûfi Kuşeyrî'nin (ölm. 1074) *Risâle* adlı eseri, sûfi ayinleri ve sûfi rüyaları açısından âdeta bir hazinedir. Kuşeyrî rüyaları bir tür kerâmet olarak görür ve onları, algılama organı olan kalple ilintilendirir (s. 175 [467]). Kimileri, bu rolü zihne yüklemişlerdir: Zihin, uykuda bir güneş gibi yayılıp genişlemekte ve böylece insan, rüya meleğinin kendisine gösterdiklerini görebilmektedir.⁵⁸

Ancak, asıl görü organının, Gazâlî'nin de dediği gibi kalp olduğu kanısı çok daha yaygındır: İbn Arabî'ye göre "saf kalp ... akan temiz bir ırmak gibi olur, içinde her türden parlak nesne vardır ve suyun yüzeyine yansır"; bu yansıma, yorumla açıklığa kavuşturulması gereken, altta yatan nesneleri simgelemektedir.⁵⁹ XII. yüzyıl sonlarından beri, tasavvufta ve rüyalar âlemiyle ilgili tüm çalışmalarda *âlem-i misal*, yani *mundus imaginalis* kavramının önemi giderek artmıştır.

Fritz Meier'in Almancaya *welt der urbilder* olarak çevirdiği *âlem-i misal*, saf tanrısal birlik ile insani varlığın çeşitliliği arasında bir yerdedir. Bilen kişi, bu dünyaya rüyasında ya da rüyetinde ulaşabilir ve eğer yeterince manevi gücü varsa oradaki şeyleri maddi varoluş boyutuna taşıyabilir; zira orada gördüğü şeyleri, çözülmesi gereken simgeler olarak değil, dünyada tezahür edecek olan halleriyle görür.⁶⁰ Tabii rüyada görülmüşlerse bunların da belli bir çözümlemesinin yapılması gerekir; çünkü "gerçek çıkacak rüya," öbür dünyada saklı şeylerden simgesel mesajlar getiren bir şeydir.

Endülüs kökenli önde gelen bir teozof olan İbn Arabî, Allah'ın, her şeyin bilgisi-

⁵⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, Franz Rosenthal çevirisi, c. III, s. 314 vd.; onun kişisel deneyimi, c. I, s. 216 vd. Bu konuda bkz. Duncan B. Macdonald, *a.g.y.*, s. 71 vd.

⁵⁸ Fritz Meier, *a.g.y.*

⁵⁹ Hemadani'nin eserindeki *âlem-i misal* için, bkz. Fritz Meier, *a.g.y.*, s. 138. *Mundus imaginalis* konusunda karşılaştırınız: Fazlur Rahman, "Dream, Imagination and Alam al-Mithal," *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 409 vd.

⁶⁰ A. A. Affifi, *İbn Arabî*, s. 132, önemlidir.

ni insanın içine yerleştirmiş olduğunu kabul eder. Kuran'daki "Âdem'e isimlerin tümünü öğretti" (2:31) cümlesinden de bu sonuca varılabilir; çünkü isimler, müsemmayı da temsil etmektedir. Ancak Allah sonra, içine yerleştirdiği her şeyi Âdem'in görebilmesini engellemiştir; bu yüzden, yalnızca yaklaşık fikirler mümkün olabilmektedir.⁶¹

Rüya tabiri sayesinde insan, kendisine rüyada gösterilen suretler, kişiler ve imgelerin ne anlama geldiğini öğrenebilir; Arapça *ta'bîr* kelimesi, "bir şeyin üzerinden geçmek, bir şeyi aşmak" anlamına gelir. Böylece, rüyanın şifreli mesajı, deyim yerindeyse "tabir sandalı" yardımıyla, öbür taraftaki kıyıda günlük yaşamımıza getirilebilmektedir.

Ibn Arabî, imgelem (muhayyile) kavramına başvurmaktadır. Imgelem, bir *berzah*,⁶² yani bir ara bölge gibidir, ne vardır ne yoktur, ne bilinir ne bilinmez; bu, Gazâlî'deki ayna yansımasına benzemektedir; hem gerçek hem gerçekdışıdır. Imgelemin –Henry Corbin tarafından "yaratıcı imgelem" olarak adlandırılan–⁶³ bu yönü, imgelemden tümünden bir *coincidentia oppositorum*'un⁶⁴ meydana gelmesine yol açabilmekte ve böylelikle kişi, örneğin tanrısal sıfatlar gibi tahayyül edilmesi olanaksız şeyleri bile görebilir.

Bir yanda *mundus imaginalis* fikri, diğer yanda dünyanın, "uyuyan birinin rüyası" olduğu düşüncesi (bkz. s. 370), daha sonraki rüya öğretilerini oldukça etkilemiştir ve sûfi mürşitlerden kalma pek çok yorumda kendini göstermiştir. Niyâzî-i Mısırî'nin (ölm. 1694) *Ta'bîrnâme-bî't-Türki* adlı Türkçe yazılmış kitabı gibi eserler, rüyaları, ruhun yedi basamağına göre açıklarlar; bu basamakların her birinde rüyalar farklı bir biçim alır ve buna göre yorumlanırlar; aynı şekilde, tasavvuf yoluna giren kişilerin rüyaları da sıradan insanlarınkinden farklı ölçütlere göre açıklanmak-

⁶¹ Ibn Arabî'ye olan ilginin artmasıyla birlikte son zamanlarda âlem-i misal konulu bir dizi çalışma yayımlanmıştır; bunlar arasında özellikle şunlara dikkati çekmek isteriz: William Chittick, *The Sufi Path Of Knowledge*, s. 154; aynı yazar, *Faith and Practice in Islam*, s. 81. Yine bu yazarın daha önce yayımlanmış olduğu, Câmî'nin bu konuyla ilgili eseri *Nakdû'n-Nusûs*'un bir çevirisi. Metinde, s. 52 ve devamında, rüya kuramlarıyla ilgili ilginç bir inceleme yer almaktadır.

⁶² William Chittick, *The Sufi Path Of Knowledge*, s. 115 vd.

⁶³ Henry Corbin, *L'imagination créatrice dans le Soufisme d'Ibn Arabi* adlı çalışmasında, bu kavramı incelemelerinin odak noktası haline getirmiştir.

⁶⁴ Karşıtların birliği –yn.

tadır.⁶⁴

Ancak, Hunzalı (Karakurumlu) bir İsmailî düşünürünün görüşüne göre, insanın yorumlama yoluyla öğrenebileceği ya da en azından sezebileceği rüyalar âlemi, bedensel dünyanın “altında” değil, onu çevreler durumdadır; o öyle bir dünyadır ki, orada yalnızca gönül gözüyle görülür, gönül kulağıyla duyulur ve manevi olmayan her türlü faaliyetten uzakta yaşanır.⁶⁵

Kuramsal tartışmalara özgü bir biçimde, rüyaların doğası ve kökeniyle ilgili tartışma geniş kapsamlı ve genellikle sıkıcıdır. Bu yüzden, okuyucularımıza son olarak, sözü edilen Karakurumlu dindar kişinin verdiği bir teselliye aktaralım: Anlatıldığına göre, ilk Şîî imam Ali, insanın bütün düşüncelerini, sözlerini ve edimlerini kaydeden yazıcı meleklerin (80:15-16); küçük çocukların, akıl hastalarının ve rüya görmekte olanların sözlerini kaydetmediklerini söylemiştir...

Bu teselli ile İslam dünyasının rengârenk rüya âlemlerindeki gezintimize başlayalım.

⁶⁴ Niyazi-i Mısırî, için bkz. Mustafa Tatçı-Celal Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufi Rüya Tabirleri*, s. 15 vd.

⁶⁵ Allama Nasir al-Din Hunzai, *Studies in Spirituality and Dream*, s. 30.

II. BÖLÜM

1. UYKU VE RÜYA

İnsan rüya görmek için, uyumalıdır. Ancak, eski zahitlere göre uyku, tehlikeli bir şey, bir yaratılmışlık işaretiydi; çünkü Ayete'l-Kürsî'de (2:255), Allah hakkında şöyle denir: “Ne gaflet basar onu ne uyku.” Melekler de uyumaz, zira tüm Doğu ve Batı geleneklerinin bildiği gibi:

Ölüm, hiç bitmeyen uzun bir uykudur
Uyku, küçük ölümdür.

Arap şüphecisi Ma'arrî (ölm. 1057), “Uyku ölümün kardeşidir” sözünü böyle aktarmıştır. Zahitlerin bazıları uyumazlardı; çünkü uyumak için, mezarda, istediklerinden de çok vakitlerinin olacağına inanırlardı.¹ Çoğunluğu, az yemek {killet-i taâm}, az uyumak {killet-i menam} ve az konuşmak {killet-i kelim} şeklindeki eski züht kuralına uymaya çalışırlardı. Bu nedenle, Mevlânâ, gerçek Hak ereni tarif ederken şöyle der:

Hak erene uyku ve yemek boştur.²

Korkulan, “gaflet uykusu”dur ve anlatılan menkıbelerde, ruhun uyku esnasında ilahi aşkını kaybedebileceği sürekli vurgulanır. Bu yüzden, bazı müminler geceyi dua ederek ayakta geçirmeye çalışırlardı öyle ki, “akşam namazının abdestiyle sabah namazını kılabilir”lerdi; bu, onların uyumadıkları ve herhangi bir bedensel gereksinimi gidermedikleri anlamına gelir. Böyle zahitler, bazen Allah tarafından fazlasıyla ödüllendirilirlerdi; bu ödül, kazara dalıp giderlerse gördükleri bir rüya (bkz. s. 191) ya da Cennette kendilerine verilen ve öldükten sonra dostların rüyalarına girip sevinçle anlattıkları yüce bir mekân olabilmekteydi. Bağdatlı mutasavvıf Şiblî'nin (ölm. 945), uykuya yenik düşmemek için gözlerine tuz sürmesi boşuna değildir. Kuşeyrî de *Risâle*'sinde (s. 176 [468]), tüm İslam dünyasında bilinen, Sindhi halk şarkılarında

¹ Örneğin Allah korkusu ve sevgisinden ağlaya ağlaya gözleri kör olan zahide Şe'vâne bkz. Margaret Smith, *Rabia the Mystic and Her Fellow Saints in Islam*, s. 179. Kendisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. a.g.y., s. 145 vd.

² Reynold A. Nicholson, *Selected Poems from the Divan-i Shams-i Tabriz*, no. 8. (B. Fûrûzân-fer'in yayımladığı *Divan*'da bu şiir yoktur.)

da rastlanan, küçük bir Arapça beyiti alıntılanmıştır:

Âşık nasıl uyur, şaşarım!

Âşıka her tür uyku haramdır!

Zaten bütün felaketler, Âdem uyuyup da Havva'nın onun yan tarafından yaratılmasıyla başlamamış mıdır? En azından bazı muzip yorumcular bu soruyu sormuşlardır.* Zira Âdem, ilk rüyasında Havva'yı görünce şaşkınlıkla "Bu da ne?" diye sormuştur.³ Kuşeyrî'ye göre (s. 176 [468]), küçük İsmail de, babası rüyasında evladını kurban etme emrini aldığını (Sure 37:102) söylediğinde, bu rüyayı kesinlikle kabul etmemiş ve babasına –bence biraz küstah bir biçimde– "Uyursan böyle olur. Uyumasaydın böyle bir rüya da görmezdin" demiştir.⁴

Ancak yine de, uyku gerekli bir şeydir; çünkü rüyalar sayesinde gizli dünyaların kapıları açılır ve ruh, Levh-i Mahfûz ya da *mundus imaginalis* (âlem-i misal) ile bağlantı kurar. Kuran da birçok kez "dinlenme uykusu"ndan⁵ (Sure 78:9) bahseder ve kederlerin ardından "güven verici bir uyku" ile kuşatılanları⁶ mutlu sayar (Sure 3:154); çünkü uyku, "O'ndan gelen güvenliktir" (Sure 8:11).

Eğer uyku gerçekten ölümle kardeş ise, insan, yaptıklarının bir kısmının cezasını rüyasında de çekebilir. Bu yüzden, insanın aslında uyanıkken yaşayacağı düşünülmüş şeyleri rüyada yaşama olanağı da vardır (bkz. s. 108).

Hatta ortaçağdan kalma bir kaynak, rüyaların sayısının sabit olduğunu ve belirli zamanlarda görüldüklerini belirtir: İnsan, kendisine sunulan tüm rüyaları görmeden ölmez (ki bu da, çağdaş psikanalistlerin belirlediğine göre yaklaşık 150.000 rüya eder!).⁴

* Kuşeyrî şöyle diyor: Allah'ın huzurunda uyuyanın cezası işte budur bkz. *Risale*, s. 468 –yn.

³ Kisa'i, *The Tales of the Prophets*, M. Thackston çevirisi, s. 31, no. 14.

⁴ *Risale*'nin Türkçe baskısında bu bölüm şöyledir: "Üstat Ebû Ali Dekkâk'ın şöyle dediğini işitmiştim: İbrahim (a.s.) oğluna: Yavrucuğum rüyada gördüm ki, seni boğazlıyorum, dediği zaman Hz. İsmail ona: Babacığım, sevgilisini bırakıp uyuyanın cezası budur, şayet uyumamış olsaydın sana çocuğunu kesme emri verilmezdi, demişti" –yn.

⁵ Buradaki *sûbât* kelimesi "dinlenme" olarak çevrildiği gibi "ölüm" anlamına da gelmektedir: "uykunuzu bir sûbât (bir tür ölüm) yaptık" –yn.

⁶ Bu ayette kastedilen kişiler Uhud Savaşı boyunca sebatkâr davrananlardır. Ayetteki *nu'âs*'in kelime anlamı "uykudan önce gelen uyuşukluk"tur; ayette mecâzi olarak "rûhsal sükûnet ve kendine güven duygusu" anlamında kullanılmıştır –yn.

⁴ Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitâb al-tahrîr fi 'ilm at-tafsîr des çiyâ' ad-Din al-Ğazîri*, s. 94.

Ancak bu, oldukça mekânî bir rüya anlayışıdır; bu anlayışta, ölümlerle rüyada bağlantı kurmaya ya da rüyaların geleceği gösterme gücüne yer yoktur.

2. RÜYALARIN TÜRLERİ

Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış klasik kaynaklardan ve onları temel alan günümüz derlemelerinden anlaşıldığına göre, rüya tabircilerinin birbirinden ayırt ettikleri çeşitli rüya türleri vardır.⁵

Bunların en önemlisi, gerçeğe uygun rüya, *rüya-i sâdika*'dır; bu peygamberliğin küçük de olsa bir parçası sayılan bir rüya türüdür; Allah tarafından vahyolunur ve yoruma gerek bırakmaz; çünkü gayet açıktır. İslam geleneğinde rüya tabircisi olarak ortaya çıkan Danyal Peygamber, gerçeğe uygun rüyayı dört türe ayırır: Emir, Yasak, Müjde, Uyarı. Ona göre, uyarı rüyaları daima ciddiye alınmalıdır:

Çeşitli kaynaklarda anlatılan bir hikâyeye göre, bir adam, rüyasında yüksek bir yerden düştüğünü görür ve bunu üzerine evden bile çıkmaya çekinir. Ama bir gün, arkadaşı sokaktan kendisine seslenip de pencereden dışarıya sarktığında dengesini kaybedip aşağıya düşer.⁶

Allah'ın, Muhammed'in ya da ondan önceki peygamberlerin görüldüğü rüyalar da hayırlı ve gerçeğe uygun rüyalar; ana-babanın görüldüğü rüyalar da bu gruba girer.

Kimi hayırlı rüyalar, bir rüya meleği tarafından ilham edilir (bkz. s. 51). Kutsal yerlerin görüldüğü rüyalar bu sınıfa dahildir. Bu tür rüyalara iblisler karışamaz. Ancak bu rüyaların çoğu yorum gerektirir; bunların içinde gizli olan anlamı doğru olarak çözmek, rüya tabircisinin işidir.

Yanlış {kâzib} rüyalar, ruhun dileklerinden ya da günlük meşguliyetlerinden kaynaklanan rüyalar. Dilek rüyalarına sık rastlanır; her yerde bilinen atasözleri de bunu belirtir: "Kedi rüyasında yağlı koyun kuyruğu görür" ya da "Aç tavuk rüyasında arpa görür" gibi. Bu tür rüyalar, günlük kaygıları ya da rüya göreni ilgilendiren özel, her şeyden önce de mesleki konuları yansıtabilir. Bu yüzden, yoksulların rüyalarına pek kulak asmamak gerektiği uyarısı sık sık yinelenir; çünkü bu rüyalar

⁵ Toufic Fahd, "Les Songes et leur interprétation," s. 140; Abdülğani en-Nablusî, *Ta'tirü'l-Enâm fi'ta'birü'l-Menâm*, s. 4.

⁶ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 356.

çoğunlukla onların günlük kaygılarını yansıtır veya mutlu bir masal dünyasıyla onların gözünü boyar.

“Boş” rüyaların yedi çeşidinden biri de yemek yemede ifrada kaçmaktan veya zararlı ya da haram sayılan maddelerin tüketiminden sonra oluşanlar, yani “bedensel uyarım rüyaları”dır. Bu durumda, “baklalar görüşü bulandırır ve rüyaları, yorumu olmayan karmakarışık fanteziler haline getirir.”

Ayrıca bazı rüyalar vardır ki, görüldükten sonra boy abdesti alınması gerekir. Bunlar, boşalmayla sonuçlanan ve insanın aklına Şeytan tarafından sokulduğuna inanılan cinsel rüyalarlardır. Bu tür rüyaları anlatmamaya gayret etmeli ya da bazı yerlerde (örneğin Fas'ta) olduğu gibi, bir taşa anlatılmalı ve böylece bir anlamda geçersiz kılınmalıdır.

Hoşa gitmeyen bir başka rüya türü, iblislerin tehditleri ya da kışkırtmaları olarak nitelendirilenlerdir; ancak bunlar zarar veremezler. Bu tür bir rüyadan uyanıldığında, üç kere sola tükürülmesi ve “Allah’a sığınırım” (*eûzü bi'llâh*)* denmesi gerekmektedir; çünkü bu söz, hem şeytani varlıklardan hem de büyücülerden, cadılardan ve kötü rüyalara neden olabilen, “dügümlere üfleyen kadınlar”dan (Sure 113:4) korunmak için kullanılır. Halk inanışında bu tür münafıklar kendilerine özgü isimler taşırlar; örneğin İran'daki Bîni Gîlî, yani Büyük İskender'in burnunu koparıp yerine kilden bir burun taktığı için bu ismi alan “Kilden Burun”.⁷ Ancak hemen hemen tüm yorumcular, olumsuz rüyalarından sonra, Allah'ın merhametine sığınıp O'nun kötülükleri uzaklaştırmasını sağlamak için sadaka verilmesini tavsiye ederler.

Doğrudan Allah tarafından ilham edilmiş olmayan rüyalar arasında, dört farklı mizacı yansıtan rüyalar da bulunur; hekimler bu rüyalarından, hastalıklar ya da rüyayı görenin vücudundaki sıvılarla ilgili sonuçlara varabildikleri için, bunların belli yararları vardır (bkz. s. 142).

Yalnızca zeki bir yorumcunun anlayabildiği belirli simgeler içeren imalı rüyalar da bu gruba girer: Rüya meleği bir adama, karısının, kendisini bir arkadaşı yardımıyla zehirlemeyi planladığını bildirirse, bu, adamın arkadaşının, karısıyla bir ilişkisi olduğu anlamına gelebilmektedir.⁸

Son olarak bir de, gerçek *olamayacak* rüyalar vardır; örneğin meleklerin edebe

* Bu söz “eûzü bi'llâhi mine'ş-şeytânî'r-racîm”in kısaltılmış biçimidir –yn.

⁷ Bess Allen Donaldson, *The Wild Rue. A Study of Mohammedan Magic and Folklore in Iran*, s. 176.

⁸ Ibn Şâhin, *a.g.y.*, s. 353.

aykırı şeyler yapmaları ya da din önderinin İslama ihanet etmesi gibi. Bu rüyalar, 12. surenin 44. ayetinde sözü edilen “karışık” rüyalara dahildir; bunlara *edgâs-ü ahlâm* “rüya demeti” denir (*edgâs*, kuru ottan yapılmış küçük demetlere verilen addır).⁹

RÜYALARIN ADLANDIRILMASI

Rüya için kullanılan klasik sözcük, “görme” anlamına gelen *rüya*’dır ve bu sözcük, başka Müslüman dillerine de girmiştir. Buna karşılık, çoğulu *ahlâm* olan *hulm* sözcüğü, klasik yazarların bilincinde daha çok, 12. surede adı geçen *edgâs-ü ahlâm* ile, yani “karışık rüyalar” (“rüya demeti”) ile ilintilidir. *Hulm* kökünden *ihtilâm*, yani “rüya azması” sözcüğü de türediği için, bu sözcük klasik Arap edebiyatında hemen hemen hiçbir zaman olumlu anlamda kullanılmaz. İbnü'l-Verdî, XIII. yüzyılın sonlarında, “Bin Dizelik Şiir”inin {*Elfiyye*} başlangıcında Allah’a şu sözlerle hitap eder:

İyilik yapana *menâm*’ında (uykusunda) müjde armağan eden,
kötülük yapana *ahlâm*’ında (rüyasında) uyanı gönderen
(varak 1b).

Günümüzde ise *hulm*, hem görülen rüya için, hem de “hayal” için kullanılan normal bir ifadedir; bu yüzden günümüz şiirlerinde bu iki anlamdan hangisinin kastedildiği çoğunlukla belirsizdir.

Menâm, “uyku” kelimesi, aynı zamanda “rüya” için de kullanılabilmektedir. Süfi-lerin yazılarında, sık sık *vâkı’a*’larla karşılaşılır; aslında “olay” anlamına gelen bu kelimeyi kullandıklarında gerçek bir rüyadan mı, yoksa bir rüyetten mi söz ettiklerine karar vermek zordur.¹⁰

⁹ Elmalılı çevirisinde *adgâs-ü ahlâm* “demet demet hayaller” şeklinde çevrilmiştir. Elmalılı’ya göre *adgâs-ü ahlâm*, yaşı kurusuna karışmış ot demetleri gibi yenisi eskisine karışmış bir sürü uyku hayalleri, hiçbir anlamı olmayan eski-yeni birtakım evham ve hayallerin karışımından ibaret manasız hadiselerdir. Sâdık olanlara rüya, kâzib olanlara ise *ahlâm* denmektedir. Süleyman Ateş’e göre *edgâs*, *dıg*s kelimesinin çoğuludur ve çeşitli bitkilerden oluşan demete verilen isimdir. *Adgâs-ü ahlâm* ise rüyaların birbirine karışması, karma karışık rüyalar anlamına gelir. Birbirine karışmış rüyalar, çeşitli bitkilerden oluşan demete benzetilmiştir –yn.

¹⁰ Süleyman Uludağ’ın *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*’nde *vâkı’a* kelimesinin anlamı şöyle verilmiştir: 1) Misal ya da hitap yoluyla o âlemden kalbe gelen mana, mübeşşire. 2) Halvette zikir ve ibadetle meşgul olan sâlik kendini kaybedip çevresiyle ilgiyi kesince bazı hakikatlere vâkıf olur. Uykuyla uyanıklık arasında meydana gelen bu hale *vâkı’a* denir. Bu hal huzur

Sözü edilen Arapça terimlerin yanında Farsça *hâb*, yani “uyku” ya da “rüya” sözcüğüne de çok sık rastlanır. Ayrıca, *düş* kelimesi, hem Farsçada, hem de Türk halk şiirinde, “rüya” anlamında kullanılır. Bir dervişin dizesinde “*düşe düşüp aldanma*” der; hatta bazı derviş çevrelerinde rüyalar, aşağılayıcı biçimde, “*uyku boku*” olarak adlandırılır.

Ortaçağ Türk kaynaklarında, *seyr* ifadesi de bulunmaktadır; bu, “seyahat” ve “gözlem” anlamına gelir. Demek ki, günlük yaşamdan uzakta, manevi âlemlerde bir şeylerin seyredilebildiği bir deneyim söz konusudur.

Klasik Arapçada, “uykuda onu gördü”, “uykusuna biri geldi (ve dedi ki) ...”, “uyuyanın gördüğü bir şeyde o gördü ki...” gibi ifadelere ve sık sık da Kuran’da geçen “... -mişim gibi gördüm” ifadesine rastlanır. Rüyadan önceki uykuya dalış, ara sıra, “gözü onu yendi” (ve böylece uykuya daldı) ifadesiyle anlatılır.

Ancak, İslam dillerinin hiçbirinde, rüya görmek anlamına gelen ve tek bir keli-meyle karşılanan bir fiil yoktur. Bu dillerde, “bir rüya görmek” denmektedir. Bu sayede, Doğu Anadolu’daki Erzurum yöresinden bir bilmece şöyledir: Herkes görür, bir tek Allah görmez. Bil bakalım bu nedir? Rüya!

3. SÂDİK VE SÂLİH RÜYALARA NASIL ULAŞILIR?

İnsanlar, doğal olarak, olumlu rüyalara erişmeye çalışmışlardır. Böylece bazıları, belirli besinlerden (bakla, sarmısak vs.) kaçınarak, hoş gitmeyen “bedensel uyarı rüyaları”nın kaynaklarından birini devre dışı bırakmışlardır. İran’da, yatılan yerin baş tarafında çorap ya da şalvar asılı olduğu takdirde karışık rüyalar görüleceğine inanırlar. Kiliseye karşı uyunduğunda da huzursuzluk verici rüyalar görülecektir. Ayrıca, bazı insanların rüyaları “sağlıksız”dır, yani değersizdirler: Örneğin sarhoş birisinin ya da âdet gören bir kadının, kısacası büyük bir kirlilik (*hades-i ekber*) durumu içinde (cinsel ilişki sonrasında, loğusa yatağında vb.) bulunan her insanın rüyaları böyledir.

Ancak ve ancak, abdest alarak yatıldığı zaman sâdık rüyalar görülebilir; hatta bu

halindeyken meydana gelirse mükâşefe ismini alır. Vakıa sâlikin mana âleminde gördüğü şeylerdir. Bir çeşit rüya görmeye benzer; fakat ondan farklıdır. Sûri *vâkı’ı* kâfir de mümin de görebilirken manevi *vâkı’ı* yalnızca mümin görür. Sûfiler manevi meselelerine ve ruhi müşkillerine de *vâkı’a* derler –yn.

rüyalarda insan Arş'ı tavaf edip Şeytan'dan korunabilir.⁹ Örneğin Mısır'da yazılmış Baybars Hikâyesi'nde, kahraman hep abdestli uyuduğu için korunmakta ve rüyaları gerçek çıkmaktadır.¹⁰

Dış temizliğe iç temizliğin de eklenmesi gerekir; çünkü yalnızca iyi ve dürüst olan biri sâdık rüyalar görebilir. Nitekim bir hadiste de “Yalan söylemeyen, doğru rüyalar görür” denmez mi? Acaba bu noktada, insanlar kendi kendilerine, rüyalarından kendilerinin sorumlu olup olmadığını, sorumlu iseler ne ölçüde sorumlu olduklarını da sormuşlar mıdır? Elimdeki kaynaklarda bu konuda bir açıklama yok.

Yatağa yatıldığında, önce kibleye dönülmeli ve bir dizi kısa namaz suresi okunmalıdır; bunlar, 91.'den 94.'ye kadar olanlarla, 109. ila 112. sureler ve Kuran'ın son bölümleri olan 113. ve 114. surelerdir; burada kötü ruhlarla ve insanlara karşı Allah'ın koruması dilenmektedir. Bundan sonra, hayırlı bir rüya görmek için dua edilmelidir. Daha sonra da, sağ taraf üstüne yatarak uyunmalıdır (çünkü bu, temiz, güzel olan taraftır).

Bir hadiste, hayırlı rüya görmek için şu dua tavsiye edilir: “Ya Rab, kötü rüyalarından sana sığınır, uyanırken ve rüyalar içindeyken Şeytan'ın hilelerine karşı senin korumanı ararım.”

Peygamberin en genç karısı ve rüya tabircisi, Ebû Bekir'in kızı Ayşe'ye atfedilen güzel ve kısa bir dua vardır: “Allahım, bana iyi bir rüya bağışla, sâdık olsun yanıltıcı olmasın, sâlih olsun zararlı olmasın, hatırdaki kalsın ve unutulmasın.”¹¹

Altıncı Şii İmam ve büyük bir rüya tabircisi olan Câfer-i Sâdık'a atfedilen uzun ve ünlü dua ise özellikle tavsiye edilen bir duadır:¹² “Tanrım, ruhumu sana teslim ettim, yüzümü sana çevirdim, meramımı sana anlattım, sırtımı sana yasladım, özlem ve korku içinde senden kaçıp kurtulmak için değil, kaçışı ve kurtuluşu sende bulmak için indirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine inanırım. Sen mübareksin, yücesin. Sen zenginsin, biz yoksuluz. Senden bağışlama diliyorum ve tövbe ederek sana dönüyorum. Ya Rab, senden sana kaçıyorum! Allahım, doğru bir rüya göreyim, yanlış değil; hayırlı, sevinçli bir rüya, üzüntülü değil; yararlı bir rüya, zararlı değil!”

Rüya gören uyandığında, “Allah'ı anması, rüyayı bir rüya tabircisine anlatması ve

⁹ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 170 [468]. Ayrıca bkz. Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi § 13/21; 40/84.

¹⁰ Helmut Wangelin, *Das Volksbuch vom König az-Zahir Baibars*, s. 122.

¹¹ Toufic Fahd, “Les Songes et leur interprétation,” s. 138.

¹² İbn Şâhin, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 362.

o her ne derse inanması” mümkündür.

İran’da, başka yerlerde de benzerleri bulunan kimi yazılar vardır ki, bunlardan, örneğin olumlu rüyaların, özellikle de Peygamberle ilgili bir rüyanın nasıl çağrılabilceği öğrenilmektedir. Bu amaçla birbirinden farklı dualar öğretilmektedir. Hatta tasavvufa ve çeşitli gizli ilimlere karşı eleştirel bir tavır içinde olan İbn Haldun bile, *Mukaddime*’sinde, kendisinin de *helûmeler* kullanmış olduğunu gizlememektedir: Bunlar, gizemli bir dilde garip sözcüklerden oluşan simgelerdir ve zikredildiklerinde uğurlu rüyalar getireceklerine inanılır; İbn Haldun, bu yöntemin işe yaradığını itiraf etmektedir.¹³

Bunun dışında bazı yerler vardır ki, oralarda sâlih ve sâdık rüyalar başka yerlerdekinden daha sık görülür; Mekke ve özellikle de Peygamberin Medine’deki kabri Ravza, bunlar arasındadır. Kahire’de, gerek eski ve saygın el-Ezher Camii, gerekse Karafa adını taşıyan (şimdi hemen hemen her tarafı yeni yapılarla kaplı olan) büyük mezarlık, gerçeğe uygun rüyaların görüldüğü yerler olarak bilinirler; ayrıca, özel bir berekete sahip olan türbeler de son derece önemlidir.

Ancak, sâdık rüyaları çağırmanın başka yolları da vardır; örneğin yalnız başına uyumak, bir süre oruç tutmak ya da yalnızca belli besinleri yemek bunlardan bazıdır. Anlaşıldığına göre bazı güzel kokular da kullanılmıştır. Demek ki, rüyet tecrübesine hazırlanmak için dünyanın hemen hemen her yerinde yapılan şeyler birbirine benziyordu: Oruç tutuluyor ve cinsel ilişkiden kaçınılıyordu.

Humphrey Fisher’in kayıtlarına göre, İslam dünyasının ücre bölgelerinde sıradışı yollara da başvuruluyordu: Kara Afrika’nın kimi bölümlerinde, cuma günü gündoğumundan önce öldürülen bir yarasanın karaciğeri, sâdık rüyaları çağırmakta etkili bir yöntem olarak bilinmekteydi.¹⁴

Yoruba Ülkesi’nde gözlerin hemen altına kesikler atıp yaraya belirli otlar sürme geleneği vardı; bu yolla kişinin tüm rüyaları yorumlayabileceğine inanılıyordu. Bir Yoruba Müslümanı, rüyasını yorumlayamazsa, gayrimüslim bir bilgeye giderdi; bu bilge ona, eline biraz para alıp bununla konuşmasını (burada herhalde rüyayı anlatması kastedilmektedir) söylerdi; sonra bu para, kehanet zincirine bağlanıp toprağa atılırdı. Sonuç, soran kişiye, şunu ya da bunu adak olarak adama göreviyle birlikte

¹³ İbn Khaldun, *The Muqaddima*, Franz Rosenthal, c. I, s. 207.

¹⁴ Humphrey J. Fisher, “Dreams and Conversion in Black Africa,” N. Levtzion *Conversion to Islam* içinde, s. 288.

bildirilirdi.¹⁵

İran'da durum farklıydı: Orada, Kuran'ın 6. suresinin 59.-63. ayetleri bez üzerine yazılıp yastığın altına konurdu; böylece uyuyan kişi, rüyasında, planlarını gerçekleştirmek için ne yapması gerektiğini öğrenirdi. "Böyle bir bez parçasını koluna dolayıp bağlayan, rüyasında, kendisine olağanüstü şeyler gösterecek ve öğretecek birini görürdü."¹⁶

İSTİHÂRE: GELECEĞİ SORMA

İslamda, geleceği araştırmanın yarı resmi biçimi, *istihâre*, yani "iyiyi arama"dır. İstihâre için Peygamberin tavsiye ettiği söylenen özel bir dua vardır; bu duanın söyleniş şekillerinden biri Ebû Hanîfe'ye mal edilmiştir.¹⁷

İstihârede, kişi iki rekat namaz kıldıktan sonra çözümünü umduğu belirli bir sorun üzerinde yoğunlaşarak uyur. İstihâre evde uygulanabilir; ancak camide uyunması daha uygundur. Bir velinin türbesi ya da nefesi kuvvetli bir kişinin mezarı da bu iş için uygun bir yerdir; Kuzey Afrika'da bu, bir murâbıtın mezarı, İran'da Peygamber ailesinin bir üyesinin türbesi olabilmektedir.

Bu tür rüya kehanetleri, her tür niyetle kullanılabilir; sûfiler bazen, kendilerine kimi şeyh seçmeleri gerektiği konusunda emin olamadıkları zaman İstihâreye yatmışlardır ve büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi (ölm. 1684) bu yöntemle Peygamberi rüyasında görmüştür. Evliya Çelebi, Peygamberin gülümseyişini, uzun seyahatlere çıkmasının yerinde ve gerekli olduğunun onayı olarak yorumlamıştır.¹⁸ Diğer yandan, Muhammed İkbâl de mektuplarından birinde (1917), bu tür bir rüya çağırma sonucunda Haydarabad'a yapmayı planladığı bir geziden vazgeçtiğinden bah-

¹⁵ Patrick J. Ryan, *Imale. Yoruba Participation in the Muslim Tradition*, s. 163, 174.

¹⁶ Bess Allen Donaldson, *The Wild Rue. A Study of Mohammedan Magic and Folklore in Iran*, s. 176.

¹⁷ Ebu'l-Hasan Zeyd Faruki, *Sevânih-i be bahâ-yi imâm-i a'zam Abû Hanîfa*, s. 309; İstihâre konusunda genel olarak bkz. Ahmed von Denffer, "Traum und Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna," *Al-Islam* 3/1995, s. 26.

¹⁸ Evliya Çelebi'nin İstihâresi konusunda bkz. Cemal Kafadar, "Mütereddîd Bir Mutasavvîf. Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri 1641-1643," s. 187 [38].

seder.¹⁹ Trimmingham'ın belirttiğine göre, XIX. yüzyılda Afrika'daki dini liderler, dini amaçlarının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini, yani cihadın başarıya ulaşip ulaşmaya-
cağını öğrenmek için İstihâreye yatmışlardır.²⁰

İstihârenin antik çağdaki tapınak uykusunun bir devamı olduğu açıktır. Ne de olsa bütün kültürlerde insan, sınanmış bir yöntemi kullanarak yüce güçlerle ilişki kurmaya çalışmaktadır.

RÜYANIN VE GERÇEKLEŞMESİNİN ZAMANI

Ortaçağda yazılmış Baybars Hikâyesi'ne inanacak olursak, rüya tabircileri, Mısırlı kahraman Baybars'a, "Rüyasını ayın yedinci gecesinde, yani ay büyüdüğü sırada gör-
düğüne göre doğru çıkacak" demişlerdir.

Gerçekten de, Müslümanlar, bir rüyanın, görüldüğü gün ve saatle olan ilişkisi konusunda kesin kurallar geliştirmişlerdir. Peygamber, en hakiki rüyanın, sabahın erken saatlerinde görüldüğünü söylemiştir. Bu noktada, Berger'in baladını anımsa-
mamak mümkün mü?

Lenore, şafak vakti
bunaltıcı rüyalarından sıyrılarak uyandı...?

Firdevsi'nin *Şehnâme*'sinden anlaşıldığına göre eski İran'da da sabahın erken saatleri ulu sâdık rüyaların zamanı olarak görüldü. Sabah rüyalarının önemini Dante de bilmekteydi.

Peygambere vahiy, gündüz vakti inmişti; bu nedenle gündüz görülen rüyalar ge-
nellikle sâdık olarak nitelendirilirler. Altıncı Şîî İmam Câfer-i Sâdık (ölm. 765), öğle uykusunda görülen rüyalara özel bir önem verirdi; zaten öğle vakti genel olarak mukaddes bir zaman olarak görülür.

İbnü'l-Verdî'nin görüşüne göre (varak 4a), mevsimler arasında rüyalar için en el-
verişlisi, ağaçların yapraklandığı zamandır; şöyle demiştir:

En hakiki rüya, ağacın içinde özsuyla akarken görülendir

¹⁹ Muhammed İkbâl, *Mektûbât*, c. II, s. 178.

²⁰ Fas'ta İstihâre hakkında ayrıca bkz. Edward Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, s. 56-57.

en kıymetsizi ise, yapraklar dökülürken görülendir²¹

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, önemli ve anlamlı rüyalar, özellikle de dini konularla ilgili olanlar, perşembeyi cumaya bağlayan geceye ya da bir arife gecesine denk gelmektedir. Hatta İran'da ve muhtemelen başka yerlerde de yazma Kuran'ların sonunda, ayın hangi günü görülen rüya için hangi surenin okunması gerektiğini gösteren metinler bulunurdu; rüya da bu sureye uygun olarak tabir edilmeliydi (Kum şehrinde, 1335/1916 tarihinde yapılmış bir taşbaskının sonunda da böyle bir metin vardır). Buna göre, rüyanın ayın 1'inde görülmesi durumunda bu, 1. surenin 1. ayetine karşılık gelmekte ve kişinin iyi bir haber alacağına işaret etmektedir.²²

Bir Farsça kaynağa göre, rüyaların genelde nasıl tabir edilmesi gerektiği de rüyanın görüldüğü güne göre anlaşılabilir: Ayın 6'sı, 10'u, 15, 18, 19, 22 ve 24'ündeki rüyalar sâdiktır ve tabir edilebilirler; 1, 11, 14, 20, 21'inde ve 25'inden 30'una kadar olanlar ise sâdik değildir. Ayın 3, 4, 5, 10, 12, 16 ve 17'sinde görülen rüyalar iki hafta ya da iki yıl sonra çıkar, geri kalan günlerde görülen rüyaların ise tersi çıkar.²³ Bununla ilgili Arapça kaynaklar da vardır.

Klasik tabirciler, bir rüyanın ne kadar süre sonra doğru çıkacağı konusunda kesin tablolar vermektedirler. Buna göre, gecenin başında rüya gören kişinin, rüyanın gerçekleşmesi için bir ay kadar beklemesi gerekecektir. Gecenin sonunda görülen rüyalar ise çabuk gerçekleşir. Kimi rüyalar dört saat, kimileri dört gün, kimileri dört ay, kimileri ise ancak dört yıl sonra gerçekleşirler.²⁴ Peygamberin torunu Hüseyin ibn Ali'nin, Kerbela'da Emevi ordusuyla savaştığı sırada (680), rüyasında kan içen siyah-beyaz bir köpek gördüğü ve dört saat sonra öldürüldüğü anlatılır.²⁵ Ama, bir rüyanın gerçekleşmesinin, başkalarının söylediği gibi en fazla on yıl değil, bir yıl süreceğini belirten kaynaklar da vardır (bkz. s. 124). Ayrıca, yaşlı insanların rüyalarının, gençlerinkinden daha çabuk gerçekleştiği de söylenir; muhtemelen bu, yaş-

²¹ Friedrich Rückert, *Firdosis Königsbuch*, c. I, s. 149; c. II, s. 414.

²² Eva Meyerovitch, "Les Songes et leur interprétation chez les persans," s. 179; benzer türde bir elyazmasına şurada değinilmektedir: Wilhem Ahlwardt, *Verzeichnis der arabischen Handschriften*, no. 4286, Pm 502, varak 37b-38b.

²³ Bess Allen Donaldson, *The Wild Rue. A Study of Mohammedan Magic and Folklore in Iran*, s. 102.

²⁴ Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitāb al-tahrir fi 'ilm at-tafsir des ḡiyā' ad-Din al-Ğaziri*, s. 93.

²⁵ Ibn Şāhīn, *Kitābū'l-İşâret fi 'ilmū'l-İbârât*, s. 355.

hıların fazla ömrü kalmamış olmasındandır. Ancak rüyaların gerçekleşmesi *zorunludur* ve bu yüzden de şu hikâyedeki gibi acil gereksinimleri bildirmek için sahte rüyalar kullanılabilir: Ankara'daki sadık hizmetçim Fatma, sabah "Ablacığım, bir rüya gördüğüm..." diye şakımaya başlayıp da rüyasında ona bir elbise hediye ettiğini gördüğünü söylediğinde bunu gerçekten yapmak zoruna kalmıştım...

İranlı mutasavvıf Hemedânî (ölm. 1385), bir rüyanın gerçekleşmesindeki gecikmeyi ilginç bir nedene bağlamaktadır: Hemedânî'nin belirttiğine göre, rüya gören kişinin mertebesinin yüksekliğini gösteren şey, rüyanın çabuk gerçekleşmesi değil, tam tersidir; çünkü, "uzak bir gelecekte gerçekleşecek bir olay, yakın gelecekte gerçekleşmeyi bekleyen bir olaydan daha yüksek bir metafizik âlemde bulunmaktadır. Buna göre, rüyayı görenin bu olayı bilmek için daha büyük bir mesafeye, daha uzun bir semavi yolculuğa, daha fazla kudrete gereksinimi vardır. Aynı zamanda, gökteki yerlerinden yeryüzüne inecek şeylerin de belirli bir zamana gereksinimi vardır. Onlar, yolculukları sırasında, birçok âlemden geçerler ve her âlemin kendilerine vereceği özellikleri almak için her birinde bir süre kalmak zorundadırlar. Demek ki, kısa süre sonra gerçekleşecek bir olayı rüyasında gören kişi, o olaya olsa olsa, olayın yaptığı yolculuğun son aşamasında, aydan dünyaya olan yolculukta rastlamış olabilir."²⁶

4. KİMLER SÂDİK RÜYALAR GÖREBİLİR?

İslam dünyasında tartışılmış olan sorulardan biri, çocukların sâdık rüyalar görüp göremeyeceğidir. Bu soruya olumlu yanıt verilmiştir; zira Kuran'ın 12. suresine göre Yûsuf daha küçük bir çocukken (yedi yaşında olduğu söylenir) güneşle kendisinin önünde secde eden onbir yıldız olduğu bir rüya görmüş, aşağılandığı zamanlarda bu rüya ona teselli olmuştur.

Büyük âlimlerin ya da dindar şairlerin daha çocukken Peygamberle ilgili rüyetler ya da daha başka önemli rüyalar gördüklerini anlatan rivâyetler de vardır (bkz. s. 279).

Çocuklar rüya görebiliyorsa kâfirlerin durumu nedir? Onikinci surede Firavun, Yûsufun yorumuyla gerçek çıkan (yedi cılız ve yedi besili ineğin olduğu) bir rüya gördüğü için, gayrimüslimlere de sâdık rüyalar bahsedilebileceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca tarihte, Arabistan'ı çevreleyen bölgelerin hükümdarları içinde, İslamın

²⁶ Fritz Meier, "Die Welt der Urbilder bei Ali Hamadani," *Eranos Jahrbuch* 18, s. 168.

doğuşunu ve Muhammed'in ortaya çıkışını rüyasında gören, yani gerçeği görmüş olanlarla ilgili yeterince örnek vardır; Lahmîler bunlardan biridir (bkz. s. 56). Ayrıca kaynaklardan anlaşıldığına göre, birden fazla Hıristiyan ve Musevi, rüyalarında İslam peygamberini görmüş ve onun tarafından irşat edilmişlerdir (bkz. s. 138).

Bu sorunun peşinden gidildiğinde, bazı rüyaların, rüyayı gören için değil, bir başkası için olduğu sonucuna da varılabiliyordu: Bir çocuğun rüyasında gördüğü ve derin anlamını anlayamadığı bazı şeyler –şayet bunlar iyi şeylerse– ana-babasıyla ilgilidir; aksi takdirde önemsizdir. Aynı şekilde, bir kadının rüyaları, kocasıyla ilgili olabilir; aksi takdirde bir kadının rüyasında savaş gereçleri görmesinin ne gibi bir anlamı olabilir? Elbette bu olasılık, içinde yanlış anlama tehlikelerini barındırmaktadır. Ancak İslam tarihinde, inançlı bir kadının, kocasıyla ilgili mesajlar içeren çok sayıda rüya görmesiyle ilgili bir örnek vardır; bu kadın, mutasavvıf Hakîm Tirmizî'nin (ölm. 932) eşidir (bkz. s. 158 vd).

Rüya araştırmacılarını ilgilendiren bir konu daha vardı: Kör bir insan rüya görebilir mi; görebilirse, tanımadığı renkleri ve biçimleri nasıl algılayabilir? Bu soruya hiçbir zaman tatmin edici bir yanıt bulunamadı.²⁷

Bu konuda Safedî'nin (ölm. 1363) görüşü, başkalarının da paylaşılmış olsa gerek. Ona göre, kör birisi, ancak körlüğü ikincil ise, yani daha önce varlıkları görmüş ve tanımışsa rüyasında bir şey görebilecektir; çünkü o zaman varlık onun muhayyilesinde iz bırakmış olacaktır. "Ancak kör kişi doğuştan körse ve hayatı ve hayatın içindeki görünür varlıkları hiç görmemişse, o zaman yalnızca dokunduğu ve hissettiği şeyleri hayal edebilir. Örneğin rüyasında yiyip içebilir, bir ata ya da eşeğe binebilir, birine düşmanlık besleyebilir ya da buna benzer şeyler yaşayabilir."²⁸

5. RÜYALARI KİM GÖNDERİR?

Sâdık rüyaların birer tanrısal ilham, bir tür vahiy olduğu genel olarak bilinmekteydi. Ancak Nablusî'nin belirttiği gibi rüya gören kişi kötü bir şey yapmak üzereyse onu uyaran ve böylece onu günahlardan koruyan bir rüya meleğinin etkisi de bilin-

²⁷ Bu konuda bkz. Fedwa Malti-Douglas, "The Dreams, the Blind and the Semiotics of the Biographical Material," *Studia Islamica* 51.

²⁸ Fritz Meier, a.g.y., s. 123.

mekteydi. Kuran'ın ve Peygamberin söylediğine göre, rüya sevinçli bir haber, bir *büşra* olduğu için bu melek çoğunlukla Büşrâil diye adlandırılır. Ibn Şâhîn'in söylediği gibi, Ruhail sözcüğü de kullanılır. Bazı yorumcular, bu meleğin, üzerinde rüyaların kayıtlı olduğu kâğıtlar getirdiğine, insanın gönül gözünün bunları sâdik rüyalar olarak okuduğuna inanırlar. Bunun dışında, Sâdıkın, Sıddıkın (*sadâkat*'tan türetilmiştir) adlı melekten de bahsedilir. Halk inanışına göre bu melek dev boyutlardadır; kulakmemesiyle ensesi arasındaki mesafe ancak 700 yıllık bir yolculukla aşılabilir. İnsanlara simgeler ve imgelerle hitap eder; bu yüzden getirdiği rüyalar yorum gerektirir ve doğrudan doğruya Allah'tan gelenler kadar açık değildir.²⁹ Nakş-bendî tarikatının günümüz şeyhlerinden birisi, daha da ileri gitmektedir:

Allah, uyuyan kişiye görüntüler ve sesler getiren özel melekler yaratmıştır. Bu görüntüler, daha sonra her insanın rüyasında görülen bedensel bir biçim alır. Her rüya, rüyayı görene uyar... [Bu rüyalar] gerçek çıkabilir ve söz konusu kişinin başına gelecekleri gösterebilirler ... ya da zahiri ve manevi bilginin, rüya görenin günlük hayatına ait olan belirli bir noktasiyla ilgilidirler...³⁰

Ancak karşımıza, rüya görene "Allah'ın izniyle" ilham veren başka varlıklar da çıkmaktadır. Bunların ilki İslam peygamberidir. Onun amcasının oğlu ve damadı dördüncü halife (saltanatı 656-661) ve altıncı Şîî İmamı olan Ali ibn Ebû Talib de sık sık yol gösterici rüyalarda görülür. Bir sûfiyi rüyalar yoluyla yönlendiren ve eğiten şeyhidir. Önemli bir başka kişilik ise, rüyalarda, hepsinden önce de mutasavvıfların rüyalarında hep yeniden ortaya çıkan ve rüya hayatının tarihinde önemli bir rol oynayan, seyyahların ölümsüz kılavuzu Hızır'dır. Tasavvuf yolunda ilerlemiş olanlar onu uyanık haldeyken de görebilirken, yeni başlayanlar onu yalnızca rüyada görebilmektedir; tabii ona layık olmaları şartıyla. Mısırlı mutasavvıf Abdülvahhab Şa'rânî (ölm. 1565) şunları anlatır:

Ebû Abdullah isimli biri ... sık sık Hızır'la görüşürmüş. Bir gün karısına, "Bu

²⁹ Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitâb al-tahrîr fî 'ilm at-tafsîr des dîyâ' ad-Din al-Ğazîrî*, s. 105; Toufic Fahd, "Les Songes et leur interprétation," s. 130.

³⁰ Muhammad Hisham Kabbani, *Angels*, s. 179. ABD'de yaşamakta olan bu günümüz Nakş-bendî şeyhi, kitabında, Ebû Bekir ibn Furk (böyle yazılmış!) adlı bir yazardan bahsetmekte, bu yazarın, insana gelecekteki olayları haber veren rüyalarla ve bu rüyaların melekler âlemiyle olan bağlantısıyla ilgili şeyler yazdığını söylemektedir. Sözü edilen yazarı şimdiye dek bulup çıkarabilmiş değilim.

gümüş parçasını yarına kadar bir yere kaldır!" demiş. İşte o zaman, ölene dek (Hızır'ın) görüntüsünden yoksun bırakılmış. Bir gün onu rüyasında görmüş ve sormuş: "Günahım nedir?" Hızır cevap vermiş: "Bilmez misin ki ben, nafakasını yarına saklayan biriyle görüşmem?"³¹

Son olarak bir de ilham kaynağı işlevi gören, İran hikâyelerindeki bir ruhsal varlığa değinelim. Sürüş adını taşıyan bu varlık, Zerdüştilikte duymanın ve dinlemenin ruhudur; İslamiyet öncesi inanışa göre o, ölüleri öbür dünya köprüsü üzerinden geçirir ve İslam şiirlerine göre âdeta insanları bu dünya uykusundan, bir an için ruhun ülkesine ve gerçek rüyaların diyarına götürür. Örneğin, Firdevsi'nin kahramanı Gûderz'e rüyasında İran'dan "bir çiy bulutuna binmiş" ya da "yağmur yağdıran bir bulutun üstünde gelerek" görünür ve ona kahraman Keyhüsrev'den bahseder.³² Sürüş adlı ilham veren bir ruhun var olduğu fikrinin izlerine, Muhammed İkbâl'in (ölm. 1938) şiirlerine dek rastlanmaktadır.

SOMUT BİR VARLIK OLARAK RÜYA

Rüyaları, keyfine göre insanı sevindiren ya da üzen kişiler olarak görmek de mümkündür. Bunun ünlü bir örneği, Beyhakî (ölm. 994) tarafından anlatılır:

Basra'da karısı ve iki oğlu olan bir adam varmış. Adam ölmüş ve onlara bir koyun bırakmış. Karısı bir rüya görmüş. Rüyasında, oğullarından biri ona, "Anne, görmüyor musun, bu kuzu bu koyunun sütünü bozuyor. Onu mutlaka kesmem lazım" demiş. Kadın, "Yapma sevgili oğlum" demiş. Oğlu ise "Ama mutlaka kesmem lazım" deyip kuzuyu kesmiş, derisini yüzmüş, etini kızartıp fırından çıkarmış. O ve kardeşi, yemeğe oturmuşlar. Sonra kardeşi ona bir şey söylemiş, o da bıçağı alıp kardeşinin kamını yarmış. [Kadın diyormuş ki:] "Sonra

³¹ Abdül Vahhab eş-Şa'rânî, *el-Mizanü'l-Hızriyye*, s. 17. Önemli bir bilgi de şu kaynaktır: Baihaqi, *Târîkh*, s. 247-249. Burada yazar, Gazneli Mahmud'un babası Sebüktingin'den söz etmekte, çaresizlik anında, Hızır'ın, rüyasına girerek onu avuttuğunu, ona parlak bir gelecek müjdelediğini anlatmaktadır. Serrâc'ın *Kitabü'l-Lüma'*da (s. 382) anlatıldığına göre, gizemci el-Cüreyri, rüyasında Hızır'dan bir dua öğrenmiştir. Bu bilgileri Bonn'dan Patrick Franke'ye borçluyum.

Bir Arap masalında (Weisweiler, *Märchen*, c. I, no. 68), ilginç bir olay anlatılmaktadır: Abbasi halifesi, zengin bir kadını öldüren bir gemicinin kendisine getirilmesini emreder; çünkü rüyasında ak saçlı, ak sakallı bir adam (Hızır'ın tipik görünümü) kendisine, bu adamı cezalandırmasını söylemiştir.

³² Friedrich Rückert, *Firdosis Königsbuch*, c. II, s. 201, s. 556.

uyandım ve bir baktım ki oğlum bana, 'Anne, 'görmüyor musun, bu kuzu bu koyunun sütünü bözuyor. Kalkayım da onu keseyim!' diyor." Anne, "Yapma, sevgili oğlum" demiş ve rüyasının nasıl da gerçek çıktığına şaşırırmaya başlamış. Öbür kardeşin elinden tutmuş, eve girmiş ve kapıyı içerden kilitlemiş. Düşünceli ve kederli bir hal içinde uykuya dalmış ve rüyasında Peygamberi görmüş. Peygamber ona, "Neyin var?" demiş, o da ona konuyu anlatmış. Peygamber, "Ey Rüya!" diye seslenmiş. Bunun üzerine duvar yarılmış ve içinden güzel, ıslıl ıslıl, sevimli bir kadın çıkmış. Peygamber ona demiş ki: "Bu zavallılardan ne istedin?" Kadın yanıt vermiş: "Hayır; seni gerçekte birlikte elçi olarak gönderen şahidim olsun ki ben onun rüyasına girmedim!" Bunun üzerine Peygamber, "Ey edğâs-ü ahlâm!" diye seslenmiş ve bir başka kadın çıkmış. Peygamber sormuş: "Bu zavallılardan ne istedin?" Kadın yanıt vermiş: "Baktım ki bu kadının keyfi yerinde, onu kışkandım ve üzme istedim." Bunun üzerine Peygamber, "Tasalanma!" demiş. Sonra kadın uyanmış, iki oğluyla birlikte yemek yemişler ve her şey yolunda gitmiş.³³

Kısa süre önce ölen Türk süfi şeyhi Muzaffer Özak'ın aktardığı bir rüya da temelini, kişileştirilmiş rüyalarla ilgili bu çok somut anlayıştan alıyor gibi görünmektedir.

Bir Çingene, bir süfi şeyhine gelirmiş; çünkü bu şeyh ona genellikle ufak bir sadaka verirmiş. Bir gün Çingene ona, onu çok şaşırtan bir rüyasını anlatmış. O sırada, yüksek bir memurun oğlu da her zaman olduğu gibi şeyhe gelmiş; çünkü babasının isteğiyle, haftalık harçlığını şeyhten almış. Şeyh ona, harçlığıyla Çingenenin rüyasını satın almak istemez misin diye sormuş. Oğlan istemeye istemeye razı olmuş. Daha sonra öğrenmiş ki, Çingene rüyasında sadrazam olduğunu görmüşmüş. Çingene bu rüyayı şeyhin emriyle "sattığı" için, rüyayı satın alan genç daha sonra, Said Paşa adıyla bu makâma getirilmiş.³⁴

Demek ki, rüyalar o kadar somuttur ki onlarla pazarlık bile edilebilir!

6. RÜYA TABİRCİLERİ VE RÜYA TABİRCİLİĞİ

Rüyalar, insan hayatı için son derece önemlidir. Bu yüzden, yorumları asla gelişigüzel bir şekilde yapılamayıp, çok kesin kurallara bağlı olmak zorundadır. Hadis ilmiyle uğraşan bir aileden gelen İbn Sîrîn'in aktardığı söylenen bir hadiste, isnat zincirinin önemi vurgulanmaktadır: "And olsun ki, bu ilim [rüya tabirciliği] dindir;

³³ Baihaqi, *al-maḥāsın wa'l-masāwī*, s. 347-48.

³⁴ Scheich Muzaffer Ozak, *Träume*, s. 28-31; krş. Weisweiler, *Märchen*, c. II, no. 50. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 40, burada, Japon rüya anlatımlarında da rüya satın almanın söz konusu olduğu anlatılmaktadır.

bu yüzden onu kimden devraldığınıza dikkat ediniz!" Ebû Nu'aym'ın *Hilyetü'l-Evliya'sında* böyle yazılıdır (c. II, s. 278); çünkü, güvenilir insanlardan oluşan uzun bir isnat zincirine dayanmıyorsa, hiçbir sanatın ve hiçbir ilmin değeri yoktur. Rüya uzmanlarının geleneksel görüşüne göre, rüya tabiri ilmi Âdem'e bizzat Allah'ın tarafından verilmiş, daha sonra Âdem'in oğlu Şit ve diğer peygamberler vasıtasıyla Muhammed'e, daha sonra da güvenilir tabircilere ulaşmıştır.

Rüya aynı zamanda da peygamberliğin bir parçası olduğu için, fıkıhçı Mâlik ibn Enes (ölm. 795), haklı olarak şöyle der: "Peygamberlikle oyun oynamak mı istiyorsun? Bu çok ciddi bir iştir."³⁵

ESKİ RÜYA TABİRCİLERİ: ŞİKK VE SATİH

Robert Irwin'in *Arap Karabasanı* adlı labirentvari rüya romanının dört boyutlu dünyasında dolaşmış olanlar, orada iki garip kişilikle karşılaşmışlardır: Şikk ve Satih. Satih, bir zamanlar insan olan bir varlıktır. Zamanla jelatine benzeyen ve –Mes'ûdî'nin anlattığına göre– kumaş gibi katlanabilen, iğrenç bir kütleye dönüşmüştür. Geriye yalnızca, içinde gözlerin huzursuzca bir oraya bir buraya yuvarlandığı kafatası kalmıştır.³⁶ Şikk ise adından anlaşılacağı gibi, boylamasına ortadan ikiye bölünmüş yarım bir varlıktır ve rüyalar dünyasında bir gölge oyunu figürü gibi zıplayarak dolaşmaktadır. Halkın hayal gücü, İslam öncesi Arabistanının en ünlü iki rüya tabircisini işte böyle ürkünç ve itici yaratıklara dönüştürmüştür. Mes'ûdî açık bir şekilde, en büyük rüya tabircilerinin birer hilkat garibesi olduğu saptamasını yapmaktadır.³⁷

Şikk ve Satih'in adı Arap vakayınâmelerinde de geçer; İbn Hişâm'ın yazdığı siyerin* başlangıcında da karşımıza çıkarlar;³⁸ en ayrıntılı betimlemeleri ise, 1282'de ölmüş olan Kazvî'nin *Acaibü'l-Mahlukât* adlı eserinde bulunmaktadır.

Bu kişiliklerin, eski Arabistan'da yaşamış kâhinler olması olasıdır; çünkü yanıtlarını kafiyeyle nesir {*sec'*} biçiminde vermektedirler ve bu da kâhinlerin kullandığı tar-

³⁵ Johanan Friedmann, *Prophecy Continuous. Aspects of Ahmadi Religious Thought and Its Medieval Background*; krş. Jamal Malik, *Islamische Gelehrtenkultur in Nordindien*, s. 85.

³⁶ Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb*, c. II, s. 364.

³⁷ A.g.y., c. II, s. 352.

* Siyer: Hz. Muhammed'in ve başka peygamberlerin hayatını konu alan eser –yn.

³⁸ İbn İshak, *Sîret*, c. I, s. 9 vd.

zın aynısıdır. Ortaya çıkışlarının en ünlüsü, Hira'da Lahmî soyundan gelen hükümdarlar devrinde (V. yüzyıl-620) gerçekleşmiştir.³⁹

Anlatıldığına göre, Rabia ibn Nasr el-Lahmî el-Himyârî, korkunç bir rüya görür. Bunun üzerine, krallığının bütün kahinlerini, astrologlarını ve falcılarını toplar, hiçbirini çağırmazlık etmez. Hepsini bir araya toplandığında, kral onlara, "Korkunç bir rüya gördüm. Onu bana anlatın ve yorumlayın" der. "Onu bize anlat" derler. O ise şöyle der: "Onu size açıklarsam, yorumunuzdan emin olamam. Rüya bilen, yorumunu da biliyordur." Adamlardan biri, "Kral, Satîh'i ve Şikk'i getirsin; çünkü biz, onlardan daha bilgililerini bilmiyoruz" der. Bunun üzerine kral, onları çağırır. Kralın huzuruna gelirler ve Satîh öne çıkar. Kral şöyle der: "Beni korkutan bir rüya gördüm. Bil bakalım ne gördüm. Eğer bunu bilersen, yorumunu da biliyorsundur."

Satîh konuşur: "Karanlıktan çıkarak verimli toprağın üzerine düşen kor olmuş bir kömür parçası gördün ve kafatası olan herkes ondan yedi." Kral der ki: "Hiç yanlıştın yok ey Satîh. Yorumun nedir?"

Satîh konuşur: "Habeşîler ülkenize saldırarak ve İbyan ile Surac arasındaki yerlerde onlar hüküm sürecekler."

Kral konuşur: "Ey Satîh, bu sahiden insanı telaşlandıran bir şey. Söyle bana, bunlar ne zaman olacak, bizim zamanımızda mı yoksa daha sonra mı?"

Cevap verir: "Daha sonra olacak, altmış ya da seksen yıldan fazla zaman geçtikten sonra. O zaman, oradaki herkes öldürülecek ya da kaçacak."

Bunun üzerine kral sorar: "Onları öldürecek ve kaçtıracak olan kimdir?"

Satîh yanıtlar: "İrem Zû Yazan'dır. Onlara Aden yönünden saldırarak ve Yemen'de tek bir kişiyi bile bırakmayacak."

Kral sorar: "Hükümdarlığı kalıcı mı geçici mi olacak?" Satîh yanıtlar: "Geçici olacak."

"Sonunu kim getirecek?" diye sorar kral, Satîh yanıtlar: "Allahü Teâlâ'nın kendisine vahiy göndereceği saf bir peygamber."

Bunun üzerine kral, "Bu peygamber kimdir?" der.

Satîh yanıt verir: "Gâlib ibn Fihri ibn Melik ibn Nâdir'in soyundan gelen bir adamdır. Egemenlik, zamanın sonuna kadar onun halkının elinde olacaktır."

Kral, "Zamanın sonu var mıdır ey Satîh?" diye sorar.

Satîh, "Evet" der, "Birincilerin ve sonuncuların toplandığı, iyilik edenlerin refaha

³⁹ Qazwini, *Die Wunder der Schöpfung*, Alma Giese çevirisi, s. 157 vd.

erdiği, kötülük edenlerin eziyet çektiği gündür.”

Kral sorar: “Anlattıkların gerçek midir ey Satih?”

Satih, “Evet” der, “şafak vakti ve gün batımı ve de dolunay şahidim olsun ki, sana anlattıklarım gerçektir.” Bunun üzerine Şıkk çağırılır; onun tarifi, yorumu ve gelecekle ilgili kehaneti, yani sonunda Araplar arasından Allah’ın yolladığı bir peygamberin çıkacağı kehaneti neredeyse kelimesi kelimesine meslektaş Satih’ininki gibidir. Böylece kral, bu kehanete inanır.

Böylece iki rüya tabircisi, Muhammed’in zuhurundan uzun süre önce İslamı bildiren kişiler olurlar.

Kazvî’nin onların tuhaf özelliklerine değinmese de Satih ve Şıkk, normal rüya tabircileri değil, garip varlıklardı. Ancak anlaşıldığına göre, iyi bir rüya tabircisinden, daha anlatılmadan rüyayı bilmesi beklenmektedir. Bu bağlamda Kazvî’nin, Muhammed Hârizmşah’ın (saltanatı 1207-1221) sarayındaki Hintli bir rüya tabircisine ilişkin benzer bir hikâyeye anlatır; ayrıca Ahlwardt Kataloğu’nda da 4284 (We 1218) numarasıyla kayıtlı bulunan bir tabirname bu hükümdara atfedilir.

Müslüman Hint şairi Kelîm de (ölm. 1651), gerçek bir arifin bu yetisini kastederek, ilim ve sanat erbabının hamisi Moğol hükümdarı Şah Cihan için yazdığı bir methiyede şöyle bir iddiada bulunur:

Bilgili yüreği ve uyanık mutluluğu,
rüyayı daha anlatılmadan tabir eylerler.⁴⁰

Bir rüyanın ardındaki gerçekleri *mundus imaginalis*’ten bizim dünyamıza indirmeye ve böylece rüyaların gerçek olmasına yardımcı olmaya muktedir olanlar böyle “gören kişiler”, (Mirza Gâlib’in şarkısındaki gibi) “taşa bakınca daha yapılmamış heykellerin dansını gören”lerdir.⁴¹ Süfi mürsitlerin bugün bile müritlerinin henüz anlatmadıkları rüyalarını anlama ve tabir etme yeteneğine sahip olduğu, bilinen bir gerçektir.

İslam öncesi devrin irfan sahibi iki şahsiyetinin yalnızca Robert Irwin’in romanında karşımıza çıkmakla kalmayıp, yeni Mısır edebiyatında küçük de olsa bir rol oynamaları ilgi çekicidir: 1891’de Sudan’da subay olarak görev yapan edebiyatçı Hafız İbrahim (ölm. 1932), halkını İngiliz emperyalizmine karşı seferberliğe çağırmak için kendisine Şıkk adını vermiştir; onun memleketinde ve İngilizlerin Sudan’daki

⁴⁰ Ebû Talib Kelîm, *Divan*, s. 42.

⁴¹ Galib, *Kulliyât-ı Fârsî*, Kaside no. XXVI.

Mehdi'ye ve onun halifelerine karşı verdiği savaşta, Şikk'in varlığı giderek daha da belirginleşmiştir. Hafız İbrahim, *Leyâlî Satih*, "Satih'in Geceleri" adlı makamesinde,* başka siyasi hicivlerde de bulunmuştur.⁴²

Bir insanın rüyasını unutmaması ve ancak bir arif kişi sayesinde yeniden hatırlaması –ve böylece yorumun da belli olması– düşüncesi, çağdaş Afgan folklorunda da bulunmaktadır. Burada, Haccâc adlı tiranın korkunç bir rüya gördüğü, rüyadan tir tir titreyerek uyandığı, rüyanın ona ancak uzun arayışlardan sonra bir delikanlı tarafından yorumlandığı anlatılır ("Kuyumcu Salih" adlı bu hikâyede, Ali ve Peygamberin rüyaları da rol oynar).⁴³

Şikk ve Satih'in bir rüyanın içeriğini rüya daha anlatılmadan bilmeleri gibi, gerçekten iyi bir rüya tabircisinin bir özelliği de, kendisine anlatılan bir rüyanın, gerçekten onu anlatan kişiye mi ait olduğu, yoksa anlatan kişinin, rüyasından utanan ya da herhangi bir nedenle adının saklı kalmasını isteyen bir kişiye aracılık mı yaptığını anlayabilmektir. Bu türde pek çok hikâye vardır. Eski zamanlarda, böyle doğru teşhislerde bulunduğu söylenen kişi genellikle İbn Sîrîn'dir; ancak yorumladığı iddia edilen rüyalar, gerçekte çok daha sonraki zamanlardan kalmazdır.

Bu, her şeyden önce, rüya anlatılarında sık sık karşımıza çıkan Halife Me'mûn (saltanatı 813-833) hakkındaki hikâyeler için geçerlidir.

Bu hikâyelerden birinde, Me'mûn'un sarayında yaşayanlardan biri, rüyasında vücuduna merhem sürdüğünü, edep yeri dışında tüm vücut kıllarının döküldüğünü görmüştür. Rüya tabircisinin fikrini öğrenmek için kendi yerine bir hizmetçi yollar. Tabirci ise şöyle der: "Bu rüyayı nüfuzlu biri görmüş, sen değil. O kişi, tehlikeli bir duruma düşecek ve servetinden geriye kadınlarından başka hiçbir şey kalmayacak." Dediği doğru çıkar.⁴⁴

Bir hikâyeye göre de, Me'mûn'un kendisi, rüyasında kendisini Mekke'deki mukaddes yerde Hz. İbrahim'in Çadırı'nda görür. Tahtın durduğu ön kısma gider ve her iki köşeye de işer; sonra dışarı çıkıp, arka kısmın her iki köşesine pisler. Anlaşıldığı üzere böyle "günahkâr" bir rüyadan utandığı

* Makame: Nutuk –yn.

⁴² Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, c. III, s. 61 vd.

⁴³ Margaret Mills, *Rhetoric and Politics in Afghan Traditional Storytelling*, s. 90.

⁴⁴ Karl Brackertz, *Das Traumbuch des Achmet ibn Sirin*, no. 20; ayrıca krş. no. 176, burada, Dicle Nehri'nin suyunu içip bitirdiğini iddia eden biri konu edilmektedir; İbn Sîrîn, bunun, o kişinin efendisinin rüyası olduğunu anlar: "Geri döndüğünde onu ölmüş bulacaksınız"; gerçekten de öyle olur.

için, İbn Sîrîn'e güvenilir dostlarından birini yollar. İbn Sîrîn, rüyayı tabir edemeyeceğini; çünkü soruyu soranın, halifenin soyundan gelmediğini söyler. Me'mûn'un kendisi gelince, İbn Sîrîn, tapınağın dört köşesini dört erkek evlat olarak yorumlar; bu oğullardan ikisinin, Me'mûn'un tahtına halef olacaklarını söyler.⁴⁵

Eyyubi Hanedanının henüz adı sanı bilinmeyen kurucu atası, buna benzeyen ancak daha da devamı olan bir rüya anlattığında (bkz. s. 100 vd), rüya tabircisi şu açıklamada bulunur: "Bu rüyayı ancak bir hükümdar görmüş olabilir; ancak Allah hükümdarlığı kime isterse ona verir."⁴⁶

Rüya yorumcularının bu gizemli bilgileri, daha sonraki kuşakları sık sık meşgul etmiştir; böylece klasik kaynaklarda çok kısa anlatılan bazı rüyalar, giderek daha da genişletilmiş, hatta dramatik ayrıntılarla bezenmiştir. Bunlardan bir tanesi, büyük fıkıhçı Ebû Hanîfe'nin (ölm. 767) bir rüyasıdır. Ebû Hanîfe'nin, kendisinden genellikle pek hoşlanmayan erken kaynaklarda da adı geçer; örneğin hırpani giysiler içinde rüyada görülür. Zira Ebû Hanîfe rüyasında kendisini, Peygamberin kemiklerini mezardan çıkarıp kucağına toplarken görmüştür.⁴⁷

Günümüz Türk yazarlarından Cemal Anadol bu hikâyeyi sınır tanımaz bir hayal gücüyle allayıp pullamıştır. Türkler çoğunlukla Hanefî mezhebinden olduğu için, bu mezhebin kurucusu hakkında ancak en güzel şeyleri anlatmıştır. İşte hikâyenin modern versiyonu:⁴⁸

İmamların en büyüğü, bir gece rüyasında İslam Peygamberini görmüş, korku içinde uyanmış, yatağında doğrulmuş ve bu rüyayı yorumlamaya çalışmış. Acaba ülkede ayaklanma mı çıkacak diye düşünmüş? Düşündükçe sıkıntısı artmış; terlemiş, midesi bulanmış. Nihayet bir rüya tabircisine gitmeye karar vermiş. Bu kişi, İbn Sîrîn'miş. İmam onu yakından tanımıyor, ama çok ünlü olduğunu biliyormuş. Gidip

⁴⁵ Karl Brackertz, a.g.y., no. 46.

⁴⁶ Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 76 vd.

⁴⁷ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. I, s. 203 [271]. Bu aktarım Hucvîrî'de de vardır [s. 188]; bir hâdiseye göre, rüya ona, Peygamberin sünnetini yeniden canlandıran kişi olarak parlak bir geleceğinin olduğunu bildirir. *Tezkiretül-Evliya*, c. I, s. 208 [277]'e göre, mutasavvıf Yahya ibn Muaz, rüyasında Peygamber tarafından Ebû Hanîfe'ye gönderilir. Ayrıca İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmül-'ibârât*, s. 356'daki hikâyelere de bakınız. Mezhepler ve bunların rüyalar yoluyla meşrulaştırılması meselesinin tümü için bkz. Leah Kinberg, "The Legitimation of the Madhâhib Through Dreams," *Arabica* 32, s. 50 vd.

⁴⁸ Cemal Anadol, *Ansiklopedik Rüya Yorumları*, s. 21.

kapısını çalmış; küçük bir kız çocuğu kapıyı açmış ve onu Ibn Sîrîn'e götürmüş. Ünlü rüya tabircisi, rüya tabiri kitaplarına gömülmüş okuyormuş [tabii o zamanlar böyle kitaplar yoktu!]. Ebû Hanîfe kendisini selamladığında ürpermiş. İmam ona, rüyasında Peygamberin mezarına gittiğini, İslam ışığı'nın kemiklerini topladığını ve kucağını tamamen doldurduğunu anlatmış. "Yoksa İslamda bir felaket mi olacak?" diye sormuş. Ibn Sîrîn, karşısındaki kısa boylu adama, "Sen bu rüyayı görmüş olamazsın!" demiş. İmam, gördüğüne yemin etmiş. Ibn Sîrîn ise, "Sus, yemin etme; yalan söylüyorsun, bu rüyayı ancak Ebû Hanîfe görebilir" demiş.

İmam teşekkür edip "Ama ben Ebû Hanîfe'yim zaten!" demiş. Muhammed ibn Sîrîn iri gövdesiyle ok gibi yerinden fırlamış, ellerini tutmuş ve kendisinden af dilemiş.

Ebû Hanîfe'nin rüyası, onun, Peygamberin ilminin ve irfanının mirasçısı olacağını gösteriyordu; çünkü o, Peygamberi bağrına basmıştı.

7. RÜYAYI GÖRENLE RÜYAYI TABİR EDEN ARASINDAKİ İLİŞKİ

Çağdaş bir rüya tabircisi, müşterilerine nasıl davranır?

Alfred Huber'e borçlu olduğumuz bazı kayıtlarda, Ibn Sîrîn'e ait olduğu söylenen ve yanında bu yorumcunun torunlarından birinin çalıştığı, Kahire'deki mezarın bulunduğu yerde gerçekleşen bazı tesadüfler yer almaktadır. Bu kişinin evinde bir telefon olması ve birisi aşırı derecede huzursuz edici bir rüya görürse acil durumlarda da ulaşılabilir olması, müşterileri için rahatlatıcıdır.

Yorumlar hep şu cümleyle başlamaktadır: "Hayırlı bir şey öğrenesin, kötülük senden uzak dursun; iyilik bize kötülük düşmanlarımıza! Anlat bakalım rüyayı!"⁴⁹

Bir kız, fısıldayarak anlatır: "... ben rüyamda babamı gördüm. Hac ziyaretindeydi. Ben de oradaydım; halam da oradaydı. İşte böyle, orada çok uzun kaldık, bir sene falan; çok uzun zaman orada kaldık."

"Bu rüyayı ne zaman gördün? Hac mevsimi miydi yoksa yılın başka bir zamanı mı?"

"Hayır, hac mevsimiydi."

"O zaman senin kismetinde hacca gitmek var ... babanın kismetinde de, halanın-

⁴⁹ Bu tür kalıplaşmış sözler için bkz. Abdülğani en-Nablusî, *Ta'tirü'l-Enâm fi'ta'bîrû'l-Menâm*, s. 4-6.

kinde de. İkinci yorumu şu: Uzun zamandır gerçekleşmesi istenen bir dileğin gerçekleşmesi. Hayırdır inşallah.”

Sonra, bir kadın anlatır: “Bismillahirrahmanirrahim. Rüyamda Kahire’ye ve buraya geldiğimi gördüm. Burada Veli’ye (İbn Sîrîn) rastlıyorum; beni dostça karşıyor ve bana bir tesbih veriyor.”

“Bu çok hayırlı bir şey inşallah. Senin rüyanın, yeni bir inanç basamağına ulaştığını ve bu yerin efendisinin bilgisinden yararlanma yeteneğinin olduğunu gösteriyor. Hayırdır inşallah. Sana tavsiyem namaz kıl, sık sık tövbe et, Peygamber efendimize hayır duaları oku ve kendi ihtiyaçlarını da gözetmek şartıyla kocana itaat et.”

Rüya tabircisinin rutini böyledir ve kendisine her rüya anlatıldığında, Peygamberi örnek alarak şuna benzer bir cümle söylemektedir: “İyi görmüşsün, iyi çıksın...!”

Türkiye’de, birisi birisine “Bir rüya gördüm” dediği zaman, diğeri önce “Hayırdır inşallah” diye karşılık verir. Bu tür hayır dilekleri, Arap dünyasında olsun, Fars dünyasında olsun her yerde görülür. Kürtlerde, “Rüyan hayırlı olsun” denmemesi büyük bir kabalıktır. Bu cümleye yanıt olarak, “Sana da hayırlar olsun” denir.⁵⁰

Birisi yorumcuya uydurma rüyalar anlattığında ise, Nablusi’nin dediği gibi “iyi anlamlıysa yorumcuyadır, kötü anlamlıysa sahtekâradır.” Çünkü rüyaları uydurmak ya da içeriği konusunda yalan söylemek büyük bir günah olarak görülür. Böyle bir şey yapan kimse, ötedünyada, bir arpa tanesine düğüm atmak ya da iki arpa tanesini birbirine düğümlemek, hatta bir başka anlatıma göre yanan bir oturağa oturmak zorunda kalacaktır.⁵¹ İran halk inanışına göre, bu kişinin saçında ve sakalında keçeleşmiş tutamlar oluşacak, böylece de yalancı olduğu anlaşılacaktır.⁵²

Rüyalara böylesine belirleyici bir anlam yüklediği için, rüya görenle rüya tabir eden kişi arasındaki ilişki konusunda kesin kurallar vardır; Mısırlı yorumcumuz da bunlara dikkatle uymaktadır. Rüya tabircisi tabii ki abdestli olmak zorundadır; ne

⁵⁰ M. Piamenta, *Islam in Everyday Life Arabic Speech*, s. 219. Ayrıca krş. Mohammad Mokri, “Les songes et leur interprétation chez les ahl-e Haqq du Kurdistan iranien,” *Sources Orientales, Les Songes* içinde, s. 197.

⁵¹ Krş. Paul Schwarz, “Traum und Traumdeutung bei Abdalgani an-Nabulusi,” *ZDMG* 67 (1913); ayrıca bkz. Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitāb al-tahrîr fî ‘ilm at-tafsîr des dîyâ’ ad-Din al-Ğazîrî*, s. 67.

⁵² Bess Allen Donaldson, *The Wild Rue. A Study of Mohammedan Magic and Folklore in Iran*, s. 176.

aç ne de sinirli olmalı, ama fazla yemek yemiş de olmamalıdır. Yorumu başlamadan önce –Farsça *Hâbnâme-i Yûsuf*’nin öğrettiğine göre– bir dua okumalı, bunu yaparken belli Kuran ayetlerini (örneğin Ayete’l-Kürsî denilen 2. surenin 255. ayetini) tekrarlamalı ve şu sözlerle bitirmelidir: “Ya Rab, *Ümmü’l-Kitab*’ın gücü ile, bize bu rüyanın gerçeğe ve hakka uygun yorumunu açıkla”; burada *Ümmü’l-Kitab* sözünü muhtemelen Kuran’ın göklerdeki aslı değil, Fatiha Suresi kastedilmektedir.

Sonra, danışacak kişi görünür, mümkünse gülümseyerek gelmelidir; uygun bir saatte gelmeli, gündoğumunda, günbatımında, yağmurda, karda ya da çok kapalı havada gelmemeli, tercihen sabah saati olmalıdır (çünkü Peygamber rüyaları bu saatte yorumlardı).⁵³

Danışan kişi, Şîî yazar Meclîsî’nin yazdığına göre “yorumcuyu selamlar ve Allah’ın ve Resulünün adını anar” (yani her zaman gerekli olan “Bismillahirrahmanirrahim” sözüyle ve Peygambere hamd ü sena ederek başlar), masum imamları över (tabii bu yalnızca Şîîler için geçerlidir) ve Allah’tan yardım diler. Sonra yeniden “Bismillahirrahmanirrahim” der. Daha sonra, bir şey ekleyip çıkarmadan rüyasını anlatır.⁵⁴

Bu törensel başlangıçtan sonra, yorumcunun rüyasını anlatan kişiye dikkatle bakması gereklidir; ona babasının adını sormalı, ziyaretçinin zengin mi yoksul mu, efendi mi hizmetçi mi olduğunu öğrenmeli, hatta ne yemiş olduğunu belirlemelidir. (Bu kural, Mevlânâ’nın bazı dizelerini anlamamıza da yardımcı olmaktadır: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, yeri geldikçe “Ne yedin?” diye sorar; bu, hitap ettiği kişiyi daha iyi tanımak içindir.) Tabii rüya anlatan kişinin de, aynen yorumcu gibi, abdestli olması gerekir.

Daha İslamın erken devirlerinde, Ebû Ishâk Kirmânî şu tespiti yapmıştır: “Müslüman’ın rüyası, kâfirin rüyasından daha sâdık; bilgili kişinin rüyası bilgisizinkinden daha sâdık; örtülünün rüyası, örtülü olmayanın rüyasından daha sâdık [burada “örtülüler”den kadınlar anlaşılmalıdır herhalde]; iyi adamın kötü adamınkinden daha sâdık ve yaşlının gencinkinden daha sâdık.”⁵⁵

Zenginle yoksul arasındaki, efendiyle kul arasındaki sınıf farkının, burada özel bir önemi vardır. Ibn Arabî’ye atfedilen bir tabirnâmede şöyle yazılır: “Yoksulların

⁵³ Nathaniel Bland, “On the Mohamman Science of *ta’bîr* or the Interpretation of Dreams,” *JRAS* 16, s. 133.

⁵⁴ Meclîsî, *Ta’bîr Hâb*, s. 4.

⁵⁵ Ibn Şâhîn, *Kitâbu’l-İşâret fi ‘ilmü’l-‘ibârât*, s. 361.

rüyalarına kulak asma; onlar sürekli olarak nafakalarını nasıl çıkaracaklarını ve her gün ne yiyeceklerini düşünürler,”⁵⁶ zengin kişi ise Ebû Bekir’in dediğine göre, rüyaları açısından daha güvenilirdir; çünkü servetini zekâta, hayır işlerine, hayratlara ve benzer şeylere harcar.

Birçok rüya, günlük sorunları yansıtır:

Âşık, mâşukunun selam verdiğini görür,
ya da sırt çevirip, kendisiyle bir daha asla konuşmadığını;
korkak, düşmanının yaklaştığını görür,
aç, uyuyup rüyasında yemek yer,
çok yiyen, kustuğunu görür,
soğukta uyuyanın üstü suyla örtülür...

İbnü'l-Verdî'nin bir şiirinde böyle denmektedir (varak 3b-4a).

Hükümdarların ya da büyük şahsiyetlerin rüyalarının, daha yüksek bir hakikat derecesine sahip olduğu her zaman vurgulanır; edebiyatta yalnızca onlar kaydedilir ve masallarla menkıbelerde de hükümdarların sıradan askerlerden ya da çiftçilerden daha sık rüya görmesi normaldir. Hatta sâdık rüya, Allah'ın sevdiği bir yiğidin işaretidir ve bu nedenle, rüyalarında gelecekteki zaferlerden haberdar edilen ve bir anlamda onları gerçekleştiren bir topluluğun önderine başarı getirir.⁵⁷

Peki, danışan kişi heyecandan rüyasını unutursa ne yapılır? Bunun da çareleri vardır: Rüya tabircisi, danışana, elini vücuduna koymasını söyler ve ellerinin duruşundan, rüyanın hangi konuda görülmüş olabileceğini çıkarır: El başın üzerindeyse, rüyanın konusu dağlar ya da başka yüksek şeyler olmuş olabilir; el bacaktaysa, bu çoğunlukla ağaçlara ya da onlar gibi yüksek, uzun şeylere işaret eder ve bu böylece sürer.

Bunun dışında, unutilan rüyaları yeniden bulmanın daha karmaşık bir yolu da vardır: Ebced hesabına göre rüya görenin adındaki harflerin değeri belirlenir; ebced, her bir harfin sayısal değeridir ve Arap alfabesinin 28 harfiyle, 1'den 1000'e dek tüm sayıları oluşturmayı olanaklı kılar. Sonra, 9'dan küçük bir sayı elde edilene kadar toplam sayıdan sürekli 9 çıkarılır. Kalan sayı, Kuran ayetlerinin yardımıyla, rüyanın içeriğine uyarlanır. Örneğin, Ahmet {Ahm(a)d} adında biri bir rüya görmüşse, adı, 53 sayısını verir (a=1, h=8, m=40, d=4), bundan 9 çıkarılır: 53-9 (=44) -9 (=35) -9

⁵⁶ Cemal Kafadar, “Mütereddid Bir Mutasavvıf. Üsküplü Asiyê Hatun'un Rüya Defteri 1641-1643,” s. 181 [29]; ayrıca krş. Meclisî, *Ta'bir Hâb*, s. 2.

⁵⁷ John Renard, *Islam and the Heroic Image*, s. 156; Tilman Nagel, *Timur*, s. 107.

(=26) -9 (=17) -9, kalan sayı 8'dir. Bu sayı, kişinin yolculukla ilgili bir rüya gördüğünü gösterir (ama burada başvuru 18. surenin 22. ayetinde Yedi Uyurlar'dan bahsedilmesi, "onların sekizincilerinin köpekleri olması" biz irşat edilmemişler için pek açık değildir).⁵⁸

Rüya tabircisinin, yalnızca Kuran yorumculuğunu ve hadisleri bilmekle kalmayıp, bütün ilimlerde de bilgi sahibi olması gerekmektedir. O, şiir konusunda deneyime sahip, atasözlerini bilen ve aynı şekilde astronomi, fizyonomi, coğrafya gibi başka büyütlü konulara da hâkim biri olmalıdır. Onun sorumluluğu büyüktür; çünkü o bir hekim, yorumu da bir ilaç gibidir. Bu yüzden, rüyayı görene yanlış ilaç vermekten kaçınmak gerekir.⁵⁹ Klasik İslami bilim ansiklopedilerinde de rüya tabiri, tıpla birlikte ele alınmaz mıydı?

Klasik rüya tabircileri, rüyayı bir *fetvaya* benzetmekteydiler; bu yüzden rüya, yetkin olmayan birine değil, gerçekten danışılacak birisine anlatılır; cahil birisine, hatta bir kadına anlatılmamalıdır. Ancak fiili durum, bu sonuncu kurala uyulmadığını göstermektedir (bkz. s. 151). Her koşulda, rüyayı görenin de, yorumcunun da, onu başkalarına anlatmayacağından emin olunmalıdır.⁶⁰ Düşüncesizce anlatılan rüyaların kötü sonuçları, Kuran'daki Yûsuf kıssasında da (Sure 12) görülmektedir: Yûsuf'un mucizevi rüyası, erkek kardeşlerini kıskandırmıştır.

Yorumcunun da rüyayı uygunsuz bir zamanda yorumlamaması gereklidir. Yorumcu, bir insanın rüyasını hangi sözcüklerle anlattığına, örneğin "evlenmek" kelimesini nasıl ifade ettiğine iyice dikkat etmek zorundadır;⁶¹ çünkü Arapçanın son derece ince ayrımlarının doğru yoruma katkıda bulunması gerekir; rüyasını anlatan kişinin kullandığı belli bir sözcük, doğru yorum için belirleyici olabilecek bir ayete ya da deyişe işaret ediyor olabilir.

Rüya tabiri, yeri ve zamanı, yani rüyadaki olayın nerede ve ne zaman meydana geldiğini de dikkate almalıdır. Bir kimse rüyasında yaz mevsiminde kürk giyorsa bu kötüdür; aynı şeyi kış mevsiminde yapıyorsa rüyanın yorumu olumludur.

⁵⁸ Nathaniel Bland, "On the Mohammadan Science of *ta'bir* or the Interpretation of Dreams," *JRAS* 16, s. 139-40.

⁵⁹ Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitāb al-taḥrīr fi 'ilm at-tafsīr des ḥiyā' ad-Dīn al-Ġazālī*, s. 67.

⁶⁰ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion), s. 227.

⁶¹ Abdülganî en-Nablusî, *Ta'tir'ul-Enâm fi'ta'bir'ul-Menâm*, c. II, s. 329 (*nikâh* kelimesi için).

Nitekim bir rüyanın yorumu, rüyanın denk geldiği mevsime de bağlı olabilir. Biri, rüyasında kendisine yetmiş yaprak verildiğini görmüş. İlk halife Ebû Bekir, ona yetmiş değnek vurdurmuş. Bir süre sonra, adam yine aynı rüyayı görmüş ve daha önce yaşadığı kötü tecrübeye rağmen yine halifeye gitmiş, halife bu kez ona 70000 gümüş vermiş ya da yakın gelecekte verileceğini müjdelemiş. Şaşkınlık ve sevinç içindeki adama bunun nedenini, ilk rüyanın görüldüğü mevsimde ağaçlar çıplaktı (bu değnek diye yorumlanabilirdi), ikinci rüyanın görüldüğü mevsimde ise ağaçlar yapraklarla bezenmişti (yapraklar sikkeyi hatırlatıyordu) diye açıklamış.

Buna çok benzeyen bir hikâye de Halife Ömer'in devriyle ilgili olarak anlatılır; orada, önce paralar, sonra kötekler gelir. Genelde klasik ve modern eserlerde bazı rüyalara arada sırada vurguları ya da kahramanları biraz değişmiş olarak, sürekli yeneden rastlanır.⁶²

Bunların yanı sıra, rüya tabircisi gezegenlerin rüyalar üzerindeki etkisini de bilmek zorundadır; çünkü haftanın günlerine göre iyi ya da kötü etkiler hâkim olurlar: Satürn'ün günü olan Cumartesi günü olumsuz etkiler oldukça güçlüdür; Venüs'ün günü olan Cuma gününde ise olumlu etkiler ağır basar.

Hatta rüya tabircisi, yorumu esnasında birtakım alâmetlerin görünüp görünmediğine de dikkat etmek zorundadır: üç kere karga öttü mü, oradan at ya da köpek geçti mi gibi. Usta bir yorumcu, rüyanın mümkün olduğunca kapsamlı bir yorumuna ulaşmak için, tüm bunları hesaba katabilir;⁶³ çünkü eğer rüyayı gören kişi kötü bir şey anlatıyorsa, bunu ya mümkün olduğunca olumlu yönde tabir etmeli ya da susmalıdır. (Ayrıca, doğru yorum bilinmediği zaman da susulmalıdır.) Bir rüyada olumlu ve olumsuz öğeler bir arada bulunuyor ise (çünkü pek az rüya bir tek doğrultudadır), o zaman yorumcu, yorumunun dozunu, olumlu olan ağırlıklı olacak şekilde ayarlamalıdır; İbnü'l-Verdî'nin "Bin Kafiye" (*Elfiyye*) adlı eserinde söylediği gibi (varak 2a):

Rüyada yalnızca en iyisini açıklamalı:
Camiin ortasında bir tamburi mi var
Sen "cami"yi tercih et, çirkin olanı bırak!

⁶² İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-İbârât*, s. 358. Rüyada dut görmek de söz konusudur; önce sivilce, sonra vuruş (darbe), en sonunda da para olarak yorumlanır.

⁶³ Nathaniel Bland, "On the Mohammadan Science of *ta'bir* or the Interpretation of Dreams," *JRAS* 16, s. 137.

Rüyada cami görmek olumlu bir sonuca işaretler, müzisyen ise iyi anlama gelmez; çünkü ayıplanan bir şeyle, müzikle uğraşmaktadır. Nablusî (s. 4), rüyasında camide tambur çalan birini, tüm günahlardan uzaklaşması ve tövbe edip Allah'a yönelmesi konusunda uyarmaktadır. Zaten kötü rüyaların anlatılmaması her zaman öğütlenir; çünkü Peygamberin yaşadığı dönemden beri bilindiği gibi, "insan rüyasını anlatmadıkça, rüya bir kuş gibi onun üzerinde süzülür; ancak anlatılırsa sâdik olur."⁶⁴ Fas'ta inanıldığına göre, her halükârda, bir su testisi alınıp rüya suya anlatılmalıdır; insanların yaşamadığı bir yerdeki bir taş da bu "itiraf"ı üzerine alabilir.

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde,⁶⁵ insanın gördüğü sâlih rüyayı kimseye anlatmamaya gayret etmesi gerektiğini ima eder: Rüya, rüyayı görenin gerçekleşmesini özlemle beklediği uğurlu bir işaret olabilir:

Rüyada güzel yüzlü birisini görürsün, o sana bir vaatte bulunur. Bazı âlâmetler söyler, izler belirtir.

"Muradına ereceksin; işte sana bir iz, bir belirti; yarın senin karşına filan çıkacak" der.

Bir belirtisi şu; ata binmiştir. Bir belirtisi de seni kucaklayacaktır.

Bir belirtisi de şu; seni görünce gülecektir. Bir belirtisi de; karşında el bağlayıp duracaktır.

Bir belirtisi de şu; sabah olunca bu rüyayı heveslenip kimseye söylemeyeceksin.

.....

Gece bu rüyayı gördün; gündüz oldu, uyanıp kalktın; rüyanın gerçekleşmesini bekleyerek günün hoş ve uğurlu oldu.

O âlâmetler, o belirtiler nerede? Diye gözünü sağa sola döndürüp dumdadasın.

Gün geçer de o belirtiler çıkmaz, görünmezse diye yaprak gibi titreyip durursun.

Sokaklarda, çarşılarda, pazarlarda buzağısını yitirmiş adam gibi koşup durmadasın.

Biri çıkar da; "Efendi hayrola, ne koşup duruyorsun? Sana ne oldu? Burada bir şey mi yitirdin? Sen kimsin?"

Sorana dersin ki; "Hayırdır, ama bana ait bir hayırdır. Bunu benden başkası-

⁶⁴ Ahmed von Denffer, "Traum und Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna," *Al-Islam* 3/1995, s. 24; neredeyse deyimleşmiş bir söz.

⁶⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. II, beyit 1670-1674, 1687-1694, 1698-1701.

nın bilmesi gerekmez.

Söylersem, bir belirtisini elden çıkarmış olurum. Belirtisinin yok olması, bana ölüm vakti demektir.”

Her atlının yüzüne bakarsın, o da sana; “Yüzüme deli gibi bakma” der.

.....

Derken ansızın o atlı çıkagelir. O bahtı iyi kişi gelir. Seni sımsıkı kucaklar.

Sen, o kişinin gelip seni kucaklamasının verdiği manevi zevkle, kendinden geçer, yere düşersin. Senin halinden anlamayan biri; “işte bir gösteriş, işte sana iki yüzlülük,” der.

O kendinden geçen kişinin şu coşkunuğu nedir? Ne bilirsin? Bu coşkunluk kiminle buluşmanın, kime kavuşmanın belirtisi? Bilmez ki...

Bu belirti onu görenin, anlayanın harcı; bu belirti öbürüne nerden belirecek?

Rüyalar, tamamen kişisel birer mesajdır; onlar yalnızca –doğru kavrayışa sahiplerse– rüyayı gören kişinin kendisi ya da güvenilir rüya tabircisi (mutasavvıf için mürşidi) tarafından yorumlanabilirler; çünkü rüyanın anlatılışı, bugün hâlâ yapıldığı gibi yorumcunun kulağına fısıldanan bir günah çıkarmaya benzer. Fas’taki kabilelerin çoğunluğunda da son derece benzer düşünceler yaygındır.⁶⁶

Bu yüzden, sürekli olarak bu öğretiye uyması için ihtar edilir ve bir sūfinin, rüyalarını yalnızca mürşidine anlatmasına izin vardır:

“Rüyayı yorumlarsa dinle; yorumlamazsa ‘Bu rüya ne demektir?’ diye sorma. Rüyalarını şeyhten başkasına anlatma; ancak şeyhin izin verdiği birisi varsa ona söyle.” Üsküplü kadın sūfi Asiye Hatun, üstadından böyle öğrenmiştir.⁶⁷ Rüyalarını birçok kişiye anlatmanın ne kadar tehlikeli olduğu, bazı hikâyelerden anlaşılmaktadır; zira: “Rüya, ilk yorumlayanı tarafından gerçekleştirilir.”

Bu nedenle, Şeyh Muzaffer Özak, müritlerine uyarı olarak şunu anlatır:

Bir adam rüyasında, vücudunun şiştiğini ve içinden bir yılanın çıktığını görmüş. Mürşidinin evi uzak olduğu için, güvenilir uşağını olanları kimseye anlatmadan oraya gitmekle görevlendirmiş. Ancak uşak yolda tanıdığı bir tüccara rastlamış ve uzun süre kem küm ettikten sonra, efendisinin rüyasını ona anlatmış. Tüccar da bunun üzerine gülmüş ve demiş ki: “... sonra da iğne batırılmış balon gibi patladı!” Uşak rüyanın yorumunu dinlemek için mürşidin yanına vardığında, mürşit daha rüyayı dinlemeden,

⁶⁶ Edward Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, s. 48.

⁶⁷ Cemal Kafadar, “Mütereddid Bir Mutasavvıf. Üsküplü Asiye Hatun’un Rüya Defteri 1641-1643”, s. 179.

“Rüya daha önce yorumlanmış. Sen eve git” demiş. Uşak eve gittiğinde, efendisinin gerçekten de karnı patlayarak öldüğünü ve rüyanın içinde saklı olan olumlu anlamı yaşamadığını görmüş.⁶⁸

Bazen, olumsuz bir yorum, daha önceki olumlu yoruma baskın da çıkabilir:

Bir kadın rüyasında bir kızı olduğunu ve evinin direğinin kırıldığını görmüş. Peygamber, bu rüyayı *ex contrario* (tersine) yorumlamış: ‘Bir oğlun olacak ve kocan geziden geri dönecek.’ Meraktan ya da belki de yalnızca gevezelikten, kadın rüyayı Peygamberin eşlerinden birine anlatmış ve o da, kadının bir kızı olacağını ve kocasının öleceğini söylemiş. Peygamber, ilk yorumu geçersiz kılan ikinci yorumu onaylamış.⁶⁹

Abbasi halifesi el-Mehdi’nin devrinde (saltanatı 775-785), her şeyi iyiye yorma sanatının çok iyi bir örneği aktarılmıştır; N. Bland (s. 121-122) hikâyeyi şu şekilde anlatır:

Halife rüyasında, yüzünün karardığını görmüş ve günahkârların ya da lanetlenmişlerin yüzü kara olduğu ya da karardığı için, çok tasalanmış. Ancak, Kirmânî ona, bir kızı olacağını söylemiş; o da Kirmânî’ye, kötü olduğu düşünülen bir alâmeti hayra yorumduğu için 1.000 dirhem ödül vermiş; aynı gün gerçekten de bir kızı olunca, rüya tabircisini bu kez 10.000 gümüşle ödüllendirmiş.

Kirmânî, bu yorumu sırasında Kuran’ın 16. suresinin 58. ayetini düşünmüştü; orada şöyle denmektedir: “Onlardan birine bir kızı olduğu müjdelendiğinde içi öfkeyle dolup yüzü kapkara kesilir.” Bu ayet, Mekkelilere, kendileri yalnızca erkek çocuk isterken, Allah’ın kızları olduğunu ileri sürmenin ne kadar budalaca olduğunu açıklamaktadır.⁷⁰

Bu hadisede görüldüğü gibi, iyi rüya tabircileri ödüllendirilirdi, hiç de fena sayılmayacak miktarlarda: Emevi halifesi Abdülmelik ibn Mervân (saltanatı 685-705), rüyasını yorumlayan kişinin tüm borçlarını kapattırmıştır.⁷¹ Karışık rüyaları yorum yo-

⁶⁸ Şeyh Muzaffer Özak, *Träume*, s. 12-15.

⁶⁹ İbn Şahîn, *Kitâbü’l-İşâret fi ‘ilmü’l-‘ibârât*, s. 358. *The Dream and Human Societies*, s. 26’da yazar (E. von Gustave ve Roger Caillois), Yahudiler’e ait çok benzer bir hikâye anlatmaktadır; hikâyedeki son yorumcu, rüyayı görenin ölümüne neden olur.

⁷⁰ Nathaniel Bland, “On the Mohammadan Science of *ta’bir* or the Interpretation of Dreams,” *JRAS* 16, s. 135.

⁷¹ Toufic Fahd, *The Dream and Human Societies*, (ed. E. von Gustave ve Roger Caillois) s. 358; krş. a.g.y., s. 9’da, Grunebaum’un halife el-Mehdi ile ilgili hikâyesi.

luyla devre dışı bırakmak, âlimlerin önemli görevlerinden biri olmuştur.

Ancak muhaddis Vehb ibn Münebbih'in (ölm. 733), rüyalar konusunda derin bir bilgiye sahip olup, kadılık makamına geldiğinde bu yeteneği kaybettiği de rivayet edilmektedir. Buradan, bir devlet görevi üstlenmenin manevi âleme giden yolu kapattığı sonucu çıkarılabilir; İslam dünyasında, yöneticilerin genellikle yolsuzluk yaptığı ve onlarla düşüp kalkmanın insanları yoldan çıkartacağı yaygın bir görüş olmuştur.⁷²

Özellikle hayranlık uyandıran bir yetenek, değişik insanların gördüğü aynı rüyanın, birbirinden tamamen farklı yorumlanmasıdır. Bunun en ünlü örneği, rüyasında minareye çıkıp ezan okuyan birisidir. İbn Sîrîn ona, "Tez vakitte hacca gideceksin" demiştir. Kısa bir süre sonra gelen bir başka adam, rüyasında aynı şeyi gördüğünü söylediğinde çaldığı malları geri vermesi konusunda uyarılır. Rüya tabircisi, ikisini de dikkatle süzmüştür; birincisine baktığında aklına 22. surenin 27. ayeti gelmiştir: "İnsanlara hacca ilân et." İkincisi ise ona, 12. surenin 70. ayetini anımsatmıştır: "Sonra bir tellal bağırdı: 'Ey kervan, sizler hırsızlarsınız!'"⁷³

Yorumcunun elindeki gücün büyük olduğu anlaşılmaktadır. Rüya tabircisi olarak isim yapmış biri, büyük rağbet görmeyi bekleyebilmekte, dinsel ya da siyasal bir öndere bile dönüşebilmekteydi; Hurûfî tarikatının kurucusu Fazlullah (ölm. 1398), böyle bir örnektir.* Kendisi de rüya âleminin derinliklerine dalmış olan Osmanlı padişahı III. Murad (saltanatı 1572-95), rüyalarını tabir eden Şah Şucâ'ya fazla güvenmeye başladığında, bu yorumcu, siyaset üzerinde fazla etkili olduğu ya da olur gibi görüldüğü için diğerlerinin sert eleştirilerine hedef olmuştur.⁷⁴

Ancak, rüya tabircilerinin birbirlerine de güvensizlik duyduğu olmuştur. İbn Şâhîn-

⁷² A. J. Wensinck, "The Refused Dignity," *Ajabnama*, s. 496 vd.

⁷³ Helmut Klopfer, *Das Traumbuch des Ibn Sirin*, s. 50. Bu, İbn Sîrîn'in rüyaları anladığını kanıtlamak için anlatılan en tanınmış hikâyelerden biridir. Ayrıca bkz. M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's *i'barât ar-ru'yâ*," *Israel Oriental Studies* 4, s. 93; Nathaniel Bland, "On the Mohammadan Science of *ta'bir* or the Interpretation of Dreams," *JRAS* 16, s. 133.

* Abdülbaki Gölpınarlı'dan okuduğumuza göre, Fazlullah *Hâbnâme* isimli eserinde, Kadı Bâyezid'in bir rüyasını tabir ederken kendi ölümünü de haber vermiş. Bu kişinin evinden çıkıp hücrelerine giderken tutuklanmış ve öldürülmüş bkz. *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, s. 8, TTK, 1989 –yn.

⁷⁴ Tilman Nagel, *Timur*, s. 365.

de (s. 357), bir rüya tabircisinin şunları anlattığını okuyabilmekteyiz:

Rüyamda, ayakta durmuş, gözleri mavi bir bez parçasıyla bağlanmış bir adam gördüm; ona babamı sordum. Bana onun öldüğünü söyledi, beni onun mezarına götürdü, ben de mezarı kucaklayarak, hıçkırarak hıçkırarak ağlamaya başladım. Sonra uyandım ve bunu tanıdığım bir mümine anlattım; bana dedi ki: 'Babanın ölmesi onun uzun yaşayacağını gösteriyor, senin ağlaman da sevinç anlamına geliyor.' Ben mezarın, ağlamanın ve hıçkırmanın ne anlama geldiğini bildiğim için, bu yoruma inanmadım (yani, bu konuda, *ex contrario* yorumu yanlış bulmaktadır). Bir süre sonra babam görüldü, sağlığı tamamen yerindeydi ve rüya tabircisi bana, tabirinin açık ve doğru olduğunu söyledi. Buna şaşırdım. Daha sonra yolculuğa çıktım ve bir süre dönmedim. Dönüşümde, bize ait olan küçük bir türbeye uğradım. Girişte, gözleri mavi bezle bağlanmış bir kadın duruyordu. Bu kadın türbenin nöbetçisi olduğu ve durumumuzu bildiği için, ona ne olduğunu sordum. Bana, "Allah sana uzun ömürler versin! Baban öldü" dedi. Mezara gittim, onu kucakladım ve rüyamda gördüğüm gibi, hüngür hüngür ağladım. Rüya da o kişinin dediği gibi çıkmamış oldu; çünkü o rüya tabir etmeyi bilmiyordu.

Bu tür şüpheler gerçi pek sık görülmüşse benzemiyor, ama bazen ısrarlı sorular yorumcuyla bıkırtmış olsa gerek. Seyyid Ali Hemedânî (ölm. 1385) gibi dini bütün bir sûfi bile, bir öğrencisi, rüyasının tam yorumunu açıklaması için onu sıkıştırıp durunca sinirlenir: Ona bağırır ve onu, pek de sûfiye yakışmayan bir biçimde, beynini dağıtmakla tehdit eder.⁷⁵

Kimi zaman, yalnızca fazla ayrıntıya giren ya da fazla yavaş anlatan bir anlatıcı da bir rüya tabircisinin kızmasına ya da en azından iç geçirmesine neden olmuş olabilir. Yine Ibn Şâhîn şöyle anlatır (s. 359): "Bir adam bir rüya tabircisine gitmiş ve 'Şu parayı al da bana rüyamı yorumla,' demiş. O da parayı almış ve 'Söyle ne gördün?' diye sormuş. Vakit, sabah ezanı sonrasımıştı. Adam demiş ki: 'Rüyamda kuyuya düştüm, düştüm de düştüm, düştüm de düştüm...' ve neredeyse namaz vakti geçene kadar, durmadan 'düştüm de düştüm' diye tekrarlamış. Sonra da demiş ki: 'Ondan sonra kuyunun dibine vardım.' Rüya tabircisi sormuş: 'Sağ salim vardın mı?' 'Vardım.' Tabirci, 'Allah'a şükür. Sonra ne gördün?' diye sormuş. Adam 'Döndüm.' demiş ve neredeyse ikinci ezanına kadar, 'döndüm de döndüm, döndüm de döndüm' diye tekrarlamış. Sonra da demiş ki: 'Ondan sonra bir değirmen taşı buldum, kafamı içine sokup yukarı çıkmaya başladım, sonra çıktım da çıktım, çıktım da çıktım...' Rüya tabircisi, 'Artık orda dur!' demiş, 'Paranı da geri al! Sabah ezanında kuyuya bir düştün, namaz vakti geçene kadar yeri bulamadın.

⁷⁵ Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s. 28, 96.

Sonra dönmeye bir başladın, ikinci ezanına kadar bir türlü duramadın. Şimdi de değirmen taşı bulup kafana geçirdin kim bilir ne zaman yukarı varırsın!”

8. RÜYA TABİRİ TÜRLERİ

Rüya tabircisinin, kendisine anlatılan rüyalara uygun bir yorum bulabilmesi için, hem güçlü bir sezgiye sahip olması, hem de her yorumlama türünü iyi bilmesi gerekmektedir.

Birçok rüya tabiri yöntemi, eskiden beri gelenek halinde aktarılmış bulunuyor, hatta Peygambere dayandırılıyordu.

Bu yöntemlerden biri, isimden ya da sözcük köklerinin harflerinden anlam çıkarmaktı. İbnü'l-Verdî, bir şiirinde şöyle diyordu (varak 26):

İsimden anlam türetmek çok önemlidir
Doğru rivayet, İbn Sîrîn'den gelir!

Arapçada kelime kökü çoğunlukla üç sessiz harften oluşmaktadır ve yazıdaki şekillerin ya da tınının benzerliğinden yola çıkılıp, anlam bulana kadar türetililebilmekteydi. İsimlerin yorumu için, Peygamber bir örnek oluşturmuştur. “O, rüyasında, Ukba İbn Râfi'nin evinde bulunduğumuzu ve İbn Tâb'ın bize taze hurma ikram ettiğini görmüş. Ben bunu, bu dünyada bize *rifâ*'nın (*râfi*'den gelir), yani yükselmenin nasip olacağı ve *âkibet*'imizin (*ukbâ*'dan gelir) iyi olacağı, dinimizin *tâbe* (*tâb*'dan gelir), yani iyi olduğu şeklinde yorumladım.”⁷⁶

Her Arapça ismin –daha doğrusu her Arapça kökün– sahip olduğu çeşitli türevlerle, bu dilbilgisel yöntemi uygulamak kolaydı. Almancada bu şekilde, rüyadaki bir “büyük kapı”yı bir “ahmak”la, bir “devekuşu”nu bir “çiçek buketi”yle karşılaştırabiliriz, tersini de yapabiliriz.^Φ

⁷⁶ Ahmed von Denffer, “Traum und Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna,” *Al-Islam* 3/1995, s. 25. Ma'arrî'nin eseri olan *Luzûmiyât*, c. II 38, s. 5-7'de, ilginç bir filolojik yorum bulunmaktadır. Birisi onu rüyasında, başında altın bir taç taşıyan bir kral olarak görmüştür. “Ben de dedim ki: ‘Zeheb, yani altın, benim *zehâbımın*, yani gidişimin işaretidir; taç ise, ben toprak olduktan sonraki namıma delalet eder.” R. A. Nicholson, *Studies in Islamic Poetry*, Cambridge 1921, s. 207.

^Φ Yazar burada, Arapça kelime köklerindeki harf benzerliklerini Alman okuyuculara açıkla-

Öyleyse, neden rüyada kıl görmenin –“servet” ya da “utanma, kudret” gibi pek çok yorumunun yanı sıra– bir anlamı da “şiir”dir? Çünkü, Arapçada kısa seslilerin yazılmamasından ötürü, “kıl” anlamına gelen *şar* sözcüğüyle “şiir” anlamına gelen *şir* sözcüğünün yazıdaki şekli birbiriyse aynıdır.

Aynı kökten gelen daha ileri türetmelerin yapılması da bu alana girer. Örneğin, rüyada görülen kuyumcu “yalancı” olarak yorumlanır; çünkü “kuyumcu” anlamına gelen *sâig* kelimesi, *sâge*, yani “sahteleştirmek, uydurmak” (altın ve gümüşle kullanıldığında kuyumculuk yapmak) kökünden gelir. *Sâge-i hadisan*, “bir hadis uydurmak” anlamına gelir.

Kuran’ı, tüm Müslüman halklar dayanak noktası olarak kullanırlar:

Rüyada yumurta görmek, kadınlara, güzelliğe ve iffete işaretler; çünkü 17. surenin 4. ayetinde, hûriler “saklı yumurtaya benzer” diye anlatılırlar.* Taş, acımasızlık demektir; çünkü 2. surenin 74. ayetinde “taşlaşmış yürekler”den bahsedilir; giysilerin her türlü ise kadınlarla ilgilidir; çünkü 2. surenin 187. ayetinde, “onlar sizin elbisenizdir, siz de onların elbisesisiniz” denir. Tarla ve bahçe de çoğunlukla kadınla ilgilidir, zira 2. surenin 223. ayetinde “Kadınlar sizin tarlanızdır” denmektedir. Gemi, tehlikeden kurtulmak demektir; bunun nedeni yalnızca bu yorumun kendiliğinden uygun düşmesi değil, aynı zamanda da Kuran’ın Nuh Peygamberden “Ve biz onu ve gemi arkadaşlarını kurtardık” şeklinde bahsetmesidir (Sure 29:15). Buradan genişletilmiş bir anlam çıkmaktadır: Gemiden sağ salım karaya çıkmak, özellikle de hoş olmayan bir şeyden korkan biri için, kurtuluş ve başarı anlamına gelir.

Kuran’a duyulan mutlak güven açısından tipik bir örnek, şu hikâyedir: Birisi rüyasında Hz. İsa’yı görmüş ve ona sormuş: “Seni çarımha gerdikleri doğru mudur?” İsa, “Evet, elbette” diye yanıtlamış. Bunun üzerine, rüyayı gören, bunun yanlış bir rüya olduğunu anlamış; çünkü Kuran (Sure 4:157) İsa’nın çarımha gerildiğini reddetmekte ve şöyle demektedir: “Onu öldürmediler ve asmadılar.”⁷⁷

Rüyaları yorumlarken, çok yaygın olan *Kıyas-ı Enbiya* kadar hadislerle de başvurulmuştur. Örneğin eşik, evli bir erkeğin eşi anlamına gelir çünkü hadise göre, İbrahim Peygamber oğlunun evine gelmiş ve onun eşi tarafından kaba bir biçimde karşı-

yabilmek için, Almandaki eş sesli sözcüklere baş vuruyor: Hem “büyük kapı” hem de “ahmak” anlamına gelen *tor* sözcüğü ile, hem “devekuşu” hem de “buket” anlamına gelen *strauss* sözcüğünü kullanıyor –çn.

* İşaret edilen ayette böyle bir bilgiye rastlayamadık –yn.

⁷⁷ İbşihî, *al-Mostatraf*, Almanca çevirisi, s. 195.

lanmıştır. Bunun üzerine İsmail'e, "Kapının eşigini değiştir" demiştir.

Bir rüyanın yorumunda şu ya da bu dizeden yararlanılması Klasik Arapça alıntılarla mümkün olmuştur ve şiirlere yapılan göndermelere en çok burada rastlanır. Örneğin, birisi rüyasında, çayırdaki koyunlara kurtların ya da aslanların saldırdığını gördüğünde, yorumcu şu şiirden yararlanır:

Aslanın av sahasında koyun güden, uyuyup işini unutan çobanın
çobanlığını çok geçmeden aslan elinden alır.

Bunun anlamı şudur: Halkını ihmal eden bir hükümdar çok geçmeden devrilir (ki bunun için şiire gerek yoktur).

Rüya tabircisinin, rüyayı görenin anadilini iyi bilmesi önemlidir; çünkü çoğu nesnenin adı Arapçada farklı, Farsçada farklıdır: Bunun tipik bir örneği, ayvanın yorumlanmasıdır (bkz. s. 80).

Hayvanlarla bitkilerin belirli halklar ve ülkelerle eşleştirilmesinde de aynı şey geçerlidir: Rüyadaki bir papağan ya da tavus kuşu ancak Hindistan'la ilgili bir şeyi, bir devekuşu ancak Arabistan'la ilgili bir şeyi işaret ediyordur olabilir.

Yorumcu, rüya görenin dinini de bilmelidir; çünkü, bir Müslüman'a Cehennem ateşini hatırlatan ateş, Zerdüşt dininden biri için kutsal, olumlu, temiz bir şeydir; bir Yahudinin ya da Hristiyanın gördüğü rüya, kendi dini açısından iyi olup, bir Müslüman için tehlikeli ve zararlı olabilir; bunun tersi de mümkündür.

Rüyanın görüldüğü ülkenin de yorumda payı vardır: Nablusî'ye göre (sayfa 5-6), balçık ve çamur, Hintliler için servet, başka insanlar içinse bir bela anlamına gelir; aynı şekilde balık, bazı bölgelerde kötü koku, bazı bölgelerde ise evlilik, Yahudilerde bir talihsizlik, İslamda (Sure 16:14) rızık anlamını taşır.

Avrupa'da bilinen bir yorum türü, *interpretatio ex contrario*'dur (tersine yorumlama). Belki de bu nedenle A. von Kremer, bu yorum türünün İslamda ancak, Artemidoros'un eseriyle tanışılmasından sonra yaygınlaştığını varsaymıştır. Nitekim bizde de, rüyada öldüğü görülen birinin uzun yaşayacağına, rüyada ağlayan birinin sevineceğine inanılmaz mı? Senâî, *Hadikatü'l-Hakikat* adlı eserinin rüya tabiri bölümünde (s. 120),

Rüyada ağlamak sevinç demektir,
Köleliğin anlamı yalnızca hürriyettir.

der. Nizâmî'nin "Heft Peyker" adlı destanında ise şöyle denir:

Tıpkı kendileri çok kederli olup da
anamları kalbe sevinç veren rüyalar gibi!⁷⁸

Hatta İbnü'l-Verdî, şu saptamada bulunur (varak 29b):

Kendini öldüren pişmanlık duyacak, öldürülene ise zafer ve hayır duası
almak kısmet olacaktır.

Ancak Peygamberin, rüyasında başının kesilip kendisinin de onun ardından koştuğunu gören bir
adamin rüyasını, Şeytan'ın vesvesesi olarak gördüğü anlatılır.⁷⁹

Hayatın bir rüya olduğu fikrinin İslam dünyasında giderek yayıldığı daha sonra-
ki zamanlarda, bu tür bir tersine yorumlama olanağı, sıkıntı çeken insanlar için ga-
yet teselli edici olmuştur; çünkü bu onlara, katlanmak zorunda kaldıkları tüm sıkın-
tılarının, sonsuzluğun parlak şafağı içinde gözlerine birer sevinç gibi görüneceğini
müjdelemiştir. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinde⁸⁰ buna uygun bir hikâye vardır:

Bir hükümdar, rüyasında, genç yaştaki oğlunun öldüğünü görür; sıkıntıyla uyanıp da oğlunun
hala hayatta olduğunu gördüğünde, müthiş bir sevinç duyar; çünkü:

Rüyada ağlamayı neşeyle, genişlikle yorumlarlar.

Ancak bu, yalnızca Müslüman mistiklerin bildiği bir yorumlama türü olmayıp, çoğu
ülkede bulunduğu açıkça görülmektedir: Afrikalı Nupilerde, rüyasında gülen bir ki-
şinin yakında öleceğine inanılır; Nijeryalı bir Müslüman rüyasında kendisini süsle-
nip püslenmiş olarak gördüğünde, bu, yakın gelecekteki ölüme işarettir.⁸¹

Ancak, İslam tarihinde, *ex contrario* yorum türünün somut siyasi durumlara da
uygulandığını gösteren örnekler vardır: Halifelîği ele geçirmeye çalışan Abdullah ibn
Zübeyr (ölm. 692), rüyasında, Emevi Abdülmelik ibn Mervân'la gürüştiğini, onu yere savurduğunu
ve dört kazıkla yere çivilediğini görür. Bunun tam tersi çıkar: İbn Zübeyr yenilir; Abdül-
melik halife olarak kalır, onun ölümünden (705) sonra oğulları arka arkaya yönetimi
ele alır.⁸²

⁷⁸ Nizami, *Heft Peyker*, Ritter-Rypka edisyonu, s. 38.

⁷⁹ Ahmed von Denffer, "Traum und Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der
Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna," *Al-Islam* I/1996, s. 26.

⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. IV, beyit 3085 vd.

⁸¹ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N.
Levtzion), s. 224.

⁸² İbn Sa'd, *aṭ-ṭabaqât al-kubrâ*, c. V, s. 91.

HARFLERDEN VE SAYILARDAN ANLAM ÇIKARMA

Arap alfabesindeki her harfin bir sayısal değeri olduğu için, rüyada görülen bir nesnenin adının sayısal değerinden belli sonuçlar çıkarılabiliyordu. Bunu yaparken harflerin, eski sayı dizisi kullanılıyordu; bu dizideki ilk on harf birlik sayıları, onbirciden yirminciye kadar olan harfler onluk sayıları, yirmibirinciden yirmisekizinciye kadar olan harfler yüzlük sayıları, dizinin son harfi olan *gayın* ise 1.000 sayısını ifade etmektedir.

Buna göre, bir kimse rüyasında başını bir adamın karnına sokmuş bir kedi gördüğünde, İbn Sîrîn bunu şöyle yorumlayabilmekteydi: Kedi hırsız demektir; adı olan *sinnevr* sözcüğünün sayısal değeri ise 316'dır; demek ki adamın 316 gümüşü çalınmıştır.⁸³

Rüyada, bir horoz, birisi için kefen hazırlanmasını söylerse, yorumcunun ifadesine göre bu yalnızca o kişinin 34 gün sonra öleceğini gösterebilir; çünkü *dîk*, yani "horoz" kelimesinin sayısal değeri 34'tür. Ama böyle bir rüyada görülen horoz üç kez öterse, bu, rüyayı gören kişinin ya da rüya her kimle ilgili ise o kişinin, üç gün içinde öleceğini gösteriyor olabilir.⁸⁴

Ancak, yorumcunun bir kehanette bulunmasını olanaklı kılan, yalnızca görülen şeylerin sayısal değerleri değildi; rüyada, tek tek harfler de görülüyordu ve uygun biçimde yorumlanıyordu. Bu konudaki en ünlü hadiselerden biri, bir Abbasi şehzadesinin rüyasında bir melek görmesi ve bu meleğin onun avucuna dört kez *hı* (ح) harfini yazmasıydı. Bunlar, *halife* olarak ve *hams hamsîn hamsmi'e*, yani "beş-elli-beş yüz = 555" olarak yorumlandı. Gerçekten de şehzade, 555/1160 yılında, el-Müstencid adıyla halife olarak tahtta çıktı.⁸⁵ Bir Türk hattatı, buna benzer bir rüyayla, 69 gün sonra, çok arzu ettiği, padişahın hat öğretmenliği görevine getirileceğini haber aldı ve gerçekten de öyle oldu.⁸⁶

⁸³ Kemaleddin ed-Demîrî, *Kitâb-i Hayâtü'l-Hayavânü'l-Kübrâ*, c. I, s. 516.

⁸⁴ A.g.y., s. 445.

⁸⁵ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 352; Kinberg no. 80.

⁸⁶ Annemarie Schimmel, *Calligraphy and Islamic Culture*, s. 83; bu çalışmada, Mustakimzâde, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, s. 49 temel alınmıştır. İbnü'l-Verdî (varak 41a), rüyada *l* ve *a* harflerini görmenin ilginç bir yorumunu sunmaktadır: bu iki harf, bir araya gelince *lâ*, yani 'yok, değil' sözcüğünü oluştururlar ve bu yüzden olumsuz bir gelişmeyi haber verirler. Bu tür düşe ilişkin başka yorumlamalara da değinilmiştir.

KALAN ÖMRÜ GÖSTEREN RÜYALAR

Bir insanın ne kadar ömrü kaldığını ya da belli bir olayın ne zaman gerçekleşeceğini öğrenmesi için, bitkilerin ve hayvanların görüntüleri, onların isimlerinin sayısal değerlerinin hesaplanması ya da harflerin rüyada görülmesinden başka yollar da vardı.

Doğabilimci Bîrûnî'ye (ölm. 1048) –ki kendisi başka eserlerin yanı sıra hâlâ önemini koruyan *Eski Halklar Tarihçesi*'ni de {*Âsârü'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye*} kazandırmıştır– 61. yaşını doldurduğu gece rüyasında, gökyüzündeki bir astronomi simgesi gördü: Bu simge, İslamdaki ay takviminde her bir ayın başlangıcını gösteren yeniaya benziyor, ancak bir ses duyuyordu: “Yeniayı bırak. Sen onun oğlusun, 191 kere.” Bîrûnî bunu, hicri takvime göre daha 191 ay, yani onaltı yıl yaşayacağı şeklinde yorumladı ve gerçekten de 190 ay daha yaşadıktan sonra kehanet gerçekleşti.⁸⁷

Başka şifrelere de rastlanmaktaydı: İbrahim Peygamberin kendisine kırk deve armağan ettiğini gören bir adamın rüyası, “kırk yıllık ömür” olarak yorumlanmıştı.

Kuran sureleri de ömrün ne zaman biteceğini önceden söylemeye yarar, ancak konuya yabancı olanlar için, buradaki mantığı anlamak zordur. Ibn Şâhîn'in anlatığına göre, bir adam, 828/1425 yılında, rüyasında 50. sure olan Kaf Suresi'ni okumuş ve bunu ünlü bir rüya tabircisine anlatmıştır. Yorumcu, “Sonuna dek okudun mu?” diye sormuş, adam okumadığını söylemiştir. Yorumcu “Nerede bıraktığını hatırlıyor musun?” diye sorduğunda, adam bunu da hatırlamamış. Bunun üzerine yorumcu, “Sen seksen yaşına kadar yaşayacaksın; ama eğer sonuna kadar okusaydın yüz yaşına kadar yaşayacaktın” demiş (50. surenin 45 ayeti vardır). Hikâyeyi anlatan kişi, şöyle demektedir: “Bu olay, 828 yılındaydı. Ben adama 840/1436 yılında hac ziyareti sırasında rastladım, onu selamladım ve ‘Sekseninizi bitirdiniz mi?’ diye sordum, ‘Hayır, şu anda 79 yaşındayım’ dedi.”⁸⁸

HIRSIZLIĞIN AYDINLATILMASI

Rüyalar, gizli ya da affedilebilir günahları ortaya çıkarmaya da yardımcı olabilmektedir; Ibn Sîrîn, rüyasında göğsünde bağırان bir bebek olduğunu gören bir adamın rüyasını,

⁸⁷ Duncan Macdonald, *The Religious Attitude and Life in Islam*, s. 86; bu çalışmada, al-Biruni, *Chronologie der alten Völker*, s. VII temel alınmıştır.

⁸⁸ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 355.

“Allah’tan kork ve artık ud çalma!” sözleriyle yorumlamıştır.

Telli çalgının nağmeleri, kolaylıkla çocuk çılgınlıklarıyla eş tutulabilirdi ve ud çalmak, dindar kişiler tarafından, bir günah ya da en azından ayıp bir şey olarak görülüyordu.⁸⁹

Hırsızların suçu da rüyaların yardımıyla kanıtlanabilmekteydi. İbn Sîrîn’in kedi-yi hırsız diye yorumlaması (bkz. s. 75) bunun tek örneği değildir. Bu, Halepli bir arifin şu hadisesinde daha da belirgindir: Bu arife bir adam gelir ve şöyle söyler: “Rüyamda ateşe düşmüştüm, yalnızca ayaklarım dışarıda kalmıştı.” Arif, “Yakına gel de rüyayı yorayım!” der. Adam yakınına geldiğinde, arif, birine işaret ederek, adamı yakalamasını emreder. Adam yakalandığında, insanlar gelip “Bu adamda ne var? Ne yaptı?” diye sorarlar. Şeyh şöyle der: “O öyle bir rüya görmüş ki, camilerden ve mescitlerden eşya çalan bir hırsız olduğu anlaşılıyor.” Bunun üzerine adam valiye götürülür, vali de ayakkabısı çalınmış olan herkesin, ayakkabılarını bu adamdan geri istemesini emreder. Hadiseyi anlatanın söylediğine göre, adam bu duyduklarından sonra pek çok ayakkabı çaldığını itiraf etmiştir.

Camiye girerken ayakkabılar çıkarıldığı için adamın işi kolay olmuştur. Günümüzde cami kapılarında bekçilerin ayakkabılara göz kulak olması boşuna değildir.⁹⁰

Kutsal bir yerde dua ettikten sonra rüyada hırsız görme olasılığı da vardır. Örneğin Suriye’deki bir mukaddes alanda, Şeyh Zincir’in mezarının önünde yere bir çivi çakılmakta, böylece yatır ziyaretçinin rüyasına girerek ona hırsızın kim olduğunu açıklamaktadır.

9. RÜYADAKİ BAHÇELER, AĞAÇLAR VE ÇİÇEKLER

İçinde gölgenin ve yeşilliğin olduğu, güzel Cennet bahçelerinin tadını hissettiren bir rüya, her zaman, olumlu olarak yorumlanacak rüyalardandır. Serin gölgeden kızgın güneşe çıkmak, dinden dönmek anlamına gelmektedir; çünkü yakıcı sıcaklığı Cehennem ateşi ve inançsızlık olarak yorumlamak mümkündür.

Bu tür bir yorumla ilgili muhtemelen en eski belge, ilk halife Ebû Bekir dönemi-ne aittir; Ebû Bekir, 634 yılında ölümünden kısa bir süre önce, Râbî’ ibn Emevî’nin bir rüyasını yorumlamıştır. Râbî’ ibn Emevî, rüyasında, yeşil toprakları terk edip çatlamış kayalık-

⁸⁹ Ebû Nu’aym, *Hilyatü’l-Evliya*, c. II, s. 227.

⁹⁰ Rudolf Kriss ve Hubert Kriss-Heinrich, *Volks Glaube im Bereich des Islam*, c. I, s. 132.

ların olduğu bir bölgeye gittiğini görmüştür. Gerçekten de, Ebû Bekir'in ardından halife olan Ömer zamanında, Arabistan'ı terk edip Bizans'a gitmiş ve Hristiyan olmuştur.⁹¹

Nasıl ki bazı sûfîlerin (örneğin 1694'te ölen Türk mürşit Niyâzî-i Mısırî'nin) öğretisine göre yararlı ve yenilebilir bitkiler ruhun besini ise, yenilemeyenlerin ıtı da, "mürşidin sözlerine kulak verince ruhun burnu ile ruhun kulağına rayihaların işlediği" anlamına gelmektedir.⁹²

Çok yaygın bir rüya simgesi de ağaç, kadim hayat ağacıdır. Ağaç kimi yorumlarda erkek, kimi başka geleneklerde çocuk anlamına gelir. Karaimler de, "Çok ağaç görenin çok çocuğu olur" derler.⁹³

Ağaçların ana vatanına dikkat edilmesi gerekmektedir: Palmiye, özellikle de hurma ağacı bir Araba ya da Araplıkla ilgili bir şeye işaret eder. Ceviz ağacı ise ana vatanı olan İran'ı gösterir.

Mevlânâ'nın derin anlamlı, güzel bir rüya yorumu vardır; bu yorumu, birisinin rüyasında bir deniz ve ulu bir ağaç gördüğünü anlatması üzerine yapmıştır:⁹⁴

O nihaysiz deniz, Tanrı'nın azametidir; o ulu ağaç, Muhammed Mustafa'nın mübarek vücududur; o ağacın dalları, peygamberlerin dereceleri ve velilerin makamlarıdır. O büyük kuşlar da onların ruhlarıdır. Kuşların çıkardıkları muhtelif sesler ise, onların dilinin lûgatı, sırları ve mânalarıdır....*

Hayat ağacına ilişkin kadim fikirlerle olduğu kadar, herhalde Kuran'da sağlam bir yeri bulunan *sidretü'l-münteha*, yani "sınırdaki sidre ağacı"yla (Sure 53:14) ve belki Cennet ağacı Tuba ile de bağlantısı bulunan bu tür rüyet ve rüyalar, İslam dünyasında yaygındır ve İslamiyet öncesinin efsanelerinde de yansıtılırlar: Muhammed'in bir atası rüyasında, dalları bulutlara ulaşan ve "ışık içinde ışıık" olan yüksek yeşil bir ağaç görmüştür; bunlar, Kureyş kabilesinden gelecek olan Peygambere işaret etmektedirler. Bu nedenle bir başka rüya da Peygamberin dedesi Abdülmuttalib'in belin-

⁹¹ Ibn Sa'd, *aṭ-ṭabaqāt al-kubrā*, c. V, s. 93; ayrıca bkz. Toufic Fahd, "Les Songes et leur interprétation".

⁹² Niyazi-i Mısırî hakkında bkz. Mustafa Tatçı ve Celal Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufi Rüya Tabirleri*, s. 15 vd.

⁹³ Jean Paul Roux, "Les Songes et leur interprétation chez les peuples altaïques," *Sources Orientales, Les Songes*, s. 170.

⁹⁴ Eflaki, *Menâkıbü'l-Arifin*, s. 379.

* *Âriflerin Menkıbeleri*, Tahsin Yazıcı çevirisi, s. 409-410, MEB, 1989 -yn.

den bir zincir çıkıp, zincirden büyük bir ağacın filizlendiğini anlatmaktadır.⁹⁵ Türk süfi Muhiddin Dolu'nun (ölm. 1495) bir rüyetten bahseden şiiri, gönlü “dost ilinden geçerken” şairin beyaz kabuklu olağanüstü bir ağaç gördüğünü anlatır. Bu şairin sık sık, rüyalar ilham eden Hızır'ın varlığıyla kutsandığı bilinmektedir.⁹⁶

Ancak, ağaca böyle bir anlam verilmesi yalnızca ortaçağda olmamıştır. Tayyib Salih'in “Duma Vâd Hamid”, “Vâd Hamid'in Dum Ağacı” adlı hikâyesinde, rüyalara ilham veren ve Sudanlı köylülerin mit dünyasının merkezinde yer alan bir ağacın {dum palmyesi} en şairane betimlemelerinden biri tasavvur edilmiştir. Yaşlı bir adam, genç bir ziyaretçiye (ayrıca Eski Mısır'da da meyveleri {dum} ölümlerle birlikte mezara gömülen) bu ağacın gizemli güçlerini anlatmaktadır:

... ve her yeni nesil, dum ağacını, sanki kendileriyle birlikte doğmuş ve kendileriyle birlikte büyüyormuş gibi bulur. Bu köyün insanları arasına otur ve dinle bak rüyalarını nasıl anlatıyorlar:

Bir adam uykusundan uyanmış, komşusuna anlatıyor: Geniş kumluk bir yerdeymiş, kum saf gümüş gibi beyazmış, onun içinde yürüyormuş, ayakları kuma batıyormuş, onları güçlükle dışarı çekebiliyormuş; durmadan yürüyormuş, sonunda açlığı ve susuzluğu giderek artıyormuş, kum bitmek bilmiyormuş; sonra bir tepeye tırmanıyormuş, yukarıya vardığında gür bir dum ormanı görmüş. Ormanın ortasında çok yüksek bir ağaç varmış; onunla karşılaştınca öbür ağaçlar, aralarında bir deve olan keçi sürüsü gibi kalıyorlarmış ve adam tepeden aşağı inmiş, toprak âdeta önünde yuvarlanıyormuş. Bir adım, ardından bir adım daha ve bir adım daha atmış ve kendisini Vâd Hamid'in dum ağacının altında bulmuş.

Orada süt dolu bir kap bulmuş, sütün üzerinde yeni sağılmış gibi taptaze bir köpük varmış. Adam susuzluğu geçene kadar süttten içmiş; süt hiç azalmıyormuş; komşusu adama, “Sevin; güç zamanlardan sonra sevinç var” demiş.

Bir kadının, arkadaşı olan başka bir kadına anlattıklarını da duyacaksınız:

“Bir gemideymişim. Gemi dar bir geçitten denize açılıyor, geçit öyle dar ki, ellerimi uzattığımda kıyının iki tarafına birden dokunabiliyorum. Bir de bakıyorum dev gibi bir dalganın kucağındayım. Dalga beni yukarı kaldırıyor; neredeyse bulutlara dokunacağım. Sonra beni karanlık dipsiz bir kuyuya atıyor. Korkup bağırıyordum. Ama sanki sesim çıkmıyor. Birdenbire, dar geçidin biraz açıldığını fark ediyorum. Her iki kıyıda da yapraksız, dikenli siyah ağaçlar görüyorum; tepeleri atmaca başı gibi. İki kıyı-

⁹⁵ Uri Rubin, “Pre-existence and Light. Aspects of the Concept of Nûr Muhammad,” *Israel Oriental Studies* 5, s. 64.

⁹⁶ Hüseyin Ayan, “Hızırname ve Muhiddin Dolu,” *Festschrift für Fahir İz*; Muhiddin Dolu'nun şiirini şurada bulabilirsiniz: A. Schimmel, *Aus dem goldenen Becher*, s. 50.

nın üzerime kapandığını görüyorum; ağaçlar da sanki üstüme üstüme geliyor. Müthiş bir korkuya kapılıyorum ve avazım çıktığı kadar bağıyorum: 'Ey Vâd Hamid!' O zaman bir adam görüyorum. Nur yüzlü. Ak sakalı göğsünü örtüyor. Giysisi bembeyaz, elinde kehribardan yapılmış bir tesbih var. Elini alnıma koyuyor ve 'Korkma!' diyor. Korkum yatışıyor; sonra yukarı bakıyorum ve kıyıların açıldığını, suyun ağır ağır aktığını görüyorum. Sağıma bakıyorum, olgun ekinlerin olduğu tarlalar, dönen su değirmenleri ve otlayan inekler var. Bir de görüyorum ki kıyıda Vâd Hamid'in dum ağacı duruyor. Gemi ağacın altına yanaşılıyor. Adam benden önce inip gemiyi sıkı sıkı bağlıyor ve bana elini uzatıyor. Sonra tesbihini hafifçe omzuma vuruyor, yerden bir dum meyvesi alıp elime veriyor. Arkamı döndüğümde onu bir daha göremiyorum..."

Arkadaşı, kadına "O adam Vâd Hamid'di! Sen bir hastalığa yakalanıp ölümden döneceksin, ama iyileşeceksin. Dum ağacının altında Vâd Hamid'e bir adak ada" diyor. İşte böyle oğul; kadın-erkek, yaşlı-genç, hiç kimse yoktur ki geceleri rüya görsün de günün birinde Vâd Hamid'in dum ağacı rüyasına girmesin..."

Rüyada, Türk dervışı Aşçı gibi, irfan meyvelerini taşıyan ve rüya görenin bekçilik ettiği kutsal ağacı⁹⁷ ya da Tirmizi'nin karısı gibi, kurumuş bir ağacın büyüyüp yeşerdiğini görmek de mümkündür (bkz. s. 160).

Tüm meyve türleri için benzer bir durum söz konusudur. Örneğin elma her zaman yararlı, iyi bir şeydir; rüyayı görenin doğuracağı iyi huylu bir erkek çocuğu ya da *Tutînâme*'de olduğu gibi bir kadının kocasını da gösteriyor olabilir: "... elmanın güzel kokusu, kocası sayesinde kadına nasip olacak uhrevi ve dünyevi gıdayı işaret eder."⁹⁸

Belirli bir sayıda elma, aynı sayıdaki gümüş parayı ya da belirli bir zaman süresini gösteriyor olabilir: Müstakbel Emevi halifesi Hişam ibn Abdülmelik, yönetime geçmeden önce rüyasında, ondokuz buçuk elma görmüştür ve 724'ten 743'e kadar ondokuz buçuk yıl yönetimde kalmıştır.⁹⁹

Lezzetli bir rızık anlamına gelen hurma, büyük öneme sahiptir; onun bu anlamına İbnü'l-Müseyyeb'in yorumlarında da rastlanmaktadır ve bu tür yorumlar asıl Arap meyvesi olan hurma etrafında dönen pek çok menkıbe ve efsaneyi de yansıtmaktadır.¹⁰⁰

Sık sık değinilen yorumlardan biri, ayvayla ilgilidir. Bu yorumda belirleyici olan, rüyayı görenin dilinin Arapça mı Farsça mı olduğudur. Ayvanın Farsçası *bih'tir* ve

⁹⁷ Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede Ibrahim*, s. 111.

⁹⁸ Nahşabi, *Tutiname*, G. Rosen çevirisi, no. 28.

⁹⁹ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 191.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *aṭ-ṭabaqât al-kubrâ*, c. V, s. 92.

bu sözcük, “iyi” olarak da tercüme edilebilir; Arapça adı ise *sefercel*’dir ve rüya tabircisi bundan, başarılı bir gezi anlamı çıkarabilir; çünkü *sefer* “gezi” anlamına, *celle* ise “aziz olmak” anlamına gelmektedir. (Biz de Almancada ayvanın bir “fatura”yı ya da birisinin “alacağı vereceği kalmamış” olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz.)¹⁰¹

Kaynaklarda, tüm meyve ve sebze çeşitleri sayılmaktadır. Çiçeklerin olduğu rüyalar¹⁰² özellikle ilgi çekicidir; çünkü yorumlar sık sık çiçek simgelerinin şiir sanatındaki kullanımıyla koşutluk göstermektedir. Çiçekler, açtıkları halleriyle görülürse anlamı iyi, yoksa kötü sayılır. Aynı şekilde taze çiçekler olumlu, kuru ya da yolunmuş çiçekler kötü birer alâmettir. Her tür ıtırli bitki oğul anlamında yorumlanabilir; çünkü Arapçada, “Oğlun senin ıtırli bitkindir” denir.

Tek tek çiçekler, bu dünyayı ve bu dünyadaki servet anlamına gelir; çünkü Kuran’da, “bu dünya hayatının çiçeği”nden bahsedilir (Sure 20:131; “zehre” (çiçek) kelimesi burada sık sık “ışılta, pırıltı” olarak çevrilmektedir). Ancak, bu çiçek solar- sa, bu dünyadaki mutluluk biter.

Tirmizî’nin eşinin rüyalarından da anlaşıldığına göre, Peygamber ya da Allah’ın sevgili bir kulu, bir kadına çiçek ya da yeşermiş dal uzatıyorsa, bu olağanüstü sevin- dirici bir şeydir (bkz. s. 160 vd). Hepyeşil mersin ağacı, özellikle olumlu olarak gö- rülen bir şeydir; bu ağaç, sâdık dindarların en seçkinlerinin işaretidir; ıtırli bitkiler ise solabilen bitkilerdir ve normal sâdık insanlara karşılık gelir. Yeşil bitkilerin, Tir- mizî’nin eşinin rüyasındaki bu özel anlamı dışında, mersin ağacı genel anlamda “öz- gür, uzun ömürlü, hoş mizaçlı, güzel, mükemmel, zeki, soylu bir aileden gelen bir erkek”tir. Mersini olan ya da kendisine mersin verilen biri, soylu biriyle dostluk edecektir ve Câfer-i Sâdık’ın dediğine göre: Bir kadın, kocasına mersin verdiğini gö- rürse, bu, evliliklerinin kalıcılığını gösterir. Buna karşılık zambak, çoğunlukla olum- suzdur; çünkü bu bitkinin adı olan *sevsen* sözcüğü, *sû’sene*, yani “kötü bir yıl”

¹⁰¹ Paul Schwarz, “Traum und Traumdeutung bei Abdalgani an-Nabulusi,” ZDMG 67 (1913); buna karşın August Fischer, “Die Quitte als Vorzeichen und das Traumbuch des Abd al Rani,” ZDMG 68 (1914). Ayrıca bkz. M. J. Kister, “The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba’s i‘bârât ar-ru‘yâ,” *Israel Oriental Studies* 4, s. 94. [Ayva kelimesinin Almancası *Quitte*’dir; bu sözcük aynı zamanda, “fatura” anlamına gelen *Quit- tung* sözcüğüne ve “alacağı vereceği kalmamış, ödeşmiş, fit” anlamına gelen *quitt* sözcüğüne benzemektedir –çn.]

¹⁰² Çiçekler hakkında bkz. İbn Şâhîn, *Kitâbü’l-İşâret fi ‘ilmü’l-‘ibârât*, s. 196-200.

demektir. Eğer hasta bir insan rüyasında yatağının çevresinde zambaklar, ıtırli bitkiler ve tohumlar olduğunu görürse, bunlar, yakında yas içinde onun ölüsü etrafında duracak olan kişilerdir; çünkü zambak genel olarak üzüntü anlamına gelir.

Gül konusunda durum bambaşkadır; bu çiçek, mutasavvıfların –örneğin Rûzbihân-ı Baklî'nin (ölm. 1209)– görüşüne göre "Allah'ın mehabetini" simgeler ve Peygamber tarafından da sevilmiştir.¹⁰³ Dalında bir gül –burada da yine– oğul anlamına gelir, dalından koparılmış bir gül ise üzüntü ve sıkıntı habercisidir; bu –bizdeki "Küçük Yabangülü"nde olduğu gibi– rüyada gül topladığını gören kişi için de geçerlidir. Gülsuyu, *Tûtînâme*'nin masalsi havası içinde, temiz bir delikanlının sevgisinin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kirmânî'nin yorumuna göre gül, işte başarıya, liderliğe ve sevince işarettir; sarı gül insanların ihtiyaçlarını karşılayan bir satıcı kadındır; beyaz gül kısmet, şan ve yüksek mevki anlamına gelir. Kırmızı gül ilginç bir şekilde, alçak ruhlu sadakatsiz bir koca olarak da yorumlanabilmektedir. Farsça şiirlerde sık sık çabuk solan gülün sadakatsizliğinden yakınılır. "Gül gibi olmayın, mersin gibi olun" denmesi de bu yüzdendir. Câfer-i Sâdık'ta, "güzel bir oğul"dan güzel bir kadın ya da yakışıklı erkek köleye, kocadan sadakatsiz bir erkeğe dek uzanan, ama 'kitap' ya da 'uzaktaki birinden mektup' anlamına da gelebilen altı yorum bulunmaktadır. Şiirde, "yüz yapraklı gül" ün –Van gülünün– kitapla karşılaştırılmasına sık rastlanır. Ama, bir yorumcunun dediğine göre de, "rüyasında beyaz bir gül koparan, iffetli bir kadını öper...."

Araplar nergis çiçeğini severdi; ortaçağ başlarında pek çok şair, gül ile nergis arasındaki çekişme üzerine şiirler yazmışlardır.¹⁰⁴ Şairler için gül, gül yanakları anlatır, nergis ise gözü simgeler. Rüyada görülen nergis, zarif ve yakışıklı bir erkek ya da Ibn Sîrîn'e göre, "tatlı dilli güzel bir kadın" anlamına gelmektedir. Sâdık mersin ile yaprakları çok erken dökülen nergis arasındaki zıtlık burada da kendini göstermektedir:

Bir kadın, bir rüya tabircisine gelir ve der ki: "Rüyamda kocam bana bir nergis, kumama ise bir mersin veriyordu." Yorumcu şöyle konuşur: "Kocan seni boşayacak, kumanı ise bırakmayacak. Şu beyti bilmez misin:

Nergiste yoktur sadakat

¹⁰³ Gülün simgeselliği için bkz. Annemarie Schimmel, *Die Rose*.

¹⁰⁴ Çiçeklerin simgeselliği konusunun bütünü için bkz. Annemarie Schimmel, *A Two-Colored Brocade. The Imagery of Persian Poetry*, bölüm 12.

Yalnızca mersindir sadık olan

Bunun dışında, nergisin altın rengi yaprakları rüyayı görenin alacağı altın paraları, beyaz yapraklar ise gümüş paraları gösterebilmektedir.

Müstehcen şiirlerinden dolayı adı çıkmış olan şair Ebû Nûvâs (ölm. 809), öldükten sonra rüyalara girdiğinde, şaşırtıcı bir biçimde, Cennette olduğu görülmüştür; çünkü Allah onu, nergis için yazdığı küçük bir şiir yüzünden affetmiştir:

Yeryüzünde bahçelere bak ve gözle
Yüce Rabb'in eserinin izlerini:
Yükseklere bakan gümüş gözler,
Alundan eritilmiş gibi göz nurlarıyla,
Zümrüdi yeşil dalları üzerinde şehadet ederler ki,
Allah birdir.¹⁰⁵

Bu çeviriyi yapan Rückert, dalları “zümrüdi” olarak yorumlamaktadır; metnin kendisinde, *zebercet*'ten (krizolit, perido) söz edilmektedir. Tabii bu değerli taşların her ikisi de yeşildir; ikisi de rüyada iyi anlama, genellikle, dindarlık, parlak gelecek, helâl mal, kişiyi Cennete götüren temiz söz ve temiz iş anlamına gelir; çünkü bilindiği gibi yeşil, Cennet Bahçesinin ve Peygamberin rengidir. Yakut (rubi, daha doğrusu kırmızı korindon) ise, parayı, sevinci, şanı ve şerefi, iyi bir oğlu ve evlenmek isteyen bir erkek için de bu arzusunun gerçekleşeceğini müjdeler; çünkü 55. surenin 58. ayeti, dilberlerden “sanki yakut ve mercandılar” diye söz etmektedir.¹⁰⁶

10. ATEŞ VE SU

Dâye Râzî'nin yorumuna göre, duru suyun, yeşeren bahçelerin ve ışığın görüldüğü rüyalar insan yüreğinin göstergesidirler ve genel olarak iyiye işaret olarak nitelenirler;¹⁰⁷ ışık genellikle, “göklerin ve yerin nuru” (Sure 24:35) olan Allah ile aynı şekilde Nur-u Muhammed'in taşıyıcısı olan Peygamberle ve daha başka manevi değerlerle bağlantılı olarak görülür.

Peygamberin atalarının, rüyalarında ışık gördükleri aktarılır; Peygamberin zama-

¹⁰⁵ Friedrich Rückert, *Werkausgabe*, c. II, s. 179.

¹⁰⁶ Şeyh Muzaffer Özkan, *Rüya Tabirleri*, s. 356.

¹⁰⁷ Necmeddin Dâye Râzî, *Mirsâdül-l-İbâd*, Hamid Algar çevirisi (*The Path of God's Bondsmen From The Beginning to the Return*), s. 291 vd.

nında da ışık rüyalarından ihtida etmekte yararlanılmıştır.¹⁰⁸

Yağmur çorak bölgelerin halkları için Allah'ın rahmetidir. Anadolu'da bugün bile yağmura *rahmet*, yani "merhametlilik, şefkat" denmektedir.

Rüyada gece-gündüz yağmur da yürümek, Câfer-i Sâdık'ın bir yorumuna göre, nasiplenmek, kudrete yakın olmak ve bolluğa kavuşmak demektir. Bulutları yemek ya da elinde bulut tutmak ise yüksek bilgiyi ve Allah'ın bahşettiği ünü göstermektedir. Urduca bir tabirnâmede, bulutlar "gelir artışı" diye yorumlanmaktadır. Mutasavvî şair Gazneli Senâ'î'nin (ölm. 1131), *Hadîkatü'l-Hakikat* (s. 120 vd) adlı eserinde saydığı rüya görüntülerinin açıklamalarında, su hakkında şöyle söylenmektedir:

Rüyada su: Besindir, iyidir, saftır,
ancak duru, tatlı ve temiz olmalıdır.
Eğer kirli ise tekin değildir:
her ne kadar su olsa da o aslında ateştir.

Ateş ise bir Müslüman'a hemen Cehennem ateşini çağrıştırmaktadır.

Ateşin bu anlamı taşıdığına olan inanç günümüze dek canlı kalmıştır; Yoruba Ülkesi'nde bir cuma namazında vaiz, dindar bir kişinin rüyasını şöyle açıklamıştır: "Rüyasında göğe bakmış ve Allah ona, gökyüzünden bir ateşin alevlenerek geldiğini göstermiş; küçük bir ateş de değilmiş. Bunun için, cemaate sadaka vermelerini söylemek üzere buraya gelmiş." Demek ki rüyayı gören bu kişi, günahkâr cemaat üyelerinin cezalandırılacağından korkmuş, bundan kurtulmanın en iyi yolunun da bol bol sadaka vermek olduğunu düşünmüştür.¹⁰⁹

Akan su, tasavvufi yorumlarda "zahiri bilgiyle" de eş tutulmaktadır; okyanus ise "bâtını bilgidir" ve hatta sıklıkla Allah'ın zatını simgelemektedir. Buna karşılık Faslılar için deniz yolculuğu, kişinin yönetimle bir sorunu olacağını gösterebilmektedir; çünkü "deniz sultandır" ve bu da güç gösterisi demektir.¹¹⁰ Tarihsel kaynaklarda, ırmaklarla ilgili somut rüyalar, uyarı rüyaları olarak nitelenmektedir. Nil Nehri'nin yükselip de Kahire'nin minarelerini bile örttüğünü görmek, büyük bir sıkıntıyı haber vermektedir;¹¹¹ Nil'in yükselme zamanında, bir kadın, rüyasında nehrin yükse-

¹⁰⁸ Uri Rubin, "Pre-existence and Light. Aspects of the Concept of Nûr Muhammad," *Israel Oriental Studies* 5, s. 63.

¹⁰⁹ Patrick J. Ryan, *Imale. Yoruba Participation in the Muslim Tradition*, 179.

¹¹⁰ Edward Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, s. 51.

¹¹¹ Helmut Wangelin, *Das Volksbuch vom König az-Zahir Baibars*, s. 234.

lirken birdenbire durduğunu görmüştür (ve gerçekten öyle olmuştur); bu, haklı olarak Memlûk devrinin sonlarına doğru görülen siyasi ve ekonomik sefaletle yorulmuştur¹¹²

11. GÜNEŞ, AY VE YILDIZLAR

Güneş ve ay genellikle siyasi rüyalarda ortaya çıkan, özel öneme sahip rüya simgeleridir. Bir topluluğun önderi ya da büyük bir bilgin, güneşle özdeşleştirilebilmiştir; ay ise bu bağlamda, hükümdarın yanındaki önemli, ama ikincil bir kişiyi simgelemektedir (bkz. s. 318). Bu biçimde, örneğin Peygamberin ailesinden olan Ali'nin ve oğullarının, halifeliği "gasbeden" Emevilere üstünlüğü, güneşin ve ayın bulunduğu bir rüya yoluyla ima edilmektedir. Yûsuf da daha genç yaşında, gelecekteki yüceliğinin bir işareti olarak rüyasında, onbir yıldızın güneş önünde eğildiklerini görmemiştir? İbnü'l-Verdî,

Güneş sultandır; eğer kararır, zorbalık demektir;
ardından çöküş gelir.

demektedir (10a).

Büyük arifler de güneş ve ayla simgelenmektedir; Kuzey Afrikalı sûfi Ebû Medyen (ölm. 1164), rüyada "vaaz verirken güneş gibi, sustuğunda ay gibi" görülmüştür.¹¹³

Güneşin ya da ayın kucağa düşmesi, bilinen bir rüya temasıdır. Anlatıldığına göre, Muhammed'in kayınpederi ve ilk halifesi olan Ebû Bekir, Peygamberin ortaya çıkışından çok önceleri, Suriye'ye yaptığı bir iş gezisi sırasında rüyasında, ayın gökten gelip kucağına düştüğünü ve onu göğsüne bastırıldığını görmüştür. Halk hikâyelerine göre, bunun üzerine Yemlihâ adlı rahip ona, ayın son peygamber olduğunu, kendisinin de onun halifesi olacağını açıklamıştır. Hayber kalesinin komutanının eşi Safiye de Hayber'in fethinden önce buna benzer bir rüya görmüştür (kucağına güneş düşmüştür); daha sonra Peygamber onunla evlenmiştir (bkz. s. 151).

Bu iki büyük gökcisminin batması, çoğunlukla ölüme işaretir: XV. yüzyılda,

¹¹² Annemarie Schimmel, *Alltagsnotizen eines ägyptischen Bürgers*, s. 127; bu çalışma, İbn İyas, *Bedâ'i' ʿz-Zuhûr*, c. I'ü temel almaktadır. Olay, 916 Cumâdelülâ'sında, yani Ağustos 1510'da gerçekleşmiştir; melekler, nehri ancak 18 arşın yüksekliğe çıkıktan sonra bırakmışlardır.

¹¹³ R. W. Austin, *Sufis of Andalusia*, s. 101.

Timbuktu valisi, rüyasında, önce güneşin, ardından da ayın battığını görür. Bir arif bunu, kendisinin ve çok geçmeden de valinin öleceği şeklinde yorumlar ve dediği çıkar.¹¹⁴

Ancak ayın, her şeyden önce şiir sanatında önemli bir rol oynayan özel bir anlamı daha vardır; ayı rüyada görmek, sevenin geceleyin özlemle beklediği, sevilen bir varlığı görmesi demektir. Hele ay gelip yatağa da giriyorsa bu, genç ve güzel bir kadın ya da bir kadın için ise genç ve güzel bir erkek anlamına gelir. Iraklı kadın şair Nâzik-i Mela'ike, "Ay Ağacı" adlı güzel şiirinde bu düşünceyi gayet şiirsel bir dille işlemiştir. İran, Türk ve Urdu şiir dünyası, bu tür ay rüyalarıyla doludur (bkz. s. 365).

Câfer-i Sâdık, ay rüyalarıyla ilgili tam onyedi yorum sunmaktadır; ancak rüyadaki ayın en genel anlamı iyi haber ve müjdedir.

Yıldızlar, Niyâzi-i Mısırî'nin kendisine ait tasavvufi rüya tabirinde söylediğine göre, "iyi düşünceler"e işaret edebilirler; bu yorumda Niyâzi-i Mısırî, yedi gezegenin, sûfi şeyhlerinin ve Halvetiye tarikatında zikredilmesine özel bir önem verilen yedi esma-i hüsnanın arasındaki ilişkileri de açıklığa kavuşturmaktadır.¹¹⁵ Zaten mutasavvıfların gökcisimlerine ya da atmosferdeki olaylara ilişkin rüyalarını ve rüyetlerini içeren bol miktarda kayıt vardır.

12. BESİN MADDELERİ

Doğa olayları gibi temel besin maddelerinin de rüyalarda özel bir anlamı vardır; meyvelere daha önce kısaca değinmiştik. İbnü'l-Verdî, birçok besini konu edinir:

Başarılı olur elinde elma tutan,
ve evlenir bağ-bahçe sulayan (varak 16a).

Çünkü Kuran, "kadınlarınız sizin tarlanızdır" (Sure 2:223) diye öğretmektedir. Tarım, genel anlamda da olumlu olarak nitelendirilmektedir: Senâ'î (s. 120), diğer Kuran tefsircileriyle uyum içinde, şöyle der:

¹¹⁴ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion), s. 224.

¹¹⁵ Niyazi-i Mısırî için bkz. Mustafa Tatçı ve Celal Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufi Rüya Tabirleri*, s. 17.

Rüyada toprak sana rızkını gösterir.

Tahıl zenginlik ve egemenlik demektir; ekmek kısmet ve iyi bir yaşam anlamına gelir. Burada hepsinden önce buğdayın müjdeli haber anlamı vardır; ancak bir kişi rüyasında buğdayı arpayla takas ettiğini görürse, bu, onun artık Kuran'la değil şiiirle uğraşacağını gösterir.¹¹⁶

Fas'taki Berberiler için rüyada bostan görmek, mutluluk habercisidir. Süt, bilgi anlamına gelebilmektedir ve Peygamberle yakından ilişkilidir; zira menkıbeye göre, miracı sırasında ona içmesi için biri su, biri süt, biri de şarap dolu üç kap sunulmuş, o bunlardan sütü seçmiştir. En ünlü rüyalarından biri de sütle ilgilidir:

Uykumda, bana bir kap süt getirildi, kana kana içtim, fazla gelen süt parmaklarımın arasından aktı. Sonra geri kalanını Ömer'e verdim.

Kendisine, “Peki bunu neye yoruyorsun ey Resulullah?” diye sorulmuş, o da “ilim” şeklinde yanıtlamıştır.¹¹⁷

Buna göre, Ömer hakiki ilmi Peygamberden almıştır. Burada bir soru akla gelmektedir: Peygamberin, “Ben ilim şehriyim, Ali de onun kapısıdır” sözü özellikle Şiilerce sevilir. Acaba anlatılan hikâye, bu söze karşı gelişen bir Sünni tavrı mı yansıtmaktadır?

Ibn Arabî'nin bir rüyasında da içinde süt olan büyük beyaz kaplar görülmekte ve bir arif bu sütü kana kana içmektedir: Bu, arife bahşedilen teveccühtür.¹¹⁸

Bildiğim tüm rüya kitapları, Peygamberin yukarıda sözü edilen rüyasına değinmektedir; bu yüzden süt, rüya tabirinde yüksek bir konuma ulaşmıştır. (Yine de şaşırtıcıdır ki, şarabın görüldüğü rüyalar da olumlu anlamda yorumlanabilmektedir.) Ancak, söz konusu olan süt, halis inek sütü olmalıdır, zira, İbnü'l-Verdi der ki:

Kurt ve köpek, kedi ve de panter
bunların sütü hastalık ve büyük korku demektir,
domuzun sütü ise kaybedilen servettir
ve onu içenin aklı şaşırır (varak 17b)

Klasik İslamda –Faslılar hariç– rüyada bal görmek de hayra yorulur; çünkü bilindiği gibi İslamda arının özel bir yeri vardır (bkz. s. 89) ve Peygamberin de sevdiği bal en önemli tatlandırma maddesidir. Böylelikle Ebû Bekir, bir buluttan bal ve tereyağı

¹¹⁶ Toufic Fahd, “Les Songes et leur interprétation,” s. 146.

¹¹⁷ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 350; başka yerlerde de sık sık anlatılır.

¹¹⁸ R. W. Austin, *Sufis of Andalusia*, s. 76.

aktığı yolundaki bir rüyayı, Kuran'ın ve İslamın alâmeti olarak yorumlamıştır; çünkü bal, insanın Kuran'ı okuyup da kelimullahın tadını aldığında duyulan zevki anlatmaktadır.¹¹⁹

Bu yorum, zahit vaiz Hasan-ı Basrî'nin (ölm. 728) içinde yer aldığı ünlü rüyayı okurken de akılda tutulmalıdır:

Rüyayı gören kişi, onun yünlü bir giysi içinde oturduğunu görmüştür; vücuduna bir sicim dolanmış, ayakları zincire vurulmuştur; başında bal rengi bir taylasân (omuzlardan ve sırttan aşağı sarkan, alimlere özgü tipik sarkık) vardır. Bu şekilde, bir mangalın üstünde oturmuş tanbûre (küçük bir telli çalgı) çalmakta ve Kâbe'ye yaslanmaktadır.

Rüyanın yorumu, Hasan-ı Basrî'nin istisnai dindarlığının her yönüne işaret etmektedir: Yünlü giysi, zahitliği; sicim, imanın gücünü (bu, Kuran'da [3:103] sözü edilen "Allah'ın ipi"dir); bal rengi sarık, Kuran sevgisini simgelemektedir; ayağında ki zincirlerin anlamı (Buhârî'nin derlediği hadislerden anlaşıldığına göre) imanın sağlamlığıdır; alçak bir mangalın üstünde oturması dünyayı hiçe saydığını, telli bir saz çalması ünlünün insanlar arasında yaygınlığını, Kâbe'ye yaslanması ise Allah'a sığındığını göstermektedir.¹²⁰

13. RÜYADAKİ HAYVANLAR

Sivrisinekten file kadar, her hayvana bir anlam verilmektedir. 1405'te ölmüş olan Mısırlı yazar Demîrî'nin *Kitâb-ı Hayâtü'l-Hayavânü'l-Kubrâ* adlı kapsamlı "Hayvan Hayatı" kitabı, bu konudaki bilgiler için son derece zengin bir kaynaktır; J. de Somogyi, bu konuları ana başlıklar altında toplamıştır. Rüyada görülen hayvanların ne anlama geldiği konusunda bir de öğretici şiir (hatta muhtemelen buna benzer çeşitli şiirler) vardır. Her şeyden önce de sûfiler, rüyada görülen hayvanlara, önemli bir psikolojik rol atfetmişlerdir ve bu anlam, bizlerin alışık olduğu yorumlarla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Genel geçer kural, rüyadaki dört ayaklıların ve kuşların gerçeği söyledikleridir; çünkü hayvanlar yalan söyleyemezler.¹²¹ Buna karşın, Ibn Arabî, bir rüyasında Peygamberden, hayvanların yeniden dirilmeyeceğini öğrenmiştir (ki bu, birçok başka

¹¹⁹ Ibn Sa'd, *aṭ-ṭabaqāt al-kubrâ*, c. V, s. 92.

¹²⁰ Toufic Fahd, "Les Songes et leur interprétation," s. 149.

¹²¹ Abdülgani en-Nablusî, *Ta'tirü'l-Enâm fi'ta'birü'l-Menâm*, s. 7.

görüşe ters düşmektedir).¹²²

Diğer konularda olduğu gibi, hayvan rüyalarında da yorum için kullanılan ilk kaynak Kuran'dır: Balık servet anlamına gelmektedir; çünkü 16. surenin 14. ayeti şöyle der: "O, denizi de hizmetinize verdi ki, ondan taptaze et yiyesiniz." Fil (105. sure), karınca (27. sure), eşek (31:19), deve (88:17-20. ayet) ve kimi başka hayvanlar, bu açıdan yorumlanmışlardır. Ancak çok önemli olan bir hayvan arıdır; 16. surenin 68. ve sonraki ayetlerinde arıdan "vahyedilmiş" bir yaratık olarak söz edilir ve yorumcuların bildiği gibi arı, pek çok açıdan, her yerde tatlılığı, ama aynı zamanda da yararlı balmumuyla iyi insana karşılık gelir. Hem Arapça hem de Türkçe yorumlarda, arıları rüyada görmenin hayırlı olduğu belirtilir: Onlar servet ve şifa göstergesi, kısmetin ve iyi şeylerin işaretidirler. Bir Berberi kabilesine göre ise, bu tür bir rüyadan sonra, camideki müstensihlere yemek bağışlanmalıdır; çünkü arılar Kuran'ı simgelemektedir.¹²³ Kraliçe arı, XVII. yüzyıla dek, hem Doğuda, hem de Avrupa'da güçlü bir erkek komutan, bir arıbeyi olarak görülmüştür; rüyada arıbeyi görmek ise çok yararlı, kudretli, ama aynı zamanda da zahit anlamına gelir.¹²⁴ Arıbeyinden bir şey alınıyorsa bu, sağlığı ve zenginliği müjdelir. Bu tür bir yorumda, arılar İslam ordusunu da simgeliyor olabilirler; zira bir savaşta Ali'ye destek oldukları aktarılmaktadır. Arı kovani, kişinin evleneceği anlamına gelebilmektedir; bazen ev ya da kilit olarak da yorumlanır; bu durumda arılar parayı simgeler. Buna uygun olarak, kovandan bal alıp da arılara hiçbir şey bırakmayan kimse, acımasız bir tiran olarak yorumlanır. Benzer bir mantığa göre, bazı Berberi kabilelerinde, rüyada bal yemek, çalınmış bir yemeği yemek olarak yorumlanmaktadır.

Arılar ve arı kovani, çoğunlukla dertten ve tasadan kurtulmak anlamına, ama aynı zamanda da kişinin metanetli olduğu ve Allah'a itaat ederek yaşadığı anlamına gelir. Modern bir Türkçe tabirnamedeki saptama, bana yerinde görünmektedir: Buna göre rüyada arı görmek, kişinin çok yoğun bir iş hayatı olduğunu ve bitirilmesi zor bir işle uğraştığını göstermektedir. Bir başka Türk rüya tabircisi ise, arıları, rüyayı gören kişinin tasalardan kurtulması ve bu sayede dua ve ibadet etmek için özgür kalması olarak görmektedir.¹²⁵ Bir insanın ağzına uçan arılar girip çıkıyorsa, Fas

¹²² Claude Addas, *Quest of the Red Sulphur*, s. 275.

¹²³ Edward Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, s. 47.

¹²⁴ Ali ile arılar hakkında bkz. Rudi Paret, *Die legendäre Maghazi-Literatur*, s. 196 vd.

¹²⁵ Hattat Hâfız Mustafa Necati Bursalı, *Neblusi, Ibn-i Sirin ve Seyyid Süleyman'dan Derlenen En Doğru Rüya Tabirleri* ve Mükerrerrem Özkan, *Rüya Tabirleri*; "arı" maddesi.

halk inanışına göre, bu insan iyi bir şarkıcı ya da vokalist olur (bu sonuca, arıların vızıldamasından varılmaktadır).¹²⁶

Buna karşın, 27. surenin 18. ayetine göre büyük hükümdar Süleyman'a karşı durmuş olan karınca ise, rüyada hırs ve açgözlülük anlamına gelebilmektedir; çünkü karınca sürekli olarak, erzak biriktirmekle meşguldür. Ancak aynı nedenle rüyada karınca görmek, kişinin her zaman yeterince besine ve geçim kaynağına sahip olacağı anlamını da taşıyabilmektedir.

Arılar İslam ordusunu simgelerken, çekirgeler, Mısır belaları arasında oynadıkları role uygun biçimde (Sure 7:133), çoğunlukla İslamın düşmanları olarak bilinmektedir. Ancak, rüyaların çoğunda olduğu gibi burada da önemli olan, genel çerçevedir. Bağdatlı fakih İbnü'l-Bennâ'ya yorumlaması için aktarılan bir rüya şöyledir:

"Kocaman yeşil çekirgeler ortaya çıktı; her birinin ağzında bir inci vardı. Bunlar, gelecek olan askerlerdir ve muhtemelen gelmeleri hayırlı olacaktır; çünkü yeşil, dünyadır; inciler ise Kuran ve imandır ve evvelallah bu askerlerde korkulacak bir şey yoktur."¹²⁷

Kurbağa, Hz. Ömer'in gördüğü rüyaya göre, Şeytan'ın vücut bulmuş halidir (bkz. s. 199) ve o da Mısır belaları arasında yer alır; ancak bir başka yoruma göre, kurbağa da karga gibi "edepsizce yanıtlar veren bir kadına işaret"tir;¹²⁸ herhalde bunun nedeni adı geçen iki hayvanın çirkin sesleridir...

Pirelerin güçsüz ve iftiracı düşmanları göstermesi şaşırtıcı değildir; daha şaşırtıcı olan, İbn Kuteybe'nin görüşüne ve Fas'taki yoruma göre rüyada görülen bitlerin zenginliğe ve iyi bir aile hayatına işaret etmesidir.¹²⁹ Belki de bu, onların sayıca çok olmasındandır. Bir başka kaynağa göre, saçtaki bitler, ormandaki yırtıcı hayvanları ya da haydutları göstermektedir.¹³⁰

Akrebin olumsuz bir anlama sahip olması da akla yakındır. Örneğin son Fatımî hükümdarı olan genç Âdid (saltanatı 1160-1171), rüyasında, camiden çıkan bir akre-

¹²⁶ Edward Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, s. 49.

¹²⁷ George Makdisi, "Autograph Diary of An Eleventh Century Historian of Bagdad Ibn al-Bannâ," BSOAS no. 7.

¹²⁸ İbnü'l-Verdî, *Elfiyye*, Spr. 1932, varak 6b. Kurbağa = Şeytan eşitliği için ayrıca bkz. Fritz Meier, *Die fawā'ih al-ğamāl wa fawā'ih al-ğalāl des Nağmaddin al-Kubrā*, s. 105; Kemaleddin ed-Demiri, *Kitāb-ı Hayātü'l-Hayvânü'l-Kubrā*, c. I, s. 581.

¹²⁹ M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's i'bārāt ar-ru'yā," *Israel Oriental Studies* 4, s. 95.

¹³⁰ İbn Ghannam, *ʿarūs al-büstān*, varak 15b.

bin kendisini soktuğunu görmüştür. Sonradan, orada barınan zararsız görünömlü bir sūfinin, halifenin yönetiminin sonlarına doğru hükümdarın müminliği aleyhinde fetvalar çıkardığı ortaya çıkmıştır (çünkü iyi bir Sünni olarak bu kişi, Şîî sultanın dini görüşünü nefretle karşılamıştır). Böylelikle, Mısır'daki iki yüz yıllık Fatımî egemenliği sona ermiştir.¹³¹

Hayvanların görüldüğü rüyalarda yorumlar birbirinden, diğer konulardakinden çok daha farklılık gösterir; doğru yorumu bulmak için rüyanın arka planı tam olarak bilinmelidir. Örneğin, birisi rüyasında kaplumbağa görmüşse, rüya tabircisi ne yapacaktır?¹³² Kaplumbağa, süslenmeyi ve güzel kokular sürünmeyi seven bir kadın anlamına gelebilir; ama suda neler olduğunu diğer su hayvanlarından daha iyi bildiği için, kadını da simgeleyebilir; ayrıca, bilgisiyle öne çıkan ve bu nedenle dünyada onurlandırılan biri de olabilir. Hikâyelerden anlaşıldığına göre, kaplumbağanın aptalca fikirlere sahip olması da mümkündür...

Sığır, bazı İranlı yorumcularca daha çok olumsuz olarak yorumlanır, ancak geleneksel anlamda olumlu veya bazen de azametli bir şeyi temsil eder. İbn Sîrîn'in sık sık tekrarlanan bir sözüne göre, kendisine birisi şöyle anlatmıştır: "Rüyamda küçük bir taşın içinden çıkan büyük bir boğa gördüm ve onu okşadım. Sonra o yeniden taşın içine geri dönmek istedi, ama taş çok küçüktü, sığmadı." İbn Sîrîn şöyle demiştir: "Bu, bir adamın ağzından çıkan büyük bir laftır; bundan pişmanlık duyacak ve sözünü geri almak isteyecek, ama başaramayacaktır!"¹³³

Bu bilgece yorumun karşısında –örneklerden yalnızca birini seçmek gerekirse– bir de kızarmış buzağı rüyası vardır. Bunu rüyasında görenin, korku duymasına gerek yoktur. Bu sonuç, 7. surenin 148. ayetinden çıkarılmıştır; çünkü İbrahim Peygamber ziyaretçilerine kızartılmış dana ikram ettiğinde, ziyaretçileri ona "Korkma" demişlerdir.¹³⁴

Rüyada deve görmek, Berberiler arasında ölümün alâmetidir (deve, tabuta benzetilmektedir) ya da zamanı temsil eder: Deveye bineni iyi bir şey beklemektedir,

¹³¹ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 354; Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 76.

¹³² Kemaleddin ed-Demîrî, *Kitâb-i Hayâtü'l-Hayvânü'l-Kübrâ*, c. I, s. 503.

¹³³ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 354.

¹³⁴ Kemaleddin ed-Demîrî, *a.g.y.*, c. II, s. 46.

çünkü bu kişi zamana “hükmetmekte”dir.¹³⁵

Atlar, klasik inanışa göre genellikle bir dileğin gerçekleşmesini müjdeliler, ancak Araplarla ve öncelikle de Arap Müslümanlarla özel olarak bağlantılıdır. 1931 yılında, (YMCA’nın bir benzeri olan) Cemiyet-i Şabban el-Müslimin, yani Genç Müslümanlar Derneği’nin yönetimi, Hint Müslüman şair ve düşünürü İkbâl’i bir şubenin açılışı için Kalküta’ya davet ettiğinde, kendisinin dernek yönetimine yazmış olduğu mektup, bu bağlantının ilginç bir göstergesidir. İkbâl şöyle yazar:

Rüyamda, siyah giyimli bir ordunun Arap atları üzerinde yol aldığını gördüm. Onların melek olduğunu hissediyordum. Kanımca bu rüyanın yorumu, yakın gelecekte İslam ülkelerinde yeni bir hareketin oluşacağıdır. ‘Arap atları’nın anlamı, ‘İslamın ruhu’dur.¹³⁶

İkbâl, bu yorumunda belki de İranlı şair Hâkânî’nin (ölm. 1199) bir dizesinden esinlenmiştir;¹³⁷ 1938’de, ölümünden kısa bir süre önce, son mektubunun sonunda bu düzeyi alıntılacaktır:

‘Din’ isimli Arap küheylanını Yunan felsefesinin damgasıyla damgalama!¹³⁸

Fas’ta, atın bir anlamı daha vardır: Beyaz ata binmek ölüme işarettir.¹³⁹ Klasik yorumda, beyaz at, meleklerin atıdır ve böyle bir ata binen kişi, bir zafer kazanacaktır. Demîrî böyle yazmaktadır (c. II, s. 149).

İslam tarihinde koçların olduğu rüyalar da belli bir yer tutar; çünkü İbrahim Peygamberin gördüğü rüyadan sonra, kendisine oğlunun yerine kurbanlık hayvan olarak bir koç gönderilmiştir. Orta Asyalı bir veli rüyasında kendisini tehlikede bırakan bir koç görmüştür.¹⁴⁰ Daha sonra bu rüya, gerçekten de Orta Asya’nın bazı bölgelerini egemenliği altına alan Timur’a işaret eden bir rüya olarak yorumlanmıştır; ayrıca Timur Koç burcunda, 8 Nisan günü doğmuştur. Din âlimi Gazâlî’nin (ölm. 1111), rüya görme konusunu genel olarak incelerken aktardığı bir rüya ise, bundan çok farklıdır:

Birisi şöyle der: “Rüyamda, bir koçun getirildiğini gördüm ve dedim ki, ‘Bu, ülkede hüküm süren sal-

¹³⁵ Edward Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, s. 51.

¹³⁶ Muhammed İkbâl, *Mektubât*, c. II, s. 252.

¹³⁷ Muhammed İkbâl, *Speeches and Statements*, s. 239.

¹³⁸ Bu dize için bkz. Hakani, *Divan*, Z. Sajjadi edisyonu, s. 172.

¹³⁹ Edward Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, s. 50.

¹⁴⁰ Wilhelm Radloff, *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*, c. IV, s. 309.

gındır, boğazlanmak üzere getiriliyor.” Rûya tabircisi karşılık verir: “Doğru söyledin.... Bu sana, salgının sona ereceğini ve bir daha olmayacağını gösterir; çünkü bir şey boğazlandı mı, artık ondan korkmaya gerek yoktur.” Bu durumda rûya tabircisi, rûyayı görenin doğru söylediğini açıklamakta haklıdır; rûyayı gören ise gördüğü rûyada haklıdır.

Bu yorumda belki alttan alta pay sahibi olan bir fikir de, kıyamet koptuğunda “ölümün bir koç suretinde boğazlanacağı”, yani artık ölümün olmayacağı şeklindeki halk inanışıdır.¹⁴¹

Tavşan, güzel fakat hoppa bir kadının temsilcisidir (hatta halk bu hayvana âdet kanaması anlamını bile vermiştir), genel olarak da kurnaz, güvenilir olmayan bir yaratığı gösterir.

Son olarak Demîrî, rüyadaki bir maymunun, akla gelebilecek her türlü kötü özelliğe sahip bir insanı gösterdiğini yazar; bu durumda, aktarılan bir hikâyeye göre, Peygamberin bile rüyasında, Emevi hanedanı (saltanatı 661-749) üyelerini, kendi vaaz kürsüsüne tırmanmaya çalışan maymunlar olarak görmüş olması, bir tarihçi için şaşırtıcı değildir. Çünkü bu hanedan üyeleri, halifelîği Peygamberin halifelerinin elinden almışlardır.¹⁴²

Domuz da hayli olumsuz olarak değerlendirilecek bir hayvandır; çünkü Kuran (Sure 5:60), kafirlerin yeniden dirildiklerinde maymun ya da domuz olarak görüneceğini; çünkü herkesin, nasıl öldüyse öyle yeniden dirileceğini ima eder: Kendini ahılsızlığa veren, domuz olacaktır.

Aynı şekilde, bir söylence, Hz. Süleyman'ın rüyasında bir bahçe gördüğü, bahçenin sahibinin bir domuz olduğu ve içinde domuzların yaşadığı anlatılır. Bu gördükleri, “despot bir kral” a yorulmuştur; “onun ülkesindeki arifler günah işlemektedirler; çünkü bu despota uysal bir biçimde itaat etmektedirler. Onlar, bu dünya pahasına öbür dünyadaki yaşamlarını ve dinlerini satan ve ahiretteki cezadan korkmayanlardır.”¹⁴³

Hemen hemen aynı motif, İsmaili şair-düşünür Nâsır-ı Hüsrev'in (ölm. 1072'den sonra) uzun bir Farsça şiirinde de karşımıza çıkar; şair burada, bu domuzun ve beraberindekilerin yaptığı işlerin canlı bir tablosunu çizer. Ancak onun dizeleri büyük olasılıkla, kendisini ücra ve dağlık Bedahşan yöresine süren, İran'ın Sünni yöne-

¹⁴¹ Gazâlî, *Ihyâ*, “Bab-ı Tevbe”.

¹⁴² M. J. Kister, “The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's *i'bârât ar-ru'yâ*,” *Israel Oriental Studies* 4, s. 76.

¹⁴³ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-Işâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 356.

ticilerini hedef almaktadır.¹⁴⁴

Birçok tarihsel kaynakta, hepsinden önce de din savaşlarını anlatanlarda, Hristiyanlar, yani Haçlılar, rüyada domuz olarak görülürler. Aynı şekilde, Baybars Hikâyesi'nin kahramanı da rüyasında, dört aslanın domuzlarla dövüştüğünü ve yenildiğini görür; bu, kendisinin dört komutan kaybedeceğini göstermektedir.¹⁴⁵

Domuz gütmek, "sıradan insanları yönetmek" anlamına gelir;¹⁴⁶ ayrıca Almanca'daki "incileri domuzların önüne atmak" sözüne İslamda da rastlanır. Bir adam, Ibn Sîrîn'e, rüyasında domuzların boynuna boncuk taktığını anlatır. Rüya tabircisi, "Layık olmayan kişilere hikmet öğretiyorsun" diye yanıtlar.¹⁴⁷

Ancak, bir insanın domuza dönüşmesi, bireysel bir ceza olarak da anlaşılabilir: Kurtuba'da, bir fanatik Gazâlî'nin kitaplarını yakmıştır. Daha sonra birisi rüyasında, Gazâlî'nin, demir zincire bağlı bir domuzu peşi sıra çekip yürüttüğünü görmüştür. Bu domuz, o fanatik kişidir!¹⁴⁸

Köpek, 18. surenin 18. ayetinde olumlu olarak bahsedilmesine rağmen olumsuz anlam taşıyabilmektedir: Birisi, korkuyla uyanmış ve şöyle demiştir: "Rüyamda, önümde iki köpek vardı, onlara seslendim, biri sözüme uydu, biri uymadı." Tabirci şu yorumda bulunmuştur: "Bu ikisi, senin sesleneceğin kafirlerdir; birisi, dine dönerek senin sözünü dinleyecektir; öbür kişiye seslendiğinde o bunu yapmayacaktır." Yorumcu, sözünü şöyle sürdürür: "Bu görüşmelerden sonra ona, arasının bozuk olduğu iki adam geldi; içlerinden birine seslendi, o da yanıt verdi (ve imana geri döndü), diğeri ise bunu yapmadı."¹⁴⁹ Genel bir anlamda –en azından Fas'ta– köpek, birisinin rüya görenin arkasından kötü konuştuğunu, yani "havladığını" gösterebilmektedir.

Kedi, sık sık kadın ya da hırsız olarak yorumlanır. Özellikle olumsuz olarak nitelenen bir hayvan da faredir. Peygamberin fareyi *fuheyşe*, yani "küçük fahişe" ola-

¹⁴⁴ Nasır-i Hüsrev, *Divan*, s. 472-73; bkz. Annemarie Schimmel, *Make a Shield From Wisdom*, s. 73.

¹⁴⁵ Helmut Wangelin, *Das Volksbuch vom König az-Zahir Baibars*, s. 101. İbnü'l-Verdi'nin *Elfiyye*, varak 13b'de Hristiyanlarla domuzlar arasında yaptığı karşılaştırmalar çok serttir.

¹⁴⁶ Meclisî, *Ta'bir-i Hâb*, s. 45.

¹⁴⁷ Gazâlî, *İhya*, "Bab-ı Tevbe".

¹⁴⁸ R. W. Austin, *Sufis of Andalusia*, s. 137.

¹⁴⁹ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 264. Bir başka rüyada, Ali'nin karşıtları, köpek başlı kişiler olarak görünürler: A.g.y. s. 176.

rak adlandırdığı söylendiğinden, farenin rüyada görülmesi, ahlaksız davranışa işaret etmektedir.¹⁵⁰

Bir kral rüyasında, elinde bir kap, kabın içinde de yiyecek olduğunu gördü. Kabın yanında bir fare vardı, kuyruğunu yiyeceğe sokuyordu. Onu yakalamak için defalarca uğraştı; sonra şaşkınlık içinde uyandı.

Tahta çıkmadan önce rüyasında, bir çadırda olduğunu, çadırın yarısının karada, yarısının denizde olduğunu görmüştü. O zaman bir rüya tabircisi çağırıp ona bunu anlatmış, yorumcu “Bana bir şey vaat et!” demişti. O da bunu yapmıştı. Bunun üzerine rüya tabircisi şöyle demişti: “Rüyan doğru ise sultan olacaksın, karadaki ve denizdeki insanlar sana itaat edecekler.” Ve dedikleri çıkmıştı.

Daha sonra sultan, rüya tabircisine ne söz verdiğini unutmuydu. Ancak az önceki rüyayı gördüğünde, yorumcuyu hatırladı, ona birini gönderdi ve şöyle dedi: “Sana verdiğim sözünü unutmuydum; ama bana bu rüyayı yorumla, sonra dile benden ne dilerse.” Bunun üzerine rüya tabircisi ona şöyle dedi: “Ben o fareyi senin huzuruna getireceğim, yemeği ve kabını da sana göstereceğim. Beni hareme sok.”

Haremde, yorumcu tüm kadın köleleri bira raya topladı ve her birine tek tek edep yerlerini açtırdı, ta ki zencilere gelene kadar. Bunlar arasında, kadın kılığına girmiş bir erkek zenci vardı. Yorumcu onu sultana götürdü, “Fare işte burada, kuyruğu da işte bu!” diyerek adamın erkeklik organını gösterdi. “Yemeğin ne olduğu ise belli, kabın da.” Bunun üzerine sultan, derhal adamın öldürülmesini emretti ve yorumcuyu cömertçe ödüllendirdi.

Binbir Gece Masalları’nın başlangıcında da görüldüğü gibi, zenci kölelerin hileleriyle ilgili bu ve buna benzer hikâyeler, masal edebiyatında çok yaygındır.

Fare, bazen cimrilik ve açgözlülüğe karşılık gelir (bkz. s. 252); ancak rüyada bir siyah, bir de beyaz fare görülürse, bunlar, gece ve gündüz anlamına gelmektedir, çünkü bu “fareler” yavaş ama emin bir biçimde, yaşam ağacının köklerini kemirmektedirler.

Bir de file değinelim. Bu hayvan ilk önce, Mekke’nin 570 yılında Ebrehe tarafından kuşatılmasıyla ilgili olarak karşımıza çıkar; 105. sure, bu kuşatmadan söz etmek-

¹⁵⁰ İbn Şâhîn, *Kitâbü’l-İşâret fi ‘ilmü’l-‘ibârât*, s. 359; Karl Brackertz, *Das Traumbuch des Achmet ibn Sirin*, no. 36. Bland’ın değindiği buna benzer bir başka rüyada, Nüşrevân’ın haremünde fare yerine siyah bir erkek domuz görülür. Zenci bir erkek köle tarafından baştan çıkarılma konusuna daha sık rastlanır; Brackertz, adı geçen eserde, bir kişi, asmasında bir sürü sarı üzüm arasında birkaç tane de siyah üzüm olduğunu görür.

tedir. Fil, çok iri ve tehlikeli bir hayvandır. Ibn el-Bennâ, kendisine 1069 yılında Bağdat'ta anlatılan, fillerle ilgili bir rüyayı aktarır:¹⁵¹

Rüyada bir fil görülmüştü, Dicle'ye giriyordu, iki kanadı ve uzun bir erkeklik organı vardı, etrafını çepeçevre gemiler sarmıştı. Birkaç kişi, büyük bir sandalın içindeydiler, filin vücudunda ... [metin belirsiz] ... uzunluk ve biçimde iki kanat vardı.

Ben dedim ki: “Fil, kudretli bir adamdır; bu şehre gelecek ve insanlar gemide olduklarına göre onun sayesinde güvenlik içinde olacaklardır; özellikle de yakınında bulunan sandaldaki adam, onun yanında sağlam bir yer bulacaktır. İki kanat, yardımına başvurulana ve kendisine güvenilen iki kişidir

Filin erkeklik organının kısala kısala normal hale geldiği de söylendi, bunun anlamı, ‘ondan bahsedilmesi’dir (yani giderek ondan, başlangıçta olduğu kadar bahsedilmemeye başlanacaktır).” (Burada, Arapçada ikisi de aynı şekilde yazılan *zeker*, yani penis sözcüğü ile *zıkr*, yani “anma, bahsetme” sözcüğü arasında bir sözcük oyunu yapılmaktadır.)

Bir kişi rüyasında –bilindiği gibi büyük bir yığın olan– fil pisliği görürse, servetinde büyük bir artış bekleyebilir; çünkü dışkı para anlamına gelmektedir (bkz. s. 101).

Daha sonraki devirlerde tasavvuftan, özellikle İran tasavvufundan tanıdığımız “fil” ve “rüya” bağlantısı, bundan çok farklıdır: Burada fil, esaret içinde yaşayan ruhu simgeler; rüyada Hindistan'ın görülmesi ile bu ruha, asıl vatanı yeniden anımsatılmış olur (bkz. s. 367).

Kuşlar, ruh hayvanlarıdır ve Türkiye’de bugün bile biri öldüğünde *can kuşu* uçtu sözünü duymak mümkündür. Buna göre, birisi, rüyasında tepesinde kuşların uçtuğunu görürse bu, ölümün yakın olduğunu gösterir: Ruh uçuş gidecektir.

Rüyada görülen her şeyde olduğu gibi, genel olarak hayvanlarda ve özellikle de kuşlarda, ana vatanının hangi ülke olduğu dikkate alınmalıdır: Tavus kuşu Hindistan’a, tavuk ve horoz İran’a işaretler.

Anlatıldığına göre, ikinci halife Ömer ibn Hattâb (saltanatı 634-644), rüyasında, bir horozun kendisini galadığını görmüş ve bundan, bir İranlının kendisini öldüreceği sonucunu çıkarmıştır ve öyle olmuştur.¹⁵² Rüyasında yumurtalar gören, evli ama çocuk-

¹⁵¹ George Makdisi, “Autograph Diary of An Eleventh Century Historian of Bagdad Ibn al-Bannâ,” BSOAS, no. 7. Filin vücudundaki şey için kullanılan ‘*utta*’ sözcüğü, bu haliyle söz-lükte yer almamaktadır.

¹⁵² Fritz Meier, *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 1020; Toufic Fahd, *The*

suz bir adama, İbnü'l-Müseyyeb (ölm. 713), tavuk "İranlı" bir kuş olduğu için, odalık olarak İranlı bir kadın almasını öğütlemiş; bunu yaparsa çocuk sahibi olacağını söylemiştir. Bu yorum da gerçekleşmiştir.¹⁵³

Güvercin, en çok da beyaz güvercin, bizde de olduğu gibi bir arınmışlık simgesi olabilir ya da soylu bir bakireyi temsil edebilir. XVII. yüzyıl sonlarında yaşayan seçkin bir Arap, rüyasında bir şahinin beyaz bir güvercini kapıp götürdüğünü görür. Bu rüya, Abdullah ibn Câfer'in güzel ve zarif kızının güçlü, kendisinden nefret edilen, ama eşi görülmemiş bir azme sahip Irak valisi Haccac (ölm. 714) tarafından nikahlanacağı şeklinde yorumlanır; çünkü avcı şahin, kudretli bir Arabı simgelemektedir. Bu rüya da kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir.¹⁵⁴

Şahin, Farsça yazılmış olan *Şehnâme*'de de görüldüğü gibi en genel anlamıyla soylu bir erkek olabilir. Bu eserde anlatıldığına göre, Keykubad rüyasında, iki beyaz şahinin kendisine bir taç getirdiğini görmüştür ve kısa bir süre sonra, kendisini tahata çıkarmak için Rüstem gelmiştir.

Belirli durumlarda şahin, soylu bir oğul anlamına gelebilmektedir; sūfi şeyhi Seyyid Ali Hemedânî'nin (ölm. 1385) bir rüyasından da bu sonuç çıkmaktadır.¹⁵⁵ Zaten tasavvufi gelenekte şahin ve diğer yırtıcı kuşlar "kutsal ruhlar" olarak bilinir; bunun uygulamadaki bir göstergesi de ulu velilerin "şahin" olarak adlandırılmasıdır (Sehvanlı *Lâl Şahbâz* Kalender; *Baz el-eşheb*, Abdülkadir Geylani: kırmızı şahin ve beyaz şahin).

Bülbül, genellikle akıllı ve soylu bir oğul olarak yorumlanır, saksagan ise bizdeki "hırsız saksagan"a benzer biçimde güvenilirmez kişi anlamına gelir.

Meclîsî (s. 48), büyük talih anlamına gelen efsanevi Simurg'a bile rüyalar âleminde bir yer ayırmıştır; bu kuşun etini yiyenin temiz, soylu bir kızı olacaktır.

Sûfilerin anlayışına göre, rüyada görülen eti yenebilen kuşların tamamı, manevi gıdayı simgeler.

Hayvan rüyalarının, konuya yabancı olanların bile çoğunlukla anlayabileceği bu basit yorumlarının yanı sıra, daha önce değindiğimiz gibi rüyada görülen nesnenin kök harflerine göre belirlenen dilbilgisel yorumları da vardır: Deve, yani *cemel*, gü-

Dream and Human Societies (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 282; bu konuda bkz. Ignaz Goldziher, *Der Seelenvogel im islamischen Volksglauben*.

¹⁵³ İbn Sa'd, *aṭ-ṭabaqāt al-kubrā*, c. V, s. 92.

¹⁵⁴ İbn Şâhin, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 356.

¹⁵⁵ Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s. 132 vd.

zelliğe, yani *cemal*'e işaret eder! Deve için *ibl* sözcüğü kullanılıyorsa bu, “bulut” anlamına da gelebilir. Devekuşu, yani *nu'âme*, *ni'me* yani “iyilik, lütuf, ihsan” anlamı taşır, doru at, yani *kûmeyt* ise, sesteşi *kûmeyt* sözcüğünü, yani “kırmızı şarap”ı çağrıştırır.

Ancak derin görüşlü insanlar, hayvanların rüyalarda yalnızca kendi adlarına önem taşımayıp, (fare rüyalarında görüldüğü gibi) rüyayı görene üstü örtülü zayıflıkları gösterdiklerini anlamışlardır.

İranlı sûfi Necmeddin Dâye Râzî (ölm. 1256), eserinde rüya görene kendi hayvansal yönlerini gösteren bir dizi denklem kurmuştur. Burada, söz konusu hayvanın rüyada, rüyayı gören kişiye yenilip yenilmediği önemlidir. Bu, gerek daha sonraki tasavvufi yorumlar için de, örneğin Türk Halveti şeyhi Niyâzî-i Mısrî'nin yorumları için de geçerlidir.¹⁵⁶

Dâye Râzî'nin eserinde, domuz ve ayı ihtirasın simgesi, köpek ve maymun ise (genel anlamda murdar hayvanlar olarak değil) cimrilüğün temsilcileri olarak görürlür. Yılana bizde de olduğu gibi, sinsilik ve ikiyüzlülük atfedilir. Aynı şekilde, Dâye Râzî'nin daha yaşlı bir çağdaşı olan Ebû Hafs Ömer Sühreverdi de (ölm. 1234), yazmış olduğu tasavvuf eğitimi el kitabında şu görüşü ileri sürer:

“Diyelim ki, biri rüyasında bir yılan öldürdü: Bu demektir ki, düşmanını yeneceksin. Düşman üzerindeki galibiyet, Allah'ın ona bir ifşasıdır. Bu yengi, saf ruhtur, bir ruh ki, rüya meleği ona, onun için (rüyayı gören için) yılan suretinde bir beden yapmıştır.”¹⁵⁷

Aynı şekilde, Türk dervışı Aşçı Dede de mağlup olan nefsin, yılan suretinde görmüştür.

Bu imgeye, İran geleneğinde de sık rastlanır: Kötülüğün ruhu Ehrimen, bir kabusta Firdevsi'ye kara bir yılan gibi görünmüştür.

Dâye Râzî'nin sıralamasında, pars kibrin simgesi olarak görülmektedir; eşek, her yerde olduğu gibi aşırı cinsellik anlamına gelmektedir. Bu özellik, antik çağ ve İslam masallarından ve menkıbelerinden de bilinmektedir. Mutasavvıflara göre eşek genellikle manevi ilkenin tersine, insanın maddi, bedensel yanını simgeler. Bu nedenle rüyada eşeklerin, katırların ve atların terbiye edilmesi, tasavvufi gelenekte nefsin eh-

¹⁵⁶ Necmeddin Dâye Râzî, *Mirsâdül-lbâd*, Hamid Algar çevirisi (*The Path of God's Bondsmen From The Beginning to the Return*), s. 201.

¹⁵⁷ Şihabeddin Suhreverdi, *Die Gnadengaben der Erkenntnis*, Gramlich çevirisi.

lileştirilmesi olarak değerlendirilir; yeterince eğitilip de tüm olumsuz nitelikleri olumlu hale getirildiğinde, bu ruh, insanı sonunda hedefe ulaştırabilecektir.¹⁵⁸

14. RÜYADAKİ İNSAN

Vücudun tüm bölümlerinin ve tüm insani eylemlerin, rüyada bazen doğrudan, bazense simgesel olarak bir anlamı vardır. Farsça bir rüya kitabında, kan, safra, sümük ve balgam dışında, bedene ait olan her şeyin olumlu bir anlamı olduğu saptaması yapılmıştır.¹⁵⁹

Uzun eller her yerde olduğu gibi alicenaplık ve cömertliği gösterir. Buna göre, Senâî, *Hadikatü'l-Hakikat* adlı eserindeki manzum rüya tabirlerinde (s. 120) şöyle der:

Hele de kişi elini uzun görürse,
ün kazanır dünyada o cömertliğiyle.

Ve devam eder:

Eller kişinin kardeşleridir,
sol el kız kardeş, sağ el erkek kardeşir.
Parmaklar öz evlatlara benzer,
anneler ve babalardır dişler...

Örneğin, rüyasında beş parmağının kesildiğini gören birisi, beş çocuğunu yitireceğinden korkmuştur; ancak kendisine beş vakit namazı ihmal ettiği söylenmiştir.¹⁶⁰

İbn Sîrîn'in yorumuna göre, rüyada insanın elinin ya da parmaklarının kesilmesi, yalan yere yemin ettiği anlamına da gelebilir.¹⁶¹ Bir Müslüman'ın tırnaklarının kısa olması gerektiği için, rüyada uzun tırnaklar görmek, isyankârlık anlamını taşıyabilir; Meclisî'nin öğüdüne göre, bu durumda, kişi günahları için tövbe etmeli ve sadaka vermelidir.¹⁶²

¹⁵⁸ Krş. Annemarie Schimmel, "Nur ein störrisches Pferd".

¹⁵⁹ Meclisî, *Ta'bir-i Hâb*, s. 23.

¹⁶⁰ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-İbârât*, s. 355.

¹⁶¹ A.g.y., s. 354.

¹⁶² Meclisî, *Ta'bir-i Hâb*, s. 23. Tırnakları fazla uzatmama uyarısı bugüne dek geçerli kalmıştır. Uzun tırnakların iyi rüyaları engellediği konusunda bkz. Toufic Fahd, "Les Songes et leur interprétation," s. 138.

Senâ'î, dişlerin genel olarak; "ana-baba" ve daha da geniş anlamıyla "akraba" anlamına geldiğini belirtmiştir; buna göre, dişlerin dökülmesi, akrabaların yitirilmesi anlamına gelmektedir. Birçok anlatıma göre, Abbasi halifesi Me'mûn (saltanatı 813-833), rüyasında tüm dişlerinin döküldüğünü görür. Danıştığı ilk yorumcu, tüm akrabalarının kendisinden önce öleceğini söyler; bunun üzerine kızan halife onu cezalandırır. İkinci yorumcu daha akıllıca davranarak, halifeye şu yanıtı verir: "Müminlerin sultanı, akrabalarının hepsinden uzun ömürlü olacaktır." Tabii bu yorumcuya yüklü bir mükafat verilir.¹⁶³

Tarihsel bir gerçek olarak şunu da eklemeliyiz ki, bu yorum her iki şekilde de doğru çıkmamıştır.

Saç, sık sık rüyalara girer ve genellikle onur ve güçle ilgilidir. İbnü'l-Verdi, "Kadının saçı döküldü mü, ar damarı çatlar, tıraş olmak ise fakirler için bir borcun ödenmesidir" der (varak 11a); ayrıca şunları söyler:

Delikanlı için ak saç, ciddiyet ve kalıcılıktır ...
Kadınlar için ak saç, büyük kıskançlıktır
ve yeniyetme için, dert ve şaşkınlıktır (varak 12a).

Bundan başka, şu dizeleri yazar:

Kulak, rüya tabirinde, bir erkeğin karısı gibidir,
ya da kızı gibidir; ses ise kızının oğludur (varak 11b).

Geleneksel bir yorumda şu da belirtilir:

Burun, yüksek konum ya da güçlü kişiler demektir;

çünkü burun kudret, mevki ve zenginliktir. Burnun kesilip koparılması, haysiyetin yitirilmesi demektir; bu, yakınçağa dek ceza olarak uygulanmış; bir yönetici için bu rüya, görevden azledilmek anlamına gelir (varak 17b).

Kimi zaman, bir kimsenin, rüyasında, burnundan ışık yayan bir şeyin çıktığını ve bir mağaranın içindekileri gösterdiği aktarılır; uyandıktan sonra, rüyayı görülen mağarada gerçekten de bir define olduğu keşfedilmiştir.¹⁶⁴ Muhammed'in amcası Abbâs ise, anlatıldığına göre rüyasında, ileride Peygamberin babası olacak Abdullah'ın burnundan beyaz bir kuşun çıktığını, dünyanın sınırlarına uçup, sonra Kâbe'ye geldiğini görmüştür. Bu, müstakbel peygamberin üstleneceği rolü göstermekte-

¹⁶³ Helmut Klopfer, *Das Traumbuch des Ibn Sirin*, s. 84; ayrıca sık sık anlatılır.

¹⁶⁴ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 353.

dir.¹⁶⁵

Güzel bir şey koklamak, hayırlı haber, özellikle de sevilen kişilerden iyi haber almak ve dertlerin sona ermesi anlamına gelir.¹⁶⁶

Cinsel organlar olsun, makat olsun, vücudun kaç parçası varsa hepsi rüya tabirinde ele alınmıştır; dışkıyla ilgili rüyalar içeren fıkraların ve menkıbelerin sayısı da az değildir. İnsan rüyasında kubura düşerse, “büyük miktarda para bulacak” demektir; çünkü dışkı, hemen hemen her yerde para demektir. Fil pisliğinin servet anlamına gelmesi de bundandır (bkz. s. 96).¹⁶⁷

Rüyada kendini çıplak görmek, Meclîsî’ye göre tüm dert ve tasaların sona ereceği ve refahın geleceği anlamını taşır.¹⁶⁸

Âdet kanaması, kusma ve sindirimle ilgili rüyalara ilişkin olarak uzun yorum listeleri bulunmaktadır. Bir insan rüyasında, kendisinin ya da bir başkasının yellendiğini görmesi, bir sırrın açığa çıkacağı anlamına gelir.¹⁶⁹ Rüyada hapşırma, işemek, “dertten kurtulmak” anlamına gelir. İşemenin bir anlamı daha vardır, bu da “üremek”tir; bu yüzden, bu duruma özellikle hanedan rüyalarında rastlanır.

Tabii bu, çok somut bazı durumlarda da görülür: Rüyasında kan işediğini gören bir adama, İbn Sîrîn, karısıyla âdet kanaması sırasında birleşmiş olduğunu söyler ve bir daha böyle yapmaması için onu uyarır.¹⁷⁰ Kendi eline işemenin anlamı, kişinin, şeriatı göre haram olan bir kadınla, örneğin sütkardeşiyle evli olduğudur.

Asur devri rüya tabirciliğinde bile işemek, neslini sürdürmek anlamında bir şifre olarak bilinmekteydi. Her ne kadar Müslümanlar kutsal ya da mübarek bir yere doğru işemeyi ağır bir suç olarak görseler de bu motif, rüya tarihinde şaşılacak kadar sık ortaya çıkmaktadır. Emevi halifesi Abdülmelik ibn Mervan (saltanatı 685-705), bunun bir örneğidir; rüyasında, Peygamberin mezarına doğru dört kez işemiş, İbnü’l-Müseyyeb de ona bu rüyayı, soyundan gelenlerden dördünün, kendisinden

¹⁶⁵ Uri Rubin, “Pre-existence and Light. Aspects of the Concept of Nûr Muhammad,” *Israel Oriental Studies* 5, s. 65.

¹⁶⁶ İbnü’l-Verdî, *Elfiyye*, varak 11

¹⁶⁷ A.g.y., varak 30a.

¹⁶⁸ Meclîsî, *Ta’bir-i Hâb*, s. 19.

¹⁶⁹ Ebû Nu’aym, *Hilyatü’l-Evliya*, c. II, s. 217. İbnü’l-Verdî, a.g.y., varak 26 vd.’na göre bu, düşük anlamına gelir.

¹⁷⁰ E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 13.

sonra sırayla halifelik yapacakları yolunda bir işaret olarak yorumlamıştır.¹⁷¹ Birçok menkıbevi rüyaya konu olmuş Alevi serdâr Ebû Müslim'in babasının, rüyasında su yerine ateş işemesi, bir diğer örnektir. Son olarak da Kürt Eyyubi hanedanının (saltanatı 1171-1250) henüz hiç tanınmayan atasının gördüğü garip bir rüya verilebilir; 554/1159 yılında, Tikrit'te biri ona bu rüyayı, soyundan gelenlerin Haçlıların mağlubiyetinde oynayacağı rol şeklinde yormuştur.¹⁷²

O, rüyasında idrarının bir fiskeye gibi göğe yöneldiğini, sonra Kudüs'ün üstündeymiş gibi görünen bir buluta ulaştığını görür. Sonra, bu buluttan sağanak bir yağmur yağmaya başlar, ta ki Kudüs ve çevresi tam anlamıyla yıkanınca kadar. Daha sonra, bu bulutun ardında birçok yıldızla birlikte bir ay görünür, öyle ki tüm yeryüzü onun ışığıyla aydınlanır. İşte bu ülkede, her tür bitki ve ot büyür, üzerinde inekler otlar, sayıları yüzden biraz azdır. Ardından, denizden domuzlar çıkıp ülkeye doluşurlar. Bu domuzlar inekleri öldürürler, yalnızca biri kalır ve Suriye'ye doğru kaçır. İşte o zaman, Mısır yönünden aslanlar görünür, Afgan develeri kadar iridirler, tüm domuzları öldürürler; yalnızca bir-iki tanesi kalır; onlar da denize kaçır ve güzel çayırırla güzel yeşillik geri gelir.

Ortaçağda bilinen mesleklerin de tümü yorumlanmıştır; bu konuda bir inceleme yapılırsa, hangi mesleklerin şerefli ve sevilen meslekler olduğu, hangilerinin olumsuz niteliklerle bağlantılı görüldüğü belirlenebilir. Örneğin değirmenci, "akrabalarına iyi davranır" ve değirmen dönüyor, ama bir şey öğütmüyorsa bunun anlamı bir gezidir; ancak yel değirmeni görülürse, geçimi sağlamak zor olacaktır. Buna karşılık, bir kasap ya da et kesen biri görülürse bu, ölüm meleşği olan Azrail'dir.¹⁷³

Giysiler, yazılar, şehirler ve ülkeler –rüya tabiri âleminde her birinin bir anlamı vardır¹⁷⁴ ve örneğin şehirlerle ülkelerin rüyadaki yorumları ne kadar anlaşılmas ve bizler için mantıksız olsa da, Mekke'nin görüldüğü bir rüyanın iyi talih anlamına gelmesi ve Basra'nın, içinde dindar Hasan-ı Basrî'nin ve başka büyük dini şahsiyetlerin yaşamış olduğu, marifet sahibi zahitlerin bu eski merkezinin, rüya görenin (dinsel) ilme ulaşacağını ve din üzerine etrafıca düşüneceğini göstermesi anlaşılabilir şeylerdir. Henüz İstanbul Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce yazılmış, İbn

¹⁷¹ İbn Sa'd, *aṭ-ṭabaqāt al-kubrā*, c. V, s. 91.

¹⁷² İbn ed-Davadi, c. VII, s. 15; şu eserde alıntılanmıştır: Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 76 vd.

¹⁷³ İbnü'l-Verdî, a.g.y., varak 26b

¹⁷⁴ İbn Şâhin'de, 31'inci bölüm, yer ve ülke isimlerine ayrılmıştır. A. van Geldern, Alman Şarkiyat Enstitüsü'nün Beyrut'taki sempozyumunda bu konuda bir rapor sunmuştur; bu çalışmanın yayımlanması beklenmektedir.

Şâhîn'inki gibi bir kitapta, sonradan bunca ihtişama sahip olacak bu şehir, zayıf inancın ve haram yemenin işareti olabilmektedir.

Şârânî'nin rüya aktarımlarından (s. 192 vd) anlaşıldığı üzere, kimi yorumcular yer isimlerinin anlamlarıyla da oynamışlardır.

RÜYADAKİ RENKLER

Yalnızca, bir mutasavvıfın manevi yolculuğu sırasında deneyimleyebileceği renkli ışık görüntülerinin değil –ki bunları Necmüddin Kübra (ölm. 1221) dokunaklı bir biçimde betimlemiştir– çeşitli renkler içeren rüyaların da genellikle belirli anlamları vardır.¹⁷⁵

Ahiretle ilgili tüm rüyalarda, melekler ve ölmüşler, beyazlara bürünmüş olarak görünürler; çünkü beyaz temizliğin rengidir. Bazen böyle beyaz giysiler, özel öneme sahip bir şeyin işareti de olabilir; örneğin Cennete giden ve orada sevinçle karşılanan bir velinin oraya varışı gibi. Beyaz çadırlar ise şehitlerin barındığı yeri gösterir, bu nedenle de ölüme işaret eder.

Peygamberin ve onun soyunun rengi olan yeşil de kismetle ve Cennet mutluluğuyla bağlantılıdır. Kübrevilere göre, tasavvuf yolunun sonundaki zümrüt dağı, o ışıklı yeşil; fenâ halinin “siyah ışığı” (*nur-u siyeh*) içinden geçildikten sonraki “Tanrı’da kalış”ın (*bekâ billah*) işaretidir.¹⁷⁶ Zaten sıcak, kurak ülkelerde bunca özlemi duyulan yeşil renk, genel anlamda da mutluluğun ve müjdeli haberlerin işareti olarak görülür. Bu nedenle, taze yeşil bitkiler, hepyeşil mersin (bkz. s. 77 vd) gibi rüyadaki yeşil taşlar da (zümrüt, zebercet) güzel bir şeyi anlatır. Yeşil renk güvenlik ve sevinç sunan, insanın artık inançsızlık çölünde yolunu şaşırp da güneş tarafından kavrulmadığı İslama ilişkin bir işarettir. Ölenlerin Cennette yeşil giysiler içinde, yeşil minderler üzerinde de görüldüğü, Kuran’dan anlaşılmaktadır (Sure 76:21).

Bu yüzden, görünüşe bakılırsa istihâreye yatıldığında, rüyada yeşil ya da beyaz

¹⁷⁵ Henry Corbin, *L’Homme de Lumière* (Almanca çevirisi: *Die smaragdene Vision*); rüyadaki renklerle ilgilidir. Çok önemli bir eser de şudur: Fritz Meier, *Die fawâ’ih al-gamâl wa fawâ-tih al-galâl des Nagmaddin al-Kubrâ*; özellikle de s. 102-122’deki, yeşil renk hakkındaki bölüm. Tüm kitapta, rüyetler ve rüyalar âleminde sayısız örnek vardır. Ayrıca krş. A. Schimmel, *Die Zeichen Gottes*, bölüm I, s. 43 ve Mohammad al-Gawhari, *Die Gottesnamen im magischen Gebrauch in den al-Buni zugeschriebenen Werken*, s. 78.

¹⁷⁶ Henry Corbin, *Die smaragdene Vision*, s. 129 vd., s. 160 vd.

bir şey görüldüğü ya da en azından bu renkler baskın olduğu takdirde kalpteki niyetin gerçekleşeceği düşünülmüştür. Kırmızı ya da siyah şeylerin görüldüğü rüyalar ise, dileğin gerçekleşmeyeceğini gösterir; çünkü siyah, haysiyetin yitirilmesiyle bağlantılıdır.¹⁷⁷ Günahkârların kitapları siyah değil midir? Kararmış bir yüz, hem bu dünyada, hem de öteki dünyada utanç işareti olarak görülmez mi? Kırmızı ise bir yandan kan ile diğer yandan sevinçle bağlantılı olabilir: Rüya görülen kırmızı giysiler, İbnü'l-Verdî'ye göre (varak 18a) kadın için güzel ve iyidir, erkekler için bayram günleri ve iyi haber anlamına gelir; rüyadaki kırmızı tasların olumlu anlamı da bunun bir sonucudur. Hatta Mevlânâ, "fakr"ı, o yüce makamı yakuti bir giysi içinde görmüştür (bkz. s. 366) ve "Tanrı'nın mehabetinin perdesi"ni ışıyan bir renkte görmüş olan Ruzbihan-ı Baklî için bu renk, konu ister çiçekler, ister güller, ister şarap, hatta isterse bütün kainat olsun rüyalarında ve rüyetlerindeki egemen unsur haline gelmiştir. Mevlânâ'nın rüyalarında da kırmızı rengin ama daha çok da yeşil rengin, belirli bir yeri vardır; ancak onun rüyalarında yeşil zahitliği, beyaz ise imanı göstermektedir.¹⁷⁸

Bazen bal rengi nesneler de rüyada görülür; bal rengi bir giysi, kendisini tamamen dindarlığa ve manevi yaşamın tatlılığına adanmış birini göstermektedir.

15. GÜNÜMÜZ TÜRK RÜYA TABİRCİLİĞİNDEN ÖRNEKLER

İslam dünyasının rüya yorumcuları, İbn Sîrîn'e atfedilen yorumları, aslına az ya da çok sadık kalarak tekrarlamışlar, daha sonraları ise her şeyden önce nesnelerin alfabetik sıralanışı nedeniyle kullanımı kolay olan Nablusî'nin eserinden yararlanmışlardır. Bu eser sultan Abdülhamit için Türkçeye çevrildiğinden, Türkiye'de ulaşılması kolay olmuştur. Eser Kahire'de basıldıktan sonra, çağdaş eserlerin derleyicileri, kitabın derkenarında yer alan, sözde İbn Sîrîn'in ve en önemlisi İbn Şâhîn'in rüya kitaplarını da bu kitapla birlikte kullanabilmişlerdir.

Ancak, insanlar artık rüyalarında yalnızca üzüm ya da deve, kılıçlar ya da melekler görmüyorsa ne yapılacaktır? Bu durumda bilinen rüya nesneleriyle koşutluklar

¹⁷⁷ Hattat Hâfız Yusuf Tavaslı, *Rüya Tabirleri Kitabı*, s. 6.

¹⁷⁸ Cary W. Ernst, *Ruzbihan Baqli. Mysticism and the Rhetoric of Sainthood in Persian Sufism* ve Louis Massignon, "La vie et les œuvres de Ruzbehan Baqli". Bu çalışmaların ikisi de, Baklî'nin parlak kırmızı renkteki rüyetleriyle ilgili çok sayıda örnek vermektedir.

oluşturmak gerekmiştir; bu pek de zor değildir. Buna iyi bir örnek, 1923'te İstanbul'da basılmış ve hacmi 1.000 sayfayı aşan *Kenzü'l-Menâm* adlı kitaptır; bu kitaptaki konular tek gözlü eşekten zırhlı araca, maydanozdan bisiklete uzanmaktadır.

Bazı modern kitaplarda, çok sayıda çağdaş rüyaya rastlanır; bu her şeyden önce Özkan'ın ve Tavaslı'nın kitapları için geçerlidir. Burada, "j" harfiyle başlayan anahtar sözcükler, özellikle çok sayıda çağdaş nesneyi kapsamaktadır (Türkçede bu harf yalnızca yabancı ya da yabancı kökenli sözcüklerde kullanılır). Bu sayfalarda neler buluruz? Rüyada *jeton* görmek tabii ki bol parayı müjdeler. *Jandarma* da olumlu gelişmelere işaret eder; çünkü "rüyayı gören kişiye kayıtsız şartsız güven duyulacaktır." *Jilet*, Tavaslı tarafından olumsuz olarak değerlendirilmekte, meslektaşısı Özkan ise kişinin kendisini tıraş olurken gördüğü bir rüyayı, çok uzamış bir işi sonlandıracağı şeklinde açıklamaktadır. Rüyada *jüri* görülmüşse, bu ya umulan bir şeyin yakında gerçekleşeceği ya da kalabalık bir davete gidileceği, iyi dostların başarısının görüleceği ve var olan sorunların çözüleceği anlamına gelmektedir.

Kuskusuz, günümüzün trafik dünyası da rüyalara sinmektedir: Bir *taksi*, rüyayı gören kişiye yaptığı her işte başarı getireceğini, *otobüs* ise uzun süredir görülmemiş bir arkadaşla buluşulacağını göstermektedir. Rüyasında otobüse binen, geziye çıkar.

Otobüs terminali uzun bir yolculuğu, *park yeri* ise park yeri bulmak çok zor olduğu için olsa gerek ailedeki yorucu bir huzursuzluğu gösterir.

Şoför, uzun bir yolculuğun habercisi olabilir, ama sabırsızlığı ve kararsızlığı da belirtebilir ve rüyayı gören kişi kendisi şoförlük yapıyorsa, o işten hayır gelmeyecektir; İstanbul'un trafik keşmekeşine bakıldığında gayet anlaşılabilir bir durum.

Motosikletin yorumu olumsuzdur; kişi, tanıdıklarıyla tartışacak, öfkelenecek ve sonunda üzülecektir. *Bisikleti* görmek ya da ona binmek de iyi değildir; çünkü gönül kırgınlığı anlamına gelir. Rüyayı gören, yokuş yukarı sürüyorsa, parasal sorunlar bitecek, yokuş aşağı gidiyorsa bazı üzücü haberler alınacaktır.

Bu yorumlar arasında *otostop* bile eksik değildir ve mantıklı bir biçimde, para sıkıntısı yüzünden yorucu olacak bir geziye yorulmaktadır. Ancak rüyasında, otostop yapan bir genç kız gören kişi, zor durumdayken rahatlığa kavuşacaktır.

Demiryolu, bize mantıklı görünen bir yorumla, kişinin işinde iyi ilerlediğini göstermektedir; ancak bir de *ex contrario* (tersine) yorum vardır, o da kişinin hiç geziye çıkmayacağıdır.

Tünelin pek iyi anlama gelmemesi ve rüyayı gören kişiyi, dikkatli ve titiz davranmaya çağırması da anlaşılacak bir şeydir; tünelin içinden geçilip dışarıya çıkılıyorsa, kötü günler geçecektir.

Bir *uçak* da pek tabii rüyalara girebilir, anlamı ise terfi etmek ya da daha yüksek konuma gelmektir; hele söz konusu uçak bir jet ise, rüyayı gören beklenmedik bir haber alabilir ya da bir başka yoruma göre, kendisini parlak bir gelecek veya uzak yerlere yapılacak bir gezi beklemektedir. Rüyada *pilot* görmek, akıllıca davranışların sonucunda başarıya kavuşulacağını gösterir.

Telgraf almak, çok kısa süre içinde sabırsızlıkla beklenen bir haber alınacağını göstermektedir. *Telefon* görmek, akıllıca yorumlanmıştır: Bu rüya, insanın birkaç kez istenmeyen kişilerce rahatsız edileceğini anlatmaktadır. *Mikrafon* ise kişinin siyasete atılacağını göstermektedir.

Üniversite ise kişinin konumunun düzeleceği ve toplumun aranan bir üyesi olacağı anlamına gelmektedir; bu makul bir yorumdur. *Okul karnesi* görmek, karne iyi ise tasasız bir hayatı belirtebilir; buna karşılık kırık notların olduğu bir karne yavaş yavaş düzelecek zorlu günlere işaretir.

Rüyasında *roman* okuyan kişi ise bundan doğru sonucu çıkarmasını bilmelidir; çünkü bunun anlamı, o kişinin, yararsız bir şeyle uğraştığıdır. (Türk dervişî Aşçı Dede'nin anılarında bile bir rüyada Peygamber, dini kitaplar arasına romanlar yerleştiren birini kınamaktadır!)

Günümüz yorumcularında spor da eksik değildir. Senâ'nın *Hadikatü'l-Hakikat*'taki rüya yorumu dizelerinde bile (s. 120), genel anlamda oyunlardan bahsedilmektedir:

Bir insan rüyasında tavlâ ya da satranç oynarsa,
bunun anlamı kavga, hareket ve mücadeledir!

Günümüzde ise, *voleybol* oynamak neşeli, mutlu günlere ve yeni arkadaşlarla tanışılacağına işaret etmektedir.

Futbolla ilgili rüyaların yorumu, maçın sonucuna bağlıdır. Peki ya *penaltı*? Vuruş gol olursa dertler bitecek, etmezse dert olacaktır. (Aslında burada yoruma bile gerek yok!) *Beyzbol* her zaman zorlu bir işe ve güçlülere âlâmettir. Rüyasında *judo* yaptığını gören kişi, boş hayallerin peşinden koşmaktadır; bu rüya onu, gerçekçi olup ayaklarını yere basması için uyarmaktadır.

Geleneksel sağlık rüyalarının modern uyarlamalarından birinde, rüyada *tuz* görmekten bahsedilmektedir; bunun anlamı da o kişinin, sağlığı için deniz kıyısına gitmesi gerektiğidir. Rüyasında *eterle* bayıltilan bir kişi ise dış dünyadan o kadar kopuktur ki, arkadaşlarını ve işini ihmal etmektedir.

Yiyecek ve içeceklerin eski zamanlardan beri birer yorumu vardır (bkz. s. 86).

Bugün bunlara yenileri eklenmiştir; örneğin rüyada *bira* içmek, yararsız şeylerle sağlığını mahvetmek demektir.

Haram sayılan bir içki olan *şarap*, arkadaşlar arasında kavgaya ve kırıngılığa işaret eder; ancak ilginçtir ki, bir yerden para geleceğini de gösterebilmektedir. Şarap, klasik çağda da genellikle olumlu anlamda yorumlanmıştır.

Rüyada *votka* içmek, bağışlanacak gibi değildir; çünkü bu, insanın dengesizliği ve düşüncesizliği yüzünden katlanılmaz birisi olduğunu gösterir! *Gazoz* içmek daha iyidir! Çünkü bu, o kişinin, iyi bir haber alarak kendisini huzurlu ve mutlu hissedeceği anlamına gelir.

Pirzolanın anlamı, kişinin zengin olma yollarını aradığı ve sonunda da bulacağıdır; bunun gibi, rüyasında yufka açan kişiye, bereketli günlerin geri geleceği müjdelenmektedir.

Karides beklenmedik bir yemek daveti alınacağını, tütsülenmiş balık ise varlıklı bir konunun gelip rüyayı gören kişiye yardım edeceğini gösterir.

Ancak rüyasında *sosis* yiyen ya yoksul düşmüştür ya da yoksul düşecektir; çünkü savurgan bir hayat yaşamıştır. Rüyada *sandviç* görmek de para sıkıntısına işaret edebilir; bu yorum, “olumlu gelişme” ya da “hastalıktan kalkma” yolundaki diğer yorumdan daha mantıklı görünmektedir. Rüyada *çikolata* görmek, iyi bir günü müjdeler ve hastaya iyileşeceğini haber verir. Ancak, rüyasında, din kurallarına göre yasak olan *domuz eti* gören bir kişi, davete gitmekten kaçınmalıdır; çünkü bu, onun iyi şöhretine zarar verecektir! *Kolonya* görmek daha iyidir; çünkü bunun anlamı sevinç ve iyi haberdur!

III. BÖLÜM

1. SÂDİK RÜYALAR

Eski bir söz, “Allah sevdiğini rüyada cezalandırır” der.¹ Buna göre, bir rüya, gerçek bir deneyimin yerini tutabilir. Ezelden beri varolan “Levh-i Mahfûz” (Sure 85:22) üzerinde, her insanın kaderinde yer alan ve onu bekleyen iyi ya da kötü birtakım olaylar bulunduğu inanılır, yani hiçbir insan kaderinden kaçamaz. Ancak yine de Müslümanların inanişına göre, iman sahibi ve iyi bir insanın, kaderine yazılmış bir talihsizliği gerçekte değil, rüyada yaşaması da olanaklıdır. Örneğin, bir insanın kaderinde gerçekten elinin kesilmesi yazılmışsa o bunu rüyasında görebilir; böylelikle söz konusu yazgı bu insan için yerine gelmiş olur; çünkü yaşam ile rüya yaşamı birbirleriyle ayrılmaz bir biçimde bağlıdır.² Bazı rüyaları *ex contrario* yorumlama eğilimi de belki bu düşünceyle açıklanabilir: Rüyasında ağlayan, gerçekte gülecektir. Yine de, bu tür bir yorumda bulunmak, bilge rüya tabircisine kalmış bir iştir. Ancak Allah’ın sevgili bir kulu duasıyla kaderi değiştirme yeteneğine sahipse, kötülükler uzaklaştırılabilir; çünkü bu kişinin gücü *mundus imaginis* için de geçerlidir.

XII. yüzyılda Bağdat’ta gerçekleşmiş olduğu söylenen böyle bir olaydan, Câmî, *Nefahâtü’l-Üns* adlı eserinde (s. 514 [722] vd) söz eder:

Şeyh Hemmâd’a bir tüccar gelir ve şöyle der: “Bir kervan düzdüm, yedi yüz dinarlık da malım var.” Şeyh der ki: “Eğer bu yıl yola çıkarsan, servetin çalınacak, sen de öldürüleceksin.” Tüccar çok üzülür, Şeyh Hemmâd’ın yanından ayrıldıktan sonra Şeyh Abdülkadir’e (Geylani, ölm. 1166) gider ve aynı hikâyeyi ona da anlatır. O, “Git!” der, “Selametle varacak ve kârlı çıkacaksın, ben kefilim.” Adam Suriye’ye gider ve mallarını bin dinara satar. Bir gün, def-i hacet için tuvalete gider, bin dinarı

¹ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 110. Dolayısıyla bu, Hebbel’in baladındakinden tamamen farklıdır; Hebbel şöyle anlatır:

Delikanlıyı rüyasında 30 akçe parayla

Kafirler diyarına gönderiyorlardı.

Baladda, delikanlı ile katilin aynı anda gördüğü bu rüya, trajik bir biçimde gerçeğe dönüşür.

² Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitâb al-tahrîr fi ‘ilm at-tafsîr des çiyâ’ ad-Din al-Ğazîrî*, s. 88.

bir pervazın üzerine koyar. Sonra parayı unutup eve gider. Evde uyuyakalır ve rüyasında, kendini kervanda görür; haydutlar gelip kervanı soyar, insanları öldürürler, birisi de kendisini döve döve öldürür. Dehşet içinde uykusundan uyanır; boynundaki kan izlerini görmekte, o darbelerin acısını tüm vücudunda hissetmektedir. O anda bin dinarı unuttuğu aklına gelir. Alelacele koşar ve paraları bıraktığı yerde bulur. Memleketi Bağdat'a döner ve kendi kendine der ki, "Önce Şeyh Hemmâd'ı ziyaret edeceğim, sonra Şeyh Abdülkadir'e gideceğim; çünkü Şeyh Hemmâd daha büyük biri, onun söyledikleri çıktı." Birden, çarşıda karşısına Şeyh Hemmâd çıkar ve ona şöyle söyler: "Önce Şeyh Abdülkadir'e git; çünkü doğru çıkan söz onunkilerdi. O, uyanırken gerçekleşecek cinayetin senin başına uykudayken gelmesi ve parayı kaybetmenin de parayı unutmaya dönüşmesi için Allah'a onyediy kere dua etmiştir." Bunun üzerine tüccar, Şeyh Abdülkadir'e gider ve Şeyh ona şunu söyler: "Gerçi Şeyh Hemmâd onyediy kere dua ettiğini söylemiş ama Yüce Yaratıcı'nın hakkı için nice onyediy kez bunlar senin başına rüyada gelsin diye onyediy kere, sonra bir onyediy kere daha, onun üzerine bir onyediy kere daha dua ettim, ta ki yetmiş kereye varıncaya kadar!"³

2. BAHANE OLARAK RÜYALAR

Bir rüyanın, üstelik konusu Peygamber ya da veliler olan veya bu kişiler tarafından malum olunan bir rüyanın gerçekliğinden şüphe etmeye cesaret eden kişi pek çıkmayacaktır. Bu sayede saf insanları kandırabilmek ya da kullanabilmek kolay olmuştur.

Örneğin tarihçi İbn Hallikân (ölm. 1282), Berberi önder İbn Tûmert'in (ölm. 1131), Yüksek Atlas'ın Berberilerini nasıl olup da İslam davasının taraftarları haline getirdiğini anlatmaktadır:

İbn Tûmert'in, fevkalade bir bilgin olan bir dostu vardır; bu dostuna, Berberiler arasındayken, başını gözünü yararak yarım yamalak Arapça konuşan cahil biriymiş gibi yapmasını söyler. Dine çağrı yapmanın ve dinsel hedefleri yaymanın vakti geldiğinde, aynı kişiye yeni bir talimat verir; buna göre dostu, sabah namazından sonra kalabalığın huzurunda kusursuz bir Arapçayla konuşacak ve rüyasında iki melek gördü-

³ Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede İbrahim*, s. 108: Bu belli ki çok bilinen motifi Aşçı Dede de kullanmış.

günü, onların, kalbini açıp kendisini ilim, irfan ve Kuran'la doldurduğunu iddia edecektir.⁴

Tabii bu “mucize” etkisini göstermekte gecikmez ve Ibn Tûmert bu şekilde, öncülerini Muvahhidun olarak bilinen tecdit hareketini Kuzey Afrika ve Güney İspanya’da yaymayı başarır.

Bir rüyayı propaganda aracı olarak kullanmış olan tek kişi Ibn Tûmert değildir. Bildiğimiz rüyalara göz attığımızda, bu tür hilelerden sık sık yararlandığını görüyoruz; bu özellikle bir insanın haklı çıkarılması, toplumsal bir kuralın yürürlüğe konması ya da yürürlükten kaldırılması veya daha başka amaçlar için kullanılan, rivayete göre Peygamberin görüldüğü rüyalar için geçerlidir. Rüyaları yanıltma amaçlı kullanmak yolundaki bu özelliğin bir de daha çok edebiyatta rastlanan özel bir türü vardır: Bir olayı gizlemek için, onun yalnızca bir rüya olduğu öne sürülür. *Binbir Gece Masalları* gibi Arap masalları, bu hilenin bazı örneklerini içerir; Ulrich Marzolph da bu temanın İran folklorunda pek çok yerde kullanıldığını göstermiştir.⁵ Bu sözde rüyaların değişik çeşitlemeleri, tûtî hikâyelerinde çok sık karşımıza çıkar; bunların klasik şekli olan *Tûtînâme*, 1350’de ölen Ziyaeddin Nahşebi tarafından, Hindistan’da Sanskritçeden Farsçaya tercüme edilmiştir.

Bu hilekârlığın tipik örneklerinden birinde, kısır bir kadının, tavus kuşu safrası içerse gebe kalabileceği söylenir.⁶ Şehirde başka tavus kuşu bulunamadığı için sultanın nadide tavus kuşu öldürülür ve hikâye şöyle devam eder:

Çalınan tavus kuşunun ödünü yiyen güzel Zarife, olanları evlatlık erkek kardeşi Anter’e anlatır. Anter, para hırsı yüzünden olayı sultana bildirir, çünkü sultan kendisine tavus kuşunun akıbetini bildirecek kişi için ortaya büyük bir ödül koymuştur. Daha sonra iki görgü tanığı bir yere gizlenip kulak kabartır ve Anter üvey kız kardeşine hikâyeyi yeniden anlatır. Ancak kurnaz Zarife, hikâyenin sonunda şunu ekler: “Artık neredeyse sabah olmuştu; bir de uyanıp baktım ki, hepsi bir rüya değil miymiş! Ama tavus kuşu güzel, renkli bir kuş olduğuna göre, umarım bu rüya, bana güzel mi güzel bir çocuğun kısmet olacağını gösteriyordu. Gayet tabii hayırlı bir rüya bu; kim rüyasında tavus kuşu görse iyiye yorar...”

Kardeşi şüphelendiğinde, bir rüyanın söz konusu olduğunu yeniden doğrular; saklanmış olan iki tanık da bunu sultana haber verirler: “O kadının söyledikleri yalnızca bir rüya imiş. O bunları yalnızca rüya diye anlatmış, adam da uyanırken ol-

⁴ Ibn Challikan, *Die Söhne der Zeit*, Hartmut Fähndrich çevirisi, s. 183.

⁵ Ulrich Marzolph, *Typologie persischer Volksmärchen*, no. 1646 (7). Ayrıca bkz. a.g.y., no. 1419 E, no. 1346. Ayrıca krş. Ulrich Marzolph, *Chihil Tuti*, no. 15.

⁶ Ziaaddin Nachschabi, *Tutiname*, G. Rosen çevirisi, s. 232: 19’uncu akşam için. *Chihil tuti*, no. 15.

duğunu sanmış.” Akılsız sultan buna inanır...

Vīs ū Rāmīn adlı eski İran efsanesinde buna benzer bir olay gerçekleşir: Âşık bir kadın, sevgilisiyle buluşmak için saraydan bahçeye atlar. Sorguya çekildiğinde, hepsini rüyasında gördüğünü, rüyalarından ise kimsenin sorumlu olmadığını söyler.⁷

İlginçtir ki, Hindistan’da Sultan Ekber (saltanatı 1556-1605) devrinin akılcı tarihçisi Bedâûnî bile, yazdığı vakâyinâmede benzer bir hikâye anlatmıştır: Seyyid Musa diye biri, Hindu sevgilisini ziyaret edip, onunla birlikte olmuştur. Daha sonra sevgilisi, rüyasında harikulade bir kişi gördüğünü iddia eder, “ve rüyalar ülkesinden misal âlemine gittim ve uyku uyanıklığa dönüştü” der.⁸

Bu durumda, Seyyid Musa’nın sevgilisi, davranışını, –genellikle rüyaların ve gelecekteki olayların deposu olarak görülen– *âlem-i misal’e*, *mundus imaginis’e* girmek olarak, yani bir tür mistik vecd olarak açıklamaktadır. Gerçekten de, tarihçinin anlattığına göre daha sonra ailesine geri dönmüştür.

Bu tür bahaneler çağımıza kadar hicivlerde ve yönetimi eleştiren edebi eserlerde önemli bir yer tutmuş, yazarlar tekrar tekrar, eleştirel anlatımlarını rüya olarak, hatıta kâbus olarak göstermeye ve bu sayede cezadan kaçmaya çalışmışlardır (bkz. s. 339).

Bu edebi sözde-rüyaların yanında, ortaçağ tarihinde sözü edilen ve çok sayıda okuyucunun hayal gücünü canlandırmış olan bir başka “rüya deneyimi” türü daha vardır. Bu, Kuzey İran’daki İsmaili kalesi Alamut’taki yaşamdır. Burada, kurnaz Hasan-ı Sabbah (ölm. 1095) geniş, ulaşılmaz neredeyse imkânsız kalesinde bahçeler kurdurmuştur. Söylendiğine göre burada, müritlerini afyonla uyuşturup, bahçelik yerlere getirtir. Onlar burada, bereketsiz çöl topraklarının orta yerinde, her türlü güzelliği ve lüksü bulurlar. Ayıldıklarında kendilerine, rüyalarında Cenneti gördükleri, eğer Allah ve Şeyh için kendilerini feda etmeye hazır iseler, işte böyle Cennet bahçelerine erişecekleri söylenir. Bu tür Cennet rüyaları İslam kültürünün ayrılmaz bir parçası olduğu ve genellikle rüyayı görende şehit olma isteği uyandırdığı için, bu

⁷ J. Christoph Bürgel, “Die Liebesvorstellungen im persischen Epos Wis und Ramin,” *Asiatische Studien* 1979, s. 76.

⁸ Bedâûnî, *Müntahabû’t-Tevârîh* (İngilizce çevirisi), c. II, s. 114-16. Max Weisweiler’in *Arabische Märchen* adlı yapıtında, c. I, s. 136’da da bir kadın, cine, uyuduğunu anlatır: “Seni rüyamda gördüm. Küçük, zavallı bir hale gelmiştin. Onun için gücünü sınamak istiyorum” der. Bunun üzerine cin, kadının istediği bir şeyi yapar, bu da cinin ölümüne neden olur.

yanılma kolaylıkla başarıya ulaşabilmiştir (bkz. s. 229).⁹ Tabii İsmaililere düşman olan tarihçilerin Alamut'taki durumu ne derecede bildiklerini ve ne ölçüde doğru aktardıklarını saptamak olanaksızdır; ancak böyle bir olasılık yok değildir.

3. RÜYANIN SONRASINDAKİ GÖRÜNÜR İŞARETLER

Rüyaların gerçek olma özelliği genellikle, rüyayı görenin ertesi sabah gözle görülür bir işaret bulmasıyla daha da belirginleşir. Menkıbeye göre, Peygamberin annesi gebeliği sırasında, müstakbel çocuğu için kendisine rüyasında verilmiş olan bir muskayı bulmamış mıdır?

Daha klasik eski çağda, bir rüyanın gerçek olduğunu gösteren bu kanıt biliniyordu; eski İskandinav halkları da uyanınca bulunacak bu tür işaretlere inanıyordu.¹⁰ İslam kültüründe bu işaretler çok farklı ülkelerde ve zamanlarda karşımıza çıkar; bazen bu olaylar için sonradan “doğal” bir açıklama bulunabilse bile.

Rüyada eziyet gören insanların, sabahleyin hâlâ darbelerin acısını hissetmeleri, belirleyici bir şeydir; kanlı bir kulak, rüyayı gören kişinin kulağının uyarı olarak gerçekten sert bir şekilde çekildiğini kanıtlar (bkz. s. 100); kelâm âlimi Gazâlî'nin büyüklüğünden şüphe ettiğini dile getiren bir eleştirmen, rüyasında Allah'ın emriyle kırbaçlanmış, kamçı izleri yıllarca iyileşmemiştir.¹¹ Aynı şekilde, genç köle Sebüktingin, Hızır'ı gördüğü yürek ferahlatan bir rüyadan sonra, sabahleyin uyandığında elinde, tokalaşmalarının izinin hala durduğunu görmüş.¹² Sultan Ekber zamanında ise, bir müminin sırtında Ali'nin elinin izi varmış, bu yüzden de savaşta hiçbir zaman kaçmazmış.¹³ Dindar kişiler sık-sık, bir kimseye bahsedilen ve uyandıktan sonra da elle tutulur biçimde gerçekliğini sürdüren ilahi bir yardımdan bahsederler. Kuşeyrî'nin *Risâle* adlı eserinde (s. 180) anlattığına göre, Allah'ın sevgili bir kulu, ailesinin yoksulluğu üzerine kafa yormuş, daha sonra rüyasında bir kağıt görmüştür; kağıtta şunlar yazılıdır: “Bismillahirrahmanirrahim! Senin efendin ben iken, yoksulluktan mı korkuyorsun?” Ertesi sabah, yanında beş bin dinar olan biri ortaya çıkar ve ona emreder: “Al, yarım

⁹ Marco Polo daha o zamanlar Alamut'tan ve sözde Cennet rüyalarından bahsetmiştir; bkz. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 47.

¹⁰ E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 36.

¹¹ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 373.

¹² *Tarih-i Bayhaki*, s. 247-49. Bu bilgiyi Bonn'dan Dr. Patrick Franke'ye borçluyum.

¹³ Bedâü'nî, *Müntahabü't-Tevârih* (İngilizce çevirisi), c. II, s. 274.

mümin!”

Eğer uykuda armağan edilen bir para söz konusu ise, kişi yalnızca gerektiği kadarını almalıdır. Dindar bir adam uyurken, yastığının yanına beklenmedik bir şekilde dört yüz dirhem konmuş ve adam rüyasında birinin kendisine şöyle söylediğini görmüştür: “Dünyadan gereksinimi olandan daha fazlasını alan kişinin kalbini Allah kör eder.” Adam, uyandıktan sonra, yalnızca iki dirhem alıp gerisini bırakır.¹⁴

Bundan daha somutlaşan başka rüyalar da vardır:

Ebû Sa’d adlı dindar birisinden her zaman sadaka dilenen bir adam vardır. Ebû Sa’d öldüğünde, dilenci onun mezarını ziyaret eder; göğsünü mezara yaslar ve ölmüş olan hayır sahibine, sıkıntılarından yakınır. Orada uyuyakalır. Rüyasına Ebû Sa’d girer ve ona, “Durumuna üzüldüm. Ama şu anda yanımda bir şey yok. Yarın yine gel” der. Ertesi gün dilenci yine mezarın başında oturur, merhuma Allah’tan rahmet diler ve bir taşın üstünde, güneşte parlayan iki dinar görür. Onları alır; çünkü bilmektedir ki, bu para, sözünü tutmuş olan Ebû Sa’d’dan gelmiştir.¹⁵

Hazreti Ali, İranlı hükümdar Nadir Şah’a rüyasında kılıcını armağan etmiş, Nadir Şah sabahleyin kılıcı yatağının yanında bulmuştur (bkz. s. 309).

Şifa rüyası görenler de kimi zaman gözle görülür işaretler bulurlar. Büyük dinbilimci Şah Veliyullah Dihlevî’nin (ölm. 1762) babası, rüyasında Peygamber tarafından tedavi edilmiş, Resulullah ona saçından iki tel vermiştir; sabahleyin, artık iyileşmiş olan adam, bu iki tel saçı elinde tutmaktadır. Bunlardan birini oğluna miras bırakır.¹⁶ Kum şehrinde, dindar bir Şîî rüyasında, Fâtıma Ana’nın başörtüsüyle dokunarak kendisini iyileştirdiğini görmüş; bu kişi sabahleyin yatağının kenarında bir pamuk yığını bulmuştur.¹⁷

Öyle görünmektedir ki, bir rüyayla ilgili bu tür somut kanıtlar özellikle Peygamberin Medine’deki kabri Ravza’nın civarında ortaya çıkmaktadır. Beş gün boyunca hiçbir şey yememiş olan yoksul bir sûfiye, rüyasında Peygamber ve ilk dört halife ekmek getirirler. Sûfi rüyasında bu ekmeğin yarısını yer, sabahleyin diğer yarısını yanında bulur.¹⁸ Çünkü bir kimse Peygambere, onun misafiri olduğunu söylerse, Peygamber bu kişiyi hayal kırıklığına uğratmayacaktır; en azından birtakım

¹⁴ Serrâc, *Kitabü’l-luma fi’t-tasavvuf*, bölüm 53, s. 193.

¹⁵ Tadili, *at-taşawwuf ilâ riğâl taşawwuf*, c. I, s. 455.

¹⁶ Şah Veliyullah, *ed-dürru’z-Zemîn fi mübeşşirât en-nebiyü’l-emîn*, no. 20.

¹⁷ Zohre Sadeghi, *Fatima von Qum*, s. 123.

¹⁸ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, c. II, s. 64.

hikâyeler bunu göstermektedir. (Ancak fazla yüz­süz dilencilere kızdığı da görülmektedir; bkz. s. 292.)

Yalnızca yarım ekmek değil, birisine rüyasında verilir yarısını yediği bir tavuğun diğer yarısı da sabahleyin uyanınca bulunmuştur.¹⁹ Şah Veliyullah'ın babasına, rüyasında Peygamber, ramazanda yapacağı yolculuk için tatlılar ve soğuk su vermiş, adam sabah uyandığında elinde küçük bir safran dalı bulmuştur.²⁰

Ancak aktarılan başka olaylar da vardır: Örneğin, bir alkolik, artık içki içmemeye yemin etmiş, ancak yeminini tutmamış ve rüyasında, İblis'in, yeminini hep hatırlaması için sakalının yarısını yolduğunu görmüştür. Uyandığında da yolunmuş sakalını elinde bulmuştur.²¹

Sık sık, bir rüyadan sonra yazılı bir haber bulunur. Yaygın bir hikâyeye göre, Kahire'de bir adam veba zamanında, rüyasında Peygamberden bir dua öğrenmiştir; bu duanın içinde Resulullah için üç hayır duası, sonunda da vebaya karşı korunma duası vardır. Adam uyandığında, duanın avucuna yazılmış olduğunu görmüştür. Sonradan dua, Yakınoğ'u'da –görünüşe göre başarıyla– aktarılmaya devam etmiştir.²²

Bu tür hikâyelerin en eskilerinden biri, Attar'ın velilerin tezkirelerini anlattığı eserinde²³ büyük hatip Hasan-ı Basrî (ölm. 728) hakkında olandır ve *İlahinâme*'sinde şiirleştirmiştir. Hasan'ın, Mecusi komşusu Şem'un, seksen yaşında ağır bir hastalığa tutulmuş, uzun tartışmalardan sonra Hasan onu İslama döndürmüştür. Ancak hasta adam din değiştirmeden önce, Allah'ın kendisini affedeceği yolunda yazılı bir garanti ister. İsteği üzerine, iki tanığın imzaladığı böyle bir belge eline verilmiş, ölümünden sonra da mezarına konmuştur. Hasan, anlaşılabilceği üzere, doğru davranıp davranmadığını düşünerek uykusuz bir gece geçirir ve bir rüya görür:

O iman ışığı, rüyasında Şem'un'u Cennette salınır gördü.

Padişahlık yüceliğiyle başına bir taç urunmuş Tanrı iltifatıyla sırtına bir hülle giyinmiş,

Dudakları gülümsemede, yüzü güneş gibi parlamadaydı. Ebediyet mülkünü elde etmişti

¹⁹ Fedwa Malti-Douglas, "The Dreams, the Blint and the Semiotics of the Biographical Material," *Studia Islamica* 51, s. 151.

²⁰ Şah Veliyullah, *ed-dürre'z-Zemîn fi mübeşşirât en-nebiyü'l-emîn*, no. 19.

²¹ Ulrich Marzolph, *Arabia ridens*, c. II, no. 7; ayrıca bkz. no. 1024, no. 975.

²² Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 351; Fritz Meier, *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 854.

²³ Attar, *Tezkiretü'l Evliya*, c. I, s. 33 [78-79].

0.

Hasan, yahu dedi, burada nasılsın? Mecusi, ne soruyorsun dedi, görüyorsun ya.

Tanrı beni ebedi Cennete aldı. Lütfederek bana vuslatını ihsan etti.

Şimdi sen verdiğin senetten kurtuldun. Düşünme, korkma. Al senedini.

Hasan dedi ki: Uykudan uyanıp kendime gelince bir de baktım ki senet elimde duruyor.

(İN 11/12)*

Böylelikle Hasan teselliye kavuşmuş ve Allah'ın rahmetinin, yaşamının yetmiş yılını "yanlış inançla" geçirip ondan sonra dine dönen biri için de geçerli olduğunu öğrenmiştir.

İlahiyat sorunlarının bir rüya yoluyla çözüldüğü başka olaylar da vardır; İbn Şâhîn, rüya kitabının sonunda (s. 362), bir tür ihtisamlı bitiriş olarak şunları aktarır:

İnançlı bir adam, iki müderristen hangisine inanması gerektiğini bilememektedir; çünkü bunlardan biri Mu'tezile'dir, diğeri ise eski inançlara sahiptir ve Kuran'ın yaratılmış olmadığına kesin olarak inanmaktadır. Uykuya dalar ve sonra olanları şöyle anlatır:

Bir ses duydum: 'Kalk!'. Kalktım, o ses 'Konuş!' dedi. 'Ne söyleyeyim?' diye sordum.

Ses, 'Bir şiir söyle', dedi, 'şu şiiri':

Övgüler olsun göğü görünmez sütunlar üzerinde yükseltene

O gök ki, parıldayan yıldızlar ve ayla süslenmiş.

"O, Kuran'ı yarattı," diyen, kafirdir,

Çünkü o, insanın yaratıcısı tarafından yeryüzüne indirilmiş bir sözdür.

Sonra o ses bana, 'Yaz!' dedi, ben de elimi kitaplarımdan birine uzattım ve şiiri onun içine yazdım. Uyandığımda, şiiri o kitabın içine yazılmış buldum.

Bu tür yazılarla ilgili örneklerle Türkiye'de de rastladım. Oradaki bir tanıdığım (kendisi banka müdürüydü, dolayısıyla tamamen maneviyata yönelmiş bir insan olduğu söylenemezdi), bazı geceler yarı uyku hali içindeyken kendisine "indirilen" *vâridât*'ı, yani şiirleri kaydediyor, genellikle sabahleyin bunları hiç hatırlamıyordu. Bu şiirler arasında bir tanesi, kusursuz bir Farsçayla yazılmıştı; oysa ki bu kişi hayatında hiç Farsça öğrenmemişti.²⁴

Eski Türk destan geleneğinde de, savaş kahramanı Ebû Müslim, rüyasında, ken-

* Ferideddin-i Attar, *İlâhiname*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, s. 257, MEB, 1992 –yn.

²⁴ Söz konusu olan, Turgut Akkaş ve dergisi *İç Varlık*'tır.

disine zafer getirecek bir balta görür; uyandığında, bir kâğıt parçası bulur, bu kâğıtta silahın şekli çizilidir, böylece baltayı bir demirciye yaptırması mümkün olmuştur.²⁵

Rüyada, başka insanlara da bildirilmesi gereken önemli mesajlar almış olma inancı, kimi müceddidler ya da dinsel önderler tarafından sunulan “semavi mektuplar”da kesinlikle kendini gösterir. XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında, bu tür semavi mektuplar siyasi yaşamda önemli bir rol oynamıştır; bunları başkalarına aktaran ilahiyatçı, Peygamberin yeşil kâğıda yazılı mesajını sabahleyin yanı başında bulduğunu iddia eder; insanlar yeniden İslamın gerçek ruhunu hatırlasınlar diye şimdi bu mesajı yaymaya çalışmaktadır.

Bir rüyanın etkisiyle ilgili gayet dokunaklı bir hikâyede, inançlı birinden bahsedilir. Bu adam, hep Peygambere hayır duaları okumaktadır; nihayet bir gün onu rüyasında görür. Peygamber, müteşekkir olduğu için onu öpmek ister; rüyayı gören ise alçakgönüllülükten, ona, hep hayır duaları okuyan ağzını değil, yanağını uzatır. Sabahleyin uyandığında, oda, Peygamberin güzel kokusuyla dolmuştur; karısı da bu kokuyu alır ve koku günlerce odada kalır.²⁶

4. BIRDEN ÇOK KİŞİNİN AYNI RÜYAYI GÖRMESİ

Bir cumartesi sabahı, Harvard Üniversitesi’nde o zamanlarki asistanım –kendisi inançlı bir İsmailiydi– her zamanki gibi, zor bir metin üzerinde birlikte çalışmak için bana geldi. “Bu gece güzel bir rüya gördüm” dedi, “İmam’ı gördüm, siz de oradaydınız....” “Ama Ali” dedim, “Bu gece ben de rüyamda Ağa Han’ı gördüm, sonra şöyle şöyle oldu ...” Rüyalarımız hemen hemen birbirinin tıpatıp aynısıydı ve birkaç hafta sonra gerçekleşen bir olay, bu çifte rüyanın ima ettiği şeyi yerine getirdi.

Benim annemle son derece sıkı bir bağım vardı ve arada sırada onunla aynı şeyleri rüyamda görmeye tamamen alışkındım. İki insanın aynı ya da hemen hemen ay-

²⁵ Jean Lecerf, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 375.

²⁶ Constance E. Padwick, *Muslim Devotions*, s. 149-50; bu çalışmada Suyuti, *el-hırzül-l-Mâni* temel alınmıştır. Bir rüyadan geriye kalan güzel bir kokudan, Çin’de de bahsedilmektedir, ancak söz konusu olan pek de dinsel bir anlam değildir: Orada, rüyasında hep geneleve gittiğini gören bir adam, uyanırken hâlâ rüyasındaki hanımların güzel kokusunu almaktadır. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 36.

nı rüyayı görebilmelerini sağlayan da herhalde bu ruhsal bağ olsa gerek. Abbasi dâisi Ebû Müslim'in (ölm. 755) yaşamına ilişkin bir menkıbeye göre, Ebû Müslim'in annesi, rüyasında oğluyla aynı şeyi görür: zafere ulaşmasını sağlayacak olan savaş baltasının şeklini.²⁷

İslam tarihinde, bu tür özdeş rüyalar az değildir; bunların başında da ezanın yü-rürlüğe sokulması gelir (bkz. s. 168). Ebû Hayyân Tevhîdî (ölm. 1001), dostluk ve dostlarla ilgili risalesinde, düşünür Ebû Süleyman Mantıkî (ölm. 986 ya da 1000) ile kadı Ibn Seyyât'ın, hemen hemen eşzamanlı olarak, neredeyse aynı rüyayı gördüklerini, bunun, onların sıkı dostluğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.²⁸ Bu fikir, halk geleneğine de yansımıştır: Baybars Hikâyesi'nde birçok kez, Baybars'ın ve yoldaşının aynı şeyi rüyada gördükleri anlatılır.

Bu türden sıkı bir ruhsal bağ, kendini aynı ya da en azından benzer rüyalarla belli ediyorsa, bu gibi vakaların özellikle tasavvuf tarihi içinde yer alması anlaşılır bir durumdur; çünkü mürşit ve mürit birbirlerine öylesine bağlıdır ki, mürşit esasında her zaman müridin kalbindedir. Birbirine çok yakın olmayan iki sûfi arasında bile, manevi gücün, onları bir tür rüya diyaloguna götürebilecek kadar büyük olduğu görülmektedir; ya da biri diğerrinin rüyasını, âdeta bir aynada görüyormuş gibi kendi kalbinde görebilmektedir. Örneğin, yazdığı yazılarda rüyaların ve rüyetlerin birbirinden zorlukla ayırt edildiği büyük mutasavvıf Necmüddin Kübra (ölm. 1221), halvetteyken, rüyasında doğan güneşe yürüdüğünü ve tamamen içine girdiğini görür. Şeyhi Ammâr {bin Yasir}, rüyasında onunla birlikte, Mekke'deki Harem-i şerifte durduğunu ve güneşin "göğün tam orta yerinde olduğunu" görmüştür. Rüyada, Kübra ona "Ben kimim biliyor musun?" diye sorar ve gökteki o güneş olduğunu açıklar. Uyandıktan sonra Kübra ona kendi güneş rüyetini anlattığında, mürşit bu rüya çakışmasından sevinç duymuştur.²⁹

Eşzamanlı rüyalar her zaman bu kadar ulvi değildir. Velilerin tezkirelerini anlattığı eserinde Attar, tasavvufun ilk döneminin büyük zahidi Hasan-ı Basrî (ölm. 728)

²⁷ Irène Mélikoff'un Ebû Müslim ve Malik Danişmend hakkındaki çalışmalarına dayanarak Jean Lecerf, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 374.

²⁸ E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 11.

²⁹ Fritz Meier, *Die fawā'id al-ğamāl wa fawā'id al-ğalāl des Nagmaddin al-Kubrā*, s. 158. {Bu hadise ile ilgili olarak bkz. Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, s. 112, Der-gah 1996 –yn.}

hakkında şunları anlatır:³⁰

Naklederler ki, Hasan'ın zamanında bir şahsın atı sakatlanmış. Çaresiz kalan adam durumunu Hasan'a anlatmış, Hasan adamı zarardan kurtarmak için atı dört yüz dirheme satın almış ve parasını ödemiş. Gece olunca adam Cennetteki çimenlikte bir at, dört yüz tay görmüş ve "Bu at ve taylar kimin" diye sormuş. "Bunlar senin namına kayıtlıydı ama şimdi Hasan'ın namına kayıtlıdır," cevabını almış. Uyanınca doğru Hasan'ın yanına gidip "Ey imam! Gel pazarlığı bozalım, zira pişman oldum" demiş. Lâkin Hasan ona "Hadi işine bak, senin gördüğün rüyayı ben daha evvel görmüştüm," demiş. Adam üzgün bir halde geri dönüp gitmiş. Ertesi gece bu sefer Hasan rüyasında köşkler ve güzel manzaralı yerler görmüş ve "Bunlar kimin" diye sormuş. "Pazarlığı bozmaya razı olan kimsenin olacaktı," denilince, Hasan sabahleyin hemen o adamı aramış ve pazarlığı bozmuş.

Bu davranış bize ince bir hareket gibi görünebilir; hikâyenin tüm kahramanları ve en önemlisi de yazar, belli ki olayı gayet doğal bir şey olarak görmüşlerdir.³¹

Hucvîrî'nin anlattığı, bizler için daha fazla akla yakın olan bir hikâyeye göre, Bağdatlı büyük sûfi Cüneyd rüyasında Peygamberden, ilk kez topluluk önünde vaaz vermesi emrini alır. Bundan dolayı gururlanır ve derecesinin artık dayısı Serî-i Sakatî'den (ölm. 865) daha yüksek olduğu fikrine kapılır. Ancak ertesi gün, Serî onu yerrer; çünkü Allah Serî'ye rüyasında, Cüneyd'e Peygamberi gönderdiğini söylemiştir.³²

Cüneyd ile ilgili bir başka rüya hikâyesi daha vardır. Cüneyd, kapısının önünden, insanlardan yorgan dilenen kör bir adamın geçtiğini görür. Eğer bu adam tevekkül edip bir derviş tekkesinin ya da bir caminin yanında oturup bekleseydi, Allah ona dilenmeden de rızkını verirdi diye düşünür. Ve şöyle anlatır: "O gece rüyamda, önüme bakır bir tabak konduğunu gördüm. Tabağın üzerinde o kör adam uzanmış yatıyor ve biri bana şöyle diyordu: 'Onun etinden ye!' Ben, 'Allah şahidim olsun', dedim, 'ona iftira etmek istemiştim; kendi kendime konuşuyordum, ağzımı bile açmadım.' Diğer kişi, 'Cüneyd', dedi, 'senin için böyle bir bahane geçerli olamaz.' Ertesi sabah, dalgınlık ve pişmanlık içinde, evimin kapısında

³⁰ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 33 [77-78].

³¹ Ayrıca krş. Max Weisweiler, *Arabesken der Liebe*, no. 108: Bir kadın kölenin, benzer bir rüya nedeniyle, satın alınıp iade edilmesi.

³² Hujwiri, *Kashf al-mahjûb*, s. 128 [230]. Ayrıca Hemadani'nin hal tercümesinde, bir sûfi şeyhinin, talibe şunu bildirdiğini okuruz: "Bu gece Peygamber benden, senin biatını kabul etmemi istedi." Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s.

oturuyordum ki kör adam geldi ve bana, Ebû'l-Kâsım,* dün gece gördüğün rüya, pişmanlık duymana yetti mi?' dedi."³³

Bu hikâyede dikkate değer olan nokta yalnızca, Cüneyd kendisini yalnızca düşüncelerinde incittiği halde dilencinin, onun rüyasında ne gördüğünü bilmesi değil, aynı zamanda da karalama davranışının gayet gerçekçi bir biçimde gösterilmesidir; zaten 49. sure, 12. ayete göre, "birinin etini yemek", "arkasından konuşmak"la eşanlamlıdır.

Acaba bu rüya, kendine fazla güvenen Bağdatlı şeyhe bir uyarı mıydı? Benzer uyarılar, eşzamanlı olarak inananlardan oluşan bütün bir gruba da ulaşabilmektedir:

Ebû Osman Mağribî'nin (ölm. 983) bir müridi, rüyasında, kendisine şöyle söylendiğini görür: "Daha ne kadar Ebû Osman'la bulunacak ve Bizden uzak kalacaksın? Daha ne kadar Ebû Osman'la meşgul olup Bize sırtını döneceksin?" (Yani mürit, Allah düşüncesinden ve diğer dini yükümlülüklerden çok, hayranlık uyandıran müridinin şahsiyle meşguldür.) Ertesi sabah, başka müritlerin de aynı rüyayı gördüğü ortaya çıkar. {Onlar olanları şeyhlerine nasıl anlatacaklarını düşünürlerken} Ebû Osman odasından fırlar ve bağırır: "Artık Ebû Osman'dan yüz çevirip Hakk'a yönelin!" Zira Ebû Osman bu rüyadan haberdardır ve müritlerinin, kendisine olan hayranlıkları yüzünden dikkatlerini fazla dağıttıklarının, hatta Allah'ı değil de kendisini düşüncelerinin odak noktası haline getirerek bir tür putperestlik tehlikesi içine düştüklerinin bilincindedir.³⁴

Şu hikâyelere de sık rastlanır: İranlı aşk mistiği Irâkî'nin (ölm. 1289), sevgi üzerine şiirlerden oluşan bir derleme olan "Sevenler Kitabı" adlı eserinde yer alan bir hikâyeye göre, bir şeyh, Tebriz'in zaptiye komutanının güzeller güzeli oğluna âşık olur. Komutan, âşık sûfiyi her ihtimale karşı şehrin dışında oturtur. Daha sonra rüyasında, Peygamber ona bir avuç kuru üzüm verir bunları bizzat kendisinin şeyhe götürmesini söyler. Ancak komutan şeyhin yanına vardığında, şeyh çoktan bir tabak kuru üzüm hazırlamıştır; çünkü şeyh rüyadan haberdardır.³⁵

Bir başka ilginç hikâyeye göre, bir sûfi, rüyasında, büyük mürşit Baherzî'yi (ölm. 1260) Buhara'da ziyaret etmesi gerektiğini görür. Bunun üzerine yola çıkar ve üç ay yolculuk yapar. Baherzî, onun gelişini rüyasında görür. Ancak yolcu, Buhara'ya yalnızca üç günlük

* Cüneyd'in tam adı: Ebû'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed b. Cüneyd Kavarirî Bağdatî –yn.

³³ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 357.

³⁴ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 306 [781].

³⁵ Iraki, *Külliyat*, s. 214-15 ve *Uşşâknâme*, no. 46. bu konuda ayrıca bkz. Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, s. 476.

yolu kalmışken, aslında üstadın da kendisine gelebileceğini düşünür. Baherzî bunu da bilmektedir; Buhara'dan ayrılmaz ve ziyaretçi, hedefine ulaşmadan ölür.³⁶

Daha sonraki tasavvuf edebiyatında, benzer haberler yer alır. Örneğin, Türk der-vişi Aşçı Dede'nin anlattığına göre, dindar bir adam, rüyasında Peygamberin kendisine bir taç taktığını görür. Kibirli bir şekilde, cuma namazı için camiye gitmek üzere evinden çıkar. Yolda giderken, bir grup rakkas görür ve tiksinererek yüz çevirir. Ancak, rakkas-lardan biri şöyle der: "Ne diye saklıyorsun? Ben, dün sana taç takana olan sevgim-den raks ediyorum."³⁷

Günümüz Mısırından bir rivayete göre, yabancı bir şehirde sabah namazını kıldırarak bir hoca, cünüb olur (ki bu durum, Kuran okunmadan ve namaz kılın-madan önce boy abdesti alınmasını şart kılar). Aynı yolcu grubuna dahil bir şeyh onu uyandırır ve "Ev sahibinden rica edeceğim, yıkanacak su ısıtsın" der; çünkü meslektaşının başına geleni rüyasında görmüştür.³⁸

Burada bir şeyhin "kirlî" bir rüyayı haber alması gibi, dini bütün bir kişi, bir rüya sohbetine müdahale de edebilir. Hucvîrî'nin anlattığına göre, bir şeyh, Husrî'nin (ölm. 981) meclisinde uyuyakalır ve rüyasında, iki meleğin de o sohbeti dinlediklerini görür. Melekler birbirlerine şöyle derler: "Bu, 'ilm-i tevhid', ama 'ayn-ı tevhid' değil (tevhidin kendisinden değil, tevhitle ilgili bilgilerden bahsediyor)." Şeyh uyanınca, Husrî (bir ölçüde, meleklerin eleştiri-sine karşı kendini savunmak için), "Tevhitten, ilm-i tevhit olmadan bahsetmek mümkün değildir" der. (Çünkü gerçek tevhide ulaşan kişinin artık bunu sözle ifade etmesi mümkün değildir, zira konuşmak, ikiliği gerektirir.)³⁹

Bu tür eşzamanlı rüyalara ya da bir insanın bir başka insanın rüyasına bakıp onu görebilmesine, yalnızca tasavvufta rastlanmaz. Masallarda ve destanlarda, iki müs-takbel aşkın, aralarında binlerce mil mesafe olsa ve en yaygın söylenişine göre erkek Bizans'ta, kadın Çin'de olsa, birbirlerini hemen hemen özdeş rüyalar sayesinde tanı-yıp sevmeleri mümkün olabilmektedir.

Eski Mezopotamya'da Assurbanipal'ın bir yazıtında, birden çok insan bir rüyayı aynı anda görürse, o rüyanın gerçek çıkacağı saptaması yapılmıştır; bu fikir, İslamda da devam etmiştir. Bu tür menkıbelerin herhalde en eskisi, Mısırlı büyük sûfi Zünnûn

³⁶ Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart*, (İngilizce çeviri) s. 230.

³⁷ Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede Ibrahim*, s. 143.

³⁸ Nicolaas H. Biegan, *Egypt. Moulids-Saints-Sufis*, s. 82.

³⁹ Hujwîrî, *Kashf al-mahjûb*, s. 282 [416].

ile ilgili olanıdır: Kendisi 859 yılında öldüğünde, yetmiş kişi rüyasında, Peygamberin bu veliyi selamlamaya geldiğini ve onun Cennete gittiğini görmüştür.⁴⁰

Mutasavvıf Ebû Saïd Ebu'l-Hayr'ın Nişabur'a yaptığı ziyaret de Kuşeyrî'nin ve arkadaşlarından otuzunun gördüğü bir rüya ile haber verilmiştir: "Güneşin yeryüzüne inmesi."⁴¹ Mevlânâ'nın aile tarihçesinde de böyle ortaklaşa rüyalar vardır: Peygamber, bir rüyada Mevlânâ'nın babası Baha-i Veled'in nikâhını düzenlerken, tüm aile üyeleri rüyalarında aynı şeyi görmüştür. Peygamber ona Sultanü'l-Ulema unvanını verdiğinde, Belh şehrinde 300 âlim aynı gece bu şereflendirilişi rüyalarında görmüşlerdir. Baha-i Veled, ailesi ile birlikte (herhalde Moğol ordularından kaçmak amacıyla) Semerkant'tan İslam dünyasının batısına göç ederken, Peygamber, Nişabur'da ve daha başka yerlerdeki pek çok insanın rüyasına girip, yeni gelenlere iyi davranmalarını salık vermiştir.⁴² Kısa bir zaman sonra, Multan şehrinde, büyük bir derviş olan Bahaeddin Zekeriya'nın (ölm. 1267), kendisine bir halife seçmesi gerekir. Derviş, müritlerine tekkede yatmalarını; çünkü Peygamberin görüneceğini söyler. Hepsini bir-den, Peygamberin, Bahaeddin'in halifesi olacak kişiyi seçmesini izlerler.⁴³

Bu tür kolektif rüyalara, İran'ın erken Safavi devrinde ve halk edebiyatında da (örneğin Baybars Hikâyesi) rastlanır.⁴⁴ Kuzey Afganistan'daki Mezar-ı Şerif şehrinin, birçok insanın aynı anda Peygamberin amcasının oğlu ve damadı olan Ali'nin bu şehirde gömülü olduğunu rüyalarında gördükleri için, Ali'nin mezarının olduğu şehir diye isimlendirilmiş olduğu da unutulmamalıdır. Oysa ki, onun gerçek mezarı, Irak'taki Neceftedir (bu bilinen bir şeydir).⁴⁵ Ancak, görülen rüya, tarihsel gerçeğe baskın çıkmış ve çok ziyaret edilen bir hac yerinin oluşmasına yol açmıştır.

Bir insanın, başka bir insanın gerçek sıkıntılarını ve gereksinimlerini rüya yoluyla öğrendiği anlatımlar da bir ölçüde bu alana dahildir. Kadı Tenûhî'nin eğlendirici hikâyelerinden biri, buna bir örnektir: Büyük tarihçi Vâkidî (ölm. 822), arkadaşlarına

⁴⁰ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 135 [193].

⁴¹ Attar, a.g.y., c. II, s. 33 [805].

⁴² Eflaki, *Menâkıbü'l-Arifin*, c. I, s. 10-11 [5].

⁴³ Zaidi, *Bahaaddin Zakariya*; ayrıca krş. Abun Nasr, *The Tijaniyya*, s. 64. Murâbit ve hükümdar, aynı rüyayı görürler: Hükümdarın halifesi sorulduğunda, Abûlkadir Geylani, hükümdarın oğluna işaret eder. Ayrıca krş. Fritz Meier, *Abu Said-i Abul-Hair*, s. 327.

⁴⁴ Monika Gronke, *Derwische im Vorhof der Macht*, s. 108.

⁴⁵ Fritz Meier, *Baha-i Walad*, s. 58.

karşı dürüst olması yüzünden tüm parasını harcamış öyle ki, Ramazan'da iftarını açmaya parası kalmamıştır. Bu durum içindeyken vezir Yahya Bermekî onu çağırır ve kendisine, rüyasında onun cömertliğini ve yoksulluğunu gördüğünü söyler. Vâkidî ona, kendisini yoksulluğa düşüren nedenleri anlattığında vezir, gördüğü rüya dolayısıyla tarihçiyi ve arkadaşlarına bol bol para verir.⁴⁶

Son olarak akla gelebilecek bir örnek de Arap konukseverliğinin tipik bir örneği olan Hâtem Tâî'nin hikâyesidir. Mezarının başında, uzun bir yolculuk yapmış olan ve ellerinde yiyecek bir şey bulunmayan konuklar oturmuş, belki de bir mucizenin olmasını beklemektedirler. O zaman, Hâtem onların rüyasına girer ve yanlarındaki develerden birini kesmelerini buyurur; bu, korkunç bir fikir ve tuhaf bir misafirperverlik türüdür! Ancak ertesi sabah, uzaktan Hâtem'in oğlu görünür. Yanında iki deve vardır; onları, kesilen hayvanın bedeli olarak konuklara getirmektedir; çünkü ölmüş babası rüyasına girip, konukların kaybını hemen telafi etmesini emretmiştir.⁴⁷

RÜYA-OLAY EŞZAMANLILIĞI

1977 yazında, Oxford'da bir kongredeydim. Sabaha karşı rüyamda, o zamanki Pakistan başbakanı Butto'nun gümüşten bir sallanan sandalyede oturduğunu gördüm; çok rahattı. Yanından birisi geçti, sandalyeye çok hafif dokundu ve sandalye devrildi. Yemek salonuna kahvaltıya indiğimde, bir meslektaşım "BBC'yi dinlediniz mi?" diye sordu; "Hayır" dedim. "Haberlerde söylendi, Bay Butto az önce hükümetten indirilmiş..." dedi.

Bu olgu, çok sayıda eski ve yeni vakayinâmenin gösterdiği gibi, İslam dünyasında yaygındır.⁴⁸ Kuzey Afrika'da anlatılan şöyle bir hikâye vardır:

Bir sûfi uykusunda, "Kıymayın! Acıyın!"-diye bağırılmaktadır. Uyandığında, kendisini bu kadar dehşete düşüren rüyanın ne olduğunu anlatır:

"Sevilla'daydım {İşbiliyye}. Orada, ateşle doldurulmuş testiler satıyorlar ve insanların eline ateşten bir şeyler koyuyorlar, onlar da bunu yutuyorlardı. Ben buna bir anlam veremiyordum. Sonra gökyüzün-

⁴⁶ Arnold Hottinger, *Ende gut, alles gut*, s. 141.

⁴⁷ Jean Lecerf, "The Dream in Popular Culture, Arab an Islamic," *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois) içinde, bkz. s. 379.

⁴⁸ Krş. Ibn Sa'd, *aṭ-ṭabaqāt al-kubrā*, c. V, s. 72; Monika Gronke, *Derwische im Vorhof der Macht*, s. 143; Toufic Fahd, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 356.

den kılıçlı bir melek indi ve onbeş adamın başını uçurdu, diğerleri ise kaçtılar. Dehşet içinde kalmıştım ki, beni uyandırdınız.”

Kısa süre sonra, ne olduğu anlaşıldı: Sevilla'daki tüccarlar, kaynatılmış şarabın (bunun anlamı, şarabın ısıtma yoluyla alkolsüz hale getirilmiş olmasıdır) içine, sahici şarap karıştırıp satmışlardı. Bunu öğrenen kadı, hilekârlardan onbeşini derhal idam ettirmişti.⁴⁹

5. ÜÇ KEZ YİNELLENEN RÜYALAR

İslam geleneğinde, bir olgunun üç kez yinelenmesi özel bir öneme sahiptir; çünkü Peygamberin, sözleri, emirleri ve açıklamaları üç kez yinelemeyi sevdiği anlatılır. Bu nedenle, bir rüyanın üç kez yinelenmesi de özellikle önemli olarak görülür. Ancak bu, yalnızca İslam dünyasında değil, pek çok yerde geçerlidir; örneğin, Jeremias Gotthelf'in "Siyah Örümcek" adlı hikâyesindeki rahibin rüyadaki uyarısının üç kere yinelenmesi akla gelmektedir. Bir insan, bir rüyayı ancak üç kez görürse ciddiye almaktadır. En azından, İslam geleneğindeki önemli rüya hikâyeleri incelendiğinde böyle görünmektedir.

Hatta İbrahim peygamberin, oğlunu kurban etmesini emreden rüyaya ancak üçüncü seferde boyun eğdiği de aktarılmaktadır.⁵⁰ Efsanelere göre, Allah Süleyman peygambere, Hebron'da {el-Halil} İbrahim Peygamber için bir mezar yaptırmasını emretmiş, rüyadaki bu emrin üçüncü kez yinelenişinden sonra, Süleyman emri yerine getirmiştir.⁵¹ Din âlimi Eş'arî'nin (ölm. 935) Mu'tezile'den ayrılmasında belirleyici olan rüya da kendisine ramazan ayında üç kez görünmüştür (bkz. s. 138 vd).

Masallar ve şiirler, bu tür yinelenmelerle doludur: Örneğin, çok değişik geleneklerde karşımıza çıkan, ünlü "köprüdeki hazine" hikâyesindeki adam, rüyasında üç kez, Bağdat'taki evinden ayrılıp Kahire'ye taşınması gerektiğini, hazineyi orada bulacağını görür. Ancak üçüncü defasında yola çıkar. Sonra evine geri gönderilir ve sonuçta hazineyi orada bulur.

⁴⁹ Tadili, *at-taşawwuf ilâ riğāl taşawwuf*, c. I, s. 429.

⁵⁰ Hattat Hafız Yusuf Tavaslı, *Rüya Tabirleri Kitabı*, s. 6; krş. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 122, 124, 189, 205.

⁵¹ M. J. Kister, "Sanctity joint and divided", s. 28.

Câmî'nin (ölm. 1492) Farsça destanı *Yûsuf ile Züleyha*'da, üçlü yineme, edebi bir motif olarak kullanılmıştır: Genç Züleyha baba evinde, üç kez gördüğü rüyada üç kez birini görür ve büyük aşkını Mısır'da bulacağını anlar. Tabii bu rüya ancak, iktidarsız bir adamla yaşanan, hayal kırıklığı yaratan bir evlilikle geçen yıllardan sonra gerçek olur: Züleyha, yakışıklı Yûsuf'a baktığında, rüyalarındaki erkeği görür.

Bu tür gecikmeler ender değildir; bekleme süresi genellikle, bu destanda olduğu gibi, on yıl ve fazlasını kapsamaktadır.

Tutsakların serbest bırakılışı ile ilgili rüyalar için de aynısı geçerlidir. Örneğin, bir adam, uzun süre bir sarnıçta tutsak edilmiş, onüç yıl sonra rüyasına, Kuran'ın 12. suresinin 54. ayetini okuyan biri girmiştir. Bu ayette, Allah'ın, tutsak Yûsuf'u azadettiği söylenir. Bir yıl sonra, benzer bir rüya görür ve ertesi yıl buna benzer üçüncü rüya sonunda gerçek olur: Sarnıçtan çıkartılır.⁵²

Üç kez yinelenen rüyalara, zindandan kurtulmayla ilgili başka örneklerde de sık rastlanmaktadır. Örneğin, Abbasi halifesi el-Mehdi'nin (saltanatı 775-785), hapiste uzun yıllar geçiren veziri, rüyasında birinin üç kez kendisine azat edileceği müjdelendiğini görmüş, bu rüya da gerçek çıkmıştır.⁵³ Bir insana rüyada öğretilen bir özgürlük duasının üç kez yinelenişi de bu kategoriye girer.⁵⁴

Psikolojik açıdan özellikle anlamlı olan bir hikâye, Mekkî ve ardından Gazâlî tarafından aktarılmıştır: 'Bir sûfiye tekrar tekrar, bedensel istekler ve ihtiraslar mu-sallat olmaktadır.

Birisinin, göğsüne serinleten bir el koyduğunu gördüğü bir rüyadan sonra, bir yıl huzur bulur. İkinci rüyada, birisi onun kellesini uçurur ve sûfi yine uzunca bir süre duyuşal isteklerinden kurtulur. Ancak şehvetten tamamen uzak kalmak için ne kadar dua ederse etsin işe yaramaz ve üçüncü rüyada şunları duyar: "Allah senden almak istemediği şeyi alsın diye daha ne kadar dua edeceksin?" Muzdarip sûfi, "sonra", diye anlatır, "evlendim ve hepsi bitti."⁵⁵

Rüyalarında aldıkları ve kendileri için makbul olmayan bir talimata göre davranmakta tereddüt eden insanlar için sempati hissederiz; bu, XII. yüzyıl sonlarında ya-

⁵² Fedwa Malti-Douglas, "The Dreams, the Blint and the Semiotics of the Biographical Material," *Studia Islamica* 51, s. 153.

⁵³ E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 13.

⁵⁴ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 295.

⁵⁵ Gazâlî, *İhya*, c. III, s. 99. Ayrıca bkz. Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, s. 39.

şamış bir sûfi için de geçerlidir: Kendisi, rüyasında şeyhi Necmüddin Kübra'dan aldığı bir emri yerine getirmek istememiştir. Çünkü ondan, Ürgenç'e yaya olarak yapacağı uzun yolculuğu sırasında incelemeyi düşündüğü değerli kitaplarını Ceyhun'a atması istenmiştir. Ancak ve ancak rüyanın üçüncü yinelenişinden sonra, istemeye- rek de olsa bunu yerine getirir ve böylece şeyhinin gönülünü kazanır.⁵⁶

Böyle yinelenen rüyaların ya da üçlü rüya dizilerinin, özellikle sûfi menkıbele- rinde yer alması anlaşılabilir bir şeydir. Mutasavvıfların tezkirelerini anlatan en eski eserlerden ikisinde, Ebû Nu'aym'ın *Hilyetü'l-Evliya'sı* (c. II, s. 245) ve Mekki'nin *Kütü'l-Kûlûb*'unda anlatılan bir hikâyede, Suriye'den Mekke'ye gitmek isteyen bir adama rüyasında, onun yerine Basra'ya gidip, oradaki bir mümine, Cennete gidece- ğini bildirmesi söylenir. Rüya mesajının bu denli olumlu olmasına rağmen, adam söyleneni ancak rüyanın üçüncü yinelenişinde yapar.⁵⁷

Müslüman Afrika'dan da böyle rüyalar bilinmektedir. 1500 civarlarında bir mü- min, Yukarı Nijer kıyısındaki bir köye yerleşir, ama cuma namazları için Cenne şeh- rine gelmektedir. Cenne'deki saraydan önemli bir adam, rüyasında üç kez, cumaları düzenli olarak gelen birinin şehri koruyacağını görür. Bunun üzerine, ziyaretçi teşhis edilir, şehre yerleş- meye davet edilir ve daha sonraları kadılığa atanır.⁵⁸

Zübeyde'nin üç kadından duyduğu uyarı rüyaları da üç kez tekrarlanmış rüya- larıdır (bkz. s. 164); aynı zamanda, gerilimler ve zıtlıklar da üç kez yinelenen rüyalar yoluyla ortadan kaldırılabirler.

Mihene'deki dindar bir kişi, büyük şeyh Ebû Saîd Ebu'l-Hayr (ölm. 1049) ve mü- ritlerinin kendilerini semâ'a kaptırmalarını ayıplar. Bu kişi, rüyasında, bir sesin şöyle ses- lendiğini duyar: "Kalkın ve Allah için sema' edin!" Korku içinde uyanırken, "Yüce ve büyük Al- lah'tan başka hiçbir varlık için gerçek kuvvet ve kudret yoktur!" (Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-Aliyyi'l-Azîm) der; çünkü bu rüyayı Şeytan'ın gönderdiğini zan- netmektedir. Yeniden uykuya daldığında, yine aynı rüyayı görür ve bunun üzerine, şer güçleri uzaklaştırmak için birkaç Kuran ayeti okur. Ancak, rüya üçüncü kez yi- nelenince, bunun, Ebû Saîd'i reddetmesinin bir sonucu olduğunu düşünür. Böylece, şeyhin hakâhına doğru yola koyulur. Oraya varıp kapıyı açtığında, Ebû Saîd, "Kal- kın ve Allah için dans edin!" diye seslenmektedir. Bunun üzerine, şeyhe olan nahoş

⁵⁶ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 432 {604}.

⁵⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.y., §32/241.

⁵⁸ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion) içinde, s. 236.

duyguları kaybolur, şeyh de onunla barışır.⁵⁹

Bu kadar dinsel olmayan durumlarda da bir rüya üç kez yinelenebilmektedir. Örneğin, XVI. yüzyılda Mısır'da yaşamış bir dindar kişi şöyle anlatır: "Yemek yerken kediye hep kovardım. Sonra kedi rüyama girdi ve dedi ki, 'Tanrı sana ihsanda bulunmuş ve cömertlik göstermiş, senin gibi biri ise kalkmış yemekte cimrilik yapıyor ve beni, kediye kovuyor!' Kendi kendime 'karışık rüyalar!' dedim ve onu kovdum. Sonra yine rüyama girdi ve bana yine aynı şeyi söyledi, ben de yine 'karışık rüyalar!' dedim ve onu yine kovdum. Sonra üçüncü kez geldi, ben de artık yediğim her şeyden biraz da ona vermeye başladım."⁶⁰

Buhara'daki bir cami imamının anlattığı hadise, bundan çok daha dramatiktir; hadiseyi anlatmaktaki amacı, babasının, cemaatini neden Allah'tan başka kimseye emanet etmek istemediğini açıklamaktır. Vaktiyle bir tüccar, gebe karısını evde bırakıp yolculuğa çıkmış, doğacak çocuğu ise Allah'a emanet etmiş. Geri döndüğünde, karısının öldüğünü öğrenir. Tüccar, rüyasında, çocuğunun hâlâ yaşadığını, ama onu mezardan çıkarması gerektiğini görür. Anlaşılabileceği gibi, o da bu rüyayı saçmalık, hatta Şeytan'ın vesveseleri olarak nitelendirir. Ancak, rüya üç kez tekrarlandığında, mezara gider ve çocuğu, (Allah'a emanet etmediği) cesedi çürümüş annenin yanında oynarken bulur.

Yani üç kere görülen rüya, tevekkülü güçlendirmeye ve bu tevekkülün yararını kanıtlamaya yaramıştır.⁶¹

Şiirler rüyada üç kez tekrarlanarak öğrenilebilmekte⁶² ve bazen siyasi öngörüler de bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin anlatıldığına göre, hemen hemen bağımsız olan Mısır valisi Ahmed ibn Tülûn (saltanatı 868-884), rüyasında üç kez sarı saçlı, mavi gözlü bir adam görmüştür; bu adam, Atabey Bedreddin Lü'lü'nün bir kölesidir ve sarayı süpürmektedir. Ancak çok uzun bir zaman geçtiğinde anlaşılır ki, işte bu

⁵⁹ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 322 {468-469}.

⁶⁰ Kathryn Johnson, *The Unerring Balance. The Theory of Sanctity in the Work of Abdul Wahhab ash-Sha'rani*, s. 252. Ayrıca Haydarabadlı bayan Kutbü'n-Nisa Mahfi de Kuran okuyarak bir kediye kovmuş olduğu iki rüyayı aktarır.

⁶¹ Nakşbendi şeyhi Lütfi Buzurg'un, Buhara kökenli bir elyazmasında yer alan bir hikâyesi. Bunun temel aldığı Arapça kaynak, Max Weisweiler, *Märchen*, c. I'deki 39 no.'lu masal olabilir; ancak o masalda, üç kez görülen bir rüyadan söz edilmeyip, ana konu olarak yalnızca çocuğun kurtarılışı ele alınır. Aynı şey, Attar, *Musibetnâme*, 23/9'daki, Halife Ömer'e ilişkin benzer bir hikâyenin anlatıldığı versiyon için de geçerlidir.

⁶² Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 147; krş. no. 187.

köle, Muhammed ibn Süleyman, Tülün sülalesini “süpürüp” tozunu attıran kişidir.⁶³

Siyasi içerikli bir başka rüya, Hindistan kaynaklıdır: Meysur’lu Tîpû Sultan, 1212/1797 yılında, rüyasında üç kez, Muhammed peygamberin kendisine üç kez sarık uzattığını ve bunu giymesini söylediğini görür; daha sonra sağlam bir kaleye doğru ilerler. Sultan –ki o zamanlar İngilizlerle savaşa girmiş bulunmaktadır– bundan, Peygamberin kendisine yedi iklimi verdiği sonucunu çıkarmıştır.⁶⁴

Üç kere görülen bir rüya, bir insanı Mekke’ye hacca gitmeye teşvik edebilmektedir.⁶⁵ 1959’da, Malezya devlet başkanı Tunku Abdurrahman’ın yakın çevresinden biri, rüyasında üç kez, Çiştî veli Muinüddin’in (ölm. 1236) kendisini görmek istediğini görmüş, bunun üzerine başkan, velinin Racastan-Ecmir’deki kabrine bir hac ziyaretinde bulunmuştur. Bu rüyalarda, daveti hemen yerine getirilmeyen veli, her seferinde daha kızgın görünmüştür.⁶⁶

Mısır’da anlatıldığına göre ise, 1984’te dindar biri Suudi Arabistan’da ölür ve Riyad’da toprağa verilir. Bu kişi, arka arkaya üç kez, şahsen tanımadığı bir adamın rüyasına girer ve ondan, Luksor’un kuzeyinde, Nil’in Batı kıyısında, ailesinin yaşadığı yerde kendisi için bir türbe yaptırmasını rica eder. Tabii bu ricası yerine getirilir.⁶⁷

Hatta, birisinin, bir dileği ya da bir ricayı rüyada üç kez yinelediği de görülebilmektedir. Selçuklu sultanı Tuğrı Bey’in veziri Kundûrî, bir keresinde Horasan’da rüyasında, bir bulut üzerinde yükseltildiğini ve çevresini güzel kokuların sardığını görmüştür. (Rüyalarda güzel kokulara ender rastlanır!) Kendisine, Tanrı’ya yakın olduğu ve bir dilekte bulunabileceği söylenmiştir. Uzun bir ömür dilemiş ve kendisine yetmiş yıl ömür vaat edilmiştir. Üç kez itiraz etmiş, daha fazla ömür istediğini söylemiş, ama bu itirazı reddedilmiş ve razı olmak zorunda kalmıştır.⁶⁸

Ölmüş bir kadının, kendisini tanımayan bir kadının rüyasına üç kez girmesiyle ilgili belki de en dokunaklı hikâyeyi, Hollandalı bir bayan arkadaşımın dinlemiş-

⁶³ Arnold Hottinger, *Ende gut, alles gut*, s. 140.

⁶⁴ Nathaniel Bland, “On the Mohammadan Science of *ta’bîr* or the Interpretation of Dreams,” *JRAS* 16, s. 149.

⁶⁵ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 124.

⁶⁶ E. von Gustave ve Roger Caillois (ed.), *The Dream and Human Societies*, s. 13.

⁶⁷ Nicolaas H. Biegan, *Egypt. Moulids-Saints-Sufis*, s. 82.

⁶⁸ Ibn Hallikan, Almanca çevirisi: Fâhndrich, *Söhne der Zeit*, s. 194-95. Kundûrî 1064’te ölmüştür.

tim. Biraz Farsça öğrenimi görmüş olan bu arkadaşım, bir süre sonra, öğretmeninin annesinin İran'da öldüğünü öğrenmiş. Bir gece, rüyasına bir kadın girmiş, kendisini ölen anne olarak tanıtmış ve ondan, oğluna üzülmemesini söylemesini rica etmiş. Arkadaşım, öğretmenin nerede olduğunu bilmediğinden, rüyayı unutmuş. Ancak bir süre sonra aynı rüya tekrarlanmış ve yine pek derin bir iz bırakmadan silinip gitmiş. Fakat üçüncü kere-sinde, rüyadaki kişi ona, oğlunu teselli etme ve ona iyi bakma görevini vermiş. Arkadaşım aylar sonra, o zamana kadar fazla tanımadığı öğretmene karşı derin bir aşk duymaya başlamış ve yinelenen buluşmalar sonra da (mutlu) bir evliliğe gidilmiş. Daha sonra İran'da akrabalarından öğrendiğine göre, annenin rüyadaki görünümü, tüm ayrıntılarıyla gerçeğinin aynısıymış.

ÜÇ KİŞİNİN GÖRDÜĞÜ RÜYALAR

Rüyalar özellikle üç kez yinelandikten sonra inanıldığı ve etkili olduğu gibi, halk edebiyatından tanınan bir de rüya yarışı anlatımı vardır. İslam edebiyatındaki oldukça güzel bir örnek, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki bir hikâyedir. Kendi içinde basit ve bazı versiyonları biraz açık saçık olan bu menkıbe, Mevlânâ'nın elinde, Musa Peygamberin Tur dağı macerasını muazzam bir şekilde rüyasında gören dindar bir Yahudi'nin, inançlı bir Hıristiyan'ın ve bir Müslüman'ın hikâyesine dönüşmüştür; Müslüman, rüyasına giren Peygamberin buyruğuna uyarak (paylaşılmayan) helvayı yer. Rüyanın gerçek olup olmadığının burada önemi yoktur. Böylelikle rüya yarışı, zarif bir İslam savunmasına döner ve iki gayrimüslim de bu savunmaya hürmet ederler.

Bir Yahudi, bir Hıristiyan ve bir Müslüman, birlikte yolculuk etmektedir; birbirlerinden öylesine farklılardır ki, "âdeta kuzgun, baykuş ve doğan bir kafese konmuş gibidir." Müslüman oruç tutmaktadır, diğer ikisi ise yatmadan önce handa helva yerler. Sabahleyin, tatlının kalanını kimin yiyeceğini kararlaştırmak için içlerinden biri, herkesin gördüğü rüyayı anlatmasını önerir.

"Kimin rüyası daha güzelse, bu helvayı o yesin, üst olan alt olanın payını alsın."

Önce Yahudi gördüğü rüyayı anlatmaya, geceleyin ruhunun nerelerde dolaşğını söylemeye başladı:

Dedi ki: "Rüyamda bir yola düşmüş gidiyordum. Yolda Musa karşıma çıktı. Kedi de rüyasında yağlı kuyruk görür.

Musa'nın peşine düştüm. Tûr dağına kadar gittik. Ben de nurdan görünmez oldum. Musa da Tur

dağı da görünmez oldular.

O güneş yüzünden her üç gölge de yok oldu. Derken o mübarek nurdan bir kapı açıldı.

O nurun içinden başka bir nur çıktı. O ikinci nur çok yükseldi, gökleri aydınlattı.

O ikinci nurun ışığından ben kayboldum Musa da kayboldu gitti, Tur dağı da...

Ondan sonra gördüm ki, dağı yarıldı, üç parça oldu; çünkü ona Hakk nuru üflenmişti.

Allah'ın heybet sıfatı dağa tecelli edince, parçaları birbirinden ayrıldı, her parçası bir tarafa gitti.

Denize doğru giden dağı parçasından zehir gibi acı olan deniz suyu tatlılaştı.

Bir parçası yere düştü, yerden tatlı sular kaynakı. Deva çeşmeleri fışkırdı.

Bu böylece, tertemiz vahyin kutluluğundan, o sular bütün hastalara şifa kesildi.

Öbür parçası, hızla uçtu, Kâbe yakınına düştü. Arafat dağı oldu.

Dağın parçalanışının sesinden kendimden geçtim. Kendime gelince, baktım ki, dağı yerli yerinde duruyor. Ne bir fazlalığı ne de eksikliği...

Fakat Musa'nın ayakları altında buz gibi eriyor, ne çukuru kalıyor ne de tepesi.

Dağ heybetten yerle bir oldu. Tepesi etek oldu.

Ben kendimden geçmişim kendime gelince gördüm ki, Tur dağı da yerinde Musa da yerinde.

Dağın eteğindeki ova da baştan başa yüzleri Musa'ya benzeyen halkla dolu idi.

Ellerindeki asâları, Musa'nın asâsı gibi; hırkaları da Musa'nın hırkası gibi; hepsi de hoşça salına salına Tur'a gidiyorlardı.

Hepsi de ellerini duaya kaldırmışlar hepsi birden 'Allah'ım bana görün! diye yalvıyorlardı.

Derken yine kendime geldim. O baygınlık çabucak geçti. O halkın her biri bana başka surette göründü.

Bunların hepsi de Allah âsıkı peygamberlerdi. Bu suretle bana peygamberlerin arasında fark olmadığını anlatıyorlardı.

Sonra en büyük melekleri gördüm. Bunlar kardan yaratılmışlardı. Bunlardan başka Hakk'tan yardım dileyen bir grup melek daha gördüm ki, onlar da ateşten yaratılmışlardı."

Ondan sonra Hristiyan söze başladı: "Rüyamda Hz. İsa'yı gördüm."

"Onunla göğün dördüncü katına, dünya güneşinin bulunduğu yere çıktım.

Gök kubbelerinin insanı şaşırtan öyle acayipliklerini seyrettim ki, gördüklerimin dünyadaki şeylerle kıyaslanması mümkün değildir.

Ey insanoğullarının iftihar ettiği varlık, herkes de bilir ki gökyüzünün güzellikleri, yeryüzünün güzelliklerinden üstündür.

Bunun üzerine Hristiyan da yol arkadaşlarına dedi ki: "Herkes bilir ki, çok yüksek olan gökyüzü, şu deni dünyadan, şu alçak yeryüzünden yüzlerce defa geniştir.

Nerede gökyüzünün insanı şaşırtan genişlikleri, nerede yeryüzünün belirli köşeleri, bucakları?

Bundan sonra Müslüman dedi ki: "Sultanım Mustafa yanıma geldi.

Bana dedi ki: 'Onlardan biri Cenâb-ı Hakk'la konuşma mutluluğuna eren Musa ile arkadaş oldu.

Tur dağına çıktı. Onunla aşk bahsine girişti.

Öbürünü uğurlu İsa aldı. Dördüncü kat göğün üstüne çıkardı.

Kalk ey hepsinden geride kalmış, zarar görmüş kişi, hiç olmazsa o helvayı sen ye!..."

Bu sözleri duyan Yahudi ile Hristiyan "Yoksa helvayı yedin mi?" diye sordular.

Musulman "O emrine uyulan büyük varlık, bana helvayı ye dedikten sonra ben nasıl olur da onun emrine karşı gelirim?" dedi.

Sen Yahudisin, Musa'nın emrinden çıkabilir misin? Seni hoş bir şeye de çağırırsa, hoş olmayan bir şeye de çağırırsa mutlaka emrine uyarısın.

Sen de Hristiyanısın; hayır olsun, şer olsun Mesih'in emrinden dışarı çıkabilir misin?

Ben bütün peygamberlerin kendisi ile iftihar ettikleri, övündükleri peygamberimin emrinden dışarı çıkabilir miydim? Emre uydum, helvayı yedim. Şu anda ben sarhoşum, aklım başımda değil."

Bunun üzerine onlar "Vallahi dediler, senin gördüğün rüya, gerçek rüya. Bu rüya bizim rüyamızdan yüz kere iyi."

Ey neşeli kişi, senin rüyan, rüya değil, uyanıklıktır. O uyanıklıkta bile eserini görüyorsun.⁶⁹

Üç insanın gördüğü rüyanın –uzun zaman sonra da olsa– gerçekleşeceği düşüncesi, hükümdar Gül Münîr'den bahseden Sindhi masalının da temelinde yatmaktadır. Masalın kahramanı, –masallarda alışlageldiği gibi– babasının ölümünden sonra yeni hükümdar tarafından kovulur. Üç genç, bir banyan ağacının altında uyurlarken, en büyüğü, rüyasında kendisine manda sütü ve buğday ekmeği getirildiğini, ortanca kardeş ise, Allah'ın kendisini etle beslediğini görür. En küçük kardeş, önce rüyasını ağabeylerine anlatmaya çekinir; çünkü haklı olarak kıskanacaklarından korkmaktadır. Daha sonra anlatmaya razı olur: "Ağabeylerim, ben rüyamda, Allahü Teâlâ'nın benden razı olduğunu, bana bir krallığın nasip olduğunu ve dört kraliçeyle evlendiğimi gördüm. Ben bir salıncağa yatmış uyuyordum; sağımda iki kraliçe bir yataкта oturmuştu, solumda iki kraliçe bir yataкта oturmuştu, hepsi sırayla salıncağımı sallıyor, ağzıma da şeker veriyorlardı!"

Tahmin edilebileceği gibi, ağabeyleri Gül Münîr'i döverler, ama bazı karışıklıklardan sonra hepsinin rüyaları gerçek olur.⁷⁰

6. RÜYALAR YOLUYLA ÖĞRENMEK

Birçok rüya, insanlara dünyevi ve manevi konularda akıl vermeye yarar: Gerek

⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, Şefik Can çevirisi, c. VI, beyit 2377-2499 –yn.

⁷⁰ Annemarie Schimmel (ed.), *Märchen aus Pakistan*, no. 24, s. 158.

ilahiyatla ilgili sorunlar, gerekse ibadetle ilgili olanlar rüyalar yoluyla çözülebilmektedir.

Bir insan, rüyasında yabancı dilde de konuşabilir. Bir çağdaşımızın, 1929 doğumlu bir Afrikalının anlattığına göre, kendisi rüyasında Mekke'ye gitmiş ve orada kusesuz bir biçimde Klasik Arapça konuşmuştur.⁷¹

Tek örnek bu değildir; Doğuda ve Batıda böyle bir deneyim yaşayan kimi insanlar vardır. “Rüyalarını hangi dilde görüyorsun?” sorusu sık sorulan bir sorudur. Almanca konuşulan ülkeler çerçevesinde, dahiyane bir dilbilimci ve çevirmen olan Friedrich Rückert (ölm. 1866), yabancı dillerle ilgili deneyimlere bir örnektir; Sanskritçe öğrenimi sırasında tuttuğu şiirsel notlarında şu satırlar yer alır:

Rüyamda Brahma ile sırlar hakkında
Sanskritçe konuşuyordum,
Ancak ölçütler çok eleştirel olmaya başlayınca
birden vazgeçtim!⁷²

Rüyalarda birbirinden çok farklı öğretmenler vardır: Hazret-i Muhammed, yolcuların ölümsüz rehberi Hızır, Ali ibn Ebî Talib, mürşitler, cinler, hatta Şeytan.

Ender olarak sözü edilen, ancak son derece önemli olan bir rüya deneyimi de, Müslüman düşünürlerin “ilk öğretmen” diye adlandırdıkları kişinin, yani Aristoteles'in görüldüğü rüyalarıdır. İslami rüya ilminde, Aristoteles çok önemli bir yer tutar.

Bu konuda anlatılan, Halife Me'mûn'la ilgili bir hikâye vardır. Me'mûn (saltanatı 813-833), önce rüyalara karşı şüpheli bir tavır sergilemiştir, ta ki amcasının geri dönüşünü doğru çıkan bir rüya yoluyla haber alana kadar. Bir gün Me'mûn, rüyasında, Aristoteles'i görür; Aristoteles onu, Yunancadan Arapçaya çeviri yapan bir akademi kurması için teşvik eder. Sonradan bu akademi, Arap felsefesinin ve doğabilimlerinin gelişimi açısından son derece önemli hale gelir ve onun sayesinde, Yunanca asılları kayıp olan çok sayıda eser, Arapça çevirileriyle hayatta kalır.

Aristoteles'i rüyalarında gören böyle bazı filozoflar vardır. Ancak, özellikle ilginç bir örnek, Şeyhül-l-İşrak deneni Sühreverdi'nin, 1191 yılında 38 yaşındayken Halepte

⁷¹ Hunphrey J. Fisher, “Dreams and Conversion in Black Africa,” *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion) içinde, s. 230.

⁷² Annemarie Schimmel (ed.), *Friedrich Rückert*, s. 97.

öldürülen bu büyük mutasavvıf düşünürün bir rüya sohbetidir.⁷³ *Kitabü't-Telvîhât* adlı eserinde anlattığına göre, Sühreverdi, bazı felsefi problemlerden bunalmış olduğu bir gün, şunları yaşar: "Yarı uykulu bir halde parlak bir ışık ve büyüleyici güzellikte bir parıltı gördüm ve bir insan sureti şekillendi, ruhun yardımcısı ve hikmetin imamı İlik Öğretmen oradaydı. Beni şaşırtan bir suret ve aklıma karıştıran bir ışıltı içindeydi, beni barış selamıyla selamladı, böylece şaşkınlığım geçti ve hissettiğim yabancılık duygusu yerini güvene bıraktı ve ona, bu bilgi sorununun ne kadar zor olduğundan yakındım."

Bunu izleyen Öz, Ruh ve Benlik hakkındaki görüşme, uzun bir felsefi yorumu gerektirir. Ancak, genel bilgi açısından, bu rüyanın sonu özel bir öneme sahiptir:

"Sonra hocası ilahi Platon'u övdü, öylesine övdü ki, şaşırdım ve ona sordum: "İslam filozofları içinde ona yakın biri var mıdır?" "Hayır" dedi, "onun binde biri olabilecek birisi bile yoktur!" Ona, tanıdığım isimlerden bir sürüsünü saydım, ilgilenmedi. Sonra gerilere, Bâyezid-i Bistâmî'ye (ölm. 874), Sehl ibn Abdullâh Tüsterî'ye (ölm. 896) ve benzerlerine doğru gittim, sevinir gibi oldu. Dedi ki: "Bunlar gerçekten filozof ve arif kişilerdir. Onlar, biçimsel bilgide kalakalmamış, onu aşmışlardır; varlığın, bağıntının ve görüşün içindeki bilgiye ulaşmışlardır; onlar, maddesel olanın bağımlılıklarıyla ilgilenmemiştir; onlarda 'yakınlık ve âkıbet güzelliği' (Sure 38:25) vardır. Onlar, bizim çıkış noktamızdan hareket edip söylediklerimizi söylemektedirler."

Sonra benden ayrıldı ve beni bu ayrılık içinde ağlar halde bıraktı."

Burada Aristoteles, erken devir sûfileri içinde, izledikleri tasavvuf yolunda en uç sınırlara kadar varmış Bâyezid ve onun gibilerin taraftarı olarak görülmektedir. Başka pek çok Müslüman.düşünür, ona, sözünü etmeye değmez görünmektedir; Sühreverdi burada herhalde, Aristoteles'in etkisinde olan –ve ayrıca rüyalarla ilgili yazıları da bulunan– Kindî (ölm. 870) ya da Fârâbî (ölm. 950) gibi filozofları kastetmektedir.

Aristoteles genel olarak Büyük İskender'in öğretmenini olarak görülür; Nizâmî'nin *İskendernâme*'sinde de bu gayet açıktır. Bu nedenle Aristoteles, yalnızca genel anlamıyla destan geleneğinde değil, halk geleneğinde de karşımıza çıkar: Örneğin, XV. yüzyılda yazılmış olan *Dârâbnâme* adlı eserde, İskender'in annesi, yeni doğmuş bebeği yabani doğaya terk ederek bir dağ keçisine verir, keçiyi bebeği besler. Ancak daha sonra, Aristoteles ona rüyaları yorumlamayı öğretir; bu yüzden de rüya tabirciliği tarihinde özel bir yeri vardır.⁷⁴

⁷³ Schihabaddin Suhrawardi, *Opera philosophica et mystica*, (ed. Henry Corbin), c. I, s. 70 vd., 855.

⁷⁴ John Renard, *Islam and the Heroic Image*, s. 89.

Şihabüddin Sühreverdi'nin rüyasının, antik ve eski Doğu felsefesine olan derin ilgisinden doğduğu kesindir. Ancak, bu tür rüyalar, modern çağlarda da –yalnızca edebi eserler halinde de olsa– yaşamaya devam etmiştir. Bu konuda ilginç bir örnek olan Arapça bir eser, Tantâvî Gevherî'ye aittir. Bu yazar, 1870 doğumludur ve Mısırlı büyük müceddid Muhammed Abduh'un (ölm. 1905) öğrencisidir. Eserinde, doğabilimsel ve modernist görüşlerini, Kuran'a olan derin inancıyla bağdaştırmaya ve aynı zamanda da Kuran'ı yorumlamaya çalışmaktadır.⁷⁵ 1935'te Kahire'de yayımlanan *Ahlâmü's-Siyaset* ..., yani *Siyasi Rüyalarda ve Genel Barışın Nasıl Sağlanabileceği Üzerine* adlı kitabında anlattığına göre, bir gün, Kuran'ı çalışırken uykuya dalar, ışıktan beş suret görür ve altı rüya boyunca doğa kanunlarıyla sosyal politika gerçeklerinin ve ideallerinin arasındaki bağlantı kendisine açıklanır. Birinci rüyada, önüne bir vefk konur, bunu doğru çözünce insanların birbirine göre olan konumu açıklığa kavuşmuş olur. İkinci rüya, atom ağırlıklarının orantısı yoluyla, insanların ve halkların birbirleriyle olan ilişkisine işaret eder. Üçüncü rüyada, denizin akıntısı, her bir halkın güçlerinin ne şekilde yönlendirilmesi gerektiğini gösterir. Dördüncü rüya onu bir Cennet bahçesine götürür; buradaki çiçeklerin renkleri ve genel uyum, ona gelecekteki düzeni gösterir. Beşinci rüya da bitki yaprakları örneğini kullanarak, insani biçimleri ve gelişimleri ele alır. Son olarak altıncı rüya, insan beyninden ve olanaklarından bahseder. Doğa bilimleriyle ilgilenen imanlı ilahiyatçı bu yolla, doğanın ve Allah kelâmının bir bütün olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu açıdan, kendisinden daha büyük olan Hintli çağdaşı Sör Seyyid Ahmed Han ile bir ölçüde benzerlik taşır: Nitekim Sör Seyyid Ahmed Han için de “*the work of God*” ile “*the word of God*” (Urduca metinde böyledir!), aynı gerçeğe işaret ederler.

7. YENİ ESERLER İÇİN ESİN KAYNAĞI

Rüyalar yalnızca hikmeti ve doğru davranmayı öğretmez, sık sık yeni yaratıcı üretim devrelerini de başlatırlar. Bir şairin rüyasında ilham aldığını ya da rüyasında, bilmediği dizeleri söylediğini hep okumuş veya duymuşuzdur. Ibn Ebî Dünâyâ'nın ya da Ibn Kuteybe'nin derlemeleri gibi, rüya aktarımlarının en eski derlemelerinde bile, “Rüyada Öğrenilen Şiirlere Dair” bölümler bulunur.⁷⁶ İnançlı birine, mektupların ya

⁷⁵ Carl Brockelmann, *GAL*, c. III, s. 326-39.

⁷⁶ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, s. 133, no. 226 vd.; M. J. Kister, “The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's i‘bârât ar-ru'yâ,” *Israel Oriental Studies* 4, rüyada öğrenilen şiirler üzerine.

da mektup başlangıçlarının bile rüyada görüldüğü ve etkileyici bir yazıyı kaleme almakta yardım ettiği olmuştur.

Öğretmen olarak karşımıza çıkanlar, bazen cinler ve hatta Şeytan'dır (bkz. s. 199); hatta İslamiyet öncesi Arabistan'da, şu ya da bu şaire yol gösteren ilham kaynaklarının adı da bilinmekteydi. İslamiyet döneminde ise dizeleri ya da edebi eserleri ilham eden genellikle Peygamber ya da Ali'dir. Ahlakçı Mâverdi'yi (ölm. 1031) eserindeki bazı ahlaki öğretilere yönelmesini sağlayan, Peygamberi gördüğü rüyalar olmuştur. Buna karşılık şarkıcılar ise, rüyalarında baştan çıkarıcı ezgiler öğrenirler ve tabii bu ezgiler genellikle şeytani etkilere bağlanır. Bizde de bir "Şeytan Tirili" yok mudur?*

Kimi zaman, bir yazarı yeni eserler vermeye teşvik etmek için, ona ilgilendiği alanın eski ustaları görünürler. Örneğin edebiyat tarihçilerine göre, Farsça *Şehnâme*'yi manzum hale getirmeye başlamış olan İranlı şair Dakikî (öldürülüşü 976), bu destanı tamamlaması için bir rüya yoluyla Firdevsî'yi (ölm. 1020) teşvik etmiştir. Aynı şekilde, 1350 yılında Hindistan'ın Müslüman hükümdarlarıyla ilgili büyük bir destansı şiir kaleme almış olan İsmâ'nin de, *Fütûhu's-Selâtin* adını taşıyan bu eseri için İranlı destan şairi Nizâmî'nin (ölm. 1209) görüldüğü bir rüyadan esin aldığı, Nizâmî'nin ise eserlerini yazmaya Hızır tarafından teşvik edildiği söylenir.⁷⁷ Bizim yüzyılımızda bile, bir şairin, hayran olduğu bir ortaçağ ustasıyla rüyada karşı karşıya gelmesi, Hint-Müslüman edebiyatında önemli bir gelişim doğurmuştur: Gençliğinde yalnızca yerel Urdu dilinde şiirler yazan Muhammed İkbal, 1913 yılında, Lahor'da, Mevlânâ Celaled-din-i Rûmî'yi rüyasında görür; Mevlânâ onu, artık Farsçayı da kullanması için yüreklendirir (ki Farsça zaten, XI. yüzyıldan beri Hint altkıtasının asıl edebi dilidir); çünkü, İslamın tecdidi yolundaki şiirleri ve cüretkar düşünceleri ancak bu şekilde Hintli Müslümanların dar çevresinden daha ötelere ulaşıp etkili olabilecektir. Bunun sonucunda ilk olarak *Esrar-ı Hodi*, yani "Özün Sırları" (1915) adlı Farsça yazılmış bir *Mesnevî* ortaya çıkmış, onu benzer türde başka eserler izlemiş, bu eserlerin tümü de Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin ölçüsüyle yazılmıştır.⁷⁸

Bu tür rüyalarda sık sık karşımıza çıkan bir sahne –her kim ise– esin verenin, şa-

* Giuseppe Tartini'nin *Trillo del Diavolo* (Şeytan Tirili) isimli sonatı –çn.

⁷⁷ Hardy, *History of Medieval India*, s. 95; Nizami için bkz. Fritz Meier, "Inspiration by Demons," *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunbaum ve Roger Caillouis), s. 426 (ayrıca bkz. Bausteine).

⁷⁸ Muhammed İkbal, *Esrar-ı Hudi*, s. 8.

irin ya da hatibin ağzına tükürmesidir; zira tükürük, eskiden beri kudret dolu bir madde olarak bilinmektedir. Attar'ın anlattığına göre,⁷⁹ Şâfiî gibi bir fakihin bile ağzına, rüyasında Peygamber tükürmüştür. Tükürüğün verilmesi, yalnızca rüyada değil, gerçek hayatta da bazı nasip alma törenlerinde önemli bir rol oynar; o kadar ki, Şeyhü'l-İşrak Sühreverdi, başyapıtı olan *Hikmetü'l-İşrak*'a esin veren kişiliği, "nefâsü'l-kudsî", yani "Kutsal Tükürücü" olarak tanımlamıştır ve bununla Cebrail'i kastetmektedir.⁸⁰ Benzer şekilde, Attar'a da Peygamber görüsü bahsedilmiştir; bu, *Üş-ürnâme*, yani "Deve Kitabı" adlı eserine başlamadan önce olmuştur:

Bir keresinde rüyamda onun yüzünü gördüm
Ve aşk sarhoşluğu içinde, görünüşünün ihtişamına koştum
Cihan Şahı rahmetle tuttu elimi
Ağzının suyunu ağzıma koymak için ...⁸¹

Attar, dizelerini, sırrın açıklanışına teşekkür ederek bitirir:

Bütün bunları yalnız ve yalnız Muhammed'in hazinesinden buldum,
Çünkü ona, onun yüksek mekânına koşmuştum!

Tabii bu tür bir nasip alma olayı ters de gidebilmekteydi: Bir şair özentisi, İranlı bü-yük şair ve mutasavvıf Câmî'nin (ölm. 1492) huzurunda, Hızır'ın, (kendisine el vermesi için) rüyasında ağzına tükürdüğünü iddia ettiğinde, Câmî gayet sakin cevap vermişti: "Eh, herhalde yüzüne ve sakalına tükürecekti de, ağzın açık olduğundan oraya isabet etti."⁸²

Bu tür rüyalara olan inanç günümüzde de yaşamaktadır. Bundan birkaç yıl önce, dalkavuşun biri, İranlı bir arkadaşımın babası olan Seyyid'e "Ah Efendim!", demişti, "Dün gece rüyamda sizin soylu atanızı gördüm; muhteşem bir yeşil bahçede, parlak yeşil bir ışık içindeydi; yeşil bir sarık, yeşil bir kemer takmıştı, ayağında yeşil pabuçlar vardı; yeşil bir ata binmişti...." Konuştuğu kişi, hazır cevap bir biçimde "Evet" diye yanıt verdi, "sonra da senin sakalına yeşil tükürük tükürdü ..."

Nasip alma rüyaları, yalnızca şairler ve müzisyenler için değil, başka sanat dallarında da söz konusudur. Bu tür rüyalardan ikisi, İslam sanat tarihinde önemli birer rol oynamıştır:

⁷⁹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 120.

⁸⁰ Fritz Meier, a.g.y., s. 426.

⁸¹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, Giriş S. t (=IX): Şairin Peygamber rüyeti.

⁸² Fritz Meier, a.g.y.; Hint-İran şairi Emir Hüsrev'e de (ölm. 1325) Hızır'ın ilham verdiği anlatılır; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 610.

İranlı bir hattat olan Mîr Aliyy-i Tebrizî (ölm. y. 1420), Arap yazısındaki *nesta'lık* tarzının “kural koyucusu” olarak bilinir. Bu zarif yazı tarzı, birbirinden belirgin biçimde ayrılan kılcal çizgileri ve temel çizgileri, sağ üstten sol alta doğru âdeta “sarkan” ya da akan biçimleriyle, tipik bir İran yazısıdır, çünkü Arapçadan çok, Farsçaya uygun düşmektedir. Mîr Ali, rüyasında, gökte bir kaz sürüsünün uçtuğunu görmüş ve bu rüya ona (İslam geleneğinde ilk yazı sanatçısı olarak bilinen) Ali tarafından yorumlanmıştır: Bu yoruma göre, rüyanın anlamı, alfabenin belirli harflerini kuş kanadı ya da kuş gagası şeklinde yazması gerektiğidir. Bugün hala, *nesta'lık* tarzına hâkim olmak isteyen herkesin, kuş kanadı ya da kuş gagası kalıbına göre şekil vermeyi öğrenmesi gerekmektedir.⁸³

Bundan tam bir yüzyıl sonra, önde gelen Türk hattatlarından biri, rüyasında benzer bir şey görmüştür. Osmanlı Padişahı II. Bâyezid'in öğretmeni olan Şeyh Hamdullah'a (ölm. 1519-1520), rüyasında Hızır, kâmiş kalemleri kesmenin yeni bir yolunu göstermiştir (Kalemin açısı, yazı biçimini belirleyici ölçüde etkiler). Bunun üzerine Şeyh Hamdullah, Arap harflerinin çok hafif sola eğildiği ve kağıdın üzerinde âdeta parmak uçlarında sekiyormuş gibi görüldüğü bir tarz geliştirmiştir. Bu sanatsal gelenek, eskiden kültürel olarak Osmanlı etkisinde bulunan bölgelerde bugün de sürdürülmektedir.⁸⁴

8. RÜYA YOLUYLA HİDAYETE ERME

Rüyalar, sık sık yol gösterici bir işleve sahiptir; çünkü insanın uyanıkken farkında olmadığı ya da farkında olmak istemediği bazı dilekler rüyada netleşir, bazı eğilimler belirginleşir. Hans Carossa, “Rüyan seni senden iyi tanır” der.

İhtidâ olaylarını düşündüğümüzde, bu durum daha da açık hale gelir. Batı dünyasında, İmparator Konstantin'i Hristiyanlığa karşı hoşgörü göstermeye yönelten de bir rüya olmamış mıdır? Bu tür bir “hidayete erme”nin hazırlıkları, gerçek hayatta ortaya çıkışından çok öncesine dayanabilmektedir. Muhammed Esed'in *Mekke'ye Giden Yol* adlı kitabında yer alan ve Ibn Sa'ûd tarafından –haklı olarak– gelecekteki

⁸³ Ali ibn Ebî Talib, Mîr Aliyy-i Tebrizî'ye ilham vermiştir; Annemarie Schimmel, *Calligraphy and Islamic Culture*, s. 48.

⁸⁴ Annemarie Schimmel, a.g.y., s. 49: Hızır'ın, Sultan Ali Meşhedi'ye ve Şeyh Hamdullah'a ilham verşi.

bir ihtidâ olayının önceden sezinlenişi olarak yorumlanan bir aktarım, bunu göstermektedir:

“Doksan yaşındayken, rüyasında, metroya bindiğini gördü; tren, kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde durdu. Sonra, diz çökmüş bir hecin devesi gördü; üzerinde, çizgili bir Arap giysisi içinde bir süvari oturuyor, ancak yüzü seçilmiyordu. Süvarinin arkasına atlayıp deveye bindi, mutlu bir yolculuğa çıktılar, yolculuk gittikçe güzelleşiyordu. En nihayet açık büyük bir kapıdan bir ışık seli aktı ve kulağına şu sözler çalındı: ‘En Batıdaki şehir bu.’”⁸⁵

Yolculuk Doğu yönünde olduğu için “en Batıdaki şehrin” yorumu zor olsa da, İbn İbn Sa‘ûd’un görüşüne göre süvari, yüzü açık tasvir edilmemesi gereken ve üzerinde bürdesiyle görünen Peygamberdir; bu giysi, şifa verici güce sahip, üzerine kasideler yazılmış bürdedir. Bu bağlantı en azından bana da mantıklı görünmektedir.

İslam öncesinden kalma efsane ve hikâyelerde de, rüya yoluyla hidayete erme olayları aktarılmaktadır. Muhammed Peygamberi rüyasında gören gayrimüslim temasına sık rastlanır. Tabir-nâmelerde de Peygamberin bakışı, böyle bir rüyayı gören bir yabancıнын Müslüman olacağını işaretleri olarak görülür.

Peygamber zamanında Mısır hükümdarı olan Mukavki’nin yeğeniyle ilgili hikâye, en eski menkıbelerden biri olsa gerektir. Mukavki’nin yeğeni, rüyasında Muhammed’i gördüğü için Müslüman olmuş, daha sonra, ilk seferlerden birinde Müslüman tarafında savaşırken hayatını yitirmiştir.⁸⁶

Ortaçağ Türk kahramanlık destanlarında sık rastlanan bir tema da bir keşişin rüyasında Peygamberi görmesi ve sonra Müslüman kahramanlara yardım etmesidir.⁸⁷ Bu bağlamda, Peygamber genellikle simgesel bir görünüm içinde, güneş ya da ay olarak ortaya çıkar. Bu tablonun içinde, rüyalarında Peygamberi görüp Müslüman olan Hristiyan tutsaklar⁸⁸ ve bu tür din değiştirmenin önemli bir öge olduğu

⁸⁵ Muhammad Asad, *Der weg nach Mekka*, s. 203.

⁸⁶ Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 68.

⁸⁷ Mélikoff’a dayanarak Jean Lecerf, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 373; bu, Türk aktarımlarında sık rastlanan bir konudur.

⁸⁸ R. W. Austin, *Sufis of Andalusia*, s. 123. Max Weisweiler, *Märchen*, c. II, s. 50’de, bir iyiliğin, hidayete erdirmeye yoluyla ödüllendirilmesi konu edilir: Bir kadı, taş kalpliliği yüzünden ezalandırılırken, yoksul bir dul kadınla ilgilenen bir Hristiyan, ihtidâ eder ve böylece selamete ermiş olur. Bir başka masalda ise keşişler, “Ahmed”i, yani Muhammed’i gördük-

aşk hikâyeleri de (bkz. s. 163) yer alır. Hal tercümesi yazarı Safedî'nin (ölm. 1363), rüyasında Peygamberi görerek İslama geçen ve daha sonra Kuran hocası olarak isim yapan bir Hristiyanla ilgili olarak düştüğü not ise, tarihsel gerçekliğe sahiptir.⁸⁹

Üç rüya vardır ki, Müslüman halkların tarihini derinden etkilemişlerdir: Bunlar, el-Eş'arî'nin (ölm. 935), Nâsır-ı Hüsrev'in (ölm. 1072'den sonra) ve İran hükümdarı Şah Tahmasp'ın (saltanatı 1524-1576) gördüğü birer rüyadır.

Mütezile mezhebinden olan Eş'arî, akılcılık yanlısıdır, bu yüzden rüyalar ve benzer şeyleri reddetmektedir. Aynı zamanda, Kuran'ın Allah'la aynı sonsuzluğa sahip olmadığı görüşündedir; klasik inanıştakiler ise Allah kelamının yaratılmış olmadığı görüşündedirler. Bu iki ekol arasında neredeyse bir asır boyunca en yoğun çatışmalar yaşandıktan sonra, 913 yılında, Ramazan ayının ilk on gecesinden birinde, Eş'arî bir rüya görür. Bu rüyada Peygamber ona, kendisinin aktardığı bilgiler gerçek olduğu için, onları desteklemesini buyurur. Eş'arî şaşkındır. Ama, aynı ayın ortalarında, Peygamber yeniden görünür ve onu yeniden uyarır. Bunu üzerine Eş'arî kendini Peygamberin aktarımlarını ve Kuran'ı incelemeye verir. Son olarak, Ramazan'ın en kutsal gecesi olan, ayın 27'sindeki Kadir Gecesi'nde, Eş'arî her zamanki gibi Basra'daki müminlerin Kuran okuma toplantısından, yorgunluktan içi geçer, Peygamber yine gelip onu uyarır. Akılcı düşünen Eş'arî, tüm ilminden bir rüya yüzünden nasıl vazgeçebileceğini sorar. Peygamber yanıt verir: "Demek benim sana gelişimi bir rüya olarak görüyorsun; peki benim Cebrail'i görüşüm de bir rüya mıydı? Beni artık bu biçimde görmeyeceksin; dediğimi yap, Allah sana destek olacaktır." Bunu üzerine Eş'arî, önceki görüşlerinden vazgeçer, artık rüyaların gerçekliğini, Peygamberin şefaatinin, Allah'ı görmenin mümkün olduğunu savunur ve böylece eski meslektaşlarıyla yollarını ayırır.⁹⁰

Bu şekilde Eş'arî yeni bir kelâmın imamı olur. Bu anlayışta klasik inanç öğretilerindeki inanç kuralları, felsefe öğrenimi görmüş olan Mu'tezile'nin inceliklerle geliştirilmiş araçlarıyla savunulmaktadır. Bu yeni yönelim, İslam dünyasının büyük bir bölümünde yüzyıllar boyunca hüküm sürecektir.

İhsan sahibi İranlı bir düşünür ve yazar olan Nâsır-ı Hüsrev, 1044 yılında, Cûz-cân'da benzer bir hidayete erme tecrübesi yaşar. Kendisi şaraba fazlasıyla düşkündür ve biri

leri mucizevi bir rüya yoluyla irşat olurlar.

⁸⁹ Safadi, *al-wâfi bi'l-wafâyât*, c. 2, no. 47.

⁹⁰ Duncan Macdonald, *The Religious Attitude and Life in Islam*, Eş'arî'nin Müslüman oluşunu ayrıntılı bir şekilde anlatır. Ayrıca bu ihtidâ hikâyesinin çeşitli versiyonlarını içeren şu esere de bkz. R. McCarthy, *The Theology of al-Ashari*, Beyrut 1953.

rüyasında ona şöyle der: “İnsanın aklına zarar veren bu şarabı daha ne kadar içeceksin? Ayık olsan daha iyi olurdu!” Nâsır cevap verir: “Bilge kişiler, dünyanın gamını dağıtmak için bundan daha iyi bir şey bulamamışlar.” Rüyadaki ses ona, akli ve irfanı artıran bir şey bulmasını salık verir. O, “Ama böyle bir şeyi nasıl bulabilirim ki?” diye sorar. Rüyadaki suret, “Ara, bulursun!” der ve Mekke’yi, kibleyi işaret eder. Bunun üzerine Nâsır uyanır ve yeni bir yol aramaya başlar; sonunda, İsmaililerin önde gelen düşünürlerinden ve dâîlerinden biri olur.⁹¹

Neredeyse tam 500 yıl sonra, 1543’te, –yine İran’da, Meşhed’de– İran’ın genç hükümdarı, bir rüya sayesinde hidayete erdirilir. Şah Tahmasp, Safavi Hanedanının kurucusu olan Şah İsmail’in oğludur: Bu hanedan, Şii İslamı İran’da resmi din olarak yerleştirmiştir. Şah Tahmasp, 1524 yılında, on yaşında, babasının ardından tahta çıkmıştır. Sanatsal açıdan çok yetenekli olan ve hayatı çok seven bu hükümdar anı-larında şunları yazar:⁹²

“Şimdi meleklerin yanında olan İmam Reza’nın kutsal mezarına gittim. (Sekizinci İmam olan Reza ya da Rıza, 817’de ölmüştür.) Orada, rüyamda Peygamberin kutsal şehrinin (Medine’nin) imamı olan Mîr Seyyid Muhammed’i gördüm; bana, ‘Haram olan şeylerden elini çek ki, fetihler yapabilesin!’ diye emretti.

Sabahleyin bu rüyayı vezir Ahmed Bey’e ve orada hazır bulunan emirlerden bir-kaçına anlattım. Bazıları, ‘Tamam, bazı haram olan şeylerden elimizi çekelim, ama diğerlerinden, örneğin hükümdarlıkta gerekli olan şaraptan vazgeçemeyiz!’ Her ka-fadan bir ses çıktı. Sonunda ben dedim ki, ‘Ben bu gece bu niyetle (doğru yolu bul-ma niyetiyle) yatağıma yatacağım, sonra da bana ne denirse onu yapacağım.’ Pey-gamber der ki: ‘İnancı doğru olanın rüyası doğru çıkar’ ve ayrıca der ki: ‘Müjdeler bitmedi.’ O gece, rüyamda, şanlı İmam Reza’nın –bir milyon selam ve övgü ona!– ayağının dibinde, alttaki pencerenin dışında, Mîr Seyyid Muhammed’in elini tuttuğumu ve şarabı, zinayı ve tüm yasak şeyleri terk ettiğimi gördüm.

Sabahleyin, topluluğa bu rüyayı da anlattım. Yüce Allah’ın gücü ve yardımı saye-sinde, adı geçen Mîr Seyyid Muhammed de aynı yerde (yani kabrin penceresinin ya-nında) idi, tıpkı rüyamda gördüğüm gibi. Onun elini tuttum ve haram olan her şeye tövbe ettim ve yirmi yaşında doğrusu: tahta çıkışımdan yirmi yıl sonra şu rubaiyi yazdım:

Bir müddet ufalanmış zümrütlere verdik kendimizi (= beng, yani haşhaş)

⁹¹ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Schefer edisyonu, s. 3.

⁹² Şah Tahmasp, *Tezkire* (Phillot edisyonu), s. 30.

Bir müddet nemli yakutlar lekeledi eteğimizi (= kırmızı şarap)
 Bu renklerin bendeki kötü lekelerini şimdi
 Pişmanlık suyuyla yıkayıp huzura kavuştum.

Yatırlar ve Şîî mezhebinden büyük kişilerin kabirleri, böyle deneyimlerin tekrarlandığı yerlerdir: İmam Reza'nın kız kardeşi Fâtıma Kumî'nin özellikle büyük bir etkisi vardır; Fâtıma, ağır hasta bir Hıristiyan'ın rüyasına girerek iyileşmesini sağlar, bunun sonucunda da o kişi Müslüman olur. Bu kişi, rüyasında, her birinde üçer kez yıkanması gereken yedi göl görür. Üzerine beyaz bir giysi giyer ve uyanır. Bedenini cerahatli yaralar kaplar; din âlimlerinin görüşüne göre, bunun nedeni, domuz eti yiyip şarap içen bir Hıristiyan olmasıdır; şimdi bunlardan temizlenmektedir.⁹³

Menkıbeye göre, Orta Asyalı birçok hükümdar, rüyalar yoluyla Müslüman olmuşlardır; bunlardan biri, Karahanlıların yöneticisi Buğra Han'dır (ölm. 995). Bir sûfi şeyhinin rüyada görülmesi de pek çok defa, bir gayrimüslimin Müslüman olmasına neden olmuştur; örneğin Ebû Saîd (ölm. 1049), böyle bir rol oynamıştır; rüyasında "güneşin güneyden doğduğunu" gören Keşmir hükümdarına, Maveraünnehir'den⁹⁴ bir adamın gelip kendisini, "İslama döndürerek şereflendireceği" açıklanır, hatta rüyayı yorumlayan Budhist yorumcu, –tüm tartışma yeteneğine karşın– kendisinin de İslama döndürüleceğini bilir.⁹⁵

Tarihsel açıdan bu "rüya"nın uydurma bir rüya olduğu hemen anlaşılabilir, zira Seyyid Ali Hemedânî 1371 yılında Keşmir'e geldiğinde, ülke topraklarının büyük bölümü İslamiyeti kabul etmişti.

Rüyada Cehennem azabı görmek de dine dönmeye yol açabilir. Bu gibi durumlarda, gelecekteki kurtarıcı hemen rüyada görünür ve günahkârın İslama yönelmesine yardımcı olur.⁹⁶

İhtidâ ve nadir olarak da dinden çıkma, oldukça yaygın masal ve efsane konularındandır. Özellikle de Ortadoğu halk edebiyatında, Hıristiyan bir kadının Müslüman bir erkeğe aşık olması teması pek çok kereler karşımıza çıkar; ender olarak bunun tersi de söz konusu olmaktadır.

Max Weisweiler'in tercüme ettiği bir masalı burada örnek olarak verelim: Hıris-

⁹³ Zohre Sadeghi, *Fatima von Qum*, s. 117.

⁹⁴ Fritz Meier, *Abu Saïd*, s. 382.

⁹⁵ Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s. 160.

⁹⁶ Monika Gronke, *Derwische im Vorhof der Macht*, s. 114.

tiyan bir kadın, bir Müslüman erkeği sevmektedir. Onun bir resmini yaptırır. Kadın, duvara bir şiir yazdıktan sonra, resmin yanında can verir. Hikâyenin anlatıcısı olan keşiş, bu kadını rüyasında görür; yazdığı şiiri okumakta ve sevgisinden Müslüman olduğunu göstermektedir. Manastırın bütün keşişleri bu hikâyeden öylesine etkilenirler ki, hepsi birden Müslümanlığa geçerler.

Bir aşk rüyası sonucu Müslüman olan bir başka Hristiyan kadın, rüyada, sevdiği delikanlıya Cennette bahşedilen yetmiş hurinin birincisi olarak görünür.⁹⁷

Baybars Hikâyesi'nde, Hristiyan genç kızların rüyalar sonucunda Müslüman olduğu böyle en azından yarım düzine rüya hikâyesi vardır.⁹⁸ Bunların içinde herhalde en güzeli, Prenses Meryem Zunnariyye ile ilgili olanıdır: Prenses, bir rahipten, gördüğü rüyayı yormasını ister, ancak bir Müslüman ona rüyasının anlamını açıklayınca kadar hiçbir sonuca ulaşamaz. Rüyasında, susamış halde ıssız bir vadiye yol almaktadır. Suyu tatlı, ak bir denizin kıyısından geçerken bu sudan içer. O sırada ağzından siyah bir sinek çıkar ve yanar. Sonra prenses, beyaz bir sinek yutar. Müslüman, rüyadaki simgeselliği anlamıştır: Siyah sinek kâfirliği, beyaz sinek ise İslamı göstermektedir.⁹⁹

Ancak, Şeyh Sen'an'ın hikâyesi en ünlüsüdür. Attar bu hikâyeyi *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde (14. bölüm, s. 77 vd.) anlatmış, hikâye oradan Orta Asya'ya, Keşmir'e ve Malezya'ya yayılmıştır. Bu, aşkın karşı durulmaz gücüne ilişkin bir hikâyedir: Son derece inançlı bir zahit şeyh olan Sen'an, rüyasında bir Hristiyan kadın görür, her şeyden vazgeçip yollara düşer ve onu buluncaya kadar ülkeler aşar. Sonra onun uşağı olur, onunla şarap içer, hatta onun domuzlarını güder, ta ki müritlerinden birinin bıkıp usanmadan ettiği dualar sonucunda tutkusundan kurtulup şifa bulana dek. Hristiyan kadın ise, güneşi gördüğü bir rüyadan etkilenerek Müslüman olur ve şeyhin yanında, Müslüman bir kadın olarak ölür.

Hindistan'da, Hindularla Müslümanlar arasında geçen aşk hikâyelerinde, yeri geldikçe bu temayla karşılaşılır; bu hikâyelerde, özlem dolu aşk her zaman, resmi merasimlerden daha yüksek bir konuma sahiptir. .

⁹⁷ Max Weisweiler, *Arabesken der Liebe*, no 113, 110, ayrıca bkz. no. 109.

⁹⁸ Helmut Wangelin, *Das Volksbuch vom König az-Zahir Baibars*, s. 136, 149, 200, 218, 237.

⁹⁹ A.g.y., s. 53.

9. SAĞLIK VE HASTALIK

Bir adam görmüşler, “el-afiyet!”, yani “sağlık, afiyet” diye bağırıp duruyormuş; çünkü eskiden, çalışmadan günde iki somun ekmek bulabilmek için dua edermiş. Hapse girdiğinde bu dileği yerine gelmiş. Ama sonra rüyasında, sıhhat ve afiyet dilemeyi unuttuğunu görmüş. İşte bunu telafi etmeye uğraşıyormuş.

Kuşeyrî bu hikâyeyi anlatır (s. 179) ve gerçekten de sağlık konusu, değişik biçimleriyle rüya edebiyatında da hep karşımıza çıkan bir konudur. Öncelikle rüyayı görenin hasta ya da sağlıklı biri olması önemli bir fark oluşturur:

Çünkü bir hasta rüyasında görürse Cenneti,
Bu rüya, yaklaşan ölümün habercisidir.
Aynı rüyayı sağlıklı bir adam görürse
Bu, iyi, hayırlı işleri gösterir.

Ibnü'l-Verdî (varak 5a) bizi bu şekilde bilgilendirir. Ayrıca şunu belirtir (varak 2b):

Hasta kişi sağlıklı birini görürse, iyileşir.
Amma eğer bir yolcu ya da bir ayrılıp giden
Ya da bir yaya, bir ayna ya da bir seyahat görürse,
Toprak olması yakın demektir.

Bunların arasında aynadan söz edilmesi ilginçtir. Mevlânâ'da da sık sık karşımıza çıkan yaygın bir inanişâ göre, ölüm bir aynadır; günahlarına ve sevaplarına göre, insan bu aynada kendini güzel ya da çok çirkin birisi olarak görecektir; acaba yukarıdaki dörtlükte de bu inanç mı dile getirilmektedir?

İnsanoğlunun dört mizacının rüyalar üzerinde etkili olup olmadığı konusu sık sık tartışılmış, bazı hekimler söz konusu rüya görüntülerini hastalıkları teşhis amacıyla kullanmışlardır.¹⁰⁰ Melankolik, “kara safralı” bir insanın sıklıkla karanlık, boğucu rüyalar göreceği, rüyalarına saf olmayan ve korkunç şeylerin gireceği varsayılmıştır. Hırçın mizaçlı bir insan ise rüyasında daha çok alevler ve harlı bir şekilde yanan bir ateş görecektir; ılımlı rüyalara, ama aynı zamanda da kana, bu mizaçta daha sık rastlanacak, onun rüya görüntülerinde sarı renk önemli bir yer tutacaktır.

¹⁰⁰Abdülganî en-Nablusî, *Ta'tirü'l-Enâm fi'ta'birü'l-Menâm*, s. 3-4. Rüyalarla dört mizaç türü arasında bağlantı kurulduğuna edebiyatta sık sık rastlanır; ne de olsa, ansiklopedik eserlerde rüya tabiri tıpla birlikte de sıralanmaktadır. Günümüzde, Avrupa'da, İngiliz psiköterapist Dr. Robin Royson, gizli kalmış hastalıkların belirtisi olarak rüyaların araştırılmasıyla ilgilenmektedir.

Ağır kanlı kişi, rüyasında daha çok beyaz şeyler, ayrıca su, ırmaklar, dalgalar görecektir. Sıcakkanlı kişiye ise neşeli rüyalar bahsedilmiştir; şarap, ıtırli bitkiler ve müzik aletleri hakkında rüyalar görür. Hekim bu gibi işaretleri temel alarak tedavisine başlayabilir. Son zamanlarda Batıda da bilinmeyen hastalıkların ipucunu veren rüyalara karşı artan bir ilgi görülmektedir.

Salgın hastalıkların sık ortaya çıktığı eski zamanlarda veba ve kolera, rüyalarda önemli bir rol oynamıştır. Peygamberin bile, Medine'yi bırakıp Mahya'ya giden, saçları karman çorman siyah bir kadını rüyasında gördüğü anlatılır.¹⁰¹ O bunu veba diye yorumlamış ve gerçekten de Medine'de veba salgını sona ermiştir. Muhtemelen oldukça sık görülmüş olan bu rüya türünün geç bir yankısı, Türk dervişi Aşçı Dede'nin kayıtlarında yer alır; Aşçı Dede, Halep'teki veba salgınının yayılışını ve bitişini rüyasında görmüş ve yine bir rüya ile bir süre sonra Osmanlı eyaletlerinde başlayan kolera salgınının, kendi dualarıyla durdurulamayacağını öğrenmiştir.¹⁰²

Sık sık, rüyada öğrenilen bir dua ile hastalığı kovmak mümkün olmaktadır; birinci, üçüncü, beşinci ya da yedinci gecede, rüyada görünen bir kişi, hastalıkla boğuşan kişiye bir şifa yöntemi göstermektedir.¹⁰³

Bu tür hikâyelerin en güzellerinden biri Anadolu'da anlatılır. XIII. yüzyılın başlarında, İç Anadolu'nun kuzeydoğusundaki Divriği beyinin eşi, dermansız bir hastalıktan kıvrınmaktadır. Bir gün, rüyasında bir dervişin ona şifalı bir içecek hazırladığını görür. Prenses, onu bulmak için yola koyulur. Nihayet bir kulübede onu bulduğunda, derviş bir şey mayalamaktadır. Prensesi uzun süre bekletir, ama sonra nihayet ona içeceği verir ve kadın iyileşir. Geleneksel anlatıma göre, prenses minnettarlıktan 1228'de Divriği'de yaptırdığı şifahanenin cümle kapısı tarafını, içeceğin içinde yer alan tüm bitkilerin resimleriyle süsletir. Taştan yapılmış bu çiçek bahçesi, günümüzde hâlâ ortaçağ İslam yapı bezeme sanatının en şahane örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, dindar bir insanın, rüyasında hastalığının çaresiz olduğunu öğrenip, şifalı maddeler aramayı ya da ilaç içmeyi, hatta bir doktora görünmeyi reddettiği de olmuştur.¹⁰⁴ Gazâlî'nin görüşüne göre bu, Allah'a olan gerçek güvenin

¹⁰¹ İbn Şâhin, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 353.

¹⁰² Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede Ibrahim*, s. 108, 112.

¹⁰³ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 301.

¹⁰⁴ Gazâlî, *İhya*, "Kitabü't-tevekkül" ('Tevekkül Kitabı'), krş. Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s.

göstergesidir. Ibn Ebî Dünyâ, bu türden bir müminliğin hoş bir versiyonunu anlatır: Bir adam, rüyasında, ilaç satın almaktan alı konur; çünkü Cennetteki huriler özlemle kendisini beklemektedirler. Gerçekten de üç gün boyunca dua eden adam ölür.¹⁰⁵

Ancak, bundan daha sık rastlanana, hasta bir insanın rüyasında, iyileşmek için hangi hekime ya da hocaya gitmesi gerektiğini görmesidir; bir başka kişinin onun için bunu rüyasında gördüğü de olur.¹⁰⁶ Bu şekilde, nerede şifa bulunabileceği konusunda Peygamberin kendisi ya da Allah'ın sevgili bir kulu da danışmanlık yapabilir. Örneğin Mevlânâ, *Mesnevî*'nin başlangıcında,¹⁰⁷ yeni satın aldığı köle kızın hastalığı konusunda ümitsizliğe kapılan bir sultanı anlatır:

Allah'a gözyaşları ile niyazda bulunurken, padişah bir aralık kendinden geçti,
uykuya daldı. Rüyasında ona bir pîr göründü.

Hastalığın nedenini keşfeden ve onu –itiraf etmeliyiz ki acımasız yöntemlerle– iyileştiren, işte bu pîrin gösterdiği hekimdir.

Şifa veren hekim, genellikle Peygamberin kendisidir; şairlerin onun hakkında söylemeyi sevdikleri bir şarkı vardır:

Hâzâ habîbî hâzâ tabîbî ...
İşte benim sevdiğim, işte benim tabibim.

Bir sevgilinin, aşktan hasta düşmüş bir insanı yalnızca varlığıyla bile iyileştiren bir tabip olarak görülmesi, İslam edebiyatında, en çok da lirik şiirde kalıplaşmış bir konudur; bu konuya bizde de ender rastlanmaz.

Rüyada şifa bulmakla ilgili klasik aktarım, Mısırlı şair Bûsîrî'den gelmektedir. Bûsîrî (ölm. 1296) felçlidir ve Peygambere şifa vermesi için yakarır. Peygamber, rüyasına girerek *bürde*'sini, yani giydiği çizgili Yemen giysisini onu üzerine örter ve böylece onu iyileştirir. Şair, iyileşmiş olarak uyanır ve “Kaside-i Bürde” adlı uzun şiirini kaleme alır. Bu Şiirde Peygamberin mucizeleri övülmektedir. Şiir, tüm İslam dünyasında olağanüstü uğurlu bir şiir olarak görülür, evleri kazadan-beladan korur, bu yüzden binlerce kez kopya edilmiş, ilave dizelerle genişletilmiş ve akla gelebilecek her tarzda alıntılanmıştır. Güney Hindistan'a varıncaya dek önemli kabul edilen

179.

¹⁰⁵ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 275.

¹⁰⁶ Monika Gronke, *ZDMG*, ek VIII, s. 395.

¹⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, beyit 62.

bu Arapça dini şiir, neredeyse bir tür muskadır.¹⁰⁸

Rüyada kavuşulan şifanın bir yankısını, bizim yüzyılımızda, Muhammed İkbal'de görüyoruz. Muhammed İkbal, 3 Nisan 1936 tarihinde, hastayken, arkadaşı Sör Ross Masood'un Bhopal'deki evinde, ev sahibinin büyükbabası müceddit Sör Seyyid Ahmed Han'ı (ölm. 1897) rüyasında görür. Sör Seyyid Ahmed Han ona, Peygamber'e bir şiir yazmasını salık verir. O da söyleneni yapar. Ortaya çıkan Farsça yazılmış güzel methiye, İkbal'in *Pes çi Bayed Kerd* adlı derlemesinde yayımlanmıştır (s. 64 vd.).

Günümüz Türkçe rüya kitaplarından birinin derleyicisi olan Mustafa Necati Burşalı da, 1958 yılında Peygamberin, rüyasına girerek kendisine ağır hastalığından kurtulacağını müjdelediğini, sonra bu müjdenin gerçek olduğunu anlatmaktadır (s. 26).

Çok somut bazı şifa rüyaları bile vardır:

Bir hadis hattatı, ansızın hiçbir şey görememeye başlar ve ağlayarak uyuyakalır. Gözlerinin önünde Peygamber belirir, ona niçin ağladığını sorar ve adam, artık onun sözlerini yazamayacağından yakınır. O zaman, Peygamber, "sanki bir şey söylüyormuş gibi" onun gözlerini sıvazlar ve ertesi gün, iyileşmiş olan adam, yeniden uğraşısına koyulur.¹⁰⁹ Bundan çok daha erken bir tarihte, Peygamber, Tirmizi'nin eşine rüyasında kısa bir dua öğretmiştir, bu duayı okuyunca kadının göz iltihabı geçmiştir.¹¹⁰

Delhi'deki müceddit kelimacı Şah Velîyullah'ın (ölm. 1762) babası da rüyada şifa bulmuştur: Peygamber ona saçından iki tel vererek iyi etmiştir onu.¹¹¹

Peygamberin rüyada görülmesi, takdis ettiği kişiye şifa dağıtma gücü de verebilmektedir. Mısırlı yazar İbn İlyas'ın anlattığına göre, Kalyûb'da 1506 yılında rüyasında Peygamberi gören bir genç kız, bu rüyadan sonra hastalıkları iyileştirme yetisine kavuşmuştur.¹¹² Bu tür mucizeler, günümüze dek süregelmiştir. Rüyasında sık sık Pey-

¹⁰⁸ al-Busiri, *Die Burda*, hece ölçülü Farsça ve Türkçe çeviriler de içeren Almanca çevirisi: C. Ralfs, Viyana 1860. Bürde'nin İslam kültüründeki önemi konusunda bkz. Annemarie Schimmel, *And Muhammad is His Messenger*, s. 180-83; ayrıca bkz. Annemarie Schimmel, *Und Muhammad ist sein Prophet*.

¹⁰⁹ Fedwa Malti-Douglas, "The Dreams, the Blint and the Semiotics of the Biographical Material," *Studia Islamica* 51, s. 154-55.

¹¹⁰ Tirmizi, *Hatmü'l-Evliya*, no. 19.

¹¹¹ Şah Velîyullah, *ed-dürru'z-Zemîn fi mübeşşirât en-nebiyü'l-emîn*, no. 20.

¹¹² İbn İlyas, *Badai az-zuhur*, c. IV, s. 164; ayrıca bkz. Annemarie Schimmel, *Aus dem Tagebuch eines ägyptischen Bürgers*, s. 115; kız, kötürümleri ve körleri iyileştiriyordu, bu yüzden Kahire'den Kalyûb'a gitmek için bir eşeğin fiyatı, bir altına fırlamıştı!

gamberi gören çağımızın Mısırlı bir sūfisinin, hastalara gidip onlara durumlarının düzeleceği ya da hayatta kalacakları sözünü verdiği (ve belli ki başarılı olduğu) anlatılır.¹¹³

Rüyasında Peygamberi görüp onun hayır dualarını not eden dindar bir kişinin, bunları yazarken kullandığı mürekkebi yağmur suyuyla sulandırıp, bu sıvıyı ilaç olarak kullanarak deri hastalıklarını iyileştirdiğine de rastlanmıştır.¹¹⁴

Peygambere yalnızca hamd ü sena etmek bile şifa getirebilir; Peygamberin bu tür duaların yararını onayladığını rüyasında gören biri vardır (bkz. s. 285).¹¹⁵

Başka nebilerin ve velilerin de hastalara rüyada görünerek iyileştirme yeteneği vardır. Örneğin, İbrahim Peygamber, kör bir adama rüyasında, Fırat Irmağı'na gidip suyun altında gözlerini açmasını öğütlemiş, adam böylece göz nuruna yeniden kavuşmuştur.¹¹⁶

Sûfiler, rüyada görünerek müritlerine ya da kendilerine güvenenlere yardımcı olabilmektedirler. İyileşmez gibi görünen bir kolitten muzdarip bir kişi, rüyasında Şirazlı sûfi İbn Hafî'yi görmüş ve ertesi sabah iyileşmiş olarak uyanmıştır.¹¹⁷ Ancak bu gibi vakalarda, mürşidin kendi bedeninden dışarı çıkması, yani hem müridinin yanında olup, hem de aynı anda kendi evinde olması da söz konusu olabilir. Bu, sûfi kaynaklarında örneklerine sık sık rastlanan bir olgudur. Anadolu ve Pakistan'da bana da pek çok kez anlatılmıştır. Ne olursa olsun, burada rüya ile rüyet arasına sınır çekmek zordur.

Bu tür rüyetlerle ilgili hikâyelere her yerde rastlanır. Arap süvarisi Usâme ibn Munkız'ın (ölm. 1188) kendi hayat hikâyesinde sözü edilen bir kadın köle, ne kadar ölmüş tanıdığı varsa hepsini rüyasında görür ve bu kişiler ona iyileşeceğini müjdeliler (ki iyileşir). Aynı yazar, yatalak bir adamın Hz. Ali tarafından rüyasında mucizevi bir şekilde iyileştirilişini de ayrıntılı biçimde anlatır.¹¹⁸

Görünüşe bakılırsa bazı ermişler, sağaltma konusunda uzmandır. Ali'nin soyun-

¹¹³ Nicolaas H. Biegan, *Egypt. Moulids-Saints-Sufis*, s. 81.

¹¹⁴ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 317.

¹¹⁵ Fritz Meier, *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 862.

¹¹⁶ Fedwa Malti-Douglas, "The Dreams, the Blint and the Semiotics of the Biographical Material," *Studia Islamica* 51, s. 154; ayrıca krş. s. 180.

¹¹⁷ Daylami, *Sırat ibnû'l-Hafif*, c. IX, §10.

¹¹⁸ Usâme ibn Munkız, Almanca çevirisi: Rotter, *Ein Leben im Kampf*, s. 202, ayrıca 194.

dan gelen Fâtıma Kumî bunlardan biridir. Onu rüyada görmek felçlileri ve dilsizleri iyileştirebilmektedir; hatta bir XIX. yüzyıl İngiliz kaynağında görüldüğü üzere, iyileştirdiği bir Hristiyan'ın Müslüman olmasını sağlayabilmiştir (bkz. s. 163).¹¹⁹

Bir tedavinin, bir insanın aracılığı olmaksızın, yalnızca Allah kelamıyla gerçekleştiği de görülmüştür:

Ebû Ali Dekkâk (ölm. 1015), öyle şiddetli bir göz ağrısı çekmektedir ki, uyuması mümkün değildir. "Ancak, birdenbire uykuya dalar ve bir ses duyar; 'Allah, kullarına yetmez mi?'" (Sure 39:36). Uyandığında, ağrı kaybolmuştur.¹²⁰

Rüyalar, bir kimseyi ele geçirmiş olan belli ruhlar hakkında bilgi vermeye de yararlar. Bu durum en çok, Mısır-Sudan usulü Zar ritüeli¹²¹ için geçerlidir. Cinlenmiş olan hasta kadını etkisine alan ruhun türünü saptamak için, kadın, bir gece boyunca uyurken giymiş olduğu bir giysiyi, cin çıkarma törenini yöneten kadın şeyhe verir. Bundan sonra, kadın şeyhe, rüyasında, hastaya musallat olmuş olan ruhun türü ve tabiatı açıklar.

Bir kimse efsunlanmış ise bunun rüyada öğrenilebileceği bilgisi, Hint-Islam geleneğinde de yer alır. Örneğin büyük zahit Ferideddin Genc-i Şeker'in (ölm. 1265) oğlu, rüyasında babasına büyü yapılmış olduğunu görmüş ve aynı zamanda bunun suçlusunun kim olduğunu da öğrenmiştir. Bu büyüyü bozmak için, o kişinin mezarı başında belli bazı duaları okuması gerekmiştir.¹²²

Kadın ve erkek efsuncuların foyasının ortaya çıkarılması, herhalde her yerde bilinen bir konudur; gerçeği açıklayan bu türden rüyalara Afrika Müslümanları arasında da rastlanır.

Fakat, rüyaların sonuçları her zaman olumlu olmaz; hasta eden rüyalarla ilgili haberler de vardır. Arap şairi Mu'ammil, bir mısraında yana yakıla, çok özlediği sevgilisinin görünüşünün, kendisini bir deri bir kemik bıraktığını anlatır ve haykırır:

¹¹⁹ Zohre Sadeghi, *Fatima von Qum*, s. 117. Yine burada da, istiskadan (karında su birikmesi) mustarip Iraklı Hristiyanın, belirleyici olan rüyayı görmesi, gündeğumundan az önce gerçekleşir ve ona peçelere bürünmüş bir kadın, imam Rıza'nın kızkardeşi Fatıma görünür.

¹²⁰ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 192.

¹²¹ Rudolf Kriss ve Hubert Kriss-Heinrich, *Volks Glaube im Bereich des Islam*, c. II, s. 191 vd.

¹²² K. A. Nizami, *The Life and Times of Sheikh Farid-i Ganj-i Shakar*, s. 44.

Ah, keşke Mu'ammil'in gözleri görmez olsaydı!

Onun bu havai sözü cezalandırılır: Rüyasında, birisi iki parmağını onun iki gözüne sokar; uyandığında, kör olmuştur.¹²³

Yukarıda okuduğunuz bölümü, iki gözüme birden yapılan bir katarakt ameliyatı sonrasındaki ilk bölüm olarak, 12 Temmuz 1997 tarihinde yazdım. Yazmayı bitirdikten bir saat sonra, telefon çaldı: Ameliyattan hiç haberi olmayan genç bir bayan tanıdığım, Tahran'dan arıyor ve nasıl olduğumu soruyordu: "Sizin için çok endişelendim" diyordu, "çünkü rüyamda sizin yanınızda oturmuş, sıkı sıkı elinizi tutuyordum... Madem ki şimdi her şey yolunda gitti, benim de içim rahatladı..."

10. YANLIŞ BESLENMENİN SONUCU OLAN RÜYALAR

Ağır bir yemek sonrasında bazen hoş olmayan, boğucu rüyalar görüldüğünü herkes bilir; Müslüman rüya tabircileri de "vücut uyarımı rüyaları" kategorisini gayet iyi tanırlar. Bu yüzden sık sık, özellikle de eğer bir hükümdar ya da nüfuz sahibi biri kötü rüyalarından muzdaripse, sebep yanlış yiyeceklerde aranır: Bakla ya da çok fazla sarmısak yemiş olabileceği söylenir ve bu gibi açıklamalarla, rahatsız edici rüyalar baştan savılır; pek çok menkıbede bunun örnekleri vardır; çünkü bir hükümdara, kendisinin ya da ülkesinin başına şanssızlık geleceğini gösteren rüyaların gerçekleşecek bir olayı işaret ettiğini açıkça söylemek, yorumcular için ya imkansızdır ya da pek mantıklı olmayacaktır.

Westermarck, Faslı uşaklarından birinin bir rüyasını aktarır; uşak bu rüyada çiğ et kusmuştur. Yorumcunun belirttiğine göre, bu onun günahlarıdır, onlardan kurtulmaktadır.¹²⁴

Zahitlik edebiyatında da bu konuya ender rastlanmaz; çünkü, sürekli olarak nefsinin kontrol ettiğinden sağduyusu olağanüstü keskinleşmiş olan sûfi, genellikle bir besinin "saf" olup olmadığını sezinler; Şa'rânî'nin rüya çözümlemesinde bu iyice açıklanmaktadır (bkz. s. 225). Bir yiyecek, bir günahkârın sofrasından gelmiş ya da haram parayla satın alınmış olabilir; ve erken çağlardaki zahitlere göre, zengin ve

¹²³ Fedwa Malti-Douglas, "The Dreams, the Blint and the Semiotics of the Biographical Material," *Studia Islamica* 51, s. 153.

¹²⁴ Edward Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, s. 47.

nüfuzlu kişiler günahkâr olduğu gibi, hükümet memurları da günahkârdır. Bu çevrelerden gelen bir şey yendiğinde, yiyen kişi yemeği verenin günahına ortak olmakta ve rüyasında cezalandırılmaktadır. Mevlânâ'nın düzyazı eseri *Fihî Mâ Fih*'de (bölüm 28), bir kadının evinden bir mümine getirilen tek bir lokma bile, onun cinsel içerikli rüyalar görmesi için yeterli olmaktadır.

Hatta daha da ileri gidenler vardır: Helâl olmayan ya da haram olan bir şeyi yalnızca rüyada yemek bile, rüyayı göreni rahatsız eder: Rüyasında domuz eti yiyen bir adam, aradan otuz gün geçmesine rağmen ağzında kötü bir tat duymakta ve mide-sinde ağırlık hissetmektedir.¹²⁵

Bu nedenle, günümüzün Türkçe rüya tabiri kitapları, rüyada yenip içilen salamsucuğu ve alkollü içkileri gayet olumsuz bir biçimde yorumlamaktadır. Iraklı tenkitçi şair Cemil Sıdkı Zehâvî (ölm. 1935), "Cehennemde İsyan" adlı hicvinin sonunda, anlattıklarını yanlış yiyeceklerin sebep olduğu bir rüya olarak göstermekte ve böylece aynı rüya yorumu çizgisini izlemektedir.¹²⁶

Ancak, bir insana rüyasında şıfalı yiyecek ve içeceklerin ihsan edilmesi de mümkün: Bir kimseye rüyasında bir Cennet meyvesi verilirse, bu meyvenin harika tadı, uzun süre damakta kalır.¹²⁷

¹²⁵ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 121.

¹²⁶ Wiebke Walther, *Erkundungen*, s. 308.

¹²⁷ Jonathan Katz, "Shaykh Ahmad's Dream: A 19th Century Eschatological Vision," *Studia Islamica*, s. 171.

IV. BÖLÜM

1. KADINLAR VE RÜYA

Peygambere atfedilen bir söz “Kadının gördüğü rüya, erkeğinkinin ancak yarısı kadar sâdıktır” der. Bu hadis, bir kadın öldürüldüğünde özgür bir erkeğinkinin yalnızca yarısı kadar kan akçesi ödenmesi gerektiği ve mahkemede ancak iki kadının şahitliğinin bir erkeğinkine eşit olduğu yolundaki fıkıh ilkesine koşuttur. İran’da, kadının rüyasının “tersten” görüldüğü söylenir; yalnızca gerçekten imanlı kadınlar sâdik rüyalar görebilecektir; bunun dışındaki hallerde kadınların rüyaları *ex contrario* yorumlanmalıdır.¹ Ancak, kaynaklar dikkatle incelendiğinde, durumun bambaşka olduğu görülür. İbn Ebî Dünyâ’nın *Kitabü’l-Menâm*’ında eserinde, rüyalarını haber veren kişiler içinde çok sayıda kadın vardır ve bu kadınlara kısmen çok önemli rüyalar atfedilir. Tarihi eserlerin sayfalarını karıştırdığımızda, bu izlenimimiz daha da güçlenmektedir.

Daha Peygamberin yaşadığı devirde, kadınlara ait rüyalar aktarılır. Yahudi şehri Hayber’in komutanının karısı Safiye, rüyasında, ayın ve güneşin gelip kucağına düştüğünü görmüştür. Bu rüya, kocasını öfkelerendir; çünkü o, bu rüyadan, karısının gelecekte Muhammed’le yakın bir ilişkisi olacağını anlamıştır. Kısa bir süre sonra, Muhammed’in amcasının oğlu ve damadı olan Ali, Hayber’i fetheder. Gerçekten de Muhammed, şehir düştükten sonra diğer kadınlarla birlikte esir alınan Safiye’yle evlenir.²

Ayrıca, Muhammed’in amcasının karısı Lübâbe’nin, rüyasında kucağına Peygamberin bedeninden bir parça konduğunu gördüğü anlatılır. Lübâbe dehşet içinde uyanmış ve Muhammed’den bu rüyayı yorumlamasını rica etmiştir. Beklenenin aksine, Peygamber ona bunun olumlu bir rüya olduğunu anlatmıştır: Lübâbe, Muhammed’in torunlarından birini kucağına alacaktır; nitekim bunun gerçekleşmesi uzun sürmez.³

Meclîsî, insanın rüyalarını kadınlara anlatmaması gerektiğini yazmıştır, ama mevcut durumla karşılaştığımızda, bunun akıldışı olduğunu görürüz. Peygam-

¹ Meclîsî, *Ta’bir-i Hâb*, s. 2; Bess Allen Donaldson, *The Wild Rue. A Study of Mohammedan Magic and Folklore in Iran*, s. 175.

² Ahmed von Denffer, “Traum und Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna,” *Al-Islam* 3/1, 1995, s. 2.

³ A.y.

berin baldızı Esmâ, tıpkı babası Ebû Bekir gibi, rüya yorumlarıyla ünlüdür ve ailelerde rüya yorumlama işini üstlenen, genellikle erkeklerin eşleri ve annelerdir; çünkü onlar çocuklarının ruhunu tanır ve şifreli rüyalarını anlarlar. 1995'te, genç bir Özbek erkeği bana, "Annem ve büyükanmem birer *fâlbîn*'dir", yani "rüya tabircisidir" demişti. İran'da da yaşlı kadınların rüya tabirlerine değer verilir.⁴ Kahire'de, İbn Sîrîn'in mezarı olduğu söylenen mezardan pek uzak olmayan bir yerde, Sitt Rukayye'nin türbesinin yakınında, bir bayan rüya tabircisi bulunmaktadır ve müşterileri arasında erkekler de vardır. Büyük İbn Sîrîn bile, kendi ölümünü bir kadından öğrenmiştir: Kadın ona gelip bir rüya gördüğünü, rüyasında ayın Ülker takımıyıldıza arkasında gözden yittiğini anlatır. İbn Sîrîn'in beti benzi solar: Bu rüyadan, yedi gün içinde öleceğini anlamıştır. (Bu zaman süresi herhalde, takımıyıldızdaki yıldızların yedi tane olmasından çıkarılmış bir sonuçtur.)⁵

Rüyalarındaki belli simgelerin, eskiden beri kadınlara, kadınsal özelliklere ya da kadınların eylemlerine işaret ettiği düşünülerek yorumlanmıştır. Klasik tabir-nâmelerin her birinde, "tarla", "kap-kacak", "elbise" kelimeleri, kadınla ilgilidir. Bu, Kuran'dan çıkan bir sonuçtur: 2. surenin 223. ayeti, kadınlardan tarla olarak söz eder; 2. surenin 187. ayeti, erkeğin ve kadının "birbirlerine elbise olduğunu" söyler. Ev eşyaları da kadının yaşam sahasına dahildir. Ayrıca, dilbilgisel açıdan dişil olan tüm isimler bu sınıfa girer. Özellikle önemli olan bir nokta, "nefs" kelimesinin dişil olmasıdır; bunu fırsat bilen zahitler, kadını genellikle "kötülüğe teşvik eden nefis" (nefs-i emmare) (Sure 12:53) ile ilgili olarak görürler.

⁴ Eva Meyerovitch, "Les Songes et leur interprétation chez les persans," s. 176. Kadınların birbirlerine rüyalarını anlatması, Doğuda yaygın bir görenek olsa gerek; Anke von Kügelgen, Dağıstan'dan bunu bildirmiştir (8.10.1997). Cezayirli kadın yazar Asiye Cebbar ise rüyalar yoluyla bir anlamda annesinin hikâyesinin derinliklerine inmiştir. Bol malzemenin bulunduğu yeni yayımlanmış bir makale de şudur: Bärbel Köhler, "Die Frauen in al-Waqidis kitab al-maghazi," ZDMG 147, 2 (1997), s. 334 vd. Burada, eski Arap kadınlarının askeri seferler vb. sırasında gördükleri rüyalar aktarılmaktadır; Mekkelî Hind, rüyasında güneşte durduğunu, ancak Peygamber yakınına gelince gölgeye girdiğini görür.

⁵ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 356; sık sık anlatılmaktadır.

“BAHÇENİN GELİNİ”⁶

Hatta, kadınlarla ilgili rüyalar hakkında özel bir eser de vardır. Bu, basit hece ölçüsüyle yazılmış kısa vezinli bir nazım olan *ürçûze*'dir. Bu tür mütevazı şiirler (İbnü'l-Verdi'nin sık sık sözü edilen “Elfiyye” şiiri de bunlardandır), kolaylıkla ezberlenebiliyordu.

Söz konusu şiir, *arûs-ı büstân* adını taşır ve 45 bölümdür. Yazarı, İbn Gennâm İbrahim ibn Yahya el-Harrani en-Nümeysi'dir (ölm. 1275 ya da 1294); kendisinin belirttiğine göre, rüya tabiriyle ilgili çok sayıda kitap yazmıştır, bunlar arasında İbn Kuteybe'nin eserinin yeniden gözden geçirilmiş hali de vardır.

Kadınlar, Uzuvarlar ve İnsanlar Hakkında Bahçe Gelini adlı eser, rüyalarda kadınlarla ilgili karşılaşılabilecek her şeyi bir araya toplar; tek tek kadın tiplerinin anlamları da buna dahildir:

Ev ve toprak kadına işaret eder, tüm binek hayvanları da öyle; rüyadaki bir kadın, servetin yarısıdır (varak 6b). Mum ve fitil, erkek ve güzel kadın demektir; kuyu ve ip dişidir; böcekler ve fareler ahlaksız kadınlardır. Palmiye ağacı Arap, ceviz ağacı İranlı kadına işaret eder.

Son zamanlarda kadınlıkla ilgili simgeselliği birçok araştırmaya konu olmuş olan Kâbe, burada “hanım sultan” olarak yorumlanmaktadır.⁷

Kale, bir bakireyi gösterir; kalenin fethi evliliklerdir. Şarkıcı ve hoşpa kadınların, Yahudi, Hristiyan, Mecusi kadınların ya da ebe, berber gibi çeşitli toplumsal konumlardaki kadınların yer aldığı rüyalar şiirde açıklanmıştır.

Anne, mal edinmeyi, tahtı, toprağı, mezarı ya da beşiği simgeleyebilir (8b). Yazarın özellikle ayrıntılı olarak üstünde durduğu bir konu, rüyada görülen dişi varlıkların vücutlarının kulak, burun, saç, rahim gibi parçalarıdır; ayrıca evlilikle ve cinsel yaşamla ilgili olan her şey önemlidir. Çocuk sahibi olamayan bir kadın, bu şiire göre mezar anlamına gelir; çünkü “erkeğin tohumu onun içinde ölür; ya da hiçbir bitki yetişmediği halde üzerine yağmur yağan bir topraktır” (varak 11a). Şarap kadehi ya

⁶ Carl Brockelmann, *GAL*, c. I, s. 498; Wilhem Ahlwardt, *Verzeichnis der arabischen Handschriften*, no. 4263, Spr. 1922: İbn Ghannam, *‘arûs al-büstân*.

⁷ Anna Livia F. A. Beelaert, “The Kaaba as a Woman. A Topos in Classical Persian Literature,” *Persica* 13. Young'ın, *Middle East Studies Association Journal* adlı dergide 1993'te yayımlanmış bir makalesi olan “The Kaba. Gender and the Rites of Pilgrimage,” özlenen bir gelin olarak hayal etme olgusunun, Arap kabilelerinde bugün hâlâ var olduğunu göstermektedir.

da dindar kişiler için bal, bir bakirenin öpücüğüyle ilgilidir (19a, b).⁸ Ancak, rüyasında bir bakireyle evlendiğini gören, kavgaya ve tartışmaya girecektir; çünkü rüyasında kan görmektedir (varak 7b). Bakirenin bacağına açıldığını görmek, yakında gerçekleşecek bir evliliği göstermektedir (varak 31a). Adet kanaması, şeytani bir şeydir: Şeytan gibi, kadını oruç tutmaktan ve Kuran okumaktan alıkoymaktadır (varak 28b). Bir tüccar rüyasında yaşlı bir kadının cinsel organını görürse, yakında iflas edecek demektir (varak 25b); çünkü, *Binbir Gece Masalları*'ndan da bilindiği gibi, yaşlı bir kadınla cinsel ilişkide bulunmanın, hayati tehlike doğurduğu düşünülmektedir.⁹ Zaten rüyada yaşlı kadın görmek genel anlamda olumsuz olarak değerlendirilir; çünkü dünyanın aldaticılığını göstermektedir.

Böyle bir derlemenin önemi açıktır; çünkü birçok rüya cinsel yaşam etrafında toplanmaktadır ve (cinsel içerikli rüyaları anlatmak ayıplansa da) evlilik hayatıyla ilgili rüyalar sürekli anlatılır. Ancak, mutasavvıf-didaktik şair Senâ'î (ölm. 1131) bile, *Hadikatü'l-Hakikat* adlı eserinin rüyalara ayrılan bölümünde şöyle der:

Rahminden kan sızan bir kadın,
Ölü çocuk doğuracak demektir! (s. 122)

Pek çok yerde anlatılan bir rüyada, bir adam zeytinlere zeytinyağı döktüğünü görür. Bunun anlamı, adamın kölesi olan kadının, aslında onun annesi olduğudur. Anne, oğlu çok küçük yaşta ve kendisi genç bir kadinken esir düşmüş, daha sonra oğlu onu, kim olduğunu bilmeden satın almıştır.¹⁰

Peki bir adam, rüyasında kısa boylu zenci bir kadına evlenme teklif ettiğini görürse ne olur? İbn Sîrîn ona şu tavsiyede bulunur: "Onunla evlen. Siyahlık, servet demektir ve bu kadın kısa ömürlü olacaktır. O ölünce mirasına konarsın."¹¹

⁸ Hâfız'ın sık sık alıntılanan Farsça-Arapça karışımı bir dizesi (Divan no. 8), bu yoruma uygun düşmektedir: "Dindarların 'kötülüklerin anası' dediği o acımsı şey var ya, o bize bakire öpücüğünden daha tatlı, daha sevimlidir."

⁹ Robert Irwin, *The Arabian Nightmare*, s. 217; bunu böyle öğreten akıllı köle, Teveddüd'dür. *Middle East Studies Association*'ın 24.11.1997 tarihli yıllık toplantısında, Mısırlı Bayan Huda Lutfi, "Sexual Acts and Roles in Arabic Medieval Dream Texts" başlıklı –henüz elime geçmeyen– bir rapor sunmuştur. Bir Alman psikoterapist bayan, kürtaç yaptırmayı planlayan Faslı bir hastasından, hastanın rüyasında beyaz bir şahıs gördüğünü, bu şahsın ona, "Bu kuzuyu kesme" dediğini öğrenmiştir.

¹⁰ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s: 353; Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-Evliya*, c. II, s. 278.

¹¹ İbn Şâhîn, a.g.y., s. 355.

Rüyada bir kadının bir kulağına altın, diğer kulağına gümüş küpe takmış olması, İbn Sîrîn'e göre, rüyayı gören erkeğin şimdiden onu iki kere boşanmış olduğunu gösterir. (Yani erkek bir kez daha "boş ol" derse, bu söz artık geçerlilik kazanacaktır.)¹²

Bir kadının kocasına sadık olmadığı yolundaki şüphe, bir rüyanın ustaca yorumlanması sayesinde tatmin edici biçimde çürütülebilmektedir.¹³

Tabii rüyalar ahlaka aykırı davranışlara da işaret edebilmektedir: Erkekler arasında kafası tıraşlı ve yüzü açık halde dolaştığını rüyasında gören bir kadına, kocasının ölümünden sonra insanların önünde açılıp saçılacağı ve bu nedenle "namussuz" diye tanınacağı söylenmiştir.¹⁴ Kısa giysiler ve şeffaf kumaşlar eskiden beri onay görmemiştir. Güzelliğiyle cilve yapan bir kadın, bir rüyada Cennette görülürse ya tesettüre girer ya da bir başka versiyona göre rüzgar eteğini uçurunca Cehenneme yolların...¹⁵

Hoppa ya da asi bir kadına verilen cezalar çok sert olabilmektedir: Kuzey Afrika'da bir adam, bir yatıra ağlamaklı bir halde karısının inatçılığından yakınır. Eve döndüğünde, karısı onu alışılmamış bir güler yüzle karşılar: Kadının rüyasında, kocası yatıra şikayet ettiği, yatır da bu şikayeti Allah'a ilettiği için beş adamın kendisini dövmeye kalkıştığını görmüş, adamlar ortaya çıkınca büyük bir korku duyarak itaatsizliğe tövbe etmiştir. Adamlar, ters davranırsa yine geleceklerini söylemişlerdir.¹⁶

Kendinden fazlasıyla emina dedikoducu bir kadın cezayı hak ettiğinde de işe daha yüksek güçler karışabilmektedir:

Bir kadın, "Vallahi" der, "ben hiçbir zaman Allah'a karşı gelmedim, hiç zina yapmadım, hiç bebeğimi öldürmedim, hiç yalan uydurmadım, ne açıkça ne de gizlice, Vallahi! Allah beni hiç cezalandırmaz!" Sonra yatıp uyur ve bir rüya görür. Rüyasında, birisi onu şiddetle yere fırlatır, öyle ki az kalsın ...'si [sözcük okunaklı değil] yırtılacaktır. Sonra adam ona, "Senin yerin ateştir, kalk!" der. Kadın sorar: "Ama niçin? Vallahi ben hiçbir zaman Allah'a karşı gelmedim, asla bir şey çalmadım, hiç zina yapmadım, hiç bebeğimi öldürmedim, hiç yalan uydurmadım, ne açık ne de gizli!" Adam onu yeniden aynı şekilde, belki de daha büyük şiddetle yere fırlatır: "Seni gidi pireyi deve yapan seni; seni gidi komşusunu kızdıran seni; seni gidi gizlice insanların etini yiyen (yani arkadan konuşan, 49. sure, 12. ayet) seni! Kalk ayağa; çünkü senin yerin ateştir!" Kadın, "Tövbe!" der,

¹² A.g.y., s. 353.

¹³ A..y.

¹⁴ A.g.y., s. 357.

¹⁵ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitāb al-manām*, no. 177, 263.

¹⁶ H. R. Idris, "Contribution à l'histoire d'Ifrîqiya," *REI* 1936, s. 54.

"Pişmanım, tövbe!" Adam, "Öyleyse, tövbe et!" der. Sonra kadın kocasını uyandırır ve şöyle der: "Tövbeler olsun! Bir daha mı, tövbeler olsun!"¹⁷

2. KADINLARLA İLGİLİ OLUMLU RÜYALAR

Ancak, kadınların olumlu konumda yer aldığı rüyalar daha çoktur.

Öncelikle akla gelen örnek, bazı annelere gebelikte ya da oğullarını sütten kesme döneminde, gelecekte haber veren rüyaların bağışlanmasıdır. Annelerin gördüğü daha başka sâdik rüyalar da vardır; ayrıca onlar rüyada Cennetsel bir zafer havası içinde görülür. Bir annenin rüyada rica ettiği şeyin, mutlaka yerine getirilmesi gerekir.

Rüyalarla ilgili menkıbelerin en sevilen kişiliklerinden biri, Harun Reşid'in eşi Zübeyde'dir. Onun, oğlu Emin'le ilgili kaygı verici üç rüyası pek çok kaynaktan anlatılmıştır (bkz. s. 163), ancak Zübeyde genellikle dindarlığı nedeniyle övülür.¹⁸ Mekke hac yolunu inşa ettirmiş olan Zübeyde'yi, bir adam rüyasında, öbür dünyada bir tahtın üstünde oturuyor olarak görmüştür; çünkü Zübeyde, köle kızlarla eğlenmekteyken, ezan sesinin duyulması üzerine eğlenceyi yarıda kesmiştir. Onun, bilge deli {âkıllı mecnûn} Bühlül'den Cennette bir ev satın alarak yaptığı alışveriş yalnızca Arap edebiyatında değil, Kürt Ehl-i Hakk'ları arasında da anlatılır (bkz. s. 235 vd).

Siyasi içerikli rüyalar ve felaketlerin haber verildiği rüyalar gibi, kadınların, Allah'ın sevgili kullarının öleceğini önceden gördüğüne ilişkin de pek çok belge vardır (bkz. s. 242): Kahireli bir kadının, Nil'in yükselirken duracağı ve alçalışa geçeceği şeklindeki rüyası –sulamaya büyük ölçüde bağımlı olan Mısır ekonomisi için– bir felaketin önceden habercisi olmuştur.¹⁹

Sıradan kadınlara bile böyle rüyalar nasip olursa, imanlarıyla ünlü kadınlara ne rüyalar nasip olmaz ki!

¹⁷ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitāb al-manām*, no. 181; eksik bırakılmış sözcükler, metnin aslında okunamamaktadır.

¹⁸ Zübeyde ile ilgili hikâyeler, Ibn Şâhîn, *Kitābu'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 357, 359 ve 353'te bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Toufic Fahd, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois).

¹⁹ Annemarie Schimmel, *Alltagsnotizen eines ägyptischen Bürgers*, s. 127.

Bu konuda önemli bir rol oynayan bir kişi, Rabiâtü'l-Adeviyye'dir (ölm. 801). Basralı bu aşk mistiği, ölümünden kısa bir süre sonra yaldızlı yeşil brokardan bir giysi ve yaldızlı, yeşil saydam ipekten bir salla, bir adamın rüyasına girmiş, rüyayı gören kişi, "Ben hayatımda bundan daha güzel bir şey görmedim" diye eklemiş ve Allah'ın sevgili kulu Rabia basit bir kefen içinde toprağa verilmiş olduğu için gördüğü rüyaya çok şaşırılmış.²⁰ Rabia'nın belirleyici özelliği, sahip olduğu mutlak Allah sevgisidir; nitekim bir başka rüyada da şu şekilde görünür:

Nakledeler ki, onu rüyada gördüler ve "Münker ve Nekir denilen sorgu melekleri karşısındaki halinden bahset," dediler. Dedi ki: "O iki civânmerd zuhur edip de 'Men Rabbüke?' (Rabbin kimdir?) dedikleri zaman dedim ki: 'Hemen geri dönüp Hakk Teâlâ'ya deyiniz ki: Bunca halk içinde sen bir kocakarıyı unutmadın. Bütün cihanda sadece sana sahip olan biri olarak ben seni hiç unutmuyum? Ne diye birilerini gönderip 'Rabbin kimdir' sualini sorduruyorsun.'²¹

Ancak, işte tam da bu örnek niteliğinde imanından dolayı, arada sırada Rabia'nın da rüyalarında ibadet konusundaki en ufak kusurları bile yüzüne vurulur: Örneğin, bir gün rüyasında, birkaç meyvesi yere düşmüş bir ağaç görmüştür. Bu, o gün namaz kılariken birdenbire, acaba ekmek hamurunu mayaladım mı diye düşünmüş olmasının cezasıdır.²² Bilindiği gibi namaz, yalnızca kişi tamamen kalbini vererek kıldığında geçerlidir. Serrâc'ın *Mesârîf-ü'l-Uşşâk*'ında, buna benzer bir hikâye ayrıntılarıyla anlatılır.²³ Bu kitapta Rabia'nın anlatıldığına göre, ağır bir hastalık sırasında yatsı namazlarını kılamamış, onun yerine gündüz kaza etmiştir. Geceleri namaz kılmak yerine kaza etmeye, iyileştikten sonra da devam etmiştir.

"Derken gece bir rüya gördüm. İçinde köşkler ve güzel bitkiler olan bir bahçeye doğru yükseliyordum, bahçede dolaşırken güzelliği karşısında şaşırıyordum. Orada yeşil bir kuş vardı, bir köle kız, onu kovalıyordu; kızın güzelliği bana bahçenin güzelliğini unutturdu. Ona, 'Ne istiyorsun o kuştan, bırak.' 'Vallahi ben böyle güzel bir kuş görmedim' dedim." ... Birlikte bahçeyi kat eder, harika bir evin yanından geçerler; başka bir bahçe görürler; bahçede iki kadın koşuşturmaktadır. "Orada, ellerinde mangallar taşıyan, yüzleri inci gibi nedimelerle karşılaştık. Köle kız, 'Nereye böyle?' diye sordu. 'Falancaya gidiyoruz,

²⁰ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 52.

²¹ Attar *Tezkiret-ü'l-Evliya*, c. I, s. 73 [125]; yaşlı bir adamla ilgili buna koşut bir hikâye daha vardır, bkz. Hellmut Ritter, *Meer der Seele*, s. 567.

²² Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, s. 116.

²³ Serrâc, *Mesârîf-ü'l-Uşşâk*, c. I, s. 207 vd.

denizde şehit düştü' dediler. Kız, 'Bu kadın için biraz yiyecek kavurmaz mısınız?' dedi. Kadınlar, 'Ona da kısmet olmuştu, ama o vazgeçti' dediler. O zaman kız elini elimden çekti, önümde durdu ve şöyle konuştu:

Allah'ın kulları uykudayken, senin namazın ışıktır,
Ancak senin uykun, namazına çetin bir rakiptir.
Hayatın, doğru davranırsan, bir kazançtır,
Ancak harcanıp gitmekte ve her geçen gün yok olmaktadır.²⁴

Sonra ortadan kayboldu ve ben şafak sökerken uyandım ve vallahi onu düşündüm ve onu gözümün önünde canlandırımdı, şaşkına döndüm ve..."

Sonra Rabia düşüp bayılır.

Büyük Rabia bile, rüyasında çevresindeki insanlara sürekli üzüntüyü tavsiye eden çağdaşı Şevâne'ya hayranlık duymaktadır; bir rivayete göre, "varlığıyla Cenneti şerefliendirdiği için" Şevâne Cennet sakinleri tarafından şaşaalı bir biçimde karşılanmıştır.²⁵

Bundan bir yüzyıl sonra, İslam tarihindeki en heyecan verici tasavvufi rüya deneyimlerinden birine rastlıyoruz. Konu, Tirmizli (Tirmiz; bugünkü Afgan-Özbek sınırı yakınlarında) büyük mutasavvıf Hakîm Tirmizî'nin (ölm. 932) eşinin gördüğü rüyalarıdır. Tirmizî o zamanlar, irşat rüyasının (bkz. s. 279) ardından, ağır bir biçimde ve zor koşullar altındayken vatandaşlarının dinsel lideri konumuna erişmektedir; karısı hakkında, "Rüya üstüne rüya görüyordu, rüyalar bir mesaj gibiydi" diye anlatır.²⁶ Tirmizî'nin oldukça zor bir devredeyken, karısı bir gün ona şöyle der:

"Rüyamda evin dışındaki yolun üstünde havada duruyordum. Orada kıvrıcık saçlı, beyaz giysili,

²⁴ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitāb al-manām*, no. 233'te, hikâyeyi daha kısa bir şekilde vermekte ve nur, yani 'ışık' yerine, birr, yani 'iyilik, dindarlık' diye okumaktadır.

²⁵ Margaret Smith, *Rabia the Mystic and Her Fellow Saints in Islam*, s. 179; Gazâlî, *Ihya*, c. IV, s. 354.

²⁶ Bernd Radtke, *al-Hakîm at-Tirmidî, ein islamischer Theosoph*, s. 7-10, Tirmidî, *Hatmü'l-Evliya*, s. 23; Melek, rüyasında onunla Farsça konuşur. Ayrıca bkz. Sara Sviri, *The Taste of Hidden Things*, bölüm 3 (Tirmizî'nin karısının en önemli rüyalarının kolay okunan bir çevirisi). Tirmizî'den yüzyıllar sonra ve binlerce mil uzakta, Batı Afrika'da da bir kadının, kocasını nasıl rüyalar yoluyla cihat için yüreklendirdiği anlatılmaktadır: Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," N. Levtzion *Conversion to Islam* içinde, s. 234.

ayakları takunyalı genç bir adam vardı. Ben onun önünde durmuştum, o bana havadan 'Kocan nerede?' diye seslendi. 'Dışarı çıktı' dedim. 'Söyle ona, Sultan'ın emri: Adaletli davran' dedi. Sonra kayboldu."

Uzun bir rüyasında bu kadın, kocasının kendilerini halk uğruna feda edecek olan kırk kişinin önderi olacağını öğrenir; bunu ona, rüyada ordularıyla görünen Sultan bildirir. Bu teşvikler her seferinde daha açık hale gelmektedir ve kadın, kocasının manevi gelişimine kendisi de katılır. Beyaz giysili adam arada sırada ortaya çıkar; bu adam belki de Hızır'dır. Ümm Abdullah'ın (Tirmizi'nin eşi böyle adlandırır) anlattığı aşağıdaki rüya, oldukça zengindir:

"Bilmediğim bir yerde, büyük bir göl gördüm. Gölün suyu, pınar suyu gibi berraktı. Suyun yüzünde üzümler göründü, tertemiz yeşil üzümler. İki bacımla birlikte gölün kenarına oturmuş, salkımlardan üzümleri koparıp yiyorduk, bacaklarımız suyun üzerinde sallanıyordu; suya girmiyor, yalnızca suyun yüzeyine dokunuyorduk. En küçük kız kardeşime, 'Burada oturmuş bu üzümleri yiyoruz ama, bunları bize veren kim?' dedim. O anda kıvrıkcık saçlı, beyaz sarıklı bir adam bize doğru geldi; sarığın altından saçları dışarı çıkmıştı, giysileri de beyazdı. Bana, 'Böyle gölün, böyle üzümlerin sahibi kim olur?' diye sordu. Sonra beni elimden tutup kaldırdı ve kardeşlerimden biraz ötede bana dedi ki, 'Muhammed ibn Ali'ye (kocana) söyle, şu ayeti okusun: 'Kıyamet gününde adil teraziler kuracağız, öyle ki hiç kimsenin başına zerre kadar adaletsizlik gelmeyecek (sure 21:47).' Bu terazide ne ekmek ne un, bunun -dilini gösterdi- konuştukları tartılacaktır; o da bununla ve bununla -ellerini ve ayaklarını gösterdi- tartılacaktır. Bilmiyorsa ki fazla konuşma, şarap içmek kadar sarhoş edicidir.' Ona, 'Bana adını bağışlar mısın?' dedim. 'Yeryüzünün üstünde yürüyen meleklerden biriyim, mekânımız Kudüs'tür' dedi. Sonra sağ elinde taze yeşil mersin dalları gördüm, öbür elinde de ıtırılı otlar vardı. Benimle konuşurken bunları elinde tutuyordu.

'Biz dünyanın üzerinde dolaşır, ibadet edenleri ziyaret ederiz. Bu güzel kokulu otları, sâdıkların (es-sâdikun) kalbine yerleştiririz ki, amel eyleyip ibadet etsinler. Bu mersini en sadık insanların ve şüphe duymayanların kalbine yerleştiririz ki, doğruyu eğriden ayırt edebilsinler. Bu kokulu otlar (yalnızca) yazın böyle görünür, ama mersin her daim yeşildir, yaz kış değişmez. Muhammed ibn Ali'ye, 'Bunları istemez misin?' diye sor', bunu derken mersini ve otları gösterdi. Sonra dedi ki: 'Allah, müminlerin imanını öylesine yükseltebilir ki, artık dindarlığa ihtiyaçları kalmaz. Ancak o, onlara, dindar olmalarını buyurmuştur ki onu bilsinler.'

'Ona, 'evini temizle' de' dedi. Ben, 'Ufak çocuklarım var, onun için evimi pek fazla temiz tutamıyorum' dedim. Bana, 'Sidikten temizlemeyi kastetmiyorum. Bunu kastediyorum' dedi ve dilini gösterdi. 'Peki bunu ona niçin kendin söylemiyorsun?' diye sordum. '(Onun işlediği) ne büyük ne de küçük bir günahtır. İnsanların gözünde bu küçük bir günah, ama onun için büyük bir günahtır. Niçin bu günahı işlesin ki?' dedi. Sonra mersin tutan elini oynattı ve 'Bu henüz ondan uzak olduğu için' dedi.

Ondan sonra, tuttuğu demetten biraz mersin kopardı ve bana verdi. 'Bunları kendime mi saklayayım, ona mı vereyim?' diye sordum. Güldü ve dişleri inci gibiydi: 'Bu senin. Elimde tuttuklarımı ise ben

ona kendim veririm. Bu, ikiniz için birden; çünkü siz ikiniz aynı yerde birliktesiniz. Ona söyle: Bu ona son öğüdümdür. Huzur sizinle olsun!"

Sonra ekledi: 'Allah siz kız kardeşlere, dindarlığınız ve dualarınız için değil, kalbinizin temizliği için yeşil bahçeler armağan etsin.' 'Bunu neden kız kardeşlerimin önünde söylemiyorsunuz?' diye sordum. 'Onlar senin gibi değiller ve sana benzemezler' diye cevap verdi. Sonra, 'Huzur seninle olsun!' dedi ve uyan-dım."

Buradaki mersin ve taze ot simgeselliği, tamamen geleneksel yorumlara uymak-tadır (bkz. s. 81 vd).

Ümm Abdullah'ın kocasına anlattığı bir sonraki rüya, son derece etkileyicidir: Bu, kurumuş ve yaşlı, kocaman bir ağacın rüyasıdır; ağacın gövdesinden bir çift taze dal yeşerir. Sonra ağaç büyüyüp serpilir, dalları salkım salkım üzümle doludur; Ümm Abdullah, bunun, onun özel ağacı ol-duğunu anlatır. Ağacın gövdesinden su fışkırmakta, bu su bir kayanın içindeki boşluklara akmaktadır. Kadına, bundan önce kumun üstünde duran ve kurumuş olan, şimdiye yeşeren bu ağacı korumak is-teyip istemediği sorulur. Yeşil bir kuş, daldan dala zıplamaktadır, üzerine konduğu dal yeşermektedir; ağacın en tepesindeki dala ulaştığında, tüm ağaç canlı bir yeşillikle kavuşmuştur ve kuş şöyle şakımak-tadır: "Allah'tan başka ilah yoktur." Kadın bir üzüm koparmak ister, ama olgunlaşana kadar beklemesi söylenir.

Simgesellik açıktır: Yaşamın simgesi olan ağaç, Cennetsel yeşil renk, yaşam dolu su ve yeşil can kuşu; bunların hepsi gelecekteki manevi huzura işaretler ve kendini kocasına manevi destek olmaya adanmış sâdık kadın, onun eserinin bir gün olgun meyveler vereceğinden hiç şüphe duymamaktadır.

En sonunda, bir gece eşiyle birlikte damda yataırken bir rüya görür. Rüyasında sesler duyar, damın köşesi aşağı bükülür ve böylece kendisi yere inebilir. Faslı genç bir kadının irşat rüyasında da aynı motif karşımıza çıkmaktadır (bkz. s. 207). Gülüm-seyen iki kişi ona, kocasının ricâlullah hiyerarşisinde "payandalarından" biri olduğunu ve yeryüzünde Allah'ın büyük ihsanına sahip olacağını bildirirler. Kim olduklarını sorunca, "Muhammed Ahmed (İslam peygamberi) ve İsa" derler. Kocasına, ona "yaşayan ev"i, yani Kâbe'nin verildiğini haber vermeye gön-derilir. Yani, kocası İslamdaki en yüksek mukaddeslik durumuyla bağlantılıdır. "Payanda" olarak da seçilmiş yedi kişiden birisi olmaktadır; bu yedi kişi, ricâlullah hiyerarşisinin üçüncü basamağını oluştururlar Tirmizî bunu *Kutsallığın Damgası* adlı eserinde bu şekilde işlemiştir.

Ümm Abdullah rüyalarında, Peygamberin gelip eşiyle kendisinin yanına uzandığını da görür. Bir başka seferinde, Peygamber gelip onun elini öper. Onun bu yakınlığından etkilenen Ümm Abdullah, ni-hayet ona, muzdarip olduğu göz iltihabını anlatır; Peygamber de kendisine, eliyle gözünü kapatıp belli bir duayı tekrar tekrar okumasını öğretir. O andan itibaren, Ümm Abdullah bu duayı ısrırap ve zorluklarla

karşılaştığında uygular ve sonuç alır.

Tirmizî'nin aktardığı karısına ait son rüya, Tirmizî'nin değil, karısının mistik yaşamının zirveye ulaşmasıyla ilgilidir. Ancak burada, anlaşıldığı kadarıyla bir rüya değil de daha çok günlerce süren bir sırrı deneyim söz konusudur; bu deneyim sırasında kadın tam anlamıyla ışıkla dolup taşmış, ilahi ihtişamı, kudreti ve güzelliği deneyimlemiş, on gün boyunca kendisine ilahi isimler açıklanmıştır, ta ki "ince, lütufkâr, hatırşinas" anlamına gelen el-Latif ismine ulaşınca kadar (ki bu isim, bazı Faslı kadınların gözünde özel bir öneme sahiptir).

Tirmizî'nin eşi bir yerde kocası için bir medyum görevi görmüşse de başka sûfi ailelerinde de kendini bu yola adanmış ve kısmen dindarlıkta kocalarını gölgede bırakan kadınların adı geçer. İbn Arabî'nin (ölm. 1240) eşlerinden biri de Allah yolunu aramıştır.²⁷ "Ariflere benzer karım Meryem ... bana dedi ki: 'Rüyamda birini gördüm, rüyetlerimi sık sık ziyaret eden bir adam, ama duyular dünyasında ona hiç rastlamadım. Bana, 'Bu yolu yürümek istiyor musun?' diye sordu. 'Tabii ki istiyorum, ama ona nasıl ulaşabileceğimi bilmiyorum' diye cevap verdim. O, şöyle dedi: 'Beş şey sayesinde: tevekkül, iman, sabır, kararlılık ve doğruluk.'"

XVII. yüzyılda Üsküp'te yaşamış dindar bir Türk kadını olan Asiye Hatun'un deneyimleri de Ümm Abdullah'inkilere benzer. Başka örneklerde ermiş ya da ermişliğe yakın derecedeki insanlar kendi rüyaları ya da öldükten sonra rüyada görünmeleri yoluyla diğer insanlara yol gösterirken, bu Türk kadınının mektuplaşmaları, kadınların da kendi rüyalarının tam olarak hesabını vermeye çalıştıklarını gösterir. Bu durum sûfilerin ve siyasetçilerin rüya günlükleriyle kıyaslanabilir.²⁸ Asiye Hatun Halveti tarikatındandır ve bu tarikatın zengin bir rüya edebiyatı mirası vardır. Tarikatın şeyhi Uziçe'de yaşamakta, Asiye Hatun onunla Üsküp'ten yazışmaktadır; amaçlarından biri de Allah'ın en önemli yedi ismini (esma-yı seb'a)* öğrenmektir. Rüyalarında pek çok kez, Peygamber ona şeyhinin mevkiinin yüksekliğini belirtmiş, bazen güzel kadınlar ona ilerlediği yolda kaydettiği aşamaları belirtmişlerdir. Bazen rüyasında, yılanların ve çalılırların olduğu bir bahçeden geçtiğini de görür ve bunun, işlediği günahları simgeliyor olmasından korkar. Ancak kendisine, bunun dünya yaşamını simgelediği açıklanır. (Bu yaşam, diğer örneklerde sık sık çirkin, tiksindirici,

²⁷ Claud Addas, *Quest of the Red Sulphur*, s. 86.

²⁸ Cemal Kafadar, "Mütereddid Bir Mutasavvıf. Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri 1641-1643", s. 197, 301.

* Halvetilikte yedi isim şöyledir: Tehlîl, Allah, Hû, Hayy, Hakk, Kayyûm, Kakhâr-yn.

kurnaz bir yaşlı kadın şeklinde görülür.) Asiye'nin rüyalarında her zaman, iyi insanlar güzel, kötü insanlar çirkindir.

Kendi evinde bir hazine görme motifi, Asiye için de söz konusudur; rüyasında, 'Evinde bir define var!' şeklinde bir haber alır, bir kuyunun içinden bir merdiven iner, sonra hafif bir rüzgâr onu Medine'ye taşır ve Asiye, Peygamberin kabrinde, onun şefaati için dua eder.

Özellikle ilginç olan bir nokta, onun şeyhine olan sevgi bağını deneyimlediği rüyalarıdır: Şeyhi "onu o kadar sıkı kucaklar ki, kendisini hamur gibi hisseder." Kendisine söylendiğine göre, Ömer ibn Hattâb Müslüman olduğunda Peygamber de onu böyle kucaklamıştır. Rüyasında, evlendirileceğini görüp de buna karşı çıkınca, rüyadaki Veysî Efendi²⁹ ona, kendisini Şeyh Müslîhüddin Efendi ile nikahladığını söyler. Hatta dahası, Asiye kendini, Peygamberle evli gibi hisseder. Ortaçağ Hristiyan mistisizminin gayet iyi tanıdığımız gelin figürü, burada, seven bir ruhun Peygamberle olan ilişkisine uyarlanmış bulunmaktadır. (Zaten daha sonraki zamanların tasavvufi şiirlerinde, Peygamberden genellikle ruhun güveyi olarak bahsedilir.)

Böylece, rüyalarıyla birlikte esma-yı seb'a'nın sırlarına erişmiş de ilerler; bu isimlerin üçüncüsüne kadar gelir. Şeyh ise, peygamberliğe özgü gerçeğin ya da nur-i Muhammed'in bir tezahürüdür. Zira Asiye Hatun en etkileyici rüyasında, şeyhin göğsünde parıltıyan bir ayna görür ve bunu sonra kendi elinde tutar (bkz. s. 214).

Yukarıda değindiğimiz kadın rüyaları tarihsel açıdan belgelenmiştir ve bunlara daha pek çok başka örnek eklenebilir. Ancak masallarda ve efsanelerde de rüyaya giren ya da rüya gören kadınlar söz konusu olur. Bakireler bir rüya nedeniyle âşık olur ya da rüyalarında Peygamberi görünce Müslüman olurlar (bkz. s. 141); böyle konular, Osmanlı fetihleri hakkındaki menkıbelere bile işlemiştir: Aydos'taki Hristiyan hükümdarın kızı, rüyasında Peygamberi görür: Pis bir çukurdan dışarı çekilip kurtarılır, birisi onu yıkayıp temizler ve ona saf ipekten giysiler verir. Genç kadın, bu rüyayı yorumladıktan sonra Türk istilacıların tarafında yer alır, bu da onların Aydos Kalesi'ni alabilmelerini sağlar.³⁰

Farsça *Şehnâme*'de, bir insanın kurtarılmasında ya da tehlikeli bir bölgenin keşfinde kadınların rolü vardır. Örneğin, zorba hükümdar Dahhâk'ın barındığı yeri rüyasında görerek ortaya çıkaran kişi bir genç kızdır.³¹

Mezarları kutsal birer ziyaretgâh olan ve kendilerine güvenenlere kudretlerini

²⁹ Bu Veysî'nin, *Hâbname*'nin yazarı olan Veysî olması mümkündür, çünkü o 1682'de ölmüştür ve eğer rüyada görünen o ise, bu, zamansal olarak hikâyeye az çok uygun düşmektedir.

³⁰ Paul Wittek, "The Taking of Aydos Castle," *Arabic and Islamic Studies*, s. 662-672.

³¹ John Renard, *Islam and the Heroic Image*, s. 199

gösteren ermiş kadınlar, geleneksel anlatımlarda önemli bir yere sahiptir: Kahire'nin kadın ermişleri –Sitt Rukayye, Sitt Zeyneb ve Seyyide Nefise– Mısır'ın menkıbe ve halk hikâyelerinde, örneğin Baybars Hikâyesi'nde olduğu gibi tamamen etkin bir biçimde kahramanın hayatına karışır, ona rüyasında önemli bilgiler verirler. At hırsızlığının aydınlatılması gibi gayet dünyevi bir olayda bile.³² Seyyide Nefise, saygısından türbesinin önünde durmuş olan dindar bir duacısına, ondan sonraki gece rüyasında, odanın içine girip karışısına oturmasına izin vermiştir.³³ Bunun dışında Fâtıma Kumî'nin rüyalarda hastalıkları iyileştirmesiyle ilgili çok sayıda mucize kaydedilmiş bulunmaktadır; Fâtıma'nın memleketindeki türbesine giden ziyaretçileri, rüyalarında onu görerek en ağır hastalıklardan kurtulmuş ve bazen de bu tür bir deneyim sonucunda Müslüman olmuşlardır (bkz. s. 147).³⁴

3. DOĞUM ÖNCESİ KEHANETLER

Hangi kadın doğacak çocuğu için iyi bir gelecek ümit etmez? Hamilelik sırasında görülen pek çok rüya aktarılmıştır. Peygamberin annesi Âmine bile bir rüya sayesinde oğlunun büyüklüğünü haber almıştır: Rüyasında biri ona şöyle söylemiştir: “Sen bu halkın efendisini teslim aldın; o doğduğunda de ki: ‘Onu kem gözlerden tek olan Allah'ın himayesine veririm!’ Ve onun adını Övgüler Alan Muhammed koy!”³⁵ Ayrıca, rüyasında, çocuğa bir muska takması gerektiğini görüp, sabahleyin o muskayı gerçekten başucunda bulduğu da anlatılır.³⁶

Rüyalar, çocuğun cinsiyetini ya da karakterini bildirebilmektedir: hamile bir kadın rüyasında kılıç görürse bir erkek çocuk dünyaya getirecek demektir; buna karşılık inciler kız çocuğuna işarettir; İran'da bu anlama gelir. Rüyadaki bir yakut da erkek çocuk müjdecisidir. Doğum için gün sayan anne rüyasında İsa'yı görürse, oğlu büyük bir doktor olur.

Bazen bir rüya gebeliği müjdeler. Bu temaya, gebe kalmak için gerekli yöntemin

³² Helmut Wangelin, *Das Volksbuch vom König az-Zahir Baibars*, s. 20, 36, 38, 46.

³³ Jonathan Katz, “An Egyptian Süfi Interprets His Dreams: Ibn ‘Abd al-Wahhab al-Sha‘rani, 1493-1565,” *Religion*, no. 27, 1 (1997).

³⁴ Zohre Sadeghi, *Fatima von Qum*.

³⁵ Ibn Ishak, Almanca çevirisi: Rotter, *Das Leben des Propheten*, s. 12.

³⁶ Mohammad al-Gawhari, *Die Gottesnamen im magischen Gebrauch in den al-Buni zugeschriebenen Werken*, s. 10.

bir rüya yoluyla öğrenildiği masallarda sık rastlanır. Gerçekte de buna benzer durumlar söz konusu olmaktadır: Kuzey Afrikalı büyük sûfi Şeyh Alevî'nin annesinin gördüğü rüyada, Peygamber ona gülümsemiş ve elinde tuttuğu nergisi kendisine atmış, o da çiçeği saygıyla almıştır. Birkaç hafta sonra (1869), oğluna hamile kalmıştır.³⁷

Geleneksel dilbilimsel yorumlama tarzına göre, rüyada ip görmek, gebeliğe işaret eder (çünkü *habl*, yani "ip" kelimesi ile, *hâbile*, yani "gebe" kelimesi aynı kökten gelir). İple ilgili bir rüyaya ait somut bir hikâye de vardır:

Bir Arap kadını, rüyasında, siyah bir ip doğuracağını ve bu ipin insanları boğacağını görür. Bu rüya, onun son derece sivri dilli bir şair dünyaya getireceği, bu şairin iğneleyici hicivlerinin insanları derinden yaralayacağı şeklinde yorumlanır; bu nedenle, *cerîr*, yani "ip" ismi ona uygun olacaktır. Gerçekten de, Cerîr, Arap edebiyatının ağız en çok laf yapan ve en sözünü esirgemeyen şairlerinden biridir ve meslektaş Ferezî'den (ölm. y. 732) ile kırk yıl boyunca sürdürdüğü edebi düşmanlıkla ünlüdür.³⁸

Büyük fıkıh âlimi Şafî'nin (ölm. 820) annesinin gebeliği sırasında gördüğü rüya, daha olumludur: Rüyasında gövdesinden bir yıldız çıktığını, yıldızın ısıltılar saçarak patladığını, kıvılcımların büyük kısmının ise Mısır'a düştüğünü görmüştür. Oğlu, İslam dünyasının orta ve Güney bölgelerinde hüküm süren en yaygın mezhebin kurucusu olmuştur. Şafî Mısır'da gömülüdür; kabri dinsel hayatın merkezlerinden biridir.³⁹

Bu çeşit rüyalar arasında, Abbasi devrinden aktarılanlar da vardır; bunlarda, beklenen çocuğun siyasi gelişmelerde oynayacağı rol belirtilir. Örneğin, Abbasi yönetimini sağlam temellere oturtmayı başarmış olan Halife el-Mansûr'un (saltanatı 754-775) annesi, rüyasında bağrından bir aslanın çıktığını, kükreyerek gerindiğini ve birçok başka aslanın gelip, onun önünde eğildiğini görmüştür. Bu, el-Mansûr'un kimsenin buyruğuna girmeyen hâkimiyetinin habercisidir.⁴⁰

Bundan bir kuşak sonra, Hanım Sultan Zübeyde, Harun Reşid'in iki ayrı kadından olan iki oğlu Emin ile Me'mûn arasındaki rekabet sorununu önceden rüyasında görür. Mes'ûdî (ölm. 906) bu hikâyeyi ayrıntılarıyla anlatmış, bunu yaparken de

³⁷ Martin Lings, *A Sufi Saint of the 20th Century*, s. 48.

³⁸ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 352.

³⁹ Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 64.

⁴⁰ Toufic Fahd, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Cailliois), s. 352. Toufic Fahd, bu makalesinde, Mehdi'nin oğulları Hadi ve Reşid ile ilgili olarak gördüğü rüyaya da değinmektedir.

söylediğine göre kendinden önceki Medâ'inî (ölm. 840) gibi tarihçilerin anlattıklarına dayanmıştır.⁴¹

"Hanım Sultan, Muhammed Emin'e gebe kaldığı gece, rüyasında, odasına üç kadının girdiğini gördü. Kadınların ikisi sağına, biri soluna oturdu. Bir tanesi ona yaklaştı, elini karnına koydu ve (Arap geleğinde kahinlerin normalde yaptığı gibi kulağa hoş gelen bir kafiyeyle) şöyle dedi: 'Güçlü, gururlu bir hükümdar; muazzam cömertlikte; boyunduruğu ağır; buyruğu sert.' Sonra, ikinci kadın aynı şeyi yaptı ve şöyle konuştu: 'Ciddiyeti az bir hükümdar; kılıcı keskin; dostluğu namert; emirleri acımasız; alınyazısı ona ihanet edecek.' Üçüncü kadın da ikincisi gibi yaparak şunları söyledi: 'Sefahate düşkün bir hükümdar; çok müsrif; çelişkisi çok, adaleti az.'

Ümm Cafer Zübeyde şöyle dedi: 'Dehşet içinde uyandım. Daha sonra, Muhammed Emin'i doğurduğum gece gelip çatınca, başlangıçta olduğu gibi, uyurken bana geldiler, başucumda oturup yüzüme baktılar. Bir tanesi, 'Güzel bir ağaç; ıtırly bir Cennet bitkisi; çiçekli bir bahçe' dedi. Sonra ikincisi, 'Köpüren bir kaynak, ama kısa ömürlü olacak, hızla tükenecek ve çabuk zamanı geçecek' diye konuştu. Üçüncüsü ise 'Kendisine düşman; güçsüz; çabuk kanacak; pek kısa zamanda tahtından indirilecek' sözlerini söyledi.

Uykumdan uyandım; dehşete kapılmıştım, cariyelerimden birine bunları anlattım. Bana, 'Uyurken olur böyle şeyler. Ev cinlerinin kötü bir oyunudur' dedi.

Muhammed'i süten kestiğim sıralarda, yatak odamdaki beşiğinin içinde yatarken, yine bana gelip başucumda durdular, oğlum Muhammed'e döndüler ve bir tanesi, 'Zorba bir hükümdar; müsrifin biri; dedikoducu; etkisi büyük; çabuk mahvolacak' dedi. İkincisi, 'Münakaşa edilen bir hatip; çareyi kaçmakta bulacak bir savaşı; emellerine ulaşamayan biri; üzgün ve kederli' diye konuştu. Üçüncüsü ise şunları söyledi: 'Mezarını yaptırın, tabutunu hazırlayın, kefenini hazırlayın; çünkü onun için ölüm yaşamaktan daha hayırlı.'

Zübeyde şöyle anlattı: 'Uyandım; oğlum için üzüldüm, endişeleniyordum. Rüya yorumcularına, müneccimplere sordum, hepsi mutlu olacağını, hayatta kalacağını ve uzun yaşayacağını söylediler. Ama kalbim, bunlara bir türlü inanmıyordu. Sonra sakinleşip kendime hâkim oldum ve 'Acaba bir annenin şefkati, dikkati ve özeni kaderi tersine çevirebilir mi ya da bir insan, sevdiği kişiden ölümü uzaklaştırabilir mi?' diye sordum."

Bu kadınların (ki İslam dünyasında bu deyimler bulunsaydı onlara ecel perisi ya da kader Tanrıçası diyecektik) üç kez yinelenen ziyareti boşuna değildi; Harun Resid'in ölümünden sonra, Zübeyde, Emin'in Me'mûn'la olan çekişmesini, yenilgisini

⁴¹ Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb*, c. III, s. 416-18.

ve 813 yılında da ölümünü gördü. Kendisi ise, 831 yılında yetmiş yaşındayken öldü.

Annenin rüyası, bazen babayı konu alır. Delhili müceddit kalamcı Şah Veliyullah (ölm. 1762), bu tür bir olay nakleder; annesi, kendisini sütten kestiği sırada bir rüya görmüştür: "Harika bir yaratık, babama geliyormuş; bu, bir kuşmuş, gagasında bir kağıt varmış, kağıdın üstünde altın yaldızlı harflerle Allah'ın adı yazılmış. Sonra babama, gagasında kağıt tutan bir başka kuş daha gelmiş. Bu kağıtta şöyle yazıyormuş: 'Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla. Muhammed'den sonra peygamberlik mümkün olsaydı, onu peygamber yapardık. Ancak peygamberlik, Muhammed'le sona erdi.' Metrin sözcükleri ya da en azından anlamı, bu imiş. İlk kuşun gagası kırmızı, vücudunun geri kalanı ise bir kumrununki gibi toz rengindeymiş. Öbür kuşun geri kalan yerleri ise bir papağan gibi yeşil renkteymiş."

Şah Veliyullah bu rüyayı, (göreceğimiz gibi pek de mütevazı olmayan bir biçimde) aşağıdaki gibi yorumlamıştır:

Irfanın kurallarına göre, rüyanın doğru yorumu şudur: Birinci kağıt, babamın mükemmelliğini göstermektedir, zira o fenâfillah olmuş bir insandı. Toz rengi, metafizik spekülasyonlarla ilgilenmeyen bir insanın söz konusu olduğunu gösterir. Çünkü kumrunun ve üveyiğin ötüşleri hoştur, ama çok fazla ötmezler. Diğer kağıt, sahip olduğum mükemmeliyetleri gösterir, bu da, Peygamberin meziyetlerini analiz edebilme yetisidir. Yeşil renk, metafizik soruları ikna edici bir şekilde çözebilen, konuşan papağan gibi biriyle ilgilidir.⁴²

Papağan, Doğuda "tatlı dilli" olarak nitelendirilir; arkasında bir insanın konuştuğu bir aynanın önüne konursa, papağanın konuşmayı öğrendiğine inanılır. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz ki, Hatemül-Enbiya olan Muhammed'le birlikte Allah'ın vahyi kesin olarak son bulduğu için artık peygamber olamasa da Şah Veliyullah, Peygamberin özelliklerini açıklama ödevini üstlenmiştir.

Bir kahramanın doğacağına ilişkin kehanetlerle ilgili kayıtlar, Yakındoğu'da olduğu gibi başka bölgelerin mitlerinde de yer alır. Firavun'a Musa'nın doğumunu, İran mitinden Dahhâk'a gelecekte kendisini mağlup edecek olan Ferîdûn'un doğumunu önceden haber veren rüyalar, bu türe örnektir. Afrika mitlerinde de, Batı Afrikalı bir kahramanın babası, oğlunun gelecekte ne kadar büyük birisi olacağını

⁴² Şah Veliyullah, *At-Taḥṣīn al-İlāhiyya*, c. II, s. 154; J. M. S. Baljon, *Religion and Thought of Shāh Walī Allāh Dihlāwī*, s. 3. Müfessir ve müerriif Taberi'nin babası, oğlunu rüyasında, Peygamberin yanında oyun oynarken görmüş, buradan, oğlunun bir gün Peygamber'in dininden yana çıkacağı ve şeriatı savunacağı sonucuna varmıştır.

rüyasında görür;⁴³ Bir Malezya hikâyesinde ise, bir baba, çocuğunun başı⁴⁴ üzerinde ayın süzüldüğünü görür ve bu, çocuğun gelecekte üstleneceği liderlik rolüne işaret eder. Türk-Moğol geleneğindeki rüya simgeselliği hayli ilginçtir: Moğol Katşuli'nin rüyasında, Kubilay Han'ın giysisinden arka arkaya üç yıldız yükselip söner, çok parlak dördüncü bir yıldız ise yarıp ikiye ayrılır: Bu, geleceğin Cengiz Han'ıdır. Katşuli'nin daha sonra gördüğü ikinci bir rüyada, yedi yıldız çıkar, onların ardından da daha parlak olan bir sekizinci yıldız gelir: Bu, Cengiz Han'dan sekiz nesil sonra gelecek olan Timur'dur.⁴⁵

Hatta örnek vermek için XIV. yüzyıla kadar gitmemiz gerekmez: Söylendiğine göre, Pakistanlı Nobel Fizik Ödülü sahibi Abdüs Selam'ın (ölm. 1996) babası da, oğlunun büyük bir insan olacağını rüyasında görmüştür.

⁴³ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion), s. 235.

⁴⁴ John Renard, *Islam and the Heroic Image*, s. 135-36.

⁴⁵ Tilman Nagel, *Timur*, s. 177.

V. BÖLÜM

1. DİNSEL KONULAR

“İçinde Allah’a hamdû sena edilen bir rüya, hayal ürünü olamaz.” Bu sözleri, Ibn Sa‘ûd, rüyasında Muhammed Esed’in ezan okuduğunu gördüğü zaman söylemiştir; rüya sayesinde, Ibn Sa‘ûd, aslen Avusturyalı olup sonra İslam dinini kabil eden bu kişinin gerçekten Müslüman olduğuna inanmıştır.¹

Bu, özellikle dikkate değer bir belirlemedir, zira ezan da Peygamber zamanında bir rüya sayesinde yürürlüğe girmiştir. Ondan önce, müezzinler, inananlara namaz vaktini hatırlatmak için ev ev dolaşırlardı; ancak, Müslümanların sayısı arttıkça, bu giderek zorlaştı. Bir boru ya da çingırak kullanılıp kullanılmayacağı tartışılmaya başlandı. O sıralarda, Müslümanlardan biri, rüyasında yeşil giysili, elinde çingırak tutan bir adam gördü ve ona, Müslümanları namaza çağırabilmesi için çingırağı kendisine satıp satmayacağını sordu. Ancak adam ona, “sana daha iyi bir tavsiyem var” dedi, “Üç kez şöyle seslen: ‘Tanıklık ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur, tanıklık ederim ki Muhammed onun elçisidir. Haydi namaza, haydi namaza, haydi selamete, haydi selamete. Allah en büyüktür. Allah’tan başka ilah yoktur.’” Rüyaı gören kişi, uyanınca, gördüklerini Peygamber’e anlattı, Peygamber de, sesinin güzelliğiyle tanınan Bilâl Habeşî, rüyada öğretilen ve bugün hâlâ tüm Müslüman ülkelerde kullanılan bu sözleri okumakla görevlendirdi. Kısa bir süre sonra, Ömer ibn Hattâb koşup geldi ve kendisinin de aynı rüyaı gördüğünü bildirdi.²

Dinsel vecibelerin gerektirdiği seremonilerden Peygambere ve meleklerle varıncaya dek, dinle ilgili her şey, hatta tarifi imkânsız görüntüsü olmasına rağmen Allah bile rüyalara konu olabilmektedir.³

¹ Mohammad Asad, *Der Weg nach Mekka*, s. 201.

² Allâhü ekber Allâhü ekber, Allâhü ekber Allâhü ekber. Eşhedü en lâ ilâhe il-l’Allah, Eşhedü en lâ ilâhe il-l’Allah. Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah. Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah. Hayya-el-esselâ, Hayya-el-esselâ. Hayya-el-felâh, Hayya-el-felâh. Allâhü ekber Allâhü ekber, lâ ilâhe il-l’Allah –yn.

³ Ibn Sa‘d, *aṭ-ṭabaqât al-kubrâ*, c. I, s. 7, Ibn Ishak, Rotter çevirisi, *Das Leben des Propheten*, s. 112.

⁴ Bundan sonraki tüm genel bilgiler, Nablusî’nin *Ta’tirü’l-Enâm fi’ta’birü’l-Menâm*’ındaki ve Ibn Şâhîn’deki, ilgili paragraf başlıkları ve isimlerden alınmıştır.

MELEKLER

Klasik yoruma göre, rüyada melek görmek o kişinin hacca gideceğini gösterir; melekler selamet ve sevinç vaat ederler. Eger melekler bir pazar yerinde dolaşıyorlarsa, insanların yanlış ölçü ve ağırlıklar kullanmalarını engellemek içindir. Ancak, melekler dişi olarak görülürse, hele de rüyada eglenceyle ya da buna benzer hafifmeşrep işlerle meşgullerse, bu çok fenadır!

Bu yorumlarda bulunan Sünni rüya tabircileri, eğer Şirazlı mutasavvıf Ruzbihan-ı Baklı'nın (ölm. 1209) rüyetlerinden haberdar olsalardı, herhalde şaşkınlıktan küçük dillerini yutarlardı,⁴ zira o rüyasında melekleri sık sık, "genç Türkler kadar güzel" (Bu o zamanlarki güzellik idealiydi) ya da kadın giysileri içinde, uzun örgülü saçlı, neşeyle şarkı söyler halde görmüştür... (Ancak, günümüzde kimi objektif Şarikiyatçılar da, Baklı'nın buram buram romantizm kokan rüya kayıtlarına –daha doğru bir deyişle rüya hikâyelerine– oldukça eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve bunların gerçekten görülmüş rüyalar olmadığını düşünmektedirler.) Korku uyandıran iki kabir meleği Münker ve Nekir'in, bu Şirazlı ehl-i rüyete rüyasında ud çaldıklarına (no. 37), insan rüyasında görse inanmaz, değil mi?

Cebrail'in yeşil süsleri olan kırmızı ipekliler içinde rüyaya girmesi (no. 68), daha inandırıcı bir durumdur; zira Cebrail'in görünmesi mutluluğu, başarıyı, uzun ömrü ve hastalar için iyileşmeyi simgeler. Mikail'in olduğu rüyalar da benzer şekilde yorumlanır; bu melek halk geleneğinde başka konularla olduğu kadar rızkın dağıtılmasıyla da ilgilidir.

Rüyasında ölüm meleği Azrail'i gören tövbe etmelidir; çünkü ölüm yaklaşmıştır; Kıyamet Günü suru üfleyecek olan İsrafil ise uzun bir ömrü müjdelir.

HAC ZİYARETİ

Mekke, Kâbe ve genel olarak hac ziyaretiyle ilgili rüyalar önemlidir. Rüyada Kâbe'yi görmek, Müslüman cemaatin önderi olan imama işaret eder. Rüyada, Kâbe eğer Mekke dışında bir yerde bulunuyorsa, o yer emniyette demektir. Kâbe *tavaf* ediliyorsa bu, adaletin başarıyla sağlandığı anlamına gelir; Kâbe'ye ayak basan kişi ise gü-

⁴ Carl W. Ernst, Übersetzung von Ruzbihan Baqli: *The Unveiling of Secrets, Diary of a Sufi Master*, s. 47.

nahlarının affedilmesini bekleyebilir. Hele de Kâbe, rüyayı görenin evi içinde bulunuyorsa, bu kişi güçlü bir konum elde edecektir. Ruzbihan gibi kendinden geçenlerin, rüyalarında Kâbe'yi ışıktan yapılmış bir halde gördükleri de olmuştur (no. 50-53).

Kişi, rüyadaki kimi simgelerden, hacca gideceği sonucuna varabilir. Türk derviş Aşçı Dede (s. 116), rüyasında Peygamberin Medine'deki camiinin açık kapı kanatlarından içeri bakmış ve bu rüyayı, hicaza gideceği şeklinde yorumlamıştır. Tüm hanedanların "siyasi" rüyalarında Kâbe, tahmin edilebileceği gibi bir güç odağı olarak yer alır; hatta 1900 yılı civarlarında, bu tür bir rüya Bağdat demiryolu inşaatının başlangıcıyla bağdaştırılmıştır:

1923'te yayımlanan *Kenzü'l-Menâm* adlı Türkçe eserin yazarı, 1902 yılıyla ilgili açıklamalarının sonunda (s. 1028), kendisine ait bir rüyayı bildirir: "Bir gece rüyamda, kendimi Kâbe civarında gördüm. Kutsal cami öylesine kalabalıktı ki, iğne atsanız yere düşmezdi. Ben, Kâbe ile Bâbü's-selâm arasındaydım. Derken, 'Halife geliyor!' diye seslenildi. İnsanlar iki yana çekildi ve Kâbe'den Bâbü's-selâm'a bir yol açıldı. Gelen halifenin kim olduğunu meraklıyordum. Mekânı Cennet olsun, Sultan II. Abdülhamid, sağ elinde bir anahtarla Bâbü's-selâm kapısından içeri girdi. İnsanların çekilmesiyle oluşan yoldan, Kâbe'nin kapısına gitti. Elindeki anahtarla kapıyı açtı, tekrar arkasını döndü ve insanlara, 'Ben kapıyı açtım. Siz de gelip [Kâbe'yi] ziyaret edin' dedi. Uyandığımda bu rüyayı padişahın tüm İslam âlemi için Kâbe yolculuğunu kolaylaştıracığı şeklinde yorumladım. Bundan kısa bir süre sonra, Hicaz demiryolunun yapımına başlanması için emir verildi (1903)."

Bazen hac ziyaretiyle ilgili bir rüya, kişilerin dindarlığı konusunda gizli işaretler içerebilir.

Örneğin tasavvufun ilk dönemlerinde, Abdullah ibn Mübârek (ölm. 797) adlı bir sûfi, hac ziyareti sırasında Mekke'de bir rüya görmüştür. Rüyasında, gökten iki melek iner. Biri diğerine, "Bu yıl kaç kişi geldi?" diye sorar. Diğeri, "600.000" diye cevap verir. İlk melek yeniden sorar: "Bunların kaçının hac ziyareti Allah tarafından kabul olundu?" İkincisi cevaplar: "Hiçbirinin hacı kabul olunmadı (çünkü hiçbiri tam niyetle gelmedi)." Rüyayı gören öğrenir ki, hac ziyareti Allah'ın hoşuna gidip kabul edilen tek bir kişi vardır, o da Şam'da oturan fakir bir kunduracıdır ve hacca gitmek için dışından tırnağından artırarak biriktirdiği parayı, kendisinden daha da fakir olan birine vermiştir.⁵

Bu, az rastlanan bir tema değildir: İranlı bir kadın, hac ziyareti için 12000 gümüş akçe biriktirmiştir, ancak rüyasında Peygamberden aldığı bir emre göre, bu parayı torunlarından

⁵ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 182 [243-245].

biri olan Seyyid Ali Hemedânî için saklaması gerekmektedir. Gerçekten de bir yıl sonra bu şahıs gelir ve para kendisine verilir⁶ (bunun kadının sevap hanesine işlendiğini umuyoruz). Erken çağın büyük din âlimi Süfyan Sevrî'nin (ölm. 778) başına da benzer bir olay gelmiştir: Hac ziyaretine gidemediği için derin derin iç çeken bir delikanlı görür; "Bu iç çekiş için kendi dört hac ziyaretimin tümünün sevabını feda ederdim" diye düşünür. Daha sonra, rüyasında Allah'tan, dört hac ziyaretinin dördünün de kabul olduğunu öğrenir.⁷

NAMAZ

Rüyada namaz görmek, Allah tarafından yönlendirilmek demektir. Ancak Kible'ye dönmeden namaz kılmak ya da bunu yapan başka birini görmek, dine aykırı bir eylemi gösterir. Namaz sırasında Mekke yerine Doğuya ya da Batıya dönülüyorsa, bu, dinden imandan çıkmak olarak yorumlanır. Hele de bir putun önünde diz çökülüyorsa bu, kişinin gerçek Allah'ı inkâr ettiği ve yanlış tanrılara yöneldiği anlamına gelir. Ancak bu noktada putun yapılmış olduğu maddeye göre farklı yorumları vardır.

İmam, rüyayı gören kişiye emir verme gücünü haber verir, müezzin ise sevindirici bir haberi müjdeler. Minare, inancın belkemiğidir; ancak yıkılmışsa, o şehrin sakinleri arasında anlaşmazlık olduğunu gösterir.

Abdest, oruç ve dinsel yükümlülüklerden her biri, mantıklı bir biçimde derecelendirilerek ve rüyayı görenin özellikleri göz önüne alınarak, uygun şekilde yorumlanmaktadır.

KURAN'DA ADI GEÇEN PEYGAMBERLER

Kuran-ı Kerim'in, rüya yaşamında özel bir yeri vardır (bkz. s. 174). Kuran'da adı geçen peygamberlerin hepsi de rüyalara girebilmektedir; bu rüyalar söz konusu peygamberin Kuran'da ve eski efsanelerde değinilen özelliklerine ya da hal tercümeleleriyle ilgili bir şekilde yorumlanır. Bu nedenle örneğin, söylencelerde 900 yaşına kadar yaşadığı varsayılan Nuh Peygamberin, rüyasına girdiği kişiye uzun bir ömür müjdeliyor olması, şaşırtıcı değildir.

⁶ Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s. 121.

⁷ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. I, s. 191; *Musibetnâme*, bölüm 34/8.

Büyük teozof İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*'de, Kuran'da yer alan peygamberlerin manevi özelliklerini ve oynadıkları rolü sergiler. Söz konusu peygamber rüyalarının, en azından ortaçağ sonrasına ait tasavvufi yorumlarının, bu yazılardan ne derece etkilenebileceği sorusu araştırılmaya değer bir konu olacaktır.

İbn Arabî'nin anlattığı bir rüyası vardır. Bu rüyada, Kâbe'yi tavaf eden tuhaf bir adam görür. Sorusu üzerine adam onun atası olduğunu ve 40.000 yıl önce yaşadığını söyler. İbn Arabî, o zamanlar daha Âdem'in bile ortada olmadığını söyleyince, adam ona, Allah'ın yüzbinlerce Âdem yaratmış olduğunu bildirir.⁸

Âdem hakkında, Havva'yı önce rüyasında görüp, Allah'a onun kim olduğunu sorduğu anlatılır; bir başka rüya hikâyesine göre ise, Âdem Cennetten kovulduktan sonra rüyasında Muhammed Peygamberi görmüştür ve onun duasını almıştır.

İlk muvahhit olan ve Kâbe'yi inşa eden İbrahim Peygamberin görüldüğü bir rüya, rüyayı görenin Kâbe'yi ziyaret edeceği, yani hacca gideceği anlamına gelebilir. Güzellik timsali olan ve daha çocukken rüyaları yorumlayan Yûsuf Peygamber, rüyayı görene, kendisinininki gibi bir kaderi müjdeliyor olabilir; Yûsuf, ağabeyleri tarafından aldatılıp satıldıktan sonra, şana ve şerefe kavuşmuştur: Onu rüyasında gören kişinin başına da aynısı gelecektir. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla tüm inananlar Yûsuf ile Züleyha (Pütîfâr'ın {Katîfer} karısı) arasındaki aşk hikâyesinin etkisi altında kalmamıştır. Örneğin, Serî-i Sakatî (ölm. 865) rüyasında Yûsuf'un babası Yakub'u görmüş ve ona, Yûsuf için niye bu kadar telaş edildiğini sormuştur. Bunun üzerine, kendisine güzel Yûsuf gösterilir. O zaman bir çığlık koparır ve böylesine bir güzelliğin tezahürü karşısında onüç gün kendine gelemmez, sonra da rüyasında ilahi bir ses duyar: "Dergâhımızda âşıkları kınayan bir kimsenin cezası işte budur!"; yani bu, mutlak güzelliğin ne kadar karşı konulamaz olduğunu anlamayanların cezasıdır.⁹

Eyûb Peygamberin acılar ve zorluklara karşı sabırlı olma mesajını vermesi manîkîdir; aynı şey balığın midesinden sağ salım çıkan Yûnus Peygamber için de geçerlidir.

Tabii Kuran'a dayanan yorumların dışında, hayal gücüne dayalı popüler hikâyeler de vardır ve rüyayı gören kişi Müslüman dünyanın merkezinden ne kadar uzakta yaşarsa, rüyalarının da o kadar renkli olması mümkündür. Örneğin, "Hamza Hikâyesi"nin Malezya dilindeki versiyonunda hikâyenin kahramanı rüyasında dört peygam-

⁸ Claude Addas, *Quest of the Red Sulphur*, s. 211.

⁹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 277 [358].

ber görür ve bunların her biri ona bir armağan getirirler: Zengin sultan-peygamber Süleyman değerli taşlarla dolu bir çuval, Âdem dileklerle dolu bir külâh, İsmail suret değişirme ve üçyüz dil konuşabilme yeteneği, İbrahim ise rüzgar gibi koşma yeteneği getirir.¹⁰ Burada, Süleyman'ın dışında Kuran'da anlatılanlarla hiçbir bağlantı görülememektedir.

Geleneksel yorumculukta, bu peygamberler arasında en önemli rolü oynayanı, İsa'dır. İslam Peygamberi'nin kendisi de daha o zamanlar rüyasında İsa'yı insanların en güzeli olarak görmüştür; bir başka rüyasında İsa'yı Kâbe'yi tavaf ederken gördüğü de aktarılır. Böylelikle, "kutsanmış adam" İsa, Muhammed'den önceki son peygamber, rüya tabirciliğinde pek çok olumlu özellikle çevrelenir.¹¹ Nablusî, *Ta'tirü'l-Enâm* adlı eserinde oldukça uzun bir bölümü İsa'ya ayırır; çünkü:

Onu rüyasında gören bir insan, pek çok iyiliğe sahip kutsanmış bir insandır ve Allah rızası için pek çok yolculukta bulunacaktır. Bu kişi, zahitlik eğilimi gösteren bir mümin olacak, azla yetinecektir ve kendisine şifa verme sanatı da bahşedilecektir. (Kuran'da İsa'nın körleri, kötürümleri ve türlü illete sahip kişiyi iyileştirme yeteneği olduğu belirtilir: 5. sure, 110. ayet).

Rüyasında İsa'yı görenin başına o yıl hiçbir aksilik gelmeyeceği söylenir; arzuladığı bir şey varsa elde edecek ve [bu konudaki eylemlerinde] becerikli davranacaktır.

Rüyasında İsa'yı sık gören, fevkalade bir doktor olur, bu yüzden de rüyasında onu gören bir gebe kadının, oğlu olacağına ve ilerde çok iyi bir doktor olacağına inanılmıştır. Rüya da İsa'yı ve annesini görmek, ilahi bir işaretin tezahür edeceği anlamına gelir; ancak bu rüya, insanın zan altında bulunup daha sonra kurtulacağı anlamını da taşıyabilir (çünkü insanlar, Meryem'i zinayla itham etmişlerdi, ta ki beşikteki yeni doğmuş İsa bu şüpheyi reddedene kadar: Sure 19:29 vd).

Rüyasında İsa'yı gören bir çocuk, yetim kalarak annesi tarafından büyütülecek, eğitilmiş, dini bütün bir insan olacaktır. Bir hasta rüyasında İsa'yı görürse iyileşir.

¹⁰ John Renard, *Islam and the Heroic Image*, s. 173, Knappert, *Malay Myths*'e dayanarak.

¹¹ Ahmed von Denffer, "Traum und Traumdeutung in Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna," *Al-Islam* 3/1995, s. 27; kaynak: Buchârî, *Şaḥîḥ*, c. IV, s. 649. İsa'nın görüldüğü rüyaların anlamı hakkındaki, Nablusî'ye ait aktarımın tam metni için bkz. A. Schimmel, *Jesus und Maria in der Islamischen mystischen Literatur*, s. 137-140. Berlin'de yaşayan dindar bir Türk, 1996 sonlarında bana, buna uyan birsey anlatmıştı: Karısı, din konusuna tamamen ilgisiz Taylandlı bir hanımmış. Rüyasında İsa ona görünmüş ve "Ben Müslümanım" demiş. Bunun üzerine o da Müslüman olmuş.

Henüz tanınmayan biri ise, çalışmasının sonucunun iyi olacağını umabilir; çünkü dünyanın sonu geldiğinde İsa gökten inecek, Deccal'i öldürecek ve yeryüzünü adaletle dolduracaktır.

Nablusî, İsa'nın görüldüğü bir rüyanın başka olumlu yönlerine de değinir. Özellikle ilginç olan bir şey, onun hükümdarların ve de sûfilerin rüyalarına sık sık girmesidir.

Bir insanın, rüyasında yalnızca Muhammed'i ve ilk iki halife olan Ebû Bekir'le Ömer'i değil, yanlarında İsa'yı da görmesi ender rastlanan bir şey değildir. İsa'ya büyük bir bağlılık hisseden ünlü teozof İbn Arabî, onu hulefâ-i râşidînle birlikte Muhammed'in yanında görmüş ve İsa'nın hemen arkasında durmuştur; çünkü İsa onun için "umumi velayetin hâtemi"dir, kendisi ise "Muhammedî velayetin hâtemi"ni tanımaktadır. Böylece, rüyalarından ve görülerinden bazılarına İsa'nın varlığı yoğun bir şekilde nüfuz etmiştir.¹²

Hiz. Ali'nin oğlu Hiz. Hasan, rüyasında İsa'yı görmüş ve bir yüzük edinmek istediğini söyleyip üzerine ne yazacağını sormuş. Hiz. İsa: "İncil'in sonunda yer alan 'Lâ ilâhe illallahu'l-Meikû'l-Hakku'l-mûbin' ibaresini yaz" demiş.¹³

İsa Peygamber sevgi dolu bir zahitliğin timsali olduğu için, görüldüğü rüyalar özellikle sûfiler arasında büyük rol oynar. Ancak onu rüyasında, 982 senesinde yüz yaşındayken ölen Şirazlı zahit İbn Hafif kadar dünyevi bir şekilde gören bir başka sûfi herhalde yoktur. İbn Hafif, memleketindeki ulu camide, İsa'yı rüyasında görür; "İsa: 'Evlerinizde ne yiyor ve ne biriktiriyorsunuz size söylerim' dedi" şeklindeki, 3. surenin 49. ayeti dolayısıyla, İsa'ya, arkadaşının bir önceki akşam ne yemiş olduğunu sorar. İsa yanıt verir: "Dün taze peynir yedi, bir parçası da hâlâ evinde duruyor." Tabii İbn Hafif kendisine, neyi yiyip neyi sakladığını anlattığında, arkadaşı oldukça şaşırır.¹⁴

Şansımız var ki, bugüne kadar kalabilmiş kaynaklardan gördüğümüz kadarıyla, bu rüya bir istisnadır. Bundan daha akla yatkın bir örnek, Türk sûfisi Şeyh Bedredin'in (öldürülüşü 1416) menkıbevi hal tercümesinde yer alır: Buna göre, Rum keşişler, onun için aracılık etmişlerdir; çünkü onlar rüyalarında İsa ile söz konusu sûfi-

¹² Claud Addas, *Quest of the Red Sulphur*, s. 39-44, 47, 51, 65, 67, 73, 75, 77-80, 115-116, 158, 190-199 ve 263'te, İsa'nın görüldüğü rüyalara ve İbn Arabî'nin onunla olan özel bağlantısına değinmektedir.

¹³ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 179 [470]; Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 108.

¹⁴ Deylemi, *Sîret-i Ebî Abdullah ibn el-Hafif*, c. IX, §4.

nin bir arada olduğunu görmüşlerdir.¹⁵

2. RÜYADA KURAN GÖRMEK

Friedrich Rückert'in, "Bazı Müminler Hakkında" adlı Arapça hikâye derlemesinden Almancaya çevirdiği, Serrâc'ın *Masâri'ü'l-Uşşâk*'ında da (s. 69) yer alan bir hikâye vardır.¹⁶ Gemiyle Basra'ya giden bir adam, bir başka yolcu tarafından kahvaltuya davet edilir. Tiksintiyle görür ki, yolcu yanında küplerce şarap bulunduruyor; bu yetmezmiş gibi bir de genç bir köle kızın söylediği aşk şarkılarını zevkle dinliyor. Ona böyle fani şeylerle oyalanmamasını, onun yerine Kuran dinlemesini söyler ve bu nedenle 81. suredeki dramatik yeniden diriliş sahnesinden bir bölüm okur:

Konuk, "defterler açıldığı vakit" ayetine (81:10) geldiğinde, ev sahibi, "Ey kızcağız, Allah aşkına git! Özgürsün!" der. Sonra yanında olan içkileri denize atar ve şöyle der: "Ey kardeşim, Allah tövbemi kabul eder mi dersin?" Anlatıcı şöyle devam eder: "Ben de ona dedim ki: 'Evet; Allah tövbekârları ve kendini arındıranları sever.' Bunu üzerine onunla kırk yıl boyunca kardeş gibi olduk, ta ki ölüm onu benden alana kadar. Sonra onu rüyamda gördüm ve sordum: 'Beni bırakıp nerelere gittin?' 'Cennete' dedi. 'Ne sayesinde?' dedim, 'Senin ezberden söylediğin cümle sayesinde' dedi, 'Defterler açıldığı vakit.'"

Se'lebi'nin (ölm. 1035), *Kuran Yüzünden Öldürülenler* adlı kitabında aktardığı hikâye, daha da dramatiktir:

Birisi anlatmaktadır: "Korkanların Duası"na dalmış bir delikanlı gördüm ve ona seslendim: 'Bilmez misin ki Cehennemde bir vadi vardır, derler ki, 'Uzuvları kapan harlı bir ateştir, çağırır sırtını dönüp gidenleri' (Sure 70:15-17); bunu bilmez misin?' Bunun üzerine inledi ve bayıldı düştü. Kendine geldiğinde, 'Devamını anlat' dedi. Ben de ezberimden söyledim: 'Yakıtı insanlar ve taşlardır.' (Sure 2:24). Bunun üzerine düşüp öldü Geceleyin uyuyunca, rüyamda onu gördüm. Bir tahta oturuyordu, başında da bir taç vardı. 'Allah seni ne yaptı?' diye sordum. 'Bana Bedir savaşçıların sevabını, hatta daha fazlasını verdi' dedi. 'Niçin?' diye sordum. Yanıtladı: 'Onlar kafirlerin kılıçlarıyla öldürüldüğü, bense her şeyi affe-

¹⁵ Hans Joachim Kissling, "Das 'menaқыbname' des Schejch Bedr ed-Din," ZDMG 101, s. 172 vd.

¹⁶ Friedrich Rückert, *Werkausgabe*, c. II, s. 177; hikâye, küçük değişikliklerle şu eserde de bulunmaktadır: Serrâc, *Masâri al-uşşâk*, c. I, s. 168.

den Rabb'in kılıcıyla öldürüldüğüm için."¹⁷

Bu rüya, Se'lebi'ye, muazzam Allah kelamını duyunca ölen kişiler hakkında bir eser yazması için vesile olmuştur.

Demek ki tek bir Kuran ayeti, kişinin dine dönmesini sağlayabildiği gibi, bunun da ötesinde, bazen bir insanı öylesine derinden sarsmaktadır ki, o insan hemen oracıkta dünya değiştirmekte ve ahirette mutlaka Cennetsel bir mükafat almaktadır.

Bu nedenle, rüyada Kuran görmenin özel bir anlamı vardır; klasik Arap yorumcular gibi, günümüz Türk rüya kitapları da bunu onaylamaktadır.

Bu bağlamda, rüyada Kuran okunmasının önemi büyüktür: Eski zamanlarda bir adam rüyasında Peygamberi görür. Peygamber, adama, "Sen Kuran'ı sesiyle süsleyen falanca mısın?" diye sorar ve bu hünerli okuyucuyu takdis eder: "Allah sana iyiliklerle karşılık versin!"¹⁸ Çünkü Allah kelamının kulağa hoş gelen tınılarla kıraat edilmesi, günümüze dek, Müslümanlıkta din hayatında önemini korumuştur.

Rüya kitaplarından, başka ayrıntılar da öğreniyoruz:¹⁹

Rüyasında Kuran'ın bir nüshasını satın alan kişi, inanç hakkında derinlemesine düşünür. Rüyasında Kuran'ı ateşe veren biri, gayet tabii inancı tamamen çürümüş olan, izansız, kelime-i şهادeti onaylamayan bir insandır. Bir Kuran nüshasını rüyasında satan kişi, bilgi sahibi olmayan, değersiz ve aşağılık biridir. Bir insan rüyasında, hamamda Kuran okursa, ahlaksızca bir iş yapmış olmakla suçlanacaktır; çünkü hamam, din kurallarına göre örtülmesi gereken uzuvların açıkta olduğu yerdir. Allah kelamını dans ederek okumak da günahkâr davranışlara yorulur.

Öte yandan, İran'daki inanışa göre, rüyasında kendisine bir Kuran nüshası hediye edildiğini gören kişinin bir oğlu olacaktır.

Allah kelamının rüyayı gören üzerinde yarattığı etki önemlidir: Allah'ın lütfundan bahsedilen bir sure ya da ayet okuyan ve böylece kendini mutlu hisseden ya da tam tersi, hesap gününü gördüğü bir rüyadan korkuyla titreyerek uyanan kişi, sâdık

¹⁷ Tha'labi, *Die vom Koran Getöteten, qata al-qur'ân*, giriş bölümü. Bu tarihsel kaynak hakkındaki bilgimi Nevid Kermani'ye borçluyum.

¹⁸ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 210.

¹⁹ Abdülğanî en-Nablusî, *Ta'tirü'l-Enâm fi'ta'birü'l-Menâm*, s. 5, 10; çağdaş, Türkçe versiyonları için bkz. Mükerrrem S. Özkan, *Rüya Tabirleri*, s. 240; Cemal Anadol, *Ansiklopedik Rüya Yorumları*, s. 272.

bir rüya görmüştür ve ona göre davranacaktır. Bu, Nablusî'nin yorumudur (s. 10).

Günümüz Türk rüya tabircilerinden birisinin yazdığına göre, bir insanın, kendisinin ya da bir başkasının Kuran'ı kitaptan ya da ezberden okuduğunu rüyasında görmesi bile başlı başına, "bu kişinin acılardan, hastalıklardan, dertlerden ve günahlardan uzak, mukaddes bir yaşam süreceğini ve iyi kalpli, yardımsever bir insan olacağını gösterir."

Bir başka Türkçe kitapta belirtildiğine göre, "rüyasında ezberden Kuran okuyan biri, işlerinde haklı çıkacaktır. Böyle bir kişi, kendisine güvenilen işlerde sadıktır, iyiliği emreder ve kötülükten uzak durur." Bir kimse rüyasında, birisinin Kuran okuyup içeriğini anladığını görürse, bu, Kuran okuyanın bilgisini ve zekâsını gösterir; çünkü, Arap olmayan bölgelerde, eskiden olduğu gibi günümüzde de Kuran, dilbilgisi ve sözcüklerin anlamı açısından anlaşılmadan, ezbere öğrenilmektedir ve içeriğini (bir ölçüde) anlayabilen ve kavrayabilen kişiler, yalnızca eğitimli kişilerdir.

Bir insan rüyasında, kendisinin ya da bir başkasının "Kuran'ı yediğini" de görebilir. Bir kutsal kitabın "yutulması" konusu, Eski Ahit'te de vardır (Hezekiel 3:1-3) ve kutsal kitabın tamamen içselleştirilmesini sağlar. Şirazlı mutasavvıf Ruzbihan-ı Baklı'nın (ölm. 1209) rüyasında, kendilerine kutsal bir kitap inmiş olan tüm peygamberleri görür ve onlar kendilerine indirilen kitapları yutarlar: Musa Tevrat'ı, İsa İncil'i ve nihayet Muhammed Kuran'ı.²⁰

Daha makul bir yoruma göre, Kuran'ı yiyen, onu okuyarak besleniyor demektir. Ancak, eğer yemeyi başaramıyorsa ya da zorlanıyorsa, Allah yardım edecektir. Rüyasında Kuran'ı ezbere okuyan kişi kudret sahibi olur. Bir kimse rüyasında, insanların, kendisinin ya da bir başkasının Kuran okuyuşunu dinlediğini görürse, Kuran okuyan o kişi her kimse, gücünün yettiğince iyiyi emreden ve kötüyü engelleyen bir görevli olacaktır.

Kuran'la ilgili bir rüyanın anlamı, daima olumludur; öyle ya, Allah kelamı, rüyayı gören kimse için iyilikten ve yarardan başka ne anlama gelebilir ki?

Surelerin de her biri, anlamlarına göre yorumlanırlar. Bazı eserlerde, örneğin İbn Şâhin'in ve Nablusî'nin kitaplarında, ayrıca bazı rüya tabiri şiirlerinde, her bir surenin, o sureyi rüyasında gören kişi için önemi yazılıdır; diğer eserlerde ise, yalnızca belli başlı surelerin anlamını vermekle yetinilmiştir. Bunu yaparken, birbirinden farklı tabir yöntemleri kullanılmıştır: Rüyanın anlamı, surenin adından ya da o

²⁰ Carl W. Ernst, *Übersetzung von Ruzbihan Baqli: The Unveiling of Secrets, Diary of a Sufi Master*, s. 32.

süre içinde geçen belirli bir sözcükten çıkarılabilmektedir; ayrıca o bölümün, Peygamberin yaşamındaki tarihsel önemi de rüyayı yorumlamak için ipuçları verebilmektedir; örneğin surenin Mekke’de mi yoksa Medine’de mi inmiş olduğu gibi.

Fatiha Suresi, yani “açan” sure, birinci suredir ve bir Müslümanın günlük yaşamında çok önemli bir rol oynar. Bu süre, adına göre yorumlanmıştır: “Rüyasında Fatiha’yı okuyana, iyiliğin kapıları açılıp, kötülüğün kapıları kapanır.” (“f-t-h” olan sözcüğün kökü, hem “açmak” anlamına, hem de “fethetmek” ve “açılışını yapmak, başlamak” vs anlamına gelir).²¹

İkinci sure olan “Bakara”, yani “İnek” Suresi, en uzunudur; 286 ayettir ve bu nedenle, insanın inancını koruduğu uzun bir ömre yorulur. Buna karşılık, erken İslam devrinde müminlerden birisi, bir akşam her zamanki gibi Kuran okurken, Bakara Suresi’nde uyuyakalmış ve rüyasında, “kendisini bir ineğin teptiğini” görmüştür.²²

Üçüncü sure olan “Âl-i ‘İmrân”, yani “İmran Ailesi” Suresi, rızka ve Allah’ın lûfuna işaret eder, ayrıca ruhun temizliğini ve zekâyı da gösterir.

Altıncı sırada yer alan “En‘âm”, yani “Sığır” Suresi, ismi dolayısıyla sığırların, sürülerin ve mal varlığının artması şeklinde yorumlanır; 27. sure olan “Neml”, “Karınca” ise, mal varlığına kavuşulacağını vaat etmektedir; çünkü bu surede uzun uzun, minnacık karıncalara bile merhamet gösteren güçlü ve zengin Hazret-i Süleyman’dan söz edilmektedir.

Onaltıncı sure olan “Nahl”, “Arı” Suresi’nin, rüyada okunması son derece hayırlı bir suredir. İbn Sîrîn’e göre bunun anlamı, sureyi okuyanın helâl ekmek yiyeceği ve müminler arasında sevilleceğidir.²³ Kirmânî, bu surenin rüyada okunmasını, kazadan beladan kesin bir şekilde korunma olarak yorumlar. Câfer-i Sâdık’a göre ise bu rüya, Allah’ın tıpkı arıya “vahyettiği” gibi, o kişiye bilgi vereceğini ve (bal sevilen bir ilaç olduğu için) o kişiyi hastalıktan kurtaracağını göstermektedir. Bu surenin okunması, İbnü’l-Verdi’nin şiirinde (varak 79), “bilgi bolluğu, Muhammed’e ve ailesine duyulan sevgi ve refah” olarak yorumlanır.

²¹ Sahte İbn Sîrîn, Nablusî’nin birinci cildinin derkenarında, s. 30 vd.

²² Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 197.

²³ Sahte İbn Sîrîn, a.g.y., s. 32; bundan sonraki bilgiler s. 40’a kadar orada yer almaktadır. Rüyada bir şeyh görüp, ondan, rüyayı gören kişinin Kuran’ı ezbere öğrenmesi için Fatiha Suresi’ni okumasını istemek mümkündür. Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart* (İngilizce çeviri), s. 188.

Peygamberlerin kendileri rüyalarda birer simge olarak görülebildiği gibi (bkz. s. 170), çeşitli peygamberlerin adlarıyla adlandırılmış sureler de söz konusu peygamberin başından geçen olaylarla bağlantılıdır.

Onbirinci “Hüd” Suresi, bir yoruma göre, “geniş toprakları ve memleketten uzak olmayı” gösterir. Eskiçağ Arap kültürünün kutsallığı olmayan bir peygamber hakkında bu sure etrafında örülü birkaç hikâye vardır; bu hikâyelerde herhalde, surenin büyük kısmını oluşturan ve kafirlere yönelik tehlikelerle ilgili olduğu kastedilmektedir. Örneğin, bir adam rüyasında Peygambere, bu sure inerken niçin saçlarının ağardığını sormuştur (bkz. s. 286). Kimi müminlerin bu sureyi ezberlemekte zorlanmasının nedeni belki de, eski halklara verilen cezaların betimlemeleridir. Kuzey Afrikalı sûfi Tâdilî (ölm. 1229), bir mümin hakkında şunları anlatır:

Bu adam, Kuran okurken 9. sureye geldiğinde, tıkanıp kalmaktadır; çünkü içinde bir direnç hissetmektedir. Bir gün, rüyasında biri ona sorar: “Kuran’a inanıyorsun, ama yine de ona karşı bir direniş ve iticilik hissediyorsun, öyle mi?” Öyle şiddetli bir şekilde çeker ki kulağı kanar. Rüwayı gören, bu kişiye dokuzuncu sureyi okumak zorundadır ve rüyada bunu, hiç teklemeyen başarılar. Uyandığında, kulağı yaralıdır, ama artık içinde 9. sureye karşı özel bir sevgi hissetmekte ve Kuran okurken sıranın bu sureye geleceği anı iple çekmektedir.²⁴

Otuzaltıncı sure, “Yâsîn” Suresi, sık sık “Kuran-ı Kerim’in kalbi” olarak nitelenir; bu sure, ölüm döşegindeki insanlara okunur ve ölümlerin anıldığı günlerde zikredilir. Surenin rüyadaki anlamı, rüyayı görenin hayatının mutlu bir şekilde sonlanacağıdır. Kirmânî’ye göre, bu surenin okunması, uzun bir ömrü ve Allah’ın rüyayı görene rahmet yağdıracağını gösterir. Sure, rüyayı görenin büyük bir servete konacağı şeklinde de yorumlanabilir; yine bu surenin rüyada okunması, “rüyayı görenin içinde kök salmış olan Peygamber sevgisini” gösteriyor olabilir, çünkü “Yâsîn” aynı zamanda, Hazret-i Muhammed’in adlarından biridir.²⁵

“Vâkıa”, ismini taşıyan ve dünyanın sonundan bahseden 56. sureden, rüya görenin, ömrünün sonunda tüm günahlarından pişmanlık duyacağı anlaşılır. Kirmânî’ye göre bu kişi, dinle ilgili işlerinde başarılı olacak ve Kıyamet Günü’nde tüm kötülükler karşısında güvende olacaktır. 56. surenin görüldüğü bir rüya, Câfer-i Sâdık’a göre itaat ve ibadetle ilgili işlerde başarıyı göstermektedir. XIX. yüzyıldan kalma bir Orta Asya kaynağında yer alan bir aktarım da bu yorumla uyumludur: Bu kaynakta, Urgutlu bir kadı, 1224/1809 tarihinde gördüğü bir rüyayı anlatmaktadır. Bu rüyada, Cenneti o kadar can-

²⁴ Tâdilî, *at-taşawwuf ilâ riğâl taşawwuf*, c. I, s. 432-33.

²⁵ Sahte İbn Sîrîn, s. 34.

lı ve harikulade bir biçimde görmüştür ki, gördüğü imge hiç değişmeksizin hafızasında yer etmiştir. Artık Vâkıa Suresi'nin 15. ayetini tekrar tekrar okumakta ve her okuyuşunda, o rüyanın uyandırdığı sevincin kalbinde yeniden canlandığını hissetmektedir.²⁶ •

48. sure olan “Fetih” Suresi'nin, düşmanlar karşısında zafer kazanmak ya da bir sıkıntıyla karşılaşılıp ardından sevinç gelmesi şeklinde yorumlanması mantıklıdır. “Duhâ”, yani “Kuşluk Vakti” adlı 93. surenin, yakın gelecekteki ölüm diye yorumlanması ise, şaşırtıcıdır. Hazret-i Ali'nin torunu Zeynel Âbidin, rüyasında bu surenin alınına yazılmış olduğunu gördüğünde, bunu öğrenen İbnü'l-Müseyyeb'in yorumu bu yönde olmuştur; zira surenin 4. ayeti şöyle der: “Senin sonun, ilkenden iyi olacaktır.”²⁷

“Nasr”, “Yardım” adını taşıyan 110. sure de, adı olumlu bir gelişmeyi müjdeliyor-muş gibi görüldüğü halde, ecel anlamına gelebilmekte, özellikle de –Câfer-i Sâdık'-ın rüyetine göre– çok değerli bir insanın ölümü söz konusu olabilmektedir; çünkü bu sure, en son vahyedilenlerden biridir. Cebrail kendisine bu sureyi indirdiğinde Peygamber, risâletinin bittiğini biliyordu.

Buna karşılık, 103. sure olan “Asr”, “İkinci Vakti” Suresi, genellikle sabır konusunda bir işaret olarak görülür; çünkü son sözcüğü *sabr*, yani “sabır”dır.

Ayetlerin tek tek rüyada görüldüğü de olmuştur. Bir ayet, Allah'ın yüceliğinden ve iyiliğinden söz ediyorsa, iyiye alamettir; tehdit içeren ya da Cehennemi betimleyen ayetler ise, benzer bir şekilde olumsuz bir anlam taşırlar. Ancak bu ikinci türden ayetler, pişmanlığı ve doğru yola dönüşü de sağlayabilmişlerdir.

Surelerin ve ayetlerin her birinin rüyadaki yorumları birbirinden farklı farklı da olsa, kesin olan bir şey vardır ki, Kuran, bir Müslüman için bütün dünya nimetlerinden daha değerlidir. Bu gerçek, Gazâlî'nin *Ihyâ-u Ulûmiddin* adlı eserinde (c. IV, s. 107) anlattığı bir hikâyede de açıkça görülmektedir: Kuran okuyan son derece fakir birinin rüyasında, Allah sorar: “Sana En'âm Suresi'ni (6. sure) unutturalım da yerine 1000 dinar verelim ister miydin?” Adam bunu reddeder; aynı soru diğer sureler için de yinelenir, ama o, dünyanın en büyük serveti karşılığında bile Allah'ın kelamını unutmak istemez. Sonunda Allah onu azarlar: “Demek ki elinde 10000 altınlık bir servet var, bir de kalkmış yakınıyorsun!”

Aynı kitabın bir başka bölümünde (Allah Sevgisi Kitabı), Gazâlî, dua sohbetinin tadını alan ve kendisini Kuran okumaya veren bir müridin hikâyesini anlatır. Bu

²⁶ Özbekistan'daki Urgut'tan Farsça bir elyazısına dayanarak.

²⁷ İbn al-Musayyab, İbn Sa'd, *aṭ-ṭabaqāt al-kubrā*, c. V, s. 91; Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitāb al-taḥrīr fī 'ilm at-tafsīr des ḡiyā' ad-Dīn al-Gazālī*, s. 83.

mürit, sonraları ihmalkârlığından Kuran okumayı bırakır; sonrasını kendisi şöyle anlatmaktadır: "Rüyamda birisinin bana şöyle dediğini duydum: 'Madem Ben'i sevdiğini iddia edersin, o zaman ne diye kitabımdan yüz çevirirsin? O kitaptaki dostça ikazlarım üzerine hiç düşünmedin mi?'" Bu uyarı, adamın yeniden Kuran okumaya başlamasına yeterli olmuştur.

Ibn Sîrîn de, Kuran okumayı unutan bir adama, –yine eskisi gibi– Kuran okumaya başlamasını öğütlemiştir; çünkü bu adam ona, "rüyasında, değerli taştan yapılmış bir çanakta bal yaladığını" anlatmıştır.²⁸ Bilindiği gibi bal, genellikle "Kuran'ın tatlılığı ile eş tutulur (bkz. s. 89 vd).²⁹

Kuran ve onun incelenmesi, her şeyden daha önemlidir; hadislerle meşgul olmaktan bile. Çünkü Peygamber, tüm yüceliğine rağmen, yine de yalnızca Allah'ın konuşmasının duyulmasını ve etki etmesini sağlayan kaptır; Peygamberin kendi sözleri, Allah tarafından yaratılmış sözlerdir. Bu nedenle, bir hadis uzmanı rüyasında Allah'tan azar işitmiştir: "Benim sözlerimle değil de, benim yarattıklarımın sözleriyle mi ilgileniyorsun?"³⁰ Hatta anlatılır ki, bir muhaddis kör olmuş ve rüyasında kendisine, "Hadisi Kuran'a tercih eden, kör olur" denmiştir.³¹ Bir başka kişi, rüyasında, Kuran kraat edenlerin öbür dünyada hediyeler aldıklarını, muhaddislerin ise almadığını görmüştür.³² Bazen, Peygamber, bir veliye, Kuran'ın zor bölümlerinin doğru okunuşunu gösterir (bkz. s. 285) ya da ona zor sözcüklerin doğru telaffuzlarını öğretir. Şah Veliyullah Dihlevî (ölm. 1762), rüyasında, ünlü sûfîlerin Peygamberin huzurunda Kuran'dan çeşitli sureler okuduklarını görmüştür; biri Fatiha Suresi'ni, bir başkası "Zelzele" Suresi'ni (Sure 99), diğeri ise 108. sure olan Kevser Suresi'ni okumaktadır.³³

Hatta, Allah da sözcüklerinin doğru telaffuz edilmesi için araya girer:

Dindar bir adam, rüyasında Allah'ın huzurunda Kuran okuduğunu görür. Allah, onun dikkatini bazı hatalara çeker. Gerçi Allah onu okuyuşu için taçlandırır, ama adam, uyanınca yine de, Kutsal Kitap'ı kusursuz okuyamadığı düşüncesiyle ağlar. Bu hikâyeyi, Ibn Şâhîn, rüya kitabının sonunda aktarmaktadır.

²⁸ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-Evliya*, c. II, s. 278, Ibn Sîrîn hakkında.

²⁹ Idris, *REI* 1935, s. 389.

³⁰ Fedwa Malti-Douglas, "The Dreams, the Blint and the Semiotics of the Biographical Material," *Studia Islamica* 51, s. 155.

³¹ M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's i'barât ar-ru'yâ," *Israel Oriental Studies* 4, s. 83.

³² Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 360; Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 115.

³³ Şah Veliyullah, *ed-dürü'z-Zemîn fi mübeşşirât en-nebiyü'l-emîn*, no. 37-39.

Kuran'ın bazı yerlerinin doğru okunuşu hakkındaki rüyalara sık rastlanır. Bu rüyalar, Kuran âlimleri arasındaki görüş uyuşmazlıklarını yansıtır ve rüyayı gören kişi, bu rüyayı kendi görüşüne göre yorumlayarak inandırıcılık kazandırmaya ve kabul ettirmeye çalışır.

Rüyadaki inciler, Kuran surelerini simgeliyor olabilir. Bir kadın, rüyasında iki inci görmüş ve bunlardan küçük olanını kız kardeşine vermiştir; Ibn Sîrîn, bu sayede, onun Kuran'ın iki suresini bildiğini ve kısa olanını kız kardeşine öğrettiğini anlamıştır.³⁴

Eski inanç sahipleriyle Mu'tezile arasındaki kelim tartışmalarında, Kuran rüyalarının önemli bir yer tuttuğunu tahmin etmek zor değildir. Mu'tezile, Allah'ın Kuran'ının gerçi sonsuz bir kitap, ama yine de yaratılmış bir kitap olduğuna inanırlar; selefiler ise, Kuran'ın yaratılmış bir şey olmadığına dair inançlarına sıkı sıkıya bağlıdır; bu, ikisi arasında derin tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmada selefilerin temsilcisi olan Ahmed ibn Hanbel (ölm. 855), ehl-i sünnetin rüyalarında inanç konusunda örnek kişi olarak belirir (bkz. s. 261). Kendisi de Kuran okumakla ilgili bir rüya görmüştür: Bu rüyada, Allah'a, Kutsal Kitap'ı "anlayarak okumanın mı, yoksa anlamayarak okumanın mı" makbul olduğunu sorar; Tanrı da ona, ikisinin de aynı derecede makbul olduğunu söyler (çünkü Allah'ın kelamı, etkisini net olarak ortaya koyduğu içerik sayesinde değil, sahip olduğu rahmet sayesinde göstermektedir). Mîr Hurd'un yazdığı, XIV. yüzyıla ait menakıbnâmeden anladığımıza göre, bu rüya ortaçağ Hindistanına dek ulaşmıştır.³⁵

Rüya yoluyla karar verilen bir konu daha vardır: Maliki mezhebinden bir fakih olan Sah-nûn (ölm. 854), rüyasında, Kuran'ı ezberlemek yerine, okurken gözle takip etmenin tercih edilmesi gerektiğini görmüştür; bunun nedeni herhalde, yanlış okunuşları önlemektir. (Buna rağmen ezbere okumak günümüzde de yaygındır.)³⁶

Ancak ister anlamadan ister anlayarak, ister kağıttan, ister ezbere okunsun Allah, Kuran okumayı her zaman kabul eder. Çünkü o, birisine rüyasında şöyle demiştir: "Kuran Ben'im kelamıdır ve en sevdiğim kişi, Kuran'ı öğrenen kişidir."³⁷

Ayrıca şunu ekleyelim ki, Nablusî'ye göre (s. 10-11), rüyada İncil'i görmek genel-

³⁴ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 354; bu sayfada Ibn Sîrî'nin Kuran'la ilgili sözlerinden pek çok alıntı vardır.

³⁵ Mîr Hurd, *Siyerü'l-Evliya* (Urduca çevirisi), s. 727.

³⁶ İdris, *REI* 1935, s. 140.

³⁷ E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 15.

likle, kişinin kendini ibadete, inzivaya ve zühde adadığını gösterir, ancak arada sırada yazarlara, rakaslara ve resamlara da işaret edebilmektedir.

3. RÜYADA ALLAH'I GÖRMEK

Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliya'sına* göre, Hakîm Tirmizî (ölm. 932), Allah'ı 1001 kez rüyasında görmüştür. Ancak binbir kez demek, "sayısız kere" anlamına gelir. Tirmizî'nin kendisi ise Peygamberle olan ilk rüya deneyiminde minbere yükseldiğini (bkz. s. 279), bir sonraki rüyasında Allah'ın rüyetiyle karşılaştığını anlatır. Geceleyin namaz kılarken, üzerine bir ağırlık çökmüş ve sonra şunlar olmuştur:³⁸

"Alnımı seccadeye koydum ve bilmediğim büyük ıssız bir yer gördüm. Büyük bir insan topluluğu; süslü bir koltuk, onun üzerinde de örtüsünü tarif edemeyeceğim bir çadır vardı. Sanki bana, "Efendine götürülüyorsun" denmiş gibi geldi. Perdeler arasından geçtim, ne bir silüet, ne bir şekil gördüm. Ancak, perdelerin arasından geçerken, gönlüme bir huşu düştü ve rüyamda mutlak surette emindim ki, O'nun önündeydim. Bir süre sonra, kendimi perdelerin dışında buldum. Perdenin ağzında durup, 'Beni bağışladı!' diye seslendim. Nefesimin, korkudan kurtulup gevşediğini hissettim."

Tirmizî, bir ehl-i rüyetti; onun bu rüyası, sözcüklerle anlatılamayacak bir deneyimin, Allah'ı görme deneyiminin en güzel betimlemelerinden biridir. Ancak, bu tür deneyimlere sahip olan ya da sahip olduklarını iddia eden başka dindar kişiler de vardır: XIV. yüzyıl sonlarından kalma bir Hint-İran kaynağında, tüm muhafazakâr Müslümanlara örnek olan Ahmad ibn Hanbel'in (ölm. 855), Cenab-ı Hakk'ı en azından bin kere rüyasında gördüğü yazılıdır.³⁹ Bunu yazan sûfi belki de bu yolla, Kuran'ın yaratılmamış Allah kelamı olduğu görüşüne inanan Ahmed ibn Hanbel'i, Allah'ın ne kadar takdir ettiğini anlatmak istiyordu.

Allah'a ilişkin bu çeşit rüyalar hakkındaki diğer aktarımlar da az değildir. Fakat bu mümkün müdür? Kuran, açık biçimde "Bakışlar ona ulaşmaz" der (Sure 6:103); Musa Peygamber ise, "İzin ver seni göreyim!" şeklindeki ricasına "Ben'i asla göremezsin" (*Len terâni*) yanıtını almıştır (Sure 7:143). Bir peygamberin ricasının geri çevrilişi, Allah'ı –rüyada bile olsa– görmek konusunda her türlü olanağı ortadan

³⁸ Tirmizî, *Hatemü'l-Evliya*, s. 16, §4; Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 93 [542]; ayrıca bkz. Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 98, not 1.

³⁹ Mîr Hurd, *Siyerü'l-Evliya* (Urduca çevirisi), s. 727.

kaldırmaz mı? Gerçekten de, İranlı din bilgini Meclîsî (ölm. 1698), Allah'ı rüyada gören ya da rüyada gördüğünü iddia eden kişinin kafir olduğuna inanır.

Belki de bu nedenle, Delhili büyük sûfi Nizamüddin Evliya'nın (ölm. 1325) bir Türk müridi, Allah'ı rüyasında gördüğünü hiçbir zaman hiç kimseye anlatmaması için mürşidine yemin ettirmiştir.⁴⁰

Ancak dindarların çoğunluğu fakih Eş'ari'nin (ölm. 935), Allahü Teâlâ'nın rüyada görülebileceği yorumunu paylaşır.⁴¹

Birçok başka yorumcunun eserlerinde olduğu gibi, İbn Şâhîn'in rüya kitabında da, "Allahü Teâlâ'nın, tahtının, Levh-i Mahfûz'un ve Sidretü'l-Münteha'nın rüyetleri hakkında", yani Kuran'da Allah'la bağlantılı bir şekilde sözü geçen şeylerin rüyetleri hakkında bir ilk bölüm vardır. Değil mi ki o, "Göğü ve yeri kapsayan" "Arş'a kurulan"dır (Sure 2:255; 10:3 vb).

Rüya tabirciliği konusundaki en son klasik eser olan, Nablusi'nin *Ta'tirü'l-Enâm*'inde anlatılanlar çok daha ayrıntılıdır. Alfabetik sıraya göre düzenlenmiş bu eser, "Allahü Teâlâ", maddesiyle başlar; nasıl ki her şeyin başı Allah'tır, alfabe de A harfiyle başlamakta ve bunun, Allah'ı işaret ettiğine inanılmaktadır.

"Sıradan" rüyalar bile yorumu ve açıklanması zor ve genellikle çelişkilidir ya, Allah'la ilgili rüyalar konusunda bu durum daha da zordur. Bu noktada, Nablusi'nin tabirini tercüme etmeye çalışalım:⁴²

"Eşi menendi bulunmayan, duyan, gören Allahü Teâlâ'yı rüyada görmek, farklı farklı anlamlar taşır; çünkü kalplerin özü farklı farklıdır. Bir insan O'nu, bütün azameti ve haşmeti içinde, bir niteleme, bir benzetme, bir tasvir söz konusu olmaksızın rüyasında görürse bu, iyiye alâmettir: O kişiye bu dünyada iyiliği, Ahiret'te de sağlam bir imanı müjdeler. Ancak her kim ki O'nu rüyasında bir biçim ya da suret içinde görür, o kişinin kalbinin özü kötüdür, hele de Allahü Teâlâ onunla konuşmuyorsa.

O'nu hastalık sırasında gören, ölecektir; çünkü O gerçeğin kendisidir ve ölüm de gerçeğin kendisidir.

Bir deli O'nu görürse akıllanır; çünkü gerçeği görmüştür; zulüm altındaki biri O'nu görürse, düşmanlarını yener. Rüyaı gören kişi, bir benzetme yapmaksızın

⁴⁰ Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the heart* (İngilizce çevirisi), s. 171.

⁴¹ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 260 [728].

⁴² Abdülgani en-Nablusi, *Ta'tirü'l-Enâm fi'ta'birü'l-Menâm*, c. I, s. 4.

Allahü Teâlâ'nın konuşmasını duyarsa bu, onun inançsızlığını gösterir.

Ama bazen de, O'nun konuşmasını duymak, korkular karşısındaki emniyeti ve kişinin emellerine ulaşacağını gösterir; bazen, O'nu görmeden konuşmasını duymak, [rüyayı görenin] mevkiinin yükseleceğine işaretler, hele de kendisine vahiy iniyorsa ve ses bir perdenin arkasından geliyorsa; bazen de bu, inançsızlığa ve şaşkınlığa işaret eder. Ancak bazen, rüyayı gören, değerine uygun bir mevkie ulaşır, hele de [Allah'ın] bir elçisi ona geliyorsa.”

Bu konuda, Ibn Şâhîn'in (s. 11) daha iyi bir yorumda bulunduğu aşikardır:

“Bir kimse O'nun, kendisiyle bir perde arkasından konuştuğunu görürse, serveti, gördüğü teveccüh, imanı ve emniyeti artar.” Ancak Nablusî'nin kullandığı *vahy* sözcüğü, peygamberlere gönderilen açıklama anlamına gelmektedir; böyle bir şey nasıl olup da rüya gören sıradan bir insana armağan edilmektedir?

Nablusî yorumuna şöyle devam etmektedir:

“Denir ki, bir kimse Allahü Teâlâ'yı bir şekle sahip görür, bu şekli tasvir eder ve sınırlandırır, bu *edğâs-ü ahlâm*'dan bir rüyadır; çünkü Allah ne sınırlandırılabilir, ne de yaratılmış bir şeyle karşılaştırılabilir.

Denir ki, bir kimse Allahü Teâlâ'nın bir yere resmedilmiş olduğunu görürse, bu kimse, Allah'la ilgili yalanlar söyleyen ya da münasebetsiz şeyler anlatan biridir.

Allah'ı görebildiğini ve O'nun kendisine hitap ettiğini rüyasında gören kimseye, Allah merhametini gösterecek ve üzerine rahmet yağdıracaktır.

Rüyasında Allah'ı gören, O'nu Ahiret'te görecek, O'nun yanına indiğini veya yanında namaz kıldığını gören, O'nun merhametini kazanacak ve eğer isterse şehit düşecek, iki dünya hayatında her dileği yerine gelecektir.

O'nun kendisini kucakladığını ya da öptüğünü ya da uzuvlarından birini öptüğünü gören, büyük ödül kazanır ve işlerinin karşılığında, kalbinden geçen mükafata ulaşır.

Her kim ki O'nun kendisine dünya nimetlerinden verdiğini görür, başına felaketler ve hastalıklar gelir. Bu sayede [Ahiret'teki] ödülü büyük olur, mükafatı ve ünü kat kat çoğalır.

O'nun kendisini bağışlama, Cennete girme ve sair şeyler vaat ettiğini gören, Allah'tan korkmaya devam edecek ve O'nun hakkında tefekküre dalecektir.

Allahü Teâlâ'yı görüp de O'na bakamayan ya da O'nun yerine tahtını gören kimseye hayırlar gelecek, eğer O'nu görüyor, O'nunla konuşuyor ve O'na bakabiliyorsa ya da O'nu tahtının üzerinde görüyorsa, iyiliklere ulaşır ve bilgisi artar.

Rüyasında Allahü Teâlâ'nın kendisini aradığını, kendisinin ise kaçtığını gören,

eğer dindar bir duacı ise, ibadetten ve itaatten kopar; babası varsa ona karşı isyan-kâr olur ve karşı gelir; bir köle ise [terbiyesi] bozulur ve efendisinden kaçır. Kendisiyle Allah arasında perde olduğunu gören kimse, büyük günahlar işleyip, berbat işler yapar.

Eğer bir kimse, rüyasında O'nun kendisine kızdığını ya da öfkelenildiğini görürse veya onun ışığına dayanamaz ya da o ışıktan akli karışır ve yahut da O'nu gördüğünde titrer ve [günahlarını] affetmesi için yalvarmaya başlar, yani tövbe edip merhamet dilerse bu, küçük ve büyük günahları, münafıklığı ve dehşeti gösterir.

Eğer Allahü Teâlâ'nın kendisine [bu durumda] hitap ettiğini görürse, bu onun için bir uyarı ve günah işlememesi için bir yasaktır.

Allahü Teâlâ'nın kendisiyle konuştuğunu gören, sık Kuran okuyan biridir.

[Yorumcu burada herhalde, Kuran'da yer almayan şu Allah kelâmını kastediyor: "Kuran okuyan kişi benimle konuşuyor, ben de onunla konuşuyorum gibidir."]

Bir kimse, O'nun kendisiyle konuştuğunu görür ve söylediklerini anlarsa, Sultan'dan ya da Vali'den bir söz duyar; konuştuklarını anlamadığı takdirde, durum da ona göre olur.

O'nun, başını okşadığını ve kendisini kutsadığını gören, özel bir lûtfâ nail olur ve O'na yaklaşır; ancak Allah, ölene dek onun başından sorunları eksik etmeyecektir.

Eğer bir kimse Allah'ı bir babanın, erkek kardeşin, akrabasının ya da arkadaşın suretinde görür ve O kendisine sevecen davranıp onu kutsarsa, bu kişinin vücuduna bir illet musallat olduğunda Allah onun mükafatını artıracaktır.

Eğer bir kimsenin rüyasında, Allah bir meydanı ya da bir evi işaret eder veya bir bölgeye, bir ülkeye ya da bir mekâna inerse, orası adaletle dolar, orada –Allah'ın izniyle– hayır ve bereket bol olur. Ancak, O bir yere öfkeyle bakarsa ve O'nun etrafı karanlıksa, orası harap olacak, halkı mahvolacak demektir; orada bela, zulüm, salgın hastalıklar ve başka eziyetler hasıl olur.

Bir kimse O'nu kederli, tutsak ya da müşkül durumdaki birinin yanında görürse, Allah onu sevindirir ve sahip olduğu [sıkıntıyı] sona erdirir.

Rüyasında, Allahü Teâlâ'ya küfrettiğini gören, O'nun hikmetine karşı gelen ve ona nasip ettiği rızka razı olmayan biridir.

Allahü Teâlâ'nın önünde durup O'na baktığını rüyasında gören bir kimse, eğer imanlı birisi ise, bu bir merhamet rüyasıdır; ama imanlılardan biri değilse, kendini kollamalıdır.

O'nun kendisine samimi bir şekilde hitap ettiğini görene, O'nun yakınlığı nasip

olur ve o kişi insanlar tarafından sevilir; Allahü Teâlâ'nın ayaklarına kapandığını gören biri için de böyledir.

Bir kimse rüyasında, O'nunla bir perde arkasından konuştuğunu görürse, o kimsenin inancı kuvvetlidir ve kendisine güvenilir olarak verilen bir işi elinden geldiğince ve gücünün yettiğince yerine getirir. Ancak, O'nunla perde olmaksızın konuştuğunu gören biri, dininde hata yapmaktadır.

Eğer O birini sarıp sarmalarsa, bu kişi yaşadığı müddetçe kahr çekecek, ancak bu sayede de büyük mükafat hak edecektir.

Allah'ın, kendisini adıyla ya da başka bir isimle çağırdığını görenin, savunduğu dava yükselir, bu kişi düşmanlarını mağlup eder.

Rüyasında Allah'ın kendisine kızdığını görenin, ana-babası kendisine kızar; ana-babasının kızdığını görürse, Allah rüyayı görene kızar.

Allah'ın öfkelenildiğini gören, yüksek bir mevkiden düşer; bunun aksine, bir duvardan ya da gökten veya dağdan düştüğünü görmek, Allah'ın gazabına işaretir.

Eğer bir kimse rüyasında bir resim ya da bir heykel görür de, kendisine "Senin tanrın budur!" denirse, kendisi de bunun sahiden tanrısı olduğunu düşünür, ona tapıp secde ederse, bu kişi batıl rüyalara kapılmış, onları gerçek sanıyor demektir.

Bir kişi, Allah'ın bir yerde namaz kıldığını görürse, O'nun merhameti ve bağışlaması, namaz kıldığı bu yere gelecektir.

Bir kimse, Allah'ın kendisine yaklaştığını görürse ve hayırlı işler yapanlardan biriye, o zaman kulluk ederek, O'nun kitabını okuyarak Allah'a yaklaşacak ya da Kur'an'ı öğreten biri olacaktır. Ancak durum bunun tersi ise (yani rüyayı gören kişi iyi bir Müslüman değilse), o zaman bir kafirdir.

Bir kimse, Allahü Teâlâ'yı çağırdığını ve O'nun da cevap verdiğini görürse, o kimse, hacca gidecektir. Allah'ın belirli bir yerde görünmesi ise, o yer yıkılmış bir yer ise [yeniden kurulacağı], iyi durumda ise yıkılacağı anlamına gelir; o yerin sakinleri zorba iseler, Allah onlardan intikam alır, zulüm altında iseler, üzerlerine adalet gelecektir. Bir insanın Allah'ı belli bir yerde görmesi, belki orada kudretli bir hükümdarın oturduğuna ya da orayı güçlü bir zorbanın yönettiğine ya da orada önemli bir âlimin veya şifa sanatında tecrübe sahibi bir tabibin oturduğuna işaretir.

Rüyada Allah korkusu, sükunete ve huzura, zenginliğe ve rızka işaret eder.

Bir kimse, Allah'ın kendisini doğru yola sevk ettiğini görürse, huzura kavuşur, ancak Allah'ın kendisini tehdit ettiğini ve korkuttuğunu gören, isyan edecek demektir.

Allah'a sık sık Şeytan'dan sakınmak ve korunmak için dua ettiğini gören biri,

faydalı bilgiye, doğru yola, düşmanlar karşısında güvenliğe kavuşacaktır; hasta ise, hele de cinler musallat olmuşsa, iyileşecektir. Allah'a sığınmak bazen de o kimsenin hain arkadaşlar karşısında güvende olduğunu ve önceden dinsiz iken, şimdi günahlarından arınmış olduğunu gösterir.”

Nablusi'nin yorumu pek çok noktada çelişkilidir ve aynı rüyayı farklı farklı şekillerde açıklamaktadır. Ayrıca, madem ki bir insan, yakın bir akrabanın, özellikle de babanın suretiyle simgelenmesi dışında (ki bu durumda o suretin hangisi olduğunu nereden bileceğiz?) Allah'ı herhangi bir şekil ya da suret halinde göremez, o zaman nasıl “görür”? Hükümdarın, Allah'ın sureti olarak yorumlanması, Peygamberin bir sözüne bağlanabilir; çünkü o, kendisine, Her Şeye Kadir Olan'ın nasıl görülebileceği sorulduğunda, “Sultan Allah'tır” demiştir. Bu sözle, sultanın hem kudreti hem de keyfiligi kastedilmektedir.

Hükümdar ile Allah'ı birbirine bağlı görme, hatta birbirine karıştırma eğilimi, büyük Arap şairi Mütenebbi'nin (965) yazdığı bir edebi eserde kendini belli etmektedir; bu şair hükümdara şöyle yazar:

[Seni] görüyorum, lakin bu olsa olsa bir rüya.
Allah'ı kim rüyada görmüş ki ben göreyim?⁴³

Nablusi'nin dolambaçlı açıklamalarından kesinlikle daha isabetli ve daha özlü olan bir ifade, İbnü'l-Verdi'nin öğretici şiirinde yer almaktadır (varak 4b):

Allah'ın bize bakması, merhamettir
ve ülkemizde refahtır ve lütuftur.
Allah'ı gören, secde etsin ve sevin sin,
çünkü benim efendim, 'Secde et ve yaklaş!' demiştir. (Sure 96:19)

Anlaşıldığı kadarıyla Nablusi, Allah'ın sesi ve görüntüsü arasında da ayırım yapmamaktadır, çünkü Allah'ın peygamberlere ve inananlara hitap edebileceği, bilinen bir dogmaydı.

Peygambere atfedilen, ancak inananların çoğunlukla kesin olarak reddettikleri bir söz, sûfilere ve pek çok şaire, rüyalarını ifade etmekte yardımcı olmuştur. Bu söz, “Rabbimi en güzel suret içinde gördüm” sözüdür ve bazen de sonuna, “kûlahı yana kaymıştı” diye eklenir. Kûlahı yan giymek, zârafetin, cilvenin, işvebazlığın göstergesidir; örneğin Farsçada, *kec-kûlah*, yani “yatuk kûlahlı” deyimi, çekici bir deli-

⁴³ Wolfhart Heinrichs, “The Meaning of Mutanabbi”, (ed. James Kugel), *Poetry and Prophecy*, s. 134.

kanlı için kullanılan sevilen bir deyim haline gelmiştir.⁴⁴ Bu deyim daha da genişletilebilmektedir: Delikanlı gür saçlıdır, ayakkabıları altındandır, yeşillikler içinde durmakta ve çehresini altın rengi bir örtü örtmektedir. Bu durumda, Peygambere atfedilen söz de sık sık, Allah rüyetini insansı bir suret içinde, çekici bir delikanlının aracılığıyla meşrulaştırmakta kullanılır. Burada, görünen delikanlının farklı anlam düzlemleri arasındaki, yani Cennetsel sevgi ve özlemin nesnesi olarak oynadığı rol ile dünyevi sevgi ve özlemin nesnesi olarak oynadığı rol arasındaki salınım, Farsça ve Türkçe şiirlerde çok ilgi görmüş ve rüya şiirlerine de nüfuz etmiştir. İlahi güzelliğin tezahürü olarak sergilenen çekici delikanlı tasvirlerindeki işte bu çift anlamlılık, Sünni Müslümanlar tarafından büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanmaktadır; zira burada, “hulûl”, yani Her şeyden Daha Yüce Olan’ın vücuda geldiğine inanma gühahı, pusu kurmuş vaziyettir.

Mutasavvıflar için, Allah, rüyalarda başka şekiller yoluyla da tezahür edebilirdi. Büyük din bilgini Gazâlî (ölm. 1111), haklı olarak şöyle yazar: “Uyuyan kişinin rüyasında gördüğü, Allah’ın sureti değildir –Allah, sureti ve biçimi aşar– o yalnızca bir simge, bir benzetmedir. Işık ve güzel suretler; şekilsiz, duyusal olmayan güzellik için birer benzetmedir...”⁴⁵

Konunun başlangıcında sözünü ettiğim ehl-i rüyet Tirmizî, Allah’ı mümkün olan her biçimde gördüğünü iddia etmiştir. Örneğin, “Şerefın Efendisi’ni, ümmi suretinde gördüm” der. Bunun, “annemin suretinde” anlamına gelmesi mümkündür, ama ümmi diye nitelenen Peygamber de kastediliyor olabilir; çünkü 7. surenin 157.-158. ayetlerinde onun adı, “en-nebiyyü’l-ümmî” olarak geçer. Bunun asıl anlamı, *üm-met’e*, yani şimdiye dek kendisine bir peygamber bağışlanmamış olan halka gönderilmiş peygamber”dir, ancak bu deyiş daha sonra, “okuma-yazma bilmeyen” şeklinde yorumlanmıştır. Henry Corbin’in belirttiğine göre, bir sûfi için Allah’ı rüyada mürşidin sureti içinde görmek olanağı da vardır; bu mürşit bir ölçüde, sâlikî özleminin asıl hedefine vardırıran Allah’ın bir aynasıdır.⁴⁶

Allah’ı görme deneyimlerinin anlatıldığı kaynaklarda, rüya ve rüyeti birbirinden ayırt etmek genellikle pek mümkün olmaz. Örneğin ehl-i rüyetten olan Ruzbihan-ı Baklî (ölm. 1209), cesurca, “Allah’ı evimin çatısında gördüm!” diye iddia ederken ya da rüyasında

⁴⁴ Hadis-i rüya konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hellmut Ritter, *das Meer der Seele*, s. 445 vd.

⁴⁵ A.g.y., s. 448, Gazâlî’nin eseri *risâla fî tahkik rüyet Allah fi’l-menâm* hakkında.

⁴⁶ Henry Corbin, *The Dream and Human Societies* (E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 388.

Allah'la semâ' ederken, acaba bir rüyayı mı, yoksa bir rüyeti mi kastetmektedir?⁴⁷

Şa'rânî'nin (ölm. 1565) yaşadığı deneyim, bunca sürükleyici rüyetten sonra, insanı inişe geçirmektedir; onun gördüğü rüya, "Allah'ı yeryüzüne indirir ya da ulvî bir deneyimden çok uzaktır". Çünkü Her Şeye Kadir Tanrı, rüyasında onu, yaşadığı cami çok pis diye azarlar, o da hemen örümcek aklarını süpürüp duvarları beyaza boyamaya koyulur...⁴⁸

Allah'ın genel olarak akla yatkın ve kabul edilebilir bir "biçimi", ışıktır. Ne de olsa O, "Göklerin ve yerin nuru"dur (Sure 24:35). Kadı Burhaneddin Sivasî'nin (ölm. 1398) anlattığı bu türden dramatik bir rüya vardır. Bu rüyayı iki yaşındayken gördüğünü söylemektedir: "Gökkubbeden, tam başımın üstüne ıslıl ıslıl yanan bir lamba indirdiler ve ışığın içinden bir ses geldi: 'Ben Âlemin Rabbi'yim!'"⁴⁹

Bunun gerçekten bir çocuğun rüyası olup olmadığını bir yana bıraktığımızda, içindeki simgesellik açık ve inandırıcıdır.

Peki acaba her insana Allah'ın görüldüğü bir rüya nasip olabilir mi? Büyük rüya tabircisi İbn Sîrîn, "Hayır!" diye yanıt vermektedir; bunu, Ebû Nu'aym'ın *Hilyetü'l-Evliya* adlı eserin içindeki hal tercümelerinden öğreniyoruz (c. II, s. 276); çünkü, "Azîz ve Celîl olan tanrısını rüyasında gören kişi, Cennete gidecektir." Yani, bu, Cennetin gelecekteki sakinleri için tanınmış bir ayrıcalıktır, çünkü onlar –bu sonuca varmak herhalde yanlış olmaz– ahirette de *visio beatifica* (Allah'ı görme) ile ödüllendirileceklerdir. Demek ki Allah'ın görüldüğü böyle bir rüya, inananlar için vaktinden önce bahşedilen bir Cennet mutluluğudur; bu nedenle de genel anlamda Cennetin görüldüğü çok sayıdaki rüyada tamamen aynı özellikleri sergilemektedir; nitekim, o rüyalarda da sık sık Allah'ın huzurunda bulunma deneyimi yaşanır (bkz. s. 263).

Bu tür rüyalarla ilgili ilahiyat sorunları ne olursa olsun, rüyada Allah'ı görmekten ya da en azından Allah'la konuşulan rüyalardan söz eden anlatılar, hatırı sayılır miktardadır.

Bu kadim rivayetler içinde en ünlülerden biri şudur: Bişr-i Hafî (ölm. 841), üze-

⁴⁷ Carl W. Ernst, Übersetzung von Ruzbihan Baqli: *The Unveiling of Secrets, Diary of a Sufi Master*, s. 47, s. 100. "Güzel Türk" ideali konusunda bkz. Annemarie Schimmel, "Turk and Hindu". Fritz Meier, *Die fawā'ih al-ğamāl wa fawā'ih al-ğalāl des Nagmaddin al-Kubrā*, melekleri, 'genç Türkler gibi' diye betimlemiştir; bkz. Fritz Meier, a.g.y., s. 107.

⁴⁸ Jonathan Katz, "An Egyptian Sufi Interprets His Dreams: 'Abd al-Wahhab al-Sha'rani, 1493-1565," *Religion*, A. 35.

⁴⁹ Tilman Nagel, *Timur*, s. 259.

rinde Allah'ın adı yazan bir kağıt bulur. Bu kağıdı misk ile kokulandırır ve bir duvarın yarığına koyar. Rüyasında Allah'ın sesini duyar: "Bişr, sen Ben'im adımı güzel bir kokuyla kokulandırdın. Ben de senin adını dünyada ve ahirette hoş bir kokuyla kokulandıracağım." İşte böylece ona, yaptığı dindarca hareket için kazandığı Cennet mükafatı bildirilmiş olur.⁵⁰

Allah'ın insanlara hitap ettiği rüyalar, genellikle rüyayı görenin yaşamında yeni bir evreyi ya da yeni görevlerin üstlenilmesine işaret eder. Muinüddin Çiştî (ölm. 1236) adındaki sûfi, böyle bir rüya yoluyla, Mekke'yi bırakıp Racastan'a gitmeye teşvik edilmiş ve orada başarılı bir da'i olmuştur; Ecmir'deki türbesi, bugün hâlâ, tasavvufun Hindistan'daki merkezlerden biridir.

Afrika'daki buna benzer bir söylencede de Şeyh Ishak adındaki birinin, tanrısal bir hitap üzerine seccadesini sal yapıp Kızıldeniz'i geçerek Arabistan'dan Somali'ye geldiği anlatılır.⁵¹ Sûfilerin rüyalardan kaynaklanan misyonerlik faaliyetleriyle ilgili örnekler daha da çoğaltılabilir.

Bunun yanında, Allah'ın rüyetine özlem duyan ve bu yüzden her türlü ezayı çeken dindar kişilerle ilgili dokunaklı hikâyeler de vardır. Bu tür söylencelerin en ünlüsünde anlatıldığına göre, Şah Şucâ Kirmânî (ölm. 912'den önce), kırk yıl süren gece namazlarından sonra en nihayet bir gün uykuya dalar ve rüyasında Allah'ı görür. "Ey Tanrım!", diye seslenir, "Seni kırk yıl geceleri uykusuz geçirerek aramışken, rüyada buluverdim!" Bunun üzerine Allah katından şu cevap gelir: "Ey şah! İşte o uykusuz geçirdiğin geceler sayesinde aradığını elde ettin. Şayet orada uyusaydın, burada göremezdin." En ağır şartların uygulandığı bir zahitlik, bu tür bir teveccühe ermek için gereken koşuldur (kırk sayısı, hazırlık ve olgunlaşmayı simgeleyen sayı olarak bilinir).⁵²

Benzer bir hikâye de Harakânî'nin (ölm. 1034) başından geçmiştir: Rüyasında, Allah'ın karşısında, altmış yıldır O'na duymakta olduğu özlemi över. Ancak Allah onu şu sözlerle azarlar: "Bizse seni ezel-

⁵⁰ Kuşeyrî'de, *Bişr-i Haft* başlığı altında [s. 102]; bunun şiirselleştirilmiş bir biçimi, Attar, *İlahinâme*'de, sonda yer alır: Attar, mısralarıyla Allah'ın adını "güzel kokulara büründürür", bu nedenle de Allah'ın merhametini umar {bkz. Ferideddin-i Attar, *İlahinâme*, c. II., s. 313, A. Gölpinarlı çevirisi -yn.}.

⁵¹ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion), s. 233.

⁵² Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 86 [216]; Hujwiri, *Kashf al-mahjub*, s. 138 [241]; ve velilerin hal tercümelerini anlatan tüm erken devir eserlerinde. Bu hikâyenin Hindistan'da da bilindiğini görüyoruz: Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart* (İngilizce çeviri), s. 126.

den beri sevmekteyiz!"⁵³

Bütün dinlerde hep sorulan bir soru, birçok duanın neden işitilmediğidir. Yahya ibn Said'in Allah'ı gördüğü bir rüyada, bu soruya şöyle yanıt verilir: "Ey Yahya, sesini seviyorum da ondan"⁵⁴ Burada, Peygambere atfedilen bir söz kastedilmektedir: O söze göre Allah, insanın yakaran sesini sevmekte ve bu yüzden onu biraz uzunca yakartmaktadır; tıpkı kuşları güzel şakımalarından dolayı kafeste tutmamız gibi. ilahiyat açısından tabii ki pek makbul olmayan bu görüş, Mevlânâ'nın bir hikâyesinde işlenmekte, ayrıca Hint-Müslüman sûfilerin eserlerinde de yer almaktadır.

Bu gibi durumlarda, bazı kereler insan ümidini tamamen yitirir ve sonra rüyasında teselli edilir. Yetmiş dört kere hac için Mekke'ye gidip de ettiği kulluğu Allah'ın kabul edip etmeyeceğini hâlâ bilemeyen yaşlı bir adama, Allah rüyasında sevecenlikle sorar: "İstemediğin birini bu kadar çok davet eder miydin?"⁵⁵

Attar ise, *Musibetname*'de (19/8), olur da Cehenneme gidersem ne yaparım diye düşünen bir adamdan bahseder. Allah bu adamın aklını başına getirmiştir:

Aynı gece rüyasında gördü Yüce Rabbi,
Böylece yanıt kendisine hemen iletili:
'O senin güvenmediğin Yaradan, ey budala,
Hiç böylesi bir haksızlık eder mi dostlarına?
Ben Cennetten yoksun bırakır mıyım hiç dostlarımı?
Enselerinde tutar mıyım Cehennem kılıcını?'

Tüm umudunu yitirerek sonunda çabalarından vazgeçen bir müminle, onu avutan Allah arasında geçen konuşmayı konu alan eserlerin en ünlüsü, Mevlânâ'nın *Mesnevi*'de işlediği bir hikâyedir:

Birisi, bir gece Cenâb-ı Hakk'ı zikrederek dilini dudağını mânen tatlılaştırmak için
"Allah, Allah!" diyordu.
Şeytan ona dedi ki: "Senin 'Allah, Allah!' deyişine karşılık 'Lebbeyk!' (Ne istiyorsun kulum?) sesi nerede? Ey bu sözü çok söyleyen kişi! Ne vakte kadar böyle söyleneceksin?"

⁵³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 9.

⁵⁴ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 177 [353-354]. Furûzanfer, *Ahadis-i Mesnevi*, no. 730, bu konudur: Rumi, *Mesnevi*, c. VI, satır 4228 vd. Bihârlı sûfi Şerafeddin Maneri de bu sözün alıntılar: *Hundred Letters* (İngilizce çeviri), s. 138. Bkz. Annemarie Schimmel, *The Triumphal Sun*, s. 359.

⁵⁵ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 108.

Cenâb-ı Hakk'tan 'sana bir cevap gelmiyor, sen bu sıkılmaz, bu utanmaz yüzünle daha ne zamana kadar 'Allah' deyip duracaksın?"

Adamın neşesi kaçtı, gönlü kırıldı. Zikri bırakıp başını yastığa koydu ve uyudu. Rüyasında yemyeşil, çayırılık çimenlik bir yerde Hz. Hızır'ı gördü.

Hızır o şaşkına dedi ki: "Ne diye zikirden geri kaldın? Allah'ın ismini anmaktan ne diye pişman oldun?"

Adam "Ettiğim zikir karşılığında bana bir 'Lebbeyk' diye cevap gelmiyor" dedi. "Allah'ın kapısından kovulacağım diye korkup durmadayım."

Hızır dedi ki: "Senin 'Allah' deyişin, bizim 'Buyur' dememizdir. Senin o yalvarışın, yanıp yakılman da bizim habercimizidir. Çünkü zikretmek arzusunu sana biz verdik.

Senin 'işim çok, zamanım yok, çok da yorgunum!' demen, hilelere başvurman, 'Allah'ı gereği gibi zikredemiyorum' diye düşünmen, çareler araman bizim seni kendimize çekmemizden, ayağındaki dünya sevgisi bağını çözmemizdendir.

Senin korkun, aşkın, bizim lütfumuzun kemendidir. Senin her 'Yâ Rabbi!' deyişin altında 'Lebbeyk' (Buyur) deyişler vardır."⁵⁶

Bu teselli edici rüya, klasik bir örneği olarak bize göstermektedir ki, İslam da *oratio infusa*'nın, yani Allah'ın lütfu olarak duanın sırrını bilen bir dindir (hatta bunu tanıyan dinlerin başında gelir); bu tespitte bulunan ilk kişi, İsveçli din tarihçisi Nathan Söderblom olmuştur.⁵⁷

Eksantrik karakterli bir kişi olan Bâyezid-i Bistâmî'nin (ölm. 874) pek çok rüyası, Allah'la konuşmalarıyla ilgilidir. Onun ihtişamlı, bazen de kelimenin tam manasıyla ürkütücü olan rüyaları, diğer sûfilerden birçoğunun rüyalarını ve görülerini gölgede bırakır. Ölümünden sonra başka insanların onu gördüğü rüyalar için de bu geçerlidir (bkz. s. 242). Bâyezid, mutasavvıfın tam anlamıyla gönlünü dolduran, Allah'ın celalini ve her şeyi kavrayan büyüklüğünü ifade eder: Gerçekten bilen kişinin, rüyasında Allah'tan başka bir şey görmeyen, O'ndan başka kimseyle fikir birliğine varmayan ve sırrını kimseye açmayan kişi olduğunu söyler.

Sık sık, onun Allah'a sorduğu bir sorudan bahsedilir: Rüyasında Allah'a, "Sana nasıl varılır?" diye sormuş, Allah'ın yanıtı, "Nefsini bıraktın mı bana ermiş olursun" veya başka bir versiyona göre "Kendini bırak ve yücel!" olmuştur.

Bâyezid-i Bistâmî'nin, birçok efsaneye konu olmuş olan bu zorlu çabasının ana

⁵⁶ Mevlânâ, Mesnevî, c. III beyit 189-197, {Şefik Can çevirisi}.

⁵⁷ Allah'ın lütfu olarak dua, *oratio infusa* konusunda bkz. Heiler, *Das Gebet*, s. 225 (ayrıca bkz. A. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, E. Kocabıyık çevirisi, s. 166 ve 169).

fikri, Allah'la yaptığı bir başka rüya konuşmasında yer almaktadır. Bu konuşmada, Allah ona sorar: "Ne istiyorsun?" O da cevap verir: "Sen ne istiyorsan onu istiyorum." O zaman Allah şöyle der: "Sen Ben'imisin, Ben de seninim." Bu nedenle, Bâyezid'in daha yaşlı bir çağdaşı olan Ahmed b. Hadraveyh'in (ölm. 855) bir rüyasında, Allah ona, şu açıklamada bulunmuştur: "Herkes Ben'den bir şeyler diliyor, Bâyezid Ben'i diliyor." İlahi sevgilinin yanında dünyadaki hiçbir şeyin değeri olmadığına göre, gerçekten özlem içindeki biri, ondan daha azıyla nasıl yetinebilir?⁵⁸

Ancak bu gayretli mutasavvıfa da bir gün Allah rüyasında, onun bile bir keresinde bu yüce maksadını unuttuğunu hatırlatmıştır: Bir gün midesi ağrıdığına, sebebi ni içtiği sütte arayarak hata etmiştir; dünyadaki her şeyin ilk ve gerçek sebebi Allah'tır. Bu hikâyeyi, Attar, *İlahinâme*'sinde şiirsel bir biçimde işlemiştir.⁵⁹

Arada sırada, dindar kişiler tarafından görülen kimi rüyalarda, Allah, "azameti ve yüceliği üzerine" ant içerek, şu ya da bu kişiye özel bir paye verdiğini beyan eder; bunun sebebi, örneğin, o kişinin, sabah namazını, yatsı namazının abdestiyle kılmasıdır⁶⁰ ki bu, onun ne uyuduğunu ne de hacet giderdiğini göstermektedir; çünkü bu durumların her ikisi de, namaz kılmadan ve Kuran'a değmeden ya da onu okumadan evvel abdest alınmasını gerektirir. Yalnızca ve yalnızca, abdestli uyuyan (keza uykudan uzak duran) kişi güzel rüyalar görebilir ve belki de hatta Allah'ın tahtını bile görebilir.

Bazı kereler, mutasavvıflar rüyetler naklederler. Örneğin Harakânî (ölm. 1034), gerçi Allah'ı gördüğünü söylemez, ancak vecd içinde Allah'ın tahtının etrafında döner.⁶¹

"Tavaf edeyim diye tahtın yanına çıktım ve onu bin kez tavaf ettim ve onun etrafında mahluklar gördüm, sessiz ve huzurluydular, onlar benim ne çabuk tavaf ettiğime şaşıyorlardı, bense onların tavafını beğenmiyordum. Sordum: "Siz kimsiniz? Ve tavaf ederkenki bu soğukluk nedir?" "Biz meleğiz ve ışığız", dediler, "Tabiatımız böyledir, değiştiremeyiz." Bana sordular: "Sen kimsin? Ve tavaf ederkenki bu sürat nedir?" "Ben bir insanoğluyum" dedim, "içimde ateş ve ışık vardır, bu sürat de hasretin ateşinden gel-

⁵⁸ Bu konuda bkz. Hellmut Ritter, "Bayezid Bistami" ve aynı yazar, *Das Meer der Seele*, birçok yerde. Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 177 [470]; Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 171 [232]; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 37; ayrıca bkz. Annemarie Schimmel, *Mystische Dimensionen*, s. 78-84 [60-63].

⁵⁹ (12/10) (c. I, beyit 3426-3429)

⁶⁰ Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, bölüm 14; onu temel alarak Gazâlî, *İhya*, c. I, s. 367.

⁶¹ Fritz Meier, *Die fawâ'ih al-ğamâl wa fawâtiḥ al-ğalâl des Nagmaddin al-Kubrâ*, s. 107.

mekte.” (Gayet tabii meleklerin hiçbir arzusu yoktur. İnsanoğlu tüm kıyâm, rûkû ve secde hareketlerini yapabilirken, onların sonsuza dek aynı namaz pozisyonunda durduğu aktarılır.)

Allah'ın tahtı, X. yüzyılda yaşayan Afrikalı bir sûfinin de rüyasına girmiştir. Bu sûfi, havada gezindiğini; çadırlar, kubbeler ve bir sürü insan görür. En sonunda onu Allah'a götürürler; Allah tahtında oturmaktadır ve “Sor!” der. Sûfi, havada süzülür, insanları karınca gibi görür, bazıları ışıklı, bazıları karanlıktır. Allah onu aydınlatır: “Yeryüzünde bunlar Biz'i arzuladı; onlar içinden az sayıda bir kısmını seçtik ve onları marifete erdirdik...”; ve ona bazı müminlerin adlarını söyler.⁶² Sûfi Celâleddin Tebrizî, bir konuşma sırasında, bir sûfinin yalnızca, Allah'ın tahtını görürse namaz kıldığını iddia eder. Bunu şüpheyle karşılayan sohbet arkadaşı, rüyasında, seccadesini tahtın önüne serdiğini görür. Celâl'in de bu rüyadan haberi olur.⁶³

Adı belirtilmeyen bir adama ait bir başka Cennet rüyeti vardır; bu kişiye kıyametin yaklaşması gösterilmiştir:

“Ve mezarımdan doğrudum, altına bir binek hayvanı verildi, ona bindim. Sonra göğe götürüldüm, orası bir Cennetti. Orada inmek istedim ama, ‘Burada otur ki Rabb'ini göresin’ dendi. Beni [bir yere] götürdüler, bir de baktım ki, Allah orada, Hazret-i Âdem de Allah'ın önünde duruyor. Beni görünce, sağ yanına oturttu. O'na, ‘Ey Rabb'im, başışlayışınla mutlu oldum!’ dedim. ‘Ayağa kalk Âdem; seni affettik!’ diyen bir ses duydum.”⁶⁴

Acaba adını bilmediğimiz bu kişi, Allah üzerinde etkili olup –işlediği kabahate rağmen bilindiği gibi “İnsanların Babası” ve bir peygamber olarak önemli bir rolü bulunan– Âdem'in de aftan yararlanmasını sağlamış olduğunu mu görmüştür? Bu nokta belirsizdir; rüyayı ilahiyat açısından yorumlayabilmek oldukça zordur.

Görünüşe bakılırsa sık rastlanan bir olay, Allah'ın, dindar bir kişiyi rüyasında, şunu ya da bunu yaptığı için övmesi ya da kimi kabahatlerinden dolayı yermesidir. Ahmed b. Hadraveyh, Allah'a yetmiş mum yaktığı için, bir derviş tarafından kınanmıştır. Kınayan kişi, bu hareketi ister israf olarak, ister (katı inançlı Müslümanların bugün de yaptığı gibi) Hristiyan âdetlerinin caiz olmayan bir taklidi olarak görmüş olsun, tasvip etmemiştir. Ancak, eleştiriye uğrayan sûfiye, rüyasında Allah şöyle demiştir: “Ey Ahmed, sen Bizim için yetmiş mum yaktın, Biz de senin için yetmiş kalbi iman nuruyla tutuşturduk.” Nite-

⁶² H. R. Idris, “Contribution à l'histoire d'Ifrîqiya,” *REI* 1935, s. 141; ayrıntılı biçimde şu esere bkz.: E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois (ed.), *The Dream and Human Societies*, s.

15.

⁶³ Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart*, (İngilizce çevirisi), s. 345.

⁶⁴ İbn Şâhin, *Kitâbü'l-Işâret fi 'ilmü'l-ibârât*, s. 360.

kim o gün, yetmiş Hristiyan, İslama geçmiştir.⁶⁵

Öte yandan, Nablusî'nin de belirttiği gibi, rüyada Allah azarlayabilir de. Bu noktada tipik bir örnek, resmîyete önem veren bir Müslüman'ın, Arapçayı doğru telaffuz etmeyen birinin kıldırıldığı namazı kılmak istememesidir; çünkü Kuran'ı doğru okumak, namazın kabulü için şarttır; Arap olmayan birisi içinse, Arapçanın çok farklı seslerini telaffuz etmek zordur. İşte bu sebeple, dindar bir adam, Arap olmayan ev sahibi Habîb-i Acemî'nin, Kuran'ın ilk suresini doğru okumadığını fark edince, onun arkasında namaz kılmamıştır. Ancak gece rüyasında, Allah ona şu açıklamayı yapar: "Namazı Habîb'in arkasında kılmış olsaydın, Benim rızamı alacaktın ve o namaz, hayatındaki tüm namazlardan daha hayırlı olacaktı! Ama sen lâfzın doğruluğunu, niyetin sıhhatinden önde tuttu. Oysa ki lisânı düzeltmekle kalbi düzeltmek arasında ne büyük bir fark vardır!"⁶⁶

Böylece sevgi dolu sûfilerin en sevdiği konulardan birinden söz etmiş bulunuyoruz; bu konu daha sonra, Mevlânâ'nın Musa Peygamber ve çoban konulu hikâyesinde en güzel ifadesini bulmuştur (M II beyit 1720 vd).

Açıktır görülmektedir ki, her zaman az ya da çok dindar olan mutaassıp kişilerin Allah tarafından kınanmıştır; bu kimseler ya fazla iyi niyetli olmuş ya Allah'ın emrine karşı gelmiş, ama her halükarda kendi iradelerini kabul ettirmek istemişlerdir. Örneğin, özellikle erdemli görünmek isteyen bir adam, "Allahım, Muhammed'in ümmetinden âsi olanların hepsini affeyle!" diye dua eder. Cenâb-ı Hakk ise rüyasında ona şöyle yanıt verir: "Bunların affını senden çok Ben isterim, sen kendi ihtiyacını söyle!"⁶⁷

XI. yüzyılda İran'da görülmüş olan bu rüyayı aktaran Kuşeyrî'dir. Bundan 500 yıl sonra, XVI. yüzyılda, Timbuktu'da bir kıtlık olur. Bunun üzerine kadı, yüklü miktarda sadaka veren herkesin Cennete gideceğine söz verir. Ancak rüyasında, bir daha Allah adına böyle iyi niyetli vaatlerde bulunmaması için uyarılır!⁶⁸

Allah'ın taktirini eleştirmek de gazaba neden olabilir; çünkü Kuran'da 21. surenin 23. ayetinde şu belirtilir: "O, yaptığından hesaba çekilmez."

1258 yılında Bağdat düştüğünde, inançlı bir şeyh, Allah'a şehrin fethi sırasında Moğolların pek çok masumun kanını döküldüğünden yakınır. Sonra, rüyasında bir adam görünür; adamın elindeki kağıtta şöyle yazılıdır: "İsyan etmekten vazgeç; bu senin üstüne vazife değildir;

⁶⁵ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 292 [378].

⁶⁶ Hujwiri, *Kashf al-mahjûb*, s. 88 [183]; Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 53 [99].

⁶⁷ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 177 [469-470].

⁶⁸ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levitzion) içinde, s. 222, dipnot 13; burada, Houdas, *Tarihü's-Sudan* temel alınmıştır.

tıpkı yıldızların hareketini belirleyemeyeceğin gibi. Allah'a, yaptıkları hakkında soru sorma; çünkü kendini denize atan, dibe vurur!"⁶⁹

Şeyh uyandıktan sonra, Allah'tan küstahlığının bağışlanmasını dilemiştir; çünkü en korkunç olayların ardında bile Allah'ın ne gibi bir hikmetinin olduğunu kim bilebilir?

Ancak, yalnızca takdir-i ilahiden şüphe duymak değil, affedilebilir küçük günahlar, hatta anlaşılabilir yanlışlıklar da bir Müslümanın azarlanmasına neden olabilir. Örneğin Attar, evine bir misafir gelmesi için dua eden, ama zavallı bir sokak köpeğini kapısından kovan bir adamın hikâyesini anlatır (MN 10/8):

Fakat dışarıda kimsecikler yoktu,
Ev sahibi sonunda hüznü içinde uyuyakaldı.
O zaman Allah ona 'Seni şaşkın', dedi,
'Ben sana bir köpek gönderdim ya!
Onu ağırlayacağına kovdun,
O da aç ve korku içinde kaçtı...

Bunu üzerine pişmanlık duyan adam, köpeğe kendisini bağışlaması için yalvarır.

Rüyaların bazıları bize pitoresk gelse de, sonuç olarak denebilir ki, her şeyin üstünde, Allah'ın açıklanamayan iradesi yer alır; bu irade kendini hem küçük, hem de büyük şeylerde belli eder ve –rüyasında Allah'ı görerek ders alan– insanın, bu iradeyi tevekkül içinde kabullenmesi gerekmektedir. Attar'a ait veli tezkireleri, ilahi iradeye tamamen teslim olmayla ilgili aktarımlar içerir:

Bir sabah, Mısırlı büyük mutasavvıf Zunnun'u (ölm. 859) gözyaşları sel gibi akarken bulurlar; mutasavvıf gördüğü rüyayı anlatır:

"Akşam secdedeyken uyuya kalmıştım. Rüyamda izzet ve celâl sahibi Allah'ı gördüm. Buyurdu ki: 'Ey Ebâ Feyz! Halkı yarattım, on parça oldular; kendilerine dünyayı sununca onda dokuzu dünyaya yöneldi. Geriye kalan onda bir de ona bölündü. Cenneti onlara takdim ettim. Onda dokuzu Cennete yöneldi. Geriye kalan onda biri de ona bölündü. Cehennemi getirip bunların önüne koyunca onda dokuzu Cehennem korkusundan kaçıp dağıldı. Geriye onda bir kaldı. Bunlar ne dünyaya aldandılmışlardır, ne Cennete meyletmışlerdir, ne de Cehennemden korkmuşlardır. Ey kullarım! Siz ne dünyaya baktınız, ne Cenneti ümit ettiniz ne de Cehennemden korkunuz. Şu halde ne istiyorsunuz' dedim. Bu ilahi hitap üzerine başlarını önlerine eğip 'Ne istediğimizi sen bilirsin' (Hüd 11:79) dediler."⁷⁰

⁶⁹ Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 68.

⁷⁰ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 17 [178] vd.

4. RÜYADA İBLİS'İ GÖRMEK

Türkçede, bir kimse gece kirliliğine yol açan rüyalar gördüğünde, Şeytan rüyasına girmiş denir. Ancak, bu tür rüyalardan mümkün olduğunca bahsedilmemesi gerektiğinden, İblis'in, yani Şeytan'ın görüldüğü rüyalarla ilgili rivayetlere pek sık rastlanmaz. Ancak bu rüyalar önemlidir ve kesinlikle ciddiye alınması gerekmektedir; çünkü Şeytan ne Muhammed'in ne de Şii imamlarının kılığına girebilir; bu yüzden de onu başka görüntülerde aramak gereklidir. Bu, *Kitabü'l-Egâni*'de (c. 5, s. 193) olduğu gibi, şarkı söyleyen bir kedi bile olabilir.

Klasik devirde şeytanlar, genellikle şiir ve müzikle bağlantılı olarak karşımıza çıkar; çünkü 26. surenin 226. vd ayetleri, "yapmayacakları şeyleri söyleyen şairler"den bahseder. Gerek İslam öncesi devirde, gerekse İslamın erken devrinde, cinlerin ya da Şeytan'ın verdiği ilhamdan sık sık bahsedilir.⁷¹ Bu tür tehlikeli cinlerin müzisyenlere musallat olması tesadüf değildir; çünkü müziğin ne ölçüde helâl ya da haram olduğu sorunu, yüzyıllar boyunca yüzlerce yazıda tüm gerekçeleri ve karşı gerekçeleriyle tartışma konusu olmuştur.

Kitabü'l-Egâni, şiir ve müzikle, şarkıcılar ve onların şarkılarıyla ilgili, X. yüzyıldan kalma geniş çaplı bir derlemedir ve içinde bu tür hikâyeler yer alır. Aşağıdaki hikâye, en güzellerinden biridir (c. 21, s. 232-33):

Şarkıcı Muharrir ibn Yahya'nın (ölm. 845) rüyasında, bir şeyh, onun dinlemek ister. Şarkı söyleyince, şeyh onun udundan bir tel alıp mızraba dolar. Mızrap büyür, tel uzar, öyle ki sonunda mızrap bir mızrak halini alır, tel ise bir 'adeb'e, yani mızrak ucuna sarılan bir bez parçasına dönüşür. Şarkı söyleme sanatının büyük ustası Bağdatlı İbrahim Mevsili, bu rüyayı duyunca, Muharrir'i tebrik eder: "O şeyh kuşkusuz İblis'ti. Senin, işinin erbabı olduğunu onaylamış."

Şeytan'ın, ünlü ve adı çıkmış şair Ebû Nuvâs'la da (ölm. 809) alakası olduğu, klasik Arap şiirini bilenlere mantıklı gelmektedir. Çünkü, Ebû Nuvâs'ın öğretmeni, anlattığına göre rüyasında Şeytan'ı görmüş, Şeytan genç şairi övmüş, onun öğretmenin de büyük bir şair olduğunu, hatta tüm ruhlardan ve insanlardan daha büyük olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Onun şiirleriyle ben, Vallahi Doğunun ve Batının ruhları ve insanlarını büyüleyecek ve baştan çıkaracağım!" Dahası da var: Zamanın başlangıcında, yeni yaratılmış Âdem'in önünde secdeye varmayı reddeden Şeytan (krş. Sure 2:34), bu rüyada kendisinin söylediğine göre, Ebû Nuvâs'ın önünde bin kez secde etmeye hazır-

⁷¹ Fritz Meier, "Inspiration by demons," *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois) ayrıca *Bausteine* 'de de vardır.).

dır!⁷²

Daha dindar kişilerin bu kötü niyetli ezeli düşmanla ilgili fikirleri daha olumsuzdur. Mutaassıp olan Halife Ömer'in (saltanatı 634-644), Şeytan'ı rüyasında kurbağa kılığında insanın sol omzunda oturur gördüğü anlatılır.⁷³

Birçok sûfi, uyku ve uyanık halde İblis'le uğraşmışlardır; onların Şeytan'ın görünmesiyle ilgili anlattıklarından, tasavvuf yolunun idealleri ve tehlikeleri anlaşılabilir. Örneğin Harrâz (ölm. 896), rüyasında İblis'i görür ve onu bir sopayla dövmek ister; ancak hâftiden bir ses, İblis'in sopadan değil, kalpteki marifet nurundan korktuğunu söyler. İblis'in ona anlattığına göre, onu baştan çıkarması ancak, "oğlanlarla, yani tüyü bitmemiş delikanlılarla düşüp kalkarsa" mümkün olacaktır.⁷⁴ "Tüyü bitmemişlere bakmak" konusunda benzer bir uyarı, tasavvuf edebiyatında sık sık karşımıza çıkar (bkz. s. 260).

"Oğlanlara bakmak", hep Şeytan'ın tuzağı olarak görülür. Harrâz'ın daha genç bir çağdaşı, rüyasında İblis'i gördüğünde, İblis sûfilerin kendisine gerçekten zorluk çıkardığından yakınmış, ama iki hileyle onları yine de yenebildiğini anlatmıştır; bu hilelerin biri "tüyü bitmemişlere bakmak", diğeri ise *semâ'*, yani genellikle vecd halinde yapılan ya da vecde sebep olan *semâ'* ile sonuçlanan müzikli meclisleridir.⁷⁵

Ünlü sûfi mürşit Cüneyd-i Bağdadî (ölm. 910), rüyasında Şeytan'ın anlattığına göre gerçek "erleri", yani ricalullahı arayan, onları yalnızca tek bir camide, Bağdat'taki Şunîziyye mescidinde bulabileceğini söylemiştir. Ancak, Allah'ın sevgili bir kulunun işareti, hileci ayartıcının ona hiçbir zararının dokunamamasıdır.⁷⁶

Birisi rüyasında İblis'i görür ve ona, 'Ebû Medyen-i Mağribî (ölm. 1164) ile aran nasıl?' diye sorar. İblis, ona gayet etkileyici bir yanıt verir:

"Onun zihnine soktuğum şey okyanusa idrarını yapan bir adamın durumuna benzer. O kişiye sorarsanız, güya idrarıyla okyanusu kirlenmiş, artık onunla hiçbir şey temizlenemeyecektir. Böyle yapan ve düşünen adamdan daha cahil ve ahmak kimse olur mu? İşte şeyh Ebû Medyen'in gönlüne sokmak istediğim şey de bu örnekteki gibidir. Okyanus bir idrar ile nasıl kirlenmezse onun deniz gibi gönlünü benim kirlermeye gücüm yetmez."⁷⁷

⁷² İki hikâye de şurada vardır: Shaikh, *Der Teufel*, s. 105 ve başka yerler.

⁷³ Kemaleddin ed-Demîrî, *Kitâb-i Hayâtü'l-Hayavânü'l-Kubrâ*, c. I, s. 81; ayrıca bkz. Fritz Meier, *Die fawâ'ih al-gamâl wa fawâtiḥ al-ğalâl des Nagmaddin al-Kubrâ*.

⁷⁴ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 180 [125]. {Ayrıca bkz. Attar, *Tezkiretül-Evliya*, s. 478}

⁷⁵ Gazâlî, *İhya*, c. II, s. 299. Krş. Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, "İblis" dizin maddesi.

⁷⁶ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 170 [471].

⁷⁷ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 527-28 [737].

Yani bu inançlı Magriplinin manevi arınmışlığı ve derinliği öyle muazzamdır ki, Şeytan'ın vesveselerinin ona hiçbir etkisi olamamaktadır.

Ebû Medyen kadar sağlam ve güçlü olmayan insanlar da vardır. Fakat, çevirdiği dolaplardan korumak için, korkan insanlara yardım ettiği de olmuştur:

Şiraz'da bir kadın, rüyasında Şeytan'ı görmüştür ve şöyle anlatmaktadır: "Eteğimde bir enik vardı; onun Şeytan olduğunu düşünüyordum; sordum: 'Senin vesveselerini kendimden nasıl uzaklaştırabilirim?' Bana, 'Ebû Abdullah ibn Hafife sor!' dedi. Bu rüyayı şeyhe anlattım, o da bana, safsataları nasıl kovabileceğimi açıkladı."⁷⁸ X. yüzyıl Şirazından kalma bu örnek, Şeytan'ın olumlu bir davranışıyla ilgili tek örnek değildir; onun yararlı bir iş yaptığını anlatan bir de Arap masalı vardır: Bir zahit, bir kadını hamile bırakır, sonra da öldürüp gömer. Bunun üzerine, Şeytan, başka birisinden şüphelenilmemesi için, ölen kadının üç erkek kardeşinin de rüyasına girip, günahı işleyen kim olduğunu bildirir.⁷⁹

İslami kaynaklarda İblis'le ilgili rüyaların az olmadığı muhakkaktır; ancak edebi bir tür olarak rüya ve Şeytan arasındaki bağlantının ancak XX. yüzyılın yirmili yıllarında, Avrupa edebiyatı tanındıkça arttığı görülmektedir. Iraklı şair Zehâvî'nin (ölm. 1935) *Cehennemde İsyan* adlı eserinde, Cehennem ve Şeytan, rüya figürleri olarak karşımıza çıkmakta, böylece şair topluma yönelttiği eleştirinin keskinliğini azaltmaktadır.⁸⁰

Mısırlı yazar Tevfik el-Hakîm, Goethe'nin *Faust*'unu okuduktan sonra rüyasında Şeytan'ı görmüştür,⁸¹ hemşehrisi Abdurrahman Şükri ise, *Hadîs-i İblis* adlı eserinde yazdığına göre, Dante'nin *Divina Commedia*'sını, Milton'un *Paradise Lost*'unu ve Arap şüpheci Ma'arrî'nin (ölm. 1057) *Risâletü'l-Gufrân*'ını inceledikten sonra, rüyasında Şeytan'ı görmüştür; bu rüyaya göre, Şeytan'ın güzel bir yüzü, ışıktan ve ateşten yapılmış bir tacı, üzerinde de temiz giysileri vardır; bakışları delicidir, "ama, karşıtlarının iddia ettiği gibi kuyruğu yoktur."⁸²

Hint-Müslüman şair ve düşünür Muhammed İkbâl'in Şeytan'la ilgili görüşlerinde olduğu gibi (ancak o, rüyalardan bahsetmemektedir), burada da tasâvvufî İslâmın klasik fikirleri, Avrupa düşünceleriyle iç içe geçmektedir; yeni yaratılmış Âdem'in önünde secdeye varmaktansa Allah'ın lanetini taşımaya razı olduğu için bazı süfilerin büyük sevgili olarak övdüğü İblis, yalnızca büyük bir baştan çıkarıcı değil, aynı

⁷⁸ Dailami, *Die Sira des Ibn al-Chafif*, c. IX §7.

⁷⁹ Max Weisweiler, *Arabesken der Liebe*, no. 30, 31.

⁸⁰ Krş. Wiebke Walther, "Camil Sidqi az-Zawahî," *Oriens* 34 (1994).

⁸¹ Carl Brockelmann, *GAL*, c. III, s. 247.

⁸² Khalil Shaikh, *Der Teufel*, s. 105 ve başka yerler.

zamanda da insanın büyüleyici bir ortağıdır.⁸³

Hatta, anlatıldığına göre, bir insanın İblis'i olumlu bir suret içinde gördüğü de olmuştur; ak saçlı, ak sakallı bir ihtiyar suretindedir. İhtiyar, insanın içine işleyen bir sesle, bir aşk şarkısı söylemektedir:

Sen ki, sevenin gecesini uykusuz kıldın,
Uykuyu geceleyin gözlerden kovdun.
Sen ki, beni bile bile terk ettin,
Soylu olan hiç böyle şey yapar mı!⁸⁴

Bu rüyada çevrenin nasıl olduğu, belirtilmemiştir; belki de yaşlı ve üzgün İblis, eskiden beri bazen rüyalarda yaptığı gibi, birisine yeni bir şarkı öğretmek istiyordu. Yoksa kendisini lanetleyen ve lanetini “hil’at” gibi üzerinde taşıdığı Allah’tan ayrılışını mı kastediyordu?

Her ne olursa olsun, İblis’in görüldüğü rüyalar, onu mutlak kötü ve Allah’ın düşmanı olarak değil, O’nun kulu olan ve O’nun tüm kulları gibi, yalnızca kötülük değil, iyilik de yapabilen ve yaratıcısının aracı olarak iş görebilen bir mahluk şeklini göstermektedirler.

⁸³ Awn, *Satan’s Fall and Redemption*, birçok yerde; Annemarie Schimmel, *Gabriel’s Wing*, s. 208-19.

⁸⁴ Serrâc, *Masari al-uşşak*, c. I, s. 153.

VI. BÖLÜM

1. SÜFİLER RÜYALARINDA NELER GÖRÜRLER?

Konya'da mobilya yapan bir marangoz olan "biraderim" İsmail, eğitimini ilerletmek için Almanya'ya gitmek istiyordu. Bense, tamamen Allah ve insan sevgisinin dünyasında yaşayan bu derviş için, modern Batı dünyasının fazla büyük bir şok olacağından korkuyor, aylardır onu bu dileğinden vazgeçirmeye çalışıyordum. Fakat işte şimdi, görmek için sabırsızlandığı ülkeye uçmadan az önce, bir kez daha Ankara'daki evimizin kapısında duruyordu. Işıldayan bir yüzle şöyle dedi: "Her şey iyi olacak. Rüyamda Hazret-i Mevlânâ'yı gördüm. O tahtında oturuyordu, bense onun ayağının dibinde; bana karşı o kadar şefkatliydi ki; harikaydı..." "Hayırdır inşallah" dedim. Oysa anlamam gerekirdi ki, İsmail'in ailesinin kuşaklardır bağlı olduğu, kendisinin de son derece içtenlikle sevdiği büyük Mevlânâ, bu rüya aracılığıyla yolcuya, yakında kendisinin sonsuz himayesine gireceğini işaret etmişti: Birkaç hafta sonra, 1959 Nisan'ında, İsmail Almanya'da vefat etti.

Mevlânâ verdiği eserlerini rüya hikâyeleri ve rüyalarla ilgili imalarla donatmıştır; çünkü o biliyordu ki, Peygamberin dediği gibi, "dünya, uyuyan birinin gördüğü rüyadır" (bkz. s. 368). Ancak, *Mesnevi*'sinde şöyle bir hikâye de anlatmıştır: Bir derviş rüyasında bir grup şeyh görür ve onlardan geçim derdine düşüp de ibadetten ayrı kalmamak için, helal rızık diler. Bu, özellikle de erken devirlerde, pek çok dindar kişinin dileği olmuştur; sâlikin dikkatini hiçbir şey Allah'ın varlığından başka yöne kaydıramamalı, hiçbir şey onun Allah'a duyduğu sonsuz güveni zedelememelidir.

Ben rüyamda Hızır'ı görenleri gördüm.

Onlara 'Helal olan, hiçbir vebali bulunmayan rızık nereden ve nasıl elde edeyim' dedim.

Beni aldılar, dağlara götürdüler. Dağlardaki ormanda yabani meyve ağaçlarını silktiiler
Ve dediler ki: 'Allah bu meyveleri bizim himmetimizle senin için tatlılaştırdı.

Haydi rahat rahat yemene bak. Tertemiz; helal, hesabı da yok. Baş ağrısı da yapmaz.

Taşıma sıkıntısı olmadan, yukarı aşağı koşmadan çalışmadan elde edilen bir rızık.

O rızıkları yiyince, sözlerimde öyle bir feyz, öyle bir tesir hasıl oldu ki, kalbimden hikmet
menbaları kaynadı, sözlerimin verdiği zevk, akılları hayran bırakmaya başladı.

'Ey âlemlerin Rabbi' dedim. 'Bu bir imtihan, sen bana bütün halktan gizli bir ihşanda
bulundun.'

Bu niyaz üzerine güzel, ârifane söz söyleme kabiliyeti benden gitti. Onun yerine hoş bir
gönül elde ettim. Öyle manevi zevkler duydum ki, bu zevklerin tesiri ile nar gibi

çatladım, yarıldım.

Dedim ki: 'Cennette bu içimdeki sevinçten başka bir şey yoksa bile

Bundan başka bir nimet istemem; bundan böyle bu tadı bırakıp da cevizin, şeker kamışının tadına dalamam.¹

Daha sonra rüya devam eder: Derviş, bir oduncuya rastlar ve elinde kalan birkaç altını ona vermek ister. Ancak, oduncu sandığı kişi, büyük bir ermiş çıkar; bu ermiş, isterse yüklediği odunları kolayca altına çevirebileceği için, parayla hiç ilgilenmez.

Mevlânâ'nın hikâyelerinde sık sık olduğu gibi, bu hikâyede de nihai bir çözüm yoktur, ancak burada sûfilerin ülküsünden bahsedildiği açıktır: Bu, tamamen Allah'ın inayetiyle yaşama ve Cennet nimetlerinin manevi tadına daha buradayken varma ülküsüdür. Sûfilerin, rüyaları yoluyla, gördüklerinin yorumu sayesinde öğrenmesi gereken şey de işte bu hedeftir; daha doğrusu bu hedefe ulaştıran yoldur.

RÜYA TÜRLERİ

Bir sûfi, mürşidini rüyasında görür; hatta genellikle rüyalar mürşit ve mürit arasındaki en içten bağıdır. Rüya yorumu, tüm mürşitlerin en büyük görevlerinden biridir; tasavvuf yolunun bu eksen çevresinde yer aldığı bile söylenebilir.² Bu nedenle, daha geç devirlerde sûfiler, çok sayıda *tabirname*, yani yorum kitabı kaleme almışlardır; bu kitaplar, anlaşılması çoğu kez zor olan ifadelerle müridin rüya yolunu açıklamaya çalışırlar.³ Özellikle Halveti tarikatının şeyhleri, genellikle müfessir olarak anılırlar. Ünlü Türk sûfi Niyâzî-i Mısırî (ölm. 1694, Limni), bir rüya yoluyla Mısır'dan Anadolu'ya çağrılmış ve burada resmi olarak Halveti tarikatına girmiştir; Üsküplü Asiye Hatun'un mektuplaşmaları ise, bu tarikata üye bir kadının rüya deneyimleri hakkında bir fikir vermektedir (bkz. s. 212).

Bunun dışında, sûfiler, kendi yazdıkları hayat hikâyelerinde de sürekli olarak rüyalarını bildirirler; tabii burada, gerçekten bir rüyanın mı, yoksa bir rüyetin mi

¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. IV, beyit 577 vd [678-687]).

² J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 158; Pakistanlı sûfilerin rüyalarına ilişkin bir yorum için bkz. Katherine Ewing, "The Dream of Spiritual Initiation and the Organization of Self-representation Among Pakistani Sufis," *American Ethnologist* 17.

³ Mustafa Tatçı ve Celal Çeltik'in kitabında belirtilen Türk sûfilerine ait dört tabirname, buna iyi birer örnektir.

söz konusu olduğu genellikle ayırt edilememekte, her ikisi iç içe geçmişe benzemektedir. Örneğin, bir dindar kişi, müritliğinin başlangıcında, bir yıl boyunca her gece gökyüzüne yükseltildiğini gördüğünü iddia etmiştir.

Dindar kişiler, rüyalarında Allah'ın sevgili kullarını farklı durumlarda görürler: öldükten sonra arkadaşlarına genellikle rüyalarında bilgi veren, ruhun selameti için gerekli dinsel tavır konusunda örnek alınacak kişiler olarak (bkz. s. 254); cezbeyle kapılmış olarak; Cennetteki seçkinler grubunun onurlu bir üyesi olarak ve yaşamdaki her türlü durumda öğüt veren kişiler olarak. Bu nedenle, mürşitlerin hal tercümeleri, birçoğunu önceki sayfalarda ele aldığımız rüya hikâyeleriyle doludur. Tabii bu mürşitlerin bazıları diğerlerinden daha da sık görünür ya da sahip oldukları alışılmadık canlılıkta rüya yaşamıyla öne çıkarlar. Bunlardan biri, uzak yerlere yolculuklar yapmış ve uzun süre Kaşmir'de bulunmuş, Kübreviye tarikatından bir İranlı olan Seyyid Ali Hemedânî'dir (ölm. 1385). Birçok tencerenin kaynadığı, Hemedânî'nin de her birinden bir kaşık tattığı o ünlü rüyayı görmeyen, o çağlarda yok gibidir (rüya, onun çok yer gezip gördüğüne işaret etmektedir); Hemedânî'yi dünyayı dolaşmaya gönderen de şeyhi olmuştur; çünkü rüyasında, genç adamın bu sayede sayısız ermişin hayır duasını ve ihsanını kazanacağını görmüştür.⁴

MÜRİT VE MÜRŞİT

Mürit ve mürşit arasındaki bağ, olağanüstü güçlü bir bağdır; bu yüzden, münasip mürşidi bulmak önemlidir. Bu konuda Peygamber sık sık yol gösterici olarak rol oynar: O, kişiye rüyasında kime intisap etmesi gerektiğini söyler. Ölmüş büyük bir insan da bu konuda irşat edici bir rol üstlenebilir; çünkü tasavvuf bir seyrü suluk olması ve Peygambere dek uzanan tarikat silsilesine, mürşitten el alma⁵ yoluyla dahil olunması dolayısıyla, böyle bir irşat rüyasının belirleyici önemi vardır. Doğru seçim, başarıya ulaşmak için son derece önemlidir; mürşit ile mürit arasında ezeli bir ahenk olmalıdır.

Bu kural, tüm ülkeler ve tüm çağlar için geçerlidir. Örneğin, nakledildiğine göre,

⁴ Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s. 111 ve 24; ayrıca Devin DeWeese, "Sayyid Ali-yi Hamadani and Kubrawi Hagiographical Tradition"daki çok sayıda örneğe bkz.

⁵ Fritz Meier, *Vom Wesen des Sufitums*, tasavvufta el almanın önemini ilk kez vurgulamıştır.

XIX. yüzyılın başlarında Mekke'ye hac ziyaretinde bulunan Senegalli el-Hac Ömer, orada Hicaz'ın Ticanî şeyhi tarafından Ticânîyye tarikatına alınmıştır; çünkü bu şeyh, rüyasında tarikatın kurucusu Ahmed-i Ticanî'yi görmüş ve bu yolda bir emir almıştır.⁶ Bu olaydan sekiz yüz yıl önce, hangi şeyhe bağlanması gerektiğini bilemeyen İranlı sûfi Kâzerûnî şöyle anlatmaktadır: "Rüyamda gördüm ki, şeyh geldi ve bir de yanında, üzerinde bir yük kitap bulunan bir merkep vardı. Bana 'Şu kitaplar şeyh Ebû Abdullah'tandır. Merkep de dahil olmak üzere tamamı senin için gönderilmiştir' dedi."⁷ Böylece, manevi olarak ki-me bağlanılacağı sorusu, çözüme kavuşmuştur.

Bir başka kayda göre, 1866 yılında, Pencaplı bir Nakşebendi, Şah Hüseyin'in huzurunda, bu tarikata kabulünü istemiştir. Heyecanı nedeniyle, kendisine, önce bir İstihâreye yatması tavsiye edilmiş, ama o, bir rüya sayesinde seçiminin doğru olduğunu bildiğini söylemiştir.⁸

Bu konudaki en garip hikâyelerden biri, Anadolu'da geçmektedir: Bir gün, şair Şâhidî (ölm. 1550), sarhoş vaziyette kayıktan Boğaz sularına düşer. Gece rüyasında babasının şeyhini görür ve bunun üzerine o zamana kadarki yaşamına bir son verip derviş olmaya karar verir.⁹

Ancak, bundan sonra mürşitle mürit arasındaki ilişkide artık "Niçin?" sorusuna yer yoktur. Delhi'de, mürşidine "Bana rüyamda şöyle şöyle dedin. Niçin öyle dedin, Ey Üstadım?" diye soran bir müridin mürşidi, yüzünü öte yana çevirmiş ve "Niçin" sorusu kalbinde yer bulamasa da, dudaklarına da ulaşamazdı" diye yanıt vermiştir.¹⁰

Şeyhin sözlerini sorgusuz sualsiz kabul etmek şarttır.

Ayrıca, mürit gerçek süfinin ölümsüz olduğunu da öğrenir: Mürşidine, rüyasında onu bir tabutta gördüğünü anlatan birine, "Sen kendini görmüşsün; çünkü onlar [sûfiler] ölmez. Gerçek şudur ki, Allah'ta yaşayan, ölmez!" diye öğretilmiştir.¹¹

⁶ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion) içinde, s. 234; ayrıca krş. O'Brien, *Les Mourides*, s. 169; Ahmadu Bamba'nın müritleri, rüyalar yoluyla çalışma gruplarına yerleştirilirler.

⁷ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 292 [765].

⁸ Buehler, *Naqshbandis in the Panjab* [çalışmanın geçici başlığı; manuskri s. 140]. Henüz yayımlanmamıştır.

⁹ Victoria Rowe Holbrook, "Tastes in the Spiritual Life: Textual Play in the Diffusion of Rumi's order," *The Legacy of Medieval Persian Sufism*, (ed. L. Lewisohn) s. 114.

¹⁰ Sharafaddin Maneri, *The Hundred Letters* (İngilizce çeviri) s. 96, mektup no. 23.

¹¹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 338.

YOL RÜYALARI

Zaman içinde, birçok inançlı kişi, kendileri için belirleyici olan, irşat rüyalarını aktarmıştır. Bunlar içinde özellikle ilginç olan ikisi, 1996-97 tarihli iki yeni olaydır. Bunlardan birincisi –şahsen tanımadığım birisi–gözden geçirmem için bana bir yazısını yollayan bir Alman bayana ait olduğu için, önemli görünmektedir; çünkü bu örnek, yazıyı yazan hanımın tamamen habersiz olduğu, klasik irşat rüyalarına ait tüm özellikleri içermektedir.¹²

Yazdığına göre, rüyasında, “içinde gönül gözüyle görülen bir ülke” görmüştür ve bu rüya, onu, annesinin ölümünden sonra yaşadığı bir umutsuzluk döneminden çıkmasını sağlamıştır. “Rüyada –rüya bir çölde geçiyordu– yaşlı bir adamın yüzünü gördüm ve o yüzü gördüğümde, adının Muhammed Osman olduğunu ve onu Hartum’da bulabileceğimi anladım. Bunun üzerine Hartum’a gittim ve Muhammed Osman’ı aradım. Pazar yerinde onu sordum, yasayıp yaşamadığını bilmediğim için mezarlıklara gittim. Dervişlere sordum.

Hartum’un şehir sınırındaki mezarlıkta, çölün başladığı ve her perşembe dervişlerin semâ’ ettiği yerdeydim. Çok yorgundum; üç haftadır boşuna Muhammed Osman’ı aramıştım, artık yalnızca bir kere daha sorup geri dönmek istiyordum. Kötü bir Arapçayla kendisine sorduğum derviş, güldü ve başını kaşdı. Muhammed Osman’ın orada yalnızca Muhammed Osman Burhani diye tanındığını ve Burhaniyye tarikatına öncülük ettiğini söyledi. İşte böylece, Sidi Muhammed Osman Burhanî’nin karşısına çıktım. Onu hemen tanıdım, aynen rüyamdaki gibi görünüyordu... Ölümünden sonra da şeyhim ve öğretmenim olmayı sürdürdü.”

Buraya kadar anlatılanlar, seyrü sülûktaki bir Alman kadının söyledikleriydi. Bundan birkaç ay sonra, Rabat’ta Faslı genç bir bayan doçente rastladım; kendisi, daha çok Rif velileriyle ilgili çalışmalar yapıyordu ve sûfi gelenegine içtenlikle bağlıydı. Bana, yaşamının en önemli rüyası olarak gördüğü bir rüyayı anlattı; konusu, Paris’teki öğrenimi sırasında başından geçen bir deneyimdi. Sizlere, bu bayanın zarif bir Fransızcayla yazılmış mektubunun bir özetini sunuyorum.

“Rüyamda kendimi, 16. Bölge’deki Mozart Caddesinde bir evin holünde gördüm. Orada bir hanım oturuyordu ve ben onu Cömert Fahişe diye adlandırıyordum; özel bir kadındı... Onu aramış gibiydim; elinden tuttum ve onunla Msalla Mulay Abdesselam’a uçtum (Abdüsselam ibn Meşîş, ölümü 1228). Orada bizi, dindar, soylu bir kadın karşıladı ve ben, onunla ve kibar Fransız hanımla birlikte bir duvarın üze-

¹² Gesine Aufferberg’in 6.9.1996 tarihli mektubu.

rinden aşağıya inmeye başladım; duvar, basamaklar halini aldı ve bir tür nemli zemine ulaştık. Toprağa dokundum ve kendimi tamamen 'birleşip bütünleşmiş', 'unifié' hissettim ve bu mutlak birlik durumunda hayranlık içinde yürümeye devam ederken, Necat, yani 'Kurtuluş' adında bir kadına rastladım."

Rüyayı gören kadın, yazdığına göre, burada eğimli basamaklardan inerken, kendi içine giden yolu bulmuş (bu, Tirmizi'nin eşinin rüyada gördüğü, damdan yumuşak bir iniş yapmaya benzemektedir; bkz. s. 159) ve nemli toprağa değmeyi, hayır ve bereket olarak yaşamış, en sonunda "Kurtuluş"un kişileşmiş hali onu kollarına almıştır.

Bu bayan bana, anlattığı rüyanın yaşamını değiştirdiğini söyledi. Ancak, bir de uyarıda bulundu: Böyle rüyaları anlatmak, söz konusu velinin yeniden rüyaya girmesini engeller.¹³

YAMALI HIRKA GIYMEK

Mutasavvıf rüyalarının pek çoğunun konusu, Allah yolundaki ilk adımdır, yani yeni kabul edilmiş müridin, hem mürşidinden alıp, hem de onun tarafından yamalı hırka ve başlık giydirilişidir. Zira bir giysinin verilmesi veren kişiden alan kişiye güç aktarılması anlamına gelir; Mısırlı şair Bûsîrî (ölm. 1296) rüyasında hırka-yi şerifin kutsal gücünü görmüş, bu da ona, muazzam eseri *Kaside-i Bürde*'yi, yazması için ilham vermiştir.¹⁴

Bu yüzden sûfi giysileri ya da başlıklarıyla ilgili rüyalar da bulunur. Örneğin, İran'daki Safavi Hanedanlığının kurucu atası Şeyh Safi, rüyasında, Allah'ın kendisine oniki dilimli kırmızı bir başlık giydirdiğini görmüş, bu daha sonra Safavilerin simgesi olmuştur.¹⁵

Şah Velîyullah'a, 1730 yılında Mekke'de gördüğü bir rüyada Peygamberin torunu ona hırka-yi şerifi giydirmiş, böylece Şah Velîyullah cemaate kabul edilmiştir.¹⁶

¹³ Rabat'tan Dr. Zakia Zaouanat'ın 28.3.1997 tarihli mektubu.

¹⁴ Giysi simgeselliği için bkz. Heiler, *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*, s. 118, 121 vd.; Annemarie Schimmel, *Gewänder Gottes*.

¹⁵ J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 82. Ayrıca bkz. Annemarie Schimmel, *Mystische Dimensionen*, s. 153-54. Gizemci halk ozanları, giysilerin "putperestliğine" karşı çıkmayı severler. Örneğin, Türk sûfisi Yunus Emre şöyle der: "Dervişlik dedikleri hırka ile taç değil; Gönülün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil" {A. Gölpinarlı, *Yunus Emre*, Altun Kitaplar, s. 361, 1991.}.

¹⁶ Şah Velîyullah, *ed-dürru'z-Zemîn fi mübeşşirât en-nebiyü'l-emîn*, no. 13; J. M. S. Baljon,

Daha eski kaynaklarda, yamalı hırkanın özel bir yeri vardır: Seyyid Ali Hemedânî, büyük velilerin giysilerinin elde kalmış parçalarından, kendisine yamalı bir hırka yapmış ve bunu gri bir giysinin üzerine dikmiştir. Veliyullahın giysi parçalarının, eski sahiplerinin kudsiyetinden izler taşıdığına inanılmıştır. Bir gece, Seyyid Ali Hemedânî rüyasında, bu şekilde dikiği yamalı hırkasının, uzunluğu eski giysi sahiplerinin derecelerine göre değişen Kuran ayetlerinden ve hadislerden oluştuğunu görmüştür.¹⁷

Bu konudaki bir başka tipik rüya ise, Ebû Hafs Ömer Sühreverdî'nin (ölm. 1234) bir müridinin gördüğü rüyadır: Bu rüyada şeyh, Peygamberin yanındadır, ikisinin önünde çamaşır ipleri gerilidir; iplerin üzerinde ise derviş giysileri asılıdır. Peygamber bu giysilerden birini Sühreverdî'ye verir, o da, giysiyi Multanlı Bahaeddin Zekeriya'ya aktararak onu halifesi yapar. Ertesi gün bu olay aynen gerçekleşir.¹⁸

İki yüzyıl sonra, Magripli Zevâvî, rüyasında Magripli sûfilerin en büyüklerinden, 1164'te ölen Ebû Medyen'dan bir hırka aldığını görür; bir başka hırka ise ona doğrudan Allah tarafından verilir; özellikle değinilmesi gereken bir nokta da, Peygamberin ilk eşi olan Hatice'nin de rüyasında ona bir hırka giydirmiş olmasıdır.¹⁹

Bu denli yaygın bir motifle ilgili olarak, Türk dervişi Aşçı Dede'nin yazdıkları gibi görece modern bir eserde de giysi temasının önemli bir rol oynaması şaşırtıcı değildir. Derviş, bir keresinde rüyasında şeyhin, kendisine mavi astarlı kürkünü armağan ettiğini ve boynuna doladığını görür. Bunu, Allah'ın günahlarını bağışladığı ve kendisini Halveti tarikatının halifeleri arasına aldığı şeklinde yorumlar. Hacca gittikten sonra ise rüyasında, yeşil bir sarık taşımaya izin verildiğini görür; bunun onun için anlamı, yeniden Mevlevi tarikatına alınmasıdır. Bir başka kişi, rüyasında kendisini, şeyhinin Şam ipeğinden hırkasını giymiş olarak gördüğünde, şeyhi bu kişinin, gelecekteki halifesi olduğunu anlamıştır.²⁰

Sûfi giysilerinin bu önemi göz önünde tutulursa, giysilerin rüyalarda kişileşmiş olarak karşımıza çıkmaları şaşırtıcı değildir. Bir sûfinin, bir şeyh tarafından kendisine verilen ve pek çok dindar kişinin anlattıklarını duymuş olan bir namaz takkesi

Religion and Thought of Shāh Walī Allāh Dihlāwī.

¹⁷ Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s. 130.

¹⁸ Shamim Mahmud Zaidi, *Aḥwāl u āthār-i sheich Bahā'addin Zakariya Multānī wa khulāṣat al-ʿārifin*, s. 144.

¹⁹ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 193.

²⁰ Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede Ibrahim*, s. 65, 141, 117.

vardır; bu takkeyi, onu çok isteyen ve yalvarıp yakaran birine hediye eder: "Fakat geleceğin, rüyamda bu takke, benden yardım diliyordu; başlarında bulunmuş olduğu büyük kişilerin adlarını sayıyor ve şöyle diyordu: 'Ben ki şunun şunun başına takılmış bir takkeyim, sen tutmuş beni bir ayyaşa veriyorsun, onun işi gücü şarap içmek!'"

Ertesi sabah sûfi, bir arkadaşıyla takkenin yeni sahibini aramaya koyulur; onu sızmış halde bulurlar ve sûfi, zavallı takkeyi adamın başından çekip çıkararak kurtarır.²¹

Ünlü ve sık sık bahsedilen bir tema da, sûfilerin hastalıkları sağaltma güçlerine inanmayan birini, önce cezalandırıp sonra kendilerine inanmamaktan doğan hastalıktan kurtarmaları ve böylece sağaltma güçlerini kanıtlamalarıdır. Bunun bir örneği, göz merhemi yapan bir kadın olan Bîbî Nişî'nin hikâyesidir; o, Ebû Saîd'in yeterliliğinden şüphe ettiği için hastalanmış ve ancak şeyhi gördüğü bir rüya sayesinde yeniden iyileşmiştir.²² Ancak bazen sûfiler de hasta olur ve bu hastalığın onlar için çok yararlı olması mümkündür.

Örneğin Mâlik ibn Dînâr, Bizans'a karşı yapılan bir sefere katılmak isterken ateşi çıkmıştır; uykuya dalar: "Gördüğüm rüyada hâtiften gelen bir ses, 'Şayet sen bugün harp yapmış olsaydın esir düşecektin, sana domuz eti vereceklerdi, domuz eti yiyince de kâfir olacaktın. Bu humma senin için (Hakk'tan gönderilen) muazzam bir lütuf oldu' dedi. Bunun üzerine uykudan uyandım ve Allah'a şükrettim."²³

Böyle bir rüya, Mâlik için ne kadar mükemmel bir tesellidir. Bu rüya, kaçışı hastalıkta aramak şeklinde açıklanabilir!

Ebû Ali Dekkâk'ın (ölm. 1022) durumu, bundan farklıdır. O, bir gezi öncesinde hastalanır:

"İçime Nişabur arzusu düştü. Gördüğüm bir rüyada birisi bana şöyle dedi: 'Bu şehirden ayrılamazsın; zira cinlerden bir cemaat sözlerinden hoşlandığı için her gün meclisinde hazır bulunmaktadır. Sen bu şehirde onlar için alıkonulmuş bulunuyorsun.'"²⁴

Nitekim, aktarımlardan bildiğimiz gibi, yalnızca insanlar değil –aralarında iyileri ve pek iyi olmayanları bulunan– cinler de iyi bir konuşmacının ya da inançlı, etkili

²¹ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 493.

²² Bîbî Nişî konusunda bkz. Margaret Smith, *Rabia the Mystic and Her Fellow Saints in Islam*, s. 151.

²³ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. I, s. 42 [87].

²⁴ Attar, a.g.y., c. II, s. 189 [657].

bir vaizin sözlerinden zevk alırlar.

2. ÇEŞİTLİ TARİKATLARDA RÜYALAR

Her sûfi cemaatinde anlatılan rüya anlatılarıyla, kitaplar doldurulabilir. Bunların birçoğu birbirinin benzeridir, ancak bazı durumlarda yalnızca belli bir tarikata özgü olan kimi ayrıntılar görülür.

ÇİŞTİYYE TARİKATI

Hint kökenli bir tarikat olan Çiştîye tarikatı, 1236'da Ecmir'de ölen Muinüddin Çiştî tarafından kurulmuş ve bu ülkede son derece önemli bir rol oynamıştır. *Melfuzat* adlı kayıtlar sayesinde, buradaki velilerin manevi ve zihni yaşamı hakkında geniş bilgiye sahip bulunmaktayız. Bir mürit tarafından tutulan bu kayıtlar, şeyhin meclisindeki toplantıları anlatır ve bu inançlı kişilerin yaşamına pek çok yönden ışık tutar.²⁵ Bu türdeki kitapların ilki olan *Fevaidü'l-Fuad*'da yer alan pek çok rüyadan, elinizdeki kitapta bahsedilmektedir.²⁶ 1327'de Dekken'de ölmüş olan Mîr Hurd'un kitabı, özellikle ilgi çekicidir: Bu mutasavvıf, şeyhi Nizamüddin'in yaşadığı şehir olan Delhi'yi terk etmiş –terk etmek zorunda kalmış– ve belli ki bunu asla kabullenememiştir; rüyalarında da sürekli olarak, ölen şeyhiyle olan ilişkisiyle ilgili sorunlar yaşar.²⁷ Onun ayaklarını öpmeye çalışır ve reddedilir; sonra şeyhi ona, bîatını yinelemesi için öpsün diye elini uzatır ya da rüyasında şeyhinin azametinden öylesine etkilenir ki, ona bir şey sormaya cesaret edemez, ancak sonunda şeyhinin kendisini dostça davet etmiş olduğunu anlar ve ona yeniden güvenir.

Kendi saydığına göre, Nizamüddin Evliya ona 361 kez rüyada görünmüştür; bu nedenle, Mîr Hurd, hemşehrisi ve şeyhin en sevgili dostu olan Emir Hüsrev'in dizelelerini alıntılanmaktadır:

Gerçekten sen misin, yoksa bir rüya mı,

²⁵ *Melfuzat*'ın, yani bir tarikat pirinin söz ve edimlerine ilişkin kayıtların önemi konusunda bkz. K. A. Nizami, *malfuzat ki tarikhi ahammiyat*.

²⁶ Hindistan'daki en ünlü *Melfuzat* derlemesi şudur: Sijzi, *fawâ'id al-fû'ad*, İngilizce çevirisi: Bruce Lawrence, Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart*.

²⁷ Urduca çevirisi yapılmış olan Mîr Hurd, *Siyerü'l-Evliyya*, özellikle s. 542-547, rüya anlatılarıyla doludur.

Gece vakti güneşi görmem böyle?

Ve mürşitle mürit arasındaki sıkı bağı Farsça bir beyitle dile getirir:

Uyanıkken hep senin için dua ediyor,
Uykudayken rüyamda hep seni görüyorum.

Bazen rüyasında gördüğünün gerçekten şeyhin sureti olup olmadığı konusunda şüpheler içini kemirmişti; ancak buna karşı bir delil olarak, Peygamberin Şeytan'ın kendi suretine giremeyeceği yolundaki sözünü göstermektedir; şeyh de Peygamberin bir temsilcisi olduğuna göre, Şeytan onun suretine de giremeyecektir.

Şeyhin, rüyayı görenin kalbine tamamen dolduğu rüyaların karakteri, Mîr Hurd'un en açık seçik tanımladığı noktadır:

Bu dost şu daracık kalpte öyle bir serilmiş oturur ki,
Başkalarına kızgınlık besleyecek yer kalmaz.

Sık sık korkulara kapılan Mîr Hurd'un yaşamının merkezi Nizamüddin Evliya'nın türbesidir; bu türbe önemini bugüne dek yitirmemiştir. Bundan birkaç yıl önce, Delhi'deki bir kadın bana, ne zaman mezarın baş tarafında Kuran okusa, Şeyh Nizamüddin'i rüyasında gördüğünü anlattı.

Şehrin dışında yaşayan bir başka Hintli kadının anlattığına göre ise bazı sorunları vardı, ama şöyle diyordu:

"Bir gece rüyamda çok yaşlı bir adam gördüm; bana üzülmememi, her şeyin iyi olacağını söyledi." Bundan üç yıl sonra Delhi'ye geldiğinde Nizamüddin'in türbesini ziyaret etmiş ve burasının, rüyasındaki yaşlı adamın görüldüğü yer olduğunu görmüştü.²⁸

1422'de Galbarga'da (Dekken) ölen, aynı tarikatın üyesi olan Gesüderâz'ın yazdığı sohbetler içinde de, ölmüş şeyhlerin görüldüğü buna benzer rüyalardan pek çok kereler söz edilmektedir.²⁹

²⁸ Desiderio Pinto S. J., "The Mystery of the Nizamuddin Dargah," *Muslim Shrines in India*, (ed. Christian W. Troll), özellikle s. 118, 120.

²⁹ Sayyid Abu'l Faiz Muhammad Gesudaraz, *Dschawâmi' al-kılam* da Çiştî velilerden ilginç rüyalar içerir. Devin DeWeese, "Sayyid Ali Hamadani and Kubrawi hagiographical Tradition," *The Legacy of Medieval Persian Sufism*, (ed. L. Lewisohn), s. 121-157 ise Kübrevî velilerin gördüğü ve görüldüğü rüyalar konusunda bir başka hazinedir.

NAKŞBENDİ TARİKATI

1389'da Buhara'da ölen Bahaeddin Nakşbend'in kurduğu bu tarikatla, mürşit ile mürit arasındaki bağ çok önemli bir rol oynar; anlatıldığına göre, tarikatın kurucusu bir müridin rüyasına girmiş ve ona, şeyhin sureti kalbine nakşedilmiş olduğu sürece Allah'ı zikretmeyi ihmal etse bile bir zararı olamayacağını söylemiştir.³⁰ Bu yüzden, mürşit ile mürit arasındaki bağ, ölümle de kesintiye uğramaz; bu sayede ikisi arasındaki rüyalar yoluyla kurulan bağlantı, günümüze dek önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu nedenle, son zamanlarda Nakşbendilik hakkında yayımlanan çalışmalar da çok sayıda ilginç rüya örnekleri içermektedir.

Hakkında geniş bilgi sahibi olduğumuz bir kişi, onyıllar boyunca Orta Asya'nın gerçek yöneticisi olmuş olan Ubeydullah Ahrâr'dır (ölm. 1490).

Bir müridi rüyasında onu, daha önce bir kez Peygamberi rüyasında gördüğü şekilde görmüştür.³¹ Bu, belli ki Ahrâr'ın Peygamberle olan sıkı manevi bağına işaret etmektedir; bu bağ, giderek Nakşbendi tarikatının simgesi haline gelmiş, sonraki zamanlarda Hindistan'da Tarikat-ı Muhammediyye de buradan türemiştir (bkz. s. 303).

Hâce Ahrâr, dinsel hayatının başlangıcında, bir rüyasında uzun zaman önce ölmüş bulunan Bahaeddin'in etki etme gücüne (*tasarruf*) kavuşmuştur; bu güç öyle büyüktür ki, Ahrâr rüyadan sonra bilincini yitirir.³² Daha sonraki bir rüyada, Şeyh Muhammed Pârsâ da (ölm. 1419) onu himayesine alır; bu rüya, Bahaeddin'in olduğu rüyanın gücüne ulaşmaz. Ahrâr'ın kendisi de buna benzer şeyler yapmıştır: Herat'a taşınmak isteyen oğlunun rüyasına girerek, ayakkabılarının burnunu Semerkant yönüne çevirmiş, böylece oğlu, memleketi olan bu şehre geri dönmüştür.³³

Hâce Ahrâr, Timur'un soyundan gelen ve daha sonra Hindistan'ın ilk Büyük Moğol hükümdarı olan Bâbü'ün de rüyasına girmiş ve ona, Semerkant şehrinin fetihini ima etmiştir: Onaltı yaşındaki Bâbü, rüyasında hocasının (Ubeydullah) gelip yanına oturduğunu görür; hoca sofrâ örtüsü özensiz serilmiş diye uşağı azarlar. Sonra ayağa kalkar, delikanlıyı ayakları yerden kesilecek kadar havaya kaldırır ve sofradakiler der ki: "Şeyh Maslahat (başarı) (v)erdi!" Böylece

³⁰ Fritz Meier, *Zwei Abhandlungen zur Naqşbandiya*, s. 189.

³¹ Fritz Meier, *a.g.y.*, s. 275.

³² Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 412.

³³ Fritz Meier, *Zwei Abhandlungen*, s. 271.

Bâbü'r'ün anılarında anlattığı gibi zafer kesinleşmiştir.³⁴

ŞEYH BEDREDDİN SİMAVNI³⁵

Arifleri konu alan tüm eserler sadık rüyalarla dolu olduğu gibi, 1416'da Sultan I. Mehmed'e karşı ayaklanma hazırlıkları yaptığı için asılan Türk dervişi Bedreddin'in menkıbevi hal tercümesinde de bu tür rüyalar yer alır. Bedreddin, gördüğü rüyalar nedeniyle Kahire'den ayrılır; ancak, gördüğü bir başka rüya üzerine yeniden oraya döner. Bu rüyalarda, Peygamberin görünmesi önemli bir rol oynamaktadır. İzmir Kalesi'ni işgal eden askerler (bunlar, 1402'de Osmanlıları Ankara'da yenilgiye uğratmış olan Timur'un ordusundan dört yüz askerdir), bu dervişi rüyalarında görür; aynı şekilde, Bedreddin, Avrupalılarca batırılan bir Türk gemisinin kaptanının da rüyasında girerek, ona zindandan kurtulacağı sözünü verir.

Yakalanmasının ardından, Rum rahipler ondan yana çıkarlar; çünkü rüyalarında onu İsa'yla birlikte görmüşlerdir; idamından önceki gece ise, Bedreddin rüyasında gökyüzünden asılacağı meydanın üzerine etrafında şimşekler çakan bir kandilin indiğini görür; kandilin alevi tüm dünyayı sarmaktadır. Daha sonra bu kandil, Bedreddin'in kendi eliyle yaptığı bir camiye getirilir, mezar da burada olacaktır; ayrıca Peygamberin kendisi de görünür ve ölüler arasına karışmış olanı yanında oturtur. Hatta, infazdan sonra derviş, Sultan I. Mehmed'in de rüyasına girer ve ona, emrinin yerine getirildiğini haber verir.

ASIYE HATUN

Kaydedilmiş rüyalar içinde, mürit, üstat ve Peygamber arasındaki bağlantının özellikle belirginleştiği en güzel rüyalardan biri, Türk kadını Asiye Hatun'un mektuplarında anlattığı bir rüyadır:

"Yine bir kere: Bayram gecesi iç âlemimde gördüm ki habib-i ekrem hazretleri ve efendi hazretleri bir

³⁴ Babur, *Baburname*, W. Thackston edisyonu, s. 169; krş. s. 242.

³⁵ Hans Joachim Kissling, "Das 'Menaqybnâme' des Schejch Bedr ed Din," *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft* 101, s. 112 vd., Bedreddin'le bağlantılı daha pek çok başka rüya içerir. Bu büyük süfi isyancısının kişiliği, Nazım Hikmet gibi çağdaş Türk şairlerine etkili şiirler için ilham vermiştir; bir tiyatro oyununun da konusunu oluşturur.

yerde otururlar. Habibullah'ın başında siyah tülbent var. Üzerinde bal renkli mübarek giysisi. Hilyedeki şekilde görüyorum. Sonra peygamber hazretleri bir altın para çıkarıp efendi hazretlerine, onlar da fakireye verdiler. Sağ elime aldım. Bu para elimde büyüdü. Bir büyük yuvarlak ayna gibi oldu. Rengi altın, ama ayna gibi. Öyle saf, öyle parlak ki, anlatması mümkün değil. Elimde tutarken aklıma düştü ki 'Galiba hazret-i Allah'ın cemalinin görüldüğü ayna budur.' Ayna elimde kaldı. Uyandım."³⁶

Burada, Allah'ı arayan kişinin kalbinin parlak bir aynaya benzemesi gerektiği öğretisi, ama aynı zamanda da şeyhin bir nevi ayna olduğu ve arayıştaki kişinin bu aynada ilahi güzelliği görmesinin mümkün olduğu öğretisi, XVII. yüzyıl başlarında yaşayan bir Türk kadınının rüya deneyiminde, gayet basit sözcüklerle anlatılmaktadır.

İBN ARABİ

Mursiyeli bu büyük teozofun (1165-1240) rüyaları, kapsamlı bir incelemeyi gerektirmektedir; çünkü o, kendinden sonraki mutasavvıfları başka kimsenin etkilemediği kadar etkilemiştir; bu mutasavvıflar incelenirken, uzmanlar Şeyhül-Ekber'in bu şaşırtıcı sözlerini keşfedip yorumlayabilirler. En şaşırtıcı örnek, onun kırk yaşındayken gördüğü bir rüyadır ve sık sık alıntılanmaktadır:

Rüyasında, altın ve gümüş tuğlalardan yapılmış olan Kâbe'yi görür. Ancak bir altın tuğla ile bir gümüş tuğla eksiktir. "İnşaat bitmiş, hiçbir şey kalmamıştı. Onun seyrine dalmış, güzelliğine hayran kalmıştım. Sonra, Yemen köşesiyle Suriye köşesi arasındaki tarafa döndüm. Bir de baktım ki, o duvarda Suriye köşesine daha yakın bir yerde, iki sırada birer tuğlalık yer boş kalmış. Üst sırada bir altın tuğla, alt sırada ise bir gümüş tuğla eksikti. Sonra, o iki eksik tuğlaya ayrılmış yere kendimin yerleştirildiğini gördüm. Ben, Kâbe'yi eksiksiz ve kusursuz kılan o iki tuğlaydım. Ayağa kalktım, gayet bilinçli bir şekilde, ayağa kalktığımı gözlüyordum, aynı zamanda hiç şüphe duymaksızın, o iki tuğla olduğumu, o iki tuğlanın ise ben olduğumu biliyordum. Sonra uyandım ve Allah'a şükrettim."

Bu rüyayı yorumlarken, İbn Arabî, Muhammed'in peygamberler arasındaki yeri neyse, kendisinin evliya arasındaki yerinin o olduğu tespitini yapar; yani kendisi, Hâtemü'l-Evliya, veliler arasındaki en yüksek ve en son otoritedir.³⁷

³⁶ Cemal Kafadar, "Mütereddîd Bir Mutasavvîf. Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri 1641-1643", s. 204 [105].

³⁷ Claude Addas, *Quest of the Red Sulphur*, s. 213. Ed-Darani (ölm. 830-31), daha o zamanlardan, Kabe'deki bu tür kiremitleri rüyasında görmüştür, ancak İbn Arabî'nin büyük iddialarını öngörmüş değildir (Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 311).

Bu rüya, üstadın ilk muazzam rüyası değildir; kendisine gönderilen *mübeşşerat*, yani “müjdelere” hakkındaki kayıtları, hep bir eşik olarak görülen kırk yaşına ulaşmasından önceki zamanlara da uzanır. Daha Sevilla’da (İşbiliyye) genç bir delikanlıyken, rüyasında muazzam bir Kıyamet Günü rüyetine şahit olmuş (586/1190), burada Allah’ın tahtını yanında görmüş, Allah ona dokunmuş ve kendisi de O’ndan, doğrudan Cennete gönderilmeyi dilemiş, ayrıca aynı onuru çevresindeki insanların dördü için daha istemiştir. İlginçtir ki, bu kişilerin dördü de kadındır!³⁸

On yıl sonra, Bicaye’de, İbn Arabî, artık her ne demek istiyorsa, gökyüzündeki tüm yıldızlarla ve alfabedeki tüm harflerle “evlendiğini” rüyasında görmüştür. Bir arkadaşı, rüyayı bir yorumcuya anlatmış, yorumcu çok şaşırmış ve şöyle cevap vermiştir: “Bu, dipsiz bir denizdir. Bu rüyayı gören kimse, kendi zamanından kimsenin bilemeyeceği simavi hikmetlerin, gizli ilimlerin, yıldızların ve harflerin sırlarının bir kısmına nail olacaktır.” Ve devam etmiştir: “Eğer bu rüyayı gören kişi, şehirdeki biri ise, bu, genç Endülüslü İbn Arabî’den başkası olamaz.”³⁹

İbn Arabî’nin rüya yaşamı bu şekilde gelişmiş, sonunda Peygamber ona rüyasında *Fusûs’l-Hikem* adlı eserini vermiştir; bu, İbn Arabî’nin en çok incelenen aynı zamanda da en tartışılan eseridir (bkz. s. 299).

Yaklaşık 500 yıl sonra, Delhili müceddit Şah Velîyullah –yine pek alçakgönüllü olmayan bir biçimde!– kendisinin *kaimû’z-zaman* olduğunu iddia etmiştir: “Bununla söylemek istediğim şu ki, Allah iyi bir şey yapmak istediği zaman, beni, istediği şeyin yapılmasında araç haline getirir.”⁴⁰

3. BAĞDATLI İKİ SÜFİNİN RÜYALARI: ŞİBLİ VE HALLAC

Ölmüş evliya, tekrar tekrar tanıdıklarının ve hayranlarının rüyalarına girerler. Büyük zahitler Süfyan Sevrî ile Bîşr-i Hafî, büyük sûfiye Rabia, erken devrin didaktik edebiyatında hep uyarıcı olarak ya da göksel bir yücelik içinde görünürler (bkz. s. 252). Bu grup içinde, Bâyezid-i Bistami önemli bir kişiliktir; ehl-i sahvin ulularından Cüneyd-i Bağdatî ise, bildiğim kaynaklarda daha az yer tutmaktadır. Bağdat okulu

³⁸ Claude Addas, a.g.y., s. 84.

³⁹ Claude Addas, a.g.y., s. 178; R. W. Austin, *Sufis of Andalusia*, s. 35; Topper, *Sufis und Heilige in Maghrib*, s. 78-79.

⁴⁰ J. M. S. Baljon, *Religion and Thought of Shâh Walî Allah Dihlâwî*, s. 16.

süfilere içinde, sık sık değinilen en önemli ikisi, şehit mutasavvıf Hallac (öldürülüşü 922) ve onun hafiften deli dostu Şibli'dir (ölm. 945).

Şibli, bir keresinde rüyasında, eğer "Allah" dememiş olsa, Bağdat'ın zina yüzünden Allah tarafından yakılacağı söylenmiştir kendisine. Tek bir inananın duasının bir şehri yıkılmaktan kurtarması, pek çok rüyada söz konusu olan bir şeydir; Tâdîlî'de de bunun örneklerinden biri vardır.⁴¹

Şibli, ölümünden sonra rüyada kendisini görüp de ölümün nasıl olduğunu soranlara, hesap gününün çok çetin olduğunu, ancak daha sonra merhametin geldiğini anlatmıştır. Bir başka versiyona göre ise şöyle söylemiştir: "Ümitsizliğe düşene kadar beni hesaba çekti ve sıkıştırdı, ümitsizliğe düştüğümü görünce rahmetine gark etti." Bu, başka inançlı kişilerin de arkalarında bıraktıklarına rüyalarında anlattıkları bir deneyimdir.⁴²

Cennet ise, garip kişilikli Şibli'ye pek çekici gelmemektedir; çünkü orada "kavulmuş ciğerler ve kırık gönüller yoktur", yani ilahi sevgiliye yönelik aşk acısı ve yeryüzünde dindirilemeyen özlem, artık bitmiştir.⁴³

Rüyada görülen Şibli'yi anlatan hikâyeler içinde herhalde en çekicisi, aşağıda vereceğimiz hikâyedir; bu hikâye pek çok öğretici rüyada olduğu gibi mahlukata sevgiyle yaklaşmaya, tüm ibadetlerden daha fazla önem vermektedir:

Şibli'nin ölümünden sonra, dostlarından biri onu rüyasında görür ve "Allah sana nasıl muamele etti?" diye sorar. Şibli anlatır: "Beni karşısına aldı ve sordu: 'Ebû Bekir, seni niye affettim bilir misin?' 'İyi amellerimden dolayı' dedim, 'Hayır' dedi. 'Hac ziyaretim, tuttuğum oruçlar ve kıldığım namazlar için' dedim, 'Hayır, bunlar için affetmiş değilim' dedi. 'Bilgiye ulaşmak için yaptığım geziler ve müminler arasına

⁴¹ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 52 [177-178]. Tâdîlî, *at-taşawwuf ilâ riğâl taşawwuf*, c. I, s. 435'te, bununla karşılaştırılabilir ilginç bir rüya anlatısı yer alır: Bir dindar, farz namazını kılar ve abdestli olarak yatıp uykuya dalar. Rüyasında Kıyamet Günü'nü görür; insanlar toplanmıştır, gökten yere bir merdiven uzatılmış, üzerinden ellerinde ateşten çemberlerle melekler inmektedir. Onların karşısına, yeryüzünden bir melek çıkar; elinde bir mızrak, bu mızrakta da bir sürü çentik vardır. Bu melek, onlara ne istediklerini sorar. "Bu köyün sakinlerini yok etmeye geldik, çünkü onlar zalimlerdir" derler. Melek, "Melikü'l-Kalânisi'nin bu köyde oturduğunu bilmez misiniz?" diye karşılık verir. Bunun üzerine, "Vallahi doğrudur! Bize onu hatırlattın! Eğer onu yok edecek olsaydık, Allah'ın da bizi yok etmesi tehlikesine düşerdik" derler.

Adam uykudan uyanır ve rüyasını anlatmak için Kalânisi'ye koşar (...). Kalânisi ondan, bu rüyayı gizli tutmasını ister.

⁴² Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 189 [476]; ayrıca bkz. Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, s. 268. Burada yazar, Attar'ın *Mantiku't-Tayr* 'ının sonunu temel almıştır.

⁴³ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 182 [649]; krş. Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 178.

göç ettiğim için' dedim, 'Hayır' dedi. 'Ya Rabbi', dedim, 'bunlar, insanı selamete götüren işlerdir; ben bunları her şeyin üstünde tuttum ve düşündüm ki, bunların hatırına beni bağışlayacaksın.' 'Ama Ben seni tüm bunların hatırına bağışlamış değilim' dedi. 'Ya Rabbi, peki o zaman neden bağışladın?' diye sordum. Bana şöyle söyledi: 'Hatırlar mısın, bir gün Bağdat sokaklarında yürürken, bir kedicik görmüştün; soğuktan bitap düşmüş, bıçak gibi kesen ayazdan ve kardan korunmak için duvardan duvara koşup duruyordu, sen de acıyıp onu almış, kürkünün içine sokmuştun, soğuğun verdiği eziyetten onu korumuştun?' 'Evet, hatırlıyorum' dedim. O da dedi ki: 'Sen o kediye merhamet gösterdiğin için, Ben de sana merhamet gösterdim.'⁴⁴

Şehit mutasavvıf Hallac'ın kaderiyle ilgili en ünlü rüyalarından biri de yine Şibli'yle bağlantılıdır. Tasavvuf tarihinde, Hallac'ın fevkalade bir yeri vardır. Onun Ene'l-Hakk, yani "Ben Hakkım" sözü, ehl-i sünnet ve kimi mutasavvıflar tarafından da bir inançsızın, bir zındığın sözü ya da en azından, insanla ilahi sevgilisi arasındaki sevgi dolu birliğin sorumsuzca ilan edilişi olarak görülmüştür. Hallac'ın vasiyeti üzerine küllerini Dicle'ye savuran kız kardeşi, daha sonra onu rüyasında görmüş, Hallac ona, "sünnete uygun olmayan davranışını" açıklamıştır.

Hallac'ın asıldığı (ya da çarpmıha gerildiği) gece, dostu Şibli, rüyasında Allah'a sorar: "Sevenleri öldürmeye daha ne kadar devam edeceksin?" Allah yanıt verir: "Onlar Benim diyetimi bulana kadar." Şibli anlatır: "O'na, 'Ey Tanrım, peki diyetin nedir?' diye sordum. 'Benimle (ya da 'Benim cemalimle) yüz yüze gelmek, sevenlerin diyetidir' dedi." Allah'ın bu kelamı sık sık yinelenmiştir; bazen şu şekilde de aktarılır: "Kimin Bana olan sevgisi öldürürse, Ben ona diyet olurum."⁴⁵

Hallac'ın görüldüğü başka rüyalar da aktarılmaktadır. Örneğin, birisi onu rüyasında, başsız, ama elinde bir kadeh tutar halde görmüştür ve Hallac ona şöyle demiştir: "Allah kadehi, kesik başların eline verir." Bu rüyanın kaynağı belki de Hallac'ın söylemiş olduğu en son dörtluktur; Attar da bu rüyayı, *Esrarnâme*'sinde şiirsel tarzda işlemiştir.⁴⁶

Şirazlı sûfi İbn Hafif, Hallac'ı idamından birkaç gün önce Bağdat Hapishanesi'nde görmeye gitmiştir; Hallac'a derin bir hayranlık beslemektedir ve kırkı çıktıktan sonra, o da Hallac'ı rüyasında görmüştür. Bu rüyayı şöyle anlatır: "Şiraz'a geri dön-

⁴⁴ Kemaleddin ed-Demîrî, *Kitâb-i Hayâtü'l-Hayvânü'l-Kübrâ*, c. II, s. 358.

⁴⁵ Louis Massignon, *Recueil des textes inédits concernat l'histoire de la mystique en pays d'Islam*, s. 78; Annemarie Schimmel, *Al-Halladsch, Märtyrer der Gottesliebe*, s. 105.

⁴⁶ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 145 [605]. *Divan-ı Hallac*, mukattaa'daki 37 no.lu dörtlük:

Mey arkadaşım, hiçbir kötülüğü olmayan bir insan,
beni davet etti ve ev sahibi misafire nasıl mey verirse bana öyle mey verdi,
sonra, kadeh dönüp dolaşığında, deriyi (celladın derisini) ve kılıcı çağırdı
Boyle olur işte yazın ejderhayla şarap içen .

düm ve kırk gün boyunca onun meselesini düşündüm. Sonra bir gece, uykuya daldım ve rüyamda, Kıyamet'in koptuğunu ve insanların hesap vermek üzere sorguya çekildiğini gördüm. 'Ey Tanrım, Hüseyin ibn Mansûr Senin dostlarından biridir; Sense kendi halkına onun kaderi üzerinde söz hakkı verdin!' dedim. Ve bana, ilahi gerçek tarafından şöyle seslendi: 'Ben ona isimlerimi öğrettim ki, onlar sayesinde halkı Bana çağırırsın; ama o, Benim sırrımı halkıma açık etti. O zaman ben de halkıma, onun karşısında üstünlük verdim.'"⁴⁷

Çünkü, tevhidin sırrı, kimseye açıklanmamalıydı. Goethe'nin *Divan*'ında yer alan ve Hallac'dan etkilenerek yazdığı "Mutlu Özlem" isimli şiirinde öğütlediği gibi:

Kimseye söylemeyin bilgelerden başka.⁴⁸

Louis Massignon, Hallac'la ilgili bir dizi rüyaya dikkat çekmiştir. Bunlardan birinde, tarikat kurucusu Abdülkadir Geylani, onu, kendinden geçerek "söylememesi gereken şarkılar söyleyen" bir kuş olarak görmüştür, ta ki Allah kanatlarını kırpana kadar. Bir başka rüyada Hallac'a, eğer Allah'ın en iç tapınağının perdesinden öteye geçerse, zalim bir biçimde öleceği tehdidinde bulunulur.⁴⁹

Abdülkadir'in çağdaşı olan tarikat kurucusu Ahmed Rifâî'nin (ölm. 1278) gördüğü olumsuz bir rüya ise Hallac'ı zayıf birisi olarak göstermektedir. Bu rüyada Hallac, uzun bir zaman önce bir vadide, bir aslanın kemiklerini Allah'ın en büyük adıyla okuyup üflemiştir; ancak kemikler canlanınca, çareyi kaçmakta bulur. Fars edebiyatında bilinen bu hikâye (Attar, Mevlânâ), burada Hallac'a uyarlanmış, ayrıca bir başka mürşidi övmek için değiştirilmiştir.⁵⁰

İbn Arabî de Hallac'ı konu alan bir rüyadan söz eder. Kurtuba'dayken, yani ilk gençliğinde, rüyasında, Hallac'ın ölümünden [ay yılıyla] 300 yıl sonra (ki bu 1212 yılına, yani İbn Arabî'nin Kurtuba'da bulunduğu zamandan sonradır!), bir grup peygamberin, onun için şefaât dilemek ve Peygamberin bağışlamasını kazanmak için bir araya toplandığını görmüştür. Zira Hallac, Allah'ın merhametini her insanın hak etmesi gerekirken, Peygamber yalnızca, İslam ümmetindeki günahkârlara bu merhametin sunulması için dua etti diye onu suçlamış, böylelikle ona hakaret etmiştir.

⁴⁷ Annemarie Schimmel, *Al-Halladsch, Märtyrer der Gottesliebe*, s. 106; Deylami, *Die Sira des Ibn al-Chafif*, s. 238 vd.

⁴⁸ Schaeder, *Die persische Vorlage von Goethes Seliger Sehnsucht*.

⁴⁹ Louis Massignon, "Thèmes archétypiques en onirocritique musulman," *Eranos-Jahrbuch* 12, bundan sonraki örnekler oradandır.

⁵⁰ Kemiklerin yeniden yaşam bulması ile ilgili bu hikâye için bkz. Attar ve Rumi, Almanca çeviri olarak şu eserde: Annemarie Schimmel, *Jesus und Maria in der mystischen Literatur*, s. 67-68.

Bu düşünce, diğer ortaçağ mutasavvıflarının rüyalarında da az ya da çok süslenmiş biçimde karşımıza çıkar. Bunun bir örneği, Şazili'dir. Mevlânâ da bu konuyu ele almıştır: Hallac, Allah'ın rahmetinin sınırından hoşnut değildir ve "sarığını yere atar"; bu yüzden, Peygamber ona, onurunu kurtarmak için baş vermesi gerektiğini söyler. O da bunu seve seve yapar.⁵¹

Bir başka rüyada, Uc'taki (Pakistan) büyük bir Sühreverdî müridi olan Mahdûm-ı Cehâniyan, Hallac'ı ışıldayan bir çadırın içinde görür; Peygamber, orada bulunanlara, kendini feda etmek isteyen kim diye sormaktadır. Hallac, "dostun dileği üzerine sevgili için kurban" olarak kendi isteğiyle öne çıkar; kendisine Ene'l-Hakk dedirtilir ve öldürülür.

Tasavvuf tarihinde, şehit olan kişiye itibarını iade etmek için, ufak tefek değişikliklerle bu tür rüyaların yer aldığı görülür. Ancak, daha önceki hikâyeler, daha dokunaklıdır. Bunlardan birinde yine Şiblî, rüyasında Hallac'a sorar: "Allah sana ne yaptı?" Hallac, "Beni aşağıladı ve beni yüceltti" diye yanıt verir. Şiblî, "Seni nerede aşağıladı?" diye sorar. Hallac yanıtlar: "Güçlü bir padişahın huzurunda özü sözü birle has oturma yerlerinde" (Sure 54:55). Şiblî, "Peki o insanları ne yaptı?" diye sorar. Hallac şöyle konuşur: "O, iki tarafı da affetti. Hem bana iyi davrananları, hem de bana düşman olanları. Bana iyi davrananı, beni tanıyıp bana Allah rızası için iyi davranmasından; bana düşmanlık edeni ise, beni tanımadığı ve Allah rızası için bana düşmanlık etmesinden dolayı. Her ikisi de bağışlandı ve erdemli bulundu."⁵²

Ancak en güzel hikâye, Ibn Şâhîn'in daha eski bir kaynağa dayanarak aktardığı şu hikâyedir:

Bir öğrencisi Hallac'a, gerçek cömertliğin ne olduğunu sorar, ancak Hallac cevap vermez. Öğrenci şunları anlatmaktadır: "[Onun idamından sonraki] gece rüyamda, Kıyamet'in koptuğunu ve insanların Allah'ın önünde durduğunu gördüm. Hüseyin, incilerle yakutlarla süslenmiş altından bir tahtta oturmaktaydı; ölüm cezasını veren fakihler ise onun önündeydiler. Allah ona, 'Bunları ne yapayım?' diye sorduğunda, o, 'Ey Allahım, hepsini bağışlamamı diliyorum' dedi. Sonra bana döndü ve dedi ki, 'Sevgili Oğlum, işte görüyorsun: Gerçek cömertlik budur.'⁵³

⁵¹ Eflaki, *Menâkıbü'l-Arifin*, s. 285.

⁵² Louis Massignon, *Recueil des textes inédits concernat l'histoire de la mystique en pays d'Islam*, s. 77.

⁵³ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-Işâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 357.

4. ŞA'RÂNÎ'NİN RÜYALARI

Sûfilere yalnızca olağanüstü, ihtirashî rüyaların nasip olduğu sanılmamalıdır. Şansımıza, mistik bir insanın tamamen günlük işlerinin yer aldığı kayıtlar da mevcuttur ve kişinin kendi rüya yaşamıyla ilgili bu tür gözlemler günümüzün okuyucusuna belki de, inançlı bir Müslümanın duyguları hakkında, destansı ya da garip deneyimlerden daha fazla bilgi verebilecektir.

Bu noktada, Ali Havass'ın sözleri anımsanmalıdır: Ona göre, yollarında büyük mesafe kat etmiş olan sûfiler, daha çok uyarıcı ve ürkütücü rüya görürken, henüz yolun başındakiler tatlı rüyalarla, yollarında ilerlemeye teşvik edilirler: Tehditkâr rüyalar, sâliki ruhsal gayretlerini daha çok artırmaya iter ve böylece kişi en küçük hata ve ihmallerden de kaçınmayı öğrenir.⁵⁴

Bu durumun tipik bir örneği, Mısırlı mutasavvıf Şa'rânî'nin (ölm. 1565) aktardığı rüyalar. Bu mutasavvıf, Ali Havass'ın öğrencisi ve dostudur; *Letâ'ifü'l-Minen* adlı kapsamlı eserinde, kendisine –tabii şifreli bir biçimde– geçmişte yaptığı hataları gösteren ya da kendisini bekleyen manevi tehlikelere karşı onu uyaran rüyalarına uzun bir bölüm ayırmıştır. Bu rüyalarda Mısır coğrafyası, onun ruhsal coğrafyasındaki koordinatlara dönüşürler.

Böylece Şa'rânî, rüyalarını anlatmaya başlar; aşağıda anlattukları, birkaç yeri atlanarak tercüme edilmiştir.

“Allahü Teâlâ'nın bana ihsan ettiği nimetlerden bir tanesi odur ki, gelecekte karşıma çıkacak iyi ve kötü şeyler hakkında –eğer kaçınılmaz biçimde kaderimde yazılı bir şey değilse– kendimi korumam için Allah beni rüyalarımda aydınlatır. Bu, Allah'ın müminlere armağan ettiği vahiylerden sayılır, ancak bunu yalnızca kemale ermiş Allah dostları bilir (...).

Ben işaretler aldım, bu işaretler yoluyla, olacak olan şeyin türünü –ama olayın kendisini değil– haber alırım ve böylece, alimlerin ‘büyük’ ya da ‘küçük’ günahlar ve ‘mekruh’ olarak belirledikleri şeylere oranla, günahımın büyüklüğünü anlarım.

Rüyamda, bir incir ağacının etrafında döndüğümü görürsem, bilirim ki –Hazret-i Âdem'in başına geldiği gibi– yapmak istediğim kötü bir şeye yaklaşmaktayım. Eğer o ağacın meyvelerinden yediğimi görürsem, bilirim ki o [fena] işe mutlaka karışacağım; eğer birisinin incirleri koparıp bana verdiğini görürsem, bilirim ki Havva'nın

⁵⁴ Katz, bu Mısırlı sûfinin rüya hayatına önemli bir makale ayırmıştır, bkz. *Religion*, 27, 1, s. 7-24.

Âdem'e yardım ettiği gibi, bana bu işte yardım edilecektir. Rüyamda, ölmüşlerle bir arada oturduğumu görürsem, bilirim ki kalbim iyi işlerle ölmüştür [yani artık iyi işler yapmaya uğraşmamaktadır] ve eğer bir körle birlikte olduğumu görürsem, anlarım ki gözlerim, ilahi hakikate giden yol karşısında kör olmuş; o zaman geri dönerim (yani: tövbe ederim).

Dualarımı okumak yerine uyursam ve önemli olduğunu düşünmediğim için vicdan azabı duymazsam, ertesi gece rüyamda, bindiğim dişi deveyi yitirdiğimi ve çok çakıllı ve dikenli bir yerde gittiğimi görürüm. Eğer yatsı namazının başında uyuyakalırsam, rüyamda Mekke'ye gittiğimi, ama hacılardan bir mil ya da daha az bir yol geride kaldığımı görürüm; aradaki mesafe, [namazı kılmak için] ne kadar vaktimin kaldığına göre değişir. (...)

Hayvansı bir özellik edindiysem, kendimi ağлда, hayvanların ortasında görürüm; insan olsun hayvan olsun, özelliklerini aldığım canlıyı kucakladığımı görmüşlüğüm de vardır ...

Allahü Teâlâ'ya karşı olan tavrımda ruhsal temizliğim azsa, rüyamda pis kokan bir suyla temizlendiğimi görürüm; su o kadar azdır ki abdest almama bile yetmez.

Yaptığım iyi işlere [iftiharla] bakarsam, sonraki gece rüyamda başarısızlığa mahkum kişilerle birlikte oynadığımı görürüm.

İkiyüzlülerin yaptığı bir şeyi yaparsam, rüyamda kocaman bir odun parçası taşıdığımı görürüm; bu odun benim [ikiyüzlü] davranışıma göre ya ağırdır ya orta boy-ludur ya da yüksektir; bu odunların en küçüğü, ilgın ağacından kesilmiş bir parça odundur.⁵⁵

Tüm geceyi dua ederek geçirmek yerine uyumuşsam, rüyamda kendimi bir sandalda görürüm, sandal burnunu Dimyat'a çevirir; eğer yatsı namazını ihmal etmişsem, kusurumla orantılı olarak, Mîr Gamar'a, Samanhûr'a ya da bir başka yere yoneldiğimi rüyamda görürüm. Eger oturduğum şehirden, Ebû Şe'ra'ya yöneliyorsam, bilirim ki Kahire'ye gelmeden önce ulaşmış olduğum sırrı 'konum'dan, aşağılara inmişimdir, sanki Kahire'de yaptığım şeylerle ilerleme kaydetmemişim gibi. (...)

Fevkalade gecelerde (perşembeyi cumaya bağlayan gece, arife gecesi vs), geceyi ibadetle geçirmek yerine uyursam, rüyamda, Mekke'de olduğumu, cuma namazına

⁵⁵ Burada, 111'inci sureye atıf vardır. Surede, Peygamberin en sert karşıtlarından biri olan ve lanetlenen Ebû Leheb'in karısından, "odun hamalı" olarak bahsedilmektedir; odunun ağırlığı, Ebû Leheb'in günahlarının ağırlığıyla orantılıdır. İşte Şa'rânî de, işlediği kabahatlerden sonra kendisini, ağırlığı günahlarının ağırlığıyla orantılı "odun hamalı" hissetmektedir.

geç kaldığımı, ancak son anda yetişebildiğimi görürüm; eğer basit işlerle ya da içinde doğruluk ve sadakat olmayan bir şeyle uğraştığım için geç kalmışsam, kendimi Mekke’de görürüm, orada vaiz camide vaaz verirken, ben yokumdur ve eğlencelere katılmaktayım.

İki gece üst üste yatsı namazını kılmamışsam, Dimyat’ın ötesine yol aldığımı ve tuzlu denize ulaştığımı görürüm; eğer bu üç gece tekrarlanırsa, dördüncü gece rüyamda, yaşlı, çolak, kör, ayağını sürüyen, salyası sakalına akan bir adamı sıkı sıkı kucakladığımı ve ona sarıldığımı görürüm: O zaman anlarım ki, namaz için uyanırkenki ‘durum’um, bu kişinin haline benzemektedir.

Bir Müslümanı utandıran bir şeyi gizlersem, o gece rüyamda, sakalımın miskü amberle, güzel kokularla ve kafurla ovulduğunu görürüm. (...)

Kendimi Bâtılye mahallesinde görürsem, bilirim ki geçersiz, faydasız [bâtıl] bir şey yapmışımdır: O zaman o şeyden vazgeçerim. Eğer o mahallede şaşkın şaşkın dolaşıyorsam bilirim ki, o batıl işten kurtulmam zor olacaktır.

Üstadım Ebu’l-Hasan Gemri’yi gülümsüyor görürsem, bilirim ki iyi bir şey yapmışımdır; ancak onu, kaşlarını çatmış görürsem bilirim ki, çirkin bir şey yapmışımdır. Ancak eğer Şeyh Eminateddin’i –Allah rahmet eylesin– kaşları çatık görürsem bilirim ki, yapacağım bir işin içinde dine ihanet vardır, böylece o işten vazgeçerim. Bir keresinde, [merhum] kardeşim Abdülkadir’in çocuklarının, odamın kapısından girmelerini engellemek istedim ve onlarla gizli kapıdan konuştum. O gece rüyamda Şeyh Eminateddin’i gördüm; tekkesinin bir kapısını açmıştı, bu kapıdan yukarıya, onun evine çıkılabiliyordu. O zaman Allah’ın yetimlerle ilgili uyarısını çiğnediğimi anladım ve pişman oldum; çünkü onun içinde kaybetmekten korktuğu paralarının ve yaşamak için gerekli eşyalarının bulunduğu tekkenin bir kapısını açtığımı ve bunu, yetimleri hayal kırıklığına uğratmaktan korktuğu için yaptığını görmüştüm.

Birisiyle eğlenceye gitmişsem, geceleyin rüyamda bir denizde bir körle yüzdüğümü ve o da ben de boğulacağız diye korktuğumu görürüm.

Biri benim yanımda suçsuz birine iftira atarsa ve ben de o kişiden şüphelenmeye başlarsam, ertesi gece rüyamda o kişiyi bembeyaz giysiler içinde görürüm, o zaman bilirim ki, iftira atan kişi yalan söylemektedir.

Rüyamda kendimi, yeşil renkli, mürekkeple lekelenmiş bir giysi giymiş olarak görürsem, bilirim ki birisi bir toplulukta bana kara çalıyor, bazı kişiler de ona inanıyor; çünkü yeşil müminlerin giysisidir, ama birisi meslektaşının kalbini kırsa, bu giysi temiz kalmaz.

Birisine iftira atıldığını duyar da buna karşı çıkmazsam, geceleyin rüyamda,

haram algılar dinlediğimi, başkalarıyla birlikte içkili bir meclise katıldığımı, şarabın elbiseme dökölüp onu lekelediğini görürüm. (...)

Bir günah işlediysem ve kendimi Küçük Berşüb dolaylarında görürsem, anlarım ki günahım küçükümüş; ama Büyük Berşüb dolaylarında isem, bu günahımın ne kadar büyük olduğunu ve Allah'ın bana öfkelenildiğini anlarım. Eğer kendimi bu iki semtin sokaklarında yolunu şaşırmış görürsem, bilirim ki o günahıtan sıyrılmam için büyük çaba gerekecek. Eğer kendimi, Berşüb yakınlarında demirleyen bir gemide görürsem, anlarım ki sonu kötü biten bir işe karışacağım. Ancak, kendimi Sâlihiyye'de görürsem, anlarım ki Allah benden memnundur ve bu günahımı bağışlamıştır [sâlih]. Eğer Salihiyye'den bir gemiyle Kahire'ye doğru yelken açmışsam, bilirim ki, bu kötü mesele yüzünden kaybettiğim eski 'konum'a geri dönmeye başlamışım.

Eski Kahire'den Yukarı Mısır'a doğru yelken açmışsam anlarım ki, bu günahı işlemeden önceki konuma yükselmeye başlamışım.

Rüyamda, Bâb-ı Nasr'dan [Kahire'deki "İlahi Yardım Kapısı"] içeri girdiğimi görürsem, muhakkak zafer kazanacağımı anlarım.

Bir insana yaklaşır da sonu iyi zannederek, sonu kötü olacak bir iş yaparsam, kendimi incir ağacı dikerken bulurum; bu ağaç böyle bir olaydan duyulan pişmanlığın simgesidir; Allah durumumu değiştirirse, o ağacın marula ya da buna benzer yeşilliklere dönüştüğünü görürüm.

Bir toplulukla oturmuşsam, orada Peygambere hayır duaları okunuyorsa ve benim kalbim dünyevi bir şey düşünüyorsa, geceleyin rüyamda, meyve bahçemin dikenli alırlara, ılgın ağaçlarına ve karaalıya dönüştüğünü görürüm. Allah'ın huzurunda olmayı ihmal edersem (yani: zikir sırasında dikkatimi başka şeye verirsem), Peygambere edilen hayır duasını ya da Allah'ın adını zikretmeyi kaç kere, ne ölçüde ihmal ettiğime göre rüyamda, bahçemdeki ağaçların hepsinin susuzluktan sararmış olduğunu görürüm. O gece kalbimdeki ihmalkârlık çok büyükse ve orada pek 'mevcut' değilsem rüyamda, bir gemiye Riften toprak yükleyip Kahire'ye yelken açtığımı görürüm, Kahire Sultanın şehridir; o zaman anlarım ki, herhangi bir nedenle, o gece ettiğim ibadetler, sultanlara armağan edilmeye layık değildirler.⁵⁶

Affedilmiş bir günahkâr görür ve ondan daha iyi olduğumu düşünürsem, gece rüyamda kendimi Sırat Köprüsü üzerinde görürüm, o günahkâr benden sakınmak-

⁵⁶ Rif: Düz ülke. Kerpiç vb. basit şeyler hakanlar için ne kadar uygunsuz armağanlarsa, yetersiz ibadet de Allah'a kulluk etmek için o kadar uygunsuzdur.

tadır; çünkü aşağı düşeceğimden korkmaktadır. O zaman, Allah katında onun daha makbul biri olduğunu anlar ve Allah'a, onunla ilgili [olumsuz] görüşümü affetmesi için dua ederim.

Sûfi meclisindeyken bir memur ya da bir Bedevi şeyhi bana geldi diye, Peygambere edilen hayır duasını ya da Allah'ın adını zikretmeyi savsaklamışsam, gece rüyamda, meyve bahçemde yalnızca tek bir sıra ağaç olduğunu, onların yanında dikenlerden, ılgınlardan, söğütlerden ve meyve vermeyen başka ağaçlardan oluşan bir çalılık olduğunu, geriye kalanın ise, üzerinde hiç ağaç bulunmayan kupkuru bir düzlük olduğunu görürüm. Bu bahçeye uzaktan bakan, tamamen ekili olduğunu sanır, oysa içine girse, hiçbir şey bulamaz. O zaman anlarım ki, Saba sakinlerinin bahçeleri gibi, benim meclisteki itaatkâr amellerim de yalnızca görünüştedir ve sonuç vermeyecektir. Genellikle, çalılığın yanında iki ağaç görürüm: O zaman, Kıyamet Günü'ndeki pişmanlığımın ne kadar sarsıcı olacağını anlarım; çünkü eğer işlerimi bu dünyada düzeltmezsem, öbür dünyada da düzeltemem.

Ruhum, karımdan çok köleme meylederse⁵⁷ rüyamda kendimi, havada uçan sinekleri diliyle yakalayıp yutan cılız ve uyuz bir dişi köpekle birlikte görürüm; köpek hapsirdiğinde, burnundan salyalar akarak elbiseme gelir ve abdestimi bozar. O zaman bilirim ki, bu açıdan benim ruhum, aynen tiksime ve hastalık getiren sinekleri yemekten zevk duyan o dişi köpek kadar kirli ve alçak. Kölemi evlendirdiğimde, yaklaşık iki yıl boyunca onun yüzüne bakmaktan kaçındım ve yalnızca bir kez, kocasının yanındayken başımı kaldırıp yüzüne baktım. O gece rüyamda, kendimi Hakîm Camii'nde gördüm; önümde, neredeyse bir kantar çeken (yaklaşık 45 kg.) siyah bir kan pıhtısı duruyordu, şarapla karıştırılmıştı, ben de onu yalamak istiyordum.

⁵⁷ Katz bunu, Şa'rânî'nin, karısıyla sevişirken cariyesini düşündüğü şeklinde yorumlamıştır. Ünlü süfinin yaşamında bir olay vardır ki, hakkında yazılmış tüm hal tercümeleleri ya da hemen hemen tüm hal tercümeleleri bunun üzerinde durmuştur: Şa'rânî, 1278'de ölmüş olan Ahmed Bedevi için Tanta'da düzenlenen şenliğe yaptığı hac ziyareti sırasında, bu veliyi rüyasında görür ve veli ondan, karısının kızlığını tapındaki belirli bir yerde bozmasını ister, o da bunu yerine getirir. Burada gördüğümüz, Tanta'daki, her zaman manevi nitelik taşımayan hadiselerin bir yansıması olabilir (kentte her yıl, birisi Ahmed Bedevi'nin anısına olmak üzere üç dinsel bayram kutlanır -yn); Ahmed Bedevi hac şenlikleri bazen öylesine çığırından çıkıyordu ki, XV. yüzyılda kimi Memluk sultanları, erlerine ve subaylarına bu şenliklere katılmalarını yasaklamışlardı (bkz. Annemarie Schimmel, *Mystische Dimensionen*, s. 353 [246]). Abdülhakîm Kâsım'ın 1971'de Mısır'da yayımlanan bir romanı, Tanta'ya yapılan hac ziyaretlerinin bu yönünü ele almaktadır.

Halbuki –Allah’a şükürler olsun– yüzüne şehvetle bakmamıştım. O zaman öğrendim ki, evli bir köleye bile bakmak yasaktır; ve böylece Allah’ın büyük lütfuna ermiş oldum; çünkü beni, şehvetle olmasa bile evli köleme bakmaktan alıkoymuştu; bu nedenle Rabbime şükrettim. (...)

Bir yiyeceği, helal olup olmadığına ya da zahirine bakmama rağmen kuşkulu olup olmadığını düşünmeden yersem, geceleyin, o yiyeceğin önüme konduğunu, köpek ya da at etiyle ya da eşek etiyle pişirilmiş olduğunu görür, onu tükürmeye çalışırım; dışarı çıkaramazsam, Allah’a affetmesi için daha çok yalvarırım.

Bir keresinde, bir tanıdığım bana, kuzu etiyle pişirilmiş bir sebze yemeği getirdi ve ‘Bunu ye; çünkü bu, sana inanan ve bu akşam evlenen birinden geliyor!’ dedi. O yemekten yedim, gece rüyamda tanıdığımın bana, köpek ve domuz etinden bir yemek getirdiğini gördüm, o gün yemeği benimle birlikte yemiş olanlar, rüyamda da benimle birlikteydiler. Bu konuyu araştırdım ve anladım ki, yemek, evlenen bir erkek köleden geliyormuş, ancak bu köle, düğün yapmak için efendisinden biraz para çalmış; kölenin efendisi ise, zalim memurlardan birisiydi, böylece harama haram karışmıştı: Önce [servetini adaletsizlikle ve şantajla elde eden] para sahibinin gelirleri açısından, sonra da hırsızlık açısından (...).”

VII. BÖLÜM

1. AHİRETE HAZIRLANMAK

Kuran-ı Kerim, Kıyamet Günü'nün önemini tekrar tekrar vurgular; o gün, amel defterleri sınanıp, insanların amelleri tartıldıktan sonra, "Din Günü'nün sahibi" (Sure 1:4) olan Allah, iyileri ödüllendirecek, kötülerini cezalandıracaktır. Hesap Günü'nden, "yarın" diye söz edilir, yani o gün çok yakındır. Sürekli olarak bu güne hazırlanıyor olma bilinci, "kötü son" karşısında duyulan korku ve selamete erenler arasında olma umudu, İslam tarihinin başından beri inananları etkilemiştir. Ancak, sayısız rüya hikâyesinden çıkan sonuca göre, insanın daha mezardayken sonsuz sevinci ya da laneti tadacağı düşüncesi korunmuştur. Aksi takdirde, ölen kişilerin yaşadıkları deneyimleri haber verdiği sayısı belirsiz rüyaları (bkz. s. 242) açıklamak olanaksız olurdu. Ölümünden sonra dirilişi, gelecekteki Cennet sevinçlerini ya da tüyler ürpertici Cehennem azaplarını gösteren rüyalar, genellikle doğru yola yönlendirilmek olarak yorumlanmış ve insanların Müslümanlığı seçmelerine neden olabilmıştır. Bu tür rüyalar, uç durumlarda tecrübe edilebilmektedir: Hintli tarihçi Bedâü'nî'ye (ölm. 1615) göre, bir ameliyat sırasında, rüyasında dirildiğini görmüş ve "karnı aç uyanmıştır".¹ "Vakit", "Kapıyı Çalanlar" ya da Kuran'da Kıyamet Günü için kullanılan buna benzer nitelemelerin korkunçluğu, rüyasında Hesap Günü'nü gören bir delikanlının, saçları ağarmış olarak uyanmasına yetmiştir.²

Tabii teselli edici düşünceler de vardır: Rüya anlatımlarının sevilen karakterlerinden biri olan Abbasi Halifesi Me'mûn (saltanatı 813-833), rüyasında, pek de iyi bir örnek oluşturmeyen hayat tarzı yüzünden, terazisinin kefelerinin hafif olduğunu görmüştür; ancak, üzerinde ke-lime-i şehadetin yazılı olduğu bir kağıt parçası kefeye konunca her şeye baskın çıkmış, böylece kefe-

¹ Bedâü'nî, *Muntakhab at-tawârikh* (İngilizce çeviri), c. II, s. 142.

² Mâlik ibn Dînâr'ın, ölmüş birini gördüğü rüyayı anlattıktan sonra, dehşetinden öldüğü de anlatılır. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 31. Ama en azından bir masalda (Max Weisweiler, *Märchen* c. I, no. 53), annesine kötü davranan hayırsız bir oğulun, Cehennemden korkup dine dönmesi, ölümünden sonra da bir arkadaşının onu yeşil giysiler içinde Cennette dolaşırken görmesi de söz konusu olabilmektedir. Bugün bile hâlâ, Ürdün'de, Din Günü'yle ilgili korkutucu rüyalar anlatan çocuklar vardır (aktaran Dr. Unger-Heitsch).

Me'mûn'un lehine ağır çekerek aşağı inmiştir.³

Halk inanışına göre kızgın sıcaklıktaki ve sonsuz uzunluktaki bu diriliş gününün eziyetlerini biraz yumuşatmaya yarayan başka yollar da vardır. Müslümanların küçük yaşta ölen çocuklarının, ana-babalarının korku dolu zamanlarını kolaylaştırabileceğine, hatta -çocuklar- kendilerini yalnız hissetmesinler diye ana-babalarını Cennete bile getirebileceklerine inanılmıştır (çocuk ölüm oranının yüksek oluşu göz önüne alındığında bu, teselli edici bir düşüncedir!). Bu nedenle, dindar bir kişinin, Hesap Günü'nün kavurucu sıcaklığını rüyasında görürken, ışıktan yapılmış testiler ve taşlar taşıyan çocuklar da görmesi şaşırtıcı değildir; onlar işte bu erken ölmüş çocuklardır.⁴ XIX. yüzyıl sonlarından kalma bir rüya günlüğünde, altı çocuğu ölen bir adam, sonuncusu olan yedincisinin yaşaması için yana yakıla dualar etmektedir; o sıralarda, rüyasında her bir çocuğunun Cehennemin kapılarından birini kapattığını görür ve böylece aynı rüyada, son çocuğunun ölümünü de teslimiyet içinde kabullenir. Uyandığında, çocuğun az önce öldüğünü öğrenir; bundan onun için yedinci ve son Cehennem kapısının da kapanmış olduğu sonucunu çıkarabiliriz.⁵

Zahit Mâlik ibn Dînâr'ın anlattığı çok dokunaklı bir hikâye vardır. Kendisi bir gün şarap içer ve rüyasında, onu kovalayan dev bir yılan görür; yaşlı ve zayıf adam bu yılanı kovalamaz, sonra bir dağa ulaşır, dağda süslü güzel mağaralar, mağaraların içinde de çocuklar vardır. Ölmüş olan küçük kızı onu kurtarır ve Kıyamet Günü bütün çocukların ana-babaları için şefaate dileyeceği sözünü verir.⁶

Şirazlı zahit İbn Hafif ise (ölm. 982), rüyasında ana-babasının elinden tutarak onları Sırat Köprüsünden güvenlik içinde geçiren bir çocuk görünce, bir an evvel evlenip çocuk sahibi olmaya karar vermiştir; çocuğu gerçekten de birkaç aylıkken ölünce, Cennet umu- duyla dolmuş olan İbn Hafif, kendini yeniden zahitliğe adar.⁷

Ancak, bu tür somut tasavvurlar, fenafillah olan kişiler için geçerli değildir.

Örneğin Attar'ın hikâyelerinden birinde,⁸ bir şeyhin müridi, rüyasında Kıyamet Günü'nü görür, orada şeyhini arar durur, ama Arasat Meydanını baştan başa dolaştığı halde onu bulamaz. Ertesi gün şeyhine rüyasını anlattığında, şeyhi şu açıklamayı yapar: "İnsan böyle bir rüyayı boşuna görmez. Esasen biz *mevcut olmadığımız* için, sen de bizi bulamadın.

³ Toufic Fahd, *Islamic Culture* 3 (1929), s. 267.

⁴ Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, §45, 14.

⁵ Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede İbrahim*, s. 72.

⁶ Weisweiler, *Märchen*, no. 52, Yafii'ye dayanarak.

⁷ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 128 [585].

⁸ A.g.y., c. II, s. 187 [655].

Yarın [Kıyamet Günü] bulunabilir olmaktan Allah'a sığınınız!"

Demek ki şeyh, fenafillah mertebesine ulaşmıştır, böylece, varlığının zahiri işaretleri, manevi dünyada artık bulunmamaktadır.

Bu tür ölümden sonra diriliş rüyalarının kimileri, en azından bizler için, hayli eğlenceli olabilmektedir. Farsça bir hikâyede, bir terzi, elbiseleri dikerken kumaştan çalmaktadır (fıkra edebiyatından bildiğimiz kadarıyla, bu ender bir durum değildir; Mevlânâ da *Mesnevî*'sinde, buna benzer bir hırsızlık hikâyesini keyifle anlatmaktadır). Bu hırsız terzi, bir gün rüyasında Kıyamet Günü, çaldığı tüm kumaş parçalarından yapılmış bir sancak karşısında durduğunu görür, kendisi de kızgın bir makasla parçalara ayrılır. Dehşet içinde uyanır ve çırağına, eğer bir daha çalmaya kalkışacak olursa kendisine bu rüyayı anımsatmasını söyler; ondan sonra çırağı da böyle durumlarda ona her seferinde seslenir: "Usta, sancak!"⁹

Başka Cehennem rüyaları da, rüyayı göreni doğru yola sevk etmeye yarayabilir. Multanlı sûfi Bahaeddin Zekeriya'nın (ölm. 1267) oğlu, Zemahşeri'nin (ölm. 1144) tefsirini okumak ister, ancak babası, gece olana dek beklemesini söyler. Geceleyin oğul, rüyasında, zincire vurulmuş bir halde Cehenneme sürüklenen birini görür; onun kim olduğunu sorduğunda, "Bu adam Zemahşeri, *Mufasssal*'ın yazarı!" yanıtını alır. Delikanlı korkudan uyanır ve bir daha asla, Zemahşeri'nin yazdıklarıyla uğraşmaya kalkışmaz.¹⁰ Ayrıca, eski inanç sahiplerinin, Mutezili eğilimler gösteren bu büyük müfessire duyduğu antipati, Sünni rüya edebiyatında şu ya da bu şekilde, ancak daima olumsuz şekilde, pek çok yerde karşımıza çıkar.

Ancak, bir insana rüyasında Cehennemle gözdağı veriliyorsa, bir din adamının yardımına başvurmak, hatta onun eteğine yüz sürmek, oldukça güvenli bir yol olacaktır.¹¹

RÜYADA CENNET VE CENNET ZEVKLERİ

Ancak, Cennetle ilgili rüyalar, bu tür korkunç imgelerden daha sık aktarılmıştır. Bir kimse Cenneti rüyasında görür de mutlu uyanırsa, bunun sâdık bir rüya olduğu

⁹ Ulrich Marzolph, *Typologie persischer Volksmärchen*, s. 138.

¹⁰ Shamin Mahmud Zaidi, *Bahaaddin Zakariya*, s. 159.

¹¹ Monika Gronke, *Derwische im Vorhof der Macht*, s. 110.

söylenir.¹²

Bu tür rüyalarındaki ana konulardan biri, hurilerin, yani iri gözlü Cennet bakirelerinin görünmesidir. Ebû Süleyman Dârânî (ölm. 830-831), gençliğinde vaat edilen bu bakireleri sık sık rüyasında görmesiyle ünlüdür.

"Bir zamanlar uyumuş ve virdimi kaçırmıştım. Rüya da gördüğüm âhu gözlü bir huri bana, 'Yatıp böyle güzlerce uyuyorsun ha? Halbuki beni beşyüz seneden beri haremde senin için yetiştirmişler ve süslemişlerdir' dedi!"

Bir başka huri ona, üzerine bir manzume yazdığı bir kâğıt vermiş ve okumasını rica etmiştir:

"Uykunun zevki seni alıkoydu daha iyi bir yaşamdan
Cennet bahçelerinin odalarında çekici kadınlarla yaşanacak olan,
Sonsuza dek yaşayacağın, ölümün olmadığı,
Güzellerle birlikte bahçedeki yaşamın tadını çıkaracağın.
İşte bunun için uyan uykundan; çünkü,
Geceleyn Kuran'la ibadet etmek, uykudan daha hayırlıdır!"¹³

Tabii bunun üzerine ağlayarak uyanır; pişmanlık, ağlamasının sadece bir nedenidir; ancak bir başka neden daha vardır: Onun sûfi biraderleri, rüyalarında Cennet bakirelerinin çehrelerinin, zahitlerin gözyaşlarıyla yüzleri yıkandığı için harika bir ısıltı taşıdığını öğrenmişlerdir.¹⁴

Günahlar için, en hafifleri için bile sürekli olarak ağlamak, bu erken devir zahitlerinin yaşamlarının bir parçasıdır; rüyalarına giren bakireler de onları, yaşamdaki her türlü kolaylıktan uzak durmak yolunda sürekli ikaz ederler. Örneğin, su testisini soğusun diye dışarı asan bir mümine rüyasında bir huri, kendisinin, testiye soğusun diye dışarı asmayan kişiye ait olduğunu söyler.¹⁵

Bir Cennet bakiresinin, rüyasına girerek kendisine aşkını itiraf ettiği bir zahit,

¹² Dârânî konusunda bkz. Gramlich, *Oriens* 33 (1992); ayrıca bkz. Abu Nuaim, *Hilyat al-auliya*, c. IX, s. 259, c. X, s. 16 vd.; Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 230 [304]; ayrıca karşılaştırınız M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's i'barât ar-ru'yâ," *Israel Oriental Studies* 4, s. 87.

¹³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 230 [304], 287 [371]; krş. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 169; Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 178 [475].

¹⁴ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 275 [371].

¹⁵ Serrâc, *Mesâri el-uşşak*, c. I, s. 198. Bir huri kızının ilan-ı aşk edişi konusunda başka örnekler için bkz. Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 58 [107]; Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 178.

(genellikle şehvetli yaşlı bir kadın olarak tahayyül edilen) dünyayı “üç talakla boşar” ve ona layık olmak için ne yapması gerektiğini rüyalar yoluyla kendisine öğreten bakiresini bulmadan da bir daha asla geri dönmek istemez.¹⁶ Hatta kimi zaman, düşlenen bir huri, bir zahitle evlenmeyi yasaklar ya da rüyadaki genç kıza duyduğu özlem, zahidin ona henüz kavuşamadığı için sürekli olarak melankolik olmasına neden olur. Bu konuya masallarda ve dünyevi aşk hikâyelerinde de rastlanır: Hikâyenin kahramanı, rüyasında, ulaşılmaz gibi görünen, etten kemikten bir güzele âşık olur ve ona kavuşmak için kat etmesi gereken yolda her şeyi göze alır. Aynı şekilde, rüyayı gören kişi de manevi yolun tüm zorluklarını üstüne alır; arkadaşları da kimi zaman onu, “Tanrı sana kara gözlüleri armağan etsin!” diyerek teselli eder ve cesaretlendirirler.

Sevilen bir motif, Cennet bakiresini rüyasında gören bir kişinin, en kısa zamanda din için savaşırken şehit düşmeye çalışmasıdır:

Peygamberin ashabından Enes ibn Mâlik’e bir gün, genç bir savaşçıdan bahsedilmiştir: “Kervanımızla seferdeyken, falanca kişi, heyecana kapılarak ‘Hoş geldin! Hoş geldin!’ diye seslenmeye başladı. Telaşlandık ve yardımına koştuk; çünkü başına bir musibet geldiğini zannettik. ‘Ne oldu, neyin var?’ diye sorduk, o da anlattı: ‘Ben kendi kendime, şehit düşünceye ve Allah beni kara gözlülerden biriyle nikâhlayıncaya dek evlenmeyeceğim demiştim. Ama savaşta ölene kadar çok uzun zaman geçeceği için, bu sefer, eğer sağ kalırsam evleneceğim dedim. Sonra rüyama biri girdi ve bana dedi ki, ‘Sağ kalırsam evleneceğim’ dedin, oysa ki Allah seni el-Aynâ ile, İri Gözlüyle nikâhladı bile.’ Sonra, ağaçlıklı yeşil bir bahçeye götürüldüm, içinde on köle kız vardı, her birinin elinde kendi yaptığı bir şey vardı, ömrümde hiç bundan daha güzel ve zarif bir şey görmemişim. ‘El-Aynâ, İri Gözlü, aranızda mıdır?’ diye sordum, ‘Hayır, biz onun hizmetkârlarıyız, o ön tarafta’ dediler. Sonra, ilkinden daha yeşil olan bir başka bahçeye gittim, içinde yirmi hizmetçi kız vardı, her birinin elinde kendi yaptığı bir eser vardı, bunlarla karşılaştırılınca ilk on kızın güzelliğinin lafı bile olmazdı. ‘El-Aynâ aranızda mıdır?’ diye sordum, ‘Biz onun hizmetkârlarındanız, o ön tarafta’ dediler. Yola devam edip bir bahçeye geldim ki, içinde ilkinden de, ikincisinden de daha güzel kırk köle kız vardı; her birinin elinde kendi işlediği bir şey vardı; bunlarla karşılaştırılınca bir önceki bahçedeki yirmi kızın güzelliğinin lafı bile olmazdı. ‘El-Aynâ aranızda mıdır?’ diye sordum, ‘Biz onun hizmetkârlarıyız, o ön tarafta’ dediler. Yoluma devam ettim, içi oyulmuş bir yakut taşına vardım, içinde bir yatak vardı, üstünde de yataktan sarkan bir kadın vardı. ‘Sen el-Aynâ mısın?’ diye sordum, ‘Evet, hoş geldin’ dedi. Ona gidip elimi üzerine koydum, ama o bana, ‘Hayır’ dedi, ‘Senin içinde hâlâ biraz can var. Ama bu akşam, benimle orucunu açacaksın.’ Ondan sonra uyandım.’

¹⁶ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 58 [107].

Genç adam hikâyesini daha yeni bitirmişti ki, tellal, 'Askerler, ileri!' diye bağırdı. Biz de atlarımızı sürdük ve düşmanla burun buruna geldik. Adama baktım, güneşe baktım, anlattığı hikâyeyi düşündüm. Artık o mu daha önce vuruldu, yoksa güneş mi daha önce battı bilmiyorum." Böylece, genç bir erkeğin o zamanlarki Arap güzellik idealine göre tombul olan Cennetsel gelinini gördüğü rüya çok kısa sürede gerçekleşmiştir.¹⁷

Geleneksel aktarımlarda erken devirde ortaya çıkan ve *cihad*'ı, yani din savaşını, bir tür "kutsal düğün" olarak gösteren bu tür anlatılar, ortaçağ halk hikâyelerinde sık sık insanları cihat için yeniden heveslendirip ateşlemeye yaramıştır.¹⁸

Böyle rüyalar, cihat konusunu içermeseler bile, hayat dolu delikanlıları sürdürdükleri zevkli yaşamdan genel anlamda uzaklaştırıp ıslah olmalarını sağlamış olsa gerek.¹⁹

Tarihsel gerçekliği olan bir hikâye ise, şair Ebu'l-Atahiye'nin (ölm. 815), uyarıcı bir rüya üzerine aşk şiirleri yazmaya son verip, dikkatini zahidane-öğretici şiirlere vermesidir.²⁰

Rüyanın işlevine sonuç olarak da, bu tür rüyaların çoğunun temelini oluşturan, rüyayı gören kişinin selamete çıkması konusu, İhvanü's-Safa'nın bir risalesinde ifadesini bulmaktadır; Alma Giese bunun çok yerinde bir çözümlemesini yapmıştır: Kabusların musallat olduğu zengin ve hasis bir adam, Cehennem eziyetlerini görü-

¹⁷ el-Aynâ hikâyesi şurada da vardır: Gazâlî, *İhya-u Ulûmi'ddin*, "Kitab'ül-Mevt", Winter çevirisi, s. 249. Burada, Abu Hüreyre onu, bir anlamda huri kızlarının en önemlisi olarak över. Geniş kalça, eski Arapların güzellik ideallerinden biriydi, bkz. Robert Irwin, *The Arabian Nightmare*, s. 207; ve daha kısa bir süre öncesine dek Türkiye'nin Maraş şehrinde, güzellikle ilgili dikkat çeken bir kadın için, "O kadar güzel ki, kapıdan yan yan giriyor" denirdi. Weisweiler, *Märchen* c. I, no. 24'te de bunlarla ilgili bir hikâye vardır: Bir adam, gusül abdesti almadan savaşa gider, sonra bir taşa hedef olur ve bilincini yitirir; önce güldüğü, sonra ağladığı duyulur, sonra da uyanır, çünkü, öğle namazını kaçırdı diye, hurilerle dolu Cennetten geri yollanmıştır.

¹⁸ Alman Şark Enstitüsü'nün 1996 Beyrut sempozyumunda, Maher al-Jarrar, "Holy War as a Sacred Wedding" konusunda konuşmuştur. Bu konuya, Hindistan'daki Şii halk edebiyatında da rastlanır: Burada, Hüseyin (ve tarihsel açıdan yanlış olmak üzere ağabeyi Hasan), 680'deki Kerbela Savaşı'na gidişleri anlatılırken, damatlara özgü tüm sıfatlar kullanılarak betimlenirler.

¹⁹ Örneğin bkz. Serrâc, *Mesâri el-uşşak*, c. I, s. 181.

²⁰ A.g.y., c. II, s. 291.

gü rüyalar ve marifet ehli bir mürşidin bu rüyalar hakkında yaptığı yorumlar sayesinde, yavaş yavaş ıslah olur; sonunda korkutucu Cehennem görüntülerinin yerini, giderek daha da güzelleşen yerler ve Cennet bahçeleri alır; böylece adamın selamete çıkışı tamamlanmış olur.²¹

Dindar kişiler, adlarının veliyullah arasında geçmesine ve bu sayede rahmetten pay almaya –ki bunu ummaktadırlar– özlem duyarlar. Belhli zahit İbrahim ibn Edhem’in (ölm. y. 777) rüyasında Cebrail, elinde bir defterle gökten iner: “Ona, ‘Ne yapacaksın?’ diye sordum. ‘Hakk dostlarının adlarını yazacağım’ dedi. ‘Benim adımlı da yazacak mısın?’ dedim, ‘Sen onlardan değilsin’ dedi. ‘Ama Hakk dostlarının dostuyum’ diye karşılık verdim. Bir süre düşündü, sonra şöyle dedi: ‘Şimdi İbrahim’in adını yazmak için bir emir geldi; çünkü bu yolda ümit ümitsizlikten zuhur etmektedir.’”²²

Erken devirdeki zahitlere, dünya nimetlerine her türlü bağıllık, hatta en zararsız zevk bile bir günah gibi gelmiştir:

Kettânî (ölm. 933/934), rüyasında dünyalar güzeli bir delikanlı görür; delikanlı, kendini takvanın kişileşmiş hali olarak takdim eder; o, hüznülü kalplerde oturmaktadır. Eğlenen bir kalpte oturan gülüşün kişileşmiş hali ise, çirkin mi çirkin bir kadındır. Tevekkeli değil, Kettânî o günden sonra artık gülmemiştir!²³

Kişinin kendi çocuklarına duyduğu sevgi bile rahmetten “tecride” neden olabilmektedir; erken devrin belki de en üzücü rüya hikâyesi, *el-muhibb*, yani “seven” lakabıyla ödüllendirilmiş olan Semnûn (ölm. 900’den sonra) hakkındadır:

Semnûn’un, çok sevdiği küçük bir kızı vardır. Bir gün Semnûn, rüyasında kıyameti görür; her bir kavmin önüne bir sancak dikilmiştir. Bu sancaklardan birinin ışığı Arafat’ı doldurmaktadır. “Bu sancak hangi kavmindir” diye sorar. “Haklarında ‘O, onları sever, onlar da O’nu sever’ (Mâide 5:54) buyrulmuş olan kavmin” cevabını alır. Bunun üzerine Semnûn o kavmin arasına girmek ister ama birisi gelip onu uzaklaştırır. Sebebini sorunca “Bu muhiblerin (âşık) sancağıdır; sen onlardan değilsin” denir kendisine. “Ama beni de muhib diye çağırıyorlar. Hakk Teâlâ benim kalbimi bilmiyor mu” diye sorunca, hâtiften bir ses gelir: “Ey Semnûn! Sen muhiblerdendir ama gönlün o küçüğe meyledince ismini âşıklar defterinden sildik.” Bunun üzerine Semnûn uykuda sızlanmaya ve inlemeye başlar ve “Yâ ilahî! Eğer bu tıfil yolumu kesecekse onu yol üzerinden kaldır” diye dua eder. Uykudan uyanınca “Kız damdan düşüp

²¹ Alma Giese, “Zur Erlösungsfunktion des Traumes bei den Iḥwān aş-şafā,” *Gott ist schön, und er liebt die Schönheit* (ed. A. Giese ve J. C. Bürgel).

²² Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, c. I, s. 103 [161]; Câmî, *Nefahâtü’l-Üns*, 167.

²³ Kuşeyrî, s. 180 [476].

öldü" diye bir feryat koptuğunu ıstır.²⁴

İnsanın kendi çocuklarına beslediği her türlü düşkünlüğünün reddi, tüm dinlerin zahitlik yazınında bilinen bir temadır. Ancak, günümüz okurunun daha iyi anlayabilmesi için bunu, sonsuz rahmeti kazanmak için dünya malından vazgeçmek gerekliliğidir şeklinde söyleyebiliriz; çünkü "bir devenin iğne deliğinden geçmesi, bir zengin'in Cennete girmesinden daha kolaydır."

Örneğin, Attar'ın *Musibetnâme*'sinde anlattığı bir hikâyede (MN 35/2), dindar bir adam, Allah'a yaklaşabilmek için ne kadar malı mülkü varsa seve seve feda eder:

"Bir zamanlar çok ünlü bir şeyh varmış,
Bu büyük adam, bir gece rüyasında,
Ay gibi parlayarak bir yolda gittiğini görmüş.
Giderken karşısına bir melek çıkmış,
'Nereye gidiyorsun böyle?' diye sormuş.
Adam, 'Hedefim Allah'ın yüksek sarayıdır' demiş.
'Utan utan!' demiş melek,
'Bir sürü işle meşgulsün,
Hem bir sürü toprağın, bir sürü servetin var,
Hem de Allah'ın huzuruna çıkmayı mı umuyorsun?
Sende mal mülk bol.
Allah'ın yakınlığı böyle aranmaz!
Şu anda sana demir atmış tüm o çapalarla,
Nasıl Allah'ın ışığına boğulabilirsin ki?'
Sabahleyin adam, kederinden çaresiz kalmış,
Elinde ne varsa, hepsini parça parça elden çıkarmış.
Bir parçacık keçe kalmış, kendisine giysi yapsın diye,
Bir tek onu almış, gerisini hep vermiş.
Cesur adam, ertesi gece uykuya daldığında,
Melek yine yoluna çıkmış,
Ve sormuş: 'Şimdi nereye gidiyorsun böyle?'
Adam, 'Âlemlerin Rabbi'nin yanına!' demiş.
'Hey budala adam', demiş melek
'Bu kalın keçeyle mi çıktın yola?
İsa'yı bir iğne bile engellemiştin,
Sense kendine keçeden bir zırh yapmışsın!'

²⁴ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 83 [528]. Ayrıca krş. Hartwig Cordt, *Die Sitzungen des 'Ala'ad-daula Simnani*, s. 141. Burada sûfi, küçük oğluna sevgiyle baktığı için, rüyasında cezayla tehdit edilir.

Ertesi gün, adam bir ateş yakmış,
 Keçe elbiseyi alıp ateşe atmış,
 Ve sonunda gece rüyasında,
 Meleğin aceleyle kendisine doğru geldiğini görmüş,
 'Ey Ünlü Adam, ya şimdi nereye?' diye sormuş melek,
 Adam, 'Her şeye gücü yeten Allah'ın yanına!' diye cevap vermiş.
 Bunun üzerine melek, 'Ey Cesur ve Temiz Adam!' demiş,
 'Ey bütün servetinden vazgeçen adam,
 Şimdi buraya otur ve hiçbir yere ayrılm!
 Burada oturursan, Sultan gelecek:
 Sen yüzünü her zaman yalnızca Allah'a çevirdiğin için,
 Seni şereflendirmek üzere Allah kendisi gelecek [...]."

Klasik tasavvuf yazınında çeşitli yerlerde karşılaşılan benzer bir hikâye ise, Mâlik ibn Dînâr'dan (ölm. 748) söz etmektedir. Onu ve Muhammed ibn Vâsî'yi (ölm. y. 744) rüyasında gören birisi, şunları anlatmaktadır:

"Acaba ikisinden hangisi Cennette daha da ileriye gidecek diye bakıyordum. Mâlik daha önde yürüyordu. 'Ne garip. Oysa ki Vâsî daha erdemli ve daha bilgiliydi!' diye düşündüm. Bunun üzerine şöyle dendi: 'Evet ama, Muhammed ibn Vâsî'nin dünyada iki gömleği vardı, Mâlik'in ise yalnızca bir gömleği; aradaki fark bu. Burada, tek gömleği olanla iki gömleği olan asla bir olmaz!'"

Bu hikâye, Mekkî'nin *Kûtü'l-Kûlûb* adlı eserinde de benzer şekilde yer almaktadır. Attar aynı hikâyeyi genişleterek, bu iki dindar kişiyi rüyasında gören adamın, o günden sonra otuz yıl boyunca ikinci bir gömlek giymediğini söyler.²⁵

Her edim, her düşünce, gelecekteki yaşam üzerinde etkili olmaktadır; şansı olan, edimlerinin verdiği meyveleri ya da en azından bunlardan bir kısmını, şimdiden rüyasında görebilmektedir.

Örneğin, Attar'ın aktardığı bir hikâyede (MN 29/4), bir kadın, tüm mücevherlerini tutsakların azat edilmesi için bağışlar; yalnız, annesinden kalma iki bileziği kendine saklar. Rüyasında, kendini mücevherlerle süslenmiş olarak Cennette oturuyor görür; yalnızca kolunda iki bilezik eksiktir. Tabii ertesi gün o iki bileziği de bu hayırlı iş için bağışlar ve ertesi gece rüyasında kendini, tamamen parıltı içinde Cennette görür.

Bu gibi davranışlar söz konusu olduğunda, niyetin temizliği güvenceye alınmak zorundadır; böyle bir işi Cennet ödülünü düşünerek, bir nevi rahmeti satın almak amacıyla yapmak caiz değildir. Mekkî'nin ve sonradan Gazâlî'nin anlattığı bir hikâyede, bir adam cihada gitmeden önce kendine fazladan birkaç kumanya torbası sa-

²⁵ Attar, *Tezkiretû'l-Evliya*, c. II, s. 48 [92].

tın alır, amacı bunları savaştan sonra kâr koyarak satmaktır. Sonra, rüyasında iki varlık görür; bu varlıklar, savaşçıların adlarını yazmaktadırlar: "Falanca kişi eğlenceye gidiyor; falanca kişi gösteriş yapmaya gidiyor; falanca kişi ticarete gidiyor; falanca kişi Allah davasına gidiyor." Uyandığında, yaptığından utanır; o, tüccar olarak değil, Allah'ın hizmetkârı olarak gitmek istemektedir, bu yüzden de torbaları yanına almaktan vazgeçer.²⁶

Bir insanın dilediği her faydasız şey, o insanın Cennetteki mutluluğundan çalar: Peygamberin kızı Fâtıma, bir yüzük istemiş, bunun için dua etmiş ve gerçekten de o yüzüğe sahip olmuştur. Ancak sonraki gece, rüyasında, Cennetteki sarayını görür; sarayın içi nadede mobilyalarla doludur, ancak safirden yapılmı bir yataktaki, bir bacak eksiktir; çünkü yüzüğü bu baktan yapılmıştır. Fâtıma pişmanlık içinde yüzüğü geri verir, yüzük de geldiği gibi yok olur.²⁷

Bir başka mümin, namaz sırasında sebepsiz yere başını çevirdiği, yani tamamen dinsel görevine konsantre olmadığı için, rüyasında kendisine müjdelenen saraydan bir mazgalın aşağı düşüğünü görür;²⁸ hatta büyük Rabia bile bu tür kusurlardan arınmış değildir (bkz. s. 156).

Kumanya torbaları hikâyesinde de görüldüğü gibi, bir eylemi kasıtlı yapmıyor olmak, Cennetsel ödüle ulaşmak için bir ön şarttır. Bu konudaki en ünlü hikâye, Halife Harun Reşid'in eşi Zübeyde'yle ilgilidir; bu hikâyeye hem klasik Arap edebiyatında hem de Kürtlere varıncaya dek geleneksel hikâyelerde rastlanmaktadır:

Zübeyde bir gün, bilge deli Bühlül'ün, toprağa bir ev çizdiğini ya da tuğlalardan bir ev yaptığını görür; Bühlül ona, bunun Cennetteki bir ev olduğunu söyler. Sultan Hanım şakayla evin fiyatını sorar ve ona 1000 dinar verir. Ertesi gece, Harun Reşid, rüyasında, Cennette olduğunu ve oradaki belirli bir saraya girmek istediğini görür; ancak girmesi engellenir; çünkü saray Zübeyde'ye aittir. Halife de bunun üzerine, kendisi de böyle bir ev satın almaya karar verir. Ertesi sabah, Zübeyde ona yaptığı alışverişi anlattığında, o da Bühlül'e gider. Ancak Bühlül öyle yüksek bir fiyat söyler ki, Halife sinirlenir. Deli de ona gerekçe olarak, Zübeyde'nin evi daha görmeden satın aldığını, kendisininse ancak Cennette evin bitmiş halini gördükten sonra satın almak istediğini söyler.²⁹

²⁶ Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, §28, 35; Gazâlî, *İhya*, c. V, s. 366.

²⁷ A.g.y., §1, 103; Mahmoud Ayoub, *Redemptive Suffering in Islam*, s. 49-50.

²⁸ Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, §28, 8.

²⁹ Ulrich Marzolph, *Der weise Narr Buhlul*, no. 150; Mokri, "Les Ahl-e Haqq", şu eserde: *Les Songes et leur interprétation*, s. 203.

Dişlerini temizlemek için hakkı olmadan bir parçacık misk otu kullanmak olsun, başlığında ipek iplik taşımak olsun (ipek, erkekler için ayıp sayılmaktadır), her şeyin hesabını vermek gerekeceği malumdur.³⁰ Ancak aynı şekilde, önemsiz gibi görünen kimi ameller de sevap hanesine yazılmaktadır: Bir cami inşaatı sırasında yedi tane taş taşımış olan biri, rüyasında, her bir taşın Cehennemden kapılarında birini kapattığını görmüştür. Tesbih yerine hurma çekirdekleri kullanan dindar bir kadın rüyasında bu çekirdeklerin üç sıra halinde dizilmiş olduğunu, kendisinin dua ederken kullandığı evradla Allah'ı tesbih ettiklerini görmüştür.³¹

2. ÖLÜM UYARILARI VE ÖLMÜŞLERLE KONUŞMAK

Bir insanın öleceğini haber veren rüyalar, her yerde bilinir. Hiç unutmam, 1959 Şubatında, bir Türk doktor bizim evi arayıp, rüyasında üzerinde ölülerin yattığı onyediyatacak gördüğünü söylemişti. Aynı gece, Başbakan Adnan Menderes'in uçağı düşmüş, kazada onyediy kişi hayatını kaybetmişti. Ben de, 1975 yılında bir cumartesi günü sabaha karşı rüyamda, zamanın Bonn'daki Pakistan büyükelçisi ve eşiyle güzel bir parkın içinde yürüdüğümü görmüştüm; Büyükelçi birden durup bize, "Siz yürümeye devam edin, ben öbür tarafa geçiyorum!" diyor-du ve bizim yolumuzun solunda bulunan bir nehre doğru dönüyordu. Pazar sabahı, onun birden-bire öldüğünü, yani "öbür tarafa" geçtiğini öğrendim.

Rüyada ölümü önceden görmek, İslamda en eski çağlarından beri bilinen bir konudur ve en uzak yerlerde bile efsanelerde yer alır. Bunun bir örneği, Farsça aktarımlardan kaynaklanan, İbn el-Hanafiyye'nin Malayca bir hikâyesidir. Buna göre, Ebû Bekir, 11 yılının (632) Rabi'ü'l-evvel ayının (ay yılının üçüncü ayı) 11. günü, rüyasında kızı ve Peygamberin en genç eşi olan Ayşe'nin çarşafının buruşuk olduğunu görür: Peygamberden öğrendiğine göre, bunun anlamı, bir damadın ölümüdür. Geleceğin ikinci halifesi olan Ömer de aynı gece rüyasında, evin sağ kapısının yıkıldığını görür. Daha sonra hak halifelerin üçüncüsü olan Osman ibn Af-fân'ın rüyasında ise o gece, Medine Camiinin minberi kırılmıştır. Son olarak, Peygamberin kuzeni ve damadı olan Ali işe, rüyasında, Kâbe'nin sallanıp durduğunu görmüştür. Bunun üzerine bu kişiler, Peygamberin ertesi gün öleceğini anlamıştır.

Osman da kendi akıbetiyle ilgili bir rüya görmüştür: Bu rüyada, Peygamber ve ilk iki

³⁰ Gramlich, "Abu Sulaiman ad-Darani", *Oriens* 33 (1992), s. 85; ipek iplik için bkz. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 78.

³¹ Leah Kinberg, a.g.y., no. 243-244.

halife vardır; onlara dört bardak sunulmaktadır. Onlar bardakları alır, dördüncü bardak ise Osman'a uzatılır ve Osman ertesi günü öldürülür (656).³²

Bu rüya konusu sık sık, gelecekteki şiddet içeren bir ölümle bağlantılı olarak ortaya çıkar: *Üştürnâme* adlı Türkçe eserde, bir paşa, rüyasında melekler görür; bu melekler onu gökyüzüne taşıyıp Cennete götürürler, orada herkes paşayı saygıyla karşılar ve hakkında övgü şarkıları söylerler. Bu rüya üzerine paşa, sonunun yaklaştığını anlar; gerçekten de, "Frenklerle" savaşırken ölür.³³

Savaşta ölmek ya da cinayete kurban gitmekle ilgili bu tür rüyalara, İslamın ilk yıllarından beri rastlanmaktadır. Peygamberin ölümünden sonra birtakım Bedevi kabileleri İslamdan çıktığında, bir Müslüman rüyasında, başının tıraş edilip içinden bir kuş çıktığını görür; bu rüyada, bir kadın onu sarayına sokmakta, adamın oğlu ise acele etmesi için babasını sıkıştırmaktadır.

Adam rüyasını arkadaşlarına anlatır, onlar da "Hayırlı bir şey!" derler. O ise şöyle konuşur: "Ben bu rüyayı yorumlayayım. Başın tıraş edilmesi ve benzer şeyler, başın düşmesi demektir; ağzımdan çıkan kuş, benim ruhumdur; beni sarayına sokan kadın topraktır, içinde tutsak olacağım şey mezardır, beni isteyen delikanlının yazgısı belki benimki gibi olacaktır." Adam savaşta ölür ve aynı şey Yermuk Savaşı'nda (636) oğlunun da başına gelir.³⁴

Bu rüyadaki simgelerin anlamı açıktır ve bunlar geleneksel imgelerle koşutluk taşımaktadır. Farklı karakterdeki bir rüya ise, bir Arap tarafından görülmüştür; bu rüyada ona hurmalar ve kuru üzümler getirilmekte, sonra da o Cennete girmektedir. Adam Abbâs ibn el-Velid'e giderek rüyasını anlatır, o da rüyayı şöyle yorumlar:

"Eh, hurmalar ve kuru üzüm buraya, sen de yemek vaktinden önce geldin; onun için hepsini ye! Cennete gince, onu da Allahü Teâlâ sana tez vakitte nasibeyesin!" Sonra hurma ve kuru üzüm getirir, konluğu da onları yiyip bitirir. Abbâs, "Bu iyi bir haber; sen gerçekten Cennetin sakinleri arasındasın!" der. Adam oradan ayrılır, sonra bir tanrıtanimazın saldırısına uğrar ve öldürülür Bir savaşta öldürülmüş olması da mümkündür. Ancak, her şey rüyasında gördüğü gibi olmuştur.³⁵

³² L. F. Brakel, *The Story of Muhammad Hanafiyya. A Medieval Muslim Romance Translated from the Malay*, s. 8. 25.

³³ Jean Paul Roux, "Les Songes et leur interprétation chez les peuples altaïques," *Sources Orientales, Les Songes*, s. 166.

³⁴ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 355.

³⁵ A.g.y., s. 351.

Büyük Arap kahramanı Antere, "korkunç bir rüya görür, ölümün kadehi dudaklarına değecektir."³⁶ Halife Harun Reşid'in ölüm rüyasının da çeşitli versiyonları vardır, rüyanın özeti şöyledir:

Halife'nin Horasan Seferindeyken Rakka'da gördüğü bir rüyada, yatağının altından kırmızı topraklı bir el çıkmakta ve bir ses "Bu Harun'un toprağı" demektedir. Hem rüya yorumcuları, hem de doktorlar, ona sağlığının yerinde olduğuna dair güvence verseler de, o sonunun yaklaştığını bilmektedir. Tus'a varıp da o bölgenin kırmızı toprağını görünce, yaşamının burada sonlanacağını anlar.³⁷

Ölüm kehanetlerinin birbirinden farklı biçimleri vardır.

Örneğin, Doğu Sudan'da bir adam, rüyasında bir levha görmüştür ve levhanın üzerinde şunlar yazılıdır:

Salim, delikanlı, Cehennem dibinde kavrulmakta;
El-lzayri'nin eceli geldi, ama o mutlu Cennettin yükseklerinde.

Gerçekten de, kısa bir süre sonra, rüyayı gören kişinin öğretmeni olan İzayri adındaki kişi, kölesi Salim tarafından öldürülür.³⁸

İslam dünyasının öteki ucunda, Buhara'da bir dindar rüyasında, şehrin ana kapısından şamdanın alınıp götürüldüğünü görür ve büyük süfi üstadı Beharzî'nin öleceğini anlar.³⁹

Bir başka anlatıma göre de, Mısırlı bir süfi şeyhi, ölümünden önceki akşam, başka bir köydeki bir arkadaşının rüyasına girerek ondan, ertesi gün cenazesini yıkamasını rica eder.⁴⁰

Bazen birisi rüyasında bir mezar görür; bir veli bu mezardan dışarı çıkıp göğe doğru uçmaktadır.⁴¹ Bununla ilgili özellikle etkileyici bir hikâye, Delhi-Meravli yöresinden büyük bir Çiştî velisi olan Bahtiyar Kâkî'nin (ölm. 1235) ölümünün hikâyesidir. O, üç gün boyunca, yaşamla ölüm arasında gidip gelmiştir; çünkü Farsça mistik

³⁶ John Renard, *Islam and the Heroic Image*, s. 224.

³⁷ Eric Schroeder, *Muhammad's People*, s. 339 vd.; burada şu eser temel alınmıştır: İbn Kathir, *al-bidaya wan-nihaya*, s. 214. Hikâye, küçük değişikliklerle birçok yerde anlatılmaktadır, örneğin: Weisweiler, *Märchen*, c. I, s. 67; Ebu'l-Ferac el-İsfahani'ye göre, Harun'a bir kadın rüyasında bir avuç toprak gösterir; sonra Harun onu gerçekten görür, kadın ona toprak verir ve Harun'un hayatı son bulur.

³⁸ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," N. Levtzion *Conversion to Islam* içinde, s. 224.

³⁹ Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart*, İngilizce çeviri, s. 329.

⁴⁰ Nicolaas H. Biegan, *Egypt. Moulids-Saints-Sufis*, s. 83.

⁴¹ Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede İbrahim*, s. 95.

bir beyit okunurken ruhu bedeninden ayrılmak istememektedir:

Sevginin hançeriyle öldürülenler,
Her an yeni bir hayata kavuşurlar.

Üçüncü günü, ozan ilk dizede susar, ruh da bedenden kopup gider. Birisi de rüyasında, onun –Bahtiyar'ın– hep daha da yükseklerle çıktığını görür; bu rüya üzerine, üstadın öldüğünü anlar.⁴²

Kimi zaman da, bir âlimin cenazesi rüyada görülür ve birkaç (üç ya da yedi) gün sonra bu olay gerçekleşir.⁴³ Erken devre ait çok sayıdaki rüya hikâyesinde örnek bir zahit olarak görülen dindar Süfyan Sevrî 778 yılında öldüğünde, birisi rüyasında beyaz giysiler içindeki bir adamın bir gemiye yatırıldığını görmüştür. Beyaz giysiler, söz konusu kişinin Cennetlik olduğunun işaretidir.⁴⁴

Peki ya, büyük fakih Ebû Hanîfe'nin (ölm. 767) bir çağdaşının gördüğü şu rüyaya ne demeli: "Bir tabut gördüm, üstü siyah bir kumaşla örtülüydü, etrafında Hristiyan rahipler duruyordu. 'Bu kimin cenazesidir?' diye sordum, 'Ebû Hanîfe'nin cenazesidir!' diye yanıt verildi. Bunu Ebû Yusuf'a anlattım, 'kimseye anlatma!' dedi" bir Müslüman için korkunç olan bu hikâyeyi aktaran anlatıcı, üç kere "Allah'a sığınırım!" diye eklemektedir. Çünkü Ebû Hanîfe nasıl olur da Hristiyan olarak nitelendirilebilir?⁴⁵

Birisi rüyasında, Davud-i Tâî'yi (ölm. 781) "nihayet zindandan kurtuldum" diye bağırarak koşarken görmüştür; ancak ölüm bildirimleri her zaman bu örnekteki kadar açık seçik değildir.⁴⁶ Şifreli rüyaların sayısı daha çoktur. Örneğin, dindar bir kişinin rüyasında, Âdem ölmüştür ve halk onun tabutunu dışarı çıkarmak istemektedir. Bu kişi bir rüya tabircisine, rüyanın ne anlama geldiğini sorar. Rüya tabircisi şöyle der: "Çağın en bilgili kişisi ölecek. Çünkü ilim, Âdem'in özel bir meziyetidir, çünkü Kuran'da (Sure 2:31), 'O Âdem'e isimleri öğretti' denir." Kısa bir süre sonra, İmam-ı A'zam Şâfiî ölür (820); onun değerini

⁴² Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart*, s. 246 vd. Bahtiyar Kâkî'nin, hep yinelenen Farsça bir dizeyi dinleye dinleye nasıl yavaş yavaş can verdiği, bugün Meravli-Dehli'deki türbesinde hâlâ anlatılır.

⁴³ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 163, 329.

⁴⁴ A.g.y., no. 287; Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 37.

⁴⁵ Bu garip hikâyeye, Ebu'l-Hasan Zeyd Faruki, *Sevânih-i be bahâ-yi imâm-i a'zam Abû Hânîfa* (Delhi, 1401/1981) adlı Urduca eserinde de görülür; o devre ait bir kaynağa dayandığı söylenmektedir.

⁴⁶ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 224 [296].

daha da vurgulayan bir rüyada ise, kendisi, sorana şunları anlatır: “Tanrı beni altından bir tahta oturttu, üzerime inciler serpti ve bana dünyadan yedi yüz bin kat daha fazlasını verdi.”⁴⁷

Çok genel işaretler de söz konusu olabilmektedir. Bir adam İbn Sîrîn’e, rüyada gökyüzünden bir kuş gelip bir yasemin dalına konuyorsa ve birbiri ardına tüm çiçekleri gagasıyla yoluyorsa bunun anlamının ne olduğunu sorar. İbn Sîrîn bembeyaz kesilir; çünkü bu rüyadan, “oradaki âlimlerin öleceğini” anlamıştır. Gerçekten de o yıl civardaki pek çok bilgin Hakk’ın rahmetine kavuşur.⁴⁸ Bir başkası, İbn Sîrîn’e, rüyasında bir kuşun, camideki en güzel taşı alıp götürdüğünü anlatmış, İbn Sîrîn de bunu, Hasan-ı Basrî’nin ölümüne yormuştur (bir kadının rüya vasıtasıyla öğrendiği gibi, kendisi de birkaç hafta sonra onu izleyecektir; bkz. s. 151).⁴⁹ Bir kimseye rüyasında Cennetteki köşkünün yedi gün içinde tamamlanacağı gösterilirse, bunun anlamı, o kişinin yedi gün sonra öleceğidir.⁵⁰

Bunların ötesinde, büyük bir insanın yalnızca bedensel ölümü değil, “manevi” ölümü de malum olabilmektedir: Delhili Çiştî üstadı Nizamüddin Evliya’ya ait konuşmaların kayıtlarını içeren *Fevaidü’l-Fuad* adlı kitapta, bir dervişten söz edilir. Bu dervişin, halinden hep haberdar olduğu bir şeyh vardır. Bir gece rüyasında, bu üstadın öldüğünü görür; dehşet içinde onun oturduğu yere gidip, mezarının yerini sormak ister. Onu sağ salim bulur. Ancak, şeyh ona der ki: “Rüyan doğrudur. Dün gece, gerektiği gibi zikir yapmayıp, başka şeyler düşündüm. Bunun üzerine, öbür dünyadan, ‘O öldü’ diye bir ses geldi.”⁵¹

Rüyalar gerçekleşene kadar uzun zaman geçtiği için, rüyayı görenin sürekli olarak ecel korkusu içinde yaşaması da mümkündür. İbn Şâhîn (s. 357), rüyasında hac ziyaretinden sonra fazla uzun yaşamayacağını gören bir çağdaşından bahseder. Bu kişi bu nedenle, 831/1428 yılı için planladığı Mekke yolculuğunu erteler durur, ancak kimseye rüyasından bahsetmez. En nihayet Mekke’ye hacca gider ve ondan sonra rüyasını anlatır, arkasından da “Vade dolmuş olmasaydı, kimseye anlatmayacaktım” diye ekler. Yol arkadaşı, bunların yalnızca karışık rüyalar olduğunu söyler. Ancak Hacı, Kahire’ye döndüğü gece ölür.

⁴⁷ Attar, a.g.y., c. I, s. 213, 214 [283].

⁴⁸ İbn Şâhîn, *Kitâbü’l-İşâret fi ‘ilmü’l-‘ibârât*, s. 355; sık anlatılan bir hikâyedir.

⁴⁹ İbn Hallikan, Fâhndrich çevirisi, *Die Söhne der Zeit*, s. 59.

⁵⁰ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 205.

⁵¹ Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart*, İngilizce çeviri, s. 102.

Dindar birine, rüyasında yakında terk-i diyar eyleyeceğini gösteren birkaç dizenin okunduğu da görülmüştür:

Zaman ne, günler nedir? Hepsi geçip gider.
Bu tatlı hayat nedir? Hep karmaşa hep keder.
Servet denen şey nedir? Yalnızca bir emanet.
İnsanlar nedir peki? Fanidir, geçip gider.⁵²

Kuzey Afrikalı bir âlim de, rüyasında, tanımadığı bir sesin, ona yakında öleceğini bildirmek için şu dizeleri okuduğunu duymuştur:

İşte günler böyle geçip gider ve eski soyluluk yiter
Allah'ın kararını durdurmak, kullarının işi değildir.
Ufukların güneşini, en parlak olduğu zaman karanlıklar alır,
Aydınlık dolunay ise karartılır ve sonra geri çağırılır.⁵³

Bir mürşitle müritleri ve dostları arasındaki bağ çok sıkı olduğundan, bu tür anlatımlara velilerle ilgili eserlerde özellikle sık rastlanır.

Bir sûfi (örneğin Ferideddin Genc-i Şeker hakkında anlatıldığı gibi), rüyasında şeyhinin kendisini çağırdığını görürse, şeyhi ölmek üzere olabilir (bu olguya başka bağlamlarda da sık sık rastlanır).⁵⁴

1141 yılında, birisi rüyasında Mihene'nin ulu şeyhi Ebû Saîd'in (ölm. 1049), arkadaşlarıyla bir yere koşuşturduğunu görür. Nedeni sorulunca, Ebû Saîd, "Sen de koş; çünkü "Evliyanın kutbu geliyor!" diye yanıt verir (bununla, Ahmed-i Cem'i kastetmektedir). Rühayı gören kişi, tam kendi de koşacakken, uyanır.⁵⁵

XIX. yüzyıl Orta Asyasından kalma bir vakayinâmede, enteresan bir ölümü önceden görme olayına değinilir. Bu olayda, bir Nakşebendi şeyhinin dört temsilcisi, huzursuz edici rüyalar görürler. Şeyh bu rüyaların hepsini, kendisinin çok yakında öleceğine yorar: Temsilcilerden biri, rüyasında, Buhara'daki muazzam derviş tekkesinin yok olduğunu görmüştür; ikincisinin rüyasında, üstü kubbeli avlu çökmüş, hiçbir izi kalmamıştır; üçüncüsü, üzerinde beyaz bir gömlek olduğunu ve gömleğin yırtıldığını görmüş, yen yenden, etek etekten kopmuştur (şeyh bunu, yakında kemiklerinin mezarda birbirinden ayrılacağı şeklinde yorumlar); dördüncü ise, rüyasında, içinde bol ekmek bulunan bir tencere görmüş, bu tencerenin kapağını örtmüştür,

⁵² Leah Kinberg, a.g.y., no. 228.

⁵³ Tadili, *at-taşawwuf ilā riğāl taşawwuf*, c. I, s. 410.

⁵⁴ K. A. Nizami, *The Life and Times of Sheikh Farid-i Ganj-i Shakar*, s. 23.

⁵⁵ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 358 [504].

sonra şeyhin emri üzerine tencereden üç parça ekmek ayırmış, bunları kolunun altına almıştır. Tencerenin kapağını açtığında, ateşin artık yanmadığını ve bu yüzden diğer ekmeklerin çığ kaldığını görmüştür. Şeyhin bu son rüya yorumuna göre, sevenlerin kalbinin ateşi kazanı kaynatmaktadır; temsilcinin kendine ayırdığı ekmek onun dini vecibesidir; şeyh, “sönmüş olan ateş de sevginin ateşidir, çünkü ben bu dünyayı terk ediyorum....” der.⁵⁶

Rüyalardan anladığımıza göre, büyük bir dindarın gelişinden önce Cennette yoğun hazırlıklar⁵⁷ yapılmaktadır: Bu kişiyi layık olduğu şekilde karşılamak için tüm mezar sakinleri beyaz giysiler giyer veya birisi “Falanca kimse artık Cennetin sakinlerinden biri!” diye bağırmakta ya da Peygamber şu ya da bu velinin selamlayacağını haber vermek veya ölen kişinin, kendisinin özel bir dostu olduğunu söylemek için⁵⁸ aynı anda yetmiş kişiye görünmektedir.⁵⁹

Özellikle ilginç olan bir rüya da, Kâbe’de müzikli ve eğlenceli bir kutlamanın yapıldığını gören bir kadının rüyasıdır. Kadın buna kızar. Öyle ya, dünyanın en kutsal mekânında insan nasıl böyle eğlenip kutlama yapabilir? Ancak rüyada ona, bunun ünlü bir müminin düğünü olduğu açıklanır. Kadın ertesi sabah uyandığında, o müminin ölüm haberini alır.⁶⁰

Düğün=Ölüm denklemi, mutasavvıflar için tipik bir denkliktir: Ölümle, aşık salikin ruhu, ilahi mâşuk ile bir olmaktadır. Bu yüzden, büyük velilerin ölüm yıldönümlerine verilen bir isim de *urs*, yani “düğün”ya da Farsçada ve Türkçede *şeb-i arus*, yani “zifaf gecesi”dir.

Bir veli öldüğü zaman görülen fevkalade rüyaların, onun ulaştığı mertebeyi göstermesi mümkündür. Bildiğim bu türdeki tüm rüyaların en muazzamının Bâyezid-i Bistâmî (ölm. 874) ile bağlantılı olması şaşırtıcı değildir; çünkü bu kişinin taşkın sözleri, kendi çağının ve daha sonraki zamanların sûfilerini coşturmuş ya da huzursuz etmiştir.

Bir adam, rüyasında Allah’ın tahtını başında taşıdığını görür. Ertesi gün sokağa çıktığında, halkın Bâyezid’in tabutunu taşıdığını görür; onların arasına girer ve bir süre tabutu başının üstünde taşır. İşte o zaman, gördüğü rüyanın ne anlama geldiğini anlar: Rüya da Allah’ın tahtıyla simgelenen, Bâyezid’dir.⁶¹

⁵⁶ Sözlü olarak bildirilmiştir.

⁵⁷ Kuşeyrî, *er-Risale fi’l-Tasavvuf*, s. 178 [473].

⁵⁸ Attar, *Tezkiretül’l-Evliya*, c. I, s. 134.

⁵⁹ Ghulam Mohammad, *Hayat-i Bahadur Yar Jang*, s. 173.

⁶⁰ İbn Şâhîn, *Kitâbü’l-İşâret fi ‘ilmü’l-‘ibârât*, s. 353.

⁶¹ Attar, *Musibetnâme*, 5/5.

3. ÖLMÜŞLER İLE YAŞAYANLARIN ETKİLEŞİMİ

Ölmüş insanları rüyada görmek gayet doğaldır. Onlar zannedildiği gibi yalnızca yaşayanları teselli etmek ya da uyarmak için görünmezler; çok daha aktiftirler; çünkü yaşayanlarla ölümler yalnızca görünüşte ayrıdır ve ölümlerin muazzam ordularıyla henüz yolda bulunan yaşayanlar arasında aralıksız olarak karşılaşmalar, sürekli bir etkileşim meydana gelir. Bu bağlantı Elisabeth Kübler-Ross'un deneyimlerini anımsatmaktadır. Ölümler gerçeklik dünyasında bulundukları için, sözleri de gerçektir: İbnü'l-Verdî der ki:

Ölmüş biri, görünmeyen seslenici ve melekler
Sözleri gerçekleşirse, hayırlı olur. (varak 2b)

Kara Afrika'da da rüya, ölümlerle yaşayanlar arasındaki en iyi buluşma noktası olarak görülür. "Ruhum rüyamda falancayla buluştu" sözü, Uganda'da yaygın bir deyiştir.⁶²

Bu etkileşim, Hanbeli fakih İbn el-Bennâ'nın 1069 yılından kalma bir günlük kaydında da açıkça görülür.⁶³

Bu âlim, bir gece Bağdat'ta rüyasında ölmüş bir fakihî görür; fakih, bir kalabalığın arasında aceleyle yürümektedir; üzerinde ilahiyatçıların giysisi, başında da âlimlerin tipik sarığı olan taylasan vardır, görünüşü güzel ve etkileyicidir. Ancak, İbn el-Bennâ dikkatle baktığında, fakihin ayaklarının çıplak olduğunu görür. Ona, "Yalınayak mı yürüyorsun?" diye sorar. "Ezilenler böyle yürür" yanıtını alır. İbn el-Bennâ uyandığında, Bağdat sokaklarında insanlar hükümet ve vergi memurları tarafından ezilişlerini protesto etmek için toplanmaktadırlar. Bunun üzerine İbn el-Bennâ, Ha-life'ye bir mektup yazar; mektupta, rüyaların önemi hakkında uzunca bir girişten sonra, şu sözler yer almaktadır:

"İşte benim gördüğüm bu rüya da gösteriyor ki, yaşayanların huzursuzluğu yüzünden, ölümler de mezarlarında huzursuz oluyor. Bunların başında da, dinin iyi, yararlı tarafları ve Müslümanların üzerindeki baskının kalkması için çalıştığını bildiğimiz biri geliyor. Bunu doğrulayacak biçimde, Ebü Eyyüb Ensârî de bize, [Peygamberin] 'Sizin yaptıklarınızın ölümlere gösterilir' dediğini aktarıyor; onlar iyi bir iş gör-

⁶² Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," N. Levtzion *Conversion to Islam* içinde, s. 202.

⁶³ George Makdisi, "Autograph Diary of An Eleventh Century Historian of Bagdad İbn al-Bannâ," BSOAS no. 128-30.

düklerinde sevinir ve ‘Ya Rabbi, bu senin lütfundur, kulların için bunu tamamına erdir!’ derler. Kötü bir iş gördüklerinde ise üzülr ve ‘Ya Rab, bu kulunu doğru yola sevk et’ derler. O bir de, ‘Ölüleri kötü işlerinle üzmeyiniz; çünkü sizin yaptıklarınız onlara gösterilir’ demiştir.”

Demek ki Bağdatlı fakih, gördüğü rüyanın, kendisini, hükümetin kötü idaresine karşı halktan yana çıkmaya teşvik ettiğini anlamıştır.

Benzer durumlara, modern çağın Arap edebiyatı tarihinde de rastlarız: Halep’te Sakkal adında Hristiyan bir yazar, rüyasında uzun zaman önce ölmüş babasının hükümeti sert bir biçimde eleştirdiğini görmüştür (ya da en azından yazılarında bu motifi kullanmıştır).⁶⁴

MEZARLIKLAR VE MEZARLAR

İslamda mezarlıkların kendi başına önemli bir rolü yoktur; çünkü Peygamberin kabir ziyaretlerini onaylamadığı söylenir; ancak, veli sayılan insanların türbeleri, yoğun bereketin meskeni olarak görülür; bu nedenle bu yerlerde yalnızca dua etmekle kalmaz, aynı zamanda orada görülen rüyalara da özel bir önem atfedilir.

Ancak, bazı kabristanların özellikle kutsal ya da tehlikeli olduğu düşüncesinin de bulunduğu görülmektedir.

X. yüzyılda yaşamış İranlı bir sûfi olan Nasrâbâdî, bir gece rüyasında meleklerin, bir mezarlıktaki ölüleri ve tabutları bir başka mezarlığa taşıdıklarını görür; sorusu üzerine ona, onların aslında bu mezarlığa lâayık olmadığı, şimdi asıl istirahatgâhlarına götürüldükleri söylenir. Bu rüyadan sonra Nasrâbâdî, kendisinin de Cennetlik kişilerin yattığı yere gömüleceğini ümit eder.⁶⁵

Buna uygun bir Arap masalında, birisi rüyasında bir mezarlık görür; oradaki tüm ölüler mezarlarından kalkmakta ve bir şeye itiraz ederek bağırırmaktadırlar; itiraz ettikleri şey, yeni ölmüş bir kadının oraya gömülmesidir; çünkü bu, tam anlamıyla Cehennemlik bir kadındır, mezarlıktaki huzuru bozacaktır. Rüyaı gören kişi uyandıktan sonra, gerçekten de o kadının ailesinden, hayat-tayken onun ne gudubet bir kadın olduğunu öğrenir.⁶⁶

Sık sık görülen bir motif de bir rüyanın insana, gelecekteki mezarını göstermesidir. Bu, özellikle veliler için geçerlidir; örneğin Seyyid Ali Hemedânî’nin yaşamında,

⁶⁴ Brockelmann, *GAL*, c. III, s. 343.

⁶⁵ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 318 [791].

⁶⁶ Weisweiler, *Arabesken der Liebe*, no. 7.

bu tür olaylar çoktur.⁶⁷

Aynı zamanda, ölmüş bir velinin –yüzyıllar önce ölmüş de olsa– birisine rüyasında kabrini gösterdiği ve kendisini falanca yere gömmesini rica ettiği de olur.

Örneğin Batı Sahra'daki dini bir öndere, rüyasında beş yüz yıl önce ölmüş bir şeyh görünmüş ve ona unutulmuş olan mezarını göstermiştir; bunun üzerine o da oraya bir cami yaptırmıştır. Bunu yapmadan önce, her ihtimale karşı, Mısır'daki ve Medine'deki bilginlerden fetva almış, ancak ilahiyat alanındaki karşıt fikirli bir fakih, bu rüyayı yine de şeytani etkilere bağlamıştır.⁶⁸

Buna benzer bir başka hikâye de Mısır'dan aktarılmıştır: Şeyh Ebû Zeyd Bistâmî, yüzyıllar sonra birinin rüyasına girerek, ona, fani bedeninden kalanların nerede olduğunu bildirmiş, o yer kazılınca gerçekten de kemikleri bulunmuş ve böylece mezarın üzerine bir türbe inşa edilmesi mümkün olmuştur.⁶⁹

Anlatıldığına göre, Cezayir'de gömülü bir şeyh de 1953 yılında, bir caddenin genişletilebilmesi için, rüya vasıtasıyla, mezarının başka yere aktarılmasına izin vermiştir!⁷⁰

Bir velinin ölümünden sonra dindar bir kişinin rüyada gördüğü, üzerinde mum olan belirli taş yığınları, çağımız Mısır'ında kimi zaman, o yere bir türbe yapılması gerektiği şeklinde yorumlanır.⁷¹ Kürdistan'da ise, ölmüş bir ermişi rüyada köyün belli bir yerinde durduğunu görmek, oraya bir türbe yapmaya yetmektedir; bu anıtlara, *Hâbnuma*, yani “rüyada gösterilen” denir.⁷²

4. ÖĞRETME VE BİLGİLENDİRME

Ölmüş sevdiklerimizi arada sırada rüyamızda görmeye (ve kendimden bildiğim gibi, tehlikeler karşısında onlar tarafından uyarılmaya) alışkınızdır. Fas Kralı II. Hasan,

⁶⁷ Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*; DeWeese, “Ali-yi Hamadani”, s. 149, mezarın kutsallığı hakkında.

⁶⁸ Humphrey J. Fisher, “Dreams and Conversion in Black Africa,” *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion), s. 224.

⁶⁹ Nicolaas H. Biegan, *Egypt. Moulids-Saints-Sufis*, 9.

⁷⁰ E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 16.

⁷¹ Nicolaas H. Biegan, *Egypt. Moulids-Saints-Sufis*, 83.

⁷² Mohammad Mokri, “Les Songes et leur interprétation chez les ahl-e haqq du Kurdistan iranien,” *Sources Orientales, Les Songes*, s. 198.

babasının ölümünden yıllar sonra bile, onu rüyasında görmeden geçirdiği günlerin sayısının taş çatlasa on ya da oniki olduğunu söylemişti.⁷³ Daha yakın bir zamanda, Almanya'da yaşayan İranlı bir kadın, ölmüş kocası rüyasına girip de, cenazesıyla ilgili bazı düzenlemeler nedeniyle kendisini suçlayacak diye korkuyordu. Geçenlerde, Avrupa'da yaşayan Mısırlı yaşlı bir bey bana, gençken sıkıntılı olduğu zamanlarda her zaman ölmüş büyükannesinin rüyasına girerek kendisini teselli ettiğini anlattı.

Bu nedenle, yaşayanlarla ölmüşler arasındaki karşılaşmalar, İslam kültürünün ve edebiyatının önemli bir parçasıdır. Ölülerin, Cennetten veya mezardan, istedikleri her yere gidebildiklerine inanılmış, bu tür rüyalar da kısa süre içinde, yaşayanlara hangi davranışların ödüllendirilip hangilerinin cezalandırıldığını gösteren mükemmel bir eğitim aracı halini almıştır. Böylece bu rüyalar, huri kızlarının ya da Cehenem ateşinin görüldüğü rüyaların tamamlayıcısıdır.

Çünkü “ölmüş kişi, gerçeğin diyarındadır ve söylediği şey gerçektir.” Peygambere atfedilen bir söz de, “Rüyalar yoluyla uyarılmak insana yetmelidir” sözüdür.⁷⁴ Ancak, yalnızca yaşarken doğru olan bir insanın öbür dünyada da –yani bilgi veren kişi olarak da– doğru olacağına inanılmıştır. Bu tür insanların rüyalarda verdiği talimatlara, tamamen dünyevi işlerle ilgili olsalar bile mutlaka uyulur.

İki adamın, ölümünden sonra buluşmak üzere sözleştikleri, sık sık anlatılır. Daha Peygamberin zamanında, Selman-ı Farisi ile Abdullah ibn Selâm'ın böyle bir sözleşme yaptıkları söylenir.⁷⁵ Gerçi bazı kişiler, rüyalarında ölmüş birini görünce “Sen ölmemiş miydin?” diye sorarlar, ama genel olarak, ölenlerle geride kalanlar arasında tamamen “normal” bir ilişki söz konusudur. Yani “daha önce ölenin, arkadaşına gelmesi” tamamen doğal görünmektedir. Endülüslü büyük din âlimi İbn Hazm'ın (ölm. 1064), arkadaşlarıyla bu şekilde sözleştiği ve içlerinden biri gelmeyince meraklandığı anlatılır.⁷⁶ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin en sevdiği müridi ve ilk halifesi olan Hüsameddin Çelebi bir gün, “Mevlânâ öleli yedi yıl oldu, hâlâ bir kere hatırımlı

⁷³ Fas Kralı II. Hasan, *Erinnerungen eines Königs*, s. 74.

⁷⁴ İbn Sîrîn hakkında bkz. Kinberg, “Interaction Between This World and the After-world,” *Oriens* 1986, s. 296.

⁷⁵ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 21, 23, 25, 42, 162: “Yoldaşından önce ölen, yoldaşına gelmeli” İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 357.

⁷⁶ Monika Gronke, *Derwische im Vorhof der Macht*, s. 12.

sormadı!" diye iç geçirir. Ondan sonraki gece, Mevlânâ ona rüyasında görünür ve dostça, "Çelebi, cuni?", yani "Çelebi, nasılsın?" diye sorar.⁷⁷

Bir yazar, yediği içtiği ayrı gitmeyen iki dostundan bahseder: "Birkaç yıl boyunca, içlerinden birini rüyamda görebilmeyi diledim." Sonunda, her ikisini de rüyasında görür; yeşil giysiler giymiş, yakut rengi atlara binmiş, Cennetin üzerinden uçmaktadırlar. Kendi kendine, acaba niçin bu kadar yüksekteler diye sorar. Yanıt, "Edep yerlerini sakındıkları için" olur; bunun anlamı, son derece samimi olan ilişkilerine rağmen kulamparalık yapmamış olmalarıdır.⁷⁸

Batıda yaşayan ve çok iyi öğrenim görmüş bir Mısırlı'nın sözleri, bu tür tahayyüllerin hâlâ çok canlı olduğunu gösteriyor. Bu kişinin bana anlattığına göre, en yakın arkadaşı bir süre önce suda boğularak vefat etmiş; onun cenazesine eşlik ederken, hiç durmaksızın "Allah bağışlayıcıdır, Allah merhametlidir" diye zikretmiş. Sonraki gece, ölen arkadaşı rüyasına girmiş ve o da arkadaşına -âdet olduğu üzere- Allah'ın ona nasıl muamele ettiğini sormuş. Arkadaşı, ilk zamanki korkularından bahsetmiş, ama ondan sonra Cennete götürüldüğünü söylemiş; orada melekler, hiç durmaksızın, "Allah bağışlayıcıdır, Allah merhametlidir" diye (yani rüyayı gören kişinin bir önceki gün zikrettiği sözlerin tamamen aynısını) zikrediyorlarmış. Ancak, "Bir daha ne zaman görüşeceğiz? Sana ne zaman gelebilirim?" sorusuna, arkadaşısı yanıt vermemiş. Bir hafta sonra onu yine rüyasında görüp de aynı soruyu sorduğunda, arkadaşısı gözden kaybolmuş ve bir daha da asla rüyalarına girmemiş. Bu olay bana, 1997 Mayıs'ında Los Angeles'ta anlatıldı.

Bu anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla, ölen bir kişinin öldükten sonra rüyada görülmesine kadar aradan geçmesi gereken belirli bir süre yoktur; rüya, ölümden hemen sonra ya da üç gün sonra görülebildiği gibi, bir ay ya da kırk gün sonra da görülebilmekte,⁷⁹ ancak, bir yıl ya da daha uzun da sürebilmektedir. Halife Ömer ibn Hattâb'ın oğlu, tam bir yıl boyunca, babasını rüyada görmek için dua eder; sonun-

⁷⁷ Halk geleneginden bir aktarım.

⁷⁸ Serrâc, *Mesâri el-uşşak*, c. I, s. 187-92. Ayrıca bkz. İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 357. Ancak, sevdiği kişi tarafından öldürülen bir kişinin, sevgilisinin rüyasına girdiği, ama selamını almadığı anlatıldığında, bu da anlaşılabilir bir şeydir. Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, s. 394.

⁷⁹ Somut süreler için bkz. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 22, 30, 33, 37: Bir yıl; no. 163, 205: Üç gün. Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, s. 634: Öldürüldüğü söylenen birinin kırk gün (yas süresi) sonra görünmesi; burada, Attar'ın *Mantiku't-Tayr* 'ının sonu temel alınmıştır.

da, babası rüyasına girer; alnında terler birikmiştir, Ahiret'te her şeyin nasıl sorgulandığını anlatır. Yarım yüzyıl ya da daha uzun bir zaman sonra bu hikâyeyi duyan Emevi Halifesi Ömer ibn Abdülaziz, dehşet içinde kalmıştır; çünkü önceki halifeler arasında, I. Ömer kadar adaleti ve sıkı disipliniyle tanınan bir başka halife yoktur; kim bilir daha az inançlı bir yöneticiyi neler beklemektedir!⁸⁰

Ölmüşler, özellikle kutsal gecelerde görünmeyi severler, perşembeyi cumaya bağlayan gece de bunlardan biridir; ayrıca bir aktarıma göre o gece, ölümler Cennette buluşurlar.⁸¹

İnsanın, ölmüş olan sevgili hayat arkadaşını rüyasında görmesi, iyiye alamettir. 1892'de Karaçi'de yayımlanan, Mirza Kalîç Bey'in *Zinat* adlı Sindhi romanında, kadın kahramanın annesi, rüyasında ölen eşini görür ve bundan, ertesi gün iyi bir şey olacağı sonucunu çıkarır (ve gerçekten de, hanım hanımcık bir kadın, genç Zinat'ı oğluna istemeye gelir).⁸² Bir daha evlenmeyeceğine söz vermiş dul bir kadın, aile baskısıyla bu sözünden caymaya kalkıştığında, ölmüş kocası onun rüyasına girer ve ona, yaptıkları anlaşmayı hatırlatır; bunun üzerine kadın, yeniden evlenmekten vazgeçer.⁸³ Aile içindeki ölüm olayları da, ölmüş kişilerce, ölecek olan kişinin yakınlarına önceden haber verilebilmektedir.⁸⁴

Ölmüşler, yaşayanlara yol gösterirler ve verdikleri talimatlar, yaşayan kişinin çevresindeki insanlara olan tavrında değişikliğe yol açabilir. Türk dervîşi Aşçı Dede, rüyasında, babasının gerçek bir şeyhin önünde saygı içinde durduğunu gördükten sonra hemen –günlüğüne yazdığına göre– o şeyhin şerefine bir şiir yazmıştır.⁸⁵

Bu arada, bazen gülünç sahneler de ortaya çıkabilmektedir. Birkaç çocuk, ölmüş öğretmenlerinin mezarı üzerinde oynayıp yaramazlık ederler; bunun üzerine öğretmen, babalarının rüyasına girip bu edepsiz çeteyi şikayet eder. Bunun üzerine çocuklar, "Ne bu dünyada ne öbür dünyada bizi terbiye etmekten bıkmadı!" derler.⁸⁶

⁸⁰ Ibshihî, *Mostatraf* (çeviri), s. 196.

⁸¹ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 59.

⁸² Annemarie Schimmel, "Ein Frauenbildungsroman auf Sindhi," *Der Islam* 39 (1964).

⁸³ Leah Kinberg, *a.g.y.*, no. 237.

⁸⁴ *A.g.y.*, no. 25: Ölmüş bir adam, kızının altı gün sonra öleceğini haber verir.

⁸⁵ Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede Ibrahim*, s. 95.

⁸⁶ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 353.

Demek ki ölenler, normal işlerine devam etmektedirler: Delhili büyük şeyh Nizamüddin Evliya'nın (ölm. 1325) okuma yazması olmayan bir arkadaşı, ona sürekli zor fıkıh meseleleri ve çözümleri hakkında danışmaktadır. Bu arkadaşının ölümünden sonra, şeyh geceleyin onu rüyasında görür ve arkadaşı, yine böyle sorular sorar. Nizamüddin şaşırır; öyle ya, ölmüş birinin bu meselelerle ne ilgisi vardır! Ancak arkadaşı, hemen cevabı yapıştırır: "Sen gerçekten veliler ölür mü sanıyorsun?"⁸⁷

Tabii yazarın bakış açısına göre, olumsuz rüya görüntüleri de aktarılabilmektedir; bunlar her şeyden önce, nefret edilen dinsizlerle ilgilidir. Örneğin, katı bir Sünni tavrıyla yazılmış olan bir vakayinâmede, ateşli bir Şîî olan Ebû Dülefin öldüğü (841) ve oğlunun, rüyasında onu küller içinde sürünür ve yaptıklarının hesabı sorulduğunda feryat ettiğini gördüğü yazılıdır.⁸⁸

Nefret edilen Emevi valisi Haccâc ibn Yusuf 714 yılında öldüğünde, biri onu rüyasında görür ve her zamanki gibi "Nasılsın?" diye sorar. Haccâc, "Sen kimin nesisin? Annen yok mudur?" diye karşılık verir (bu, "seni gidi lanet herif" gibi bir anlama gelmektedir). Bunun üzerine, rüyayı gören kişi, "Bu dünyada arsız olduğun gibi ahirette de arsızsın!" der. Hikâyenin bir başka versiyonunda, birisi, zorba bir hükümdarı rüyasında görür ve ona nasıl olduğunu sorar, zorba da, kaç kere öldürmüştü, o kadar öldürülmekte olduğunu söyler. Rüyayı gören kişi bunu merak edip sorunca, zorba hükümdar, "Sana bunları daha önce anlatmadım mı orospu çocuğu!" der. Bunun üzerine o kişi, bu utanmaz adamın Haccâc'dan başkası olmayacağını anlar.⁸⁹ İlginçtir ki, bu zorba çağımızın Afgan halk masallarında da ortaya çıkmaktadır ve bu masallarda ona atfedilen korkunç bir rüya vardır!⁹⁰

Valinin kötü kişiliğinin öldükten sonra da değişmemesi gibi, âlimler ve şairler de en sevdikleri uğraşları terk edememektedirler. Bir edebiyatçı, Abbasi devrinin en belagatlı yazarlarından biri olan Sâhib İbn Abbâd'ı (ölm. 1001) rüyasında gördüğünde, birbirlerine şiirler düzmeye başlarlar!⁹¹

Bir başkası, hitabeti kuvvetli bir vaiz olan İbn Nübâte'yı (ölm. 1014) ölümünden sonra rüyasında görür. "Allah sana ne yaptı?" şeklindeki kalıplaşmış soru üzerine, vaiz onun eline bir kağıt tutuşturur; kağıdın üzerinde kırmızı mürekkeple iki dize yazılıdır:

⁸⁷ Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart* (İngilizce çeviri), s. 135.

⁸⁸ Eric Schroeder, *Muhammad's People*, s. 415.

⁸⁹ Baihaqi, *al-mahâsin wa'l-masâwî*, s. 344; Ulrich Marzolph, *Arabia ridens*, c. II, s. 379.

⁹⁰ Margaret Mills, *Rhetoric and Politics in Afghan Traditional Storytelling*, s. 90 vd.

⁹¹ İbn Şâhin, *Kitâbü'l-lâ'âret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 351.

Ben zaten güvence vermiştim sana
ve bugün aldım seni korumam altına.
'Af' yaramaz iyi olan insana;
çünkü o yalnız suçlular içindir.⁹²

Ölümünden sonraki acı kaderi Sünni olan oğlu tarafından olumsuz bir rüya halinde görülen Ebû Dûlefin da oğluna bir şiir okuduğu söylenir:

Öldükten sonra bizi rahat bıraksalar,
Ölüm herkes için huzurdan başka bir şey olmaz.
Lakin ölen, yeniden dirilmeye mecbur,
O zaman da insanın elinde hiçbir şey kalmaz.⁹³

Bilim adamları çözmeye çalıştıkları problemlerle öldükten sonra da uğraşırlar. Belli bir hadisin gerçek olup olmadığını öğrenebildikleri gibi, dilbilimsel sorulara da yanıt bulmaya çalışırlar. Örneğin, müerrih İbn Hallikân (ölm. 1282), rüyasında, 828 tarihinde ölmüş olan dilbilgisi uzmanı Müberred'i görüp, onunla, şair Ebû Nuvâs'ın (ölm. 809) yaptığı söylenen bir dilbilgisi hatası üzerinde tartışır; şaşkınlık içinde kalan dilbilimcisiinden, "parmak ısırıldı ve şaşkınlık içinde bana bakakaldı" diye bahsetmektedir.⁹⁴

Rüyasında ellerinde ışıktan yapılmış kaselerle meleklerin geldiğini görmekten daha güzel bir şey olabilir mi? Bu rüyayı gören kişi, bunun, İranlı şair Sâdî Şirâzî (ölm. 1292) şerefine yapılmakta olduğunu öğrenir; çünkü yazdığı bir şiir, Allahü Teâlâ'nın çok hoşuna gitmiştir:

Nazar-ı hûş-yarda her yaprak
Defter-i sırr-ı Hak'durur mutlak

(Ağaçtaki her yaprak, bir bilgenin gözünde,
Allah'ın kudretini övmek için yazılmış bir kitabın yaprağıdır!)⁹⁵

Ölümler, henüz bağlarını koparmadıkları dünyayla yoğun biçimde ilgilendikleri için,

⁹² A.g.y., s. 352.

⁹³ Baihaqi, *al-maḥāsîn wa'l-masāwî*, s. 344.

⁹⁴ M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's *i'ḥārāt ar-ru'yā*," *Israel Oriental Studies* 4, s. 78-9; Duncan Macdonald, *The Religious Attitude and Life in Islam*, s. 84 vd.

⁹⁵ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 601. Devletşah, *Tezkiret eş-Şuara*, s. 224'e göre, melekler bu ayeti, Allah'ın tahtı başında bir yıl boyunca sürekli zikrederler.

cenaze namazlarına katılan kişilerin kaderi de onları ilgilendirmektedir. İranlı sûfi Kâzerûnî'nin (ölm. 1035), kendisini rüyasında gören birine anlattığına göre, Tanrı ona ilk önce, kimlere merhamet edileceğini göstermiştir; bu kişilerin adları bir kağıtta yazılıdır; Kâzerûnî, bu kâğıdı beraberinde gömdürmüştür.⁹⁶ Kâzerûnî'nin mürşidi olan Ibn Hafif ise, müridine rüyasında, kendisinin cenaze namazına katılan herkesin bağışlanacağını, yalnızca dinsizlerin, Hristiyanların ve Yahudilerin bağışlanmayacağını söylemiştir. Yaşlı zahidin bu tavrı hiç de sûfice değildir!⁹⁷

Ölüler, yeryüzünde neler olduğundan haberdardılar; kendilerini kimin yıkayıp kimin gömdüğünü bilmektedirler.⁹⁸ Biri mezarının fazla rutubetli olduğundan yakınırken,⁹⁹ bir diğeri, nasıl olduğu sorusuna "iyi değilim; çünkü şu-şu-şu-şu kişiler benim için çok gözyaşı döküyorlar!" diye yanıt verir.¹⁰⁰ Aynı şekilde, ölmüşlerin inançsızlığı da onları üzmektedir:

Bir derviş rüyasında Verrâk'ı (ölm. 903) ağlarken görür; "İnşallah her şey yolundadır!" şeklindeki nazik söze, "Nasıl yolunda olsun?" diye karşılık verir, "Benim yattığım kabristana bugün getirilen on kişiden, bir tanesi bile mümin olarak ölmüş değil."¹⁰¹

Tabii kendilerini kimlerin ziyaret ettiğini de bilmektedirler. Kuşeyrî'nin anlattığına göre (s. 178-79), ölmüş bir adam, arkadaşının rüyasına girerek, kendisini her zaman olduğu gibi cuma günü ziyaret etmedi diye, "Benim yerime başkalarıyla ilgilendin ve âdeti terk ettin!" diye yakınmıştır.

Ölülerin davranışlarından, bu dünyadaki zaaflarının ya da günahlarının neler olduğu da öğrenilebilmektedir. Bir kadın, rüyasında ölmüş babasını görmektedir; babası, çok konuşmakta ve yardıma çağırmaktadır. Kadın, bu şekilde rüyada görünenin kim olduğunu söylemeksizin, rüyayı Ibn el-Bennâ'ya anlatır; yorumcu ona şu açıklamada bulunur: "Bu adam, dilini tutmayan ve kendisini alakadar etmeyen şeyler hakkında çok fazla

⁹⁶ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 303 [775].

⁹⁷ Dailami, *Die Sıra des Ibn al-Chafif*, s. 218.

⁹⁸ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 6, 12, 19.

⁹⁹ M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's *i'bârât ar-ru'yâ*," *Israel Oriental Studies* 4, s. 85.

¹⁰⁰ Fritz Meier, *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 658.

¹⁰¹ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 107 [553] ve *Ilahinâme* 17/8.

konuşan birisidir!” Bunun üzerine dahi onun iyi olmasını diler.¹⁰²

Ölmüş kişiler, ailelerinin durumu hakkında her şeyi bilmektedir. Bir tanesi, kedisinin öldüğünden haberdardır; bazıları, geride kalanların parasal sorunlarıyla ilgilenirler ki bu, bu gruptaki rüyaların tipik özelliklerinden biridir;¹⁰³ İran’da ve Fas’taki inanışa göre ise ölmüş biri, rüya gören kişiye bir şey armağan ederse, bu uzun ömre işarettir, ancak bir şey alıyorsa, bu kötüye alâmettir.

Bazen bir rüya, gizli bir define hakkında bilgi verir ve mirası bırakan baba, oğullarına, bu defineyi borçlarını ödemekte kullanmaları uyarısını yapar. Örneğin, kızını kaybeden bir kadın Ibn Sîrîn’e gelip, rüyasında kızına en hayırlı işin ne olduğunu sorduğunu, kızının ise, “Anacığım, fakirlere fındık dağıtmalısın” dediğini anlatır. Ibn Sîrîn ona, “Eğer rüyan doğru ise, sen bir hazine gömmüşsün. Onu çıkar ve fakirlere paylarını ver!” der. Kadın, gerçekten de salgın zamanında bir hazine saklamış olduğunu itiraf eder.¹⁰⁴

Ölmüş annelerin çocuklarına, en çok da kızlarına verdikleri öğütler, masallarda sık rastlanılan bir rüya motifidir. Cimri bir adam, oğlunu rüyasında, kendisine benzememesi için uyarır; çünkü kendisi, durmadan para sandığının etrafında dönüp duran bir fareye dönüştürülmüştür (MT II/1).

Tipik bir masal motifi de, bir insanın dileğinin gerçekleşmesi ya da sorununun çözüme kavuşması durumunda şunu ya da bunu bağışlayacağı yolunda söz vermesi, hatta adak adaması, daha sonra bunu unutmaması, en sonunda ölmüş birini gördüğü bir rüya sayesinde verdiği sözün kendisine hatırlatılmasıdır.¹⁰⁵

Peki, 1975 yılında ölen Nil Deltası’ndaki bir şeyhin, seksenli yıllarda köydeki pek çok kişinin rüyasına girerek, 1980’deki şiddetli yağmurlar nedeniyle ihmal ettikleri, köyün aç köpeklerini beslemelerini hatırlatması, dokunaklı değil midir?¹⁰⁶

¹⁰² George Makdisi, “Autograph Diary of An Eleventh Century Historian of Bagdad Ibn al-Bannâ,” BSOAS, no. 161. Belli ki öbür dünyada yapacak yeterince iş vardır; bir sûfi, “Bana her gün sekiz günlük iş veriyor” diye yakını. R. W. Austin, *Sufis of Andalusia*, s. 97.

¹⁰³ Ibn Şâhîn, *Kitâbü’l-İşâret fi ‘ilmü’l-‘ibârât*, s. 354, 359.

¹⁰⁴ A.g.y., s. 354.

¹⁰⁵ Ulrich Marzolph; a.g.y., no. 778; ayrıca bkz. Annemarie Schimmel (ed.), *Märchen aus Pakistan*, s. 114, no. 17.

¹⁰⁶ Nicolaas H. Biegan, *Egypt. Moulids-Saints-Sufis*, s. 81.

5. ÖLÜM SONRASI DENEYİMLERİ

Ölmüşler, yalnızca dünya işlerinden bahsetmezler. Rüyada görülen bazı ölüler, nihayet vücuttan sıyrılmış ve dünyanın kirinden kurtulmuş olmaktan duydukları sevinci de dile getirirler.¹⁰⁷

Şükran dolu bu tür tepkiler, herhalde, birçok müminin, belki de dinsiz olarak ölecek olmak ya da Allah'ın rahmetine layık olamamak yolunda büyük bir korku duymasıyla bağlantılıdır. Bu açıdan, Sehl Tüsterî'nin (ölm. 896) görmüş olduğu bir rüya, tipik bir örnektir: Rüyasında otuz peygamber görür; onlara, dünya hayatında en çok neden korktuklarını sorar ve hepsi de, "Kötü sondan" diye yanıt verir.¹⁰⁸

Aynı nedenle sık sık rastlanan teselli edici bir konuya göre de, ölen kişi ne kadar günah işlemiş olursa olsun cezalandırılmaz; çünkü o "Allah hakkında iyi düşünmüş", yani tüm umutsuzluklara karşın Allah'a bel bağlamıştır.¹⁰⁹ Örneğin, hayattayken hep Allah'ın korkutmalarını düşünmüş olan bir dindar kişi, arkadaşının rüyasına girer ve ona, "Burada işler bizim sandığımızdan çok daha kolay!" diye bilgi verir; Allah âşığı Bîşr-i Hafî ise (ölm. 841), Allah'ın kendisini bağışladığını, üstüne üstlük bir de "Ben'den bu kadar korkmaya utanmıyor musun?" diye sordüğünü anlatır. En azından, arkadaşına moral vermek için rüyada anlattıkları bunlardır. Nitekim, rüyaya giren ölmüş birisi, ustaca bir dil kullanarak, "Cömert olandan, cömertlikten başka ne gelir?" diye sorar,¹¹⁰ ve belirli bir gelenek içinde, Allah'ın bu bağışlayıcı iyiliği ve cömertliği hep yeniden vurgulanır; bu, söz konusu kişiler pek öyle dindarlık timsali değilseler bile, tam da bu durumda geçerlidir.

Zamanın en ünlü zahidi Hasan-ı Basrî (ölm. 728), hiciv şairi Ferezdak'a (ölm.

¹⁰⁷ Hujwiri, *Kashf al-mahjûb*, s. 145; Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 113 [248]. Ayrıca krş. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 252. Birisi rüyasında, bir dindarın hapisten kurtulduğu için sevindiğini görür; uyanırken o kişi için ağıt yakıldığını duyar. İlk adı Yusuf olan Sultan Selahaddin'in ölümünde, birisi rüyasında Ebû Şâme'nin, "Yûsuf Peygamber bu gece zindanı terketti" diye haber verdiğini görür. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 17.

¹⁰⁸ Hellmut Ritter, *Meer der Seele*, s. 72.

¹⁰⁹ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 172; Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. I, s. 47 [92]; Fritz Meier, "Zum Vorgang des Glaubens," *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 876 vd.

¹¹⁰ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 172.

732), ölüm günü için ne hazırlık yaptığını sorar, şair de kelime-i şهادeti söyler. Fezredak'ın ölümünden sonra, kabilesindekilerden biri onu rüyasında görür ve şair, klasik "Allah sana nasıl muamele etti?" sorusuna yanıt olarak, Allah'ın, "kendisiyle Hasan arasında tartışma konusu olan söz sayesinde", yani kelime-i şهادetin kurtarıcı gücüne olan tam güveni sayesinde, kendisini bağışladığını anlatır.¹¹¹ Kelime-i şهادet zaten genel olarak kurtarıcı bir etkiye sahiptir.

Daha şaşırtıcı "kurtarış"lar da vardır. Bir dindar, rüyasında, Eyyübi hükümdarı Melikü'l-Eş-rafı (ölm. 1237), yeşil giysiler içinde Cennette ermişler arasında dolaşırken görür; şaşırarak ona, pek de ahlaki denemeyecek yaşam tarzına rağmen nasıl olup da oraya geldiğini sorar. Ölü, cevap verir: "O işleri yapan bedenim, sizlerin arasında; hep ermişler arasında olan ruh ise artık onlarla beraber."¹¹²

Ölmüşler, rüya görenlere niçin Cennette oldukları konusunda genellikle ayrıntılı gerekçeler gösterirler. Bazıları, rüyayı gören kişiye evvela, ölümden hemen sonra Münker ve Nekir adlı melekler tarafından mezarda gerçekleştirilen sorguyu anlatırlar.¹¹³ Eğer belli dinsel noktaları ihmal etmişlerse, kınanabilmekte ya da gelecekte ceza almaları kararlaştırılabilmektedir. Örneğin bir adam, geç ortaçağın tanınmış ilmi-hali *Senûsiye*'yi öğrenmediği için kınanmış, ama Yasin Suresi'ni okuyunca kurtulmuştur¹¹⁴ (Yasin, özellikle ölümler için okunur). Büyük veliler, sorgu meleklerinin akıllarını karıştırmasına izin vermezler; bu, Rabia'nın hikâyesinde de görülmektedir (bkz. s. 156).

Tüm bu hikâyelerin ortaya çıkardığı bir sorun vardır. Normalde, insanların ebedi kaderinin ancak Kıyamet Günü'ndeki mahkemeden sonra karara bağlanacağı söylenir. Buna göre, kimin Cennete, kimin Cehenneme gideceği amel defterleri tetkik edildikten, ameller tartıldıktan ve Sırat Köprüsü başarıyla geçildikten sonra belli

¹¹¹ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 344; Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the heart* (İngilizce çeviri), s. 323'te, onun, kendi kendisini tüm insanların en kötüsü, Hasan-ı Basri'yi ise tüm insanların en iyisi olarak tanımladığı için affedildiği anlatılır. Ayrıca bkz. M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's i'bârât ar-ru'yâ," *Israel Oriental Studies* 4, s. 82.

¹¹² Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 71-72.

¹¹³ Charifa Magdi, *Die Kapitel über Traumtheorie und Traumdeutung aus dem kitâb al-tahrîr fi 'ilm at-tafsîr des diyâ' ad-Din al-Ğazîrî*, s. 96.

¹¹⁴ Max Horten, *Die religiöse Gedankenwelt der gebildeten Muslime*, s. XXVIII.

olur. Ama rüyalar dünyasında, sorulara yanıt verenlerin hepsi nerede olduklarını çok iyi bilmektedirler; çünkü kaynaklarda geçen bir söze göre, “Mezar ya Cennet çayırılarından bir çayır ya da bir Cehennem mağarasıdır.” Bundan ötürü, ölülerin derli toplu bir kefene sarılması da gereklidir; çünkü onlar mezarda birbirlerinin ziyaretine giderler. Kefeni kısa gelmiş olan bir kadın, diğerleriyle birlikte dışarı çıkmaya utanmış ve ancak kendisine kefen olarak güzel bir kumaş getirildikten sonra göze görünmüştür.¹¹⁵

Müminlerin mezarı geniş ve aydınlıktır, Cehennemlik kişilerin mezarlarına ise daha gömülür gömülmez akrepler ve buna benzer iğrenç hayvanlar musallat olur. Nitekim, dindar Hint âlimi Süleyman Nadvî (ölm. 1952), Berzah’taki, yani iki dünya arasındaki diyarda yerinin geniş olduğunu, böylelikle namazların da orada kılınabildiğini bildirmiştir.¹¹⁶ Ölenlerin mekânı burada, *berzah* sözcüğüyle tanımlanmaktadır; daha eski kaynaklar ise böyle özel tanımlamalara girmemiş, belki de kesin bir bilgi vermeyi gerekli bulmamışlardır. Ancak sonuçta, rüyalardan anlaşılmaktadır ki, bulunulan yerin adına her ne denirse densin, Cennet mutluluğunu ölümden hemen sonra tatmak, hatta Cennetin çeşitli basamaklarını görmek ve dolaşmak mümkündür. Bu da ölmüş kimselerin rüyalarda söylediklerini özellikle önemli kılmaktadır: çünkü onlar, deneyimleri hakkında doğrudan –bir anlamda orijinal kaynaktan– bilgi verebilmektedirler.

6. ÖLMÜŞLERİN RÜYALARDA VERDİKLERİ ÖĞÜTLER

Müminler, rüyalarda dostlarına neler öğütlerler?

Edebiyatçı Câhız’ın (ölm. 815), öldükten sonra birisine rüyasında şunları söylediği aktarılır:¹¹⁷

Kıyamet günü önüne serildiği zaman
Sevineceğin şeyden başkasını (amel defterine) kendi elinle yazma.

Çeşitli hikâyelerde belirtildiğine göre, kurtuluşun temeli, kelime-i şahadettir. Yazılı olarak bu cümle, tanrısal tartıya gerekli ağırlığı sağlayabilmektedir.

¹¹⁵ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitāb al-manām*, no. 164, 165.

¹¹⁶ Ghulam Muhammad, *Tezkiret-i Süleyman*, s. 315, 316.

¹¹⁷ Kuşeyrî, *er-Risale fi’t-Tasavvuf*, s. 177 [471]; krş. M. J. Kister, “The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba’s i’bārât ar-ru’yā,” *Israel Oriental Studies* 4, s. 82.

Rüyada görülen kişinin kurtuluşunu sağlayan şey, kimi zaman düzenli olarak Kuran okumak¹¹⁸ ya da Kuran'ı öğrenmek, kimi zaman sürekli Tanrı'yı övmek, genellikle de zahitlik ve dindarlık olmuştur. Ehl-i sünnet ve'l-cemaatten olanların rüyalarına girer karakterlerin en sevilenlerinden biri olan Ahmed İbn Hanbel, rüyada başında bir taçla görülür; çünkü o, Mu'tezile tarafından yapılan kovuşturmalar sırasında, Kuran'ın mahlûk olmadığı yolundaki inancına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.¹¹⁹

Ashında dinsel kurallara aykırı olan davranışlar bile, eğer tamamen Allah ve insan sevgisinden kaynaklanıyorsa, selamete erdirebilir:

Sık sık övgü gören Bağdatlı mutasavvıf Marûf-ı Kerhî (ölm. 815), Ramazan ayında bir sakanın "İçene Allah merhamet etsin!" diye bağırıldığını duyar. Orucunu bozup su içer ve Allah "sakanın hayır duası nedeniyle" gerçekten ona merhamet eder; Marûf-ı Kerhî de bunu, birine rüyada anlatır. Bir insanı sevindirmek, başka her şeyden daha önemlidir.¹²⁰

İbn Ebî Dünyâ'nın *Kitabû'l-Menâm*'ını yayımlayan Leah Kinberg, kitabın bu yeni baskısına *Morality in the Guise of Dreams* {Rüya Kılığına Girmiş Ahlak} adını koymakta haklıdır; çünkü İslamın erken devrinde rüya hikâyeleri, zahit dindarların ideallerinin aynasıdır: tevekkül, alçakgönüllülük, kanaatkârlık, Allah'ı tazim etme, nef-sine hâkim olma. Gereksinim olsa dahi hiçbir şey dilememek ve büyük dindarlara saygı göstermek de faziletler arasındadır. Birisi, bir rüyada anlattığına göre, bağışlanmıştır; çünkü abdestini bir nehirde, İbn Hanbel'in yıkandığı yerin aşağı tarafında almıştır (böylece onun kirlettiği su şeyhe dokunmamıştır).¹²¹

Kanaatkârlık, Allah'ın beğenisini kazanmak için iyi bir yoldur. Az tanınan bir sûfi olan Ekkâfî, rüyasında, büyük Bâyezid-i Bistâmî'yle Hakîm Tirmizî'nin öbür dünyada dolaştıklarını, kendisinin ise onların önünde gittiğini görür. Buna şaşırır ve niçin bu teveccühe layık görüldüğünü sorar ve nedenini öğrenir: O, Bâyezid'in yaptığı gibi "yalnızca Allah'ı istemiş" değildir; Tirmizî'nin yaptığı gibi "O'ndan bir şey" de istememiştir; o, "Ben nasıl Sen'i isteyebilir ya da Sen'den bir şey isteyebilirim ki? Sen ne emredersen, ben ona itaat edeceğim" düşüncesiyle yetinmiştir.¹²²

¹¹⁸ Fedwa Malti-Douglas, "The Dreams, the Blint and the Semiotics of the Biographical Material," *Studia Islamica* 51, s. 149.

¹¹⁹ Attar, *Tezkiretû'l-Evliya*, c. II, s. 338; a.g.y., c. I, s. 195, 219; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 141 [216]. Ebû Nu'aym, *Hilyatü'l-Evliya*, c. IX, s. 445 vd.'nda, Ahmed İbn Hanbel'e gayet uzun ve övgü içeren bir bölüm ayrılmıştır.

¹²⁰ Attar, *Tezkiretû'l-Evliya*, c. I, s. 273 [354].

¹²¹ Attar, a.g.y., c. I, s. 215 [285].

¹²² Attar, *Mantiku't-Tayr*, 28/2 [11/30].

İbrahim ibn Edhem'in bir rüyada anlattığına göre, o, Allah'a olan özlemini yatıştırıp huzur bulmak istediği için, Allah onu kınamış ve ona şu duayı öğretmiştir: "Ya Rabbi, beni verdiğin kararlardan memnun eyle. bana verdiğin derlere sabırla katlanmamı sağla ve bana, gösterdiğin merhamet için şükran duyguları duymayı nasip eyle."¹²³

Bunlar, müminleri Cennete götürebilecek olan ideallerdir.

Öldükten sonra insana, hangi kitapları okuduğu sorulur ve buna göre ödül verilir. Namazlarını düzenli olarak kılmış olan ve secde etmekten alnında koyu bir leke oluşmuş olan kişi, şimdi alnında bunun yerine parlak bir yıldız taşıyacaktır;¹²⁴ bir hattat ise, besmeleyi çok güzel yazdığı için bağışlanmıştır.¹²⁵

İnsanın Cennete girmesini sağlayabilecek erdemlerden bir tanesi sabır, bir diğeri ise nefesine hâkim olmaktır: Sevgili oğlunu kaybettikten sonra iradesini en uç sınırına kadar kullanan bir kadını, Peygamber, kendinden önce Cennete girerken görmüştür.¹²⁶

Abdeste özen göstermek, son derece önemlidir; her zaman abdestli olan insanların rüyalarında Cennette diğerlerinden daha yüksekte oldukları görülür.¹²⁷ Bu konuda günah işleyen kişi ise, bazı rüya hikâyelerinde anlatıldığına göre, ağır cezalara hazırlıklı olmalıdır: Birisi rüyasında bir adam görür; bu adam, aşırı derecede kirlendiği halde gereken abdesti almadığı için, ahirette üzerine ateşten elbiseler giydirilmiştir; bir başkası ise, abdestsiz namaz kıldığı için, ahirette bir kurdun tehdidi altında bulunmaktadır.¹²⁸

Peygamberin sünnetine uyup evlenmiş olan dindarlar, özellikle ödüllendirilirler. Allah âşığı Bîşr-i Hâfi bile, Cennette yetmiş mertebe yükseltilmiş, hatta peygamberlerin mekânından bile daha yukarı çıkmıştır, ama rüya gören birine, "evli olanların olduğu yere erişemedim" diye anlatmaktadır.¹²⁹

Muhammed, bir rüyasında ilk eşi Hatice'nin kuzeni Varaka ibn Nevfel'i, rüyasında beyazlar, yani Cennet giysileri içinde görmüştür; buradan anlaşılmaktadır ki. Peygamberin ortaya çıkmasından önce ölen, bazı seçilmiş müminler de Allah'ın rah-

¹²³ Gazâlî, *İhya*, c. IV, s. 314.

¹²⁴ Leah Kinberg, "Interaction Between This World and the Afterworld in Early Islamic Tradition," *Oriens*, s. 301.

¹²⁵ Annemarie Schimmel, *Calligraphy and Islamic Culture*, s. 81.

¹²⁶ Hujwiri, *Kashf al-mahjûb*, s. 359.

¹²⁷ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 157.

¹²⁸ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 358.

¹²⁹ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. I, s. 237; Gazâlî, *İhya*, c. II, s. 24.

metini alabilirler.¹³⁰

Kuşeyrî'nin, böyle bir rüya ile ilgili olarak ölmüş birinin ağzından aktardığı şu satırlar, herhalde birçok kişi için geçerlidir:

Bizden hesap sordular ve çok titiz davrandılar;
sonra armağanlar verip serbest bıraktılar,
bu, krallara yaraşır bir davranış.
Kölelere iyi davranıyorlar!
Hakikaten, kalbim söylüyor
ve dilim onaylıyor:
Müslüman olarak ölen her kim varsa,
hiçbiri ateşte yanmayacaktır!¹³¹

Bir zahidin, nefesine hâkim olduğu için, Cennette yalnızca Allah'ın iltifatıyla değil, gayet somut birtakım zevklerle ödüllendirildiği de olur. Mekki, erken devir zahitlerinin merkezi olan Basra'da yaşayan dindar bir adamın hikâyesini anlatır. Bu adam, pirinç ekmeği ve balık yemek için duyduğu iştaha yirmi yıl boyunca direnç göstermiştir. Öldükten sonra, onu rüyasında gören birine şöyle anlatır: "Rabb'im beni karşılarken gösterdiği sevinç ve cömertliği sana anlatamam. Karşıma çıkar çıkmaz bana ilk sunduğu şey, pirinç ekmeği ve balık oldu, 'Canının istediğince ye; afiyet olsun!' dedi."¹³²

Peki, öldükten sonra onu rüyasında gören birine sevinçten gözlerinin içi gülerken Allah'ın kendisini tam üç yüz bakireyle evlendirdiğini anlatan zahide ne demeli?¹³³

Zahitlerin ve şeriatıtan ayrılmayanların ödüllendirilmesi doğaldır da, büyük âşıklara ne olmaktadır? Birisi, rüyasında tüm ömrünü Leyla'ya duyduğu hasret içinde geçiren Kays Mecnûn'u görür. Allah'ın ona nasıl muamele ettiği sorusuna Mecnûn, "Beni bağısladı ve âşıklara örnek biri yaptı!" yanıtını verir.¹³⁴ Zira efsaneye göre o, Leyla'yı rüyasında görmüş ve elbisesinin eteğinden tutmuş, ama uyandığında, kendi giysisinin eteğini tuttuğunu görmüştür; Mecnûn, sevdiğiyle tam manasıyla özdeşleşmiştir.¹³⁵

¹³⁰ Ahmed von Denffer, "Traum und Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna," *Al-Islam* 3/1995, s. 28.

¹³¹ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 178.

¹³² Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, 839, 52.

¹³³ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. no. 274: Cennet zevkleriyle ilgili çok somut bir rüya betimlemesinde, rüyayı gören kişi o kadar güler ki sonunda uyanır.

¹³⁴ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 145 [409].

¹³⁵ İranlı şair Zulali (ölm. y. 1615), *Mahmud Eyaz* adlı destanında böyle söyler; destanın alıntısı

Bir Türk şairi olan ve 1600 dolaylarında yaşayan Âlî, yine Mecnûn'la yaptığı bir sohbetinden sonra, kendini bir anlamda onun halifesi ve mirasçısı olarak tanıtır; ondan “melâmet şalını” devralmıştır, yani kendisi de aynı onun gibi *mejnûn*'dur ve bu yüzden kendisi de insanlar tarafından kınanmaktadır.

Düşümde Kays'e sordum aşk-i Leylâ ile ahvalin
 Dedi haşr olmayınca sorma ben divanenin halin
 Dedim hiç deyr-i bakîde vefa suretleri var mı
 Dedi mahvetti vuslet âşık ü maşuk ahvalin
 Dedim seylâb-i eşginden halâs oldun mu ukbade
 Biraz ağladı feryad etti andı tab'-i meyyalin
 Dedim ten hâkidanı âlem-i ervaha benzer mi
 Dedi aldirdık ol devrin hüma-yi farig-ül-balin
 Dedim ebdal içinde şimdilik senden bedel kim var
 Dedi Âlî'de gördüm ben melâmet peykerin şalın¹³⁶

Dünyevi aşk anlatımlarının Allah aşkı için teşbih olarak kullanılması, tehlikeli görülmüştür en azından tüm Allah sevgisi karmaşasının tasavvufi çevrelerde ana konuya dönüştüğü ve mutaassipların, Allah'ı “sevme” eğilimleri yüzünden sûfilere suçladıkları bir devirde. Sözü ettiğimiz çağ olan IX. yüzyıl sonlarında yaşayan Bağdatlı sûfi Harrâz, aşk şiirleri dinlemeyi sevmektedir; gördüğü bir rüyada ona, bu eğiliminin şeytanca bir baştan çıkarma olduğu söylenir; ayrıca, bu kez kendisinin bir rüyaya girerek anlattığına göre, Allah ona şöyle demiştir: “Ahmed, sen Ben'i, Leyla'yı ve Süde'yi anlatır gibi anlattın! Eğer ki senin Ben'i, sırrı bir hal içinde istediğini bilmesey-

şu eserde bulunabilir: Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, s. 311, 412.

¹³⁶ Vasfi Mahir Kocatürk, *Divan Şiiri Antolojisi*, s. 50.

(Vasfi Mahir Kocatürk'ün bu şiire ilişkin açıklaması da şöyle:

Rüyamda Kays'e Leylâ'nın aşkıyla ahvalinin nasıl olduğunu sordum. Dedi ki “Mahşer gelm eden ben divanenin halini sorma!”

Dedim ki “Bekâ âleminde vefakârlık şekilleri var mı?” “Kavuşma, âşık ve sevgili vaziyetlerini mahvetti” dedi.

“Ahrette göz yaşının sellerinden kurtuldun mu?” dedim. Biraz ağladı, feryat etti, düşün tabiatını andı.

Dedim “Tenlerin bulunduğu toprak ruhlar âlemine benziyor mu?” “Biz o devrin hür gönül kuşunu aldirdık” dedi.

“Şimdi dünyada her şeyden el çekenler arasında sana bedel kimse var mı?” diye sordum.

“Benden melâmet şeklinin şalını Âlî'de gördüm” dedi.)

dim, seni cezalandırırdım!”¹³⁷

Allah’ı teşbihler yoluyla betimlemek ve fazla maddi simgeler kullanmak karşısındaki bu uyarıyla kısmen bağlantılı olan bir nokta, mutaassıpların semâ’a karşı nahoş duygularıdır. Ebû Saîd’i (ölm. 1049) öldükten sonra rüyasında gören biri, ona, Cennette de saz heyetini ve deveranı görüyor mu diye sormuş, Ebû Saîd, artık yalnızca “Güzel Olan’ın Sesi”ni duyduğu yanıtını vermiştir.¹³⁸

Ölmüşlerle yapılan bu tür rüya konuşmalarını aktaran kişiler, genellikle, Allah’ın lûtfunu vurgulama eğilimi gösterirler ama, ağır cezalara çarptırılan günahlar da vardır. Abdest kurallarını ihmal etmek bunun tek örneği değildir: Bir diğer örnek, sûfiler arasında yaygın olan, “tüyü bitmemişlere bakma” eğilimi, yani oğlanlara karşı yakışık almayan eğilimler göstermektedir.

Birisi, Utbeu’l-Gulâm’ı (VIII. yüzyıl) öldükten sonra rüyasında yüzünün yarısı siyah olarak görür; çünkü o, bir keresinde bir tüyü bitmemişe bakmış, bu yüzden de –diğer sevapları sebebiyle– Cennete giderken, yolda yüzünü bir Cehennem yılanı sokmuştur.¹³⁹ Çeşitli sûfiler hakkında, aynı rüya hikâyesi anlatılır: Allah, “nazar günahı”nı affetmeden önce onlara o kadar acı çektirir ki, yanaklarındaki etler dökülür.¹⁴⁰

Bir kimse güzel bir kadına bakıp da bunu gizlediği takdirde, bu da affedilmez.¹⁴¹

Ancak, ölen bir insanın rüyada görüldüğü, daha teselli edici bir hikâye de vardır: Allah, bu kişinin dünya hayatında utanıp da sakladığı bir günahı tabii ki bilmektedir; ama Allah, ahirette bu günahı örtbas eder ve şöyle der: “Bu günahını, dünyadayken keremimizin eseri olarak bir örtü ile gizlemiştik, bu âlemde o örtüyü yırtmak bize yakışmaz, affettim gitti!” Böylece avutulan günahkâr, bunları arkadaşının rüyasında anlatır.¹⁴²

Yalnızca erkekler değil, mümin kadınlar da dindar insanların rüyalarına girip (bkz. s. 161) onlara akıllıca tavsiyelerde bulunurlar. Ölmüş Tanrı dostlarının ruhlarına sık sık dualar okunup rahmet dilenir, bunlardan “armağan” olarak bahsedilir. Rabia, ken-

¹³⁷ Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, s. 442, Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtû’l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, (2/61)’e dayanarak.

¹³⁸ Fritz Meier, *Abu Said*, s. 260.

¹³⁹ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, c. I, s. 59 [108].

¹⁴⁰ Attar, a.g.y., c. II, s. 200 [668]; Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtû’l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, §32, 36.

¹⁴¹ Kuşeyrî, *er-Risale fi’t-Tasavvuf*, s. 178 [473].

¹⁴² Attar, a.g.y., c. II, s. 107 [553].

disine böyle bir hayır duası gönderen birinin rüyasına girer ve der ki:

Sizin armağanlarınız bizlere, ışıktan kaseler içinde,
ışıktan kumaşlarla örtülmüş olarak ulaşıyor.¹⁴³

Bu rüyasında, Hindistan'a varıncaya kadar tanınmaktadır. Delhi'deki bir sûfi, rüyasında bir kubbe görür. Ufak tefek bir adam buraya girip çıkmakta, girerken ricalar ve dilekleri getirmekte, çıkarken cevapları götürmektedir. Kubbenin altında Peygamber durmaktadır ve rüyayı görene, büyük şeyh Bahtiyar Kâkî'ye gidip, son üç akşamdır ondan armağan gelmiyormuş demesini söyler. Nitekim, şeyh evlenmiş ve bu yüzden son üç gecedir Peygambere hayır duaları etmeyi ihmal etmiştir. Şeyhin bu rüya nedeniyle genç eşinden derhal ayrılmış olması, tipik bir zahit davranışdır.¹⁴⁴

Büyük velilerden söz eden belli başlı bazı rüya hikâyeleri –bazen küçük değişiklikler yapılarak– kaynaklarda tekrar tekrar anlatılır. Pek çok kereler yazılmış bir hikâyeye göre, Süfyan Sevrî (ölm. 778), göstermiş olduğu vicdanlı dindarlık dolayısıyla Cennette “sarı-kırmızı boyanmış bir sakalla” daldan dala uçmaktadır ve rüyayı gören kişiye şunları anlatır:

Rabb'imî apaçık gördüm ve bana dedi ki:
'Hoş geldin; benim takdirimi aldın, sevin.
Gece bastırıldığında, sen dosdoğru namaza dururdun,
Özlem dolu bir kalple ve gözyaşları içinde.
Kendine bir köşk beğen,
Ben'im ziyaretime gel; çünkü Bana olan yol uzak değildir.

Yoldaşları, Cennetteki mekânlarından baktıklarında, onu “bir yıldız gibi” görürler, o derece yüksektedir. Ayrıca alıntılanan bir başka kayıt da, rüya gören birinin ona yoldaşı Abdullah ibn Mubarek'i sorması, onun da, “Rabb'imizi günde iki kere rahatsız ediyor!” cevabını vermesidir.¹⁴⁵

Rüya görenlerin çok sevdiği isimlerden biri, ehl-i sünnet ve'l-cemaatin timsali olan Ahmed ibn Hanbel'dir; ayrıca Bîşr-i Hâfî de sık sık görülmektedir. Birisi rüyasında, iki sûfiye Cennette enfes yiyecekler sunulurken, Bîşr'in Allah'ı görmekte takdis edildiğini görür; Bîşr,

¹⁴³ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 80; Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 351.

¹⁴⁴ Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the heart* (İngilizce çeviri), s. 205.

¹⁴⁵ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 285, 297. Kinberg “rahatsız ediyor ...” yerine, adı geçen eserde olduğu gibi daha iyi bir seçenek olan “görüyor” da kullanılabilir; ayrıca “ziyaret ediyor/ugruyor” kullanımına da rastlanır. Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 353; Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 177 [470].

alçakgönüllülükle “Allah benim yemeye içmeye pek meraklı olmadığımı biliyordu” diye anlatır. Bir başka versiyona göre ise, yenilir içilirken, Allah ona seslenir: “Ye, sen ki Ben'im isteğim doğrultusunda yemedin içmedin!” Allah'ın inayeti, şu sözlerle doruğa ulaşır: “Yeryüzünde senden daha çok sevdiğim yoktu!”¹⁴⁶

Marûf-ı Kerhî'nin müridi olan Serî-i Sakatî, onu rüyasında görmüştür. Mürşidi, fal taşı gibi açılmış gözlerle hayretler içinde ve kendini kaybetmiş biçimde Allah'ın tahtı önünde durmaktadır. Allah'a olan sevgisi onu öylesine etki altına almıştır ki, gözlerini O'na dikmekten başka bir şey yapamamaktadır;¹⁴⁷ bu hikâye, sûfiler arasında en sevilenlerden biridir ve Hindistan'da da yaygındır.

Muhtemelen benzer bir temele dayanan bir rüyayı da, İbn Hafif görmüştür. Bu rüyada, Müşşâd Dînâverî (ölm. 911-2), ellerini gökyüzüne uzatmış, “Ey kalplerin Rabbi, ey kalplerin Rabbi!” diye seslenmektedir. Bunu üzerine, gökkubbe onun başına kadar inip ikiye ayrılır ve onu alıp götürür.¹⁴⁸

Allah, O'nu seven birini niçin cezalandırsın? Erken devirlerdeki bir sûfi, yaşarken, yalnızca umuttan söz edip, Allah korkusunun hiç lafını etmiyor diye insanlar tarafından hep suçlanmış. Sonra bir rüyada, Allah'ın da onu bu yüzden kınadığını anlatır. Ancak o, Allah'a, “Ya Rab, niyetim Sen'i kullarına sevdirmektir!” diye karşılık vermiş ve –tahmin edilebileceği gibi– bağışlanmıştır.¹⁴⁹

“Allah hakkında iyi düşünmek”, bağışlama getirir. Örneğin, birisinin rüyada anlattığına göre, Allah onu azarlamış, o da, “Beni cezalandırmayacağını sanmıştım!” demiştir; bunun üzerine, yalnızca ceza görmemekle kalmayıp, bir de hil'ata layık görülmüştür.¹⁵⁰ Bir başkası, Allah'a, âdet olduğu üzere yaşlı insanlara kötü davranmayacağına inanıldığını hatırlatmış ve o da ceza almadan kurtulmuştur.¹⁵¹

Gerçi pek çok rüya hikâyesinin gösterdiği gibi, insanın ölürken beraberinde Allah korkusuyla yapılmış ameller götürmesi gerektiği söylenir; ama bir dilenci kadın rüya gören birine, bunun çok tuhaf olduğunu söyler: İnsanlar ona yaşamı boyunca “Allah versin!” demiş-

¹⁴⁶ Attar, *Tezhiretü'l-Evliya*, c. II, s. 113; Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 180 [477].

¹⁴⁷ Attar, a.g.y., c. I, s. 273 [354]; a.g.y., c. II, s. 56; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 108. Hikâyenin Hindistan'da da bilindiği ve sevildiği anlaşıyor, bkz. Maneri, *The Hundred Letters* (İngilizce çeviri), s. 128; Mîr Hurd, *Siyerü'l-Evliya*, Urducası, s. 728.

¹⁴⁸ Dailami, *Die Sira des Ibn.al-Chafif*, c. IX, §5; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 96 [226].

¹⁴⁹ Fritz Meier, *Abu Said*, s. 165; Gazâlî, *İhya*, c. IV, s. 142; krş. Attar, *Musibetnâme*, 19/8.

¹⁵⁰ Gazâlî, *İhya*, c. IV, s. 142.

¹⁵¹ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 344.

tir, şimdi ise Allah katında ona, "Beraberinde ne getirdin?" diye sorulmaktadır.¹⁵²

Nitekim müminler, Allah'la korkusuzca konuşurlar; onların rüyalarda anlattıkları-
rından da bu sonuç çıkmaktadır: Cehenneme gönderilecek olan bir isyankâr, cüretkâr bir biçim-
de, "namazlarımla orucum nerede peki?" diye sormuş, bu da tabii ki onu kurtarmıştır.¹⁵³

Ölmüşlerin görüldüğü rüyaların büyük çoğunluğu, öbür dünya sanki yalnızca
bu dünyanın devamıymış, içinde de sevindirici ödüller ve mucizevi olaylar varmış
gibi bir izlenim verirler; özellikle de Cennetteki köşkler, olağanüstü ayrıntılı biçim-
de tasvir edilir. Ancak bazen, dünya yaşamının tersine döndüğü de sezinlenebilmek-
tedir. Bir mürit, dindar üstadının ahirette niçin acı çektiğini sorar. Rüyasında aldığı yanıtı göre, iki hal
vardır: kabz ve bast. Bunları yeryüzünde tecrübe etmemiş olan, bunu öbür dünyada yaşamak zorunda-
dır.¹⁵⁴

Her şey değişmiştir. Şeyh, rüyada, müridinin selamını almaz; çünkü "itaatkâr iş-
lerin kapısı kapanmıştır" (MN 36/7) ve yaşayan müminin sorumlu olduğu normal
görevler, artık geçerli değildir. Ancak, bu noktada görüş ayrılıkları var gibi görün-
mektedir; Güney Hindistanlı dinbilimci Seyyid Abdülgafûr, okuyucularını, Peygam-
bere dualar okumaya ve onların değerini artık dua edemeyen ölmüşlere armağan et-
meye teşvik ederken,¹⁵⁵ onun bir çağdaşı olan Seyyid Süleyman Nadvî'ye (ölm. 1952), rüyasında
gördüğü öbür dünyadaki biri berzahta, yani "ara dünya"da, namazların kılındığını, hatta cuma namazının
bile kılındığını bildirmişti.¹⁵⁶

Bu tersyüz olma düşüncesini en açık biçimde dile getiren, Attar olmuştur: Onun
Mantıku't-Tayr adlı eserinin "Hayret Vadisi" bölümünde, bir derviş kafasının karışık-
lığından yakınır, rüyada gördüğü piri ise, kendisinin içinde bulunduğu âlemin çok
daha karmaşık olduğunu söyler:

Gönlü güneş gibi parlak bir yeni derviş vardı; bir gece pirini rüyada gördü.
Dedi ki: Ahirette halin nasıl, ne âlemdesin? Hayretten gönlüm kan kesildi.

.....

Pîr dedi ki: Şaşkın ve sarhoş bir halde kalakaldım. Elimi, dudağımı dişleyip duruyorum.
Biz bu zindanda, bu kuyuda sizden de ziyade hayretler içindeyiz.

¹⁵² Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, s. 268; krş. Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 47, Bâyezid Bistami hakkında.

¹⁵³ Leah Kinberg, a.g.y., no. 289 (İbn az-Zubair).

¹⁵⁴ Topper, *Sufis und Heilige*, s. 148.

¹⁵⁵ Abdülgafur, *Evâilü'l-Hayrat*, s. 316'daki giriş bölümü.

¹⁵⁶ Gulam Muhammad, *Tezkire-i Süleyman*, s. 316.

Ahirette düştüğüm hayretin bir zerresi bile dünyada düştüğüm hayretten yüz misli fazla!¹⁵⁷

7. ÖLÜMDEN SONRA İTİBARIN İADESİ

Bir rüya türü daha vardır ki, onu ölmüş birinin itibarının iadesi diye nitelendirmek yanlış olmaz. Örneğin, Abbasi halifesi el-Mehdi zamanında kâfir diye idam edilen bir adam, kendisini rüyasında gören birine, Allah'tan hiçbir şeyin saklanamayacağı, Allah'ın merhametli olduğu ve kendisine yöneltilen suçlamaların haksız olduğu konusunda güvence vermiştir.¹⁵⁸

Hele de bir insanın, çevresindekiler tarafından çok büyük bir günahkâr olarak görüldüğü için cenaze namazı bile kılınmamışsa, bu kişi, acımasız “sofuların” rüyasına girer: O, Cennettedir; çünkü Allah, çevresindeki dindar insanların acımasızlığı dolayısıyla onu bağışlamıştır.¹⁵⁹

Bu, edebi alanda da böyledir. Anlatıldığına göre, edebiyat eleştirmeni Cürçânî, muazzam bir kahramanlık destanı olan *Şehnâme* adlı eserinde İslam öncesi devirlerden kalma kâfir hikâyelerini anlattı diye, İranlı büyük şair Firdevsî'nin (ölm. 1020) ruhuna dua etmekten kaçınmıştır. Ancak rüyasında şairin, Allah'ın birliğini tanıdığı için Allah tarafından onurlandırıldığını görmüştür.¹⁶⁰

İslamın ilk yüzyıllarından kalma böyle hikâyelerde, yerilen kişiyi kurtaran şey, Allah'ın merhametidir. Ancak kısa zaman sonra ortaya çıkan bir fikre göre, bir velinin tek bir bakışı, hatta salt varlığı bile suçlu kişiyi Cehennem ateşinden kurtarmaya yetebilmektedir. Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'da anlattığına göre,¹⁶¹ bir sûfî rüyasında, kısa süre önce idam edilmiş bir katilin, Cennette yeşil bir giysi içinde eğlenerek gezmekte olduğunu görür ve şaşırır; katilin kanı yere aktığında (ya da, hikâyenin TA I, sayfa 55'teki [102] nesir versiyonuna göre katil asılırken), dini bütün bir Müslüman olan Habîb-i Acemî ona göz ucuyla bakmış, katilin rüyayı gören hayretler içindeki kişiye anlattığına göre bu bakışın kudreti onu kurtarmıştır. Pencap'taki Çiştî şeyhi Ferid-i Genc-i Şeker de (ölm. 1265) rüyasında, Multan'dan gelen tamamen ahlaki bozuk bir delikanlının, bir ke-

¹⁵⁷ Attar, *Mantıku't-Tayr* 43/3 [c. II, s. 158].

¹⁵⁸ Fedwa Malti-Douglas, “The Dreams, the Blint and the Semiotics of the Biographical Material,” *Studia Islamica* 51, s. 149.

¹⁵⁹ Kuşeyrî, *er-Risale fi't-Tasavvuf*, s. 178; Attar, *Mantıku't-Tayr* 19/8.

¹⁶⁰ Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, s. 272.

¹⁶¹ Attar, *Mantıku't-Tayr* 17/2 [c. I, s. 138].

resinde Multanlı şeyh Bahaeddin Zekeriya'nın elini öptüğü için Allah tarafından Cennete alındığını görmüştür.¹⁶² Ebû Ali Sakafî (ölm. 940) ise, bir gün, bir adamın tabutunun üç erkekle bir kadın tarafından taşındığını görür (bu caiz değildir; çünkü tabutu taşımak yalnızca erkeklerin görevidir); kadının yerine kendisi geçer, kim olduğunu bilmediği ölünün ruhuna da dua okur. Daha sonra ölmüş olan kişiyi rüyasında görür: Bu kişi, insanların erkek fahişe diye aşağıladıkları biridir; rüyada ise ay gibi ışıdayarak, gülümseyerek ve muhteşem giysiler içinde görünmektedir: İnsanlar onu hakir gördükleri için, Allah onu affetmiştir.¹⁶³

Çoğunlukla Allah'ın merhametini vurgulayan, ama gitgide velilerin kurtarıcı gücünü kanıtlamaya da ağırlık veren bu rüyalar, Attar'ın *Musibetnâme*'sindeki bir anlatıyla doruğa ulaşır (34/5). Zina yapan bir kadın, bir çocuk doğurur. Peygamber, kadının idamını çeşitli bahanelerle sürekli erteler. En sonunda çocuk büyür. Şerî açıdan kurtarılması artık olanaksız olan kadın, taşlanarak öldürülür. Sonra, Ali ibn Ebi Talib onu rüyasında Allah'ın huzurunda görür ve Allah'ın ona ne dediğini sorar. Allah kadına, peygamberlerin şeriata uymak zorunda olduklarını anlatmış, ama "sen [doğrudan] Bana başvurmadın, başvurmuş olsaydın Ben sana Cebrael'i yollar, başışlayıcılığımın kanıtını yollardım!" demiştir.

Çünkü Allah'ın merhameti, tüm şerî kurallardan daha büyüktür.

¹⁶² Zaidi, *Bahaaddin Zakariya*, s. 142.

¹⁶³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 282 [749-750].

VIII. BÖLÜM

1. RÜYADA PEYGAMBERİ GÖRMEK

İlham ile dün gece	Seyrettim Muhammed'i
Âyine-i kalbimde	Seyrettim Muhammed'i
Amamesi başında	Yeşil hulle eğininde
Dört yarıyle yanında	Seyrettim Muhammed'i
Melekler sâf oldular	Yeşil hulle kodular
Ya Muhammed dediler	Seyrettim Muhammed'i
Cür'a sundu Muhammed	Mestetti beni gayret
Haktan oldu inayet	Seyrettim Muhammed'i
Katreydim umman oldum	Derdime derman buldum
Dün gece kadre erdim	Seyrettim Muhammed'i
Pervaneyim şem'ine	Şeyhim azizim bile
Cümle âşıklar ile	Seyrettim Muhammed'i
Yunus murada erdi	Zevk ile safa sürdü
Âşık maşukın buldu	Seyrettim Muhammed'i

Türk halk mistiği Yunus Emre (ölm. 1321), hazreti Peygamberi görmesini böyle anlatır; şiiri okuyan kişi, Müslümanların hep yaşamayı ümit ettikleri bu deneyimin sözcüklere dökülmesi olanaksız güzelliğini sezinleyebilmektedir.¹ Hemen hemen aynı zamanlarda, Hint-İran ozanı Emir Hüsrev de (ölm. 1325) benzer bir şiir yazmıştır ve bu şiir, dinsel ayinlerde bugün bile sık sık terennüm edilmektedir:

Neredeydim bilmiyorum
Dün gece gittiğim yerde...

Sözler şöyle bitmektedir:

Muhammed'in mumu yanar
Dün gece gittiğim yerde.

Burada Muhammed, ümmeti aydınlatan ışıktır; o, mum ışığının pervaneleri çektiği gibi oradakileri kendine çekmektedir. Bu ışık, *nur-u muhammedi*, yani Muham-

¹ Yunus Emre Divanı, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, s. 568, no. CCXLI.

med'in ışıdır; inanan kişi bu ışığı gözünden çok gönlüyle görür. Muhammed de, "Gözlerim uyur, ama kalbim uyanıktır" demez mi? Tanrı elçisinin güzelliğini de, bu denli uyanık bir kalp rüyada görebilir.

İslam dininde, Muhammed'i görmekten daha önemli bir rüya deneyimi yoktur. Bu tür deneyimleri günlüklerine kaydetmiş çok sayıdaki yazardan biri olan Magripli Zevâvî XV. yüzyılda şunları yazmaktadır:

"Peygamberin görüntüsü, Allah'ın bize bağışlayabileceği en büyük şeylerden biridir. Bu görüntüyü saklamak bize yasaktır; onu insanlara anlatmamak ve bunun hakkında yazmamak, günahıdır!"²

Kendisini rüya gören kişiye gösteren Peygamberin, her türlü soruna çare bulduğu anlatılır; en basit, hatta mahrem konulardan, siyaset ve ilahiyat meselelerine kadar her şeye çare bulabilmektedir. İranlı mutasavvıf Attar, *Üştürnâme*'sinde (s. 40), Cennetten kovulan Âdem'in üç yüz yıl boyunca ağladığını anlatır, ancak olayın devamı şöyle gelir:

Kuzgun gibi kapkara bir gecede,
Tüm dünyayı aldı bir ışık seli,
Ağır ağır yürüyerek rüyasında,
Peygamber ona yüzünü gösterdi.
Âdem hemen koştı selamlayarak,
Yere kapandı: 'En yüce insansın!
Şefaât diler şu bir avuç toprak,
Merhamet et ki kalbim aydınlansın!

Demek ki, ilk peygamber Âdem bile, Muhammed'in ümmetindeki insanların şefaâtçisi olarak, yani "âlemlere rahmet" olarak (Sure 21:107) ne kadar önemli bir rol oynadığını bilmektedir.

PEYGAMBER RÜYADA NASIL GÖRÜLÜR?

Peygamberin görüldüğü rüyalar hakkındaki anlatılanların odak noktası, onun tekrar tekrar alıntılanan bir hadisidir: "Beni rüyasında gören, hakikaten beni görmüş demektir; çünkü Şeytan benim suretime giremez." Demek ki onun rüyadaki görüntü-

² Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 32.

sü, gerçek ve taklit edilemeyecek bir görüntüdür ve kendilerine böyle bir rüya bağışlanmış olan binlerce mümin, onun bu sözüne dayanmaktadır. Buna eklenebilecek, daha az alıntılanan bir hadis de şudur: “Beni rüyasında gören, Cehenneme gitmez.”³

Onun görüntüsü “hakiki” ise, o zaman tabii ki rüyayı gören kişiye söylediği sözler de doğru ve gerçektir. Bu nedenle, genç Memlûklü Kutuz’un kendisiyle övündüğü anlatılır: “Vallahi rüyamda Peygamberi gördüm; bana, ‘Sen Mısır’ı yönetecek ve Tatarları [yani Moğolları] yeneceksin’ diye müjde verdi. Peygamberin sözlerinden şüphe edilmez.”⁴ Gerçekten de Baybars 1260 yılında Suriye’deki Ayn Câlût’ta Moğolları yenerek durdurulamaz gibi görünen Batıya ilerleyişlerini ilk kez durdurduğunda, Kutuz Mısır’ı yönetmektedir.

Peki ama, rüyadaki görüntünün gerçekten Muhammed olup olmadığı nasıl anlaşılabilecektir? Peygamberin çağdaşı olanların işi kolaydır; çünkü onlar Muhammed’i yaşarken gözleriyle görmüştür ya da en azından onun yakınları ve yoldaşları tarafından yapılan tarifleri duymuşlardır. Fakat bu her zaman yeterli midir?

O, “Yaklaş bana; çünkü ben Allah’ın elçisi Muhammed’im!” dediği takdirde, rüyanın hakiki ve inandırıcı olduğuna inanılır.⁵

³ Krş. Suyuti, *Beschreibung der arabischen Handschriften* (ed. Wilhelm Ahlwardt), no. 42, Spr. 1968, varak 1-16b: Peygamberi ve melekleri görme imkânı hakkında; ayrıca bkz. Fritz Meier, “Eine Auferstehung Muhammads”, *Bausteine*, s. 710. Bunun dışında Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 134 ve sık sık daha birçok başka yerde. Ignaz Goldziher, “The Appearance of the Prophet in Dreams”. Attar, Peygamberin son derece garip bir görüntüsünü aktarmaktadır. Zünnûn-u Mısırî’nin bir öğrencisi, tüm mücahedelere rağmen hâlâ menzile erememiştir; mürşidi ona artık uyumasını salık verdiğinde ise, Peygamber rüyasına girip şeyhinin aşırı sentliğini yerer (*Tezkiretül’-Evliya*, c. I, 121 [181-182]; *Musibetnâme* 9/1); tıpkı, nihayet kendini rahat bırakan Şah Kirmanî’ye Allah’ın görüldüğü gibi (bkz. s. 190).

⁴ Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 78.

⁵ Kuşeyrî, *er-Risale fi’l-Tasavvuf*, s. 176. Daha sonraki zamanlarda, hilye adı verilen, Peygamberin bâtını ve zâhiri niteliklerinin betimlemeleri söz konusudur; bunlar, Osmanlı devri Türkiye’sinde XVI. yüzyıldan itibaren sanatkarlık düzeyi yüksek şekillerde kaleme alınmıştır ve denebilir ki, Peygamber’in güzelliğini sözcüklerle eksiksiz olarak anlattıkları için, portresinin çizilmesini gereksiz kılmışlardır. İstanbul’daki cami avlularında, bu tür hilyeler halen satılmaktadır. XIV. yüzyıl İran ve Türk minyatürlerinde Peygamberin tasvirlerine rastlandığı açık bir gerçektir, fakat daha sonraları ancak yüzü peçeli bir şekilde gösterilmiştir; günümüzde ise onu gösteren bir resmin ima edilmesi bile artık yasaktır. Bkz.

Bu tür bir rüya, genellikle bir tür *keramet*, yani lütfedilen bir mucize olarak nitelendirilir; fakat böyle bir mucize nasıl olur da vuku bulur?

Bu soruna çeşitli çözümler önerilmektedir.

Câmî'nin (ölm. 1492) anlattığına göre, Abdülkadir Geylani'nin (ölm. 1166) bir müridine, Peygamberin ve sahabesinin nasıl rüyada görülebileceği sorulmuş ve şöyle yanıt alınmıştır: Allahü Teâlâ bu kişilere öyle bir güç vermiştir ki, onların tertemiz ruhları, bedenleri ve asılları (eski halleri) ile ortaya çıkar ve bazı insanlara da, bu bedenlenmiş ruhları görme yetisi verilmiştir.⁶

Rüya gören farklı kişilerin, Peygamberi farklı suretler ya da farklı işlevler içinde gördüğü bir gerçektir. Bir Kübrevî olan Seyyid Ali Hemedânî (ölm. 1385), bu gerçeği, onun (vefatından sonra da) pek çok surete bürünebilmesine, yani kendi içinden çıkabilmesine ve kendisini belli bir ölçüde temsil eden suretler içine girebilmesine bağlamıştır.⁷ Buradan kaynaklanan bir görüşe göre, “Suyun rengi, bardağın rengidir” özdeyişinde olduğu gibi, herkes Peygamberi, kendi durumuna ve mertebesine uygun bir kisve içinde görür;⁸ yani o, bir anlamda kişinin kendi dileklerinin, umutlarının ve sorunlarının yansımasıdır. Bu türden rüyaların çözümlemesi yapıldığında, örneğin Zevâvî'nin vakasında (aşağıya bkz.), bu durum gerçekten açık gibi görünmektedir.

Bundan ötürü, rüyada görülen görüntü, rüya gören kişilerin zihinsel ve manevi konumuna göre değişebilmektedir. Peygamberin, rüya görenlere bir tür suretini ya da yansımasını gönderdiğini iddia edenler de vardır.

Acaba bu tür bir rüya hakkında şüphe duyulduğu söylenebilir mi? Peygamberin görüldüğü rüyalarla ilgili rivayetlere eleştirel bir gözle bakma ya da bir insana şu veya bu hedefe ulaşmak amacıyla böyle bir rüyayı öne sürdüğünde bundan şüphe duymak hakkı tanınmış mıdır?⁹

Nitekim, böyle bir -sözde- rüya sayesinde kazanç elde etmek, kendi çıkarına olan değişiklikleri yapmak, kısacası “rüya”yı, amaca ulaştıran bir araç olarak kullanmak kesinlikle olanaklı bir şeydir. Bunun sık sık yapıldığı bellidir ve rüya anlatımlarından da sezilebilmektedir. Bu tür hikâyelerin tipik bir örneği, Hemedânî'nin (ölm.

Annemarie Schimmel, *Und Muhammad ist sein Prophet*.

⁶ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 523 [732].

⁷ Fritz Meier, *Die fawâ'ih al-ğamâl wa fawâtiḥ al-ğalâl des Nagmaddin al-Kubrâ*, s. 108.

⁸ Tilman Nagel, *Timur*, s. 243.

⁹ Fritz Meier, *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 283.

1007) *Makamat*'ında yer almaktadır. Bu hikâyede, işini bilen bir adam, rüyasında Peygamberin kendisine etkili bir dua verdiğini iddia etmekte ve bu duanın kopyala-rını gerçek müminlere satmaktadır.¹⁰

2. NABLUSÎ'NİN YORUMU

Büyük rüya tabircileri, Peygamberin görünmesinin, gitmesinin ya da gelmesinin, gülümsemesinin ya da kaş çatmasının, rüya gören kişiye bir şey vermesinin ya da onunla konuşmasının ne anlama geldiğini anlamaya çalışmışlardır. Yalnızca Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki Arapça yazma eserler arasında bile, özellikle bu konuyla ilgili onuç değişik eser vardır ve bu, günümüze dek gelmiş eserlerin yalnızca küçük bir kısmıdır.

Nablusî'nin *Ta'tirü'l-Enam*'ından alınma bir pasaj, yaygın yorumları bir araya getirmektedir:

M harfi altında, ilk olarak “Muhammed” maddesi yer alır. Yazar öncelikle, Muhammed'in, rüyayı gören kişinin “gerçekten” onun suretini gördüğü yolundaki ifadesinin yorumunda ne gibi farklılıklar olduğu konusunda etraflı açıklamalar yapar.

“[...] Bir grup âlime göre bu, onun [hayattayken] sahip olduğu suretin görülmesidir; başka âlimler ise abartarak, 'onun [ecel tarafından] alındığı zamanki sureti' demektedirler. Bunlardan biri de, Ibn Sîrîn'dir; onun hatasız olarak aktardığı bir rivayete göre, birisi ona Peygamberi gördüğünü anlatmış, o da, 'Onu tarif et' demiştir.... Âsım ibn Kulayb, Ibn Abbâs'a, 'Peygamberi rüyamda gördüm' der. Ibn Abbâs, 'Onu tarif et' der. Âsım ibn Kulayb şöyle anlatır: 'Bunun üzerine Hasan ibn Ali'den (Peygamberin ilk torunu) bahsettim ve onu onunla kıyasladım, Ibn Abbâs da, 'Onu (gerçekten) görmüşsün' dedi....'

Ibn Arabî bir şey demiştir ki, kısaca şöyle özetlenebilir: Onu bilinen alâmetleriyle görmek, gerçeğini görmektir; aksi takdirde sureti görmektir; çünkü, toprağın peygamberleri değiştirmedığı doğrudur, bu yüzden de soylu özü görmek gerçeği görmek, alâmetleri görmek ise resmi görmektir. [...] En-Nevavî'ye göre, bilinen alâmetleriyle olsun ya da olmasın, gerçekten onun görüldüğü doğrudur; çünkü her iki durumda da gerçekten o görülmektedir, ama ilkinde yorum gerekmemekte, ikincisinde ise rüyayı tabir etmek gerekmektedir [...].

¹⁰ Hamadani, Gernot Rotter çevirisi, *Vernunft ist nichts als Narretei*, s. 60, no. 10.

, Doğru olan, onun görüldüğü rüyanın her iki durumda da sahte ya da edğâs-ü ahlâm değil, kendi içinde gerçek olduğudur [...].

Gerçek sureti içinde görüldüyse, –ister yeniyetmeliğinde, ister yetişkinliğinde, ister yaşlılığında, ister ömrünün sonunda olsun– yorum gerekmez; aksi takdirde, rüyayı gören[in durumu] ile ilgili bir yorum gereklidir.

Bu yüzden, bazı rüya uzmanları derler ki: Onu yaşlı bir adam olarak gören, büyük bir huzur içindedir; onu delikanlı olarak gören, büyük bir mücadele içindedir; onu gülümserken gören, onun sünnetine bağlıdır.

Bazıları derler ki, biri onu normal surette görürse bu, rüyayı görenin namusunu, düşmanları yenen yüksek mertebesini gösterir; ancak biri onu sinirli ve kaşları çatık durumda görürse bu, rüyayı gören kişinin kötü bir durumda olduğunu gösterir.

Ibn Ebî Cemre der ki: Onu güzel surette görmek, rüyayı görenin imanının güzel ve iyi olduğunu gösterir; ama eğer vücudunun herhangi bir yerinde bir tahrif ya da bir kusur varsa, bu, rüyayı görenin imanındaki bir kusurdur; çünkü o mübarek kişi, cilalı bir ayna gibidir, karşısında ne varsa onu gösterir, aynanın kendisi ne kadar güzel ve mükemmel olursa olsun. O mübarek kişiye bakmanın en büyük yararı budur; çünkü bu sayede, rüya görenin durumu anlaşılır. [...] Peygamberimiz Muhammed'i gören, mutlu ve sevinçli kalır; derdi varsa teselli bulur; tutsaksa zindandan çıkar. Peygamber sıkıntı ya da pahalılığın olduğu bir yerde görülürse, oranın sakinleri kurtulur ve orada fiyatlar düşer; eğer eziliyorlarsa yardım gelir; eğer korku içindelerse, güvene kavuşurlar.

Onu görmek, –onun kaynaklarda aktarılan, ama hiç kimsenin gerçekten yeterince iyi biçimde tarif edemeyeceği özelliklerine uygun olarak– rüyayı görene, dini ve dünyevi işlerde sonunun hayırlı olacağını müjdelar. Tabiatın ve [kalp] ayna[sı]nın temizliğine göre, onun görüntüsü sana gelir.

Birisi, onun kendisine doğru geldiğini ya da kendisine bir şey öğrettiğini ya da namazına imamlık ettiğini ya da yoluna kılavuzluk ettiğini ya da kendisine iyi bir yemek yedirdiğini ya da güzel bir kıyafet giydirdiğini ya da bir söz verdiğini ya da kendisini kutsadığını görürse, o zaman, eğer rüyayı gören kişi hükümdar olmak istiyorsa kendi zamanında adaletli ise, o bir yönetici olur, adil kararlar verir, iyi şeyleri emreder, kötü şeyleri yasaklar; eğer bir âlim ise, ilmine uygun davranır; dindar bir kul ise, keramet sahiplerinin makamına ulaşır; bir isyankâr ise imana gelir ve tövbe ederek yüzünü Allah'a çevirir; eğer kâfir ise, doğru yola sevk edilir ya da ilimle, okumayla ya da inşa etmeyle ilgili içindeki emele ulaşır, isterse okuma yazması olmasın; çünkü Allahü Teâlâ, 'Bunun için, Allah'a ve elçisine inanın' demiştir, yani en-

nebiü'l-ümme'ye, 'okuması yazması olmayan peygambere' (Sure 7:157).

Rüyayı gören kişi o sıralar korku içindeyse, güçlü kimselerin karşısında güvende olur ve [Allah tarafından] kabul edilen bir duacı olmuş olur; çünkü Peygamber şefaattir.

Rüyayı gören kişi, kâfirce bi'datlar ve zendekâyâ düşkünse, kalben Allah'tan korkmalıdır, hele de Peygamberin kendisine sırt çevirdiğini görürse. Belki de rüyayı görene bir müjde gelir.

O mübarek kişiyi görmek, insanın açık kanıtlar getirdiğini, doğru söz söylediğini ve verdiği sözleri tuttuğunu gösterir. Rüyayı gören kişinin, ailesi ve akrabaları arasında kimsede olmayan bir büyüklüğe ulaşması da mümkündür; bu nedenle belki onlardan düşmanlık, kıskançlık ve nefret gelir; ya da yakınlarından ayrılır, belki de memleketinden başka bir yere götürülür, belki de hem anasını hem babasını kaybeder.

Onu görmek, mucizeler olacağını gösterir; çünkü ceylan ona selam vermiş, deve ayaklarını öpmüş, geceleyin göğe taşınmış ve ağaçlar ona koşmuştur.

Rüyayı gören kişi bir göz hekimi ise sanatında kimsenin ulaşmadığı bir yere ulaşacaktır; çünkü o mübarek kişi, Kutâde'yi yeniden göz nuruna kavuşturmuştur. Rüyayı gören kişi yolculuktaysa ve insanlar susuzluk çekiyorsa, Peygamberi rüyasında görmesi, yağmurun geleceğini ve rahmetin yağacağını gösterir; çünkü o kuraklık zamanı parmaklarının arasından şu fışkırtmıştır. Keza insanlar sıkıntı ve açlık çekiyorsa, rüya tokluğu, bolluk ve bereketi gösterir, öyle bir bolluk ki, tüketilemeyecek kadar.

Onu bir kadın görürse, bu, muazzam bir mertebeye, iyi şöhrete, iffete, ruhi güvenliğe ve iyi korunmaya işarettir. Belki de kumalarından kötülük görür ya da kendisine dindar komşular nasip olur; eğer varlıklı ise varlığını Allah'a itaat ederek sarf eder.

O mübarek kişiyi görmek, kırgınlıklar karşısında sabırlı olmaya işarettir; eğer onu yetim bir çocuk görürse, muazzam bir tutara [servete mi?] ulaşır; fakir kişi için de geçerlidir.

Rüyayı gören, bedenleri tedavi eden biri ise insanlar onun şifa sanatından fayda görürler.

Bazen onu görmek, müminlerin zaferine ve kafirlerin mahvedilmesine alâmettir, hele de Peygamberin yanında sahabesi varsa. Borçlu bir insan onu görürse, Allah borçlarını siler.

Hasta biri onu görürse, Allah hastalığını iyi eder; henüz hacca gitmemiş biri onu

görürse, hacca gider. Bir savaşçı onu görürse, Allah ona zaferle destek olur; imtihan edilen biri onu görürse, Allah ona [koruyan olarak] yeter. Verimsiz bir toprak üzerinde görülürse, o toprak verimli olur.

Eğer rengi solmuş, takati kalmamış ya da bazı uzuvları kusurlu olarak görülürse, [böyle bir rüyanın görüldüğü] o yerde iman zayıf ve bid'at var demektir; hırpani bir giysi içinde görüldüğünde de böyledir.

Birisi kendisini o mübarek kişinin kanını içerken görürse, bunu gizlice yapıyorsa, cihat sırasında şehit olur; ama bunu açıkça yapıyorsa bu, ikiyüzlülük demektir; çünkü o kişi [Peygamberin] ailesinin kanına girer ve o ailenin öldürülmesine yardımcı olur.

Onu rüyasında bir binek hayvanına binmiş gören, bir binek hayvanıyla onun kabrini ziyarete gider; onu yaya yürürken görürse, yaya olarak [onun kabrini] ziyarete gider. Onu ayakta görürse, kendisinin ve zamanın imamının [yani meşru yöneticinin] işleri fevkalade olur; onun öldüğünü görürse, kendi ailesinden soylu bir adam ölür.

Birisi onun cenaze alayını görürse, orada korkunç bir felaket olur; cenaze alayı onun mezarına kadar uzanıyorsa, rüyayı gören kişinin bid'ata eğilimi vardır. Birisi, Peygamberin sülalesinden olmadığı halde, kendisini Peygamberin oğlu olarak görürse, gördüğü rüya onun imanının ve sağlam inancının saflığını gösterir.

Eğer tek bir kişi Peygamberi rüyasında görürse, bunun hayrı yalnızca onun kendisine değil, tüm İslam cemaatinedir. Eğer Peygamberin kendisine bir dünya nimeti ya da yiyecek ya da içecek verdiğini görürse, bu iyi bir şeydir; rüyadaki şeyden ne kadar veriliyorsa, bu şeyden o kadar alacaktır. Eğer kendisine verilen şey, kavun-karpuz gibi çirkin biçimli bir şeyse, o zaman başı büyük bir işten kurtulacak, ancak zahmet ve yorgunluk çökecektir.

Eğer birisi, yanında o mübarek kişinin uzuvlarından birinin bulunduğunu görürse, şeriatta bid'atlar olacak demektir. Ama eğer birisi, onun suretine girdiğini ya da onun giysilerinden birini giydiğini ya da ona mühür yüzüğünü ya da kılıcını verdiğini görürse, eğer bu kişi yönetici olmak isteyen biriye, buna ulaşacak, tüm dünya önünde boyun eğecektir; ama eğer rezalet ve manasızlık içinde yaşıyorsa, Allah onu bundan kurtaracak, ilim arıyorsa bu yolla ona ulaşacaktır; fakirse zengin olacak, bekârsa evlenecektir.

Birisi onu yıkılmış bir yerde görürse, rahmeti sayesinde o yer gönenir; onun bir yerde oturuyor görürse, o orada simge ve örnek alınan kişi olur. Eğer bu mübarek kişinin bir yerde ezan okuduğunu görürse, o yer çok bereketli ve işlek hale gelir,

orada yaşayanların nüfusu artar.

Eğer Peygamber gözüne sürme çekiyorsa, rüyayı gören, imanı ve hadisleri araştırması nedeniyle güvencededir.

Onu hamile bir kadın ya da kocası görürse, çocuk oğlan olur; onu olağanüstü bir güzellikte görürse, rüyayı görenin imanı artar.

Onun mübarek sakalını hiç beyazsız, simsiyah gören, sevince ve muazzam bir bolluğa kavuşur; birisi onu ihtiyar bir adam suretinde görürse, bu onun şu anda içinde bulunduğu durumdaki gücünü ve düşmanları üzerinde zafer kazanacağını gösterir. O mübarek kişiyi inanılmaz bir büyüklükte görürse, İmam'ın iktidarı artar. Boynunu kalın görürse, İmam, Müslümanların kendisine emanet edilmiş olan mallarını korur; göğsünü gayet geniş ve güzel görürse, İmam orduya olan tahsisatlarında çok cömert olur; karnını boş görürse, hazine boşalır, içinde para olmaz. Sağ elinin parmaklarını kapalı görürse, İmam yiyecek bağışı yapmaz, rüyayı gören hacca gitmez, iman için savaşmaz, ailesine de para vermez; sol elinin parmaklarını kapalı görürse, İmam, ordularından ulufeyi ve cihat için gereken parayı ve de sadakaları esirger; rüyayı gören ise zekât vermez ve para isteyenleri reddeder. Ancak iki elinin parmaklarını açık görürse, İmam para tahsis eder, rüyayı gören de hacca gider ve iman için savaşır. Eğer elini, parmakları avucun üzerinde birleşmiş [yumruk halinde] görürse, İmam'ın işleri karışır, hem ona hem de rüyayı görene elem gelir.

Eğer o mübarek kişinin bacaklarını sağlam, güzel ve çok kıllı olarak görürse, sülalesi bolluk ve bereketle güçlenir. Eğer iki bacağı uzun görürse, İmam'ın ömrü uzun olur.

Birisi o mübarek kişiyi gülün eğlenen askerler arasında silahlı olarak görürse, o yıl Müslümanların ordusu bozguna uğrayıp kaçar; ancak eğer onu, az sayıda asker arasında, çok az silahla, âdeta ezik ve mütevazı durumda görürse, Müslümanlar düşmanlarını yenerler; çünkü Allah der ki: 'Bedir'de ezik durumdayken, Allah size yardım etti.' (Sure 3:123).

Birisi, kendisini o mübarek kişinin saçını sakalını tararken görürse, rüyayı görenin kederi sona erer. Kim onu camide ya da kutsal ibadet yerinde ya da bilinen yerinde görürse, ona güç ve şeref gelir; onun yoldaşlarına kardeşçe davrandığını gören, ilimde ve hukukta bilgiye kavuşur. O mübarek kişinin kabrini gören; zengin olup servete kavuşur; tüccarsa ticaretten kârlı çıkar; tutsaksa özgürlüğüne kavuşur.

Kendisini Allah'ın Resulü'nün babası olarak görenin, dini bozulur ve imanı zayıflar.

Peygamberin zevcelerinden birini annesi olarak görenin, imanına kuvvet gelir; kendisini Peygamberin arkasından koşuyor görürse, Peygamberin sünnetini takip eder. Peygamber onun davasına bakıyor diye görürse, Peygamber ona, karısına karşı olan görevlerini yerine getirmesini emreder; Peygamberle birlikte yemek yediğini görürse, Peygamber ona, fitre ve zekâtlarını vermesini emreder. Peygamberin tek başına yemek yediğini gören, dilencileri kovar ve sadaka vermez, Peygamber de ona, sadaka vermesini emreder.

Peygamberi yalınayak gören, cemaatle birlikte namaz kılmayı ihmal etmektedir, Peygamber ona [cemaatle namaz kılmasını] emreder. Ayağında pabuçla görürse, Peygamber ona cihada gitmeyi emreder.

Rüyasında onunla el sıkıştığını gören, onun sünnetine uyar; kanının Peygamberin kanıyla karıştığını gören, bir Şerif'le akraba olur ya da [akrabası olan bir kadını] âlimlerle evlendirir.

Peygamberin kendisine sebze verdiğini gören, dertlerinden kurtulur, eğer ona hurma ve bal gibi sevilen bir şey verirse, Kuran'ı ezberler ve o şeylerden kendisine ne kadar verildiyse o kadar bilgi sahibi olur. Birisi rüyasında, Peygamberin vaaz verdiğini görürse, Peygamber ona hayırlı şeyleri emreder ve kötü şeyler yapmasını engeller. Rüyasında Peygamberin kendisine bir şey verdiğini gören, ilme kavuşur ve gerçeğin yolundan gider; ancak eğer aldığı şeyi geri verirse bid'atlara başlar.

Peygamberi boylu boslu bir delikanlı suretinde görürse, insanlar arasında kargaşa ve cinayet çıkar; ancak onu bir ihtiyar olarak görürse, insanlar refaha kavuşur.

Peygamberi meşin rengine gören, çocukça düşüncesizliğini bırakıp tövbekâr olur; onu beyaz renk içinde gören, tövbe ederek Allah'a yönelir, hayırlı işler yapar, doğru yoldan gider.

Eğer birisi Peygamberin onu azarladığını ya da onunla münakaşa ettiğini ya da ona karşı sesini yükselttiğini görürse, bunlar onun icat ettiği bid'atları gösterir. Onun kendisine yaklaştığını gören, kendisine ne söylediğini dinlemeli ve dediklerinden dışarı çıkmamalıdır.

Onun belirli bir yerde öldüğünü gören, aynı yıl orada ölecektir."

Nablusî'nin ve ondan öncekilerin yorumlarının büyük çoğunluğu, kolaylıkla anlaşılabilir cinstendir: Peygamber güler yüzlüyse iyiye yorulur, kızgınsa olumsuzdur. Fakat yorumlarda kullanılan bir şey daha vardır ki, o da onun hayatındaki olaylara yapılan göndermelerdir. Muhammed bir yetimdir ve güce ve kudrete kavuşmuştur; memleketi Mekke'yi 622'de terk edip Yesrib-Medine'ye göç etmiştir; 624'te Bedir Sa-

yaş'ında az sayıdaki taraftarıyla birlikte üstün durumdaki Mekkelileri yenmiştir. Yaşlılığında güçlü ve başarılı olduğu için, onu hazırlık devresinde genç bir adam olarak değil, ihtiyar olarak görmek avantajlıdır. Onun mucizelerine yapılan göndermeleri her Müslüman anlar (yürüyen ağaçlar, konuşan ceylan vs); çünkü bunlar dinsel edebiyatta yüzyıllardır anlatılmakta ve halk şiirinde hep yeni romantik ayrıntılarla süslenmektedir; okuması yazması olmayan birinin yüksek bir mevkie ulaşması da mümkündür; çünkü Peygamber de okuma yazması olmadığı halde yüksek bir mevkie ulaşmıştır.”

Tabii Peygamberin görüldüğü bazı rüyalar da, eğer içlerinde hürmet eksikse, can sıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir.

Rüyasında, Peygamberin bizzat bulunduğu bir topluluğa imamlık ettiğini gören biri, rüya tabircileri tarafından inançsız olarak görülmüştür: Peygamberin önünde namazı yönetmeye kim cüret edebilir?¹² Ancak bir başka kişi, rüyasında, Bağdatlı süfilerin ileri gelenlerinden Cüneyd'e (ölm. 910), Peygamber tarafından, kendi yerine fetva verme yetkisi tanındığını görmüştür; rüyayı gören kişi çok şaşırılmış, Peygamber ona önce, Cüneyd'in ruhsal gücünü öğretmiştir. Bu, üstadın yüceltilmesine yaranayan tipik bir sûfi rüyasıdır.¹³

Rüyasında Peygamberi çıplak gören bir ortaçağ kadısı ise kötü duruma düşmüştür: “Onu yanımdaki bir seccadeyle örttüm. Ertesi sabah bir rüya tabircisine koştum ve bu sevinçli haberi anlattım” der. Ama sevinci boşunadır; çünkü kendisine, hakikate ve şeriata uygun davranmadığı açıklanır: “Zira Peygamber *hakk*'tır, sahibidir, hakikidir ve onu görmek de gerçektir ve eğer sen onu örtersen, gerçeği örtüyorsun demektir.” Bu olay üzerine, başkadı onu görevden alır.¹⁴

Bu çerçevede Peygamberin, “Beni gören, gerçekten görür” sözünün bu derece kelime anlamıyla yorumlanması, düşündürücüdür.

Nablusî'nin sözünü ettiği olasılıkların dışında, yukarıdaki hikâyenin de gösterdiği gibi, hazreti Peygamberin, ümmetini yönlendirmek ve esinlendirmek için yararlandığı bir sürü farklı görünüş vardır.

¹¹ Annemarie Schimmel, *And Muhammad is His Messenger* (Almancasında da vardır) ve Asani, *Celebrating Muhammad*, bu konuları ele alırlar.

¹² Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 330.

¹³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 13 [446].

¹⁴ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-Işâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 350.

İslam dünyasında, özellikle de tasavvufta, bu tür rüya görüntüleri, diğer temalardan daha sık ortaya çıkar. Bu, Batı Afrika'dan Endonezya'ya kadar böyledir. 1929 yılında doğmuş Senegal'deki bir veli, anlattığına göre Peygamberi (ve de Musa peygamberi) altı kez görmüştür;¹⁵ Türk aileleri, onun evlilik sorunlarıyla ilgili yardımlarından bahsetmektedirler ve siyasi kararlar da Peygamberin görüldüğü rüyalar yoluyla bir temele oturtulabilmektedir.

Bu rüyalarda Peygamberin birbirinden çok farklı biçimlerde görünmesi, daha önce sözünü ettiğimiz, bardağın suyun rengini alması düşüncesiyle açıklanabilir. Kadı Burhaneddin (ölm. 1398), dervişleri seven biridir ve Muhammed'i, Mısır'da önemli bir rol oynayan Ahmedî dervişlerinin kılığında görmüştür. Bu rüyayı, siyasi olarak kendi hayrına yormuştur.¹⁶ Savaş seven Afrikalı bir dindar kişinin, onu elinde tüfekte görmesine şaşmamak gerek.¹⁷ Dindar Türk kadını Asiye Hatun ise, mistik rüyalarında onu, bal rengi bir giysi ve siyah bir sarıklı görür (bal, bilindiği gibi inanç işaretidir; bkz. s. 88). Peygamberle rüyalar yoluyla sürekli irtibat içinde olan Zevâvî, onun Memlûk kisvesi içinde (kendisi Kahire'de birkaç yıl onlar arasında yaşamıştır) ya da Mekke şeriflerinin kılığında ya da hatta Bicaye sultanının görüntüsü içinde görmektedir.¹⁸ Suretinin, rüya sırasında birkaç kez renk değiştirdiğini görenler vardır. Peygamber sık sık, bölümün başında sunduğumuz dizelerden de anlaşıldığı gibi, nurani bir varlık olarak deneyimlenir.

3. PEYGAMBERİN GÖRÜLDÜĞÜ RÜYALARIN SIKLIĞI

Peygamberin rüyada görülmesi, belli ki erken devirlerde bile ender rastlanan bir olay değildir. Örneğin, kendi adını taşıyan mezhebin kurucusu olan Mâlik ibn Enes'in (ölm. 795), rüyasında Peygamberi görmediği bir uyku asla uyumadığı anlatılır.¹⁹

¹⁵ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion) içinde, s. 220.

¹⁶ Tilman Nagel, *Timur*, s. 242.

¹⁷ Humphrey J. Fisher, *a.g.y.*, s. 235.

¹⁸ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 16; Hatice yeşil bir giysi içinde görünür, s. 169.

¹⁹ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-Evliya*, c. VI, s. 317: Peygamberi her gece rüyasında gören Malik ibn Enes hakkında. Rivayetlerden birine göre, bir rüyasında Peygamber ona, dağıtması için

Erken dönem sûfilere arasında onu çok sık rüyasında görenlerden birisi de Ket-tân'dır (ölm. 932-33); onu öyle sık rüyasında görür ki, Peygamberin kendisine ne zaman görüneceğini önceden söyleyebilmektedir. Bu, en çok pazartesi ve perşembe günleri söz konusu olmakta, bu zamanlarda sûfiye sorular yöneltilmekte, o da Pey-gamberle yaptığı görüşmeden sonra, danışan kişiye ertesi sabah yanıtı bildirmekte-dir.²⁰

Başka dindar kişilere böyle bir rüya ender olarak kısmet olmaktadır. Hint-Iran şairi Emir Hüsrev, üstadı Delhili Nizamüddin sayesinde, tüm ömründe onu beş kez rüyasında görmüştür.²¹

Peygamber arada sırada, daha çocuk yaştakilerin de rüyasında girmektedir. Ör-neğin Mısırlı dindar Ali ibn Vefa, beş yaşındayken, onun ağzından Duhâ Suresi'ni öğrenmiş, ancak yeni bir rüyayı 21 yaşına kadar beklemesi gerekmiştir.²² Lucknowlu bir Urdu şairi olan Muhsin Kâkorâvî de (ölm. 1905), onu ilk kez dokuz yaşındayken, büyük-babasıyla birlikte yaptığı bir yolculuk sırasında görmüştür: Peygamberin elinde, iri siyah boncuklardan yapılma bir tespih vardır ve bu iki yolcuyu irşat eder. Bunun üzerine küçük çocuk, ilk na'tını yazar; daha sonra bu na'tlarıyla ünlü olacaktır.²³ Helga Unger-Heitsch'in araştırmala-rına göre, günümüz Ürdünündeki kız öğrenciler de rüyalarında Peygamberi gör-mektedirler: Küçük bir kıza, Peygamber rüyasında bir elma çekirdeği sunmuş, çocuk onu birkaç kere reddetmiştir. Bunun üzerine Peygamber, "Bil ki, eğer Peygamberin elmasından yeseydin Cennete gide-cek tin" demiştir. Çocuk, "O zaman, yüce Peygamberin elmasını reddettiğime pişman ol-dum!" diye anlatmaktadır.

Bir başka kız çocuğu, rüyasında Peygambere kendi yemeğinden biraz ekmek sunmuş, ancak Pey-gamber çocuğun üzülmesine rağmen bunu almamıştır. Üçüncü bir kız öğrencinin rüyasında ise, Pey-gamber abdestini aldığı yerden çıkmaktadır; yüzü ışıltılıdır; öğrenciyi, kendisini izlemeye davet eder, o

misk vermiştir, bu da onun hayırlı eylemlerine dalalet eder.

²⁰ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 122 [579]; Câmî, *Nefahâtül-Üns*, s. 178 [323]; Kelâbâzî, *kitabü't-taarruf* 'ta 70'inci bölümü Peygamberin görüldüğü rüyalara ayırmıştır (Türkçe baskısı için bkz. *Doğuş Devrinde Tasavvuf. Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh 1992). Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 121.

²¹ Câmî, *Nefahâtül-Üns*, s. 610 [824].

²² Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 121.

²³ Muhsin Kakorawi, *Kulliyat-i nat*, s. 9. Ayrıca bkz. Asani, *Celebrating Muhammad*, s. 36.

da dediğini yapar. Sonra uyanır.²⁴

Bu birkaç örnekten anlaşılmaktadır ki, Peygamber, hayran olunup örnek alınan kişi ve babacan bir dost olarak, günümüzde de çocukların tamamen yakın olduğu biridir.

Kakoravi'nin durumunda olduğu gibi, Peygamberin görüldüğü rüyalar genellikle irşat işlevi taşır. Tüm rüya yaşamı ilginç olan (bkz. s. 182) mutasavvıf Hakîm Tirmizî (ölm. 932), bir keresinde rüyasında, Peygamberin arkasından camiye gittiğini, onunla beraber minbere çıktığını, Peygamberin en üst basamakta, kendisinin ise ikinci basamakta durduğunu görmüştür. Bu rüya, onun ilerideki yüksek mevkîine işaret etmektedir.²⁵

Peygamberin görüldüğü rüyalara ilişkin çok sayıda kayıt olmasına rağmen, erken devirlerde bu tür bir rüyanın az rastlanan bir şey, hatta belki de eşi benzeri olmayan bir lütuf göstergesi olarak nitelendirildiğini düşünmek yanlış olmaz. Ancak daha geç devirlerde, yaklaşık olarak XIII. yüzyıldan itibaren, Peygamberin görüldüğü rüyalar, bir anlamda gerçek ermişliğin göstergesine dönüşmüş ve böylece toplumsal bir işleve kavuşmuştur. Jonathan Katz'ın araştırma sonuçlarına göre, veli mertebesine ulaşmayı uman bir dindar kişi için, Peygamberi rüyada görmek, bir *conditio sine qua non*'dur; çünkü bu yolla, ruhları kurtarma ve Allah katında insanlar için şefaatçi yetisini de kazanmaktadır.²⁶

Katz, Kuzey Afrika kökenli mutasavvıf Zevâvî (ölm. 1477) hakkında son derece ilginç bir araştırma yapmıştır. Zevâvî'ye Peygamber daima refakat etmiştir. Anlattığına göre, tasavvufi hayatının başlangıcında gördüğü dördüncü rüyada, Peygamber ona, her cuma ziyaretine gelmeye söz vermiştir. Onsekizinci rüyada, artık başka günlerde de geleceğini söyler, böylece sık sık, her gün, daha doğrusu her gece yinelenen rüya görüşmeleri gerçekleşir. Rüyaı görenle rüyadaki imge arasındaki sıkı bağ öyle ileri boyutlara varır ki, yalnızca Zevâvî Peygamberin elini öpmez, Peygamber de Zevâvî'nin elini öper; Resulullah'ın ayağını öptüğünde ise, onu "ipekten de yumuşak" bulmuştur. Peygamber ona dostça gülümser halde görünür, ama arada sırada kızgın olduğu da olur; ve ona kah mali konularda (neyi satması gerektiği konu-

²⁴ Dr. Helga Unger-Heitsch, bana bu bilgiyi iletme nezaketini gösterdi.

²⁵ Tirmizî, *Hatemü'l-Evliya*, s. 16, no. 3; Fritz Meier, *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 686.

²⁶ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 33. Zevâvî'yle ilgili bunu izleyen bilgilerin hepsi, Jonathan Katz'ın hem ilham verici hem de birçok bilgiyle dolu kitabından alınmıştır.

sunda), kah kadınlarla ilgili sorunlarda (bir Türk köle mi alsın, yoksa bir Habeşi köle mi?) yol gösterir. Kısacası, bu tür rüyaların çoğunlukla onun kendi ruhunun yansımaları olduğu açıktır ve Peygamber daha sonraki bir zamanda Nablusî'nin de tanımladığı gibi (bkz. s. 269), gerçekten de onun için bir aynadır. Ancak, Zevâvî'nin, rüyasında gördüğü Peygamberin sözlerindeki bazı çelişkilerin bilincinde olması ilginçtir.

"Eğer benden sonra peygamberlik olsaydı, bunu en çok hak eden sen olurdun; ama benden sonra peygamberlik yoktur!" Peygamber tarafından rüyasında kendisine bu muazzam sözlerle hitap edilen tek kişi, Zevâvî değildir; bu sözler, başka tezkiirelerde de yer almaktadır (bkz. s. 165).

Zevâvî, 1451-52 tarihinde Kahire'de bulunduğu sırada, kendisine orada gömülü olan Endülüslü şeyh İbn Ebî Cemre (ölm. 1300) görünür. Bu şeyh, klasik hadis derlemesi olan Buhârî'nin *Sahîh*'ine ilişkin bir şerh yazmış, bu şerhe de uzunca bir ek bölüm eklemiştir; bu bölümde yer verilen çok sayıdaki rüyada, Peygamber ona, çalışmalarıyla ilgili memnuniyetini belirtmiştir. İbn Ebî Cemre ile Zevâvî, aralarında 150 yıl zaman farkı olmasına rağmen, rüyada kendilerinin, Peygamberi görenler topluluğuna dahil olduklarını anlarlar. Bir başka konudaki aktarıma göre ise, Peygamber, çalışkan bir yazar tarafından derlenen beş yüz hadisle ilgili hoşnutsuzluğunu dile getirip, bunların yalnızca beş ya da altı tanesinin aslına uygun olduğunu açıklamıştır.²⁷

Zevâvî'nin vatandaşı ve çağdaşı olan Abdurrahman es-Salibi de Peygamberle temasta bulunmuştur; bu tür bir rüyanın anlatımını da ona borçluyuz: Zevâvî'nin gördüğü gayet "somut" Peygamber imgelerinin tersine, Peygamber onun için, "kendisine [doğrudan] bakılamayan bir ışıktır; bu, bakan kişiye kendisini hep yeniden gösteren Muhammedî nurdur."²⁸

Bazı kişiler, böyle rüyalara kendiliğinden nail olmuş, ancak yaşamlarını değiştirdiklerinde rüyaların seyrekleştiğini hissetmişlerdir. Örneğin rüyasında her gece Peygamberi gören Timbuktulu Sidi Yahya (ölm. 1463), ticarete başlayınca rüyaların azaldığını fark etmiştir: Rüyalar önce haftada bire, sonra ayda bire, en sonunda da yılda bire inmiştir.²⁹ Mesleği ne kadar şerefli olursa olsun, "dünya ve içindekilerle" ilgi-

²⁷ Andrae, *Die Person Muhammads*, s. 378.

²⁸ Jonathan Katz, "Shaykh Ahmad's Dream: A 19th Century Eschatological Vision," *Studia Islamica* 79.

²⁹ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N.

lenmek, onu bir anlamda, bu mutluluk verici deneyimden mahrum etmiştir.

PEYGAMBERİ RÜYADA GÖRMEK İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR

Doğal olarak her inançlı Müslüman, kendisine Peygamberin olduğu bir rüyanın bahşedilmesini ummuştur. Bu nedenle özel hazırlık törenleri geliştirilmiştir; 1567'de ölen Zeynel Abidin el-Marsafî'nin el kitabı, bunlara bir örnektir.³⁰ İran'da da bu tür kitaplar bulunmaktadır. Bir hadise göre ise, perşembeyi cumaya bağlayan gece, kılınacak iki rekat namazda onbeşer kez Fatiha Suresi ve Ayete'l-Kürsî okunmalı, namazdan sonra da bin kez Peygambere hayır duası zikredilmelidir; bu durumda Peygamber rüyada görülebilecektir.³¹ Sûfilerin, kırk günlük halvet boyunca yaptıkları mücâhedeleler de aynı sonucu doğurabilmektedir: Attar'ın *Musibetnâme*'sinde, sâlin giderek tırmanan rüyaları içinde, Peygamber en son mercidir.

Hayır dualarını her gün yinededikleri takdirde Peygamberi rüyalarında göreceklerini umanlar, yalnızca ortaçağdaki sûfiler değildir: 1965'te Haydarabad/Dekken'de yayımlanmış bir kitapçık da bu tür bir deneyimden söz etmektedir. Kitabın yazarı, bir Hint bilgini olan Seyyid Abdülgafûr Han'dır ve Kadiriyye tarikatına üyedir. Kendisi (Arapça olarak) şunları yazmaktadır: "Gençliğimden itibaren Peygambere her fırsatta hayır duaları okudum; onu rüyamda görebilmenin özlemini çektim ama yıllarca görmedim; Peygambere olan sevgim nedeniyle bu özlem gece gündüz arttı, ta ki sûfilerin, hayır duasıyla ilgili kitaplarını okuyup, içlerinde en tercih ettiğim biçimleri uzun süre uygulayınca kadar.

Sonra, yüce Peygamber beni şerefliendirdi ve onu rüyamda gördüm, ama bu rüyalar çeşitli şekillerde ve garipti ve ben, Dekken'de rüya tabircisi olarak tanınmama rağmen, onları tabir etmeyi başaramıyordum. Daha sonra, Peygamberi uyanıkken ve müşahade halindeyken de görmeye başladım ama yorumlayamadım. [...]"

En sonunda, onu sürekli görmeye başlar ve en büyük zevki duyar. "Daha sonra, Peygamber beni hitabıyla şerefliendirdi; ama bana rüyada mı, yoksa uyanıkken mi seslendiğini ayırt edemiyordum. Bu şekilde on yıl geçti; tereddüt içinde, olanlar doğru mu

Levtzion), s. 229.

³⁰ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 224.

³¹ Andrae, *Die Person Muhammads*, s. 379.

yalan mı bilemeden; kimi zaman gerçek olduğunu, kimi zaman sahte olduğunu düşünüyordum; en nihayet Allah beni doğru yola sevk etti. Ben bu durumdayken, rüyamda Peygamberi gördüm, yanında güzeller güzeli, huşu uyandıran bir kadın vardı; utanarak bakışlarımı ondan kaçırdım; çünkü onun, Peygamberin temiz eşlerinden biri olduğunu düşündüm. Peygamber sevgiyle bana baktı ve gülümseyerek “Ayşe annene selam ver” dedi. O zaman, sevinçle dolarak başımı kadının ayaklarına koydum, sonra uykudan uyandım, iyiliği ve lütfu için Allah’ı övdüm ve bana olan merhametinden dolayı çok ağladım.”

Bundan sonra, bu dindar kişi, namazlarında ve hayır dualarında daha da çok çaba sarf etmeye başlar. Bir gece rüyasında Peygamberi Abdülkadir Geylani ile birlikte görür; ikisi arasında, rüyayı gören kişiyle yapılan bir konuşma gerçekleşir ve rüyayı gören şu hayır duasını söyler: “Sen ki benim için anamdan babamdan bile daha değerlisin, Kaddes-Allah, ey ümmi Peygamber!” (bu söz, Arapçada, “anam” anlamına gelen *ümme* sözcüğü ile “okuma yazma bilmez” anlamına gelen *ümme* sözcüğünün sesteşliği nedeniyle kulağa daha da ahenkli gelmektedir).

“Peygamber bana, bir babanın oğluna baktığı gibi lütuf ve merhametle baktı [...] Sonra, beni ve bu sözü söyleyen herkesi kutsadı ve hepsine kıyamet gününde şefaathane söz verdi [...] Onun ayaklarını öptüm ve aşırı sevinçten ağlamaya başladım; Peygamber gözyaşlarımı hırkasıyla sildi. Sonra Abdülkadir’e, rüyayı gören kişiyi onun aracılığıyla yetiştirdiğini anlattı [bu kişinin Kadiriyye tarikatından olması nedeniyle] [...] Sonra bana şöyle dedi: ‘Benim için edilen hayır duası üzerine bir kitap yaz; adını *Evâilü’l-Hayrat* (Hayırlı İşlerin Evveliyatı) koy; içinde yedi dua olsun; Cazulî’nin *Delâilü’l-Hayratı* yazdığı gibi.’ Ben, ‘Ama ben böyle bir şey yapabilecek biri değilim ki, Resulullah!’, dedim. ‘Sen yaz, Allah sana Kutsal Ruh ile yardım etsin; kitabın benim ve Allahü Teâlâ’nın nezdinde kabul görecektir’, dedi.

Böylece yazar, kitabına henüz rüyadayken başlamış, sonra mutluluk ve şükran duyguları içinde uyanmıştır.

Yazar daha sonra, duaların doğru bir biçimde okunması için gerekli kuralları eklemekte ve bu tür duaların sevabını hem Peygambere, hem de ölmüşlere armağan etmeyi salık vermektedir: Çünkü artık ibadet edemeyen ölmüşler, bu tür dualara müteşekkik kalacaktır.³²

Tabii rüya görmek için yapılan hazırlıkların hepsi başarılı olmuş değildir. Örneğin bir rivayete göre, Orta Afrika’da yaşayan dindar bir genç, dileğinin yerine gelmesi için mollaların öğüdü üzerine oruç tutmaya başlamış, ancak o kadar sıkı oruç tutmuştur ki, rüyasında Peygamberi değil, sürekli olarak yemek görmeye baş-

³² Abdülğafur, *Evâilü’l-Hayrat*.

lamıştır.³³

Mekki'nin *Kütü'l-Kulüb* adlı eserinden anlaşıldığına göre, bu tür hazırlık alıştırmaları bazen, sâliklerin gizemli önderi Hızır tarafından öğretilmiştir. Ancak bu alandaki hatırı sayılır başarılar içinde, daha dünyevi olanları da vardır. Hintli bir Nakş-bendi üstadı olan Hafız Sadullah, her isteyene, Peygamberin Medine'deki mezarına yapılacak bir rüya ziyareti ayarlayabilmiştir. Zengin bir adama, iki kere ziyaret sözü vermiş ve adam, 200 rupi ödediği bu yolculuğu bir gecede iki kere tecrübe etmiştir. Bu yüzden adam fiyatın yarısını ödemek istemiş, ama aracı, sonunda ücretinin tümünü almıştır.³⁴

PEYGAMBERLİĞİN TANINMASININ RÜYADAKİ İŞARETLERİ

Peygamberin görüldüğü rüyalar, yaşamdaki ruhsal ve dünyevi tüm alanları kapsamaktadır. İslamın erken devrinde, Allah sevgisi kuramları yeni yeni oluşmaktayken, mutasavvıflar için önemli olan bir soru, mutlak Allah sevgisinin Peygambere olan sevgiyle nasıl bağdaştırılacağıydı.

Mutlak Allah sevgisinde başı çeken kişi olan Basralı Rabia (ölm. 801), rüyasında Peygamberi görür. Peygamber ona, "Beni seviyor musun?" diye sorar; "Allah'a olan sevgi, başka herhangi bir kimseye ya da herhangi bir şeye duyulacak sevgiye yer bırakmadı" der. Bunun üzerine Peygamber, "O'nu seven, beni de sever" açıklamasını yapar. Bu, neredeyse kelimesi kelimesine, Rabia'dan yaklaşık yüz yıl sonra ölmüş olan Harrâz tarafından da anlatılmaktadır.³⁵

Yine sık sık anlatılan bir başka hikâye, buna karşı bir örnek oluşturmaktadır. Bu hikâyede, bir kişi rüyasında, Peygamberin ve meleklerin, orada bulunan herkesin ellerini yıkadığını görür, yalnızca rüyayı görenin elleri yıkanmaz. Ama o, Peygamberi sevdiği için, ricası üzerine, bu öncelikli kişiler arasına alınır; çünkü "insan, sevdiğiyle birliktedir."³⁶

Peygamber sık sık irşat edici olarak görünür. Büyük fakih Şafîi (ölm. 820) hakkındaki bir hikâye, bunu gayet güzel gözler önüne sermektedir. Rüyasında Peygamber ona kim

³³ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion), s. 223.

³⁴ Fritz Meier, *Zwei Abhandlungen zur Naqshbandiya*, s. 255.

³⁵ Gazâlî, *İhya*, c. IV, s. 368; Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 41 [478].

³⁶ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 167 [311].

olduğunu sorar; “Senin ümmetinden biri” diye yanıt vermesi üzerine, Peygamber onu kendine çağırır, ağzına tükürüğünü koyar ve onu takdis ederek bırakır. Bundan sonra, rüyasında Ali’yi de görür; Ali, parmağını onun parmağının üzerine koyar, böylece hem Peygamberin hem de Ali’nin ilmi irfanı ona geçer.³⁷

İrşad edilmenin işareti olarak tükürüğün aktarılması, bilinen bir olgudur; bu olguya sanatkârların ve yazarların rüyalarında da rastlanır (bkz. s. 135). Zevâvî’nin, Peygamberle yıllarca süren rüya ilişkisi sırasında, Peygamber, yedi tane hurmaya tükürüğünü katıp ağzına koymuştur. Bununla da kalmaz: Peygamberle onun arasında geçen, bereketin aktarılmasına yarayan öpüşmeler anlatılmaktadır; hatta Zevâvî, Peygamberi emzirdiğini de rüyasında görmüştür.³⁸ Zira tasavvufta bazen, müridin mürşidini emzirdiği düşüncesine rastlanır, süt ise, Peygamberin kendisinin gördüğü bir rüya nedeniyle, genellikle “ilim” ile özdeşleştirilir (bkz. s. 87).

Bu manzarayı tamamlayan bir rüya da, XIX. yüzyılda Hintli bir Nakşbendi tarafından görülmüştür: Peygamber, mübarek eliyle onun gömleğinin düğmesini açmış ve ona ilim akıtmıştır.³⁹

Bu tür rüyaların en alışılmadık olanı, Kübrevî dervişi Simnânî’nin (ölm. 1336) bir rüyasıdır. İddia ettiğine göre o, kırk günlük halvet sırasında rüyasında Peygamberi “yemiştir.”⁴⁰ Bunun anlamı onun, Peygamberin özelliklerini tamamen içselleştirmesidir. Bir insanın Kuran’ı “yediği” rüyalar da aynı kategoriye girer (bkz. s. 176).

Türk kadın mutasavvıf Asiye Hatun (ölm. 1643’ten sonra), rüyalarından birinde, kendisinin, Muhammed’in “manevi zevcesi” olduğunu öğrenir. Bu, ortaçağdaki Alman manastır rahibelerinin, manevi eş olan İsa ile ilgili görüşlerini anımsatmaktadır. XVIII. yüzyıldan kalma bir aktarımda, Delhili müceddit Şah Veliyullah, dinsel önderlerinden birinden bahsetmektedir; bu önder, rüyasında, parmaklarını Peygamberin parmaklarına kenetlediğini görmüştür; Peygamber ona, parmaklarını böyle mübarek olan kişinin parmaklarına kenetleyenin Cennete gireceği ve bunun yedi nesil için süreceği sözünü vermiştir.⁴¹

³⁷ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, c. I, s. 210.

³⁸ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 76, 169.

³⁹ Malik, *Islamische Gelehrtenkultur in Nordindien*, s. 131-32.

⁴⁰ Cordt, *Die Sitzungen des Ala ad-daula Simnani*, s. 126.

⁴¹ Şah Veliyullah, *ed-dürru’z-Zemîn fi mübeşşirât en-nebiyü’l-emîn*, no. 35.

4. BİR ÖĞRETMEN OLARAK PEYGAMBER

Peygamber, rüya gören kişiyi doğru yola iletir ve ona yol gösterir. Bu noktada etkili duaların önemli bir yeri vardır.⁴² Kimi zaman bunlar, sade ve kısa yakarışlardır: “Ya Rab, sonumuzu hayra çıkar!” gibi. Duaları daha da etkili kılacak sözlerin yanında, Peygamber insanlara, kendisi için hayır duası okumayı da öğretir. Kuzey Afrika kaynaklı bir rivayete göre, 1300 civarlarında, dindar bir adam denize açılmış, fakat gemisi korkunç bir fırtınaya tutulmuştur. Peygamber ona rüyasında, tüm yolcularla birlikte bin kez şu duayı zikretmesini emreder: “Ya Rab, Muhammed’i kutsa, öyle kutsa ki, bu sayede bizleri her türlü korku ve tehlikeden kurtarasın, bu sayede tüm dileklerimizi yerine getiresin, bu sayede bizi tüm kötü-lüklerden arındırasın, bu sayede bizi en yüksek mertebelere ulaştırasın ve bizi yaşamda ve ölümden iyi olan her şeyin en son hedefine erdirtsin!” Daha üç yüzüncü tekrardan sonra, Allah rüzgarı yatıştırmıştır.⁴³

Tesliyetü’n-nâgâh, yani “Selamete Çıkma Duası” adıyla bilinen bu dua, günümüze kadar varlığını koruya gelmiştir.

Hayır duasının önemini gösteren bir başka örnek de, bir sûfinin rüyasıdır: Rüyasında ona iğrenç bir yaşlı kadın görünür; sûfi kadına dehşet içinde “Sen kimsin?” diye sorar, kadın da “Senin kötü amellerinim!” diye cevap verir. Sûfi, “Peki senden nasıl kurtulabilirim?” diye sorduğunda, kadın, “Peygambere hayır duası okuyarak!” tavsiyesinde bulunur.⁴⁴

Peygamber, darda kalıp da rüya gören kişilere kısmen hayır duasından, kısmen başka dinsel dualardan oluşan çok sayıda koruyucu dua ilham eder; hep yeniden anlatıldığına göre, bu dualar o kişiyi her türlü meşakkatten kurtarmaktadır.

Ticânîyye tarikatında öğrenildiğine göre, bazen bu tür bir dua nurlu bir levhaya yazılı olarak görünür.⁴⁵

Bazı kereler Peygamber, Kuran’ı anlamaya ya da ezberlemeye çalışanlara da yardımcı olur. Melik Danişmend’in menkıbelerinde o, genç adamın güler yüzlü öğret-

⁴² Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 292, 293, 130; Ebû Nu’aym, *Hilyetü’l-Evliya*, c. VI, s. 238; Câmî, *Nefahâtü’l-Üns*, s. 178 [323].

⁴³ Fritz Meier, *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 850.

⁴⁴ Constance E. Padwick, *Muslim Devotions*, s. 155.

⁴⁵ Abun Nasr, *The Tijaniyya; salât-ı fetih* duası ışıklı levhalar üzerinde görülür, s. 51; *gevherat-ı kemal*’i ise Peygamber öğretir, s. 52.

meni olarak ortaya çıkar.⁴⁶ Kuzey Afrikalı sûfi Tâdilî ise şu deneyimi yaşamıştır:

“Yedi yaşındayken, rüyamda Peygamber beni kendisine doğru çekti, sağ eliyle ağzımı, sol eliyle göğsümü sıvazladı ve dedi ki: ‘Sana okutacağız, unutmayacaksın’ (Sure 87:6); ayrıca: ‘Biz sana öğüt alman için Kuran’ı kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?’ (Sure 54:17). Sonra bana içmem için eliyle bir kaptan su verdi. Bu rüyadan sonra, Kuran’ın altmışta birinin, hatta otuzda birini üç ke-re okuduktan sonra aklımda tutabilmeye başladım; önceleri bu konuda zorlanırdım. Geceleri bana her seferinde başka bir öğretmen, *Muvatta’dan* (Mâlik ibn Enes’in fıkıh kitabı) bir parça yazdırıyordu. Bu parçaları her seferinde hemen rüyamda yazıyor ve sabah onları ezberlemiş olarak uyanıyordum.”⁴⁷

Peygamber, Kuran’ı ve kelami-fıkhi yazıları kolayca akılda tutma sanatında genç Tâdilî’ye yol gösterdiği gibi, ona Kuran’ın tek tek bölümleri hakkında fikir danışılabilmektedir:

Kuşeyrî’nin anlattığı bir hikâyede, bir adam rüyasında Peygamberi görür ve ona sorar: “Senin için diyorlar ki, ‘Hûd Suresi (11. sure) saçlarımı ağarttı’ demişsin. Bu sure neden saçını ağarttı? Peygamberlerle ve halkların yok oluşuyla ilgili hikâyeler mi?” Peygamber, “Hayır”, diye yanıt verir, “Saçımı ağartan, Allah’ın şu sözüdür: ‘Sana emredildiği gibi dosdoğru ol!’”⁴⁸ Bunun anlamı, inanç yolundaki mutlak sağlam, asla sarsılmayan metanettir.

Rüyada Peygambere, ilahiyat kavramlarının tanımları da sorulmuştur. Süfiler, “Tasavvuf nedir?” sorusunun yanıtını öğrenmek istemişlerdir; bu sorunun çeşitli yanıtları vardır. Tevhidin tanımı da rüya konuşmalarına konu olmuştur. Kâzerûnî (ölm. 1035), Peygamberden şu açıklamayı almıştır:

“Aklına hayaline her ne gelirse gelsin, Allah ondan farklıdır. ‘Tevhid’in anlamı, senin O’nu şüpheden, eş koşmadan (şirk) ve ta’tîl’den (tüm sıfatların yadsınması) tenzih etmendir.”⁴⁹

Peygamber tabii ki, İslamın dünyada yayılmasını istemektedir. Los Angeles’taki Islamic Information Service’in önde gelen isimlerinden olan Hintli bir Müslüman, 1997 Mayıs’ında Pasadena-Kaliforniya’da bana, ilginç bir rüya deneyimi aktarmıştır:

⁴⁶ Mélikoff’a dayanarak Jean Lecerf, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Cailliois), s. 372 vd.: Melik Danişmend, birçok anlatıda, rüyalarında özel talimatlar alan biri olarak gösterilir.

⁴⁷ Tâdilî, *at-taşawwuf ilâ riğâl taşawwuf*, c. I, s. 426-28.

⁴⁸ Kuşeyrî, *er-Risale fi’t-Tasavvuf*, s. 178.

⁴⁹ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 284; Câmî, *Nefahâtül-Üns*, s. 421, 255.

Genç bir doktorken, kendisini bir gün bir restoranda telefona çağırmışlar. Telefonda bir arkadaşı ona heyecanla, rüyasında bir belge gördüğünü, bu belgede, Muhammed'in gerçekten de Hatemü'l-Enbiya olduğunun onaylandığını anlatmış; belgeyi imzalayanlar arasında, doktorun da adı varmış. Doktor, bu rüyanın anlamını kavrayamadan, yalnızca biraz şaşırmış ve olayı unutmuş. Yıllar sonra, Karaçi'de o arkadaşına rastlamış; arkadaşının omzuna vurarak "Rüyayı hatırla!" demiş. Yeni memleketi Kaliforniya'ya İslamı güçlendirecek bir şeyler yapmak için çağırılmış ve bu alanda kapsamlı bir medya programı hazırlamış olan doktor, o anda durumu kavramış.

Peygamberin, camilerin yapılarıyla ilgilenmesi de bu alana dahildir. Kâzerûnî'ye rüyasında Peygamber, bir caminin temelini atma emri verir. Ancak, üç sıra sütun dikildikten sonra, Peygamber sahabesiyle birlikte bu İranlı sûfiye camiyi biraz daha genişçe yapmasını söyler.⁵⁰

Daha erken bir tarihte, Mısırlı hükümdar İbn Tûlûn (saltanatı 868-884), Peygamberden, Kahire'nin en eski semti olan Fustat'a büyük bir cami yapma emrini almıştır; bu etkileyici yapı, ziyaretçilerini bugün bile hayran bırakmaktadır.⁵¹ Peygamber, Muhammed ibn Kalâvûn'a da (üçüncü kez yönetimde bulunuşu 1312-1341) görünmüş ve ona, büyük hankâh olan Hankâh-ı Siryakus'u yaptırmasını emretmiştir; bu manastırda, sonraki yüzyıllarda üçyüz kadar derviş oturmuş ve hankâh, Kahire sakinlerinin bayram günlerinde ziyaret etmeyi sevdiği bir yer olmuştur.⁵²

5. PEYGAMBER VE AİLEVİ KONULAR

Peygamberin rüyada yerine getirdiği önemli görevlerden biri de aile meselelerinde öğütler vermektir. Kimi sûfilere bekâr kalmamalarını, sünnete uyup evlenmelerini öğütlemiştir. Bir rivayete göre de, Harzemşah'a* rüyasında kızını belli bir âlimle evlendirmesi emrini vermiştir. Bu evlilikten, mutasavvıf şair Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin babası olan Baha-i Veled dünyaya gelmiştir. Ancak, bu rivayet uydurma olduğu açıktır; çünkü Baha-i Veled, güncelerinde annesinden pek de sevgiyle bahsetmemekte ve annesinin kökeni bilinmemektedir; ancak, tasavvufun en büyük şairi olan Mevlânâ'nın hal tercümesini yazanlar, onun atası olarak bir padişahın kızını

⁵⁰ Attar, a.g.y., c. II, s. 293 [765].

⁵¹ Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 61, 69.

⁵² Sultan II. Bâyezid'in, Osmancık'taki bir derviş tekkesini, böyle bir rüya nedeniyle yaptırdığı anlatılır, bkz. Trimmingham, *The Sufi orders*, s. 188.

* Alâüddevle Alâeddin Muhammed b. Harzemşah –yn.

uygun görmüş olsa gerek.⁵³

Bir ailenin kurulmasında Peygamberin günümüze dek önemini sürdürdüğünü gösteren bir örnek, dindar bir Türk kadınının gördüğü bir rüyadır: Bu hanım, Peygamber izin verdikten sonra, kızının Müslüman olmayan bir Almanla evlenmesine rıza göstermiştir. Bu rüyayı bana genç kadın birkaç yıl önce kendisi anlatmıştı.

Anneleri himaye etmek Peygamberin yükümlülükleri arasındadır; nitekim bir hadiste, “Cennet anaların ayakları altındadır” denmektedir. Bu yüzden, Peygamber bir adamın rüyasına girerek, ona hacca gitmek yerine yaşlı annesiyle ilgilenmesini söylemiştir.⁵⁴

Rüyada Peygambere yöneltilen kişisel sorulardan biri de, bir *künye* verilmesi ricasıdır; burada söz konusu olan, *ebû*, yani “baba” ya da *ümm*, yani “anne” sözcüğünü içeren ve klasik İslamda şeref sıfatı niteliği taşıyan bir lakaptır. Örneğin, büyük mutasavvıf Necmüddin Kübra (ölm. 1221), Iskenderiye’den memleketi olan Harzemşah topraklarına geri dönüşünde, Peygamberden kendisine böyle bir künye vermesini dilemiş ve rüyasında, “Ebû’l-Cenâb” künyesini almıştır; bu isim, onun “kendisini günahlardan koruduğuna” (“ictinâb”) işaret etmektedir.⁵⁵ Daha birkaç yıl önce, bir Türk kadını, uğursuzluk getirdiğini düşündüğü ismini, bir rüya dolayısıyla değiştirmiştir; bu örnek, isimlerin hele de Peygamber ya da velilik mertebesine ulaşmış bir kişi tarafından (ister uyanıkken, ister rüyada) verilen isimlerin, güç taşıdığı inancının günümüzde de sürdüğünü göstermektedir.

Peygamber rüyalarda, yalnızca insanların yardımcısı olarak değil, eziyet gören yaratıkların koruyucusu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yanlışlıkla bir karıncayı ezen Ali ibn Ebî Talib’in hikâyesini, Attar bize *İlahinâme*’sinde dramatik bir şekilde anlatmaktadır:

Mustafa’yı gördü. Mustafa ona dedi ki: Ya Ali! Yolda acele etme.

İki gündür bir karınca yüzünden gökler yasa battı, buna da sebep sen oldun.

Yolculuktan haberin yok galiba ki, yoldaki karıncayı incittin.

Öyle bir karıncayı incittin ki, hakikatten haberdardı. İşi gücü Tanrı’yı zikretmekti.⁵⁶

Yine Attar, *Tezkiretül-Evliya*’da şu hikâyeyi anlatmaktadır: Ebû Bekir Vâsıtî, bir gün

⁵³ Câmî, *Nefahâtü’l-Üns*, s. 453 [631]; Fritz Meier, *Baha-i Walad*’de buna hiç değinmez.

⁵⁴ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. I, s. 57 [104]; Hujwiri, *Kashf al-mahjûb*, s. 91 [187].

⁵⁵ Fritz Meier, *Die fawā’ih al-ğamāl wa fawātiḥ al-ğalāl des Nagmaddin al-Kubrā*, s. 7.

⁵⁶ Attar, *İlahiname* 2/4 [c. I, s. 70].

küçük bir kuş yakalar; sonra kuş ölür, Vâsitî de hastalığa tutulur ve bir yıl boyunca iyileşemez. Sonra rüyasında Peygamberden bunun nedenini öğrenir: "Hastalığının nedeni, serçenin seni Allah'ın huzurunda şikayet etmesi." Daha sonra, evin kedisi yavrular ve yavruardan birini yılan tutar; Vâsitî yılanı öldürür ve yavruyu annesine geri getirir. Bunun üzerine rüyasında yine Peygamber görünür ve ona şöyle der: "Kedi Allah'ın huzurunda sana olan minnettarlığını dile getirdi!" Ve dindar adam derhal iyileşir.⁵⁷

İnsanların, rüyada yönelttikleri sorulara birbirinden farklı ve birbiriyle çelişen yanıtlar almaları onların söz konusu sorunlarla ilgili kendi bakış açılarında yatmaktadır. Örneğin, semâ' ayini ve genellikle dinlerken kendiliğinden ortaya çıkan devedan konusu, bildiğimiz kadarıyla ilk ortaya çıktığı IX. yüzyıldan beri, sürekli olarak tartışmalara konu olmuştur.

Bağdat'taki tasavvufi çevrelerin bir üyesi olan Harrâz'ın (ölm. 896), belli ki kendinden geçişi teşvik eden müziğe güçlü bir eğilimi vardır. Bu yüzden, uyarılmıştır: "Şam'da bulunduğum sırada, Resulullah'ın Ebû Bekir'le Ömer'e dayanarak gelmekte olduğunu gördüm. Bense bu sırada kendi kendime bir beyit terennüm ediyor ve bir çubukla sineye vuruyordum. Resulullah bunu, yani semâ'ı kastederek buyurdu ki: 'Bunun şerri, hayrından daha fazladır'"⁵⁸

Bir camide semâ'ı duyup kızan bir başka sûfi hakkında ise, bu hikâyenin tam zıddı anlatılmaktadır. O, geceleyin rüyasında Peygamberi görür; Peygamber, caminin tam da o köşesinde oturmuştur ve Ebû Bekir dualar okurken, o, elini göğsüne götürür (bu hareket, onun, bu tür dinsel ayinlerin camide yapılmasını onayladığını göstermektedir).⁵⁹

Rüya konuşmalarının yalnızca ruhani ve manevi konularla sınırlı olmayıp, Peygambere en basit konularda bile akıl danışılması, onun, müminlerin kalplerine ne kadar yakın olduğunu ve halen bu yakınlığın geçerli olduğunu göstermektedir. O, baş tacı edilen, büyüklerin en önde gelenidir; ona itaat etmek, gerek geleneksel ailede, gerekse tasavvuf yolunda bir yükümlülüktür.⁶⁰

⁵⁷ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. II, s. 266 [736].

⁵⁸ Attar, *a.g.y.*, c. II, s. 41 [478-479].

⁵⁹ Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, §7, 48. *Semâ'* konusunda düşünceler hakkında bkz. Annemarie Schimmel, *Mystische Dimensionen*, s. 253-64 [180-186]; orada kaynakça da verilmiştir.

⁶⁰ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 111.

Peygamberin, gün ortasında karısını öptüğü halde oruç tutan bir Müslümanı azarlaması anlaşılabilir; çünkü Ramazan ayında gündüz öpücüğü, orucu bozar. Ancak onun, oruçlu birinin gördüğü gündüz rüyasında, bu kişiye ekmekle aş gönderdiği de olur.⁶¹

Bir dindar kişi, rüyasında Peygamberin soğandan ve sarmisaktan hoşlanmadığını öğrenmiştir (bu, onunla ilgili aktarımlarda da değinilen bir konudur); Resulullah'ın açıkladığına göre bunun nedeni, insanın etrafında uçan meleklerin, bu yiyeceklerin kokusundan muzdarip olmalarıdır.⁶² Çok rüya gören Zevâvî'nin de Peygamberle rüyasında konuşmadığı bir konu yok gibidir; bu durumda, bir keresinde rüyasında, Muhammed'in, aklına gelen her şeyi her fırsatta sormasına kızdığını görmesine şaşmamak gerekir!

Gerek Afrika'da, gerekse Asya'da aynı şekilde bilinen bir konu, Peygamberin, yoldaki bir misafirin gelişini önceden haber vermesidir; bu misafir, onun sülalesinden biri ya da bir bilgin olabilmektedir. Örneğin, Mevlânâ'nın bir arif olan babası Baha-i Veled 1218 yılında Semerkant'tan göç ettiğinde, geçeceği şehirlerde Peygamberin, rüyalar yoluyla onun gelişini haber verdiği anlatılır.⁶³ 1519 yılında, Timbaktu kadısı, rüyasında Peygamberin bir deve üzerinde şehre girdiğini görür; onu öper ve Peygamber ona, Arabistan'dan bir şerifin geldiğini haber verir.⁶⁴ Kadı, uyandıktan sonra, rüyasında devenin çömelmiş olduğu yeri işaretler ve kısa bir süre sonra şehre ulaşan soylu konuk, ileri gelenler tarafından orada karşılanır.

6. PEYGAMBER VE GEÇİM KAYNAKLARI

Önemli bir konu da, Peygamberin, parasal konulardaki yardımıdır. Belli ki, onun, borçların affıyla bağlantılı olarak rüyada görülmesi, sık rastlanan bir konudur; zira

⁶¹ Şah Veliyullah, *ed-dürru'z-Zemîn fî mübeşşirât en-nebiyû'l-emîn*, no. 19.

⁶² Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 118.

⁶³ Eflaki, *Menâkıbü'l-Arifin*, c. I, s. 10-11; benzer bir vaka için krş. Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s. 132, not. 2.

⁶⁴ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion), s. 234; Monika Gronke, *Derwische im Vorhof der Macht*, s. 109 (orada da üç kez yinelenen bir rüya vardır); Hartwig Cordt, *Die Sitzungen des Ala ad-daula Simnani*, s. 148.

o, ümmetini bir baba gibi koruyup kollamaktadır.⁶⁵ Bu, dünyevi işlerle ilgilenmemesi gereken sülâler için geçerlidir.⁶⁶ Örneğin, anlatıldığına göre, büyük bir veliye olan Rabia {Dördüncü} adının da gösterdiği gibi, fakir bir adamın “dördüncü” çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve o doğduğunda babası, yoksulluğundan ötürü elem duyarak ağlamıştır. Ancak, başını dizlerine dayayıp uyuyakaldığında, Peygamber kendisine görünmüş ve yeni doğmuş olan kızının, İslam ümmetinden 70.000 kişinin, şefaati almak için çaba sarf ettiği bir kadın olacağı sözünü vermiştir. Ona, Basra emirine gitmesini ve kendisi adına emire şöyle söylemesini ister: Sen her gece bana yüz kere, cuma gecesi ise dört yüz defa salavat getiriyorsun, geçtiğimiz cumartesi getirirken gereken salavatları unuttun. Onun kefareti olmak üzere bana dört yüz altın ver!” Peygamberin kendisi hakkında konuştuğu düşüncesi, valiyi o kadar heyecanlandırır ki, yoksul adama dört yüz yerine iki bin altın verilmesini buyurur [...].⁶⁷

Bu hikâyenin, VIII. yüzyıl başlarında yaşanmış olması gerekir; Attar ise bunları XIII. yüzyılda yazıya dökmüştür. O çağa kadar, bu tür mucizelerin yaygınlaştığı açıktır. Suriyeli bir süvari olan Usâme ibn Munkız (ölm. 1188), bir çırpıda böyle iki hikâye anlatır. Bu hikâyelerde de benzer durumlar söz konusudur ve iktidar sahibi bir adam, fakir bir adama gerekli parayı öder; çünkü fakir adam, rüyasında Peygamberin kendisine verdiği bilgi sayesinde, onun hangi duayı ne zaman okuduğunu tam olarak söyleyebilmektedir; 67. sure olan Tebareke Suresi olsun ya da Peygamberin mezarında dört bin kez okunan hayır duası olsun, fakir adam sonunda gerekli parayı elde eder.⁶⁸

Ayrıca, bu örneklerde yalnızca Peygamberin rüyada görülmesi değil, Peygamberin ruhuna binlerce kez okunup onu yardım etmeye sevk eden hayır dualarının büyük etkisi de önemli bir rol oynamaktadır.

Peygamberin verdiği ya da verilmesinde aracı olduğu tek şey para değildir. Derviş Aşçı Dede'nin söylediğine göre (bkz. s. 143), 1855-56 Osmanlı Rus Savaşı'nda, Osmanlı ordusunun bir subayı, rüyasında Peygamberin elinden bir nişan almıştır. Ancak Peygamberin rüyalarda bundan çok daha sık armağan ettiği bir şey, yiyecektir.

⁶⁵ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 125; İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 24; ayrıca bkz. Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 311 [399].

⁶⁶ Jonathan Katz, a.g.y., s. 147-151.

⁶⁷ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 60 [110].

⁶⁸ Usama ibn Munqidh, Gernot Rotter, s. 191, 192-93.

Dindar biri olan Zünnün'un (ölm. 859, Mısır) yıllar yılı belli bir et yemeğini çok canı çekmiştir. Nihayet bir gün bu yemek kendisine sunulur ama, o, nefsine yenik düşmemek için yemeği yemek istemez. Ancak, daha sonra fakir bir adam ona, canının çok çektiği bu yemekten bir kap getirir, zira Peygamber ona rüyasında böyle emretmiştir. Zünnün da, bu derece kutsanmış olan yemeğin tadını çıkarır.⁶⁹

Yabancı bir dervişe kendi tatlısından vermeyen Cüreyri'nin {veya Cerîri} (ölm. 923) durumu ise daha farklıdır. O, rüyasında, Muhammed, İbrahim ve Musa Peygamberlerin, yüz bin başka peygamberle birlikte önünde durduklarını görür. Ancak Muhammed, yüzünü ondan öte yana çevirir; çünkü o, arkadaşlarından birine tatlısından vermeyecek kadar cimrice davranmıştır. Tabii derviş, uyandıktan sonra ağlayarak arkadaşına tatlı götürmek üzere koşar.⁷⁰

Peygamber, Şah Veliyullah'ın babasına da rüyasında bir kez ekmek, bir kez süt sunmuştur.⁷¹ O kendine güvenenlere yiyecek ve para sağladığı için, kimileri de onun yanında, özellikle de onun Medine'deki mezarı başında uyumakta ve kendilerini misafir gibi hissedebilmektedir. Bu çok yaygın bir konudur; bu tür hikâyelerin en çarpıcısı, Câmî tarafından *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserde anlatılmaktadır: Arsız bir derviş, Peygamberin mezarı başına oturup seslenir: "Ya Resulullah, sana misafir geldim. Ya beni doyurursun ya da bu kandilleri birbirine vurup kırarım!" Bir süre sonra, gerçekten de birisi dervişe yiyecek bir şeyler getirir; çünkü Peygamber yemek getiren bu kişinin rüyasına girmiş ve terbiyeli davranmayan bir misafirin olduğunu, ama yine de ona yiyecek bir şeyler götürmesini, fakat sonra misafirin başka bir kapıya gitmesini söylemiştir; çünkü "burası istekte bulunma yeri değildir."⁷²

Fakat, değerlendirebildiğimiz kadarıyla, bu rüyaların çoğunluğu zahitlik ülkülerine uygundur. Örneğin Peygamber, rüya gören kişiyi fazla yemek yemenin kalbi kör edeceği yolunda uyarmaktadır ya da, rüyayı gören kişinin karnı açtır ve az önce bir parça et satın almıştır, Peygamberse ona, "insanın en fena düşmanının kendi nefsi olduğunu" hatırlatır; şaşkınlık içinde kalan dindar kişi, bunun üzerine eti köpeklerin önüne atar ve sonraki iki yıl boyunca perhizi terk etmez. Hatta, Hemedânî'nin, 170 gün boyunca ağzına yemek koymadığı ve ancak Peygamberin rüyada verdiği bir emir üzerine yeniden yemek yediği anlatılır. Ancak, yıllar yılı zahitlik yaptıktan sonra eline para geçip de dervişlerine bir şölen düzenlemek istediğinde, Peygamber

⁶⁹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 120 [180].

⁷⁰ Attar, *a.g.y.*, c. II, s. 132-33 [590-591].

⁷¹ Şah Veliyullah, *ed-dürü'z-Zemîn fî mübeşşirât en-nebiyü'l-emîn*, no. 12, 13.

⁷² Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 275 [419-420].

rüyasına girer ve bu kadar uzun süre nefesine hâkim olduktan sonra haram bir şey yememesi yolunda onu uyarır. Bu belki de, o'paranın temiz bir kaynaktan gelmediği, haram işlerden elde edildiği vs. yolunda bir işarettir.⁷³

Ibn Hafif'in (ölm. 982) tecrübe ettiğine göre perhiz yapmak, onuncu günün sonunda rüyada göksel varlıkları görmeyi sağlayabilir; bu rüyalar varlıkları seyrederken, Peygamber zahidi sıkı sıkı tutar.⁷⁴ Açlığın gerçekten de Allah'ı memnun ettiğini öğrenen bir başka adam ise, rüyasında Peygamberi görmüş, elini tutmuş ve ona yana yakıla, (Allah'ın rızasını kazanmak için) katlandığı bütün o açlığı anlatmıştır; iç çekerek şöyle der: "Peygamber 'aç kalmaktan vazgeç' demedi!"⁷⁵

Gördüğümüz gibi Seyyid Ali Hemedânî, kaynağını kesinlikle bilmediği yiyeceklerle beslenmemesi konusunda uyarılmıştır. En iyisi kendisinin kazanmasıdır. Peki ama, vicdan sahibi bir mümin için helal kazanç nedir? Erken devirlere ait sûfi tezkiyelerinde, bu soru sık sık karşımıza çıkar. Peygamber, Hemedânî'ye rüyasında, takke yapmanın doğru ve iyi olduğunu bildirmiştir (çünkü bu iş sırasında haram malzeme kullanılmaz ve herhangi bir yaratığa zarar gelmez). Zavallı sûfi, o günden sonra dikiş dikmekle uğraşmaya başlar; ancak çok beceriksiz olduğundan, yaptığı ilk takke o kadar çirkin olur ki, Hemedânî onu gömer. Ancak daha sonra, rüyasında kendisine pratik bir örnek gösterilir. Öyle ya, Peygamberin onu nasıl kılavuzluyundan mahrum bırakabilir?⁷⁶

7. PEYGAMBERİN İBADET VE İLAHİYAT HAKKINDA SÖYLEDİKLERİ

Bu tür pratik yaşam bilgilerinden daha sık söz edilen bir rüya türü, Peygamberin, dindar kişilere, ibadet ya da fıkıhla ilgili soruları hakkında aydınlattığı rüyalarıdır. Bu konulardaki sorulara verilen yanıtlar, İslam ümmetindeki farklı görüş açılarını yansıtmaktadır. Ancak, eğer bu tür rüyalarda Kuran'ın veya hadisleri açıkça desteklenmediği bir görüş dile getirilirse ya da Peygamber birisine icazet verirse, bu söylenenler yalnızca rüyayı gören kişiye verilen metin şeriata aykırı olmadığı takdirde geçerli sayılır. İbadetle ilgili konularda verilen talimatlar yalnızca rüyayı görenin ken-

⁷³ Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s. 38; s. 99 not 3; s. 102.

⁷⁴ Dailami, *Die Sira des Ibn al-Chafif*, c. 1, s. 11.

⁷⁵ Ebü Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, §39, 34.

⁷⁶ Devin DeWeese, "Sayyid Ali Hamadhani and Kubrawi Hagiographical Tradition," *The Legacy of Medieval Persian Sufism* (ed. L. Lewisohn), s. 102 vd.

disi için geçerlidir.

Örnek vermek gerekirse, İbn Arabî Peygambere, namazda ellerin nasıl tutulması gerektiğini sorar; daha sonra bulduğu bir hadiste, Peygamberin rüyada verdiği yanıtın tıpatıp aynısı yazılıdır.⁷⁷ Yine bu büyük din âliminin Peygambere sorduğu bir başka soru da, cenaze namazı sırasında ölünün caminin içinde mi, yoksa dışında mı bulundurulması gerektiğidir.⁷⁸ Şirazlı zahit İbn Hafif ise, Peygamberin namazı ayak parmaklarının uçlarında kıldığını duymuştur ve saflıkla, ama “bu çok zor bir şey” diye eklemektedir. Neyse ki Peygamber ona, bu biçimin yalnızca kendisi için geçerli olduğunu, ümmeti için geçerli olmadığını bildirir.⁷⁹

Bu tür –uydurma ya da gerçek– rüyalar sık sık, yenilikleri yürürlüğe koymak için kullanılmıştır; Humphrey Fisher’in deyiimiyle bu rüyalar, mutasavvıfların ya da belli bir öğretinin yandaşlarının kimi gayri Sünnî görüşlerini fethetmeye yarayan bir tür “Truva Atı” işlevi görmektedir. Ignaz Goldziher, tarihsel Arap edebiyatında yer alan böyle rüyaların ilginç bir derlemesini sunmuştur.⁸⁰ Tarihçi Makrîzî’nin yazdığına göre, 1389 yılında, Kahire’deki dervişler, ezanın sonuna Muhammed’e okunacak hayır duasını eklemek istediklerinde, bu, Peygamberin görüldüğü bir rüyada onaylanmıştır. 200 yıl sonra, gelenekçi fakihler, (sûfi tarikatlarında giderek gelenekleşmekte olan) Peygamberin ruhuna hayır duası okumak için toplanılmasına karşı çıktıklarında, Peygamber, süfilerin en kindar karıştının rüyasına girerek, kendisinin bu uygulamayı onayladığını belirtmiştir.

Ancak yine de, bu tür rüyaları temel alarak yaygınlaşan yeniliklere karşı çıkan sesler her zaman duyulmuştur: İkisi de ortaçağda din bilgini olan Nevevî (ölm. 1277) ve Abderî (ölm. 1336), Peygamberin görüldüğü rüyalar Müslümanlar arasında her geçen gün daha da yaygınlaşmaya başladığında seslerini yükseltenler arasındadır.

Goldziher’in işaret ettiği bir nokta da, fıkıhla ilgili genellikle son derece pratik sorunların, rüyalar sayesinde Peygamber tarafından çözüme bağlanmasıdır: Örneğin,

⁷⁷ Claude Addas, *Quest of the Red Sulphur*, s. 99; vudu için bkz. Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 268.

⁷⁸ Ignaz Goldziher, “The Appearance of the Prophet in Dreams,” *JRA*, 1921, s. 505.

⁷⁹ Dailami, *Sirat Ibn al-Chafif*, c. II, §6. Bir başka rüyada (a.g.y., c. IX, §2), Peygamber, doğru yolu bilip de yine de ondan ayrılan kişiyi en sert cezayla tehdit eder. Attar *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 128.

⁸⁰ Ayrıca bkz. Ignaz Goldziher, “The Appearance of the Prophet in Dreams,” *JRA*, 1921, s. 502-506.

bir adam yolda haydutların saldırısına uğrar da, efendisine ait koşumluk öküzlerden birini haydutlara teslim ederse ne olur? Zararı karşılaması mı gerekir, yoksa bu kaybı bir mücbir sebebe bağlayabilir mi? Bu konuda görüşleri birbirine zıt iki fakih vardır, ama Peygamberin görüldüğü bir rüya, rüyayı gören kişinin öğretmeni olan ve telafi edilmesinin gerektiğini savunan fakihi haklı çıkarmıştır.

Yaklaşık yüz yıl sonra Leah Kinberg'in dikkati çektiği bir konu, Peygamberin mezhep seçiminde karar vermekte yardımcı olmasıdır. Kinberg, erken İslam tarihinden çok sayıda örnek toplamıştır ve bu örneklerde Peygamber, kendisinin hangi mezhebe özel bir sempati duyduğunu açıklamaktadır.⁸¹ Bu örneklerde en yüksek desteği gören, tutucunun da tutucusu bir din bilgini olan İbn Hanbel'dir (ölm. 855). Aynı şey, erken devir tasavvuf edebiyatı için de geçerlidir: Burada İbn Hanbel sık sık, göksel bir parıltı içinde, Allah başından aşağı inciler ve yakutlar yağdırırken ve onu türlü şekillerde onurlandırırken görülür. Hatta bir cinin, yaşlı bir kadına rüyasında kendisini İbn Hanbel'in yakınına gömdürmesini salık verdiği anlatılır (çünkü dindar bir insanın rahmet gücü, onun yakınına gömülen herkes içinde etkili olmaktadır).⁸² Bir menkıbede İbn Hanbel, yıkanmak için Dicle'ye çıplak girmek istemez; çünkü Allah'tan utanmaktadır; bunun üzerine Peygamber rüyasına girerek onu över: "Ey Ahmed, sen ki benim sünnetimi izledin ve nehre çıplak girmekten utandın, ben de seni İslamın payandalarından biri yaptım!"⁸³

Leah Kinberg'in derlediği, Arap-İslam dünyasına ait ve yaklaşık olarak 1000 yılına dek uzanan malzeme içinde, konumu en kötü olan kişi, Ebû Hanîfe'dir; o, "kendi görüşünü" vurgulaması ve fıkhi sorunlara spekülâtif yaklaşımlarda bulunması nedeniyle, dindar kişilerin rüyalarında tekrar tekrar saldırıya uğrar. Derlenen malzeme içinde onunla ilgili yalnızca *tek* olumlu rüya bulunmaktadır; bu da onun Peygamberin kemiklerini topladığı düştür (bkz. s. 59).⁸⁴ Buna karşılık, İran-Orta Asya ve Hint kaynaklarında Ebû Hanîfe, yüceltilen bir kişilik olarak karşımıza çıkar; çünkü buralarda Hanefi mezhebi egemendir. Hucvîrî'nin (ölm. 1071 civarı Lahor) anlattığına göre, Peygamber, İranlı sûfi Yahya ibn Muâz'a (ölm. 871), Ebû Hanîfe'nin bilgisine ulaşacağı sözünü vermiştir. Hucvîrî'nin anlattığına göre, Suriye'de ilk müezzin

⁸¹ Leah Kinberg, "The Legitimation of the *madhab* Through Dreams," *Arabica*, 1985, s. 47-79.

⁸² Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-Evliya*, c. IX, s. 185, 187-193; İbn Şâhin, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 352.

⁸³ İbn Şâhin, *a.g.y.*, s. 362.

⁸⁴ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 208 [267]; 203.

Bilal'in mezarı başında uyurken, rüyasında kendisini Mekke'de görmüştür. Orada Peygamberi, zayıf bir ihtiyarı taşıırken görür ve Peygamber ona, bu kişinin Ebû Hanîfe olduğunu söyler. Peygamber tarafından taşındığına göre bu kişi yanılıyor olamaz.⁸⁵ Bu anlatılanlar kulağa, Ebû Hanîfe'nin Peygamberin kemiklerini taşıdığı o eski rüyanın tersi gibi gelmektedir.

Fıkıh âlimi İmam Şafî (ölm. 820), çok kereler, Ali ibn Ebî Talib'le bağlantılı olarak rüyada görülür (bkz. s. 304) ve Hucvîrî, Peygamberin emri üzerine ondan da bir veli olarak söz etmektedir.⁸⁶

Fakih Mâlik ibn Enes (ölm. 795) hakkında da bir dizi olumlu rüya bulunmaktadır, ancak onun mezhebi öncelikle İslamın Batı bölgelerinde yaygın olduğu için, Doğu kaynaklı daha sonraki rüya hikâyelerinde adı hemen hemen hiç duyulmaz.

Mezheplerin ve ileriki zamanlarda da giderek dallanıp budaklanan tarikatların üstünlük derecelendirmeleri, dindar kişilerin sürekli kafasını kurcalamıştır. Hal böyle olunca Peygamber, Şah Velîyullah Dihlevî'ye (ölm. 1762) rüyasında bir müjde verir: "Mezhepler ve tarikatların hepsi birdir, hiçbirî öbüründen üstün değildir."⁸⁷

Peygamber, rüyalarda herhangi bir âlimin ya da fakihin meziyetlerinden bahsettiği gibi, bu, ümmetin önemli üyeleri açısından da genel olarak geçerlidir; burada söz konusu bir şeyh ya da bir yazar olabilmektedir. Eğer Peygamber, rüya gören kişiye, sahabesinden birine gidip, ona ilahi sırları dile getirme yetisinin verildiğini bildirmesini emrederse, bu emir tabii ki yerine getirilecektir.⁸⁸

Bazı rüyalarda Peygamber bir arifle övünür. Okuma yazma bilmeyen, ancak olağanüstü bilgi bir kişi olan Ebu'l-Hasan Şazîlî (ölm. 1258), onun Gazâlî'yle ne kadar gurur duyduğunu görmüştür.⁸⁹ Öte yandan, birçok rüyada da Peygamber, "İslamın Muhyisi" olan aynı Gazâlî karşısında, Seyyid Ali Hemedânî'nin üstünlüğünü göstermektedir. Burada belirleyici olan, rüyayı gören kişinin kendi eğilimleridir.⁹⁰

Din adamları arasındaki öncelik tartışması ve Peygamberin yargısıyla ilgili

⁸⁵ Hujwiri, *Kashf al-mahjûb*, s. 92-95 [188-192], Ebû Hanîfa konusunda; Ibn Şâhin, *Kitâbü'l-Işâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 353.

⁸⁶ Hujwiri, *Kashf al-mahjûb*, s. 116 [216].

⁸⁷ Şah Velîyullah, *ed-dürü'z-Zemîn fi mübeşşirât en-nebiyü'l-emîn*, no. 10.

⁸⁸ Fritz Meier, *Die fawâ'id al-ğamâl wa fawâ'id al-ğalâl des Nagmaddin al-Kubrâ*, s. 44.

⁸⁹ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 373 [518].

⁹⁰ Devin DeWeese, "Sayyid Ali Hamadhani and Kubrawi Hagiographical Tradition," *The Legacy of Medieval Persian Sufism* (ed. L. Lewisohn), s. 142.

rüyalar üzerine herhalde en ünlü söylence, Câmî'nin, *Nefahâtü'l-Üns* adlı kitabında anlattığıdır:

Mecdüddin-i Bağdâdî (ölm. 1209), rüyasında, Peygamberin İbn-i Sina'yı Cehennem ateşine itmekte olduğunu görür; bunun açıklaması olarak Peygamber, "O, Tanrı'ya benim aracılığım olmadan ulaşmak istedi" der. Bir başka sûfi, bu konuda rüyalara danışmayı sürdürür ve böylece, hangi düşünürlerin Peygamber nezdinde kabul gördüğünü öğrenir. Bu sûfi rüyasında, Musul'un camiindeki kalabalığın arasında ışıldayan bir suret görür (bu, Peygamberdir); selamlaştıktan sonra, ona İbn-i Sina'yı sorar ve su yanıtı alır: "Allahü Teâlâ'nın, ilimle sapık kıldığı bir kimsedir." Şeyhü'l-İşrak Şihabüddin Maktûl (ölm. 1191), "O da ona tâbi olanlardandır" (yani zındıktır); müfessir Fahrüddin Râzî (ölm. 1209), "azarlanacak birisidir"; buna karşılık, Gazâlî ise, "hedefine ulaşmış bir kişi" olarak nitelendirilmektedir. Gazâlî'nin öğretmeni olan, "İmamü'l-Harameyn'in İmanı" Cüveynî'den (ölm. 1085), Peygamber, "benim dinime yardım edenlerden" diye bahseder ve tahmin edilebileceği gibi, Eş'arî de (ölm. 935) övgü görür.⁹¹ Yani Peygamber, Eş'arîliğin önde gelen temsilcilerini en yüksek seviyeye yerleştirmekte, inançla ilgili gerçeklere felsefi bir yaklaşımı olanları ise lanetlemektedir.

Bu rüya tipine dahil olan bir başka durum ise, Peygamberin, dostlarından birini sevmeyen bir insanı yermesidir. Anadolu menakıbnâme yazarı Eflaki (ölm. 1360), *Menakıbü'l-Arifin* adlı kitabında bu tür pek çok menkıbe anlatır; bu kitaptaki hikâyelerin hepsinde Mevlânâ Celaled-din-i Rûmî övülmektedir (bu arada, onun sözde atası olan ilk halife Ebû Bekir'e de gönderme yapılmış olur):

Sadreddin Konavi, rüyasında meclisine Resulullah'ın geldiğini gördü [...] Birdenbire Mevlânâ da orada belirdi; Mustafa ona olağanüstü sevgi dolu davranıyordu, Ebû Bekir Sıddık'a dönerek, "Ebû Bekir" dedi, "Senin bahtiyar bir evladın var ki, o evlat sayesinde benim yüksek gayretlerimin yüzleri parlamakta; bu bizim gururumuzdur ve o benim de manevi oğlumdur." Sağ eliyle ona oturacak bir yer gösterdi; onurlandırılan Mevlânâ da, hakikat ve marifet hakkında konuştu; Resulullah bunu övdü ve orada bulunanların hepsi hayran kaldı.⁹²

Mevlânâ'yı sevmeyen insanlar, Peygamberden yergi görür; Peygamber onlardan yüz çevirir ve tabii ki böyle bir rüyanın sonucunda yergi gören kişi tavrını değiştirir. Benzer bir şey, İbn Arabî'nin de başından geçmiştir. O, Tartûsî adında bir adamı sevmemektedir; çünkü Tartûsî, Magripli büyük veli Ebû Medyen'i (ölm. 1164) red-detmektedir.

Peygamber, rüyasında onu kınadı; ona, Tartûsî'nin Allah'ı ve kendisini, Peygamberi sevmekte değil

⁹¹ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 427 vd [598-599].

⁹² Eflaki, *Menakıbü'l-Arifin*, s. 326.

midir diye sordu. İbn Arabî olumlu yanıt verince, sordu: “Öyleyse neden, Ebû Medyen’den nefret ettiği için ondan nefret ediyorsun da, Allah’ı ve O’nun Resulünü seviyor diye onu sevmeyi yeğlemiyorsun?” Peygamberin bu sorusu üzerine, İbn Arabî konuyu düşünüp taşınır; sonra Tartûsî’ye değerli giysiler armağan eder; buna karşılık Tartûsî de, Ebû Medyen’e sevgiyle yaklaşmaya başlar.⁹³

8. PEYGAMBERİN BİR KİTABI TENKİT ETTİĞİ RÜYALAR

Peygamberin, belirli kitaplar ya da Kuran tefsirleri hakkında ne düşündüğünü bilmeye özel bir önem verilmiştir.

Örneğin o, dilbilgisi uzmanı Kis’âî’ye (ölm. 806), rüyasında, bazı özel Kuran yorumlama tarzlarını öğretmiştir. Kis’âî’nin karşıtlarından biri, ölümünden sonra onu rüyasında görür ve Kis’âî ona, Allah’ın, işte bu iddialı tefsirler sayesinde onu affettiğini öğrenir.⁹⁴

Eğer Peygamber bir yazarı yazdığı kitap nedeniyle rüyada överse, bu yazar, hakkındaki olumlu yargıyı gururla kitabına ekler. İbn Ebî Cemre, hadis eleştirileriyle ilgili kitabının sonuna, seçimi nedeniyle Peygamberin kendisini kutladığı tam 69 adet rüya kaydetmiştir.⁹⁵

Bununla da kalmaz: Bazen Peygamberin, bir kimseyi, kitabını yayımlaması için yüreklendirdiği de olur. Örneğin Zevâvî’ye, bildiği gibi hepsi Peygamberle bağlantılı olan rüyalarını, yazıya dökmesini emretmiştir. Yine aynı Zevâvî, İbn Ataullah’ın. *Hikem* adını taşıyan ve kısa düşüncelerle münacâtlar içeren o harika derlemesi üzerine bir yorum kaleme almak istediğinde, Peygamber bu tasarıdan dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirir ve ona her gün *editorial help* sağlayacağına söz verir. Jonathan Katz’ın ironik bir şekilde eklediği gibi: “Kim Muhammed’den daha iyi bir hayalet yazar bulabilirdi ki!”⁹⁶

⁹³ Claude Addas, *Quest of the Red Sulphur*, s. 114 [129].

⁹⁴ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 74.

⁹⁵ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 30. Nathaniel Bland, “On the Mohammadan Science of *ta’bir* or the Interpretation of Dreams,” *JRAS* 16, s. 152.

⁹⁶ Jonathan Katz, *Dreams, Sufism and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad az-Zawawi*, s. 135.

Dinsel yazıların Peygamber tarafından kutsanması az rastlanan bir olay değildir. O, Mısırlı mutasavvıf İbnü'l-Fâriz'in yazdığı büyük şiire özlü bir isim koymuştur: *Nazmü's-sûluk*, yani "Yolun Nizamı/Nazmı." Seyyid Ali Hemedânî ise, Peygamberi rüyasında, dualarla ilgili kitabının bir yazma nüshasını elinde tutar ve ona onay verirken görmüştür.⁹⁷

Peygamberin, yazılması tamamlanmış kitapları tavsiye ettiği ya da yazara veya okurlarına, o eseri ne kadar takdir ettiğini bildirdiği de görülür. Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin halifesi olan Hüsameddin Çelebi, rüyasında ilk müezzin Bilâl'in, Kuran'ı başının üstünde taşıdığını, Peygamberin ise, kolunda Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini tuttuğunu ve onu övgüyle okuduğunu görmüştür (rüya dil engeli diye bir şey yoktur: Bilindiği gibi *Mesnevî*, Arapça değil, Farsça yazılmıştır).⁹⁸

Karşılaşılan bir başka durum ise, kitabını yazmayı hâlâ bitirememiş olan birinin bir arkadaşının rüyasına Peygamberin girmesi ve bu arkadaşı vasıtasıyla ona selam söyleyerek, artık kitabını bitirmesi konusunda uyarmasıdır. Ayrıca şeyhinin eserlerinin nüshalarını çıkarmaya isteksiz olan birinin, bir rüya sayesinde yeniden işe koyulması da mümkün olabilmektedir.⁹⁹

Çoğunluk için bunlardan daha önemli olan bir konu ise, Peygamberin dikte ettirmesiyle münacâtların, hatta bütün olarak kitapların kaleme alınmasıdır. Örneğin, 1842 yılında, Doğu Afrikalı dindar bir kişiye, rüyasında Peygamber tarafından, dizele halinde bir ilmihal yazdırılmış, yazarın kendisi de kitap hakkında bir yorum kaleme almıştır.¹⁰⁰ Şeyh Ticânî (ölm. 1815), en önemli münacâtı olan "salat-ı fetih"i nurdan bir levhanın üzerine yazılı olarak görmüş, Peygamber de ona, sonradan Ticânîyye tarikatının vazgeçilmez ibadeti halini alacak bu duanın yararını açıklamıştır.¹⁰¹ "Mekke Mektupları" olarak adlandırılan yazılar da bu alana dahildir (bkz. s. 336).

Tamamen Peygamberin verdiği ilham sonucunda ortaya çıkmış eserlerin en ünlü

⁹⁷ Devin DeWeese, "Sayyid Ali Hamadhani and Kubrawi Hagiographical Tradition," *The Legacy of Medieval Persian Sufism* (ed. L. Lewisohn), s. 144.

⁹⁸ Eflaki, *Menâkıbü'l-Arifin*, bölüm 6, §19.

⁹⁹ Dailami, *Die Sira des Ibn al-Chafif*, c. IX §8, c. IX §6.

¹⁰⁰ C. H. Becker, "Islam in Ostafrika," *Der Islam* 2 (1911) s. 27.

¹⁰¹ Abun Nasr, *The Tijaniyya*, s. 241. mektup silsileleri konusunda bkz. Snouck Hurgronje, "De laateste vermaning van Mohammad"; ve Jonathan Katz, "Shaykh Ahmad's Dream: A 19th Century Eschatological Vision," *Studia Islamica* 79.

örneği, Ibn Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'idir; bu kitabın girişinde şunlar yazılıdır:¹⁰²

"(Hicri) 627 yılının Muharrem ayının son günlerinde (Kasım-Aralık 1229), Şam şehrinde, iyilikler müjdeleyen bir rüyada, Resulullah'ı gördüm. Elinde bir kitap vardı ve bana, 'Bu, *Fusûsü'l-Hikem* kitabıdır. Bunu al ve insanlara ilet ki, bu hikmetlerden yararlansınlar!' dedi. 'Bizlere emredildiği gibi, Allah'ı ve Resulünü dinler ve onlara itaat ederim' dedim ve dilekleri yerine getirdim; saf içgüdümü bu konuya yönlendirdim; hiçbir şey ekleyip çıkarmaksızın, Resulullah'ın bana verdiği şekliyle bu kitabı gerçekleştirmek tek niyetimdi."

Böyle bir iddiayı herkesin kabul etmesi mümkün olmamıştır. Peygamberin mantıksız görünen bir şey söylediği rüyalar, zaten hep şüphe uyandırmıştır; Ibn Arabî'nin kitapları, özellikle de *Fusûsü'l-Hikem* konusundaki tartışmalar ise günümüze dek süregelmiştir. Bir Türk bilgini olan Buhari'nin (ölm. 1437) bu konuda söyledikleri – abartılı bir dille de olsa– pek çok Sünni Müslümanın görüşünü yansıtmaktadır: Ona göre, bu kitap, "İbn Arabî'nin esrarkeş bir yalancı olduğunun ve avam takımından gelen hergelelere benzediğinin göstergesidir. Peygamberin vefatından 600 yıl sonra gelip de 23 yılda düzlüğe çıkardığı ümmetinin yıkımına sebep olacak bir açıklamada bulunduğuna kim inanır? Buna *keşf* (keşif) denmez, olsa olsa *keşf* (ışığı kesme) dendir!"¹⁰³

Hindistan'da bir sûfi ise rüyasında, Allah'ın kendisinin Ibn Arabî suretine girerek *Fusûsü'l-Hikem*'i ve *Futuhâtü'l-Mekkiye* adındaki kapsamlı yazıları yazdığı mesajını almıştır.¹⁰⁴

9. PEYGAMBERİN SOYUNDAN GELENLERİN RÜYADA GÖRÜLMESİ

Birçok Müslüman için, Peygamberin ölümünden sonra da soyundan gelenlere önem vermesi, doğal bir şeydir. Bu kişilere *seyyid* denir, Kuzey Afrika'da ise *şerif* kelimesi kullanılır. Onun, bir insanın rüyasına girerek, bir seyyidi layık olduğu şekilde ağır-lamasını öğütlemesi, alışılmadık bir şey değildir.¹⁰⁵ Hatta o, böyle birine rüyasında mezardan elini uzatabilmektedir! Ancak, Ali'nin soyundan olsun, Abbasi –yani am-

¹⁰² Ibn Arabî, *Fususü'l-Hikem*, A. A. Affifi edisyonu, s. 47 vd.

¹⁰³ Gudrun Schubert, "Ahmad ibn Abdallah al-Qirimi, ein Verteidiger der Lehre Ibn Arabis zur Zeit Mehmeds II," *Asiatische Studien* 2, s. 444.

¹⁰⁴ Jamal Malik, *Islamische Gelehrtenkultur in Nordindien...*, s. 146-47.

¹⁰⁵ Shamim Mahmud Zaidi, *Ahval ü âzâr-i Şeyh Bahâeddin Zekerîya Multânî ve'l-Hulâsatü'l-arîfîn*, s. 73.

cası Abbâs'ın soyundan— olsun, akrabalarından biri adaletle bağdaşmayan bir iş yarsa, Peygamber kızmaktadır.¹⁰⁶

Rüyada Ali'yi görmek inançlı kişiler için büyük bir armağandır. Şiî geleneğine göre Şeytan, Peygamberin suretine giremediği gibi, Şiî imamların görüntüsüne de bürünemez; bu nedenle, imamlar rüyada her ne açıklamada bulunursa gerçektir.

Sünni dünyada, ortaçağın ortalarına dek, Peygambere birçok rüyada ilk iki ardılı olan Ebû Bekir ve Ömer eşlik eder; ancak, kuzeni ve damadı olan Ali ibn Ebî Talib, burada da sık sık görülür. Şiîlerin ilk imam olarak kabul ettikleri Ali'nin rüyasında her gece Peygamberi gördüğü söylenir; hatta bir keresinde, Peygamber ona, Ebû Bekir'in ve Ömer'in, "yaptıkları fenalıklar" dolayısıyla hâlâ acı çekmekte olduklarını bildirir, zira onlar halifeligi hak halife olan Ali'ye bırakmamış, kendi üzerlerine almışlardır.¹⁰⁷

Muhammed'in en küçük kızı ve Ali'nin karısı olan Fâtıma'yı yalnızca Şiîler rüyalarında görmezler, başkaları da görür. Oğulları Hasan ve Hüseyin'in şehit düşmesi nedeniyle Şiî inancında bir *mater dolorosa*ya dönüşmüş olan ve tüm kadınlar içinde en soylusu olarak yüceltilen Fâtıma, bazen rüyalar, teselli edici olarak ortaya çıkar. Örneğin, Hint-Müslüman şair Debîr'in (ölm. 1874) yazdığı büyük mersiyelerden biri, buna örnektir; burada, Hüseyin'in kızı, Kerbelâ Savaşı sırasında oğlunu yitirmiş olmanın acısı içindedir ve Fâtıma rüyasına girerek ona teselli vermektedir.¹⁰⁸

Ancak, tekrar tekrar görülen bir kişi de Ali'dir; Ali bir kahramandır ve "Ali'den başka *fetâ* (civanmert), Zülfikar'dan (onun çatal uçlu kılıcından) başka kılıç tanımam" diye bir deyim vardır. Böylelikle Ali, rüyalarda, kahramanları gayrete getirebilmekte, koruyabilmekte, ama onlara irfan da verebilmektedir; zira Peygamberin şöyle dediği aktarılır. "Ben ilm şehriyim, Ali de onun kapısı."

Bundan ötürü Ali, Irène Mélikoff'un ortaya koyduğu gibi, ortaçağdaki menkıbelerde, özellikle de Türkçe ve Farsça menkıbelerde sık sık kahramanların rüyasına girmektedir; bu rüyaların kimilerinde, Ali'ye Selmân-ı Fârisî eşlik eder; onun bu sadık yoldaşı, Peygamberin İranlı berberidir ve fütüvvet silsilesine dahil kişilerin

¹⁰⁶ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, c. I, s. 173.

¹⁰⁷ M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's *i'bârât ar-ru'yâ*," *Israel Oriental Studies* 4, s. 73.

¹⁰⁸ *Şamşir-i Muharram*, Debîr, no. 61. Fâtıma'nın oynadığı rol için bkz. Mahmoud Ayoub, *Redemptive Suffering in Islam*.

rüyalarında özel bir yeri vardır.¹⁰⁹

Ali, müminleri yönlendirir; onun bu yöneticilik işlevini oniki imam sürdürür. Ali'nin soyundan gelen son kişi olan Gizli İmam da bu işleve sahip olacaktır; bu imam, göğün yedi katının ötesindeki bir yer olan Hurkalyâ'da oturmaktadır ve bu yer, yalnızca rüyalarda görülebilmektedir.¹¹⁰

680'DEKİ KERBELA TRAJEDİSİ

İlk imamların etrafında gelişen trajik olaylar, rüya tecrübelerinde hep yeniden ortaya çıkmaktadır. Ali ve yakınları, sonlarının yaklaştığını rüyalar yoluyla haber almışlardır; bu özellik Ali'nin soyundan gelenlerle ilgili pek çok menkıbede de yer almaktadır.¹¹¹

Anlatıldığına göre, Mu'âviye karşısında zafer kazandığı 656 yılındaki Sıffin Savaşı'ndan sonra Ali ağlamış ve keder içinde uykuya dalmıştır. Sonra rüyasında beyaz sancaklar ve parlak kılıçlar taşıyan adamlar görür. Ancak, altında uyuduğu hurma ağacı eğilmekte ve içinden kan akmaktadır. Erken devir Şii kaynaklara göre, en küçük oğlu Hüseyin'in kaderi ona bu şekilde malum olmuştur: Hüseyin, çeyrek yüzyıl sonra, 680 tarihinde, Kerbelâ'da Emevi hükümdarı tarafından yenilgiye uğratılacaktır. Ali'nin kendisi, 661 yılında öldürülmüştür; uzun yıllar sonra ölen büyük oğlu Hasan'ın zehirlendiği tahmin edilmektedir.¹¹²

Anlatıldığına göre Hüseyin, Medine'de dedesinin, yani Peygamberin mezarını ziyaret ettiği sırada bir rüya görür. Bu rüyada Peygamber, sürüyle melek tarafından çevrelenmiş biçimde gelip kendisini bağrına basar ve şöyle der: "Senin yakın bir gelecekte kendi kanında yüzeceğini, bir 'dert ve bela' diyarında vurulacağını görmekteyim" (halk etimolojisinde, Kerbelâ sözcüğünün kökeni, 'dert ve bela' anlamına gelen bu 'kerb ve bela' sözüne dayandırılmaktadır).¹¹³ Bir başka rivayete göre ise, kader tayin edici bu savaştan önce Peygamber, Hüseyin'in rüyasına girip, ona acele etmesini, Cennette iftarı açmak için ailecek onu beklediklerini söylemiştir.

¹⁰⁹ Fütüvvet konusunda bkz. Sülemi, *kitabü'l-fütüvvet*; Annemarie Schimmel, *Mystische Dimensionen*, s. 348-50; ve ayrıca Franz Taeschner'in çok sayıda makalesi.

¹¹⁰ Henry Corbin, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 405.

¹¹¹ John Renard, *Islam and the Heroic Image*, s. 112.

¹¹² Bkz. Annemarie Schimmel, *Die Zeichen Gottes*, s. 68.

¹¹³ Mahmoud Ayoub, *Redemptive Suffering in Islam*, s. 121 vd.

(Hüseyin'in ölüm günü, Muharrem ayının 10. günüdür; bu gün, erken İslam devrinde oruç tutulan bir gündü.) Hüseyin, uykusundan uyanmamak için çaba sarf eder; ancak dedesi ona, büyük bir Cennetsel ödüle kavuşabilmek için şehit olması gerektiğini hatırlatır.

Bu rüya menkıbelerindeki önemli sonuçlardan biri, Hind'in gördüğü bir rüyadır. Hind, Kerbela Savaşı'ndan sorumlu olan Halife Yezid'in karısı ve Hüseyin'in de eski karısıdır. Hind'in rüyasında, Hüseyin'in başı nur saçmaktadır; melekler görünmekte ve Peygamber, sevgili en küçük torununun kesik başı için gözyaşı dökmektedir.¹¹⁴

Bu tür rüyalarla ilgili bir başka olay ise, yüzyıllar sonra Kahire'de cereyan eder: Hüseyin'in başının gerçekten de erken devirlerde Mısır'a getirilip orada muhafaza edilmiş olduğundan şüphe duyulmaktadır. Bu konudaki şüpheler, daha XVI. yüzyılda, bir rüya vasıtasıyla ortadan kaldırılmıştır.¹¹⁵ Ayrıca W. Lane'in *Manners and Customs* adlı kitabında (s. 376) anlatıldığına göre, 1840 yılında Kahireli bir yüksekokul öğrencisi, rüyasında İmam Hüseyin'i görmüş, Hüseyin, buranın onun gerçekten gömülü olduğu yer olduğunu bizzat onaylamış ve böylece sorun-çözüme kavuşmuştur. Hüseyin'in şehit düşmesinin gerek akrabalarına, gerekse başka insanlara rüyalar yoluyla malum olmuş olduğu, Farsça, Urduca ve Sindhi folklorik taziyelere de konu olmuştur. Şiilerin "ısrırap oyunları" ve Kerbela faciasının uzun, destansı anlatımları, bu tür rüyaları yeniden canlandırmaktadır. Zira, bir insan rüyasında Peygamberi kan dolu bir çanakla görüyorsa, bunun anlamı, onun yasını tuttuğu torununun kanından başka ne anlama gelebilir ki?¹¹⁶

Bu yüzdendir ki, *Hussaini Encyclopedia in 500 Volumes* (Londra 1997) adlı dizinin yayımcısı da, 291. ve 292. ciltlerin, Hüseyin'le ilgili rüyaların önemini konu alacağını bildirmektedir; bu ciltlerde "bilginlerin ve dindar bireylerin Hüseyin'i rüyada gördüğü pek çok vaka, Hüseyin'in sağken gördüğü rüyalar ve rüyasında gördüğü kişiler ele alınacaktır." Bu iki cilt, bu tür rüyaların bir yorumuyla son bulacaktır.

¹¹⁴ A.g.y., s. 130.

¹¹⁵ Jonathan Katz, "An Egyptian Sufi Interprets His Dreams: Ibn 'Abd al-Wahhab al-Sha'rani, 1493-1565," *Religion*, no. 27, 1 (1997), s. 20.

¹¹⁶ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitāb al-manām*, no. 132, 133. *Taziye* konusunda bkz. Peter Chelkowski (ed.), *Taziya. Mersiye, Hindistan'da, İngiliz koloni yönetimine karşı gizli bir protesto işlevi görüyordu; Müşümanlar, bu yönetimin kendilerine, Yezid'in, Peygamberin torunu Hüseyin'e davrandığı kadar kötü davrandığını hissetmekteydiler.*

HASAN, HÜSEYİN VE ZEYD'İN RÜYADA GÖRÜLMESİ

Peygamberin ailesindeki trajediler, Kerbela ile noktalanmış değildir. Hüseyin'in torunu olan beşinci imam Zeyd 740 yılında öldürüldüğünde, Peygamberin, Zeyd'in cesedinin üzerine kapanıp "Yavruma bunu mu reva gördüler!" diye haykırdığı rüyada görülmüştür.¹¹⁷

Hasan ve Hüseyin, daha sonraki zamanlarda, özellikle de tasavvufi çevrelerde pek çok kez rüyalara konu olmuşlardır. Bazen Hasan tek başına da görülür; bu, muhtemelen, Sünniliğe sıkı sıkıya bağlı sûfiler için tipik bir durumdur. Delhili mutasavvıf Nâsir Muhammed Andelîb'e (ölm. 1758), rüyasında Hasan, "Sevgili dedem, seni bâtinî ilimle tamamen doldurayım diye beni bilhassa sana yolladı!" diye seslenir ve ona Peygamberin kalemini verir.¹¹⁸

Bu rüyanın tarihi, 1732 civarları olsa gerek. Bundan kısa bir süre önce, Andelîb'in bir vatandaşı olan Delhili ünlü müceddit Şah Veliyullah, rüyasında, Hasan ve Hüseyin'in, kendisine Peygamberin kalemini ve hırkasını getirdiklerini görmüştür; amaçları, onun dinsel konularda yetkili bir şekilde yazı yazabilmesidir.¹¹⁹ Bu şekilde onurlandırılan mutasavvıfların her ikisi de, kendilerinden sonra gelen aile üyeleriyle birlikte, Hint "tarikat-ı Muhammediyye"sinde, yani "Muhammed Yolu", "Tarikat-ı Muhammediyye" önemli bir rol oynamışlardır: Bu tarikat, Andelîb tarafından kurulmuş, Şah Veliyullah'ın torunları tarafından da Hindistan'daki savaşı bir "radikal İslamcı" hareket halinde örgütlenmiştir. İmam Hasan, XIII. yüzyılda Kuzey Afrika'daki Şaziliyye tarikatının kucusuna da ziyaret etmiştir.¹²⁰ Ancak, Peygamberin kuştüyü kalemiyle ilgili rüyetin, onun okuma yazma bilmez, "ümî" olduğu yolundaki genel olarak kabul gören varsayımla nasıl bağdaştırılabileceği sorusu, herhalde çözümü zor bir sorudur.

İki peygamber torununun birlikte ya da tek tek, ortaya çıktığı ve öğretmenlik yaptığı başka rüyalar da vardır. Örneğin Moğol tarihçi Bedâûnî, birisinin onlardan bazı Kuran ayetleri öğrendiğini yazmaktadır.¹²¹ Bu peygamber torunlarının görüldüğü rüyalara, Hindistan'da daha çok yakın zamanlarda da rastlanmaktadır: Peygamber hakkında *Rahmeten lil âlemin* adında bir kitabı olan Kadı Süleyman Mansûrpûrî, hac yolculuğu sırasında, Peygamberin kendisini özlediğini ve Diyobend Okulu'nun {Dârü'l-ulûm-i

¹¹⁷ Leah Kinberg, a.g.y., no. 300.

¹¹⁸ Annemarie Schimmel, *Pain and Grace*, s. 43.

¹¹⁹ J. M. S. Baljon, *Religion and Thought of Shâh Walî Allah Dihlâwî*, s. 17.

¹²⁰ Krş. Annemarie Schimmel, *Mystische Dimensionen*, s. 528.

¹²¹ Bedâûnî, *Müntahabü't-Tevârih* (İngilizce çevirisi), c. III, s. 48.

Diyobend} kurucusu olan Nanavtavî ile Peygamberin köşkünde karşılaştığını öğrenerek onurlandırılır; ancak bununla da kalmaz, bir göle girmiş olan Hasan ile Hüseyin'i görür; üzerine su sıçrattıkları için onlara çıkışır, ama onlar bu yolla onu kutsadıklarını, bu kutsamanın yeni yararlı eserler vermesine yardımcı olacağını anlatırlar.¹²²

10. ÖĞRETMEN VE MÜRŞİT OLARAK ALİ

Büyük fıkıh âlimleri arasında, Şiaya en yakın olanı, Kureyş kabilesinden gelen Şafî'i'dir. Ali onun rüyasına girmiş, gelecekte büyük saygınlığa sahip olacağını vaat etmiş, hatta ona yüzüğünü vermiştir. Önce Ali'nin bütün kitaplarını elinden aldığı bir rüya, onu tabii ki üzmüştür; ama rüya tabircisi, İmam'ın bu sayede onun ününe katkıda bulunacağı, Allah'ın da onun şanını artırıp, bilgisini her yana yayacağı açıklamasını yapmıştır.¹²³ Harun Reşid zamanında yazılan *Hilyetü'l-Evliya*'da anlatıldığına göre (IX, sayfa 126), Şafîi, Şii eğilimleri nedeniyle bir keresinde zindana atılır ve orada, rüyasında, Ali'yle birlikte çarşıya gerilmiş olduğunu görür; çağrılan yorumcu tarafından bu rüya, yine şanın ve şöhretin artıp büyümesi şeklinde yorumlanır.¹²⁴ Ayrıca bir başka vesileyle ona rüyasında Ali'ye olan sevgisi dolayısıyla Peygamberin onu sevdiği yolunda güvence verilir; o, öldükten sonra da Ali'nin yakınında, Peygamberin yanında bulunacaktır.¹²⁵

Sûfi tarikatlarındaki silsile çoğunlukla, nebevi bilginin taşıyıcısı olan Ali'ye kadar uzanır. Dindar bir kişi olan Bişr-i Hafî (ölm. 841), Ali'yi rüyasında görür ve "Yâ Emirü'l-Müminün! Bana nasihat et!" diye rica eder. Ali şöyle der: "Rahman'dan sevap almaya talib olarak zenginlerin fakirlere şefkat göstermeleri ne hoştur! Bundan daha hoş olan, Hallâk-ı Cihan'ın keremine itimat ederek fakirlerin zenginelere karşı gururlu davranmalarıdır!" Bişr, "Lütfen devam et!" der ve Ali konuşur:

Ben ölü idim, dirildim;
yakında sen de ölmüş olacaksın.
fenâ diyarında, mesken tutacak ev yoktur;

¹²² Kadî Süleyman Mansurpurî, *Sefernâme-i Hicaz*, s. 272.

¹²³ İbşîhi, *el-Müstatraf* (çeviri), s. 195.

¹²⁴ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-Evliya*, c. IX, s. 125.

¹²⁵ A.g.y., s. 126.

ya bekâ diyarında ev neredeymiş?¹²⁶

Ali, daha sonraki yüzyıllarda da sûfi mürşitlerin timsalı olarak karşımıza çıkar. XIV. yüzyılda yaşamış bir sâlik olan Bedahşi, rüyasında orta boy ekmeklerden yapılmış bir tepe görür; Ali, ekmekleri orada hazır bulunanlara dağıtmaktadır. Bedahşi “Bana da ver!” deyip durduğu halde, ancak mürşidinin araya girmesiyle kendisine bir ekmek verilir. Seyyid Ali Hemedânî, onu ancak bu rüyadan sonra öğrencileri arasına almıştır; çünkü Bedahşi, Ali tarafından dağıtılan ortak ekmekten pay almış, yani buna layık olduğu kanıtlanmıştır.¹²⁷

Ali’nin, bir sûfinin rüyasına girip, ona hayırlı bir evlat sahibi olacağını müjdelemesi¹²⁸ ya da –Richard Burton’un Mekke’ye hac ziyareti sırasında yaşadığı gibi– bir kimseye dini yükümlülüklerini hatırlatması da mümkündür; bu İngiliz yolcunun anlattığına göre, Mekke yolunda bir Pencabi Sûfinin rüyasına giren –yeşil giysiler içinde beyaz katırı Duldül’e binmekte olan– Ali, ona, Ahiret’le daha fazla ilgilenmesi uyarısında bulunmuştur.¹²⁹

Gayet tabii Ali rüyalarda batını bilgilerin aktarıcısı olarak da görülebilmektedir. Örneğin Mısırlı kahin el-Bûnî’nin anlattığına göre (ölm. 1200), birisi rüyasında bir levha görmüş, sonra Ali bu levhayı öpmüştür. Levhanın üzerinde bir cıfr derlemesi vardır; bu, Kabala kaynaklı, harflere dayalı bir kehanet tekniğidir ve İslam dünyasında özellikle Şîîler tarafında kullanılmıştır. Ayrıca levhada, Allah’ın ismi azamî de yazılıdır; pek çok sûfi, bu adı bilmeyi büyük bir içtenlikle dilemiştir; çünkü bu ad, büyüsel uygulamalarda belirleyici öneme sahiptir.¹³⁰ Bir başka Mısırlı şeyhe, 1286’da ölmüş olan Muhammed-i İhmîmî’ye, rüyasında Ali görünmüş ve ona dairetül-hurûf’un açıklamasını yapmıştır; bunun

¹²⁶ Kuşeyrî, *er-Risale fi’t-Tasavvuf*, s. 177; buna koşut olarak bkz. Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. 1, s. 111 [171], 284. Ali’nin “İlimKapısı” olarak oynadığı rol, yazdığı hikmet dolu eseri *Nehcül-Belağa* ile bağlantılı olarak muhakkak ki daha çok vurgulanır; kısa ve özlü cümleler ve vazazlar yoluyla ahlaki idealleri öğreten bu eser, Arap edebiyatının büyük hayranlık uyandıran şaheserlerinden biridir.

¹²⁷ Johann Karl Teufel, *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, s. 91. Devin DeWeese, “Sayyid Ali Hamadhani and Kubrawi Hagiographical Tradition,” *The Legacy of Medieval Persian Sufism* (ed. L. Lewisohn), s. 144: Hemedânî’nin, Meşhedli İmam Rıza tarafından sunulduğu. Bu konu için bkz. Molé, *La Kubrawiyya entre sunnisme et shiisme*.

¹²⁸ Câmî, *Nefahâtül-Üns*, s. 473 [648].

¹²⁹ Duncan Macdonald, *The Religious Attitude and Life in Islam*, s. 91-92, R. Burton’un *Pilgrimage* adlı çalışmasına dayanılarak.

¹³⁰ Cıfr konusunda bkz. *Encyclopedia of Islam*, yeni baskı, c. II, s. 375 vd.

anlamı, “harf çemberleri” hakkındaki bilgidir ve belki de bu *cıfr* tekniklerinin bir uyarlamasıdır.¹³¹

Ancak Ali, daha dünyevi şeyler de öğretebilmektedir: Örneğin, Timur’un satranç hocasına rüyasında satranç oyunu sırasında talimatlar vermiş ve bu adam o günden sonra yenilmemiştir.¹³² Ayrıca, Peygamberin ailesine yazdığı 49. na’ttan sonra gerisini getiremeyen bir şaire, Peygamberin emriyle Ali gönderilmiştir; şaire rüyasında eserini bitirmesi için yardım etmekle görevlidir.¹³³

SIYASİ RÜYALAR

Ali ile ilgili rüyaların özellikle yoğun bir biçimde aktarıldığı çağ, doğal olarak, Abbasi devrindeki çatışmaların zamanıdır; bu devrede, Peygamber soyundan gelip de halifelik umutları hep suya düşen kişiler, Peygamberin akrabası olmakla övünen yöneticiler tarafından kovuşturulmakta ya da kötü muameleye maruz kalmaktadırlar. Halife Muvaffak’ın (869-892) oğlu, tutsaklığı sırasında rüyasında Ali’yi görür. Bu rüyada Ali Dicle Nehri’ni kurutmaktadır; Ali’den bir dua diler. Gelen yanıt şöyledir: “Bu iş [yani halifelik] sana ulaşacak. Bu yüzden, Allah’tan yardım dile ve beni çocuklarımla koru!” Bunun üzerine tutsak, mühürlü yüzük yaptırır; yüzükte, “el-mu‘tazid billah”, yani “Allah’tan yardım dileyen” sözü kazılıdır. Babasının ölümünden sonra, el-Mu‘tazid lakabıyla tahta çıkar (892-902) ve Ali’nin rüyadaki ricası uyarınca, onun soyundan gelenleri kovuşturamaz.¹³⁴ Ancak, tekrar tekrar gördüğü rüyalarla sıkıntı çekmeye devam eder.¹³⁵

Mısır’da tahtı kimin devralacağı konusunda Ali’nin kehanette bulunmasıyla ilgili bir başka örnek de, erken Memlûk devrinden kalmadır: Şamlı bir şeyh, rüyasında Ali’yi görür. Ali ona, daha önce iki kez tahttan indirilmiş olan Nâsır Muhammed ibn Kalâvûn’un, 1312 yılında yeniden iktidara geleceğini söyler (ki öyle olur; bu, Nâsır Muhammed’in en uzun ve en başarılı iktidar döneminin başlangıcıdır ve bu dönem 1341’e dek sü-

¹³¹ Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 72-73.

¹³² Tilman Nagel, *Timur*, s. 396.

¹³³ Fritz Meier, “Inspiration Through Demons,” *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 425.

¹³⁴ Fleischhammer, *Altarabische Prosa*, s. 273-74 (Tenûhî’ye dayanılarak).

¹³⁵ Nathaniel Bland, “On the Mohammadan Science of *ta’bir* or the Interpretation of Dreams,” *JRAS* 16, s. 121.

rer).¹³⁶ Bu rüya hikâyesini anlatan şeyhin, Nâsır Muhammed'in taht üzerindeki hak iddiasını inandırıcı kılmak için bu hikâyede oynamalar yapmış olması olasıdır.

Bundan kısa bir süre sonra, Ali, İlhanlı hükümdarı Gâzân'ın rüyasına girerek, onunla kardeş olur; böylece Moğol soylu İlhanlılar İslam –özellikle de Şîî- âlemine katılırlar.¹³⁷

Ali, Hindistan'da da önemli bir yere sahiptir. Örneğin Bedâûnî'nin anlattığına göre,¹³⁸ Şah Ekber zamanında (saltanatı 1556-1605), bir kahraman, Ali'yi öyle sık rüyasında görmektedir ki, Ali mübarek eliyle onun sırtına vurur ve elinin izi sırtta kalıp bir daha çıkmaz; bu nedenle de, o kahraman, düşmana asla sırtını dönmez.

Çözülmekte olan Moğol devletlerine 1739'da en ağır darbeyi vuran, İran hükümdarı Nâdir Şah da Ali tarafından kutsanmış, hatta Ali ona kılıcını vermiştir. Bu kılıç hakkında şöyle bir hikâye anlatılır: Hazret-i Ali, İran şahına rüyasında görünür ve "Size, düşmanlarınız üzerinde zafer kazandıracak bir kılıç veriyorum" der. Nadir Şah uyandığında, kılıç yatağının kenarında durmaktadır. Onu derhal kemerine yerleştirir, o günden sonra hep bu kılıcı kuşanır ve ona hürmet eder. Nadir Şah'ın ölümünden (1748) sonra tahta çıkan Ahmed Şah Abdâlî, Hindistan'a gelip Marathalar'la mücadele etmeye baslar. Nevvab Avazî huzuruna çağırır, ona *ferzan*, yani "çocuk" unvanını verir (bu unvan, "vasal" anlamını taşımaktadır) ve kemerinde taşımakta olduğu Nadir Kılıcı'nı çıkarıp ona armağan eder.¹³⁹

Sünni mezhebinden olan Şah Abdâlî'nin, Ali'nin kılıcını, Şîî mezhebinden olan Nevvab Avazî'ye armağan etmesi, kuşkusuz mantıklı bir davranıştır. Daha sonra bu Nevvab onu, kendisini bir suikasttan kurtarmış olan bir Hindu'ya armağan edince, bir zamanlar Şîî bir hükümdara rüyasında verilmiş olan kılıcın hikâyesi, beklenmedik bir sona ulaşmış olur.

İMAMLARIN ŞİFA VERME GÜCÜ

Tıpkı Ali'nin kendisi gibi, onun ve Fâtıma'nın soyundan gelenlerin de şifa verme

¹³⁶ Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 154.

¹³⁷ Tilman Nagel, *Timur*, s. 332.

¹³⁸ Bedâûnî, *Müntahabü't-Tevârih* (İngilizce çevirisi), c. II, s. 274.

¹³⁹ Raja Kunwar Prasad Sahib Bahadur, *Tarih-i Acuzya*, Lucknow 1902, s. 88-89.

güçleri vardır. Suriyeli süvari Usâme ibn Munkız'ın (ölm. 1188) anlattığı bir hikâyede, tamamen felçli bir bira satıcısı, rüyasında Ali'yi gördükten sonra yeniden hiç zorlanmadan yürüyebilmeye başlar; yine bu süvarinin anlattığına göre, yüzünde ur olan bir cami imami, rüyasında Ali'yi görür, Ali, "dünyayı" arzuladığı için onu yerer, ancak bir süre sonra ur kaybolur.¹⁴⁰

İmam Musa Kâzım'ın (ölm. 799) kızı olan Fâtıma Kum'nin mezarı çevresinde gerçekleşen rüyada şifa verme olaylarıyla ilgili pek çok kayıt vardır. Bu mezar, İran'ın en önemli ziyaretgâhlarından biri haline gelmiştir ve etrafında böyle şifa verme olayları olmaktadır; Fâtıma, rüyaya girerek, hem dilsizleri, hem hastaları iyileştirebilmektedir (bkz. s. 147).¹⁴¹

Bu sağaltma gücü, Ali'nin tüm aile üyelerine geçmişe benzemektedir: Konuşamaya başlayan Nişaburlu bir müezzin, rüyasında, Meşhed'de gömülü olan sekizinci imam Ali Rıza'yı (ölm. 818) görür. İmam ona, kelime-i şahadet getirmesini söyler; müezzin, [sesinin kaybetmesinden dolayı] bunu yapamayacağını söyleyip özür dileyince, Ali Rıza onu azarlar ve müezzin iyileşir.¹⁴²

11. GEÇ ÇAĞLARDAKİ İRANLI DÜŞÜNÜRLERİN RÜYALARI

İmamların ya da *masum*'un, yani Şiîlikteki ondört günahsız ruhun, bâtuni bilgiler aktarmaları, özellikle de daha sonraki devirlerde sık rastlanan bir olaydır. Bu tür bilgiler yalnızca halk inanışında değil, Şiî felsefesinde de önemli bir yer tutar. Önde gelen Şiî düşünürü Mîr Dâmâd, 1602 yılının Ramazan ayında, kutsal Kum şehrinde, rüyasında Peygamberi ve Ali'yi görür. Oniki yıl sonra, şaban ayının onbeşini onaltısına bağlayan gece, yine bir rüya tecrübesi yaşar; bu gece, ay takvimine göre sekizinci sırada gelen ayın dolunay gecesidir ve genel olarak Kadir Gecesi, Şiî inancında ise Gizli İmam'ın doğum günü olarak kutlanır. Mîr Dâmâd, rüyasında, "varlıkların büyük sessiz gürültüsü"nü deneyimler; ışıktan yapılma suretlerin mandalaya benzeyen bir resmini görür, bu suretler ona bir koruyucu duâ gibi görünürler: "Peygamber önümde, nur saçan Fâtıma başımın üstünde, bir imam sağımda, öbür imamlar so-

¹⁴⁰ Usame ibn Munkiz, Gernot Rotter çevirisi, *Ein Leben im Kampf gegen Kreuzritterheere*, s. 189-90, 194.

¹⁴¹ Zohre Sadeghi, *Fatima von Qum*, s. 121 vd.

¹⁴² Fritz Meier, *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 1185.

lumda, beş yoldaş arkamda.”¹⁴³

Ona rüyasında bu tür koruyucu duaları öğreten, Hüseyin’in Kerbela Savaşı’ndan sağ çıkan tek oğlu Zeynel Abidin’dir. Zeynel Abidin’in ve diğer imamların, İran’daki dini manzaranın gelişiminde genel olarak da son derece önemli bir rolü vardır. 1826’da ölen, Şeyhî okulunun kurucusu Ahmed Ahsâî, bir dizi irşat rüyası içinde, İmam Hasan’ı, Zeynel Abidin’i, Oniki İmam inancının beşinci imamı olan Muhammed Bâkır’ı görmüştür; özel öneme sahip bir rüyada, onuncu imam Ali Nakî görünür, yanında bir sürü kağıt vardır ve Ahsâî’ye kapsamlı bir öğretme yetkisi verir. Genç bir arayıcı olan Kazım-ı Raştî’nin gördüğü bir rüyada, Peygamber kızı Fâtıma, ona Ahsâî’nin önemini açıklar, Ahsâî’nin ikâmet ettiği yer olan Raştî’i işaret eder. O günden sonra, bu iki kişi arasındaki işbirliği başlamış olur; bu ortak çalışmanın sonucu olarak, zaman içinde yavaş yavaş, önce Oniki İmam Şiîliğinden Bâbilik adlı yeni bir din doğacak, sonra da bu yeni dinin gelişim sürecinde Bahailik ortaya çıkacaktır.

Ahsâî’nin ikinci ardılı olan Kerim Han Raştî de (ölm. 1870), tıpkı annesi gibi rüyetler gören biridir; bunlar içinde sekizinci ve dokuzuncu imamlarla ilgili olanlar yer almaktadır. Ancak onun özellikle ilgi çekici olan rüyası, göğün en yüksek katına kadar giden bir makineyle ilgilidir: İnsanların çoğunluğu bu makinenin içinde oturmaya devam ederken, kendisi, tepeye ulaşmakta ve onu harekete geçirmektedir. Muhakkak ki bu, onun, insanları daha yüksek manevi gerçeklerle tanıştırma görevine işaret eden bir rüyadır.

İsmaililer, arada sırada Hazır İmam’ı rüyalarında görerek mutlu olmaları, doğaldır; bu durum, Ağa Han’ın Hazır İmam olduğu günümüzde de geçerlidir.

12. İBNÜ’L-HANEFİYYE HAKKINDA HİKÂYELER

Halk geleneginde, kahramanlık destanlarının özel bir türü bulunur; bu tür, Şiî imamlarının görüldüğü kapsamlı dinsel rüya dizilerinden çok farklıdır. Bu destanların kahramanı, Ali ile Fâtıma’nın neslinden değil, Fâtıma’nın genç yaşta ölmesinden sonra Ali’nin yaptığı pek çok başka evlilikten olan oğullardan biridir. Bu oğul, bir köleden doğmadır; köle anne –söylendiğine göre Hint kökenli ve– Hanîfe kabilesinden gelmedir; bu nedenle destan kahramanı, İbnü’l-Hanefiyye adıyla tanınır.¹⁴⁴

¹⁴³ Henry Corbin, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), bundan sonra gelenler için s. 400-404.

¹⁴⁴ L. F. Brakel, *The Story of Muhammad Hanafiyya. A Medieval Muslim Romance Translated*

Destanlarda Muhammed Hanefiyye, üvey ağabeyleri Hasan ve Hüseyin'in öcünü alan kişi haline gelmiştir. Hüseyin'in ölümünden sonra, Peygamber rüyasına girer ve onu, torunlarının öcünü almakla görevlendirir; Ali'nin farklı kadınlardan doğma tüm oğullarının da ona katılmasını söyler. İbnü'l-Hanefiyye, yara aldığı bir savaştan sonra, rüyasında yine Peygamberi görür; Peygamber ona, neden üzgün olduğunu sorar ve nasıl iyileşebileceğini anlatır: Birisi, onun kopan kolunu savaş meydanından alıp getirmeli ve "Peygamberin Mührü" ile yeniden yapıştırmalıdır; sonra da kendisi, yeğeni Zeynel Abidin'i, Fâtıma'nın hayatta kalan tek torununu tutsaklıktan kurtarmalıdır. Bu, karmaşık bir hikâyedir ve Doğu ülkelerine ait İslam geleneğinde, özellikle de Güneydoğu Asya'da, renkli bir biçimde anlatılmaktadır; bu anlatı içinde sürekli olarak hikâyeye yön verici bir işlevi olan rüyalar ortaya çıkar.

13. ALİ NESLINE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Tarih bize, Ali'nin soyundan gelenlerin her zaman itibar görmüş olmadıklarını göstermektedir; onlara pek çok kusurlar yüklenmiş ve sık sık olumsuz eleştiriler yöneltilmiştir. Ancak, böyle durumlar söz konusu olduğunda da, Peygamber ya da kızı tüm insani zayıflıklarına rağmen yine de Peygamber sülalesinin soyluluğunu paylaşan seyyidlerden ya da şeriflerden yana çıkabilmektedirler:

Bir Merinî, Fas'tan kalkıp, kutsal şehirlerde bulunanlara altın dağıtmaya gelir. Ancak Ali soyundan gelenlere altın vermez. Bunun üzerine Fâtıma rüyasına girerek onu şöyle azarlar: "Burnun senin burnundur; cüzzamlı bile olsa senin parçandır!"¹⁴⁵

Nitekim Meriniler, hakir gördükleri –belki de dejenere olmuş– seyyidlerle aynı soydan, şeriflerin soyundan gelmekle övünürler.

ALİ TEBERRÜKÂTI

Bir rüya yüzünden Ali teberrükatının olmaması şaşırtıcı olurdu. Kuzey Afganistan'daki Mezar-ı Şerif şehrinin sakinleri, bir zamanlar gördükleri kolektif bir rüyada, Ali'nin mezarının kendi şehirlerinde olduğunu öğrenmişlerdir (bkz. s. 121). Buna benzer daha pek çok örnek vardır; yalnızca birini seçecek olursak: Şam'da şimdi yıkılmış bir caminin içinde duran, yarılarak iki parçaya ayrılmış koca bir taş bloğu kı-

from the Malay, s. 64, 75; John Renard, *Islam and the Heroic Image*, s. 117.

¹⁴⁵ Fritz Meier, *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*, s. 890.

lıcıyla Ali'nin yardığına inanılmıştır; buna uygun düşecek hiçbir tarihsel olay olmadığından, bu mucize Birinci İmam'ın görüldüğü bir rüyaya bağlanıvermiştir.¹⁴⁶ Bir Şiî tapınağının kudreti, en büyük günahkârı bile koruyabilmektedir: Müstehcen dizeleriyle ünlü Şiî Arap şairi İbn Haccac (ölm. 1002), Bağdat civarındaki Kâzımeyn'de, yedinci Şiî imamı Musa Kâzım'ın türbesi yakınına gömülmeyi vasiyet etmiş ve mezar taşına da Kuran'daki Yedi Uyurlar hikâyesinden şu ayetin yazılmasını istemiştir (Sure 18:18): “Ve köpekleri de ayakuçlarında yatmaktaydı.” Ölümünden sonra birisi şairi rüyasında görür; şair ona, efendisi ve üstadı Ali İbn Ebî Talib'in, Peygamberin dostlarına bir zarar getirtmeyeceğini haber verir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Rudolf Kriss ve Hubert Kriss-Heinrich, *Volks Glaube im Bereich des Islam*, c. I, s. 230.

¹⁴⁷ İbn Şâhin, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 361.

IX. BÖLÜM

1. TARİHTE VE SİYASETTE RÜYALAR

Denebilir ki, Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklarda kayıtlı olan rüyalarından yola çıkarak, geçen 1400 yılın İslam tarihini ve çeşitli ilahiyat akımlarını yeniden kurgulamak mümkündür. Bu kaynaklardaki rüyaların kimileri tarih oyununun aktörlerine, kimileri de izleyicilerine aittir; birçoğu siyasi tasarıları ortaya çıkarmaktadır, kimileri de sonradan uydurulmuştur.

Faslı sûfi Tâdilî rüyasında, Peygambere, gaddar sultanlardan yakını ve öğrenir ki, Allah hayırlı işler için seçtiği kişiye, namuslu bir vezir verir;¹ kuskusuz, bu tür bir rüya gören tek kişi Tâdilî değildir. Bir kimsenin, rüyasında gazaba gelmiş ya da öfkeden deliye dönmüş bir hükümdarı gördüğü için çılgık atarak uyanması da, sık sık görülmüştür;² hele de pek çok memurun, amirlerinin rüyaları nedeniyle ya da kendi gördükleri rüyaların olumsuz yorumlanması nedeniyle görevden alındığı düşünülürse (bkz. s. 275).

İslam öncesi devre ait menkıbeler, bu tür korkunç imgelerle doludur. Zira, şifreli anlama sahip gerçek rüyaların varlığı eskiden beri bilinmektedir: Örneğin zorba bir hükümdar rüyasında, ölümünün yaklaştığını, belli bir zaman sonra dünyaya gelecek bir peygamberin ya da kahramanın iktidarını ve hükümdarlığını elinden alacağını ve ölümünün bu kişinin elinden olacağını görür.

Kısas-ı Enbiya –genellikle ayrıntılı bir biçimde– Firavun'un rüyalarını anlatır. Musa doğmadan önce, Firavun rüyasında yakıp yıkan bir ateş görür. Başka aktarımlara göre ise, tahtında otururken, birisinin kendisini iterek düşürdüğünü ve Nil'e attığını görür: Kendisi baş üstü çakılır, küçük Musa'ya kurtaran karısı Asiye ise göğe yükselir.³ 21. surenin 68. vd. ayetlerinden kaynaklanan menkıbeye göre, ilk muvahhit olan İbrahim'i ateşe attıran Nimrod ise, rüyasında, gözlerinin oyulduğunu görür.⁴

¹ Tadili, *at-taşawwuf ilâ riğâl taşawwuf*, c. I, s. 462.

² Kremp (ed.), *Kleinkönige*, s. 31.

³ Kisai, *The Tales of the Prophets*, Wheeler M. Thackston çevirisi, s. 214 vd.

⁴ A.g.y., s. 133 vd., 309. Weisweiler bu masallardan bazılarını *Arabische Märchen*, c. II'ye almıştır; örneğin firavun, rüyasında, yüksek bir kulenin tepesinde durduğunu ve bir kuşun üzerine doğru süzülüğünü görür; kenara çekilir ve kuşa hedef olmaz, ancak kuleden

Seba ülkesinin seller altında kalması da (tarihsel olarak: Yemen'deki Marib ben-dinin çöküşü) bir rüya yoluyla önceden haber verilmiştir.

Aynı model, İran'da da görülür; bu alanda Firdevsi'nin *Şehnâme*'si, daha eski aktarımları da korumuş olan önemli bir kaynaktır:⁵ Zorba hükümdar Dahhâk, rüyasında bir gün gelip kendisini zincire vuracak ve Demâvend'deki mağaraya götürecek olan Feridûn'u görür. Haykırarak bu rüyadan uyanır ve rüya tabircilerine danışır. Turanlı Efrasiyab da, Rüstem'in "fırtına bulutu gibi" kasıp kavurduğu bir rüyada dehşet verici görüntülere tanık olduktan sonra çığlık çığlığa uyanır:

Rüyamda tüm bozkırı kaplamıştı yılanlar,
Gökyüzünü çepeçevre sarmıştı akbabalar...
Çılgın gibi bir rüzgar esmeye başladı birden,
Ve benim sancağımı söküp attı yerinden...⁶

Nihayet Turanlıların komutanının gözleri önünde öldürülmüş olan Siyavuş belirir ve yakında oğlu Keyhüsrev'in dünyaya geleceğini, babasının öcünü almayı onun üstleneceğini bildirir. Yıllar sonra, prens yetişkinlik çağına geldiğinde bu rüya gerçek çıkacaktır.

Tarihsel açıdan daha önemli olan bir aktarım ise, İran'ın en yüksek Zerdüşť rahibi olan büyük Mobed'in, rüyasında Irak'a develer ve atların girdiğini görmesidir. Bunlar, Pers İmparatorluğu'na son verecek olan Arap ordularıdır. Bundan kısa süre sonra, Muhammed Peygamberin çağdaşı olan İran Kralı Hüsrev Pervez, rüyasında Peygamberi görür; Peygamber ona sert bir kırbaç darbesi indirerek İran egemenliğinin sonunu bildirmektedir. Nizâmî, *Hüsrev ile Şirîn*'in sonunda bu hikâyeden bahseder.⁷

düşmemeyi kılpayı başarmıştır.... Bu rüya, Suriyelilerin Mısır'a yapacağı başarısız bir saldırıya yorulur (s. 5). Piramitlerin yapımına neden olan şeyin de Nuh Tufanının 300 yıl öncesinde görülen korkunç bir rüya olduğu anlatılır: Her şey yıkılmış ve her yer karamıştır. Başkâhin de firavun da aynı rüyayı görmüş, sonuçta korunma amacıyla piramitlerin yapımına başlanmıştır (no. 3, s. 8-11).

⁵ John Renard, *Islam and the Heroic Image*, s. 126, 137.

⁶ Rückert, *Firdosis Königsbuch*, c. II, s. 44.

⁷ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 5; Fritz Meier, *Abu Said*, s. 382; Nizami, *Chosrau und Schirin*, J. C. Bürgel çevirisi; J. Christoph Bürgel, "Die Liebesvorstellungen im persischen Epos Wis und Ramin," *Asiatische Studien* 23 (1979), s. 354'te, İslamın doğuşuna işaret eden rüyaya değinir, ancak onun saptamasına göre Nizami, bunu sonsöz bölümüne saklamakta haklıdır, çünkü aksi halde rüya harikulade aşk hikâyesinin dramatik sonunu etkisiz kılacaktır.

Lahmi hükümdarının huzursuzluk verici bir rüya gördüğü ve bu rüyanın da, Şikk ve Satih tarafından İslamın doğusuna yorulduğu daha önce belirtilmişti (bkz. s. 51-58).

2. ERKEN DÖNEM İSLAM TARİHİ

Muhammed Peygamber, yalnızca dinsel ve kültürel konularla ilgili rüyalarıyla değil, tahmin edilebileceği gibi, siyasi açıdan önemli rüyalarıyla da tanınır. Bu nedenle, onun, gelecekteki ardıllarıyla olan ilişkisine dair rüyalar aktarılmıştır.

Peygamber, ilk halifesi Ebû Bekir'e anlattığına göre, rüyasında onunla birlikte bir merdiven tırmandığını, Ebû Bekir'in iki basamak önden gittiğini görmüştür.⁸ Yorum ustası Ebû Bekir, bunu kendisinin Peygamberden iki buçuk yıl daha uzun yaşayacağı şeklinde yorumlamış ve olayın tarihsel gerçekliği de bu şekilde olmuştur.

Daha sonraki kuşakların rüyalarında, bazen Hülefa-i Raşidin (632-661) Muhammed'in yanında yer alır; ancak, ilk halife Ebû Bekir ve ikinci halife Ömer ibn Hattâb, onunla daha sık birlikte görülür. Azametli ve disiplinli bir fatih olan Ömer, Sünni Müslümanların rüyalarında zaten özel bir yer tutmaktadır. Kız kardeşinin Kuran okuyuşunu duyunca, birdenbire Müslüman olan bu, dinine düşkün adamın Peygamberin rüyalarına de çok kereler girdiği söylenir. Peygamber, bir rüyasında ona parmaklarından damlayan sütten vermiştir (bkz. s. 87); bir başka rüyada ise, çeşitli uzunlukta giysilerin dağıtılmakta olduğunu görür ve Ömer'in giysisi öyle uzundur ki, arkasından yerlerde sürüklenmektedir. Peygamberin kendi yorumuna göre, burada simgelenen, *ed-din*, yani dindir. Bu yorum, bize doğrudan, Kuran'daki *libâs-ı takvâ*, "takvâ giysisi" ifadesini çağrıştırmaktadır (Sure 7:26).⁹ Ömer'in siması, dindar insanların rüyalarında yüzyıllarca yaşamıştır. XIII. yüzyılda yaşayan Suriyeli tarihçi Ebû Şâme bile (ölm. 1268), kimi zamanlar gelecekteki hareketleri hakkında, özellikle de Hristiyan ordularına karşı verilecek savaş hakkında rüyasında Ömer'le sohbet ettiğini anlatmaktadır.¹⁰

Şiilerin görüşüne göre, ilk iki halife, Ali ibn Ebi Talib'in hakkı olan halifeligi zor-

⁸ Abdülgani en-Nablusi, *Ta'tirü'l-Enâm fi'ta'birü'l-Menâm*, s. 3.

⁹ Ibn Şâhin, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 350.

¹⁰ Ebû Şâme, şu eserde alıntılanmıştır: E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 19.

la kendi üzerlerine almışlardır ve bu yüzden ayıplanırlar. Şiiler bu iki halifeyi reddettiği için de, sofu Sünnilerin rüyalarında Şiilere yönelik sert cezalardan söz edilir:

Bir adam, rüyasında, Ebû Bekir'e ve Ömer'e söven iki adamı ihbar eder, bunun üzerine Peygamber de ona bir bıçak uzatır: Ertesi gün, o iki adam ölü bulunur. Onlardan daha talihli bir adam, aynı sebepten ötürü rüyasında dayak yer ve bu yüzden yüzünün bir yarısı simsiyah olur.¹¹

Üçüncü halife Osman'ın 656 yılında öldürülüşü ve bunun üzerine Ali ile Osman'ın intikamcısı Mu'âviye arasında yapılan Siffin Savaşı, rüyalardan anlaşıldığına göre dindar kişileri yoğun bir biçimde meşgul etmiştir. Peygamberin önde gelen yoldaşlarından biri olan ve bu konuda yansız kalan biri, rüyada Peygamber ve İbrahim tarafından övülmüştür. Savaştan yüzyıllar sonra bile sûfi Kettânî (ölm. 933-934), Ali'nin Mu'âviye'ye karşı savaşmış olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirir: O, soylu bir süvari, bir *fetâ* olarak yönetimi Mu'âviye'ye devredeceği yerde, onun gibi dini bütün bir insana yakışmayan çatışmalara karışmıştır. Ancak Peygamber bu süfiyi rüyasında Ali'yle barıştırır.¹²

Fakat Siffin Savaşı'na daha oniki yıldan uzun bir zaman varken, bir adam rüyasında güneşin ve ayın birbiriyle savaştığını, kendisinin ise ayı takip eden bir yıldızla dönüştüğünü görmüştür. Adam bunu anlattığında Halife Ömer kızarak onu kovar; daha sonra Siffin Savaşı'nda bu adam Suriye ordusunda, yani Mu'âviye'nin –"ayın"– hizmetindeyken öldürülür.¹³

Yine orada vurulan bir başka adam ise öbür dünyada Allah'ın Ali'den yana çıktığını öğrenir ve erkek kardeşinin rüyasına girerek ona bunu haber verir.

Ali, Mu'âviye'nin yürüttüğü Allah'ın hükmüne boyun eğdiği ve kesin zafere kadar savaşmaya devam etmediği için savaştan sonra adamlarından bir bölümü onu terk eder. Hariciler adı verilen bu kişiler de rüyalara girmişlerdir: Önderleri, kız kardeşinin rüyasında ağlayan bir köpek olarak görünür; çünkü Ali'ye olan muhalefeti yüzünden bir Cehennem köpeğine dönüşmüştür. Diğer Haricilerden ikisi, yılan sağan, yani besin yerine zehir sunan kişiler olarak rüyada görülmüşlerdir.¹⁴

Ali'nin 661 yılında öldürülüşünden sonra, Mu'âviye (ölm. 680) ile birlikte, Emevi

¹¹ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 222, ayrıca no. 296.

¹² Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 130 [577].

¹³ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 354.

¹⁴ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 80.

egemenliği başlar; Emevilerin egemenliği, onları izleyen hanedan zamanında genellikle gülünç rüyalar yoluyla hakarete uğramıştır. Nitekim Peygamber bile daha sağlığında Emevileri, minberin etrafında zıplayan maymunlar olarak rüyada görmemiştir.¹⁵ Bir adam rüyasında Peygamberin birisini bacaklarından yakalayıp üç kere çevirerek denize fırlattığını görür; bu rüya bir kehanet olarak Emevi halifesi Abdülmelik'in (saltanatı 685-705) üç gün içinde öleceği şeklinde yorumlanır; "çünkü o, denizde boğulan Fıravun'a benzemektedir."¹⁶ Bu yorum, doğru çıkmıştır. "Umman'daki Baykuş"la ilgili rüya da aynı şekilde, bir Emevi yöneticinin olumsuz imajını yansıtmaktadır: Çünkü kötülerin ruhlarının Barhû'ta gideceğine inanılmıştır. Bu rüyada, Umman'daki bir evde yuva yapmış bir baykuş vardır; bir gece bu baykuşu bir başka baykuş ziyaret eder. Rüyaı görenin öğrendiğine göre bu, Emevi yönetici Velid'in (ölm. 715) ruhudur; Velid, baykuşun rüyada görüldüğü gece ölmüştür.¹⁷

Emevi devrinin bitiminden kısa bir süre önce ise, birisi rüyasında ilk Emevi halifesinin torununun kızı Atîka'yı görür: Atîka, saçlarını çözmüş, Peygamberin minberine çıkan basamaklardan birinde durup şürler okumaktadır:

Atîka'nın ailesinden ayrı düştüm...

Rüyaı gören kişi bunu, Emevi hanedanının yakında sonunun geleceği şeklinde yorumlar; gerçekten de bir ay sonra Emevi hanedanının yerine Abbasi hanedanı geçer.¹⁸

Ancak 711 yılında, yani Emevi devrinin ortalarında tarihin seyri açısından son derece büyük önem taşıyacak bir olay gerçekleşmiştir: Müslümanlar Sind'i fethedip Maveraünnehir'e girerler, ancak bununla kalmazlar: Genç Tarık, Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e geçmek istemektedir (Cebelitarık Boğazı, bugün hâlâ onun adını taşımaktadır: Cebel-i Tarık, "Tarık Dağı" demektir). Ancak, belirleyici önem taşıyan adımı atmadan önce, rüyasında Peygamberi görür: Peygamber, muhacirîn ve ensar, mızrakları ve kılıçlarıyla önden giderek Endülüs topraklarına ayak basmakta ve denizi aşması için onu yüreklendirmektedirler.

¹⁵ M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's i'barât ar-ru'yâ," *Israel Oriental Studies* 4, s. 76, 81.

¹⁶ E. von Gustave Grunbaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 18, Ibn el-Müseyyeb'in bir kehaneti.

¹⁷ M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's i'barât ar-ru'yâ," *Israel Oriental Studies* 4, s. 77.

¹⁸ Ibn Challikan, *Die Söhne der Zeit*, Hartmut Fähndrich çevirisi, s. 122.

Bunun üzerine Tarık bu işe girişecek cesareti bulur.¹⁹

Daha sonraki çağlarda tarihçilerin merhametli davrandığı tek bir Emevi halifesi vardır, o da Ömer ibn Abdülaziz'dir (saltanatı 717-720); bu dindar adam erken devirlerdeki rüya hikâyelerinde hep methedilir.²⁰ Ömer ibn Abdülaziz, kendisini rüyasında gören birine, namuslu kişilerin önderleriyle birlikte Cennette olduğunu bildirir; çünkü Peygamber ona, Ebû Bekir ve Ömer gibi hareket etmesini emretmiştir. Ömer ibn Abdülaziz'in kendi gördüğü teselli verici bir rüya da vardır; bunu karısı Fâtıma anlatmaktadır:²¹

"Ömer ibn Abdülaziz uykudayken, ben de yanındaydım. Uyandı ve dedi ki, 'Fâtıma, bir rüya gördüm ki -hayatımda daha güzeline görmemiştim!' 'Anlat bana, Müminlerin Sultanı!' dedim; 'Sabah olsun' dedi. Müezzin ezan okuyunca kalktı, cemaatle birlikte sabah namazını kıldı ve meclise geri döndü. Yanına gittim ve 'Müminlerin Sultanı, bana gördüğün rüyayı anlat' dedim.

Anlattı: 'Rüyamda yeşil bir diyardaydım ki, bundan daha güzel bir yer hiç görmemiştim. Orada zebecetten köşkler gördüm, köşkün etrafını bir sürü yaratık çevirmişti. O sırada köşkün tellalı, 'Muhammed ibn Abdullah ibn Abdülmuttalib nerededir?' diye seslendi. Peygamber, kalkıp köşke girdi. Ben, 'Allah'a övgüler olsun! Resulullah'ın da olduğu bir cemaatheyim. Ama henüz ona selam vermedim.' dedim. Biraz bekledim, tellal dışarı çıkıp 'Ebû Bekir Sıddîk nerededir?' diye seslendi. Ebû Bekir kalkıp içeri girdi. Az bir zaman geçmişti ki, tellal dışarı çıktı ve 'Ömer ibn Hattâb nerededir?' diye seslendi. Ömer kalkıp içeri girdi. Ben, Allah'a övgüler olsun. Babamın olduğu bir topluluğun içindeyim, ama henüz ona selam vermedim!' dedim." Halife'nin annesi, Ömer ibn Hattâb'ın torunudur; yani Ömer, Halife'nin büyük büyük dedesidir.

Daha sonra, Osman ve Ali içeri çağrılır ve rüya şöyle devam eder:

"Az bir zaman geçmişti ki, tellal dışarı çıkıp, 'Ömer ibn Abdülaziz nerededir?' diye seslendi, ben de kalkıp içeri girdim; Peygamber oturmuştu, Ebû Bekir sağında, Ömer solunda, Osman'la Ali ise önündeydi. 'Nereye oturayım? Yalnızca babamın yanında oturmak isterim' dedim. Ömer ibn Hattâb'ın yanına oturdum, Peygamberle Ebû Bekir'in arasında güzel çehreli bir delikanlı gördüm ve 'Sevgili Babam, bu kimdir?' diye sordum. 'Meryem'in oğlu İsa'dır' dedi. Kısa bir zaman geçmişti ki, bir tellalın 'Ömer ibn Abdülaziz, olduğun yerden sakın ayrılmı!' diye seslendiğini duydum. Ondan sonra ayağa kalktım; az sonra Osman bana gelip, 'Bana yardım eden Allah'a övgüler olsun!' dedi. Az bir zaman geçmişti ki, Ali İbn Ebî Talib dışarı geldi ve 'Beni affeden Allah'a övgüler olsun!' dedi."

¹⁹ İbnü'l-Esir'e dayanarak Toufic Fahd, "Les Songes et leur interprétation," s. 151.

²⁰ Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitâb al-manâm*, no. 27, 123, 125, 126.

²¹ Baihaqi, *al-mahasin wal-masawi*, s. 357.

Bu seçkin topluluğa sokulan Halife böylece öğrenir ki, üçüncü ve dördüncü halifelerin taraftarları arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden daha sonra İslamı bölen iktidarlardan çıkmış olsa da, bu halifeler daha yüksek bir seviyede birbirleriyle barıştırılmışlardır. Peygamberin görüldüğü böyle bir rüyada ve Ebû Bekir'in yakınında İsa'nın da görülmesi, ender rastlanan bir şey değildir.

Abbasilerin ve yandaşlarının yönetimi ele geçirmeye çalıştıkları geçiş devrine ait pek çok rüya aktarılmış bulunmaktadır; Toufic Fahd bunlardan çoğunu kaydetmiştir. Zaten tarihçelerde, hanedanlıkla ve politikayla ilgili konulardan kaynaklanan rüyaların kayıtları giderek sıklaşmaktadır; tabii bu rüyalar 750 yılında yönetimi ele geçiren Abbasi hanedanının tarafını tutarlar; bu hanedanın Peygamber sülalesinden olduğu tekrar tekrar vurgulanmaktadır.²²

Örneğin Beyhaki'nin anlattığına göre, bir Hâşimî (yani Peygamber soyundan birisi), rüyasında, Peygamberin Medine'deki camiini görür; caminin mihrabı üzerindeki, Emevi hanedanından Velid'e ait yazıtın, Muhammed adındaki bir Hâşimî tarafından silineceği bildirilir. Onlarca yıl sonra (775), Muhammed Mehdi halife olur ve rüyayı gören kişinin bildirdiğine göre, bu yazıtı derhal indirtip yerine kendi adının olduğu bir yazıtı koydurur; tıpkı, yıllar önce rüyada bildirildiği gibi.²³

Beyhaki'nin bu tür bir rüya hakkındaki bir sonraki kaydı, çok sayıda klişe içermektedir. Bu rüya bir başka kişiye atfedilmiştir (bkz. s. 58) ve yorumu dilbilimsel yoldan yapılmıştır:

El-Mansûr şöyle anlatmaktadır: "Hişam ibn Abdülmelik'in yönetime geldiği yıl (724), rüyamda siyah bir eşeğin üstünde yolumu şaşırılmış vaziyette dolanıp durduğumu gördüm; eşeğin sırtına kocaman bir saman balyası yüklenmişti. Musul'da rüyaları yoran bir adam vardı. Ben o sene hacca gitmiştim, Mina'da o adama rastladım ve gördüğüm rüyayı anlattım. 'Söyle bana, bu rüya kimin rüyasıdır?' dedi. 'Sıradan bir adamın rüyasıdır' dedim. Adam, 'Doğru söylemiyorsun. Bana doğruyu söyle, ben de sana gerçeği söyleyeyim' dedi. 'Hâşimîlerden birinin rüyasıdır' dedim. Adam, 'İşte şimdi gerçeği söyledin. Eğer bu rüya gerçek ise, onu gören halife olacaktır' dedi. Sonra, benim ve kendisinin sözlerimizden tehlikeli bir sonuç çıkacağından korkar gibi, kaçarcasına uzaklaştı."

El-Mansur halife olduktan (754) sonra, rüya tabircisi sarayın kapısını çalar ve

²² M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's *i'bārât ar-ru'yâ*," *Israel Oriental Studies* 4, s. 77.

²³ Baihaqi, *al-mahasin wal-masawi*, s. 344.

Halife tarafından büyük bir saygıyla selamlanır:

“Yanına yaklaştım, elini öptüm ve ‘Rüyamı hatırlıyor musun?’ dedim. ‘Evet, zaten sana onu getirdim’ dedi. ‘Rüyanın yorumu nasıldır?’ diye sordum. Anlattı: ‘Siyah eşeğe binmiş birisi demiştin. Eşek, erkeğin gücüdür; *sevād*, yani onun siyahlığı ise, erkeğin *sevād*’sı, yani hükümdarlığıdır [bu sözcüklerin ikisi de “svd” kökünden türemiştir]; sen de işte bu eşeğin üstünde oturuyormuşsun. Ancak eşeğin sırtında arpa samanı varmış. Bunun üstünde oturan, yani bunun sahibi olan kişi besin maddelerinin sahibi demektir; besin maddelerini kontrol eden kişi ise, insanları yönetir.” Halife, yorumcuya yüklü bir ödül verir.²⁴

El-Mansûr’un, bu hikâyeyi tamamlayan bir de daha önce gördüğü bir rüyası vardır; o, bu rüyayı, altından bir kalemle parşömen üzerine yazılmaya layık bulmuştur:

“Rüyamda Mekke’deydim; Kâbe’nin kapısı açıldı, bir adam dışarı çıktı ve ‘Abdullah ibn Muhammed!’ dedi. Ben ayağa kalktım, erkek kardeşim de ayağa kalktı. Sonra adam, ‘İbn el-Hayrisiyya!’ dedi. Bunun üzerine kardeşim kalkıp içeri girdi ve uzun süre içerde kaldı. Dışarı çıktığında, elinde bir sancak vardı. Beş adım gitti, sonra sancak elinden düştü. Sonra aynı adam geldi ve ‘Abdullah!’ dedi. Ben ayağa kalktım, amcam Abdullah ibn Ali de ayağa kalktı, merdivenleri çıkmaya başladı, ben de çıktım, ben ondan önce vardım, babam oradaydı, Resulullah da oradaydı. Adam bana, ‘Resulullah’tan başla!’ dedi. Peygamberi selamladım, o da sancağı getirtti ve bana emanet etti. Sonra, ‘Bu, senin ve çocukların için’ dedi.”²⁵

Gerçekten de, Abdullah Seffâh, ilk Abbasi halifesi olmuş (749), onun ardından beş yıl sonra, üvey kardeşi el-Mansûr gelmiştir. Bu beş yıllık süre, rüyada, Abdullah’ın sancağı aldıktan sonra attığı beş adımla simgelenmektedir. El-Mansûr’un amcası Abdullah’a değinilmesi ise, iki adamın arasındaki rekabeti göstermektedir.

Peygamberin sancağı, daha sonraki İran tarihinde de meşruluk simgesi olarak görülmüştür. Safavi hanedanının atası Şeyh Sadr Medine’ye geleceği zaman, Peygamber, Ravza’daki hizmetkârın rüyasına girerek, bu kişinin hürmetle ağırklanmasını ve Erdebil’deki meclisi için kendisine sancak-ı şerifin verilmesini emreder. Bu sancak sayesinde meclis, gerçek bir din merkezine dönüşecektir.²⁶

El-Mansûr’un oğlu el-Mehdi, on yıl yöneticilik yapmış (775-785) ve oğlu el-Hâdî’yi halife seçmiştir. Ancak, anlatıldığına göre, bundan önce iki oğlunu rüyasında görmüştür: Bu

²⁴ A.g.y., s. 346.

²⁵ A.g.y., s. 345.

²⁶ Monika Gronke, *Derwische im Vorhof der Macht*, s. 260.

rüyada, el-Hâdî az yapraklı bir ağaç olarak, Harun Reşid ise gür yapraklı bir ağaç olarak görünmüştür.²⁷ (Hikâye, el-Hâdî'nin az yapraklı bir değnek taşıdığı vs. şekillerde de anlatılır.) Gerçekten de el-Hâdî, daha bir yıl yöneticilik yapmışken öldürülür ve yönetimi Harun devralır. *Binbir Gece Masalları*'ndan tanınan bu halifeyle ilgili sayısız hikâye –ve de rüya hikâyesi– vardır. Bu hikâyeler içinde sık sık ve değişik biçimlerde ortaya çıkan bir motif, kaynağını bir rüyadan alan azat etme motifidir: Harun, rüyasında, tutsak ettiği önemli bir kişiyi azat etmezse öleceğini görür; bu kişi ise rüyasında Peygamberden bir dua öğrenmiştir ve onun azat edilmesiyle bu dua hemen etkisini göstermiş olur.²⁸

Harun'a öleceğini önceden haber veren rüyanın hikâyesi ile, eşi Zübeyde'nin gördüğü üç rüyanın acıklı hikâyesi (bkz. s. 163), hep yeniden anlatılan hikâyeler arasındadır.

Harun'un oğlu, Zübeyde'nin rüyasında gayet olumsuz bir niteliğe sahip olan Emin'in de üvey kardeşi olan Me'mûn, her şeyden önce, ilimleri desteklemesi ve Yunancadan Arapçaya çeviriler yapılmasını örgütlemesiyle ünlüdür. Onun bu konulara, rüyasında Aristoteles'i görmesi üzerine yöneldiği söylenir; gençliğinde rüyalara kulak asmayan Me'mûn, daha sonra, amcasının geri dönüşüyle ilgili kendi gördüğü rüyanın gerçekleştiğine tanık olmuştur.²⁹ Sık sık anlatılan bir hikâye de, Kıyamet Günüyle ilgili bir rüyada onun terazisinin fazla hafif çektiği, ancak üzerine kelime-i şahadet yazılmış olan bir kağıt sayesinde kefenin aşağı indiğidir.

Harun'un torunu el-Vâsık (saltanatı 842-847), belli ki pek sevilmeyen biridir; onun oldukça kısa hükümdarlığı sırasında birçok ayaklanma çıkmış ve bunlar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bundan ötürü, dindar bir adamın gördüğü bir rüyada, Peygamber, aile üyelerinden birinin –yani Halife'nin– bir insanı haksız yere zindana attırması olduğundan yakınır. Tanuhi ise, hapisteki üç adamın, el-Vâsık'ın öleceğini önceden rüyalarında gördüklerini anlatır: Adamlardan biri, "Dün gece rüyamda bir adam gördüm. Bana, 'Halife el-Vâsık otuz gün sonra ölecek' dedi" diye anlatır. Bu söyledikleri not

²⁷ Toufic Fahd, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 352-53; benzer bir anlatı şurada da vardır: Usame ibn Munkız, Gernot Rotter çevirisi, *Ein Leben im Kampaf gegen Kreuzritterheere*, s. 114.

²⁸ Zübeyde hikâyelerde hep olumlu olarak görünür, örneğin Ibn Şâhin, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 357, 358.

²⁹ Toufic Fahd, *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 355; Baihaqi, *al-mahasin wal-masawi*, s. 35.

edilir ve rüyadan sonraki otuzuncu günde, el-Vâsık gerçekten de ölür.³⁰

“Siyasi” rüyaların ilginç yönlerinden biri, bu rüyalar içinde sık sık sûfilerin rol oynamasıdır; onlar kimi zaman kendileri rüyaya müdahale eder, kimi zaman da dualarıyla olumlu bir etki sağlarlar. Bu nedenle, birçok yöneticinin sûfi rüya tabircilerinin olması şaşırtıcı değildir.

Bu tür örneklerin en eskilerinden biri –pek çok yerde bilinen bir motif içermekte ve– Bağdat’ta sûfiler’e karşı açılan ilk davayı konu almaktadır. 877 yılındaki bu davada, sûfilere zındıklık suçlamasında bulunulmuştur. İçlerinden biri, Semnûn Muhibb, biraderleri için kendini ortaya koymayı ve onların yerine idam edilmeyi teklif eder. Ancak Halife, rüyasında şu sözleri duyar: “Senin hükümdarlığının sonu, Semnûn’un hayatına bağlıdır!” Bunun üzerine sûfiyi huzuruna çağırır, onu ve müritlerini beraat ettirir ve davayı sona erdirir.³¹

3. TÛLÛNİLER VE MEMLUKLER DEVRİNE AIT RÜYALAR

868’den 884’e kadar, Abbasilerin neredeyse tam yetkili vekili olarak Mısır’ı yönetmiş olan Ibn Tûlûn’la ilgili bir dizi rüya aktarılmaktadır. Onun, rüyasında Peygamberden aldığı bir emir üzerine yaptırdığı cami, bugün hâlâ Kahire’nin en güzel yapısıdır;³² ama bu gerçek, pek çok yönetici gibi onun da parasal zorluklar çekmiş olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Vergi yükünü artırmak için alınan adaletsiz önlemler, belli ki çok kârlı olmuş, ama gördüğü bir rüya, Ibn Tûlûn’u, kullandığı kötü yöntemlerden vazgeçmesi için uyarmıştır. Rüyanın bu uyarısına kulak verip adaletsiz vergileri bir süreliğine de olsa yürürlükten kaldırmasının ödülü olarak, büyük bir define bulmuştur; en azından menkıbede böyle anlatılmaktadır.³³

Bir başka rüyada, kemiklerden ilik emdiğini görür; bu rüya, onun, “kârı fazla olmayan” bir şeyle uğraştığına yorulmuştur. Nitekim ibn Tûlûn, o sıralar keten ticaretine girişmiş bulunmaktadır ve bu rüya üzerine vazgeçer.

³⁰ Arnold Hottinger, *Ende gut, alles gut*, s. 128.

³¹ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, c. II, s. 84 [529]. Hükümdarlara rüya tarbir eden sûfiler için bkz. Tilman Nagel, *Timur*, s. 459, 486.

³² Barbara Langner, *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlukischen Quellen*, s. 68.

³³ Becker, *Studien zur Geschichte Ägyptens*, c. II, s. 195-96.

Kendinden sonrakilerin, onun olumlu girişimlerine pek inanmadığı anlaşılmaktadır: Ölümünden sonra birisi onu rüyasında görür. İbn Tûlûn, türbesi başında Kuran okuyanlardan ya-
kınmakta, onları kovmak gerektiğini söylemektedir; çünkü onların varlığı, İbn Tûlûn'a sürekli olarak, bü-
tün o duyup da bir türlü uygulamadığı Kuran sözlerini anımsatmaktadır...,³⁴ oysa o, bunlara uymadığı
söylensin istemez!

Sarayı süpüren sarışın erkek köleyle ilgili olarak İbn Tûlûn'un üç kez gördüğü
rüya (bkz. s. 126), yıllar sonra çıkmış, gerçekten de ailesinin "tozu atırılmış"tır.

Önasya'nın bundan iki sonraki hanedanı olan ve Şii Fatımilerin (969-1171) yerini
alan Eyyübilerle ilgili rüya haberleri, özel bir yoğunluğa sahiptir; bu hanedanın baş-
langıcında yer alan rüyaya daha önce değinmiştik (bkz. s. 102). Haçlı Seferleri devri-
nin ve sonraki kuşakların Arapça kaynaklarında da rüya tecrübeleriyle ilgili pek çok
bilgi yer alır. Ortaçağın en iyi rüya tabircilerinden biri olan İbn Şâhîn, asker sınıfın-
dan olması ve kendi rüyalarından bazılarını anlatıp yorumlaması nedeniyle, rüyalar-
la ilgilenen okur, Mısır'daki Memlûk Devri hakkında yakından bilgi sahibi olmakta-
dır. Rüyasında gördüğü bir hil'atın, ona, Karak valiliğine atanacağını göstermesi akla
yatkın bir şeydir. Onun terfiyle ilgili bir başka rüyası daha vardır: Bu rüyada, develerle
atlar güreşmektedir. İbn Şâhîn, bu iki grubun arasındaki bir yükseltinin üzerine çıkmakta, kalabalık insan
yığınları onun tırmandığı bu platforma kurutulmuş yonca getirmektedirler. İbn Şâhîn bu rüyayı, Be-
devi kabileleri arasındaki bir çatışmaya yorar. Gerçekten de, 847/1443 yılında, Hama
şehri yakınlarında böyle bir savaş vuku bulur ve bu savaş, onun terfi (platformun
üzerine çıkma) ve büyük kazanç elde etmesine (kurutulmuş yonca) olanak sağlar.³⁵

Tarihçi Makrizî (ölm. 1415), hükümdarlığı yalnızca iki yıl süren (1296-1298) Sul-
tan Laçın'la ilgili bir dizi rüya derlemiştir. Bir rüyada Laçın, kurduğu komplo sırasında kendi-
siyle suç ortaklığı yapmış olan Karasunkur'un karşısına çıkar. Tam takım giyinmiştir ve minberin üzerin-
deki Karasunkur'u oradan iter. Bu rüya gerçekleşmekte gecikmez: Laçın, iktidarı ele geçir-
dikten sonra eski işbirlikçisini zindana attırır. Ama, onun kendi ölümünü de birçok rüya ön-
ceden haber vermiştir: Birisi rüyasında onun bedeninin mızrakla delindiğini görür (ki gerçekten öyle ola-
caktır); bir başkasının rüyasında, Laçın bir sütunu devirmekte ve sütundan kan fışkırmaktadır; karısı ise
onun üzerine gökten bir kuşun saldırdığını ve onu yaraladığını görür. Tüm bunlar, Sultan'ın feci
sonunun işaretleridir.³⁶

XIV. yüzyıl sonlarında, siyasetin odak noktası, Timur'un Memlûklere yöneltmek-

³⁴ Barbara Langner, a.g.y., s. 71.

³⁵ İbn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmü'l-'ibârât*, s. 360; 356.

³⁶ Barbara Langner, a.g.y., s. 74-75.

te olduğu tehdittir.³⁷ Sultan Berkük, 1399'da Şam'a girmiş olan bu muazzam düşmana saldırıp saldırmayacağına karar vermeye çalışmaktadır. Bu sıralarda birisi ona, Peygamberin rüyasına girdiğini, eğer hiç yılmaksızın Kuran'ın ilk suresini okursa zafer kazanacağını müjdeliğini haber verir. Berkük adamı ödüllendirir ve tavsiyesine uyar, ama "Dünya Fatihî" karşısında bunun pek yardımı olmaz; neyse ki Timur, Mısır'a kadar ilerlemeyip, başka hedeflere yönelir.

Ancak Memlûk devletini tehlike altında bırakan, yalnızca Timur değildir. Avrupalılar, daha sonra Osmanlı Türkleri ve İranlılar kadar, Kuzey Suriye'deki çok sayıdaki kabile de ülkeyi huzursuz etmektedir. Daha 1365 yılında, Iskenderiye şehri Piere de Lusignan tarafından talan edilir ve bu felaket, Memlûk İmparatorluğu'nun uzak eyaletlerindeki insanların rüyalarına girer. Bu rüyaların belki de en dokunaklısını, Şamlı bir adam görmüştür: Rüyasında ona, Iskenderiye'ye koşması ve oradaki Müslümanların cenaze namazını kılması söylenir. Iskenderiye'ye ulaştığında, şehrin az önce yıkılmış olduğunu görür.³⁸

XV. yüzyıl başlarında, o çağın tanığı olan Ibn Şâhîn'in anlattığına göre, birisi rüyasında kocaman bir otağ görür. Otağın yakınlarında yoksul bir derviş durmakta ve Türkçe olarak (Memlûklerin günlük dili budur), "Bin gömlek, Ey Tatar!" diye bağırmakta, böylelikle Tatar adını taşıyan bir emire seslenmektedir. Tatar, 1421 yılında sultan olduğunda, bu rüyadan haberdar olur ve yoksullara bin gömlek dağıtır.³⁹

Peygamberin görüldüğü bir rüya üzerine tutsakların salıverilmesini konu alan ve "acının ardından sevinç gelir" ana fikrine sahip çok sayıda menkıbe vardır. Sultan Adil Tumanbay tarafından izlendiği için Kahire'de saklanan, Mısır'ın allâmesi Suyûtî'ye de (ölm. 1505) bu şekilde teselli sunulmuştur: Peygamber ona, bu hükümdarın yakında tahttan indirileceğini söylemiştir.

Son Memlûk sultanı olan ihtiyar Kansu Gavri'nin (saltanatı 1501-1516) saflığı ise hayret vericidir: Sultan, sürekli olarak para sıkıntısı çekmektedir. Bu yüzden, H. 914 Zülhicce ayının 14'ü (5 Nisan 1509) tarihinde, huzuruna çıkan bir adamın anlattıkları onu sevindirir. İddia ettiğine göre bu adam rüyasında, Eski Kahire'deki Amr Camii'nin sütunları altında defineler bulunduğunu görmüştür. Büyük bir gömü konusunda umutla dolan Sultan, bu saygın camide hemen kazılara başlanmasını ister; ancak danışmanları, definenin

³⁷ Tilman Nagel, *Timur*, s. 313.

³⁸ A.g.y., s. 269.

³⁹ Ibn Şâhîn, *Kitâbü'l-İşâret fi 'ilmül-'ibârât*, s. 359. Tatar, bir sultanın adıdır; Ibn Şâhîn'in babası, bu sultanın azat ettiği bir eski kölesidir.

hangi sütunun altında olduğunun bilinmediğini söyleyerek onu engellerler.⁴⁰

4. ORTA ASYA VE İRAN

Rüyalar yoluyla siyasi kehanetlerde bulunulması tüm İslam dünyasında, daha doğrusu tüm Doğu dünyasında bilinen bir konudur. Bu, Oğuzların atasının gördüğü rüyalara kadar uzanır. *Oğuznâme*'de anlatıldığına göre, ak sakallı bir bilge, rüyasında gün doğumundan gün batımına kadar uzanan altından bir yay ve üç gümüş ok görür. Bu bilge, Oğuz Han'a ve ailesine, keza tüm Oğuzlara bu rüyaların gösterdiği kadar çok toprağa sahip olmaları dileğinde bulunur.

İbn Devâdârî'nin Arapça tarihçesine göre ise Cengiz Han, hükümdarlık hayatının başlarında, rüyasında gelecekte dünyaya egemen olacağını görmüştür: Bu rüyada, Cengiz Han, kutsal Kara Dağ'ın tepesinde durup, doğmakta olan güneşi biri Batıda, diğeri Doğuda bulunan iki ucundan kavrar. "Ancak tam onu yakalamış halkına uzatmak isterken, güneş Batı yönüne doğru elinden kayıp gider." Hikâyeyi anlatan tarihçiye göre bu, Cengiz Han'ın imparatorluğunun, Batıda yalnızca belirli bir noktaya kadar uzanacağı yolunda bir işarettir. Moğol ordusunun ilerleyişinin 1260'ta ilk kez sekteye uğratıldığı yer olan Suriye'deki Ayn Calut, Batıdaki o nokta olarak görülmektedir.⁴¹

Moğol ordularının bir kısmı da, Hindistan'a yönelmiştir. Buradaki bir derviş, rüyasında, Cengiz Han'ın çevresinden gelme bir dervişle gürleşmiş, ama onu yene-memiştir; bu nedenle vatandaşlarına, Moğol ordularına karşı duramayacaklarını söyleyerek onları uyarır. Moğol istilasından önce bu derviş, çaresizlikten bir mağara ya sığınır.⁴²

İlhanlı hükümdarı Olcaytu'yu, rüyasında Ali'nin ziyaret ettiği söylenir. Olcaytu zamanında, önemli bir rüya anlatısı oluşmuştur; o da, çok yönlü bir bilgin olan ve-ziri Reşideddin'in gördüğü ve kendi hal tercümesinde ayrıntılarıyla anlattığı büyük bir rüyadır. Rüyanın tarihi 11 Nisan 1306'dır; tarihçi, siyasetçi ve yazar olan Reşided-

⁴⁰ Annemarie Schimmel, *Alltagsnotizen eines ägyptischen Bürgers*, s. 104, 914/1509.

⁴¹ Bu konuya ilişkin olarak Ulrich Haarmann, "'Großer Vater Mond' und 'Schwarzer Löwenjunge'". Molla Muhammed Şerif'in eseri *Tacû't-tevârih*'in XIX. yüzyıldan kalma bir yazma nüshası, Cengiz Han'ın gördüğü, Çin'den gelme bir Yahudinin yorumladığı bir rüyadan söz edilir. Oğuz Han'ın rüyası hakkında bkz. Jean Paul Roux, "Les Songes et leur interprétation chez les peuples altaïques," *Sources Orientales, Les Songes*, s. 116.

⁴² Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the Heart* (İngilizce çevirisi), s. 101.

din, o sıralar gücünün doruğundadır (1317 yılında öldürülmüştür).⁴³

Ona da Peygamber, ilk üç halifeyle birlikte görünmüştür; tuhaftır ki aralarında Ali yoktur. Josef van Ess, bu rüyayı bir tür irşat rüyası olarak yorumlamaktadır; çünkü bu rüya sayesinde, bilgin Reşideddin, Peygamberin huzurunda “ümmiyye” konusundaki görüşlerini dile getirme fırsatı bulmuştur. Bu konunun içeriği, 7. surenin 121. ayetinden çıkan sonuca göre Peygamberin *ümmi*, yani “okuma yazma bilmez” olduğu yolundaki öğretilidir: Bu öğretiye göre, eğer Peygamber okumayı bilmiş olsaydı, kendinden öncekilere inen vahiyler hakkında bilgi edinme olanağı olurdu, o zaman da, ilahiyat açısından gerekli olduğu gibi, kendisine inen vahiyler için temiz bir kap olarak kalamazdı. Reşideddin’in bu soruna özel bir önem vermiş olması mümkündür, zira Olcaytu’nun kendisi de okuma yazma bilmemektedir.

Tilman Nagel, Timur’un (ölm. 1405) zengin rüya hayatının, bilimsel çalışmalara örnek olacak nitelikteki bir çözümlemesini yapmıştır: Genç kahraman zafer müjdelerinin ilkinin rüyasında alır. Sonra, rüyasında, Sirderya Nehri’nin Hocend yakınlarında yatağından taştığını görür; Timur bir sala binmiştir ve baygın düşer, uyandığında ise, kendini Semerkant’ın karşısındaki nehir kıyısının yakınlarında bulur. Timur bu rüyadan, geleceğinin Semerkant’ta olduğu sonucunu çıkarır; daha sonra Semerkant’ı başkenti yapar ve en görkemli yapılarla süsler.⁴⁴

Timur’un tarih sahnesine çıkacağı, Kubilay’ın ve Orta Asya’daki bir beyin rüyalarında önceden haber verilmiştir (bkz. s. 166)⁴⁵ ve onun tüm yaşamı, rüyalar yoluyla belirlenir; bu rüyalar arasında, oğlunun hastalığı ve ölümüyle ilgili olanlar özellikle etkileyicidir.

Timur’un rakibi Kadı Burhaneddin Sivasî için de aynı şey geçerlidir: müverrihlere inanacak olursak, “onda, rüya tabircisi Yüsuf’un benliğinden bir parça vardır”; bu yüzden, siyasi kararlarını da gördüğü rüyalar yönlendirmektedir. Burhaneddin’in rüyalarında sık sık dervişler ortaya çıkar; gördüğü tedirgin edici rüyalardan birinde, moral vermek amacıyla olsa gerek, kendisine, büyük veli Bâyezid-i Bistâmî’nin sarığı armağan edilir; aynı zamanda Peygamber görünür ve Ali ona kılıç kuşandırır.⁴⁶

⁴³ Van Ess, *Der Wezir und seine Gelehrten*, s. 19-20. Bu önemli rüyayı içeren yazma eser, Paris’te, Bibliothèque Nationale’de bulunan *Letâ’ifu’l-Hakâ’ik*’in 228-229b no.lu varaklarıdır.

⁴⁴ Tilman Nagel, *Timur*, s. 114; 107, 177.

⁴⁵ Wilhelm Radloff, *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*, c. IV, s. 309.

⁴⁶ Tilman Nagel, *Timur*, s. 245, 249, Sivaslı Burhaneddin hakkında.

ŞAH TAHMASP'IN BÜYÜK RÜYASI⁷

İran'daki Safavi Hanedanı'nın kurucusu Şah İsmail'in oğlu ve ardılı olan Şah Tahmasp, "kökten dinci" bir Şiîye dönüşümünü ayrıntılı bir rüya kaydında açıkladığı gibi (bkz. s. 139 vd), 1550 tarihinde komşusu Osmanlılarla savaştığı sıralarda gördüğü bir rüya hakkında da kayıt tutmuştur. Burada kullandığı Farsça pek methedilecek gibi değilse de, güneş, ay ve göksel yazı simgeleri ile, bu rüyanın arkasına eklediği, dört yıl sonra gördüğü bir rüyadaki ayrıntılı yer betimlemeleri ilginçtir:

"O sıralarda, 957 yılı Receb ayının 27'sinde (12.8.1550), perşembeyi cumaya bağlayan gece, bir rüya gördüm [bu gece, Peygamberin göğe yükseldiği Mirac Gecesi olarak kutsal sayılır]. Göğün orta yerinde bir ay duruyordu; Doğudan bir başka ay, Batıdan da daha başka bir ay çıktı; Batıdan doğan ay son derece büyük, Doğudan doğan ay ise küçüktü. Orada nurlu bir kişi vardı, bana dedi ki: 'Batıdaki ay, Hüdavendigar'dır [=Osmanlı Sultanı'dır]; Doğudaki ay, Özbeklerin Ubeydullah'ıdır; ortadaki ay senindir.' Baktım ve gördüm ki, önce Doğudaki ay, göğün ortasına yaklaşmaktayken parçalanarak toprağa düştü ve görünmez oldu; ardından Batıdaki ay düşerek yere indi; ortadaki ay ise, havada süzülen bir yaprak gibi gayet yumuşak bir şekilde alçalarak, payitahtın olduğu ve kaderin beni sürüklediği Kazvin bölgesine geldi ve sonunda benim oturduğum minderin üstüne kondu.

Bir başka seferinde, 961 yılı Sefer ayının 17'sini 18'ine bağlayan gece (24 Ocak 1554), Nahçıvan'da bir rüya gördüm. Gökyüzünde, Kible'nin yanında, öğle namazı vakti güneşin durduğu yerde, göğün yüzeyinde gubâr (toz) ile yazılmış bir yazı belirdi. Yazının rengi göğün rengiyle aynıydı; lakin göğün çatısındaki renk daha saydamdı, Avrupa'dan gelme kağıda yazılmış tamga yazısı gibiydi; boyu bir buçuk kulaçtı, iki buçuk kulaç genişliğindeki, üç buçuk kulaç yüksekliğindeki büyük bir mihraba benziyordu.⁴⁸ İşte bu yazıyı okudum. Orada Kuran'dan bir ayet yazılıydı: 'Tanrı size yetecektir; O duyandır, bilendir' (Sure 2:137). Bu yazıya bakarken titremeye başladım ve heyecanlandım. Gördüm ki, bu yazı su gibi kabarıp dalgalandı; göğün, Batı yönünde ve yazıdan uzakta olan bir parçası, sanki gök yarılacakmış gibi titremeye başladı ve gördüm ki, bu yazı ve mihrap, sanki gökte bir kapı açılmışçasına titremeye başladı. Sonra heyecandan bir de uyanıp baktım ki, Hoy yaylalarındayım, Van yönünden şiddetli bir rüzgâr gelmekte, bana diyorlar ki, 'Anadolu'dan gelenler size galip geldiler, kargaşa çıktı; çünkü eğer bu rüzgâr yeryüzüne gelirse, bütün çadırlarımızı yerinden söker.' İki harem memuruna diyorum ki, 'Parican Hanım'la Sultan İbrahim Mirza'yı bir tahtrevana yerleştirin, onu sırtlandığınız gibi kaçın; çünkü biz kalkıp ilerleyeceğiz.'

⁴⁷ Tezkire, Phillot baskısı, s. 65 vd.

⁴⁸ Tamga yazısı, damgalarda kullanılan, köşeli bir yazı biçimidir. Ben buradaki kelimeyi, bir ölçü birimi olarak anlam ifade etmeyen *sir* sözcüğü yerine, yalnızca noktalaması farklı olan ve "arşın" anlamına gelen *sibr* sözcüğü olarak okuyorum.

Görüyorum ki, rüzgâr oturduğumuz yaylaya doğru yavaş yavaş yaklaşıyor; ama daha orduya gelmemiş; çünkü geri dönmüş, üzerimize hiç toz toprak gelmemiş, birdenbire yok olmuş. Tozun toprağın arkasında, bir sürü dağ ineği ve koç varmış, hepsinin kuyruğu koyun gibi. Emirler diyorum ki, 'Ordudan her kim isterse avlansın ve peşlerine düşsün.' Onlar gidiyor, ben de bir dağ ineği ve bir koç vurup getiriyorum, 'Atımın talimi yerinde değil, daha ileri gitmem' diyorum. Sultan İbrahim Mirza'ya ve çocuklara, 'Emirler gelene kadar bunları kızartın' diyorum. Çadırdaki otuyorum, oraya geliyorlar, her biri otuz-kırk hayvan tutup getirmiş. Sonra uyanıyorum, ama aslında hâlâ uykudayım, bir de bakıyorum ki, kız kardeşim, dört hazine dairesi içine küçük halılar ve minderler sermiş, her birinde müstesna güzellikte kadınlar oturuyor; çok uzun boylu, fevkalade güzel kadınlar. Üzerlerinde hiç süs yok, ama öyle güzel yaratılmışlar ki, insanoğlu arasında böylesine az rastlanır. Kız kardeşime 'Bunlar da kimdir?' diye soruyorum. 'Gürcistan'dan senin için getirildiler. Bir tanesi bizim saraydaydı vezirin kız kardeşi; öbürleri şimdi getirildi' dedi. 'Vezirin kız kardeşi böyle değildi, ne oldu da böyle oldu?' diye sordum. 'Artık böyle oldu!' dedi.

Sonra gerçekten uykudan uyandım. Kendimi bu halimle gördüm, 'Ve Tanrı size yetecektir' ayetini okurken yeniden uyuyakaldım ve yine bu ilk rüyanın aynısını tastamam aynı şekilde gördüm ve yeniden 'Allah size yetecektir.' ayetini okudum. Sonra aklıma geldi, 'Acaba bu ayet düşmanları savmak için midir? Eğer öyleyse onu görünce neden bu kadar heyecanlanıyorum?' diye düşündüm, aklım karıştı. Sonra hatırladım ki, Allah'ın –ki O'nun isimleri yücedir!– huzurundaki ışık parıltısı görününce, bu, titremek ve heyecana kapılmak için bir sebep olabilir. Rüyamda diyorum ki: 'Sina'da ışığın Musa'ya görünüşü, hikâyelerde ve rivayetlerde anlatıldığı gibidir. 'Hatemü'l-Enbiya' [Muhammed] Mirac Gecesi perdenin ardında dünyanın yaratıcısıyla konuştuğunda, Allah huzurunda olmanın azameti ve kudreti, Hazreti de [Peygamberi] müteessir bırakmıştı.' Muhakkak ki bu şekilde harikulade şeyler görüyorum ve bu şekilde o ayet dilimden döküldü, ben Sultan'ın [Osmanlı sultanının] buraya yöneleceğini tahmin ediyordum, nitekim öyle de oldu. Ama Pasin'e gelince durdu."

Tahmasp'ın rüyası burada sona ermektedir. O, kendisine Osmanlı Sultanının daha ileri gitmeyeceğini haber veren –ve bariz biçimde doğru haber veren– bu avutucu gök yazısının anlamını kavramaya çalışır. Kendisini saran heyecanı, rüyada görülenlerin nurani varlıklar olduğunun kanıtı olarak görmektedir, tıpkı Peygambere ve velilere dair hikâyelerde görüldüğü gibi.

5. HİNTLİ PRENSLER

711 yılında bir Arap ordusu aşağı İndüs Vadisi'ni fethettikten sonra, Gazneli Mahmud (saltanatı 999-1030), Afgan dağlarından yaptığı onyedinci saldırının sonunda, Kuzay Batı Hindistan'ı egemenliği altına almıştır. Mahmud, Kathiavar'da Sevmenât yakınlarındaki Hindu tapınağını yıkıp çok büyük miktarda ganimet elde ettiğinde, bu

zafer de bir sūfinin mucizesine bağlanmıştı: İran'daki ümmi mürşit Harakânî (ölm. 1034), bu sūfinin rüyasına girer ve ona zaferin, kendisinin sultana armağan ettiği hırkanın bereketi sayesinde kazanıldığını açıklar; ancak, sultanın, tüm Hinduları Müslüman yapmayı beceremediğini, oysa bunun kesinlikle mümkün olduğunu ekler.⁴⁹

Kaynaklarda hep görkemli bir savaş kahramanı olarak methedilen Mahmud, bir gün rüyasında, tüm egemenliğinin bir yanılgı ve aldanma olduğunu görmüştür; bu rüyaya göre, tek gerçek egemen insan değil, Allah'tır (MT 8/1). Bir rüya yoluyla o, zavallı yaşlı bir kadının iç çekişinin, tüm dünya egemenliğinden daha güçlü olduğunu öğrenmiştir. Attar'ın anlattığına göre, Gazneli Mahmud bir gün, yaşlı bir kadının yanından atını sürerek geçip gider; kadın değneğin ucuna maruzatını bildiren bir yazı asmıştır, ama o buna bakmaz bile.

O gece rüyasında, kendisini derin bir kuyuya düşmüş gördü.
Kocakarı görünüyor, sopasını kuyuya uzatıyor,
Padişaha, yapış sopama padişahım da çık bu girdaptan, kurtul bu kuyudan diyordu.
Padişah kocakarının sopasına yapıştı. O bela kuyusundan kolaylıkla çıktı, kurtuldu.
Ertesi gün padişah tahtına oturdu, ama geceki rüya yüzünden gönü pek daralmıştı.
Derken bir de baktı ki kocakarı, adalet istemek üzere gelmekte⁵⁰

Mahmud, kadını tahta, kendi yanına oturtur, tebasına da, kurtulmak için onun değerine sarılmalarını buyurur.

Kısacası burada da, yoksul ve dindar bir insanın, tüm iktidar sahibi kişilerden daha önemli şeyler başarabileceğini gösteren bir rüya söz konusudur.

Bu yüzden, bir sūfi şeyhinin, dindar birine egemenliği müjdelediği rüyalara da hep yeniden rastlanır: 1235 yılında Delhi yakınlarındaki Mehravî'de ölmüş bir ermiş olan Bahtiyar Kâkî, XV. yüzyılda, Lodi prensi Behlül'e, yönetime geçeceğini müjdelemiştir. Hadramutlu bir hükümdar da, 1569'da dört veli gördüğü bir rüya yoluyla kendisini bekleyen mutlu gelecekte haberdar olmuştur.⁵¹

Burada, Hint-Müslüman tarihinin daha sonraki devrelerinden bir örnek daha ekleyelim. 1799 yılında, Güney Hindistan'daki Seringapatam'da İngilizlere karşı verdiği savaşta hayatını yitirmiş olan Sultan Tîpû, ardında bir rüya güncesi bırakmıştır. H. 1202 ve 1213/M. 1787 ve 1798 yılları arasında, okunabilmesi neredeyse imkânsız bir elyazısıyla çiziktiriverdiği 37 rüya, büyük ölçüde, onun İngilizlere olan nefretini yan-

⁴⁹ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. II, s. 201 [679].

⁵⁰ Attar *Ilahiname*, 9/1 [c. I, s. 195]

⁵¹ Fritz Meier, *Abu Said*, s. 327.

sıtmaktadır. Diğer yandan, Sultan Tîpû'nun sûfilerle sıkı bir bağı vardır; bunların başında da Galbargalı Çiştî velileri ve 1422'de yüz yaşındayken orada ölmüş olan Seyyid Gîsûdaraz gelmektedir. Bazen rüyasında, Mekke'ye hacca gittiğini görür ya da Hâfız ve Câmî gibi büyük İranlı şairlerle sohbet eder (kendisi de Urduca şiirler yazan, vasat ama kendine güvenli bir şairdir). Sultan Tîpû'nun siyasi bakış açısını gösteren tipik bir rüyada üç kafir görünmektedir; bunların arasında da yalnızca İngilizler ve Hindu dininden olan Marathalar değil, bir Müslüman olan Haydarabadlı Nizam da vardır; çünkü o, İngilizlerin koruması altına girmiştir. Bu durumda da, Sultan Tîpû'nun bir gece rüyasında Ali vasıtasıyla Peygamberden bir mesaj alması, bu mesajda Peygamberin, onsuz Cennete girmeyeceğini bildirmesi, okuyucuyu şaşırtmaz!

Sultan Tîpû'nun gördüğü dinsel bir rüya ile ilgili olarak (no. 9) şunlar kaydedilmiştir: "Rüyamda, iki kocamış adam gördüm, birbirleriyle kardeştiler, yanlarında eşyaları ve erzakları vardı. Saygıdeğer Bendenevaz'ın [Gesüderâz'ın] emriyle geldiklerini, onun bana bazı kutsal emanetler gönderdiğini söylediler. Sonra bana, Kâbe'nin örtüsünden, nurlu Medine'deki (Ravza'dan) ve muhterem Bendenevaz'ın mezarından birkaç parça, Kuran-ı Kerim ve biraz şeker verdiler. Kutsal emanetleri aldım ve başımın üstüne kaldırdım. Sonra Kuran'ı açtım ve muhteşem güzellikte bir yazıyla yazılmış olduğunu gördüm. Her Kuran sayfasında hattatın adı vardı. Bazı sayfalarda saygıdeğer Bendenevaz'ın ve başka velilerin adlarını keşfettim. İki mübarek kişi bana, bu Kuran nüshasının çeşitli veliler ve hattatlar tarafından yazıldığını ve şerefli Bendenevaz'ın hep bu Kuran'ı okuduğunu söylediler. Bu velinin, bana o nüshayı göndermekle büyük bir lütufta bulunmuş olduğunu sözlerine eklediler. Kendilerinin de yüce Bendenevaz'ın soyundan geldiğini ve onun mezarı başında Fatiha okuyup mezarın yakınlarında kurban kesme adetlerinin olduğunu anlattılar. Sonra ben, hüsnûhatla türbenin kapısına yazılmış olan Kuran ayetlerini okudum. O sırada uyandım. Ertesi gün öğleden sonra, Bendevenaz'ın ruhuna yedi kazan helvayla Fatiha okudum."⁵²

6. ANADOLU

Eflaki'nin *Menakibü'l-Arifin* adlı eseri, Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî ve ailesi çevresinde gelişen efsaneler, mucizevi hikâyeler ve rüyalar açısından, adeta bir hazinedir. Eflaki'nin anlattığı hikâyeler içinde, siyasi kehanetmiş gibi anlatılan, ancak aslında bü-

⁵² Nathaniel Bland, 1856 yılında *JRAS* dergisinde yayımlanan makalesiyle bu günceye dikkat çeken ilk kişi olmuştur.

yük ölçüde dindar bir adamın yüceltilmesi amacını taşıyan bir rüya yer almaktadır.⁵³ Mevlânâ'nın babası Baha-i Veled 1228'de Konya'ya geldiğinde, Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat bir gün şöyle anlatmıştır: "Rüyamda başım altından, göğsüm saf gümüşten yapılmıştı; göbeğimden aşağısı ise bakırdı, bacaklarım kurşundan, ayaklarım ise kalaydandı."

Bu rüya muazzam bir rüyadır ve deneyimli rüya tabircilerinden hiçbiri onu yorumlayamaz ... (Halife'nin tesadüfen Konya'da bulunan elçisi, ünlü süfi şeyhi Ebû Hafs Ömer Sühreverdi de buna dahildir). Sonra rüya, Baha-i Veled'e anlatılır. O, şunları söyler: "Sen sağ olduğun sürece dünyadaki insanlar altın gibi değerli, sakın ve dürüst olacaklardır. Senin ölümünden sonra, oğlunun zamanında, gümüş gibi olacaktır. Torunlarının zamanı bakır gibi olacak, bayağı ve ihtiraslı insanlar hükümdar olacaktır. Üçüncü (metnin aslı böyle!) aşamaya girildiğinde, dünya karma-karışık olacak, insanlar arasında saflık, sadakat ve şefkat kalmayacaktır. Dördüncü ve beşinci nesle gelindiğinde, tüm Rum (yani Anadolu) diyarı yıkılıp yıkılacak, pis ve işe yaramaz insanlar ülkelere ve şehirlere saldıracaklar, Selçuklu Hanedanı son bulacak, dünyada düzen kalmayacaktır. Soysuz kişiler güç sahibi olacak, önemli görevler manevi gücü olmayan adi ve sefil kişilerin eline kalacaktır; nitekim Peygamber Efendimiz de, 'Bir iş, o işe hâkim olmayanın eline geçti mi, sonu bekleyiniz' demiştir. Her bölgede isyancılar ortaya çıkacak, Moğol istilası tüm dünyayı yıkacak, din bilgilerinden ve aklı başında bilginlerden eser kalmayacak, hepsinin rahmeti yeryüzünden silinecek ve zavallı insanlar Kıyamet'i mumla arayacaklardır (yani dünyanın sonunun gelmesini dileyceklerdir)." Sultanın efsaneye göre Baha-i Veled'i onurlandırıp ona bir hil'at armağan etmesine şaşmamalı!

Eflaki'nin eseri, görüldüğü iddia edilen bu rüyanın üzerinden yüz yıl kadar bir zaman geçtikten sonra yazılmıştır. Alaeddin Keykubad'ın ölümünden (1235) sonra, Selçuklu Devleti'nin çöküşü, bu rüyanın gösterdiğinden çok daha hızlı bir şekilde olmuştur. Ancak unutmamak gerekir ki, yazarın amacı, Türk tarihi dersi vermek değil, 1231'de ölmüş olan Baha-i Veled'in kehanet gücünü kanıtlamaktır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşü, en güçlü hükümdarına sözde bir rüya yoluyla önceden bildirildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu da bir rüyayla olmuştur; bu rüya çeşitli şekillerde anlatılmaktadır.⁵⁴ Rüyanın bir versiyonuna göre, Osman Gazi,

⁵³ Eflaki, *Menâkıbü'l-Arifin*, c. I, s. 45; ayrıca bkz. Eva Meyerovitch, "Les Songes et leur interprétation chez les persans," s. 183.

⁵⁴ H. A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, s. 23-24'te rüyaların ikisi de yer alır;

bir gece bir Müslüman'ın yanına gider; bu kişi ona Kuran'ı verir. Osman bütün gece ayakta Kuran okur ve sonra rüyasında bir melek görür; melek ona Allah'ın kelimasını getirmiştir: "Sen Ben'im sonsuz kelimamı böylesine saygıyla okuduğun için, çocukların ve torunların kuşaktan kuşağa onurlandırılacaklardır."

Sık sık anlatılan bir hikâyede ise, Edebalı adlı bir kadının bir kızı vardır ve Osman bu kızla evlenmek istemektedir; ancak Edebalı iki yıl boyunca ona izin vermez. Sonra Osman bir rüya görür: Edebalı'nın bedeninden bir ay çıkmakta, bu ay dolunay halinde gelip Osman'ın göğsüne girmektedir. Ardından karnından büyük yeşil bir ağaç çıkar; Kafkasya, Atlas, Toroslar ve Balkanlar bu ağacın gölgesinde kalmakta, ağacın köklerinden Dicle, Fırat, Nil ve Tuna fışkırmaktadır. Bereketli tarlalar, gemilerin aştığı ırmaklar, hilalin taçlandığı altın kubbeli şehirler, ezan sesinin yükseldiği minareler görülmektedir. Ağacın yaprakları birer kılıca dönüşmekte, rüzgâr onları Konstantiniyye yönüne sürüklemektedir. Bu, iki denizin akıntılarının birbirine karıştığı ve iki kıtanın birbiriyle buluştuğu yerde yer alan bir şehirdir; iki safirle iki zümrüdün arasında yer alan, bir yüzüğün taşını oluşturan cevahire benzemektedir; yüzük ise, tüm dünyayı kapsayan geniş bir yerin halkasıdır.

Tabii 1453'te İstanbul fethedilip de bu rüya gerçek çıkana kadar aradan belli bir zaman geçecektir; ancak sâdik rüyalar, bu süre içinde de eksik olmaz. Örneğin, Peygamber, kırk Türk kahramanının rüyalarına girip, XIV. yüzyıl ortalarında Anadolu'nun en önemli manevi önderi olan Hacı Bektaş'a gitmelerini öğütlememiş midir? Onlara, Osman'ın oğlu Orhan'a katılmalarını, Orhan'ın kendilerine kılıç kuşatacağı söyler; zaten o da, Rumeli'nin fethini olanaklı kılması için Allah'a dua ettikten sonra, bir rüya yoluyla bu kahramanların gelişini haber almıştır.⁵⁵

İstanbul'un fethi sırasındaki en mucizevi olaylardan biri ise, Akşemseddin'in gördüğü bir rüyadır. Fatih Sultan Mehmed'in manevi önderi olan bu derviş, gördüğü rüya yoluyla, Peygamberin efsanevi sancaktarı Ebû Eyyüb Ensârî'nin mezarını keşfetmiştir. Haliç kıyısındaki Eyüb Sultan adlı bu yer, günümüze dek pek çok din-dar insanın ziyaret ettiği kutsal bir yer olmayı sürdürmüştür.⁵⁶

Erken ortaçağın *menakıbnâm*elerinde, tüm büyük süfilere ve dinsel önderlere ait rüyalar kayıtlıdır; 1416'da isyan edişi nedeniyle öldürülen Simavnalı Bedreddin de bunlara bir örnektir (bkz. s. 211). Bizans kalesi Aydos'un fethinin, bir Rum bakiresi sayesinde olduğu anlatılır; bu genç kız, Peygamberi rüyasında görmüş ve bunun

bu rüyalar, bazı değişikliklerle sık sık Türkçe rüya kitaplarında da anlatılır.

⁵⁵ John K. Birge, *The Bektashi Order of Derwishes*, s. 52.

⁵⁶ Akşemseddin, 1453'te İstanbul'u alan Fatih Sultan Mehmet'in münevî önderiydi. Akşemseddin'in zengin bir rüya hayatı vardı; kendisi 1459 yılında ölmüştür.

üzerine Türk kuşatma birliklerine yardımda bulunmuştur (bkz. s. 161).⁵⁷

Osmanlı padişahları içinde bize bir rüya günlüğü bırakmış olanların önemlisi, Sultan III. Murad'dır (saltanatı 1574-1595); bu günlüğün, yakın gelecekte güvenilir bir yayın halinde kullanıma açılacağını umuyoruz.⁵⁸ Bu padişahın rüyalara olan ilgisi bilinince, onun en ünlü şiiri de daha iyi anlaşılmaktadır; şiirin uyaklı nakarat kısmı şöyledir:

Uyanın uykudan, çok uyumuş gözler, uyanın!

Siyasi duruma yönelik eleştirel gözlemlerde bulunan rüyalar da yok değildir. Cicero'nun *Scipio'nun Rüyası*'ndan beri, buna benzer öğretici rüya eserleri herhalde her bölgede bulunmaktadır. Bu açıdan en iyi incelenmiş olan kaynaklar, Türkçe kaynaklardır. Bir rüya olarak ortaya serilmiş olan eleştirilerin herhalde en ünlüsü, 1561'de Aydın'da doğan, 1628'de ölen Veysi'nin *Hâbnâme*'sidir. Avrupa'da Doğuyla ilgili incelemeler başladığından beri bu eser bilim adamlarının ilgisini çekmiştir.⁵⁹ Goethe'nin "Şark danışmanı" Baron A. F. von Diez (ki kendisi bunun dışında Diez'den pek hoşlanmazdı), eseri Almancaya çevirmiş, bu çeviri Joseph von Hammer tarafından yayımlanmıştır. Diez, bu *Islambol'a İhtar* kitabını 1811'de Berlin'de yayımlamıştır. Veysi, *Hâbnâme*'sinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık durumu hakkında düşündüklerini dile getirmektedir; devir Sultan I. Ahmed'in devridir (saltanatı 1603-1617) ve imparatorluk, Balkanlar'da, denizlerde ve Doğu sınırlarında ağır kayıplar verdiği savaşlar sonucu zor duruma düşmüş bulunmaktadır. Veysi, genellikle birbiriyle uyaklı, sözcük oyunları ile dolu uzun cümleler halinde, sözde görmüş olduğu rüyayı okuyucuya seyrettirir; bu rüyada o, sultanı ve Iskender Zülkarneyn'i, yani Büyük Iskender'i seyretmektedir, ikisi de gökcisimleri gibi parlamaktadırlar:

"Bu karmaşık düşünceler içerisinde, bir gece, belalar hücresinde oturmuş, bitap vaziyette dertler köşesine çekilmiştim. Birdenbire, dünya gözümün penceresi önüne

⁵⁷ Paul Witteck, "The Taking of Aydos Castle," *Arabic and Islamic Studies in Honor of H. A. R. Gibb* (ed. G. Makdisi).

⁵⁸ Cemal Kafadar, "Mütereddid Bir Mutasavvıf. Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri 1641-1643", s. 184-85.

⁵⁹ Basılı metni ve Veysi'nin siyasi eseri *Hâbnâme*'nin iki yazma nüshasının fotokopilerini, Kiel'den Dr. Claus-Peter Haase'ye borçluyum. Diez, bir çeviri yayımlamıştır: "Ermahnung an Islambol," *Fundgrube des Orients* 1, Viyana 1809, s. 249-274; tıpkıbasımı Berlin 1811. Joseph von Hammer-Purgstall, yazdığı *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*'nde, bu esere ayrıntılı bir şekilde değinmiştir.

mesuliyetsizlik perdesi indi ve âlemi dolaşan ruh hayal âlemini seyrederken, çileli gözbebeğim oradaki huzurun beşiğinde uykuya dalarken, ansızın bir insan kalabalığına rastladım ki, her birinin güzelliği perçeminden mutluluğun ısıltısı yayılmaktaydı; ve her biri insanın yüreğine işleyen çehresiyle yürüyerek, bir Cennet bahçesine vardılar ve binbir ihtişam ve şeref içinde, altın yaldızlı sandalyelere oturdular. Ben de geri kalan hizmetkârlarla hizmet vermeye gittim, yani gölge gibi peşlerinden giderek oraya ulaştım ve vazife yerinde durdum. Topluluğun en yukarısında oturan asilzadenin bir işareti üzerine, çimenliğin yeşil halısına oturdum.

Meğerse topluluğun başında oturan güneşe benzer bu kişi, İskender Zülkarneyn imiş; sağında ve solunda oturan yıldız gibi parlayan kişiler ise –hepsini Allah rahmet eylesin– Osmanlı hanedanının eski padişahları imiş.

Bu sırada, sultanın resm-i geçidi, yani Ahmed Han'ın –Allah her iki cihanda varlığına güç versin– burcunun takımyıldızı göründü. Dış dünyadaki gibi, orada da iktidar sahibi çavuşlar alay alay duruyorlardı; yıldız misali asker kümeleri, altın başlıklı Yeniçeriler ve kaftanlı ağalar ve de Süreyya'ya benzer vezirler, kademelerine göre yerlerini almışlardı. Padişah, yıldızlardan yapıma ordusuyla gelip, şimşek gibi koştan semavi atından indi ve topluluğun çemberi dışında İskender Zülkarneyn'in tarafında, altın kakmalı ve tentesi altın yaldızlı bir tahta oturdu ve Zülkarneyn hazretleriyle sohbet başlandı.

Doğuda güneşin doğduğu noktadan, Batıda Keyruvan'a kadar dünyayı kılıcının hükmü altına almış Zülkarneyn'in ve de bilge tabiatlı bir padişahın hikmetli sözlerini duymak, bu aciz köle için ne büyük bir mutluluk! Bilhassa dünyanın halifesi padişahımız onunla konuşurken, ben bir gül dalı gibi kulak kesiliyor, dikkat kesilmiş yüzümü bir beyaz nilüfer gibi, güzelliği güneşe benzeyen o kişiye dönük tutuyor ve bu mutluluk bahşeden toplantının haricindeki her şeyi unutuyordum. Bazen Zülkarneyn mucizeler söyleyen dilini kıpırdatıyordu, bazen Dünya Hâkimi ona doğru eğilmek teveccühünü gösteriyordu, bazen de padişahın inciler tutan dudaklarından şeker dökülüyor, onun şeker gibi sözlerinden Zülkarneyn'in damağı tatlanıyordu...”

“Padişah'ın dünyanın kalbi olduğu ve eğer kalp doğru ölçüden şaşarsa tüm bedeninin karmaşa içinde kalacağı” saptamasıyla (s. 110), asıl politik-eleştirel kısım başlar ve ilk halifeden Osmanlı devrine kadar gerçekleşen trajediler ve korkunç olaylar anlatılır. Sonlara doğru (s. 177), İskender, Kuran'ın 13. suresinin 11. ayetini okur; bu ayet, günümüze kadar müceddidlerin en sevdiği ayetlerden biri olarak kalmıştır: “Gerçek şu ki, Allah bir toplumun maruz kaldığı şeyleri, onlar, iç dünyalarındaki değişikliği değiştirmez.”

Nihayet, Osmanlı Devleti için tek bir kurtuluşun olduğu, onun da, şeriatın “sağlam ipine” tutunmak olduğu söylenir; o zaman durum düzelecektir. Sonunda İskender, Veysi'ye, bu rüya meclisinde neler konuşulduysa, tüm ayrıntılarıyla yazıya geçirme görevini verir ve “horozun gür sesli ezanı dünyanın sabahını uyandırırken” Veysi de uyanır ve gördüğü rüyayı yazmaya koyulur.

Aşağı yukarı üç yüz yıl sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda yine buna benzer siyasi "rüyalar" ortaya çıkar; ancak bu kez rüyalar, modernistlerin ve liberallerin nefret ettiği Sultan II. Abdülhamid'e (saltanatı 1878-1908) yöneliktir (ayrıca Nablusi'nin rüya kitabı bu sultan için Türkçeye çevrilmiştir).⁶⁰ Bu rüyaların ilki, yapısal açıdan, özellikle de eski Osmanlı devlet büyüklerinin betimlenişi açısından bir ölçüde Vey-si'nin yazdıklarına benzemektedir. Fakat bu kez yalnızca efsanevi dünya hâkimi Büyük Iskender'den değil, Peygamberden de yararlanılmakta, onun varlığı bu "rüyaya" daha büyük bir etki kazandırmaktadır.

Theodor Menzel, 1907'de yayımlanan ve örneğin *Merhum Namık Kemal Bey'in Rüyası* gibi isimleri olan bazı Türkçe kitapçıkların çözümlemesini yapmıştır. Daha 1868'de, Emin Hilmi adında biri, *Mahkeme-i yas u emel*, yani "Yas ve Emel Mahkemesi" isimli bir rüya anlatısı yayımlamıştır; o sıralar Abdülhamid'in tahta çıkmasına daha çok vardır. Siyasi açıdan özgürlükçü olması nedeniyle Osmanlı hükümeti tarafından sürgüne gönderilen Şair Namık Kemal (ölm. 1888), *Rüya* adlı bir eser yazmıştır; bu eserin modern Arap edebiyatını da etkilediği söylenir.⁶¹ Özel öneme sahip eserlerden biri, *Mahkeme-yi Kübra*, yani "En Büyük Mahkeme"dir; 1908'den sonra ikinci baskısı yapılan bu kitap, Sultan II. Abdülhamid'e karşı açılmış bir davayla ilgili bir "rüya"yı içermektedir. Tarih olarak, hicri 1313 yılının Receb ayındaki bir Cuma günü, yani miladi 1895 yılının bitip 1896'nın başladığı devre verilmektedir; yer, İstanbul'daki Ayaşofya'dır; "Allah'ın sevgili kulu, Kainat'ın gururu [Peygamber] Efendimiz, liyakatsiz halifesi hakkındaki bu davaya bizzat kendisi bakacaktır..." denmektedir. 1517'de Mısır fethedildiğinde, o zamanki Osmanlı padişahı, Mısır'da oturan ve Abbasi halifesinin soyundan olduğu iddia edilen kişiyi beraberinde İstanbul'a götürmüştür; bu kişinin, padişaha halifeliği devrettiği ve böylece onu Muhammed'in meşru halifesi kıldığı söylenir. Ayrıca Osmanlı sultanı, Memlûkler karşısındaki bu zaferi sayesinde, kutsal Mekke ve Medine şehirlerinin de hükümdarı olmuştur ve bu yüzden saygınlığı daha da artmıştır.

⁶⁰ Cemal Kafadar, "Mütereddid Bir Mutasavvıf. Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri 1641-1643", s. 184.

⁶¹ Theodor Menzel, "Das höchste Gericht," *Der Islam*, c. V, s. 27 vd. Namık Kemal'in eseri *Rüya*, 1908'de Kahire'de yayımlanmıştır; Wiebke Walther'in de (*Erkundungen*, s. 303) belirttiği gibi, bu eserin Irak'taki eleştirel modernist yazılar janrına da etki ettiği düşünülmektedir. Bu nedenle Namık Kemal, bir anlamda koruyucu ruh olarak hiciv içeren rüyalarla somruldur.

Bu rüyada, mihrabın bir yanında tüm Osmanlı padişahları, diğer yanında ise imparatorluğa asker ya da devlet adamı olarak hizmet etmiş olan, Barbaros Hayrettin, Evrenos, Mithat Paşa gibi pek çok kahraman sıralanmıştır.⁶²

Daha sonra Peygamber görünür ve oradakileri selamlar; ancak beklediği gibi cuma namazı için değil, normal bir öğle namazı için ezan okur, sonra da şaşırmış olan topluluğa şu açıklamada bulunur:

“Hali hazırdaki Halife'nin halifelîği makbul ve meşru olmadığı için, cuma namazını kılamayacağımızdan dolayı esef duymaktayım. Ayrıca, her gün adalete aykırı işler yapan bir halifenin adı anılarak kılınan cuma namazları Allah tarafından onaylanmadığından, bu üzüntüm daha da artmaktadır...”

Sonra, Halife Padişah huzura çağırılır ve “hepsi canlı cenazeye benzeyen, vicdansız vezirleriyle, namussuz fıkıh âlimleriyle, kalpsiz rütbe sahipleriyle ve adaletsiz cellat kalfalarıyla birlikte” çıkagelir. Bunun ardından, hanedanın atası Ertuğrul'la başlayan Osmanlı yöneticilerinin yaptığı bir dizi konuşma gelir; bu uzun bölümde, yöneticilerin her biri kendisinin devlete verdiği hizmetlerle övünür, ama içlerinden birçoğu, kendi yönetimlerine yönelik birtakım eleştiriler de dile getirir. Ancak itiraf ettikleri tüm bu zayıf noktalarına karşın hepsi, II. Abdülhamid'den daha iyi olmakla övünür.

Arkasından Peygamber, Abdülhamid'in tüm rezaletlerini sayıp döker; bunlar arasında, 1880 yılında Therapia'nın Alman Kayzeri'ne armağan edilmesi de vardır [günümüzde de Alman Büyükelçiliği'nin yazlık ikâmetgâhı orada bulunmaktadır]. Böyle bir suçluya ne hüküm verileceği sorulunca, sertliğiyle ünlü Halife I. Ömer ve acımasız Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim (saltanatı 1512-1520) onun idamını savunurlar. Peygamber ise, uzun süre düşündükten sonra, onun hilafete ve saltanata layık olmadığını açıklar, ancak “Hayatını ise bunca cürüm ve zorbalıkla ayaklar altında çiğnediği halkın insafına bırakalım” der. O, bu hikmetli sözlerle halka, yönetici üzerinde egemenlik tanıdıktan sonra, rüya Peygamberin oradan ayrılışıyla sona erer:

“Dünyanın gururu Efendimiz Hazretleri, o yüce kişilerle ve beraberindeki diğer insanlarla birlikte doğru ulu caminin kapısına ilerledi; mübarek gözlerinden merhamet yasları akarken, mukaddes çehresi-ni nurlandıran nübüvvet nuruyla her şeyi aydınlatarak, gözden kayboldu.”

Theodor Menzel'in çözümlemesini yaptığı bir mahkeme rüyası ise, H. 1324/M. 1906 yılında yayımlanmıştır; bu tarihte Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak etmiş bulunmaktadır.

Bu rüya, yüksek bir şiir diliyle yazılmıştır; yazar, bir parktan geçerken duyduğu hüzünlü sonbahar atmosferini dile getirmektedir. Bir bankta otururken, rüyasında dokunaklı

⁶² Barbaros Hayreddin, Türk donanmasının kaptan-ı deryasıydı (ölm. 1546); Osmanlı İmparatorluğu için Kuzey Afrika'yı fethetmiştir. Evrenos (ölümü 1417), Türkiye'nin Avrupa'daki parçası olan Rumeli'nin fethinde başrol oynamıştır; Mithat Paşa ise (ölm. 1884; büyük olasılıkla II. Abdülhamit'in emriyle öldürülmüştür), ilk Türk anayasasının babası olarak bilinir.

bir sahne görür: Kahramanlar, Bosna'nın ilhaka karşı savaşa çağırılmaktadır. Ne yapılmalıdır? Vatanın acısını nasıl dindirmelidir? "Boğaziçi'ndeki Hasta Adam"a şifa verecek tek çare olarak bu rüyada, anayasanın yürürlüğe sokulması önerilir; Jön Türklerin ilk hedefi de zaten budur; üç yüz yıl önce ise Veysî, şeriatin uygulanmasını tek çare olarak görmüştü.

Hikâye, bir bankta uyuyakalmış olan yazarın uyandırılması ve her şeyin bir rüya olduğunu anlamasıyla biter. 1921'de yazılmış Türkçe bir eser olan *Kenzü'l-Menâm*'ın yazarı da, kitabının sonunda, kendi gördüğü iki rüyayı anlatır; bunlardan biri, 31 Mart 1907'de İstanbul'da Padişah Abdülhamid'e karşı yapılacak olan ayaklanmanın önceden görülmesi olarak yorumlanır; ikinci rüyada ise (s. 1028), yazar, padişahı Kâbe'nin kapısını açarken görür:

"Uyandığımda bu rüyayı şöyle yorumladım: Padişah, Kâbe yolculuğunun tüm İslam dünyası için kolaylaştıracaktı. Kısa zaman sonra Hicaz Demiryolu'nun yapımı için bir emir çıktı" (1903) (bkz. s. 169).

7. DİĞER MORDERN GELİŞMELER

XIX. yüzyılda giderek güçlenen Batı dünyası ve uygarlığıyla daha belirgin biçimde yüz yüze gelinmektedir; bu durumun sonucunda, yukarıdaki örneklerle benzeyen bir dizi yazı ortaya çıkar. Bu yazıların tümünde, Müslümanların gerçek inanca geri dönme arzusu vardır. Burada sık sık Kıyamet Günü'nün yaklaştığı konusuna ağırlık verilmektedir. Snouck Hurgronje, 1884 yılında, 1880'de yayımlanan *De laatste vermaning van Mohammad aan zijne gemeente* hakkında bir rapor yazmıştır. Söz konusu metinde, Medine'deki Şeyh Abdullah adında birine, rüyasında Peygamber tarafından bir uyarı gönderilir. Rüyanın tarihi, Peygamberin doğumunun ve ölümünün kutlandığı rabi'ül-evvel ayında, perşembeyi cumaya bağlayan bir gecedir. Şeyh uyandığında, rüyadaki uyarının metni, Peygamberin kabri üzerinde durmaktadır; metnin içeriğini bir şehirden diğerine iletene, ödül vaat edilmektedir. C. H. Becker de Medine'li Şeyh Ahmed adlı birinin "Mekke Mektubu"ndan söz etmiştir; bu mektuptaki şeyh de perşembeyi cumaya bağlayan gece Peygamberi görmüştür. Bu konuyla ilgili başka belgeler de toplayan Jonathan Katz'ın belirttiğine göre, kimliği belirlenemeyen Şeyh Ahmed'den gelen belki de uydurma bir telgraf üzerine, 1877'de bu rüyanın metni Mısır'da teşhir edilmiştir.⁶³ Metnin içeriği, Snouck Hurgronje'nin elindeki ve-

⁶³ Snouck Hurgronje, *Verspreide Geschriften*, c. I, s. 125-44. Ayrıca bkz. C. H. Becker, "İslam in

rilerle büyük ölçüde örtüşmekte ve rüyayı gören kişi, bu metni uyandıktan sonra yeşil bir kağıda yazılmış olarak bulduğunu söylemektedir; kâğıt, Peygamberin nuruyla yeşile dönüşmüştür. Anlatılan rüyada, Peygamber eski zamanlarda sık sık olduğu gibi Ebû Bekir ve Ömer'le birlikte görülmekte, rüyanın sonunda da kıyamet anlatımlarındaki uyarıyı dikkate alan herkese kutsama ve lütuf müjdelenmektedir; bu metnin çoğaltılması sevap diye tavsiye edilmektedir.

Küçük farklılıklar içeren birkaç çeşitleme halinde aktarılmış olan söz konusu mektup, Hindistan'daki (1879'da Hâlî, 1912'de Muhammed İkbal) ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki (Ziya Paşa) Müslümanların şiirsel feryatlarıyla aynı gelenek içinde yer almaktadır. Tüm bu örnekler, Müslümanların ataletini ve dönemliğini sorumlu tutmaktadır. Demek ki burada rüyalar, tövbe etmeye çağırان vaaz niteliği taşımaktadır!

Eğer rüyalar ve gökten gelen mektuplar, tövbe çağrısını ve gerçek dine geri dönüş isteğini içerdiğine göre, bir rüya, barış sağlamak için de kullanılabilir: Anlatıldığına göre, Fransızların Batı Afrika'daki ilerleyişi sırasında, Timbuktu'daki bir kadı, beyazların, ıslah edici bir ateşle gelerek barış getireceklerini, sonra kurtla kuzunun bir arada olacağını, yani ahirette bir barışın egemen olacağını düşlemiştir.⁶⁴

Arabistan'ın iç bölgelerinin İbn Sa'ûd tarafından fethedilişi, bu kralın gördüğü bir rüyaya bağlanır: O, 1907'de, onyediyi yaşında ailesi Kuveyt'te sürgündeyken, rüyasında Arap ülkesinin iç kısımlarını elinde tutan İbn Raşid'i görür. İbn Raşid, elinde yanan bir meşaleyle at üstünde kaçmaktadır, ancak İbn Sa'ûd onu yakalar ve meşaleyi üfleterek söndürür.

İbn Sa'ûd, "Sonra uyandım; artık kesinlikle biliyordum ki, İbn Raşid'in elinden iktidarı almak, bir gün bana kismet olacaktı" diye anlatmaktadır. Bu olay, 1911'de gerçekleşir.⁶⁵

Devleti sürekli mali zorluklar içinde bulunduğu için Avrupalı güçlere borçlu olan

Ostafrika," *Der Islam* 2 (1911) ve Jonathan Katz, "Shaykh Ahmad's Dream: A 19th Century Eschatological Vision," *Studia Islamica* 79, (Snouck Hurgronje'nin makalesi belli ki Becker'in gözünden kaçmıştır, ancak o da aynı konu bütününe ilişkin yazma malzeme sunmaktadır).

⁶⁴ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion) içinde, s. 233.

⁶⁵ Muhammad Asad, *Der Weg nach Mekka*, s. 205 vd.

İran şahı Muzaffereddin (saltanatı 1896-1906), 1902 yılında rüyasında önüne bir çuval dolusu altın atıldığını görür. Rüyanın yorumunu sorduğu din bilgini ona, yabancıardan yeni borçlar almaması gerektiğini söyler.⁶⁶

Rüyalar, günümüzde de yeri geldikçe siyasi amaçlara yönelik olarak kullanılmaktadır. Örneğin Nijerya milliyetçiliğinin beşiği olan Batı Afrika Öğrenci Birliği, müstakbel önderlerinden birinin gördüğü rüya üzerine kurulmuştur. Hatta, Idi Amin'in, Asyalıları Uganda'dan sürme kararının bile bir rüya tarafından ilham edildiği söylenmektedir. Anlatıldığına göre yine Idi Amin, kendisinin Uganda'daki ilk gerçek yönetici olacağını da, ne şekilde öleceğini de bir rüya yoluyla öğrenmiştir. Ancak bu konularda elimizde kesin bilgiler yoktur.⁶⁷

Kesin olarak bilinen bir örnek ise, Saddam Hüseyin'in, tüm laikliğine rağmen İran'a karşı açılan cihadı, Peygamberi gördüğü bir rüyadan sonra başlatmış olduğudur.

Siyasi eleştiriler, halk masallarının içinde saklanmış olabilmektedir. Bunun örneği olan bir Sindhi hikâyesinde, hükümdarın gördüğü üç rüya, bir çiftçi tarafından bilge bir yılanın yardımıyla yorumlanır; bu örnek, hükümdarların yönetim tarzının halk üzerindeki etkisini göstermektedir: Kralın huzur bozucu rüyaları, halkın olumsuz bir tavır içinde olduğunu belli etmekte, bu olumsuz davranışlar da yorumcunun kişiliği ve edimleri aracılığıyla anlatılmaktadır:

Bir kral, rüyasında yatak odasında bir tilkinin ortaya çıktığını görür. Ertesi sabah tüm beylere vezirlere ve müneccimlere bu rüyanın yorumunu sorar, ancak hiçbiri sesini çıkarmaz ve bu da kralın kalbine dokunur. Bu nedenle kral, tellallarıyla tüm ülkeye haber salar: "Her kim bana rüyamı yorarsa, onu cömertçe ödüllendirecek ve mutlu kılacağım."

Haberin üzerinden oldukça uzun bir zaman geçer, fakat krala gelip de bu rüyayı yorumlayan kimse çıkmaz. Böyle bir rüyayı kimsenin yorumlayamayacağı haberi, giderek tüm şehirlere ve köylere yayılır. En sonunda bir gün, bunu duyan bir çiftçi, Yaradan'a sığınarak bu rüyayı yorumlamak üzere köyünden ayrılır. Krala ulaşmak

⁶⁶ Şah Muzaffereddin, rüyasında, zamanının en önde gelen din âlimi olan Seyyid diye birinin, rüyada görünerek ayağının önüne altın dolu bir çuval fırlattığını görür; bu rüyayı tabir eden aynı din âlimi, Şah'a, bundan böyle başkalarından borç almamasını salık verir. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois, *The Dream and Human Societies*, s. 20, not 69.

⁶⁷ Humphrey J. Fisher, "Dreams and Conversion in Black Africa," *Conversion to Islam* (ed. N. Levtzion), s. 233, 235.

için bir geçitten geçmesi gerekmektedir; çünkü başka yol yoktur. Çiftçi, dağ geçidi-ne vardığında, bir kralkobrasının yolunu kapattığını görür. Yılana, “Yol ver bana Ey Yılan, gidip kralın rüyasını yoracağım” der. Yılan konuşur: “Hey Çiftçi hey! Krala bütün münecimler doğru cevap veremedi de sen mi vereceksin? Lakin madem ki böyle diyorsun, ben sana rüyanın yorumunu söylerim; ama bir şartım var: Kralın sana verdiği ödülün yarısını bana vereceksin.” Çiftçi, “Şartını kabul ediyorum Ey Yılan!” der, “Haydi rüyanın yorumunu söyle bana! Ödülün yarısını mutlaka sana vereceğim!” Bunun üzerine yılan ona rüyanın yorumunu söyleyip kendi yoluna gider. Yılan uzaklaştıktan sonra, çiftçi dosdoğru kralın sarayına yollar ve ona, “Efendimiz, rüyanızı yormaya hazırım. İzin verirseniz yorumu açıklayabilir miyim?” der. Kral izin verir, çiftçi de anlatır: “Efendimiz, siz rüyanızda bir tilki görmüşsünüz. Tilki; sinsi, ödle ve hain bir hayvandır. Bu yüzden anlamalısınız ki, uyruklarınız arasında sinsilik, yalan dolan, ihanet ve ikiyüzlülük artmıştır. Eğer bu gidişe dur demezseniz, ileride hükümdarlık zarar görecektir!” Kral çiftçinin bu yorumundan etkilenir; ona büyük armağanlar verir, onu onurlandırır ve mutlu eder. Sonra onu köyüne geri yollar ve devletini yeniden düzene sokmaya çalışır.

Çiftçi, evine dönerken düşünür: “Neden eve başka yoldan gitmeyeyim ki? Yoksa aldıklarımın yarısını yılana vermem gerekecek!” Bu düşünceyle, başka bir yoldan sapıp evine varır.

Bir süre sonra, kral yeniden bir rüya görür: Sarayında kınından çıkmış bir kılıç asılıdır. Ertesi sabah, kral adamlarını hemen o çiftçiye yollar. Çiftçi, kralın talebini duyunca, kendi kendine, “İşte şimdi foyan ortaya çıkacak!” diye düşünür: “Geçen seferinde zavallı yılan bana yardım etti, bense ona vefasızlık ettim. Ama neyse, yine o yoldan gideyim, belki yılana rast gelirim.” Böyle düşünerek evden çıkar ve geçen defa yılanla karşılaştığı yoldan gitmeye başlar. Geçide vardığında, yılan orada değildir, fakat sürünme izi görünmektedir. Oturup yılanı çağırır. Bunun üzerine yılan hemen deliğinden çıkar ve çiftçiye “Aferin vefasız arkadaşım!” der, “Ödülünü bana vermek istemedin, haydi onu anladık; ama insan yüzünü de mi göstermez; pes doğrusu! Anlat bakalım, bu sefer niyetin ne?” Çiftçi ona, pişmanlık içinde, kralın yeni gördüğü rüyayı anlatır. Yılan, “Sana bu rüyanın yorumunu söyleyeceğim” der, “ama bir şartla: Bu defa, aldığın ödülün yarısını muhakkak bana vereceksin.” Çiftçi bunu kabul edince, yılan yorumu ona söyler; çiftçi de bunun üzerine saraya gider.

Kralın yanına vardığında, “Çok yaşayasınız saygı değer Kralım!” der ve devam eder: “Kılıcın işi kan dökmektir; sizin düşmanlarınız da kılıçlarını çekmiş sizi çevrelemektedirler. Bir kılıç darbesiyle bu düşmanların kafasını kopartınız, yoksa onlar

bu devleti yok edecekleri!" Çiftçinin bu sözleri, kralın içine işler; ona yine armağanlar ve bahşişler verir, ayrıca bir de kılıç hediye eder.

Çiftçi sevinç içinde evine doğru yola koyulur, ama yolda kalbini yine sadakatsizlik kaplar; kendi kendine, "Niçin hediyelerimin yarısını yılanı vereyim?" der, "Fazla sinirime dokunursa kılıcımı çekip onu lime lime ederim!" Geçide ulaştığında, yılanın yolu kapattığını görür. Tek kelime etmeden kılıcını savurur. Zavallı yılan hemen kaçıp deliğine saklanır. Çiftçi de sevinerek yoluna devam eder, huzur içinde evine varır ve zengin bir yaşam sürmeye başlar.

Aradan yine bir süre geçip de, kral bir rüya görerek adamlarını çiftçiye yollayınca, çiftçi kendisi için bir çıkar yol göremez. Kendi kendine, "Benim hiçbir şey bildiğim yok; boyumdan büyük işlere kalkıştım!" der. Şimdi ne yapacağım diye kara kara düşünmeye başlar. En sonunda pişmanlık içinde kalkıp yılanı gider ve onu çağırır. Uzun süre seslendikten sonra, yılan deliğinden çıkar; çiftçiye görünce, "Seni hain!" der, "Seni nankör katil! Sana yaptığım iyiliklere ne de güzel karşılık verdin! Yine ne için geldin?" Çiftçi yalvarır yakarır, af dilenir ve ona "Ne olursun bana bir iyilik et!" der, "Bundan önceki hatalarımı bağışla ve bana tek bir rüya daha yor! Söz veriyorum, bir daha asla ve asla bir cana kastetmeyeceğim!" Bunun üzerine yılan, "Sana rüyanın yorumunu söyleyeceğim" der, "Amma ve lakin, bu kez aldığın ödülün yarısını bana mutlaka getireceğine söz ver!" Çiftçi bunu kabul eder, rüyanın yorumunu dinler ve krala gider.

Kralın yanına varınca, "Kral Hazretleri, rüyanızda bir buzağı görmüşsünüz" der; "Bilmem bilir misiniz, hiç sesi çıkmayan inekle ilgili bir deyim vardır. Anlayacağınız, uyruklarınız birer inek gibi uysal ve aciz hale gelmiş bulunmaktadır; bu nedenle, artık bir tehlike kalmamıştır." Kral bunları duyduğuna çok sevinir ve ona yeniden her türlü iltifatta bulunup hediyeler verir, sonra da onu evine yollar.

Çiftçi bu kez mükafatını alınca doğrudan doğruya yılanı gider ve tüm armağanları onun önüne serer. Bunun üzerine yılan, şöyle konuşur: "Ey Kardeşim, ben ne hediye meraklısıyım, ne de hediye ihtiyacı var. Ben yalnızca seni sınamak istedim. Ama bu olanlarda senin bir suçun yok; çünkü devletin durumu, uyrukların durumunu da etkiler. İlk seferinde, devlette ihanet, düzenbazlık ve dalavere vardı, nitekim sen de bana hile yapıp geçtin gittin. Sonraki defa ülkede cana kıyma ve kan dökme gündemdeydi, sen de beni öldürmeyi düşünecek kadar ileri gittin. Ancak bu kez, ülkede barış egemen iken, bak sen de kendiliğinden ödüllerini bana vermeye geldin. Ee, ne demişler: Balık baştan kokar..."

Sonra birbirleriyle vedalaşırlar ve her biri kendi yoluna gider. Ama artık onlar

iki yakın dost olurlar. Nitekim daha dün, yılanla çiftçiyi yan yana oturmuş kardeş kardeş sohbet ederken görmüş bulunuyoruz!

Siyasi görüşler, şiir şeklinde bir rüya olarak da ele alınabilmektedir; 60'lı yılların başında Afrika'nın zenci halkının harekete geçişini şiirsel olarak anlatan Mısırlı şair Feytûrî, buna bir örnektir:⁶⁸ .

Kara Sel

[...]

Bir Sürü rüya görmeye başladı,
Sislere gömülü adalar
Mavilenen tüllerle gölgelenmiş,
Kurtuluşun renginde, şeffaf örtülerle,
Ve uzaklarda, Kuzey Rüzgarı'nın olduğu yerde,
Ürünleri kabaran tarlalar vardı,
Ve ekinleri tepe tepe yığan
Siyahi kalabalıkları,
Sesleri [...] ve sevinç çığlıkları,
Havada süzülüyordu, tıpkı
Sabahları tarlalardan sisin geçip gidişi gibi
Sessizce...
Ve akşam kuşları
Altın kanatlarını ufka dizerken,
Ve yorgun gagalarıyla
Suskunluğun kepeğini didiklerken,
Yollarda ışıldarken görürsün onları
Ya da ağaç arkalarına gizlenmiş
Evlerine dönerler ya hani
Elleri çiçeklerle dolu...
Yumuşacık rüyası kendinden geçirdi onu,
Tüm özlemini dağıttı,
Bütün kardeşlerini yaşlı gözlerle kucaklıyordu,
Ve ellerini uzatıyordu diğerlerine,
Sevinçten titremekteydi...
Derken, uyandı
Bir söğüdün gölgesinde

⁶⁸ Annemarie Schimmel (ed.), *Märchen aus Pakistan*, s. 114 vd., no. 17.

Tüm çıplak zenciler oradaydı
Fırtınanın isyanı harekete geçiriyordu onları
Onlarla birlikte şarkı söylemeye başladı
Zorbalara karşı yürürlerken,
Ve zamanın duvarına çiviledi
Afrika'nın kanayan şarkılarını.⁶⁹

⁶⁹ Muhammed el-Feyturi, *Aşık min Ifrikiye* (çeviri), Annemarie Schimmel, *Zeitgenössische arabische Lyrik* içinde s. 95.

X. BÖLÜM

EDEBİ YANSIMALAR

1. NESRİN HER TÜRÜ

Yıllar önce, (Martin Kiessig'in kaleminden) *Şairler Rüyalarını Anlatıyor* adlı bir kitapta, Alman şairlerinin kendi rüyaları hakkında anlattıkları yayımlanmıştır; bu kitap, birçok eleştirmene göre essiz bir anahtar olarak tanımlanmıştır; çünkü "Lichtenberg'e göre, insanların karakterini, yüzlerinden çok, dürüstçe anlattıkları rüyalar ele verir."

İslam dünyasında buna benzer bir derleme henüz yoktur; fakat Arap, İran ve Türk dünyasındaki romanlarda, kısa hikâyelerde ve şiirlerde adı geçen ya da ele alınan rüya konuları, öğrenim görmüş birçok Müslüman'ın psikolojik durumuna yakından bakabilmemizi sağlamaktadır.

1995'te açılan bir yarışma sonucu olarak Deutsche Welle tarafından, Arapça kısa hikâyelerden oluşan ve *Fâtıma'nın Rüyası* adını taşıyan bir derleme yayınlanmıştır.¹ Gerek kitaba adını veren hikâye, gerekse diğer hikâyelerden bazıları, kısmen sâdik rüyalarla, kısmen hikâye kahramanlarının rüyalarıyla tam anlamıyla umutsuz bir hava yaratmaktadırlar. Bu rüyalardan birçoğu korkuları ve tasaları yansıtan, insanların ümitsizliğini açığa vuran kabuslardır. Ancak kitaptaki Sudanlı yazarın hikâyesi² (bkz. s. 79), dış dünyanın pek dokunmadığı bir Sudan köyüne egemen olan büyüü yakalamaktadır. Bunun dışında, Rafik Schami'nin hikâyelerinde de, birbiriyle iç içe geçen motiflerde de tekrar tekrar masallara özgü, entelektüel olmayan bir mantığa rastlamaktayız.

Farsça ve ondan etkilenen Urduca ve Türkçe edebiyatta, "uyku, rüya" kavramlarıyla "masal, hikâye" kavramlarının birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olmaları bir rastlantı değildir. Akşam anlatılan masal, dinleyiciyi uykuya daldırır; bu uykuda, az önce dinlenen masal, tahmin edilebileceği gibi, bir rüya halinde işlenmeye devam eder. Bunun klasik örneği, *Binbir Gece Masalları*'dır: Burada Şehrazad'ın hikâyeleri, sultanı

¹ George Khouri, *Fatimas Traum* : En yeni Arap hikâyelerinden oluşan ilginç bir derleme.

² Tayeb Saleh, *Vād Hamid'in Dum Ağacı*.

uykuda tutarak pırpıslamaktadır. Bu masallara yazılan en güzel önsözün Hugo von Hofmannsthal'ın kaleminden çıkmasının, bu yazarın erken yapıtında ise rüyaların büyük bir rol oynamasının şaşılacak bir yanı var mıdır?

Masal ve rüya arasında büyük benzerlikler vardır; çünkü rüyalar bir yerde, şiirsel şekillendirmenin ön basamaklarıdır; bunlar öyle anlardır ki, günlük yaşamın gerçekçi ve katı disiplini içinde yer verilmeyen ve devre dışı bırakılan tüm duygular görünür hale gelir ve biçim kazanabilmek için insanı sıkıştırır. Masallarda da, rüyalarda da öyle çağrışımlar vardır ki, bunlar uyanıklığın bilincine yabancı bir mantık içinde gelişir. Muazzam bir Sanskritçe destan olan *Mahabharata*'yı Farsçaya çevirmesi içi Ekber Şah tarafından görevlendirilen Hint-Müslüman tarihçisi Bedâûnî, bu dev eserin yapısını, bitkiler gibi birbirinin içinden çıkarak büyüyen, korkutucu ve mantıksız rüyalara benzetmiştir.³

Masallar ve rüyalar arasındaki bu akrabalık belki de, romantik şair ve yazarların, eserlerinin örgüsü içine rüyaları de katmaktan hoşlanmalarının, hatta bazı eserlerini rüya anlatımları şeklinde kurgulamalarının nedenlerinden biridir; çünkü rüyalar, okuyucu ya da dinleyicinin zihinsel olarak anlaması ve çözümlemesi değil, yalnızca duyumsaması gereken duyguları sezdirirler; fakat aynı zamanda rüyalar, hikâyenin ilerleyişini de hazırlar, gelecekteki zorluklara ya da gerçekleşmesi umulan gelişmelere bir önbakış sağlarlar. Bir rüya, eserin kahramanına neler yapması gerektiğini ya da hangi yanlışları yaptığını göstererek, onun gelecekte bunlara göre davranmasını sağlayabilmektedir.

Rüyaların, yalanlarla ilgili masallarda da rol oynaması, hatta asıl bu masallarda önemli yere sahip olması doğaldır. Genellikle Türk halk masallarının başlangıcında yer alan ve adına “tekerleme” denen çelişkili küçük şiirler, bazen, birer “rüya” olarak açıklanırlar:⁴

Tophanenin güllerini cebe indirdim,
Bana mısır tanesi gibi geldiler.
Galata Kulesi'ni elime aldım,
Onu boru zannettim.
Önüme bir deniz çıktı,
Tam ortasına doğru adım attım,

³ Bedâûnî, *Müntahabü't-Tevârih* (İngilizce çevirisi), c. II, s. 329, 330.

⁴ Masalların başında söylenen tekerlemedeki rüya ögesi için bkz. Barbara Pfliegerl, *Es war einmal, es war keinmal*, no. 6 ve no. 16.

Kıyıya vardım sandım,
 Şıp diye batıverdim.
 Bir de gözümü açtım ki,
 Meğerse rüya değil miymiş!

Kahraman, sevgilisiyle rüyalar yoluyla tanışır ya da bunun tersi olur. Bazı kereler gelecekteki kötülüklere karşı uyarılrsa da, rüyaları ona, her şeyin önceden belirlenmiş olduğunu ve kaderini temelden değiştirmesinin mümkün olmadığını gösterir.

Bu durumun açıkça görüldüğü bir İran masalı vardır:⁵

Kendini kadere teslim etmiş yoksul bir İranlı yamacı, kudretli yönetici Şah Abbās'a gördüğü bir rüyayı anlatmaktadır. Bu rüyada, kaderi, içlerinden su akan gedikler şeklinde görmüştür. Bazı deliklerden su çağlayarak akıp gelmekte, bazılarında yalnızca akmakta, bazı deliklerden ise az miktarda su damlamaktadır. Yamacı, kendi kaderini simgeleyen gediği daha da açmaya çalışmış, ancak bunu yapınca delik açılmak yerine iyice tıkanmıştır. Bu talihsizlik rüyasından etkilenen Şah Abbās, derviş kılığına girerek yamacıya üç kez hediyeler verir, ancak bunun da bir yararı olmaz; çünkü her seferinde, adamın armağandan yararlanmasını engelleyen bir şeyler olur.

Bu tür rüya hikâyeleri, genellikle gerçeküstü varlıklarla ilintilidir. Bunlar, rüyalara girer ve örneğin, prensesin çocuk özleminin nasıl gerçekleşeceğini öğretir ya da başarısızlıkları açıklarlar. Eğer rüya gören kişi, ezelden beri yazılı olan kaderini kabul etmezse, hep yeni yeni rüyalar onu bu konuda uyarır.

Bu konunun tipik bir örneği, *Tutinâme*'de yer almakta ve açgözlü bir nakışçıyı konu almaktadır:⁶

"Kılı kırk yarabilecek kadar zeki ve işini bir an bile elinden bırakmayacak kadar çalışkan olan bu adam," hiçbir zaman zengin olamamıştır. Bu yüzden de, karısı kendisini uyarıp alınyazısını kabul etmesini öğütlediği halde, kalkıp yollara düşer. Sonunda işini bir süre Nişabur'da devam ettirir ve umduğu serveti kazanır. Memleketine dönmek üzere yola çıkar. "Bu yolculuk sırasında, tehlikeli bir yerde geceleme zorunda kalır; orada uzanıp yorgunluktan uyuyakalır. Bir rüya görür: Gözlerinin önünde, gökten yere iki kuş iner; daha önce tanışmamış gibi görünen bu kuşlar, birbirlerine isimlerini sorarlar. Bir tanesi, 'Ben, bu nakışçının çalışkanlık ve gayretinin koruyucu meleğiym' der. Diğeri, 'Bense' diye karşılık verir, 'onun yıldızlarının ve kaderinin koruyucu meleğiym. Onun alınyazısında yazıyor ki, 'Bu insana, biriktirmek istediği servet kısmet olmasın' [...] 'Bu melek, Allah'ın herkese gereksinimi olan şeyi verdiği

⁵ Ulrich Marzolph, *Typologie persischer Volksmärchen*, no. 94/a.

⁶ Nahşabi, *Tutiname*, s. 276 vd.; Hilil Tuti, no. 42.

yolundaki uzun bir konuşmadan sonra, içinde paraların olduğu torbayı alır ve 'kana susamış cellada benzeyen' bir yaratığa verir."

Nakışçı, bu korkunç rüyadan müteessir bir biçimde uyanır, "ve bir de bakar ki, gördüğü rüya / bir gerçeğe dönüşmüş / yitip gitmiştir tüm para / bir daha bulunamamacasına / korkuyla arar orayı burayı / lâkin yeller almıştır parayı!"

Zavallı adam Nişabur'a geri döner, orada eskisinden daha da çok para kazanır, ancak dönüş yolculuğunda yine aynı rüyayı görür. Gayret meleği gerçi onu biraz savunmaya çalışır, ama şans meleği olmadan hiçbir şeye ulaşamayacağını itiraf etmek zorunda kalır.

"Nakışçı bu şekilde uyanır ve bir de bakar ki, parasının yerinde yeller esiyor. Anlar ki, rüya diye gördüğü şey gerçektir; bunun üzerine şöyle seslenir: 'Artuk yanlış yolda yürümekte ısrar etmek günah olur! Alnımda ne yazılıysa razıyım!' Sonra evine döner ve bir daha da şikayet etmez."

Ancak tipolojik açıdan, çözüm bulunmadan önce bir üçüncü rüyanın daha görülmesi beklenirdi.

Bir insanın, üç kez gördüğü bir rüya yoluyla dolaylı yoldan hedefine ulaşması konusundaki en ünlü örnek, "Köprü'nün Altındaki Define" ya da "Bağdat'taki Define" konulu hikâyesidir.

Bağdat'ta bir adam, rüyasında Kahire'deki bir köprü'nün altında define olduğunu görür. Bu rüya üç kez tekrarlandıktan sonra, yola düzülür. Aramaları ve etrafta dolanışı, Kahireli bir polisin dikkatini çeker; polis ona ne yaptığını sorunca, adam da gördüğü rüyayı anlatır. Bunu üzerine polis onunla alay eder ve kendisinin de uzun zamandır rüyasında, Bağdat'ta falanca evin altında define olduğunu görüp durduğunu, ama böyle saçmalıklara inanmadığını anlatır. Bağdatlı ise, polisin tarif ettiği evin kendi evi olduğunu fark eder, geri döner ve defineyi bulur.

Dünya yazınında bu hikâye kadar sevilen rüya hikâyesine az rastlanır; hem Hasedik kaynaklarda, hem de ortaçağ İngiliz edebiyatında rastlanan bu hikâyeyi, yalnızca Mevlânâ Mesnevî'sinde işlemekle kalmamış, Jorge Luis Borges de kullanmıştır.⁷

Derin bir bakışa sahip insanlar için bu hikâye, insanın en değerli şeyi, yani özle-

⁷ Jean Lecerf; *The Dream and Human Societies* (ed. E. von Gustave Grunebaum ve Roger Caillois), s. 371-72. Bu konu ilk kez 1898'de Victor Chauvin tarafından incelenmiştir: "Le rêve du trésor sur le pont", *Revue des traditions populaires*, c. XIII, s. 192-96. Brezilyalı yazar Paulo Coelho'nun romanı *Simyacı*'da da bu hikâye, sonlara doğru çözüme giden yol olarak bildirilir.

diği tanrısal sevgiliyi uzun süre dünyada aradıktan sonra kendi içinde bulabileceği anlamını taşımaktadır: “Tanrı denen define”, kişinin kendi kalbinde saklıdır.

Yine sık rastlanan bir başka motif ise, başını su dolu bir kaba daldıran ve birkaç saniye sonra bir ömür yaşadığını sanan adamın masalıdır. Bu Doğu hikâyesinin, Almanca konuşulan coğrafyadaki en güzel versiyonu, Agnes Miegel’in yazdığı, *Şövalye Manuel’in Hikâyesi*’dir. Manuel,

Yabancı büyücünün emriyle,
Başını büyülü çanağa soktuğunda
Ve onu sudan geri çıkardığında,
İç çeker “Saçlarım ağardı” diye...

Şimşek gibi hızla geçen bir “rüya”da dağ kraliçesini gören ve onunla uzun, mutlu bir yaşam süren kral, sonunda bu kraliçe “gerçek” olarak kendini gösterince korkar:

Tüm dünyaya merhamet eden, söyle: Hangisi hayal?

Büyük çanağı motifi, İslam dünyasının masallarına Hindistan’dan gelip girmiştir. Bu motif, yalnızca masallarda yer almaz; aynı zamanda, Peygamberin gece yürüyüşü (isrâ’) etrafında geliştirilen menkıbelerde de önemli bir rol oynar. Çünkü, anlatıldığına göre Peygamber, Cennet ve Cehennem içinden geçtiği bu yolculuğun başlangıcında, bir testiye yere devirmiş, ancak gezi bitip de geri döndüğünde, testinin içindeki suyun henüz yere akmamış olduğunu görmüştür. Peygamberin mucizesinden şüphe duyanlar, büyülü tas deneyimi ile, zamanın “yayılp genişlemesi” olanağının olduğuna inandırılmışlardır.⁸

Bazı motifler daima yeniden karşımıza çıkar. Örneğin, kral bir rüya görür, bilge-

⁸ Peygamberin miracı, Buhârî’nin eseri *Sahih*’te, “Rüya” başlıklı bölümde karşımıza çıkar. Bu konu için bkz. Fritz Meier, “Die Welt der Urbilder”. İnsanın suya dalmakla birkaç saniye içinde bütün bir hayatı tecrübe edebileceği düşüncesi Hindistan kaynaklıdır, bkz. Heinrich Zimmer, *Maya*. Ayrıca, sûfi Deştü’lî tarafından bu yolla Muhammed’in miracına inanması sağlanan Sultan Kaytbey’le ilgili Arapça hikâyeyi de karşılaştırınız (Rudolf Kriss ve Hubert Kriss-Heinrich, *Volksglaube im Bereich des Islam*, c. I, s. 76); ayrıca bkz. Irwin, *The Arabian Nights*, s. 225 (Irwin, romanı *The Arabian Nightmare*’i de bu nedenle Kaytbey zamanında geçecek şekilde kurgulamış olsa gerek). Annemarie Schimmel (ed.), *Märchen aus Pakistan*, no. 21: ‘Efsuncu Eflatun’. Bu konuya Hint-Müslüman edebiyatında da rastlanır; Emir Hüsrev’in *Ayine-i Iskender*’i buna bir örnektir. Câmî, *Nefahâtü’l-Üns*, s. 563’ta [777] benzer bir motif kullanılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Annemarie Schimmel, *Die Zeichen Gottes*, bölüm 1.

lerin hiçbirisi bu rüyayı yorumlayamazken, yoksul bir adam bunu başarır; bazen yoksul yorumcunun üç kez sındığı da olur (ve genellikle doğaüstü yardımlardan yararlanır). Kralın bilmediği harika bir meyve ya da bir başka nadide şey düşlemesi de aynı alana girer; bu noktada kahraman, zorluklarla dolu yolculuğuna başlar. Görülen rüya –tanımı her ne ise– mutluluk arayışını yönlendirir ve kahramanı hedefe yönlendirir.⁹

İslam ortaçağının masalları, mitleri ve fıkraları, binbir çeşit rüyaya ulaşmamızı sağlayan birer maden damarı gibidir. Bir Avrupa edebiyatı türü olan hikâye ve romanın Doğuda yavaş yavaş tanınmaya başlaması ise, XIX. yüzyılda olmuş, o zaman da bu türün örneklerinden pek çoğu, bir anlamda eski gelenegın mirasçısı olarak, rüya konularını ele almışlardır. Bu, üzerinde inceleme yapmaya değecek bir gelişmedir. Hatta 1982 yılına gelindiğinde bile, Necib Mahfûz'un eserlerinin isimleri arasında, *Uyuyanın Gördüğü Gibi Gördüm ki*, yani "Rüyamda Gördüm ki..." diye bir tanesine rastlanmaktadır. Bu açıdan akla gelen örneklerden biri, İranlı yazar Sadık Hidayet'in en ünlü hikâyesi *Kör Baykuş*'taki iç karartıcı rüya, daha doğrusu kabus atmosferidir. Ancak rüyalar, tüm İslam dillerinin romanları ve kısa hikâyelerine yayılmıştır. Örneğin, tanıdık bir konu olan Müslüman kadınla Hristiyan erkek arasındaki mutsuz aşk, Halide Edib'in *Sinekli Bakkal*'ında birkaç kez yinelenen rüya anlatımlarıyla ifade edilir. Yakın zamana ait özellikle iyi bir örnek ise, Orhan Pamuk'un *Be-yaz Kale*'sidir; bu kitapta daha anlatıcının ilk rüyası, memleketi olan Venedik'e dönenin kendisi değil, birlikte yaşadığı Hoca olacağını gösterir. Romanın akışı içinde, Hoca giderek anlatıcının *alter ego*'suna dönüşür, onun kişiliğini, anılarını, rüyalarını ele geçirir, öyle ki, daha sonra anlatıcı rüyasında nişanlısıyla kendisinin yerine Hoca'nın evlendiğini görür, oysa ne nişanlısı, ne de annesi onu tanıyamamıştır. Bu arada ortaya çıkan rüya görüntülerinin, *mundus imaginalis*'le (âlem-i misal) ilgili tasavvufi düşünceleriyle beslediği açıktır. Ayrıca romanın ikinci kahramanı genç padişah IV. Mehmed de (saltanatı 1648-1687) tekrar tekrar, kendisiyle ilgili rüyalar görür: Bir av partisinde kovalanan av hayvanı olduğunu görür, büyükannesi Kösem Sultan'ın korkunç görüntüsüyle karşı karşıya kalır, ancak gelecekle ilgili tuhaf rüyalar da görür. Bunlar arasında, örneğin sırtlarında yanan mumlar taşıyan kaplumbağalar vardır. Sultan Mehmed'in ölümünden yirmi yıl sonra, Sultan III. Ahmed, şölenlerini romantik bir biçimde aydınlatmak için, saray bahçelerinde böyle dev kaplumbağalar dolaştıracaktır.

⁹ Örneğin Ursula ve Yusuf Assaf, *Märchen aus dem Libanon*, no. 32.

1914'te ölen Ahmed Hilmi'nin bir romanının çevirisi olan ve kısa süre önce ABD'de yayımlanan *Awakened Dreams: Razi's Journey with the Mirror Dede** adlı kitapta, tasavvuf yolu üzerinde yedi gün boyunca rüyalar görülmekte, ikinci bölümde ise okuyucu rüyadan rüyaya götürülmektedir. Bu, sâlikin gerçek rüya deneyimleriyle bir roman anlatımının karışımıdır.

Günümüzün Arap, en çok da Irak romanları ve kısa hikâyeleri ise bu örneklerden çok farklıdır. Bu eserlerde, klasik edebiyatta olduğu gibi rejime ve toplumsal adaletsizliğe yönelik eleştiriler, sözde rüyalar yoluyla dile getirilmektedir. Cemil Sıdkı Zehâvî'nin *Cehennemde İsyan*'ı, bu tür eleştirilerin en tanınmış örneğidir, ancak sonunda eskiden kalma yöntem kullanılarak hikâyenin bir rüya olduğu, bu rüyanın yazarın yanlış şeyler yemesinden kaynaklandığı, yani "karışık rüyalar" olduğu açıklanmaktadır.¹⁰

Bu olguyu inceleyen Wiebke Walther, 1939'da Irak'ta yayımlanan bir romanın çözümlemesini yapmıştır. *Miâidi'nin Rüyası* adlı bu romanda, yemekte bayat balık yiyen yoksul bir ırgat, Cennetsel diyarları görür; ülkesindeki sefalet dolu dünya yaşamı hakkındaki bir şikayet dilekçesini, Şii Cennetindeki önde gelen kişilerin yüzüne savurur; bu şikayet, göz kamaştırıcı giysileri içinde ermişleri de gözyaşlarına boğar; tabii bu gözyaşları inci ve elmasan yapılmıştır...

Irak'taki öykü türlerinden biri için, "Rüya" tanımı kullanılmaktadır."

Ancak, çağımızda rüya biçimindeki siyasi eleştirilerin bulunduğu tek tür, şehir edebiyatı değildir. Margaret Mills, Herat'tan (Afganistan) gelme hikâyelerde de bu motifi saptamıştır: Bir hükümdar, rüyada gördükleri yüzünden giderek derinleşen bir biçimde günaha ve zorbalığa kendini kaptırır; yaptığı kötülüklerin, her seferinde daha da vahimleşen üç rüyadan kaynaklandığını iddia etmektedir ve bu kötülükleri sonucunda ülke anarşiye sürüklenip tüm dinsel ve ahlaksal değerler çöküntüye uğrar. Bu çağdaş "masal"larda, Sovyetler'in 1978'deki darbeden önce Afgan politikasında giderek güçlenen rolüne yönelik, ustalıkla kamufle edilmiş bir eleştirinin varlığını gözlemek mümkündür.¹²

* Türkçesi için bkz. Şehbenderzâde Fîlibeli Ahmed Hilmi, *A'mâk-ı Hayal (Hayalin Derinlikleri)*, Şûle, 1999 –yn.

¹⁰ Taha Hüseyin'in de yazdığı romantik Peygamber sireti 'Ala hâmiş es-siret'i rüya anlatılarıyla süslemiştir. Carl Brockelmann, *GAL*, c. III, s. 299.

¹¹ Walther, *Erkundungen* (Irak edebiyatında rüya motifi üzerine).

¹² Margaret Mills, *Rhetoric and Politics in Afghan Traditional Storytelling*, s. 320.

2. RÜYA BİÇİMİNDE HİCİVLER

Çağdaş Arap yazarların hicivleri, uzun bir geleneğin parçasıdır; çünkü hiciv, Arap coğrafyasında sevilen bir tür olmuştur. Rüya konusunu ele alan ve günümüze ulaşmış olan klasik şiir veya düzyazılardan bazıları, geleneksel konulardan her birinin nasıl eğilip bükülebildiğini göstermektedir.

Rüyada Âdem'in görülmesi ne anlama gelir? Evet, bunun pişmanlık ve özür anlamına geldiği muhakkaktır, ama X. yüzyılda bir edebiyatçının dediği gibi, Âdem'in, soyundan gelen bazı torunları yüzünden utanıyor olması da mümkündür. Örneğin, dil ve din bilgini Nefteveyh (ölm. 935) çok pasaklı ve bakımsız biri olduğu için ondan öğrenen bir şair, şöyle bir iddiada bulunur:

Bir gün rüyamda Âdem Baba'mızı gördüm. -
Allah ona şefaathakı versin!
Dedi ki: "Gidip tüm evlatlarıma haber edin,
Sarp dağlardakilerle düzlüktekilere de:
Havva ananızı boşayacağım,
Eğer Nefteveyh benim soyumdan ise!"¹³

Sevilen zalim bir kadın için ağlama motifi, ölmüş bir kadının rüyada görülmesi motifiyle bir araya getirilebilmektedir; Beşşâr ibn Bürd de (ölm. 784) ironik bir biçimde bunu yapmıştır:

"Bir gün Beşşâr yanıma geldi; ona 'Niye bu kadar üzgünsün?' diye sorduk. Yanıt verdi: 'Eşeğim öldü. Rüyamda onu gördüm, 'Niçin öldün? Sana iyi davranmadım mı?' diye sordum. Eşeğim dedi ki:

Ey Efendim, İsfahan şehrinin kapısında
bir dişi eşeği benim hatırım için cezalandır.
O beni parmak ucuyla tutsak etti
Yaptıkları bana keder verdi.
Akşamları dolaşmaya çıktığımızda, beni
Güzel dişleriyle,
Cilveli hareketleriyle

¹³ Bosworth, *The Book of Curious and Entertaining Information* (Thaalibi'nin eseri *Letaif* 'in İngilizce çevirisi), s. 64. Nefteveyh konusunda bkz. Mez, *Die Renaissance des Islam*, s. 180. Nefteveyh'e bu lakabın, neft kadar kötü koktuğu (ya da onun kadar çirkin olduğu) için takıldığı söylenir; ancak, güzel bir delikanlıya umutsuzca aşık olduğu da anlatılır, a.g.y., s. 338.

Tutsak etti.

Bir deri bir kemiğe kaldım.

Yanakları Şeyferân'ın yanakları kadar pürüzsüzdü.

İşte bu yüzden öldüm; çünkü eğer yaşasaydım,

Aşağılanışım daha uzun süre devam edecekti.

Beşşâr'a 'Şeyferân nedir?' diye sordum, 'Ben nereden bileyim?' dedi, 'Eşegin acaip laflarından biri işte. Görürsen kendisine sor!'"¹⁴

Mısırlı edebiyatçı Vehrânî (ölm. 1179), bir *makamesinde*¹⁵ Kıyametin korkunçluklarını ve kendisinin ahirette yaptığı sohbetleri gayet eğlendirici bir biçimde anlatmaktadır; bu *makameyi*, bir mektuba yanıt olarak kaleme almıştır:

"Rüyamda, Kıyamet Günüymüş: Tellal bağıırıyordu: 'Şimdi Allahü Teâlâ'nın huzuruna çıkmak üzere kalkın!' Mezarımdan kalkıp tellala yöneldim, toplanılacak meydana ulaştım. Ter içinde kalmıştım, endişe ve yorgunluktan içimi ateş basmıştı, korkudan halim çok fenaydı, yaşadığım şiddetli korkular, bana o gün her şeyi unutturdu. Kendi kendime dedim ki, 'Bu o karanlık, kasvetli gündür; bense bir insanım, doğmanın gereği zayıf ve güçsüzüm, bu dehşete seyirci olacak gücüm yok!' Merhametli Allah'tan, hemen orada ve o anda bir badem ekmeği, içinde, çırpılmış yumurta ve Sinar peyniri olan bir toprak kap ve Sîdon'dan gelme bir büyük sürahi şarap istedim..."

Bu dilek yerine geldikten sonra, edebi meslektaşlarından bazılarıyla ağız dalaşına başlar; bu münakaşada kaba hakaretler de eksik olmaz, eskatolojik (kıyamet sonrası) olayların tasviri skatolojik* tasvirlerle dönüşmeye başlar ve en sonunda cehennem bekçisi bu dövüş horozlarını yakalatır; yazar daha sonra, geç çağlarda doğmuş olan biri için pek anlaşılır olmayan bir dizi imaya girişir; ancak bunların pohpohlamaya benzemediği ve hatta Kıyamet Günü karşısında duyulan bir huşu duygusu da içermedikleri hemen anlaşılmaktadır.

Hıristiyan bir Suriyeli olan Mihail Sekkâl'in, hicivsel-eleştirel bir eserinde iddia ettiğine göre, 1901'de ölmüş olan babası, ölümünün onaltıncı yılında rüyaya girerek öbür dünya yaşamından haberler vermiştir. Buna göre, oraya gidenler önce yirmi yıl ayda kalmakta, sonra da Kutlular Ülkesi'ne, yani Venüs'e gitmektedirler. Bu bakış açısından, o da dünyayı ve onun içindeki olayları uzun uzadıya eleştirebilmekte-

¹⁴ Susanne Enderwitz, *Liebe als Beruf*, s. 17.

¹⁵ Ruhneddin Vahrani, *Makamat el-Vahrani*, s. 22.

* Skatoloji: Dışkıbilim; dışkının tıbbi ya da fosilbilim açısından incelenmesini içerir. Edebiyatta ise dışkıyla ve dışkılamayla ilgili müstehcenliği kullanan hiciv-yn.

dir.¹⁶

Müslüman halkların edebiyatında bu türden büyük küçük pek çok hicvin olduğu muhakkaktır; bu hicivleri ortaya çıkarmak ve deşifre etmek, herhalde gerçekten eğlenceli bir uğraşı olacaktır.

3. RÜYALARDAKİ AŞK ÜZERİNE

Rüyalar yoluyla dile getirilen siyasi ve toplumsal eleştiri ne kadar önemli olursa olsun, edebi rüyalarda başta gelen konu olmasa da en önemli konulardan biri aşktır. Düzinelerce rüyada, bir insan gördüğü bir rüya nedeniyle âşık olur, sonra sevdiğini uzun yolculuklar boyunca arar, sayısız engeli aştıktan sonra da mutlu bir şekilde ona kavuşur. Çin fağfuru rüyasında Bizans kraliçesine de âşık olsa, bir Hristiyan kadın bir Müslüman erkeğe ya da bir Müslüman kadın bir Hristiyan erkeğe de âşık olsa, bu böyledir. Bir zahidin rüyasında gördüğü huriye özlemini anlatan hikâyeler de aynı temel motiften yararlanmaktadır.¹⁷

Ispanyol-Arap din bilgini İbn Hazm'ın (ölm. 1064) "aşk ve âşıklar üzerine" yazmış olduğu klasik eseri *Tavkü'l-Hamâme*, yani *Güvercin Gerdanlığı*'nda, rüyada sevgilinin görülmesi hakkında özel bir bölüm içermektedir; bu konu Arap edebiyatında erken çağlardan beri önemli bir rol oynamıştır. Eski Arap şairleri, akşamları ateşin yanında otururken sevgilinin *hayal*'inin görülmesi hakkında şarkılar yazmışlardır. Renate Jacobi'nin gösterdiği gibi,¹⁸ bu noktada önce, yarı gerçek bir suret düşünülmelidir; şair bu sureti, sevgilisinin kabilesi oradan ayrıldığında geride kalan konaklama izlerine bakarak hayale dalınca gördüğünü sanmaktadır; ancak kısa süre sonra muhayyilesinin bu hayali bir rüya görüntüsüne dönüşmüş ve Doğunun tüm dillerindeki şairleri yüzyıllar boyunca sevince boğmuştur. Aslında romantik şiirlerden çok sivri dilli taşlamalarıyla tanınan Ferezdak (ölm. 732), duygulu bir şiirinde şöyle yazar:

Geceyi onunla geçirdim ben, usul usul konuşarak,
Hem yakınlımda sanıyor, hem özlüyordum.

¹⁶ Brockelmann, *GAL*, c. III, s. 343.

¹⁷ Ulrich Marzolph, *Hilil tuti*, no. 63. Ayrıca bkz. Andreas Tietze, "Mehmets Buch von der Liebe," *Festschrift Spies*, s. 664.

¹⁸ Renate Jacobi, "The *khayal* motif in early Arabic Poetry," *Oriens* 32 (1990), s. 50.

Ancak özlemin yanılsaması uykuyu uzaklaştığında,
Gerçek sevgili uzaklardaydı.

İbn Hazm'ın başyapıtında gözler önüne serdiği aşk da bu tür bir aşktır; o, genç yaşta ölen sevgilisinin rüyasını görmektedir:

Biliyordum, sevdiğim, toprağın derinliklerindeydi
Ancak yine de tanıdığım o eski haliyle çıkageldi.¹⁹

İbn Hazm'ın belirttiğine göre, insan rüyasında kim olduğunu bilmediği bir genç kız görürse ona âşık olması mümkündür. Bu, tipik bir masal motifidir. Ancak onun düşünceleri içinde en önemlisi, eserinin *kanaatkârlığa dair* 25. bölümüdür. Bu da insanın, sevdiği varlığın rüyadaki ziyaretiyle yetinmesi anlamına gelmektedir. Bu, şiir sanatında tekrar tekrar rastlanan bir konudur; bu alandaki en hoş şiirlerden biri, Abdurrahim Hânhanân'ın (ölm. 1627) elinden çıkmıştır. Onyıllarca Moğol ordusuna başbuğluk eden ve aynı zamanda şair ve sanatçıların en büyük hamilerinden biri olan Abdurrahim, Farsça yazılmış küçük ve iddiasız bir iç çekişinde şöyle demektedir:

Budala değilim, beklemiyorum
Kavuşmayı senin gibi birine
Rüyada görmek bile yeter de artar
Böylesini benim gibi birine!²⁰

Çünkü, İbn Hazm'ın da öğrettiği bir gerçek vardır ki, gerçekleşen bir kavuşma, aşka zarar verebilir; oysa rüyada, bedensel olmayan böyle bir birleşme daha tehlikesiz ve daha temizdir: Bunu dile getiren, Ebû Tammâm (ölm. 845-46) gibi başka sairler de vardır.

İbn Hazm, anlattıklarını gerekçelendirirken, büyük Mu'tezile düşünürü Nezzâm'a (ölm. 835) dayanmaktadır. Nezzâm'a göre, rüyadaki hayalin ziyaretinin sebebi, ruhların, sevgililere gözetmenlik edebilecek seyircilerden korkmasıdır; çünkü böyle bekçilik eden biri ya da bir rakip, Arapça ve daha sonraki zamanlarda Farsça aşk şiirlerinde önemli bir rol oynar. Ancak onun varlığı, rüya ilişkisi içinde söz konusu değildir ve bu da ruhsal zevkin artmasını sağlar.

İbn Hazm, aşk rüyasını şöyle sınıflandırır:

¹⁹ İbn Hazm, *tauq al-hamama*, Pétrof edisyonu, Almanca çevirisi: Max Weisweiler, *Halsband der Taube*, s. 152.

²⁰ Annemarie Schimmel, *Nimm eine Rose*, s. 234.

1. Sevdiği kişinin kendisinden kaçtığı bir âşık,... rüyasında, mâşukuyla birleştiğini görüp sevinir. Ancak ortada mutlu bir ilişki varsa, âşıklardan biri, diğerinin kendisinden kaçtığını rüyasında görebilir, sonra da uyanıp bunun saçmalık olduğunu görür (ve sevinir).

2. Eğer bir kimse mâşukunun yakınında oturuyorsa ve rüyasında sevdiğinden ayrıldığını görürse, rüyada acı çeker ama uyanınca sevinç duyar; ancak sevdiğinden uzakta bulunuyorsa, rüyasında oturdukları yerlerin birbirine yaklaştığını görerek mutlu olur, ancak bunun ardından acı dolu bir uyanış gelir.

Eskinin zahitleri, kendilerini ibadetten alıkoyduğu için uykuya karşı direnç gösterirken, İbn Hazm mâşuku rüyada görme özleminin uykuya neden olduğunu düşünmektedir. “Gözler uykuya dalıp hareketler durulunca, rüyadaki hayali geceki gezisine başlar”:

Aşkından deliye dönmüş biri, bir rüya gördü
O yalnızca rüyadaki hayalin ziyareti için uyurdu.

Asırlar sonra, XVII. yüzyılda, Lahorlu şair Münir, kendisinden önce sayısız şairin dile getirdiği bir şeyi düşünür:

Bana cilveli cilveli ‘Bir gece
Rüyada yanına geleceğim’ dedi.
Ben”bunu düşündükçe, ömrüm
Tıpkı bir rüya gibi geldi ve geçti.

Ve Münir’in vatandaşlarından biri, XVI. yüzyılın pek de tanınmayan bir şairi, şöyle içini çeker:

Bütün gece rüyamda
Gündüz bana geldiğini gördüm
Bütün gün rüyamda
Gece bana görünmeni umdum!²¹

Rüyalar bazen öyle gerçektir ki, rüya gören sevgiliyi alıkoymak ister. Eski zamanlarda şöyle adlandırılır:

Rüyamda senin hayalin ziyaretime geldi; gitmek istediğinde onu tuttum bırakmadım.
Ah keşke benim gecem sonsuza dek sürseydi, sabah yıldızını görmez olsay-

²¹ S. M. Ikram, *Armağan-ı Pak*, s. 211; Annemarie Schimmel, *Nimm eine Rose*, s. 233.

dım!²²

Zaman zaman rüyadaki hayal, gerçek sevgiliden daha sâdık çıkar; bu hayal, şairin uzun ve yalnız gecelerini kısaltır, Halepli şair Kuşacım'ın de (ölm. 961)²³ yaşadığı gibi, şairin gönlünü eyler. Fakat bazen de rüya hayaline duyulan özlem öyle büyük olur ki, rüyayı gören kişi hastalanır. Yine de, olanlara razı olmak gereklidir; *Mesârî'r-ü'l-Uşşâk* adlı eserde yer alan bir hikâye de bundan bahseder: Genç bir hacı, bir ağaca iştirilmiş bir kâğıt görür; bu kâğıda üç erkek kardeş, sevgililerinin rüyadaki hayaliyle ilgili şiirler yazmıştır. Kendisi de bunların altına bir beyit ekler:

Rüyamda yastığımın başına gelmesine şaşırdım,
Ama uyanırken gelse daha da şaşardım!²⁴

Halk içinde, sevgilinin rüya görmesini sağlamanın yolları da bilinmektedir: İranlı bir arkadaşımın anlattığına göre, Tahranlılar rüyalarında sevgililerini ya da genç bir kızı gördüklerinde, hemen yastığı ters çevirerek, onun da kendilerini rüyada görmesini sağlamaya çalışırlar; Fas'ta ise aynı şey, yatarken giyilen giysiyle yapılır.²⁵

Hasretten eriyip biten bir âşık, âşık olduğu şarkıcıya, eğer rüyasına girerse kendisine bir altın vereceğini vaat etmiş, cilveli kadın ona yazdığı mektupta, eğer iki altın verirse yalnızca hayalinin değil, kendisinin de geleceği yanıtını vermiştir.²⁶

Sevgilinin hayalinin, nasıl olup da âşığın uykusuna girebildiği konusunda, kimi kuramlar geliştirilmiştir. Büyük âşk mutasavvıfı Ahmed Gazâlî (ölm. 1126), buna derin anlamlı bir açıklama getirir: "İnsan bir rüya gördüğünde, bunun nedeni, insanın, yüzünü kendine çevirmesidir. Tüm gözler yüze dönüşür, tüm beden göze dönüşüp sevgiliye ya da onun suretine yönelir, sevgilinin hayali ise insanın kendi benliğine kazanmıştır." Yani âşık kişi, tüm gücünü ve düşüncelerini öyle yoğun bir biçimde sevdiği varlığa yöneltmiştir ki, sonunda kendi kalbinde bu varlığı görür.²⁷ Nitekim, XVIII. yüzyılda Lahor'da yaşayan sûfi şair Âfrîn de şöyle der:

Gönül gözümü açınca
Dostumu buldum sinemde

²² Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, Richard Gramlich çevirisi, §14/8.

²³ Alma Giese, *Waşf bei Kuşâğim*, s. 59.

²⁴ Serrâc, *Mesâri el-uşşâk*, c. II, s. 132; daha uzun bir şekli yine orada s. 27-28.

²⁵ Edward Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, s. 48.

²⁶ Wiebke Walther, *Erkundungen*, s. 146.

²⁷ Ahmad Ghazali, *Sawanih*, bölüm 31, 1.

Tabir gerekir mi artık
Ey Sevenler, bu rüyaya!²⁸

Demek ki rüya, sevenler arasındaki manevi birleşmedir.

Ancak şairler, rüya deneyimini dolaylı yoldan anlatmak için başka karşılaştırmalar ve imgeler de bulmuşlardır. Arap şairi Buhturî'ye göre (ölm. 897), rüyadaki hayalinin ortaya çıkışı, ışık kaynağı diye âşığın kendi tutkusunun ateşini aramasındandır (yani rüyadaki hayal, alevlere doğru çekilen bir pervane gibidir); hayalin kayboluşu ise, âşığın gözyaşları içinde boğulmaktan korktuğundandır.²⁹ Delhili şair Emir Hüsrev de (ölm. 1325) bunu benzer şekilde ifade eder:

Gözlerimin etrafına kirpiklerden bir dikenli çit çektim
Ne hayalin çıkabilsin, ne de uyku girebilsin diye.

Farsça ve Fars etkisiyle yazılmış şiirlerde, kimi kavramlarla sözcük oyunları yapılmaktadır. Bu kavramların Almancaya çevrilmesi zordur. Bir insan mutlu ya da şanslı olduğunda, "bahtım uyanıktı" denmekte, bunun tersi söz konusu olduğunda ise "uyuyan baht"tan söz edilmektedir. Sevgilinin saçlarındaki siyah lüleler kadar uzun gecelerde üzerine çöken melankoliyi anlatmak isteyen bir şair, genellikle bu iki kavramdan yararlanır; örneğin Emir Hüsrev, "hikâye"yle "uyku" arasındaki geleneksel bağı kullanarak, şu şekilde yakınmaktadır:

Tatlı bir sesin söylediği ninnilerle
uykuya dalan çocuk gibi,
Benim bahtım da,
feryadımdan bitap, uykuya daldı.

Yaşlılık dönemindeki bir şiirinde ise şöyle içini çeker:

Bazen rüyalarımda o mutlu zamanları anıyorum
Ah o sevgiliimin hayaliyle uyuduğum o zamanlar!³⁰

İran'ın ve ona komşu ülkelerin şiirlerinde her zaman gördüğümüz bir başka motif ise, gözün nergise benzetilmesidir; bu karşılaştırma, IX. yüzyıldaki Arap klasik

²⁸ Annemarie Schimmel, *Nimm eine Rose*, s. 234.

²⁹ Bu türden pek çok örnek için bkz. Davud ez-Zâhirî, *Kitabü'z-Zehra*, özellikle bölüm 36: "Vuslata eremeyen, rüyadaki hayalle yeniden hayat bulur."

³⁰ S. M. Ikram, *Armağan-ı Pak*, s. 132; Emir Hüsrev, *Divan-ı kâmil*, birçok yerde.

eserlerinden de bilinmektedir:

Hâg'ın nergisi rüyasında senin gözünü gördü,
Şaşkınlıktan uykusunda yaprakları döküldü

çünkü hiçbir şey, sevgilinin güzel gözlerine benzemez.

Nergisler su kıyısında büyürler; bu nedenle şairler gördükleri rüyayı, yaşlarla dolan gözleri ve sevdikleri kadının ya da erkeğin hayalini birbirine bağlayabilmişlerdir:

Cennet ırmağı da, gözüm gibi
bütün gece rüyasında
Senin sarhoş nergis gözlerini görüyor.

Hâfız bu dizeleri yazar; çünkü Cennetin ırmağının büyüklüğü de ancak onun göz-yaşlarının oluşturduğu ırmaklar kadardır ve Cennetteki ırmak da yalnızca onun sevdiği varlığı düşlemektedir. Hâfız, yeri geldikçe rüyalara ve onların yorumuna atıfta bulunur:

Ey rüya tabircisi, bir müjde ver bana;
dün gece, sabah vaktinin tatlı uykusunda,
bir rüya gördüm; güneş evime gelmiş.

Bildiğimiz gibi, güneş doğmadan kısa süre önce görülen rüyalar özellikle sâdık rüyalar (bkz. s. 48), güneş de ya sevilen varlığı ya da bir hükümdarı simgeler. İşte bu nedenle, şair de bu şiirde, sevdiği insanla birleşmeyi ya da hükümdardan iyi bir haber almayı ummaktadır.

Hâfız'ın hayranı olup da, onun aşağıdaki dizelerle başlayan şiirini tanımayan yoktur:

Sevinçli bir rüya gördüm, elimde bir şarap kadehi vardı,
'Mutluluk yakın; uzansan tutacaksın' diye tabir ettiler.
Kırk yıl mihnet gördüm, meşakkat çektim, sonunda anladım ki:
Derdimin dermanı iki yıllık şarapla dolu kadehmiş!³¹

Nitekim şarap, –haram olsa da– kısmet, servet ve bolluk anlamı da taşıyabilmektedir; kırk yıl ise, her zaman bir hazırlanma, olgunlaşma, bekleme süresidir, ayrıca kırk günlük halveti de simgeleyebilmektedir.

³¹ Hâfız, *Divan*, H. Brockhaus edisyonu, no. 19, 239, 210.

Tabii şairler yalnızca özlem dolu rüya şiirleri yazmaz, bazen rüyadaki hayal fikriyle ilgili şakalar da yaparlar. Emevi halifesi Velid ibn Yezid'in (saltanatı 743-744) su küçük manzumesi de buna bir örnektir:

Geçenlerde Selma'nın hayali,
 Uyuyordum ki, rüyama girdi.
 Dur, diye seslendim, Ben sana,
 Aşkı soracaktım!; durdu dedi ki.
 Ey Dostum, Ey Yoldaşım
 Şimdi ışığı yakma vakti:
 Hayvan otlatılmayan toprakta,
 Çabuk büyür devediken!³²

Sözcük oyunları ile dolu ve sayısını saptamanın neredeyse olanaksız olduğu bu yığınlarca rüya şiirinin içinden, son olarak XVII. yüzyıl Türk şairi Hayali'nin bir şiirine değinelim; bu şiire güzelliğini veren, şairin adı olan Hayali sözcüğünün, Türkçede, "onun, o kadının hayali" anlamındaki "hayali" sözcüğüyle sesteş olmasıdır:

Bakıyordum Leyla'm gelmiş mi diye,
 Gelme de gözümdeydi hayali
 Bu sırrımı açamam kimselere,
 Gönlüm aşka döndürdü bu hayali
 Sevgilim beni yapayalnız sandı
 Rüyada gördüm nokta benleri vardı
 Sessizdi, boynu ak, giysisi aktı,
 Gülümseyerek salındı hayali..."³³

4. ÇAĞDAŞ RÜYA ŞİİRLERİ

"Rüya" kavramı, klasik İslam şiir sanatında çeşitlemeleri olan bir konudur; bu kavram hep daha da zarif şekillerde süslenmiş, ama özü aynı kalmıştır. Daha sonraki zamanlarda, yaşamın gerçekten bir rüya olduğu inancı giderek güçlendiğinde, bu konunun daha da derinleştirilmesi mümkün olmuştur (bkz. s. 367). Yakınoğu ve Ortadoğu edebiyatları üzerindeki Avrupa etkisi sürekli artarken, Avrupa'dan yeni motifler de alınmıştır. Klasik şiirlerde, Hint-Pakistan kültüründeki tasavvufi halk

³² Bkz. Gundert, Annemarie Schimmel, Schubring (editörler), *Lyrik des Ostens*, s. 46.

³³ Annemarie Schimmel, *Nimm eine Rose*, s. 233.

şairinin dışında, kadının sevgilisinin hayalinden söz ettiğine rastlanmaz; Eduard Mörike'nin

Ansızın, işte karşıma çıktı
Sadakatiiz delikanlı
Gece rüyamda gördüm seni...

diyen hüzünlü dizelerine koştur bir örnek, bildiğim kadarıyla yoktur. Ama XX. yüzyılın başlarına geldiğimizde, Mısırlı şair Mâzî'nin, "İki Kız Kardeş" adlı şiirinde iki genç kızı konuşturduğunu görüyoruz; kardeşlerin küçüğü mutlu bir şekilde sabahı selamlamakta, büyüğü ise uyumaya devam etmek istemektedir:

Ah bırak da uyuyayım, belki rüya görürüm!
Aman sus! Ya sevgilim ya hayali konuşur benimle.
Terk eylemişti beni, şimdi bana geliyor,
Ah nasıl da varlığıyla gönlüm ferahlıyor.
Hayali bana nasıl gülümseyerek yaklaşır!
Gözlerimi açtım mı kaçarak uzaklaşırlar!³⁴

Burada da –şair bunun bilincinde olmasa da– dileklerin gerçekleşeceğini müjdeleyen bir sabah rüyasının söz konusu olduğunu sezinleyebiliyoruz.

Yüzyılımızın ikinci yarısında yazılmış şiirsel "rüya"lar, okuyucuya, dünyanın ve bireyin değişen konumunu hissettirmektedir. İnsanın yakınlarıyla ilgili endişeleri, tehdit edici gelişimler, kaçma ve kovalanmayla ilgili anılar, çağdaş şiirde farklı farklı pek çok rüya çeşitlenmesine yansımaktadır.

Suriyeli bir yazar hâlâ, sevgilisine yaptıracığı sarayın rüyasını görmektedir:

Gökkubbeye ulaştığımız zaman,
Uykunun ve rüyanın yaratıldığı yere...³⁵

Türkçede yapmacıksız, fakat yine de şiirsel bir dil içinde serbest ölçüyü geliştirmiş olan Orhan Veli (ölm. 1950), rüyalarını beklenmedik imgelere çevirmektedir:

Annemi ölmüş gördüm rüyamda.
Ağlayarak uyanışım
Hatırlattı bana, bir bayram sabahı
Gökyüzüne kaçıracağım balonuma bakıp

³⁴ Bkz. Gundert, Annemarie Schimmel, Schubring (editörler), *Lyrik des Ostens*, s. 73.

³⁵ Al-Azm, bkz. Mounah Khouri-Hamid Algar, *An Anthology of Modern Arabic Poetry*, s. 48.

Ağlayışımı³⁶

Engin bir hayal gücüne sahip Lübnanlı Adonis ise, endüstrileşme hakkında bir rüya görür ve tasaya boğulur:

Minare ağlıyordu
Bir yabancı gelip satın almıştı onu
Ve üstüne bir baca kondurmuştu.³⁷

Sürgünde yaşamak zorunda kalmış olan Alman şairlerin, dizelerinde, rüyalarına dek işleyen korkuyu, av olma duygusunu canlandırışı gibi, Iraklı şair Abdülvahab Beyâtî de *Viyana'dan Şarkılar*'da, vatansızlığını anlatmaktadır:

Rüyamda kaçıyor, kovalanıyordum
Uzaktaki vatanımda, bir ormanda.
Kurtlar izliyordu beni
Kara çöller, sarp kayalıklar aşarak.
Rüya görüyordum ve ayrılık bir işkenceydi Ey Sevgili,
Çünkü memleketsizim ben,
Bir şehirde öleceğim ki, bana yabancı
Ve yalnız öleceğim Ey Sevgili, bir vatanım olmadan.³⁸

Pakistan ve Hindistan'daki, Urdu dilini kullanan çağdaş şairler de –örneğin Ahmed Ferâz ve Serdar Cefri– rüya dizelerinde bunlara benzer düşünceleri dile getirmektedirler;³⁹ aynı durum, diğer çağdaş yazarların çoğu için geçerli olsa gerek.

Bu örnekler yanında, sözcük oyunları içeren kimi şiirler vardır ki, görülen rüyanın gerçek mi gerçekdışı mı olduğu, yoksa rüyayı gören kişinin bir ara âlemde mi bulunduğu yolundaki eski konu, bu şiirlerde kendini hissettirir. Gerçeküstücü Türk şairi Asaf Halet Çelebi (ölm. 1958) için rüya denen şey, kendine özgü bir oyun dünyasına dönüşmektedir. Kimi şiirlerinde, farklı farklı bakış açılarından, kendi Ben'ini açıklamaya çalıştığı, okuyucuyu kah İran'ın büyü dünyasına, kah semâ'nın kendinden geçirişine götürdüğü gibi, kendisi de gördüğü rüyanın derinliklerine dalar:

³⁶ Orhan Veli, *Bütün Şiirleri*, Adam, 1998, s. 40.

³⁷ Adonis, bkz. Mounah Khouri-Hamid Algar, *An Anthology of Modern Arabic Poetry*, s. 196.

³⁸ Bayatî, *Divan*, c. I, s. 560 (çeviri). Annemarie Schimmel, *Nimm eine Rose*, s. 228.

³⁹ Tipik isimler taşıyan iki şiir kitabı bkz. Ahmad Faraz, *'Spiegel der blinden Stadt' İlahinâme ve Serdar Jafri, 'Noch ein Traum' (Bir Rüya Daha)*.

seni rüyalarım da buldum
 ve çok beğendiğim için,
 oradan çıkmak istemedim
 şimdi derinlikte
 ve genişlikteyiz
 ve bizzat,
 rüya
 ben'im

kendi kendimi görüyorum
 ve kendi içimde seyretmekteyim
 bir cebim var ki
 karanlıktır
 oradan oyuncak güneşler
 bahçeler
 ve denizler çıkar
 ve bıkınca onları başka bir cebime atarım

en güzel oyuncağım sen
 bahçelerimin beni eğlendirmedeği zamanlarda
 gel
 ve beni avut⁴⁰

Çağdaş Türk şairi Gökhan Evliyaoglu'nun birçok şiirinde dile getirdiği gibi, uykuyla uyanıklık, gündüzle gece, birbirlerine ayrılmaz bir bağla bağlı değil midir?

Uyuyanlar rüyaya
 Biraz dünya götürürler
 Biraz da gün ışığı...

Uyuyanlar rüyadan
 Biraz dünya getirirler
 Biraz gece karanlığı...

Gündüz ve gece
 Gece ve gündüz
 İki sarmaşık
 Işık ve karanlık

⁴⁰ Om Mani Padme Hum, s. 56.

Karmakarışık...⁴¹

Bu iç içe geçişin belki de en hoş biçimde anlatıldığı şiir, Nâzik-i Mela'ike'nin "Ay Ağacı" adlı masalsı şiiridir; bu Iraklı kadın şair, çağdaş Arap şiirinin en büyük öncülerindendir.

Söz konusu şiir, bir delikanlının aya âşık oluşunu, onu yakalayışını ve yatağına alışını anlatır (bilindiği gibi ayın görüldüğü bir rüya, genellikle sevgilinin görüldüğü bir rüya olarak yorumlanır). İnsanı hayran bırakan bu anlatımın sonunda, çözüm ortaya çıkar:

... ve en derin mağaralarda mırıldanan
bir pınarınki gibi sesler,
bize derler ki, delikanlının hikâyesi,
bir yaz gecesi rüyasından ibaretmiş.⁴²

5. MEVLÂNÂ'DA RÜYALAR

İslam dünyasının, her şeyden önce de İran'ın büyük şairleri, eserlerinde tekrar tekrar rüya hikâyeleri anlatmışlardır. Bu hikâyelere Senâî'nin destanlarında, daha sık da Attar'ınkilerde rastlarız; zira şairler, bu tür anlatılar yoluyla gönüllerinde yatanları kolay anlaşılır bir biçimde anlatabilmekteydiler: Bir rüyanın yarattığı etkiyi kendi deneyimlerinden bilmeyen var mıdır? Câmî gibi Nizâmî de destanlarını rüyalarla doker; İran'ın en eski destanı olan, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde ise, rüya tecrübesi hikâyenin belirleyici noktalarına yerleşmiştir.

Ancak, rüyalar konusundaki en zengin kaynak, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin şiirleridir.⁴³ Onun büyük öğretici şiiri *Mesnevî*'de, çeşitli rüya tecrübeleri anlatılır; bunların bir kısmı, *Fihî Mâ Fih* adlı mensur eserinde de ele alınmakta ve daha çok felsefi bir biçimde aydınlatılmaktadır. Mevlânâ'nın kimi hikâyesinde, rüya gören bir sûfi "zorlanmadan helâl rızık" için dua eder ve kendisine muhteşem rüyalar bahşedilir (bkz. s. 201), kimi hikâyesinde Yahudi, Hristiyan ve Müslüman arasındaki

⁴¹ Gökhan Evliyaoglu, *Filozofca* bu tür bazı şiirler içermektedir.

⁴² Çevirisi şu eserde: Annemarie Schimmel, *Zeitgenössische arabische Lyrik*, s. 44 vd. ve Annemarie Schimmel, *Nimm eine Rose*, s. 238.

⁴³ Mevlânâ konusunda bkz. Annemarie Schimmel, *Ich bin Wind und du bist Feuer*; Annemarie Schimmel, *The Triumphal Sun*; William Chittick, *The Sufi Path of Love*.

“rüya yarışı” anlatılır (bkz. s. 128), ancak rüyalar hep vardır ve dünya hayatın rüyaya benzeme özelliğini göstermek amacıyla da kullanılırlar.

Ancak bu rüyalar içinde özellikle ilgi çekici olanlar, Mevlânâ'nın gazellerinde anlatılmışlardır. Bunlar arasında ise, 25 Kasım 1256 tarihli bir gazelin (D No. 1839) özel bir önemi vardır. Şair söze şöyle baslar:

Lütuflara lâyık, övülmeye değer bir *akıa* gördüm; kalk ey zamanın rüya tabircisi; rüyamı bir dinle de yor bakalım.*

Daha önce belirttiğimiz gibi (bkz. s. 43), *vaki'a*, hem rüya, hem de rüyet anlamına gelebilmektedir. Rûmî, daha sonra şöyle devam eder:

Ay gördüm rüyamda; rüyada ay görmek nedir? Öncekilerin işi de rüyayla çözülür, sonrakilerin işi de.

Ancak, sevince işaret eden iki Kuran ayetinden (Sure 80:38-39, 88:8-9) söz ettikten sonra, şiir, bir savaşın anlatılışına döner: Bu, Moğol ordusunun Konya'yı kuşattığı bir savaştır ve görünüşe göre başlangıçtaki rüyayla artık bir ilgisi yoktur; tıpkı rüyalarda olduğu gibi, hayaller hayallere karışır ve şiir, onun en sevdiği muhibi olan Hüsameddin Çelebi'ye bir seslenişle biter. Burada, Hüsameddin Çelebi'nin adı ilk kez son mısra da görülmektedir (Farsça şiirlerin son satırında, şairin ismi yer alır; Mevlânâ söz konusu olduğunda, bunun ardından önce ilk sırrî mâşuku Şems-i Tebrizi'nin adı, sonra ikinci manevi dostu Selâhaddin Zerkûb'un adı gelir). İşte burada şair, bitiş mısraı yoluyla Hüsameddin'in üstlendiği yeni rolü anlatmaktadır; Hüsameddin, *Mesnevî*'sini müritleri için bir ders kitabı olarak kaleme alması konusunda onu teşvik etmiştir ve eserin yazıya geçirilişi, büyük olasılıkla işte bu devrede, yani 1256 yılının sonunda gerçekleşmiştir. Aydan bahsedilişini mürşit ve mürit arasındaki derin ilişkinin başlangıcı olarak yorumlamak herhalde yanlış olmayacaktır; bu yeni “ay”ın ışık saçmaya başlaması da belli ki ona şehrin kuşatılmasından daha önemli görünmektedir.

Rüya motifi, gezgin derviş Şems ile tanışmasından beri Rûmî'nin şiirinde kendini göstermektedir. Şems'in 1246'da ilk kez Konya'da ortadan kayboluşundan sonra yazılmış olması muhtemel bir dörtlük vardır; bu ayrılığın şokuyla, âlim öğretmen Celâleddin birdenbire şaire dönüşmüştür:

Dün rüyamda apaçık gördüm ayı,

* A. Gölpınarlı çevirisi, *Divan-ı Kebir*, c. VII, s. 127 –yn.

Deniz gibi, gümüşü ve harikaydı.
Bugün kapı kapı dolaşıyorum,
Acaba dostumdan bir haber var mı?

Onunla, “rüyalarda insanların dilsiz konuştuğu gibi” konuşmak ister ve arada sırada, sevdiğinin en zarif haliyle görüldüğü bir rüya, onu mutlu eder:

Kardeşim! Dün gece sevgilimi rüyamda gördüm. O, çeşmenin yanı başında Ağustos gülleri arasında uyuyakalmıştı.
Huriler, ellerini kavuşturmuşlar, onun etrafında halka olmuşlardı. Bir Yanda lâle bahçesi, bir yanda da yasemin bahçesi vardı.
Rüzgar hafif hafif esiyor, sevgilimin saçlarını okşuyordu. Onun saçlarının her bükümünden etrafa anber kokuları, misk kokuları yayılıyordu.
Rüzgar o güzel kokulardan mest oldu da, ne yapacağını şaşırdı, sevgilinin yüzünden saçlarını dağıttı. Parlak bir mumun üstünden leğeni kaldırdığınız zaman etraf nasıl aydınlanırsa, tıpkı onun gibi her taraf nura gark oldu.

Bu rüyanın başlangıcında, rüyama 'Dur!' dedim; 'Yavaşla! Sabret de, bir an için olsun kendime geleyim! Sus, artık konuşma!' (D No. 1962)*

Ancak iş her zaman sevilen kişinin avutucu görüntüleriyle sınırlı kalmaz. Başka şairler, rüya görüntüsünün, kendi gözyaşlarının denizini aşıp da gelmesine şaşıırken, Rûmî kendi kendine sorar:

Rüyadaki hayalin sabahları bana gelirken, ey Ay,
Akıttığım kan denizini nasıl aşabiliyor? (D No. 1408)

Daha grotesk olsa da, yerine oturan bir örnekte ise, sevgilinin rüyadaki hayali, şairin gözyaşlarının sıcak banyosunda oturmakta, gözbebeği ise (buna Farsçada “gözün küçük adamı” denir), sevilen kişiyi bir hamam bekçisi gibi gözetlemektedir (D No. 3073).

Bunlardan daha sık olarak, heybetli bir biçimde sevginin kendisi rüyada görülür; o zaman da şair öyle bir kendinden geçiş yaşar ki, tüm tariflerin ötesindedir:

Gece rüyamda ne gördüm ki, bugün mest bir haldeyim? Bugün deliler gibi akıldan kurtuldum, akıl bağından sıçradım, çıktım.
Yoksa ben uyanırken mi rüya gördüm? Çünkü bu dert bende iken, benim gözüme uyku girmiyor.
Yoksa ben, rüyada hakiki aşkı mı gördüm de, hep onunla meşgulüm, ona yöneldim? (D No.

* Şefik Can çevirisi, *Divan-ı Kebir*, c. II, s. 444 –yn.

1496)*

Mevlânâ sevgi için, “rüyamda okuduğum harikulade bir Kuran” (D Z. 29776), ezeli Tanrı kelâmının tecellisi der.

Görülüyor ki Rûmî, arada sırada kendisinden daha yaşlıca bir çağdaşı olan Şirazlı Ruzbihan-ı Baklî'ninkilere benzer rüya hayalleri görmüştür; Ruzbihan-ı Baklî'nin rüyelerinde, pembe bulutlar, kırmızı şarap ve parlak kırmızı kan yer alır. Rûmî, rüyasında, her şeyden tamamen bağımsız olmak anlamına gelen yokluğu {fakr} da görür:

Dün gece rüyamda yokluğu gördüm. Onun güzelliğinden şaşırdım kaldım, aklım başımdan gitti!
Yokluğun güzelliğinden, kemâlinde, olgunluğundan, lütfundan ötürü ta seher vaktine kadar
kendime gelemedim!
Yokluğun lâl madenine benzeyen renginden âdeta ipekler, atlaslar giydim! (D No. 2015)*

Kâmil yokluk içinde derviş, en zengin krala dönüşür. Sonra yeniden sevgilinin rüyadaki hayali ortaya çıkar; şairin yüreğinin perdesinde (gölge oyunundaki gibi) dans etmektedir.

Ancak, bir rubaide ise şöyle denmektedir:

Seni rüyamda görünce, gecem aydınlık hale gelir,
Fakat yeni doğan gün, huzursuzluk getirir.
Bir fil rüyasında Hindistan'ı görmüşse eğer,
Zincirlerini kırar; onu kim zaptedebilir?” (R 319 b2)

Bu rubai, Mevlânâ'nın rüya öğretisinde merkezi bir konuma sahiptir. Bildiğimiz gibi, çoktan unuttuğu vatanını rüyasında gören fil imgesi, Mevlânâ'dan önce de Hâkânî (ölm. 1199) ve Nizâmî (ölm. 1209) gibi şairler tarafından kullanılmıştır; ancak Mevlânâ için bu imge, birdenbire ezeli vatanını hatırlayan insanın tecrübesi için en iyi ifadedir. Rudyard Kipling, *The Captive's Dream* adlı dramatik şiirinde bu düşüncüyü işlemiştir: Tutsak fil, gündelik angaryası sırasında, bir rüya sonucu birdenbire Hindistan'ın cengellerindeki eski günlerini, orada özgürlük içinde yaşayan akrabalarını anımsar. O anda vatanına koşmak için zincirlerini kırar ve kimse onu durdurmaz. Kotah (Hindistan) kökenli bir minyatür, tutkulu bir güçle zincirlerini parçalayarak ailesine koşan hayvanın bu geri dönüşünü yansıtmaktadır. Ruhun, kökenine, ilk vatanına olan özlemini dile getirmek, şairlerin en sevdiği motiflerden biridir.

* Şefik Can çevirisi, *Divan-ı Kebir*, c. II, s. 214 –yn.

* A.g.y., c. II, s. 426 –yn.

Bülbül gül dalının, ceylan mis kokulu savanların özlemini çeker, kamıştan yapılma ney kendi türküsünü söyler, bostan dolabı ise şarkısında ormanda bir ağaç olduğu günleri hatırlamaktadır. O âlemden bir “rüya”, “miskinlik uykusundan” içeri girdiğinde, tüm yaratıklar âlemini sarıp sarmalayan, ama yaratıkların ender olarak farkına vardığı özlem, kendisini ifade etmiş olur. Bu fikir, İhvanü’s-Safa olarak bilinen Basralı düşünürlerce de benimsenen bir fikirdir.⁴⁴ Mevlânâ, bu tecrübe hakkında çeşitli imgelerin kullanıldığı şiirler yazmıştır; insanı yönlendiren de işte bu rüyadır. Onun *Mesnevi*’de söylediğine göre, bazı insanlar, güneşin ve onbir yıldızın önünde eğildiğini gören ve bu yüzden en karanlık anlarda dahi bu rüyanın gerçek olacağına inanan Yûsuf peygambere benzerler:

Hız. Yusuf : güneşin, ayın ve onbir yıldızın kendisine secde ettiğini rüyasında görmüştü.

Yûsuf’un gerçek rüyaya güveni vardı. Bu yüzden o, kuyuda iken de, zindanda bulunduğu zamanlarda da hep gördüğü rüyanın gerçekleşmesini bekliyordu.

Rüyasına güveni olduğundan ötürü, o, köle gibi satılmasından ve Züleyha yüzünden kınanmasından, çekitirilmesinden kederlenmiyor, gamlanmıyordu.⁴⁵

Aynı şekilde, “Ezeli Misak” gününü (Sure 7:172) rüyalarında gören insanlar da, yaptıklarının anlamını bildikleri için, dünyevi sorumluluklarını üstlenirler.

Her kim, ezel gününde bir rüya gördüyse, yani Cenâb-ı Hakk’ın; “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitabından ruhunda bir hatıra kaldı. Bu dünya gecesinde gönül gözü ile hoş bir suret görebildi ise, o kişi ibadetler yolunda mest olur gider.

Hayat yükünü, bu ibadet çuvalını, sarhoş deve gibi yorulmaksızın, şüpheye düşmeksizin, acı ve ısrırap duymaksızın çeker götürür.

.....

Fakat elest âleminde böyle bir rüya görmeyen, bu dünyada ne velilere kul olur, ne de mürit.*

Böyle bir rüyanın kurtarıcı işlevini kavramak, herkese nasip olmaz. Yalnızca, ruha birden vatanını anımsatan “Hindistan Rüyası”nı anlayıp doğru yorumlayabilenler,

⁴⁴ Bu düşünürlerin kaleme aldığı açık mektup gemi kazasından kurtulan bir adamla ilgili bir hikâye içermektedir: Bu kazazede, yaşamını maymunlar diyarında sürdürmek zorunda kalmıştır; ancak bir gün rüyasında, memleketine geri döndüğünü görür. Ama bu güzel rüyadan uyandığında, kendini yine maymunlar arasında bulur.

⁴⁵ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. II, beyit 2334-2350 [Ş. Can çevirisi, c. III, 2334-2336]

* Ş. Can çevirisi, c. III, 2348-2353 –yn.

oraya giden yolu arayıp bulacak kişilerdir. Ancak bunların sayısı azdır; çünkü:

Eşek rüyasında Hindistan'ı göremez.⁴⁶

6. HAYAT DENEN RÜYA

Eşek rüyasında Hindistan'ı göremez. Çünkü orası onun vatanı değildir ve oradan ayrılıp gurbete düşmemiştir.

Bu nedenle de onun, günlük yaşamda bir sorunu olmaz. File gelince, o, yurdunun rüyada birdenbire görünmesi sonucu kontrolünü kaybeder, artık bu “sefaletten” (sözcüğün eski anlamıyla: “gurbetten”) bıkmıştır.

Düş gören fil tehlikeli hâle gelir,
çünkü eğer rüyasında Hindistan'ı görürse,
artık eğiticisinin şarkısını dinlemez!

Yaşamın gerçekdışı olduğu bilinci, büyük ölçüde Peygambere atfedilen “İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar” sözü tarafından belirlenmiştir; İslam dünyasında tasavvufi akımlar ne kadar güçlenmişse, bir başka hadisteki “Dünya uyuyan birinin rüyasıdır” inancı da o kadar yoğunlaşmıştır.

Bu düşünce, henüz erken çağda tasavvufa nüfuz etmiştir; nitekim, daha İranlı sûfi Yahya ibn Muâz'ın (ölm. 872) bir mektubunda şunu okuruz: “Dünya bir uyku, ahiret ise uyanıklık gibidir. Bir kimse rüyada kendini ağlar bir vaziyette görürse, rüyasının tabiri şudur: Uyandığı zaman gülüp neşelenecektir. Şu halde ahiret uyanıklığında gülüp neşelenmen için dünya uykusunda ağla.”⁴⁷

Böylelikle, zahitlerin kendisiyle hep övündüğü ve korumaya çalıştığı hüznün için de bir temel oluşmuştur.

Hintli sûfi Şerafeddin Maneri de (ölm. 1380), “Dünya bir rüyadır, ahiret ise uyanıklık; ikisi arasında ölüm vardır, biz ise karışık rüyalar içindeyiz” der.⁴⁸

Geç çağlarda birçok şair, dünyayı “karışık bir rüya” olarak adlandırmıştır. Bu imgeyi en özlü ve en şairane biçimde özetleyen, Delhili mutasavvıf şair Mîr Derd (ölm. 1785) olmuştur; Mîr Derd, yazdığı Urduca dizelerin en ünlüsünde, “uyku” ve

⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. IV, beyit 3069.

⁴⁷ Attar, *Tezkiretül-Evliya*, c. I, s. 300 [388].

⁴⁸ Sharafaddin Maneri, *The Hundred Letters* (İngilizce çeviri), s. 57.

“masal” arasındaki geleneksel bağlantıyı kullanarak şöyle söyler:

Ey Budala! Öldüğümüzde
Doğrulanacaktır bu:
Gördüklerimiz bir rüyaydı,
duyduklarımız bir masal.⁴⁹

Mutasavvıf şairler arasında bu düşünceleri en sık işleyen, Celaleddin-i Rûmî’dir; onun İran-Türk-Hint dünyasındaki şairler ve mistikler üzerindeki olağanüstü etkisi, kuşkusuz bu fikirlerin yaygınlık kazanmasına katkıda bulunmuştur. Düzyazı eseri *Fihî Mâ Fih*’te şöyle yazmıştır:

Belki âlemin hallerinin tümü rüyadır. Tabiri öbür âlemde belli olur. Nitekim at üzerinde bir süvari görürsün, muradına nail olursun. At ile muradın ne ilgisi vardır? Eger rüyada sana temiz para verdiklerini gürür isen bu, bir âlimden güzel ve doğru sözler dinleyeceğine işaretler. Para söze benzer mi? Eger seni darağacına astıklarını görürsen, bir tâifeye reis olursun. Darağacı, riyaset ve sevince nasıl benzer? Dünyanın halleri böyle dedğimiz gibi hep rüyadır. “Dünya uyuyan kimsenin rüyası gibidir.” Bunların tabirleri de başka türlü olur, bu âleme benzemez. Onu ilahi rüya tabircisi yorumlar; zira onun için her şey apaçıktır.⁵⁰

Bu dünyada gördüğümüz her şey ölümlüdür, geçicidir; hatta neredeyse gerçek değildir; sanki, birisi rüyasında bir şey diliyormuş da dileği yerine geliyormuş gibidir. Ama rüyada yediği şeyin, uyanınca ona bir yararı olmaz.⁵¹ Hint-Iran şairi Emir Hüsrev dememiş midir:

Dudaklarının tadını düşümde görsem de
rüyada helva görüncə ağız tatlanır mı hiç⁵²

İşte, insanın günlük yaşamda deneyimlediği şeyler de böyledir; birer rüya deneyimidirler.

Ancak, bir hadiste dendiği gibi “dünya, ahiretin tarlası olduğuna” göre, burada yapılan her işin de meyvesi öbür dünyada toplanacaktır. Çağımız mürşitlerinden

⁴⁹ Mîr Derd, *Urdu Divan*, s. 2; Derd konusunda bkz. Annemarie Schimmel, *Pain and Grace*, bölüm 1.

⁵⁰ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, Almanca çevirisi: *Von allem und vom Einen*, s. 181 {Meliha Ülker Anbarcıoğlu çevirisi (MEB, 1990) s. 157-158; Ahmed Avni Konuk çevirisi (İz, 2001) s. 94}.

⁵¹ A.g.y., s. 299 {Avni Konuk çevirisi, s. 168}.

⁵² Emir Hüsrev, *Divan*, no. 109.

Muzaffer Özak'ın yazdığına göre, "Ameller, ya senin Cennetteki sarayının tuğlalarıdır ya da Cehennemdeki ateşin odunu: Bu bir rüyadır: öldüğünde uyanacak ve hakikati göreceksin."⁵³

Tabii insanoglu, yaşamın rüya misali niteliğini kolayca unutturur. Rüyasında korku ya da endişe duyup da, bu konuda gerçek bir şey yaşamadan uyandı mı, rüyayı unuttur, ama bir sonraki bunalıcı rüyada yine acı çeker ve bunların da geçici görüntüler olduğu aklına gelmez. Yalnızca ârif kişi dünyanın özünü bilir.⁵⁴ Onun için, gerçekten anlayış sahibi kişiler, hiçbir şeyden korkmazlar; bunun gibi, Rûmî'nin anlatışında, Firavun'un Musa'ya karşı seferber ettiği büyücüler de, efendilerinin tehditlerinden korkmazlar (Sure 7:120-124):

Aslında bu dünya bir rüya gibidir. Ey Hakk yolcusu! Rüyanda görülen hâyalleri gerçek sanıp zanna kapılma; rüyada bir el kesilse bu korkulacak bir şey değildir!

Rüyada bıçak senin başını keserse ne çıkar? Hem başın yerindedir, hem de ömrün uzun olacaktır!

Rüyada bedenini ikiye biçilmiş görsen de beden kesilmemiştir, sapa sağlamdır; uyanıp kalkınca hasta bile olmadığını anlarsın.

Hulâsa rüyada beden bir parçasının kesilmesinden, hatta iki yüz parça edilmesinden korkulmaz.⁵⁵

Yûsuf peygamber, geçireceği sınavların sonunda kurtuluş ve yükselişin geleceği umudunu, çocukluğunda gördüğü bir rüyadan almamış mıydı? Zira ona daha yüce bir gerçeğe erme armağanı verilmişti, rüya da karanlık bir ayna misali işte bunu gösteriyordu (bkz. s. 366).

Bir rüya olan hayatla, sonsuzluk sabahında bu rüyanın nihai olarak gerçekleşmesi ya da tabir edilmesi arasındaki iç içe geçmişliğin de belki bir sonucu olarak, İsla-

⁵³ Şeyh Muzaffer Özak, *Träume*, s. 36.

⁵⁴ Bu konu kesinlikle tasavvufi çevrelerle sınırlı bir konu değildir: Arap şüpheci Ebû Ala el-Ma'arrî (ölm. 1057), yaşamı, *ex contrario* yorumları gereken bir rüya olarak nitelemiştir (R. Jacobi, "Die arabische Qasida," *Orientalisches Mittelalter. Neues Handbuch der Literaturwissenschaft* (ed. W. Heinrichs), Wiesbaden 1990, s. 237. Aynı şekilde, Mısırlı şair Şeyki de, Kral Hüseyin için yazdığı yas şiirinde bu motifi kullanmıştır:

Dünya uyuyan birinin gördüğü rüyadan ibaret,
Rüya görenin ne sevinci daimdir, ne de sıkıntısı.

(Brockelmann, *GAL*, c. III, 43.)

⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. III, satır 1729 vd [Ş. Can çevirisi, 1729-1732].

mi müdevvenatta, benim görebildiğim kadarıyla, Brentano'nun,

Kötürüm dokumacı görürse rüyasında kumaş dokuduğunu,
hasta çayırkuşu rüyasında görür yeniden kanatlandığını ...

diyen rüya şiirindeki gibi, “gerçeğin, olanca çıplaklığıyla gelip çatması” şeklinde acı bir sona rastlanmaz; tabii ölüm gerçeğinin kastedildiği durumlar hariç. Çünkü, yaşam ile ölüm arasındaki sınırlar geçirgendir. İnsanın rüya olarak algıladığı şeyin gerçekliğini gösteren sayısız kayıt ve hikâye vardır; biz bu kitapta bunların küçük bir bölümünü sunduk. Ölüm, dokumacı ile tarlakuşunun, demir yürekliyle körün güzel rüyalarını yıkmaz, daha yüce bir anlayışla yorumlar.

Birçokları, yaşamın bir rüyaya benzediğinin farkındadırlar: Bir Hint-Iran şiiri,

Akılsızlıktan dünya halkını diri sandım
Uyuyan, rüyasında ölüleri diri görür.

der.

Bu rüyaya ve mutlu uyanışa ilişkin en güzel betimlemelerden biri, 1325 yılında ilerlemiş bir yaşta Delhi'de ölen büyük mutasavvıf Nizamüddin Evliya'ya aittir:

Ölüme yaklaşmış veliler, sevgilisinin yatakta yanına uzanmış olduğunu hayal eden birine benzerler. Uyuyan kişi son nefesini verdiği anda, sanki birdenbire uyanmaya başlamış gibi olur ve bir de bakar ki hayatı boyunca aradığı sevgili yatakta yanına uzanmış.... Şimdi bütün insanlar uykuda, ama öldüklerinde uyanacaklar. Başka bir deyişle, bir insan burada bir şeye ne kadar kendini verir ve o şeyle ne kadar meşgul olursa, o şey ona o ölçüde verilecektir.⁵⁶

Tüm rüyaların tabir edileceği, Kıyamet'in ardından gerçekleşecek olan ödül ve cazanın açıklaması da işte budur. Rûmî şöyle yazar:

Dünya da böyledir. Uyuyan bir kişinin gördüğü bir rüyaya benzer. Rüya görenin gördüğü şeylerin devam edip gideceğini sandığı gibi, dünyada gaflet uykusunda bulunanlar da dünyanın sürüp gideceğini sanırlar.

Derken ansızın ecel sabahı gelir, çatar. Onu zan ve hile karanlığından kurtarır.

Ecel gelip de onu hayat uykusundan uyandırınca, yerini yurdunu görür. Kendisini gamlara kaptırdığına, kederlere battığına güler.

Şu dünya uykusunda gördüğün iyi-kötü ne varsa, mahşer günü birer birer meydana çıkar.

⁵⁶ Nizam ad-Din Awliya, *Morals for the heart* (İngilizce çeviri), s. 134.

Bu dünya uykusunda ne yapmış isen, onlar uyanınca sana görünürler. Sakın bu dünya rüyasında yaptığın işlerin kötü olmadığını, bunların yorumunun bulunmadığını sanma. Yani madem ki bu dünya uykudan ve orada yaptığımız işler de rüyadan ibarettir, şu halde yapılan kötülüklerin cezası yoktur zannetme.

Ey esire zulmeden! Şu dünya rüyasında senin gülüşün, uyanacağın mahşer gününde ağlama ve iç çekme halinde yorumlanacaktır. Rüyadaki ağlayışını, dert ve gam ile inleyişini ise, uyanınca sevinmekle yorumlarlar.⁵⁷

Derin bir çukura esir edilmiş biri, (filin bilinçaltında Hindistan'ı özlemesi gibi) bir gül bahçesine özlem duymaz mı; rüyasında güller ve bahçeler görünce de, Allah'tan, kendisini bir daha o zindan çukurunun kederine geri göndermemesini dilemez mi?⁵⁸

Masallardaki prenseslerin, gelecekteki sevgililerini düşte görmeleri ve sevgililerin ancak uzun, heyecanlı, dolambaçlı yollardan sonra birbirlerine kavuşup “gelin uykusuna” yatmaları, yani mutluluk verici birleşmeyi yaşamaları olsun; yoksul kölelerin bir an için hükümdarın tahtına oturtulup, sonra sabah olunca hangisi rüyaydı, hangisi gerçektir bilememeleri olsun; ebedi gül bahçesinden bu dünyaya aniden “aşinalık kokusu”nun yayılması ve yalnızca uyanıkmiş gibi görünen, aslında uyuyan insanlara daha yüce bir gerçekten haber getirmesi olsun, tüm bunlar, insanlara bu dünyanın yalnızca sınırlı bir gerçek varlığına sahip olduğunu hatırlatırlar; bu sınırlı varoluş içinde insan gayet tabii sorumluluklarını yerine getirmeli, görevlerini başarmalıdır, ama hep öbür dünyada yapılacak yorumu aklının bir köşesinde tutarak. Çünkü, nasıl ki bu dünyada, rüya tabircisi, uyuyan kişinin gördüğü garip kişiler ve simgelerden gerçek anlamı bulup çıkarıyorsa, dindarların görüşüne göre de, gördükleri hayat rüyasının gerçek anlamı ancak ölümden sonra anlaşılabilir. Ya da belki, ruhları daha yeryüzünde en yüce deneyimi yaşayarak “İlahi Emrin dünyasıyla birleşmiş olan” az sayıda seçilmiş insan bu anlamı kavrayabilecektir.⁵⁹

Gerileme ve siyasi karmaşa dönemlerinde, dünyanın yalnızca bir rüya olduğu düşüncesi, inananlara umut vermiştir; ne de olsa bu boğucu ve karışık rüya bir gün sona erecek ve ardından, mutluluk verici olacağı umulan uyanış gelecektir.

Rüya konusuyla, yaklaşan ölümü ve sonsuzluk şafağının sökeceğini müjdeleyen

⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. IV, beyit 3650 vd. [Ş. Can çevirisi, 3654-3661].

⁵⁸ A.g.y., c. V, beyit 1722 vd. [Ş. Can çevirisi 1720-1724].

⁵⁹ Allama Nasir al-Din Hunzai, *Studies in Spirituality and Dream*, s. 37.

beyaz saç konusunun, XVIII. yüzyıl şiirinde, en çok da Hindistan'da bu kadar sık görülmesi, bir rastlantı değildir; herhalde buna en büyük neden, insanların, hayat denilen bu karmaşık rüyanın en nihayet *ex contrario* tabir edileceğini ummuş olmalarıdır; bu da şu ilkeye uygun olacaktır:

Rüyadaki ağlayışını, dert ve gam ile inleyişini ise uyanınca duyulacak sevincin işareti olarak yorumlarlar!⁶⁰

Bir padişah rüyasında genç oğlunun öldüğünü görmüştür de uyandığında oğlunu sağ salım yanında bulunca tarifsiz bir sevinç duyar ya hani, onun gibi.⁶¹

Hintli Müslüman şair Gâlib (ölm. 1869), şöyle der:⁶²

Saklının da saklısıdır
görmek dediğimiz şey;
henüz rüyadadırlar, rüyada uyanık olanlar,
ama bunu kabul etmezler.

Bu düşünce, yaşayanlara umut vermiş ve aynı zamanda onlara hoşgörüyü de öğretmiştir. Değil mi ki her şey, tek bir kişinin rüyasıdır? Bizi rüyasında gören kimdir? O, hayat denen gölge oyununu yaratılmışlar âleminin perdesinde oynatan o büyük *magister ludi** değil midir? Ortaçağ gizemcilerinin bazıları bu soruyu sormuşlardır; bunu soranlar yalnızca Mısırlı şair İbnü'l-Fâriz (ölm. 1235) ya da onun büyük çağdaşı İbn Arabî değildir; bu imge, gizemci düşünce yapısına sahip Türk, İranlı ve Hint-Müslüman yazarların da günümüze dek hâlâ aşına olduğu bir imgedir.⁶³ Hayatı, iplerinin hepsi tek bir elde toplanan bir gölge oyunu olarak görmek; ya da yorumu, gerçek anlamı ancak öbür dünyada açıklanacak olan, hayat denen bir rüyanın açıklaması ne şekilde yapılırsa yapılsın, insanlar, bir rüyanın içinde dolanıp durdukları

⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. IV, beyit 3650 [3661]

⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. IV, beyit 3085 vd. Attar, *Mantıku't-Tayr*, s. 43; ayrıca bkz. Hellmut Ritter, *Das Meer der Seele*, s. 145.

⁶² Galib (Almanca çevirisi), şu eserde: Annemarie Schimmel, *Nimm eine Rose*, s. 21.

* Latince 'oyun ustası' —çn.

⁶³ Hayatın bir gölge oyunu olduğu konusu, Mısırlı şair İbnü'l-Fârid'in (ölm. 1235) büyük tasavvufi şiiri "Taiyetü'l-kübra"da; İbn Arabî'de; Attar'ın *Üştürnâme*'sinde; bunların da ötesinde XVIII. yüzyılda Mîr Derd'de; 1993'te İstanbul'da ölen kadın yazar Semiha Ayverdi'de ve daha pek çok yerde karşımıza çıkar; çünkü bu düşünce, "Her ne görürsen o Tek Olan'ın eseridir" bilincine bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca bkz. Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions*, s. 393-95.

rını, bu rüya sırasında uyku uyudukları zaman daha da derin bir rüya âlemine daldıklarını, içinde bulundukları bu rüyanın şaşırtıcı zenginliğinin ardında bir birliğin olduğunu, bu birliği açıklayıp yorumlamanın ise ancak Peygamber'e ve veliyullaha nasip olduğunu sezmışlerdir. Böyle bir dünyada, İranlı şair Saib'in (ölm. 1670) sözlerine katılmamak mümkün müdür:

İnançtan ve inançsızlıktan bahsettiğimizde
sonunda yol hep *tek bir yere* çıkar:
Her şey yalnızca tek bir rüyadan ibarettir; değişenler ise,
onun Bura'da ve Şimdi'de yapılan yorumudur.⁶⁴

⁶⁴ Saib, şu eserde: E. G. Browne, *Literary History of Persia*, c. III, s. 271.

SONSÖZ

“ ... ve Hintli bilge Padmanaba, genç yaştaki evlatlık oğlu Şamlı Hasan ile birlikte kuyunun başına gitti, üzerinde iki harf olan bir kağıdı suya attı ve su kayboldu. Sonra ikisi birlikte yeraltının derinliklerinde bir cevahir saraydan öbürüne dolaşıp durdular; tehlikeli görünen aslanları, canavarları yendiler, en sonunda en büyük cevahir sarayın salonunda bir katafalk buldular ki, üzerine tavandan bir gümüş levha sarkıyordu. Levhada şu yazılıydı: ‘İnsanların hayatı uyku, uyanışları ölümdür.’ ... “

Binbir Gece Masalları arasında bulunmayan “Padmanaba ile Hasan” masalında işte böyle anlatılır.

Mürşit, müridini derinlere götürür; Volkmann-Leander’in “Görünmez Krallık” masalında ise, her gece rüyasındaki prenesten bir gül demeti alan (ve sabahleyin o demeti gerçekten yanında bulan) hülyalı delikanlı, soylu Rüyalar Kralı’nı, Gerçekler Kralı’nın uyrukları olan, “iğrenç denecek kadar çirkin ve cırlılıplak” zalimlerin elinden kurtarır, Rüyalar Kralı da onu bir asma merdiven üzerinden Rüyalar Ülkesi’nin derinliklerine götürür, ve delikanlı orada rüyalarının prensesini bulur; tabii dünyalı komşuları onu sıradan bir genç kız sanmaktadır.

Tirmizî’nin, sâdık rüyalarıyla ünlü karısı, rüyasında damın üzerinde uyurken birdenbire ortaya çıkan eğimli bir yüzeyden derinlere iner; benzer şekilde çağdaş bir Faslı kadın olan Zekiye, bir duvarın merdivene dönüşmesi sayesinde bereketli Toprak Ana’ya ulaşır. Bunun gibi, XVII. yüzyılın başlarında yaşayan Türk kadın der-vişi Asiye Hatun da rüyasında evinden yeraltına inen bir merdiven sayesinde sevgili Muhammed peygamberin Medine’deki kabrine giden yolu bulduğunu görür...

Rüyalar tekrar tekrar, derinlere inişi, rüya görenin orada ummadığı bir mutluluğa erişini gösterir; tıpkı mutasavvıfların dönüp dolaşıp ilahi mâşuku kendi kalplerinde buluşları gibi.

İslam dünyasında, rüya gören insanların tecrübe edegeldikleri gibi, yol gösteren, öğreten, teselli eden rüyalar, bilinçdışının derinliklerinden doğar. Ama bu insanlar, peygamberliğin bir parçası olan sâdık rüyaların, Allah tarafından verilen bir ilham olduğunu da bilmişlerdir; çünkü Allah uyku sırasında ruhları kendi yanına alıp, sonra insanlara geri yollar (Sure 39:42). Bu nedenle gerçeği gösteren bir rüya, Allah’ın bir armağanıdır ve böyle bir rüyaya *inanmamak*, gerçek dindarlık konusunda bir eksikliği gösterir; hatta neredeyse inançsızlığa eşittir. Öyle görünüyör ki, ilhamını Allah’ın verdiği sâdık rüyalara olan inançla, tekrar tekrar yaşanan,

derinlere, kuyunun karanlığına inme deneyimi arasında bağlantı kurmaya çalışılmıştır. En azından, benim bildiğim kadarıyla, kelâmi ve felsefi rüya öğretileri böyle bir bağlantıdan söz etmemektedir. Ancak yine de mutasavvıflar her zaman bilmişlerdir ki, yollar inişli çıkışlıdır ve hepsi de Allah'a gider. Örneğin, Attar'ın, *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde anlattığı tecrübe böyledir: Bu destanda, otuz can kuşunun Kaf-dağı'na uzanan yolu anlatılır; orada, Simurg'a özdeş olduklarını anlarlar. *Müsibetnâme*'de ise, Attar, sâlikin, kırk günlük sınavdan geçerek "ruh denizi"ne ulaşan yolunu ima eder. Bunların her ikisini, rüya görenler de tecrübe etmişlerdir.

Rüyalar ne şekilde açıklanıp tabir edilmiş olursa olsun: Onların nesnel gerçekliğinden şüphe etmek, İslam dünyasının insanları için mümkün değildi; çünkü bu insanlar, gözümüzün gördüğü dünya ile manevi dünya arasındaki kopmaz bağın bilincindeydiler ve geniş kitleler bugün hâlâ bunun bilincindedir; ikisi arasına keskin bir sınır koymuyorlardı; dünya yaşamından daha yüksek olan o âlemi nasıl tanımlarlarsa tanımlasınlar, buna ister dünyanın başlangıcından itibaren olacak olan her şeyin, insan aklının anlayamadığı harflerle üzerine yazılı olduğu Levh-i Mahfûz desinler, ister buna her şeyin aşlının yer aldığı aradünya olan *âlem-i misal* adını versinler, bu insanlar için, rüyada olan şey, o yüksek âlemde önceden kararlaştırılmış olanlardan başka bir şey değildi. Duyusal olmayanın dünyası da, insanların gözünün önünde duran, herkesçe görülebilen dünya kadar gerçikti.

İslami edebiyatın ve günlük yaşamın her köşesinde karşımıza çıkan rüyalara bu denli anlam kazandıran, işte bu bakış açısıdır; hatta uydurulmuş rüyaları bile, ki tarih boyunca bunlar hiç eksik olmamışlardır, buna dahil edebiliriz; onlar da kimi akımları, insanların kimi dileklerini, umutlarını ortaya sererler.

İnançlı Müslüman öyle hissetmiştir ve hissetmektedir ki, rüyalar izlenmesi gereken işaretlerdir ve gerçek bilgiye sahip kişi tarafından yorumlanmaları önemlidir; çünkü, öteden beri söylendiği gibi,

Rüya, ağzı izler

Rüya, ağzın peşinden gider

Rüya, dilin peşinden gider.

Ernst Bertram demiştir ki: Tüm kahinler, senin soruyu sorduğun dilden konuşurlar.

O derin kuyuya inen yol, önceden belirlenmiş bir yoldur; onu bilinçli olarak tecrübe etmiş olanlar ve diğer inançlı insanlar, rüyaların Allah'ın bir lûtfu olduğunu hissetmişlerdir; onun için rüyalara şükretmek yerinde bir şeydir. Rüyalar kâh yardım eder, kâh uyarır, kâh kalbi sevindirir, kâh kalbi uyandırmak için üzerler. Bu yüzden, zamanın Karakorumlu bilge yorumcusu şöyle yazar:

Sevinçli rüyalar gören, bunun için Allah'ın inayetine şükretmeli; korkunç rüyalar gören de tövbe edip kendini Allah'a adanmalı ki, rüya sayesinde mümkün olan doğrudan ilahi rehberliğin yararını görebilsin.

İnananların çoğunun, bu sözleri onaylayacağına şüphe yoktur; ancak yine de, rüya denen şeyin sırrını çözmek herhalde mümkün olmayacaktır. Johann Gottfried Herder, hem Avrupa'nın, hem de İslam dünyasının aktarımlarından tanıdığı, rüyaların sırrını belki de en güzel anlatan kişidir:

Bir rüyadır hayat, bir rüya, uyursun
 şu dünya denen sahnede;
 gölgeler misali süzülüp kaybolursun
 dalgalar üzerinde.
 Bir yerde ve bir zamanda atarsın
 adımlarını miskin
 (bilmezsın) o an tam ortasındasın
 ezel ile ebedin.

Notlar ve kaynakça, özellikle kısa tutulmuştur; okuyucu, bazı genel eserlerin eksikliğini fark edecektir.

Tarihler, gerekli yerlerde hicri ve miladi olarak, onun dışında yalnızca miladi olarak verilmiştir; hicri yıl güneş yılından 10 ilâ 11 gün kısa olduğu için, bazı durumlarda ayrılıklar ortaya çıkmaktadır (örneğin hicri 1080 = miladi 1669-70).

Ne yazık ki, Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca isimler ve eser isimleri için ortak bir yazım biçimi bulmak olanaksızdır, çünkü her yazar kendi anadili uyarınca farklı bir transkripsiyon kullanmaktadır; bu da her şeyden önce özel isimlerde fark edilmekte ve hoş olmamaktadır:

Almancada *dsch* ile verilen ses, bazen *dj*, bazen *j* olarak, bilimsel transkripsiyonda *ğ* olarak, Türkçede ise *c* olarak yazılmaktadır;

Arapçadaki sert *ch* sesi, İngilizcede *kh* olarak, bilimsel transkripsiyonda ise bazen *h*, bazen *x* olarak gösterilmektedir [Türkçede *h*];

Almancada *sch* ile verilen ses, *sh* olarak, Fransızcada bazen *ch* olarak, bilimsel transkripsiyonda *š* olarak yazılmaktadır [Türkçede *ş*]. Buna göre, Almancadaki *Schaich* kelimesi, *shaykh* diye, Fransızca transkripsiyonda ise *cheich* diye yazılabilmektedir; Türkçede buna denk gelen kelime *şeyh*'tir. Bilimsel transkripsiyonu ise *šaiḥ*, *šayḥ*, hatta *šaix* olabilmektedir.

ʾ işareti hafif bir ses duraklamasını, ʿ işareti ise hece başında sert bir ses olduğunu gösterir.

Biz genellikle fonetik bir Almanca transkripsiyondan yararlandık; ama metindeki bilimsel terimlerde bilimsel çevriyazıyı kullandık, yabancı dildeki birçok başlıkta da öyle yaptık.

Klasik eserlerin çevirilerinden alıntı yapılan yerlerde, örneğin Nizamüddin Evliya'nın *Fe-vaidü'l-Fuad*'ında, metinlerin aslından yararlanarak, belli etmeden (ve iyileştirme sağlayacağını umarak) bazı ufak değişiklikler yaptık.

KAYNAKÇA

Kısaltmalar

GAL Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, 3 cilt ve ek ciltler.

JRAS *Journal of the Royal Asiatic Society*.

BSOAS *Bulleti of the School of the Oriental and African Studies*.

REI *Revue des Études Islamiques*.

ZDMG *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*.

Abdel Daim, *L'oniromancie arabe d'après Ibn Sirin*, Şam 1958.

Abdul Ghafur Khan an-Nami, *Awa'il al-chairât*, ed. Dr. Abdul Mu'id Khan (Arapça ve Urduca), Haydaraabad/Dekken 1965.

Abdul Ghani an-Nablusi, *Ta'tîr al-anâm fî ta'bir al-manâm*, Kahire 1316/1898.

Abšihi (al-Ibschihi), *Al-mustatraf*, G. Rat, Toulon 1902.

Abun Nasr, Jamil, *The Tijaniyya*, Oxford 1965.

Abu Nu'aim al-Isfahani, *Hilyat al-auliya*. X cilt, Kahire 21967.

Addas, Claude, *Quest of the Red Sulphur*, Cambridge 1993.

Affifi, Abu'l Ala, *The Mystical Philosophy of Ibn Arabi*, Kahire 1945.

Aflaki, *Manâqib al-ârifin*, Tahsin Yazıcı çevirisi. II cilt, Ankara 1959-61,2. Yeni baskı 1976-80.

Ahlwardt, Wilhelm. *Verzeichnis der arabischen Handschriften der Kgl. Bibliothek zu Berlin*. c. III, 1891, s. 574-588, Nr. 4263-4289.

Amir Chusrau, *Diwân-i kâmil*. Mahmud Darwisch çevirisi, Tahran 1964.

Anadol, Cemal. *Ansiklopedik Rüya Yorumları*, İstanbul, 21993.

Andrae, Tor. *Die person Muhammads in lehre und glauben seiner gemeinde*, Stockholm 1918.

—. *I myrtenträdgården*, Uppsala 1947. İngilizce çevirisi: *In the Garden of Myrtles*, Suny Albany, N.Y. 1987.

Asad, Muhammad. *Der Weg nach Mekka*, Frankfurt 1955.

Assaf, Ursula ve Yussuf. *Märchen aus dem Libanon*, Köln 1978.

‘Attar, Faridaddin. *Ilâhînâme* (IN). Hellmut Ritter baskısı, İstanbul -Leipzig 1940.

—. *Manîq uş-şair* (MT). Javad Shakur baskısı, Tahran 1962.

—. *Muşibatnâme* (MN). N. Wisal baskısı, Tahran 1959.

—. *Tadhkirat al-auliya* (TA). Reynold A. Nicholson baskısı, II cilt, Londra-Leiden 1905, 1907.

—. *Uşchurnâme*. Mehdi Muhaqqiq baskısı, Tahran 1960.

Austin, R. W. J. *Sufis of Andalusia. The Rûh al-quds and Al-Durrah al-fâkhira*, Londra 1971.

Ayan, Hüseyin. "Hızırname ve Muhiddin Dolu," *Journal of Turkish Studies* 14 (Fahir iz Armaganı I), Harvard University 1991.

Ayoub, Mahmoud. *Redemptive Suffering in Islam*, Lahey 1978.

Babur, Zahiruddin. *Baburname*. M. Thackston Wheeler baskısı, Harvard University 1993.

Badauni, *Muntakhab at-tawârikh*, III cilt, Kalkûta 1864-69.

Baihaqi. *Kitâb al-mahâsin wa'l-masâwî*, F. Schwally baskısı, Gießen 1902.

Baijon, J. M. S. *A Mystical Interpretation of Prophetic Tales by an Indian Muslim. Shah Wali Allah's tâwil al-aḥādith*, Leiden 1973.

—. *Religion and Thought of Shâh Walî Allâh Dihlawî*, Leiden 1986.

- Bayati, 'Abdal Wahhab al-. *Divan*. II cilt, Beyrut 1972.
- Becker, C. H. "Islam in Ostafrika," *Der Islam* 11 (1911).
- . *Beiträge zur Geschichte Ägyptens unter dem Islam*, II cilt. Strasburg 1903.
- Beeleart, Anna Livia F. A. "The Ka'ba as a Woman – A Topos in Classical Persian Literature," *Persica* 13 (1988-89), s. 107-23.
- Biegan, Nicolaas H. *Egypt. Moulids-Saints-Sufis*, Londra 1990.
- Birge, John K. *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra 1937, tekrar basım 1965.
- Bland, Nathaniel. "On the Muhammadan Science of *ta'bir* or the Interpretation of Dreams," *Journal of the Royal Asiatic Society* 16 (1856), s. 118-171.
- Brackertz, Karl. *Das Traumbuch des Achmet ben Sirin*. Münih 1986.
- Brakel, L. F. *The Story of Muhammad Hanafiyya. A Medieval Muslim Romance Translated from the Malay*. Lahey 1977.
- Bremer, Marie Luise. *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede Ibrahim*, Walldorf 1959.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Literatur*. III cilt, Leiden 1937-49.
- Browne, Edward G. *A Literary History of Persia*. c. IV, Cambridge 1969.
- Buchari. *Kitāb jāmī' aṣ-ṣaḥīḥ*. Ludolf Krehl ve W. Juynboll baskısı. IV cilt, Leiden 1863-1902.
- Bürgel, J. Christoph. "Die Liebesvorstellungen im persischen Epos Wis und Ramin," *Asiatische Studien* 23 (1979).
- Bursalı, Hattat Hafız Mustafa Necati. *Neblusi, Ibn-i Sirin ve Sayyid Süleyman'dan Derlenen En Doğru Rüya Tabirleri*, İstanbul (y. 1989).
- Busiri, *Die Burda*. C. Ralfs çevirisi, Viyana 1860.
- Chaqani. *Diwan*. Zia'uddin Sajjadi baskısı, Tahran 1959.
- Chauvin. "La rêve du trésor sur le pont," *Revue des traditions populaires* XIII, Paris 1898.
- Chelkowski, Peter J. (ed.) *Taziye*, New York 1979.
- Chittick, William C. *The Sufi Path of Knowledge*, Albany, N.Y 1989.
- Corbin, Henry. *L'homme de lumière dans le Soufisme Iranien*, Paris 1971.
- . *L'imagination créatrice dans le soufisme d'Ibn Arabi*, Paris 1958.
- . "The Visionary Dream in Islamic Spirituality," *The Dream*, (ed. Grunebaum-Caillois), s. 381 vd.
- Cordt, Hartwig. *Die Sitzungen des 'Ala'ad-daula as-Simnani*, Zürih 1977.
- Çelebi, Asaf Hallet. *Om Mani Padme Hum*, İstanbul 1953.
- Dailami, Ali ibn Ahmad ad-. "Sīrat Abi 'Abdallah ibn al-Khafif," *der persischen Übersetzung von Dschunaidi Schirazi* (ed. A. Schimmel), Ankara 1955.
- Damiri, Kamaladdin ad-. *Kitāb ḥayāt al-ḥayawān al-kubrā*, II cilt, Kahire 1956.
- Dard, Khwadscha Mir. *Urdu Diwan*. Khalil ar-Rahman baskısı, Lahor 1962.
- Daya Razi, Nadschmuddin. *Mirşād al-fibād*. Hamid Algar çevirisi: *The Path of God's Bondsmen from the Beginning to the Return*, Delmar 1982.
- Denffer, Ahmed von. "Traum und Traumdeutung im Islam. Eine Betrachtung auf der Grundlage von Hinweisen auf Koran und Sunna," *AL-ISLAM*, Münih Nr. 1 (1995), Nr. 1 (1996).
- DeWeese, Devin. "Sayyid Ali Hamadhani and Kubrawi Hagiographical Tradition," L. Lewisohn (ed.): *The Legacy of Medieval Persian Sufism*, Londra 1992.
- . "The mashā'ikh-i turk and the khojagān" *Journal of Islamic Studies* 7, 2, Oxford, 1996.
- Donaldson, Bess Allen. *The Wild Rue, A Study of Mohammedan Magic and Folklore in Iran*, Londra 1938. Tekrar basım 1973.
- Doutté, Edmond. *Magic et religion dans l'Afrique du Nord*. Cezayir 1908.

- Dschami, Abdur Rahman. *Haft Aurang*. Aqa Murtaza u. Mudarris Gilani baskısı, Tahran 1972.
- , *Nafahât al-uns*. M. Tauhidipur baskısı, Tahran 1957.
- Eklund, R. *Life Between Death and Resurrection According to Islam*, Upsala 1941.
- Enderwitz, Susanne. *Liebe als Beruf*, Beirut-Wiesbaden 1995.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul 1944.
- Ernst, Carl W. *Ruzbihan Baqli. Mysticism and the Rhetoric of Sainthood in Persian Sufism*, Richmond, Surrey 1996.
- , *Übersetzung von Ruzbihan Baqli: The Unveiling of Secrets, Diary of a Sufi Master*, Chapel Hill 1997.
- Evliyaoglu, Gökhan. *Filozofca*, Ankara 1996.
- Ewing, Katherine. "He Dream of Spiritual Initiation and the Organization of Self-Representation Among Pakistani Sufis," *American Ethnologist* 17 (1990), s. 56-74.
- Fahd, Toufic. *La Divination arabe*, Leiden 1966.
- , "Les songs et leur interpretation," *Sources Orientales*, c. II, *Les Songs*, Paris 1959, s. 127-158.
- , "The Dream in Medieval Islamic Society," *The Dream and Human Societies*, (ed. Grunebaum-Caillois), s. 351 vd.
- Faraz, Ahmad. *Nabînâ schahr men ayina*, Hyderabad, Sind, tarihsiz.
- Faruqi, Abu'l Hasan Zaid. *Sawânih-i be bahâ-yi imâm-i a'zam Abû Hanîfa*, Delhi 1410/1989-90.
- Fatimas Traum. *Deutsche Welle Literaturwettbewerb für die arabisch sprechende Welt*. Peter Philipp ve George Khouri baskısı, Köln 1994.
- Fayturi, Muhammad al-. *'Aschiq min Ifriqiya*, Beirut 1970.
- Fazlur Rahman. "Dream, Imagination and 'âlam al-mithâl," *The Dream and Human Societies* (ed. Grunebaum-Caillois), s. 409 vd.
- , *Prophecy in Islam*, Londra 1958.
- (Firdausi). *Firdosî's Königsbuch (Schahname)*. Friedrich Rückert çevirisi, III cilt. Berlin 1890.
- Fischer, August. "Die Quitte als Vorzeichen und das Traumbuch des Abd al Rani (so!)," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 68 (1914).
- Fisher, Humphrey J. "Dreams and Conversion in Black Africa," N. Levtzion (ed.), *Conversion to Islam*, New York-Londra 1979.
- Friedmann, Johanan. *Prophecy Continuous. Aspects of Ahmadi Religious Thought and its Medieval Background*, Berkeley, CA 1989.
- Gaetje, Helmut. "Philosophische Traumlehren der Araber," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 109 (1959).
- Gawhari, Mohammad al-. *Die Gottesnamen im magischen Gebrauch in den al-Buni zugeschriebenen Werken*, Doktor tezi. Bonn 1968.
- Gesudaraz, Sayyid Abu'l Faiz Muhammad. *Dschawâmi' al-kilam*, Cawnpore 1937.
- Ghalib, Mirza Asadullah. *Kulliyât-i Fârsi*, XVII cilt, Lahor 1969.
- , *Urdu Divan*, Hamid Ahmad Khan baskısı, Lahor 1969.
- Ghazali (Ghazzali), Abu Hamid. *al-lhyâ' 'ulûm ad-din*, IV cilt, Kahire 1289/1872.
- , *The Remembrance of Death and the Afterlife (The Fortieth Book)*, çev. T. J. Winter, Cambridge 1989.
- Ghazali, Ahmad. *Sawânih. Aphorismen über die Liebe*, çev. Hellmut Ritter, İstanbul 1940.
- Ghulam Mohammad. *Hayât-i Bahadur Yâr Jang*, Karaçi, tarihsiz.
- Ghulam Muhammad. Dr. *Tadhkira-i Sulayman*. (Sayyid Sulayman Nadwi'nin hal tercümesi), Delhi tarihsiz (y. 1950).
- Gibbons, H. A. *The Foundation of the Ottoman Empire*. Oxford 1916.

Giese, Alma. *Wasf bei Kusâgim*, Berlin 1981.

- Giese, Alma. "Zur Erlösungsfunktion des Traumes bei den I ħwân aş-şafâ," A. Giese ve J. C. Bürgel (ed.), *Gott ist schön, und er liebt die Schönheit*, Bern-Frankfurt 1994. s. a. Qazwini.
- Goldziher, Ignaz. "The Appearance of the Prophet in Dreams," *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1921.
- Gölpınarlı, Abdülhakî. *Tasavvufîtan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977.
- Graham, William A. *Divine Word and Prophetic Word in Early Islam*, Lahey 1977.
- Grämlich, Richard. "Abu Sulaiman ad -Darani," *Oriens* 33 (1992).
- . *Die Wunder der Freunde Gottes*, Stuttgart 1987.
- . "Übersetzungen von Abu Haf's 'Omar as Suhrawardi," *Die Gaben der Erkenntnisse*, Stuttgart 79.
- Gronke, Monika. *Derwische im Vorhof der Macht*, Stuttgart 1993.
- Grunebaum, Gustave A. von. "The Cultural Function of the Dreams," *The Dream and Human Societies* (ed. Grunebaum, Gustave A. von, ve Roger Caillois), Berkeley, CA 1966.
- Haarmann, Ulrich (ed.). "'Großer Vater Mond' und 'Schwarzer Löwenjunge' - eine mongolisch-kiptschakische Ursprungssage in arabischer Überlieferung," Stephan Conermann ve Jan Cusber (ed.) *Die Mongolen in Asien und Europa*, Bern-Frankfurt 1997, s. 121-37.
- . *Die Chronik des Ibn ad-Dawadari*, c. VIII, Freiburg 1971.
- . *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*, Freiburg 1970.
- Hafiz, Mohammad Schamsaddin. *Divan*. Herman Brockhaus baskısı, Leipzig 1853.
- Hamadani. *Vernunft ist nichts als Narretei*. Gernot Rotter çevirisi, Tübingen 1982.
- Hartmann, Richard. *Die Himmelsreise Muhammads und ihre Bedeutung in der Religion des Islam. Vorträge der Bibliothek Warburg*, Hamburg 1928-29.
- Hasan II von Marokko. *Erinnerungen eines Königs*, Berlin 1996.
- Hatami, Mahru. *Untersuchungen zum persischen Papageienbuch*, Freiburg 1977.
- Heinrichs, Wolfhart. "The Meaning of Mutanabbi," James Kugel: *Poetry and Prophecy*, Ithaca-Londra 1990.
- Hilmi, Ahmed. *Awakened Dreams. Râjî's Journeys with the Mirror Dede*, çev. Refik Algan ve Camille Helmski, Vermont 1993. Ayrıca: Joe Martin. "Ahmet Hilmi's Veridical Dreams," *SUFI*, Londra-N.Y. 1997, sayı 34. s. 22 vd.
- Holbrook, Victoria Rowe. "Diverse Tastes in the Spiritual Life: Textual Play in the diffusion of Rumi's order," L. Lewisohn, *The Legacy of Medieval Persian Sufism*.
- Horten, Max. *Die religiöse Vorstellungswelt des Volkes im heutigen Islam*, Halle 1917.
- . *Die religiöse Gedankenwelt der gebildeten Muslime im heutigen Islam*, Halle 1917.
- Hosein, Hidayat. "A Treatise on the Interpretation of Dreams by Imam Ja 'far as-sadiq," *Islamic Culture* 6 (1933), s. 563-585.
- Hottinger, Arnold. *Ende gut, alles gut*. (Teilübersetzung von al-Qadi al-Tanuchi, al-faradsch ba'da'l-schidda), Zürich 1979.
- Hujwiri, 'Ali ibn'Uthman al Jullabi al-. *Kashf al-mahjûb, The Oldest Persian Treatise on Sufism*, çev. R. A. Nicholson, Londra-Leiden 1911.
- Hunzai, Allama Naşir al-Din. *Studies in Spirituality and Dream*, çev. Faquir Muhammad Hunzai ve Zain Rahim Qasim, Karaçi tarihsiz (y. 1980).
- Husain, Mahmud (ed.), *The Dreams of Tippu Sultan*, Karaçi tarihsiz (y. 1955).
- Hüseyinî, Sayyid Süleyman al-. *Kenz el-Menâm, Mükemmel ve Mufasssal Rüya Tabirnamesi*, İstanbul 1339/1923.
- Ibn 'Arabi, Muhyi'din. *Fuşûş al-ĥikam*, çev. A. A. Affifi, Kahire 1946.

- Ibn Challikan. *Die Söhne der Zeit*, çev. Hartmut Fähndrich, Stuttgart 1984.
- Ibn Ghannam, Ibrahim ibn Yahya al-Harrari an-Numairi. 'arūs al-būstān fī n-nisā wa'l-a'ḍā' wa'l-insān, Ahlwardt Nr. 4263, Spr. 1922.
- Ibn Hazm. *Tauq al-hamāma*, D. K. Pétrouf baskısı, St. Petersburg -Leiden 1914. Almancası: Max Weisweiler. *Halsband der Taube*, Leiden 1941.
- Ibn Ishaq. *Das Leben des Propheten*, Gernot Rotter baskısı, Tübingen 1976.
- Ibn İyas. *Badā'i' az-zuhūr u waqā'i' ad-duhūr*, çev. Paul Kahle ve M. Mostafa, İstanbul -Leipzig 1931-35. Ayrıca: A. Schimmel, *Alltagsnotizen eines ägyptischen Bürgers*, Stuttgart 1985.
- Ibn Khaldun. *The muqaddima*. Franz Rosenthal çevirisi, III cilt, Princeton 1958, 2. basım, 1967.
- Ibn an-Nadim. *Kitab al-fihrist*, çev. Bayard Dodge, II cilt, New York 1970.
- Ibn Sa'd. *at-Tabaqāt al-Kubrā*, c. V. Eduard Sachau baskısı.
- Ibn Schahin az-Zahiri. "Kitāb al-işārāt fī 'ilm al-'ibārāt," *Hälfte von Nabulusi, ta'tir al-anām*, c. II.
- Ibn Sirin (Sahte-), *Hälfte von Nabulusi, ta'tir al-anām*, c. 1.
- Idris, H. R. "Contribution à l'histoire d'Ifrīqiya," *Revue des Etudes Islamiques* 1935, 1936.
- İkram, S. M. *Armaghān-i Pāk*, Karacı 1953.
- İqbal, Muhammad. *Maktūbāt*. Nazir Niyazi baskısı, Karacı tarihsiz (y. 1950).
- . *Pas ehe bāyad kard*, Lahor 1936.
- . *Speeches and Statements*, çev. 'Shamloo' baskısı, Lahor 1945.
- . *Javidnama*, Lahor 1932. (Almancaya çeviren A.Schimmel, *Buch der Ewigkeit*, Münih 1957).
- 'İraqi, Fachruddin. *The Song of the Lovers 'ushshāqname*, A. J. Arberry baskısı, Oxford 1939.
- Irwin, Robert. *The Arabian Nightmare*, Londra 1984. (Almancası: A. Schimmel, *Der arabische Nachtmahr*, Münih 1985.)
- Irwin, Robert. *The Arabian Nights. A Companion*, Londra 1994. (Almancası: W. Walther. *Die Welt von Tausendundeiner Nacht*, Frankfurt 1997.)
- Jacobi, Renate. "Die arabische Qaşīda," W Heinrichs (ed.), *Handbuch der Literaturwissenschaft: Islamisches Mittelalter*, Wiesbaden 1992.
- . "The khayāl Motif in Early Arabic Poetry," *Oriens* 32 (1990).
- Jarrar, Maher. "The Martyrdom of Passionate Lovers. Holy War as a Sacred Wedding," *Symposium des Deutschen Orient Instituts*, Beyrut 1996.
- Johnson, Kathryn. *The Unerring Balance. The Theory of Sanctity in the Work of Abdul Wahhab ash-Sha'rani*, doktora tezi, Harvard 1987.
- Kabbani, Muhammad Hisham. *Angels*, Chicago 1995.
- Kafadar, Cemal. "Müteredditt Bir Mutasavvif. Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri. 1641-1643." *Tophkapı Sarayı Müzesi Yıllık*, 5, 1992.
- . "Self and Others. The Diary of a Dervish," *Studia Islamica* 79 (1994), s. 157-170.
- Kalabadhi. *Kitāb at-ta'arruf*, A. J. Arberry baskısı Kahire 1934. A. J. Arberry çevirisi *The Doctrine of the Sufis*, Cambridge 1935 (bes. Kapitel 70).
- Kalim, Abu Talib. *Divan*. Partaw Baida'i baskısı, Tahran 1957.
- Katz, Jonathan. *Dreams, Sufism, and Sainthood. The Visionary Career of Muhammad al-Zawawi*, Leiden 1996.
- . "Shaykh Ahmads Dream: A 19th Century Eschatological Vision," *Studia Islamica* 79 (1994).
- . An "Egyptian Sufi Interprets His Dreams: 'Abd al-Wahhab al-Sha'rani, 1493-1565," *Religion*, 27, 1 (Ocak 1997), s. 7-24.
- Khalīqi-Motlagh, Dj. *Die Frauen im Schahname*, Freiburg 1971.

- Khourī, Mounah A., ve Hamid Algar. *An Anthology of Modern Arabic Poetry*, Berkeley 1974.
- Kinberg, Leah. *Morality in the Guise of Dreams: Ibn Abi Dunya. A Critical Edition of the kitāb al-manām*, Leiden 1994.
- . "The Legitimation of the Madhāhib Through Dreams," *Arabica* 32 (1985), s. 47-79.
- . "Interaction Between This World and The Afterworld in Early Islamic Tradition," *Oriens* 29 (1986), s. 285-308.
- . "Literal dreams and Prophetic Hadits in Classical Islam - A Comparison of Two Ways of Legitimation," *Der Islam* 68 (1993).
- Kisa'ī. *The Tales of the Prophets*, çev. Wheeler M. Thackston, Boston 1977.
- Kissling, Hans Joachim. "Das Menaqybname des Schejch Bedr ed Din," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 1001 (1950).
- Kister, M.J. "The Interpretation of Dreams. An Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's *itibārāt ar-ru'yā*," *Israel Oriental Studies* 4 (1974), s. 67-103.
- . "Sanctity Joint and Divided," *Israel Oriental Studies* 20 (1996), s. 18-65.
- Klopfer, Helmut. *Das arabische Traumbuch des Ibn Sirin*, Münih 1989.
- Kocatürk, Vasfı Mahir. *Divan Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1949.
- Krenkow, Fritz. "The Appearance of the Prophet in Dreams," *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1912. s. 77-79.
- Kriss Rudolf, ve Hubert Kriss-Heinrich. *Volks Glaube im Bereich des Islam*, I, II Wiesbaden 1960. 1962.
- Kritzek, James. *Modern Islamic Literature from 1800 to the Present* (Antoloji), New York-Chicago 1970.
- Lane, Edward W. *The Manners and Customs of the Modern Egyptians*, Londra 1846.
- Langner, Barbara. *Untersuchungen zur historischen Volkskunde nach mamlu- kischen Quellen*, Berlin 1983.
- Lecerf, Jean. "The Dream in Popular Culture, Arab and Islamic," *The Dream and Human Societies* (ed. Grunebaum- Caillois), s. 365-380.
- Lewisohn, Leonard. *The Legacy of Mediaeval Persian Sufism*, Londra 1992.
- Lings, Martin. *A Sufi Saint of the 20th Century*, Berkeley 1973.
- Macdonald, Duncan B. *The Religious Attitude and Life in Islam*, Londra 1909.
- Madschlisi, Moh. Baqir. *ta'bir-i chwāb*, Tahran 1956.
- Magdi, Charifa. *Die Kapitel über Traumtheorie and Traumdeutung aus dem kitāb at-tahrir fi 'ilm at-tafsir des Diyā'ddin al-Ġazirī*, Freiburg 1971.
- Makdisi, George. "Autograph Diary of An Eleventh -Century Historian of Baghdad Ibn al -Bannā," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 18 (1956), 19 (1957).
- Makki, Abu Talib. *Qūt al-qulūb*, Kahire 1892. Richard Grämlich çevirisi, III cilt, Stuttgart 1994.
- Malik, Jamal. *Islamische Gelehrtenkultur in Nordindien. Entwicklungsgeschichte und Tendenzen am Beispiel von Lucknow*, Leiden 1997.
- Malti-Douglas, Fedwa. "Dreams, the Blind and The Semiotics of The Biographical notice," *Studia Islamica* 51 (1980), s. 137-62.
- Maneri, Sharafaddin. *The Hundred Letters*, çev. Paul Jackson, New York 1980.
- Mansûrpûri, Qadi Sulayman. *Safarnāma Hijāz*, Lahor tarihsiz (y. 1950).
- Marzolph, Ulrich. *Typologie persischer Volksmärchen*, Beyrut-Wiesbaden 1984.
- . *Arabia Ridens*, c. II, Frankfurt 1992.
- . *Der weise Narr Buhlul*, Wiesbaden 1983.
- Massignon, Louis. *Recueil des textes inédits concernant l'histoire de la mystique en pays d'Islam*, Paris 1929.
- . "Thèmes archétypiques en onirocritique musulman," *Eranos-Jahrbuch* 12 (1945), s. 241-251.

- . "La vie et les oeuvres de Ruzbehan Baqli," *Studia Orientalia Ioanni Pedersen dicata*, Kopenhagen 1953.
- Mas'udi (Maçoudi). *Les Prairies d'or*, III cilt, Paris 1917.
- McCarthy, Richard. *The Theology of al-Ash'ari*, Beirut 1953.
- Meier, Fritz. *Vom Wesen der islamischen Mystik*, Basel 1943.
- . "Die Welt der Urbilder bei Ali Hamadani," *Eranos Jahrbuch* 18 (1950).
- . *Die fawā'id al-gamāl wa fawā'id al-galāl des Nağmaddin al-Kubrā*, Wiesbaden 1957.
- . Abu Said-i Abu'l-Hair. *Wirklichkeit und Legende*, Leiden 1976.
- . *Baha-i Walad*, Leiden 1990.
- . *Bausteine. Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft*. Erika Glassen ve Gudrun Schubert baskısı, Istanbul 1992.
- . *Zwei Abhandlungen über die Naqšbandiyya*, Beirut-Wiesbaden 1994.
- Menzel, Theodor. "Das höchste Gericht," *Der Islam* 5 (1914), s. 1-46.
- Meyerovitch, Eva. "Les songes et leur interprétation chez les persans," *Sources Orientales, Les Songes*, s. 175-188.
- Mills, Margaret. *Rhetoric and Politics in Afghan Traditional Storytelling*, Philadelphia 1991.
- Mir Khurd Kirmani Nizami. *Siyar al-Auliya* (Urduca çeviri), Delhi 1985.
- Mirza Ghulam Ahmad Qadiani. *Fath-i islām, taudif al-marām, izālat i-awhām*. Qadian 1982.
- . *Tadhkira. Dreams, Visions, and Verbal Revelation*, çev. Zafrulla Khan, Londra 1976.
- Mokri, Mohammad. "Les songes et leur interprétation chez les ahl-e-haqq du Kurdistan iranien," *Sources Orientales, Les Songes*, s. 191-205.
- Muhsin Kakorawi. *Kulliyāt-i na't*, çev. Maulvi Nur al-Hasan, Lucknow 1904.
- Murata, Sachiko ve Chittick, William. *The Vision of Islam*, New York 1994.
- Nachschabi, Zia'addin. *Tutiname*, Zürih 1978.
- Nasir-i Chusrau. *Safarname*, C. Schefer baskısı, Paris 1881; Almanca Müniç 1993.
- . *Divan-i asch'ar*, Tahran 1928.
- Nicholson, Reynold A. *Studies in Islamic Poetry*, Cambridge 1921.
- Nizami, Ilyas. *Kulliyāt-i chamsa*, Tahran tarihsiz.
- Nizami, K. A. *The Life and Times of Shaikh Farid Gan'ji Shakar*, Aligarh 1955.
- Nizamuddin Awliya. *Morals for the Heart (fawā'id al-fu'ād'in çevirisi)*, çev. Bruce Lawrence, New York 1992.
- O'Brien. *The Mourides of Senegal*, Oxford 1971.
- Ozak, Scheich Muzaffar. *Träume*, 1996.
- Özkan, Mükerrrem S. *Rüya Tabirleri*, Istanbul 1986.
- Padwick, Constance E. *Muslim Devotions*, Londra 1961.
- Pamuk, Orhan. *Beyaz Kale*, çev. Ingrid Iren, *Die weiße Festung*, Frankfurt 1991.
- Paret, Rudi. *Die legendäre Maghazi-Literatur*, Tübingen 1930.
- Pflegerl, Barbara. *Es war einmal, es war keinmal. Türkische Volksmärchen*, Istanbul 1992.
- Phillot, (ed.). *Memoirs of Shah Tahmasp*, Kalküta 1912.
- Piamenta, M. *Islam in Everyday Arabic Speech*, Leiden 1979.
- Pruett, Gordon E. "Through a Glass Darkly. Knowledge of the Self in Dreams in Ibn Khaldun's muqaddima," *Muslim World* 75 (1985), S. 29-44.
- Qazwini. *Die Wunder des Himmels und der Erde*, çev. Alma Giese, Stuttgart 1986.
- Quschairi, Abdul Karim al—. *ar-Risāla fit-tasawwuf*, Kahire 1330/1912.
- . *Kitāb al-mi'rādsch*, Ali Hasan Abdul Qadir baskısı, Kahire 1964.

- Radioff, Wilhelm. *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*, IV. Teil. St. Petersburg 1872.
- Radtke, Bernd. *Al-hakim at-Tirmidhi, ein islamischer Theosoph des 3./9. Jahrhunderts*, Freiburg 1981.
- Renard, John. *Islam and the Heroic Image*, Columbia 1993.
- Ritter, Hellmut. *Das Meer der Seele*. Leiden 1955, ²1978.
- . "Hasan al-Basri. Studien zur Geschichte der islamischen Frömmigkeit," *Der Islam* 21 (1933).
- . "Die Aussprüche des Bayezid Bistami," Fritz Meier (ed.). *West-Östliche Abhandlungen*. Wiesbaden 1954.
- Roux, Jean Paul. "Les songes et leur interpretation chez les peuples altaïques," *Sources Orientales, Les Songes*, s. 161-173.
- Rubin, Uri. "Pre-existence and Light. Aspects of the Concept of Nur Muham mad," *Israel Oriental Studies* 5 (1975).
- Rumi, Dschalaladdin. *Mathnawi-yi ma'nawi*, R. A. Nicholson çevirisi, VIII cilt, Londra—Leiden 1925-40.
- . *Diwân-i kabîr*, B. Furuzanfar baskısı, X cilt, Tahran 1957-75. (D).
- . *Fihi mâ fihi*, Almancası: A. Schimmel: *Von allem und vom Einen*, Münih 1988.
- Rückert, Friedrich. *Werkausgabe*, ed. A. Schimmel. II cilt, Frankfurt 1988.
- Ryan, Patrick J. *Imale. Yoruba Participation in the Muslim Tradition*, *Harvard Dissertations in Religion* 11, 1978.
- Sa'îd Rıza Sa'îd. *Khvab u ta'bir*, Lahor 1971.
- Sadeghi, Zohre. *Fatima von Qum*, Berlin 1996.
- Safadi. *Al-wâfi bi'l-wafayât*, c. XII, Ramadan Abd at-Tawwab baskısı, Beyrut-Wiesbaden 1979.
- Saleh, Tayyeb. *Duma Wad Hamid*, Beyrut 1969.
- Sanai, Abu'l-madschd Madschdud. *Hadiqat al-haqiqat*, Mudarris Razawi baskısı, Tahran 1940.
- Sardar Jafri. *Ek khwâb aur*, Delhi 1965.
- Schami, Rafik. *Erzähler der Nacht*. Weinheim 1995.
- Schamschir-i gham. Hg. von Scheich Abu'l Qasim Husam. Hyderabad Dekkan ¹⁵1995- (Sammlung von Urdu marthiyas).
- Scha'rani, Abdul Wahhab al. *Lat'îf al-minan*. Bd. 1. Kahire 1321/1903.
- Schimmel, Annemarie. *Die drei Versprechen des Sperlings*. Münih 1997.
- . "Zinat. Ein Frauenbildungsroman in Sindhi," *Der Islam* 39 (1964).
- . "Sufismus und Heiligenverehrung im spätmittelalterlichen Ägypten," E. Graef (ed.): *Festschrift W. Caskel*, Leiden 1968.
- . *Al-Halladsch, Märtyrer der Gottesliebe*, Köln 1969.
- . "Nur ein störrisches Pferd," *Ex orbe religionum. Festschrift Geo Widengren*, Leiden 1972.
- . "Turk and Hindu," S. Vryonis (ed.), *Islam and Cultural Change*, Wiesbaden 1974.
- . *Pain and Grace. A Study of Two Indo-Muslim Poets of 18th Century in India*, Leiden 1976.
- . (ed.). *Märchen aus Pakistan*, Köln 1980.
- . *Und Muhammad ist Sein Prophet*, Köln 1981.
- . *Calligraphy and Islamic Culture*, New York 1984.
- . *The Triumphal Sun. A Study of the Life and Works of Dschalaladdin Rumi*, Albany, NY. ²1992.
- . *A Two-Colored Brocade. The Imagery of Persian Poetry*, Chapel Hill 1992.
- . *Die Rose*, 1992.
- . *Gewänder Gottes*, Stuttgart 1994.

- . *Meine Seele ist eine Frau*, Münih 1995.
- . *Die Zeichen Gottes*, Münih 1995.
- . *Jesus und Maria in der islamischen mystischen Literatur*, Münih 1996.
- . "Träume im Islam," Benedetti-Hornung, *Die Wahrheit der Träume*, Münih 1997.
- . *Übersetzungen: Lyrik des Ostens*. Münih 1952.
- . *Aus dem Goldenen Becher*, (Türkçe gazel), Köln 1992.
- . *Nimmeine Rose und nenne sie Lieder*. Münih 1987, Frankfurt 1995.
- Schroeder, Eric. *Muhammads People*, Portland Maine 1955.
- Schubert, Gudrun. "Ahmad ibn Abdallah al-Qirimi, ein Verteidiger der Lehre Ibn Arabis zur Zeit Mehmeds II.," *Asiatische Studien* 2 (1996), s. 431-444.
- Schuon, Frithjof. "Apparitions," *Studies in Comparative Religion*, Bahar 1976, s. 67-73.
- Schwarz, Paul. "Traum und Traumdeutung bei Abdalgani an-Nabulusi," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 67 (1913), s. 473-493.
- Shaikh, Khalil. *Der Teufel in der modernen arabischen Literatur*, Berlin 1986.
- Smith, Jane ve Haddad, Yvonne. *The Islamic Understanding of Death and Resurrection*, Albany, NY. 1981.
- Smith, Jane. "Concourse Between the Living and the Dead in Islamic Eschatological Literature," *History of Religions* 19 (1979).
- Smith, Margaret. *Rabia the Mystic and Her Fellow Saints in Islam*, Cambridge 1928, 1984.
- Snouck Hurgronje, "Christiaan: De laatste vermaning von Mohammed aan zijne gemeente, uitgevaardigt in het jaar 1880 n. C. vertaald an toegelicht," *Verspreide Geschriften* I, Leipzig 1923. s. 125-144.
- Somogyi, J. de. "The Interpretation of dreams in Damiri's Hayawân," *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1940-41, s. 1-21.
- Steinschneider, Moritz. "Ibn Schahin und Ibn Sirin. Zur Literatur der Oneiro-kritik," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 17 (1863).
- Suhrawardi, Schihabaddin schaiḥ al-iṣṣḥāq. *Opera metaphysica et mystica*, ed. von Henry Corbin. c. 1, Istanbul-Paris 1945.
- Suyuti, Dschalaladdin. *Tanwīr al-halāk fī imkān ru'yat an-nabī wa'l-malak*, Ahlwardt Nr. 4276, Spr. 1968, varak 1-16b.
- Sviri, Sara. *The Taste of Hidden Things*. Inverness, CA 1997.
- Tadili, Abu Ya'qub Yusuf at-. *At-tasawwuf ilā riḡāl at-taṣawwuf*, Adolf Faure baskısı, Paris 1958.
- Tatçı, Mustafa ve Çeltik, Celal. *Türk Edebiyatında Tasavvufi Rüya Tabirleri*, Ankara 1995.
- Tavaslı, Hattat Hafız Yusuf. *Rüya Tabirleri Kitabı*, İstanbul tarihsiz (y. 1990).
- Teufel, Johann Karl. *Eine Lebensbeschreibung des Scheichs Ali-i Hamadani*, Leiden 1962.
- Tha'alibi. *Latā'if al-ma'ārif*. C. Bosworth çevirisi: *The Book of Curious and Entertaining Information*, Edinburgh 1968.
- Tha'alibi. *Die vom Koran Getöteten, qatlā al-qur'ān*, ed. ve çev. Beate Wiesmüller, Köln 1996.
- Tietze, Andreas. "Mehmeds Buch von der Liebe," *Der Orient in der Forschung*, Wiesbaden 1967.
- Tirmidhi, Al-Hakim at-. *Chatm al-auliya*, Othman Yahya baskısı, Beyrut 1965.
- Trimingham, J. Spencer. *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971.
- Troll, Christian W (ed.). *Muslim Shrines in India*, Delhi 1989.
- Usama ibn Munqidh. *Ein Leben im Kampf gegen Kreuzritterheere*, Gernot Rotter çevirisi, Tübingen 1978.
- van Ess, Josef. *Der Wezir und seine Gelehrten*, Wiesbaden 1981.
- Veyssi. *Khwabnama*, F. A. Salimshanowa, Moskova 1977.
- Wahrani, Ruknaddin. *Manāmāt al-Wahrām*, Kahire 1968.

- Waliullah, Schah. *ad-durr ath-thamîn fi mubaşşirât an-nabîy al-amîn*, Delhi tarihsiz, (y. 1940).
- . *At-tašhimât al-ilâhiyya*, G. M. Qasimi baskısı, 2 cilt, Hyderabad, Sind 1967.
- Waliur-Rahman. "Al-Farabi and His Theory of Dreams," *Islamic Culture* 10 (1936), s. 136-152.
- Walther, Wiebke. "Camil Sidqi az-Zahawî, ein irakaischer *zindîq* im ersten Drittel dieses Jahrhunderts," *Oriens* 34 (1994).
- . *Erkundungen*, Berlin 1985.
- . "Geglaubte Wirklichkeit - verfremdete Realität," *Journal of Turkish Studies*, Harvard 1994.
- . "Von Sozialkritik bis Mystik," *Die Welt des Islam*, Yeni dizi 22-24 (1984), s. 226 vd.
- Walzer, Richard. *Greek into Arabic*, Oxford 1962.
- Wangelin, Helmut. *Das arabische Volksbuch von Malik az-Zahir Baibars*, Stuttgart 1936.
- Weisweiler, Max. *Arabesken der Liebe*, Leiden 1954.
- Wensinck, A. J. "The Refused Dignity. Ajabname," *Oriental Studies* E. G. Browne Armağanı, Cambridge, 1922.
- Westermarck, Edward. *Ritual and Belief in Morocco*, c. II, Londra 1926.
- Wittek, Paul. "The Taking of Aydos Castle," G. Makdisi (ed.), *Arabic and Islamic Studies* H. A. R. Gibb Armağanı, Harvard 1968.
- Yunus Emre. *Divan*, ed. Abdalbaki Gölpinarlı, İstanbul 1943.
- Zaidi, Shamim Mahmud. *Ahwâl u âthâr-i sheich Bahâ'addîn Zakariya Multânî wa khulâşat al-‘ârîfin*, Rawalpindi 1974.
- Zimmer, Heinrich. *Maya*, Zürih 1957.

- Abbās, 28, 100, 236, 300, 345
 Abbās ibn el-Velid, 236
 Abderî, 293
 Abdullah ibn Ali, Halife Mansûr'un
 Amcası, 319
 Abdullah ibn Cafer, 97
 Abdullah ibn Mübârek, 169
 Abdullah ibn Selâm, 245
 Abdullah ibn Zübeyr, 74
 Abdullah Seffâh, 319
 Abdullah, Muhammed'in Babası, 100
 Abdullah, Şeyh, 336
 Abdurrahim Hânhanân, 353
 Abdurrahman es-Salibi, 279
 Abdurrahman Şükri, 199
 Abdülganî en-Nablusî, 25, 26, 51, 61, 66,
 73, 104, 172, 173, 176, 181, 183, 184, 187,
 195, 269, 274, 275, 279, 334
 Abdülhamid II, 169, 334, 335
 Abdülkadir Geylani, 97, 108, 217, 268, 281
 Abdülmelik ibn Mervân, 68, 74
 Abdülmuttalib, 78
 Abdülvahab Beyâtî, 360
 Abdüs Selam, 166
 Acaibü'l-Mahlukât, 55
 Âdem, 37, 40, 55, 171, 172, 194, 197, 199,
 219, 238, 266, 350
 Âdid, 90
 Adonis, 360
 Âfrîn, 355
 Aga Han, 116
 Ahmad ibn Hanbel, 182
 Ahmed Ahsâî, 309
 Ahmed b. Hadraveyh, 193, 194
 Ahmed Bey, Vezir, 139
 Ahmed Gazâlî, 355
 Ahmed Han, Sör Seyyid, 133, 145
 Ahmed Hilmi, 349
 Ahmed I, 332
 Ahmed III, 348
 Ahmed ibn Hanbel, 181, 182, 260
 Ahmed Rifâî, 217
 Ahmed Şah Abdâlî, Dürrânî, 307
 Ahmed-i Cem, 240
 Ahmed-i Ticânî, 204, 298
 Ahmediyye, 30
 Akşemseddin, 331
 Alaeddin Keykubat, 330
 Alamut, 111, 112
 âlem-i misal, 36, 40, 111, 348, 375
 Alevi, Şeyh, 163
 Ali
 Âlî, 258
 Âl-i İmrân Suresi, 177
 Ali Havass, 219
 Ali ibn Ebî Talib, 38, 52, 58, 113, 131, 264,
 283, 287, 295, 300, 311, 314
 Ali ibn Vefa, 277
 Ali Nakî, Onuncu İmam, 309
 Ali Rıza (Sekizinci İmam), 308
 Âmine (Muhammed'in Annesi), 162
 Ammâr, Şeyh, 117
 Amr Camii, 323
 Anadol, Cemal, 59
 Anadolu, 44, 84, 143, 146, 202, 204, 326,
 330, 331
 Ankara, 50, 201, 212
 Anter, 110
 Antere ibn Şaddâd, 237
 Arap Karabasanı, 55
 Aristoteles, 22, 131, 132, 320
 Arş, 45, 183
 Artemidor, 22
 arûs-ı büstân, 152
 Asaf Halet Çelebi, 360
 Âsım ibn Kulayb, 269
 Asiye, 151
 Asiye (Firavun'n karısı), 312
 Asiye Hatun, 30, 67, 160, 161, 202, 212,
 276, 283, 374
 Asr Suresi, 179
 Assurbanipal, 120
 Aşçı Dede İbrahim, 31, 80, 98, 106, 120,
 143, 169, 207, 247, 290
 Atika, 316
 Attar, 114, 117, 135, 141, 182, 191, 193, 196,
 216, 217, 226, 232, 233, 262-264, 266,
 280, 287, 290, 328, 362, 375
 Ayasofya, 334
 Aydos, 161, 331
 Ayete'l-Kürsî, 39, 62, 280
 Ayn Câlût, 267
 Aynâ, el-, 229
 Ayşe, 20, 21, 45, 235, 281

- Azrail, 102, 168
 Bâb-ı Nasr, 222
 Bâbülik, 309
 Bâbü's-selâm, 169
 Bâbü'r, 211, 212
 Bağdat, 29
 Bahaeddin Nakşebend, 211
 Bahaeddin Zekeriya Multânî, 121, 207, 227, 264
 Baha-i Veled, 121, 286, 289, 330
 Bahailik, 309
 Bahtiyar Kâkî, 237, 260, 328
 Bakara Suresi, 177
 Barbaros Hayrettin Paşa, 335
 Barhût, 316
 Baybars, 48, 267
 Baybars Hikâyesi, 45, 48, 94, 117, 121, 141, 162
 Bâyezid II, 136
 Bâyezid-i Bistâmî, 132, 192, 214, 241, 255, 325
 Baz el-eşheb, 97
 Becker, C. H., 336
 Bedahşan, 93
 Bedahşi, 305
 Bedâünî, 225, 303, 307, 344
 Bedir, 18, 20, 174, 273, 274
 Bedir Savaşı, 20
 Bedreddin Lü'lü, 126
 Bedreddin Simavnî, 173, 212, 331
 Beharzî, 237
 Behlül, 328
 Belh, 121
 Bendevenaz bkz. Gesüderâz
 Berkûk, ez-Zâhir, 323
 Berşûb, 222
 Bertram, Ernst, 375
 berzah, 37, 254
 Beşşâr ibn Bürd, 350
 Beyaz Kale, 348
 Beyhakî, Ebû Bekir, 53
 Bîbî Nişî, 208
 Bicaye, 214, 276
 Bilâl Habeşî, 167, 295, 298
 Binbir Gece Masalları, 28, 95, 110, 153, 320, 343, 374
 Bînî Gilî, 42
 Bîrûnî, 76
 Bîşr-i Hafî, 189, 214, 252, 256, 260, 304
 Bizans, 78, 120, 208, 331, 352
 Bland, Nathaniel, 26, 68
 Borges, Jorge Luis, 346
 Bremer, Marie Luise, 31
 Brentano, Clemens, 370
 Buğra Han, 140
 Buhara, 119, 120, 126, 211, 237, 240
 Buhari, Alâeddin, 299
 Buhârî, Imam, 88, 279
 Buhturî, 356
 Bûnî, el-, 305
 Burhaneddin Sivasî, Kadî, 189, 325
 Bursalî, Mustafa Necatî, 145
 Burton, Richard, 305
 Bûsirî, 206
 Butto, Zülfikâr Ali, 122
 Bühlül, 155, 234
 bürde, 144
 bûşra, 52
 Bûşrâil, 52
 Büyûk Iskender, 42, 132, 332, 334
 Cafer-i Sadık, 23, 45, 48, 81, 82, 84, 86, 177, 178, 179
 Cähiz, 254
 Caillois, Roger, 12, 15
 Calderón del la Barca, 15
 Câmî, 108, 124, 135, 268, 291, 296, 329, 362
 Carossa, Hans, 136
 Cebelitarık Boğazı, 316
 Cebrail, 135, 138, 168, 179, 231, 264
 Cefri, Serdar, 360
 Celâleddin Tebrizî, 194
 Cemiyet-i Şabbân el-Müslimin, 92
 Cengiz Han, 166, 324
 Cenne, 125
 Cerîrî, 163, 291
 Cezîrî, 24
 Cicero, 332
 cifr, 305
coincidentia oppositorum, 37
 Corbin, Henry, 37
 Cûzcân, 138
 Cüneyd-i Bağdadi, 118, 119, 198, 214, 275
 Cürçânî, Ebû'l-Kâsim, 263
 Cüreyyî, 291
 Dahhâk, 161, 165, 313
 Dakikî, Ebû Mansûr, 134
 Danişmend, Melik, 284

- Dante Alighieri, 48, 199
 Danyal, 41
Dārābnāme, 132
 Davud-i Tâi, 238
 Dāye Râzî, 83, 98
 Debîr, 300
 Deccal, 173
 Dekken, 30, 209, 210, 280
 Delhi, 145, 204, 209, 210, 237, 260, 328, 370
 Demāvend, 313
 Demîrî, 27, 88, 92, 93
 Descartes, 15
 Diez, A. F. Freiherr von, 332
 Dîn Günü, 225
 Dînâverî, Ebû Sa'd, 22, 23
Divina Commedia, 199
 Diyobend Okulu (Dârü'l-ulûm-i
 Diyobend), 304
 Duhâ Suresi, 29, 179, 277
 Dûldûl, 305
 Ebrehe, 95
 Ebû Ali Dekkâk, 147, 208
 Ebû Bekir Siddîk, 21, 23, 45, 63, 65, 77, 78,
 85, 87, 151, 173, 215, 235, 288, 296, 300,
 314, 315, 317, 318, 337
 Ebû Bekir Vâsîî, 287
 Ebû Dülef, 248, 249
 Ebû Eyyüb Ensârî, 242, 331
 Ebû Hafs Ömer Sühreverdi, 98, 207, 330
 Ebû Hanîfe, 47, 59, 60, 238, 294, 295
 Ebû Leheb, 28
 Ebû Medyen, 85, 198, 199, 207, 296, 297
 Ebû Müslim, 102, 115, 117
 Ebû Nu'aym İsfahânî, 21, 55, 125, 189
 Ebû Nuvâs, 83, 197, 249
 Ebû Osman Mağribî, 119
 Ebû Sa'd, 113
 Ebû Saîd Ebu'l-Hayr, 121, 125, 140, 208,
 240, 259
 Ebû Süleyman Dârânî, 228
 Ebû Süleyman Mantukî, 117
 Ebû Şâme, 314
 Ebû Şe'ra, 220
 Ebû Tammâm, 353
 Ebû Yusuf, 238
 Ebû Zekeriya Nevavî, 269
 Ebû Zeyd Bistâmî, 244
 Ebu'l Fadl Hüseyin Tiflisî, 24
 Ebu'l-Atahiye, 230
 Ebû'l-Cenâb, 287
 Ebu'l-Hasan Gemri, 221
 Ebu'l-Hasan Şazîlî, 295
 Ecmir, 127
 Edebalı, 331
edgâs-ü ahlâm, 43, 54, 184, 270
 Eflaki, 296, 329, 330
 Efrasiyab, 313
 ehl-i beyt, 23
 Ehl-i Hakk, 155
 Ehrimen, 98
 Ekber Şah, 307, 344
 Ekkâfî, 255
Elfiyye, 24, 43, 65, 152
el-Kâdirî fî't-ta'bir, 23
 Emevi Camii, 31
 Emin (Harun Reşid'in oğlu), 163
 Emin Hilmi, 334
 Emir Hüsrev Dihlevî, 209, 265, 277, 356,
 368
 En'âm Suresi, 177, 179
 Ene'l-Hakk, 216, 218
 Enes ibn Mâlik, 229
 Ertuğrul Bey, 335
 Erzurum, 31
 Esmâ bint-i Ebû Bekir, 21
 Esrar-ı Hodî, 134
Esrarnâme, 216
 Eş'arî, 123, 138, 296
 Evliya Çelebi, 47
 Evliyaoglu, Gökhan, 361
 Eyyübiler, 322
 ezan, 20, 69, 155, 167, 272, 317, 331, 335
 Ezeli Misak, 366
 Ezher Camii, el-, 46
 Fahd, Toufic, 16, 318
 Fahrüddin Râzî, 296
 Fârâbî, 32, 33, 132
 Fas, 42, 66, 67, 87, 89, 90, 92, 94, 244, 251,
 310, 355
 Fâtıma (II.Ömer'in karısı), 317
 Fâtıma (Peygamberin kızı), 234
 Fâtıma Kumî, 140, 147, 162, 308
 Fatih Sultan Mehmed, 331, 348
 Fatiha Suresi, 62, 177, 180, 280
Faust, 199
 Fazlullah Hurûfî, 69
 Ferâz, Ahmed, 360
 Ferezdak, 252, 352

Ferideddin Genc-i Şeker, 147, 240, 263

Ferîdûn, 165, 313

fetâ, 300, 315

Fetih Suresi, 18

Fettâhî, 24

Fevaidü'l-Fuad, 209, 239, 377

Feytûrî, 341

Fihî Mâ Fih, 149, 362, 368

Fihrist, 22

Firavun, 50, 165, 312, 316, 369

Firdevsi, 48, 53, 98, 263, 313, 362

Fisher, Humphrey, 46, 293

Friedrich Rückert, 174

Fusûsu'l-Hikem, 171, 214, 299

Futuhâtü'l-Mekkiye, 299

Fütûhu's-Selâtîn, 134

Galbarga, 210

Gâlib ibn Fihrist ibn Melik ibn Nâdir, 56

Gâlib, Mirza Esedullah, 57, 372

Gâtje, Helmut, 32

Gazâlî, Ebû Hâmid, 34-37, 92, 94, 112, 124,

143, 179, 188, 233, 295, 296

Gâzân, İlhanlı hükümdarı, 307

Evrenos, 335

Gazneli Mahmud, 327, 328

Gesüderâz, Seyyid, 210, 329

Giese, Alma, 230

Goethe, J. W. von, 199, 217, 332

Goldziher, Ignaz, 293

Gotthelf, Jeremias, 123

Grillparzer, Franz, 15

Grunebaum, Gustave E. von, 12

Gül Münir, 130

hâb, 44

Habib-i Acemî, 195, 263

Hâbnâme, 62

Hâbnâme-i Veysi, 332

Hâbnâme-i Yûsufî, 62

Hac, el-, Ömer, Senegalli, 204

Haccâc ibn Yusuf, 58, 97, 248

Hâce Ahrâr, 211

Hacı Bektaş-ı Veli, 331

Hacı Halife, 26

Hâdî, el- (Abbasi halifesi), 319, 320

Hadîkatü'l-Hakikat, 73, 84, 99, 106, 153

Hadis-i İblis, 199

Hadramut, 328

Hafız İbrahim, 58

Hafız Sadullah, 282

Hâfız, Muhammed Şemseddîn, 329, 357

Hâkânî, 92, 365

Hakim Tirmizî, 51, 80, 81, 145, 157, 158,

159, 160, 182, 188, 206, 255, 278, 374

Halep, 131, 143, 243

Hâlî, 337

Halide Edib, 348

Hallac, Hüseyin ibn Mansûr, 215, 216, 217, 218

Hallâl, el-, 23

Halvetiye, 86

Hammer, Joseph von, 332

Hamza, 20

Hanım Sultan Zübeyde, 163

Hankâh-ı Siryakus, 286

Harakânî, 190, 193, 328

Hariciler, 315

Harrâz, 198, 258, 282, 288

Harun, 320

Harun Reşid, 155, 163, 164, 234, 237, 304, 320

Harzemşah Alâüddevle Alâeddin bin Muhammed, 286

Hasan, 88, 102, 111, 114, 115, 117, 118, 173,

253, 269, 300, 301, 303, 304, 309, 310, 374

Hasan II (Fas kralı), 244

Hasan-ı Basrî, 88, 102, 114, 117, 239, 252

Hasan-ı Sabbah, 111

Hâtem Tâî, 122

Hatemü'l-Enbiya, 165, 286, 327

Hatice (Peygamber'in ilk eşi), 207, 256

Havva, 40, 171, 219, 350

Hayali, 358

Hayvanların Hayatı, 27

Hazır İmam (Ağa Han), 309

Hazret-i Süleyman, 177

Hebron (el-Halil), 123

Hemedânî, Bediüzzaman, 268

Hemedânî, Seyyid Ali, 50, 70, 97, 140, 170, 203, 207, 243, 291, 292, 295, 298, 305

Henry Corbin, 188

Herat, 211, 349

Herder, Johann Gottfried, 376

Hesap Günü, 225, 226

Hızır, 21, 52, 79, 112, 131, 134, 135, 136, 158, 192, 201, 282

Hicaz, 204

Hikem, 297, 299

Hikmetü'l-İşrak, 135

- hil'at*, 200, 330
hilye, 213
 Hilyetü'l-Evliya, 22, 55, 125, 189, 304
 Hind (Halife Yezîd'in eşi), 302
 Hişam ibn Abdülmelik (Emevi halifesi),
 80, 318
 Hocend, 325
 Horasan, 127, 237
 Hottinger, Arnold, 27
 Huber, Alfred, 60
 Hucvîrî, 118, 120, 294, 295
 Hûd Suresi, 178
 Hudeybiye, 18
 Hudeybiye Anlaşması, 18
hulm, 43
 Hunza, 27
 Hurkalyâ, 301
 Husrî, Ebu'l-Hüseyn, 120
 Hûlefa-i Raşidin, 314
 Hüsameddin Çelebi, 245, 298, 363
 Hüseyin, 301, 302
 Hüseyin ibn Ali, 49
 Hüseyin, el-, Seyyid Süleyman, 26
 Hüseyin, Şah, Nakşbendi, 204
 Hüsv ile Şirin, 313
 Hüsv Pervez, 313

 Irâkî, Fahreddîn, 119
 Irwin, Robert, 28, 55, 57
 Izayî, 237

 Iblis, 114, 197, 198, 199, 200
 İbn Abbâs, Abdullah, 269
 İbn Arabî, 26, 36, 37, 62, 87, 88, 160, 171,
 173, 213, 214, 217, 269, 293, 296, 297,
 299, 372
 İbn Ataullah, 297
 İbn Devâdârî, 324
 İbn Ebî Cemre, 270, 279, 297
 İbn Ebî Dünyâ, 23, 133, 144, 150, 255
 İbn el-Bennâ, 96, 242, 250
 İbn el-Hanafîyye, 235
 İbn Gennâm İbrahim ibn Yahya el-
 Harrani en-Nümevri, 152
 İbn Haccac, 311
 İbn Hafîf, 146, 173, 216, 226, 250, 261, 292,
 293
 İbn Haldun, 35, 36, 46
 İbn Hallikân, 109, 249
 İbn Hanbel, Ahmed, 255, 294

 İbn Hazm, 245, 352, 353, 354
 İbn Hişâm, 55
 İbn İyas, 145
 İbn Kuteybe, 23
 İbn Mes'ud, 24
 İbn Meşîş, Abdüsselam, 205
 İbn Nübâte, 248
 İbn Rüşd, 32, 33
 İbn Sa'ûd, 136, 137, 167, 337
 İbn Seyyât, Kadı, 117
 İbn Sina, 32, 33
 İbn Sîrîn, 17, 21, 22, 25, 35, 54, 58-61, 69,
 71, 75-77, 82, 91, 94, 99, 101, 104, 151, 153,
 154, 177, 180, 181, 189, 239, 251, 269
 İbn Şahîn Zahirî, 25, 26, 27, 29, 52, 69, 70,
 76, 103, 104, 115, 176, 180, 183, 184, 218,
 239, 322, 323
 İbn Tâb, 71
 İbn Tûlûn, Ahmed, 126, 286, 321, 322
 İbn Tûmert, 109, 110
 İbn-i Nedîm, 22
 İbn-i Sina, 296
 İbnü'l-Bennâ, 29, 90
 İbnü'l-Fâriz, 298, 372
 İbnü'l-Hanefîyye, 309, 310
 İbnü'l-Kassâr Kayravânî, 25
 İbnü'l-Müseyyeb, 21, 80, 97, 101, 179
 İbnü'l-Verdî, 24, 43, 48, 63, 65, 71, 74, 85,
 86, 87, 100, 104, 142, 152, 177, 187, 242
 İbrahim, 19, 72, 92, 123, 171
 İbrahim ibn Edhem, 231, 256
 İbrahim Mevsili, 197
 İbrahim Mirza, 326
 İdi Amin, 338
 İhvanü's-Safa, 230, 366
Ihyâ-u Ulûmiddin, 34, 179
İlahinâme, 114, 193, 287
 İmam Reza, 139
 İmam-ı A'zam Şâfiî, 238
 Cüveyni, 296
 İmamü'l-Harameyn, 296
incubatio, 16
interpretatio ex contrario, 73
 İrem Zû Yazan, 56
 İsa, 19, 72, 129, 130, 159, 162, 172, 173, 176,
 212, 232, 283, 317, 318
 İsamî, 134
 İshak (Şeyh), 190
 İskenderiye, 323
İskendernâme, 132

- İslambol'a İhtar*, 332
 İsmail (İbrahim'in oğlu), 40, 73, 172
 İsmail Mıhoğlu, 201
İsrâ', 347
 İsrâ Suresi, 19
 İsrafil, 168
 istihâre, 16, 47
İşârât fî ilmü'l-ʿibârât, 25

 J. de Somógyi, 88
 Jacobi, Renate, 352
 Jön Türkler, 336

 Kâbe, 20, 25, 88, 100, 129, 152, 159, 168,
 169, 171, 172, 213, 235, 241, 319, 329, 336
 Kâdir, el- (Abbasi halifesi), 23
Kâdirî fî't-taʿbîr, 23
 Kadiriyye, 280
 Kafdağı, 375
 Kahire, 22, 46, 60, 61, 84, 104, 114, 123, 133,
 151, 162, 212, 220, 222, 239, 276, 279,
 286, 293, 302, 321, 323, 346
 Kakoravi, 278
 Kalyûb, 145
Kâmil-i taʿbîr, 24
 Kansu Gavri, 323
 Karaimler, 78
 Karasunkur, 322
Kaside-i Bürde, 144, 206
 Kathiavar, 327
 Katşuli, 166
 Katz, Jonathan, 29, 278, 297, 336
 Kâzerûnî, Ebû İshâk, 204, 250, 285, 286
 Kâzimeyn, 311
 Kazım-ı Raştî, 309
 Kazvînî, 55, 57
kec-kûlah, 187
 Kelîm, Ebû Talib, 57
Kenzü'l-Menâm, 26, 105, 169, 336
 Kerbela, 49, 300, 301, 302, 303, 309
 Kerim Han Raştî, 309
 Kettânî, 231, 277, 315
 Keyhüsrev, 53, 313
 Keykubad, 97, 330
 Keyruvan, 333
 Kılıçarslan II, 24
Kısas-ı Enbiya, 72, 312
 Kiyamet Günü, 168, 178, 214, 223, 225-227,
 253, 336, 351
 Kiessig, Martin, 343

 Kinberg, Leah, 12, 23, 255, 294
 Kindî, 32, 132
 Kipling, Rudyard, 365
 Kirmânî, Ebû İshâk İbrahim, 22, 62, 68,
 82
 Kisʿâî, Ebu'l-Hasan, 297
 Kister, M. J., 23
Kitâb-ı Hayâtü'l-Hayavânü'l-Kübrâ, 88
Kitabü'l-Egânî, 197
Kitabü'l-Menâm, 23, 150, 255
Kitabü'l-Mümti, 25
Kitabü't-Telvihât, 132
 Konya, 201, 330, 363
 Kösem Sultan, 348
 Kremer, A. von, 73
 Kubilay, 166, 325
 Kudûs, 102, 158
 Kundûrî, 127
 Kurtuba, 94, 217
 Kuşacım, 355
 Kuşeyrî, 36, 39, 40, 112, 121, 142, 195, 250,
 257, 285
 Kutâde, 271
 Kutbû'n-Nisâ Begüm, 30
 Kutuz, 267
Kûtû'l-Kûlûb, 125, 233, 282
 Kübler-Ross, Elisabeth, 242

 Lackner, Michael, 17
 Laçın, 322
 Lâl Şahbâz Kalender, Sehvanlı, 97
 Lane, W., 302
Letâʾifü'l-Minen, 29, 219
 Levh-i Mahfûz, 34, 40, 108, 183, 375
 Leyâlî Satîh, 58
 Leyla, 257, 258, 358
 Lichtenberg, Georg Christoph, 343
 Lûbâbe, 150

 Maʿarri, Ebu'l-Alâ, 39, 199
 Magdi, Cherifa, 24
Mahabharata, 344
 Mahdûm-ı Cehâniyan, 218
Mahkeme-i yas u emel, 334
Mahkeme-yi Kübra, 334
Makamat, 269
 Makdisi, George, 29
 Makrîzî, 293, 322
 Mâlik ibn Dînâr, 208, 226, 233
 Mâlik ibn Enes, 55, 276, 285, 295

- Manners and Customs*, 302
 Mansûr (Halife), 163, 217, 318, 319
 Mansûrpûrî, Kadî Süleyman, 303
Mantiku't-Tayr, 141, 262, 263, 375
 Marûf-ı Kerhî, 255, 261
Masâri'ü'l-Uşşâk, 174
 Maslahat, Şeyh, 211
 Massignon, Louis, 217
 Maveraünnehir, 140, 316
 Mâverdi, 134
 Max Weisweiler, 140
 Mâzinî, 359
 Me'mûn (Abbasi halifesi), 22, 58, 59, 100, 131, 225, 226
 Me'mûn (Harun Reşid'in oğlu), 163, 164, 320
 Meçdüddin-i Bağdâdî, 296
 Meclîsî, Muhammed Bâkır, 62, 97, 99, 101, 150, 183
 Mecnûn, 257, 258
 Mecnûn Kays, 257
 Medâ'inî, 164
 Medine, 18, 21
 Medine Camii, 235
 Mehdi, el- (Abbasi halifesi), 22, 68, 124, 263, 318, 319
 Mehdi, Sudanlı, 58
 Mehmed I, 212
 Mehmed IV, 348
 Meier, Fritz, 36
 Mekke, 18, 46, 58, 95, 102, 117, 125, 127, 131, 139, 155, 168-170, 177, 190, 191, 204, 206, 220, 221, 239, 274, 276, 295, 298, 305, 319, 329, 334, 336
Mekke'ye Giden Yol, 136
 Mekkî, Ebû Tâlib, 124, 125, 233, 257, 282
mel'e-i a'lâ, 20
 Mélikoff, Irène, 300
 Melikû'l-Eşraf, 253
Menakibü'l-Arifin, 296, 329
 Menderes, Adnan, 235
 Menzel, Theodor, 334, 335
Merhum Namık Kemal Bey'in Rüyası, 334
 Meryem, 172, 317
 Meryem (İbn Arabî'nin eşi), 160
 Meryem Zunnariyye, 141
 Mes'ûdî, 34, 55, 163
Mesâri'ü'l-Uşşâk, 156, 355
 Mescid-i Aksa, 19
 Mescid-i Harâm, 18, 19
 Mesed Suresi, 28
Mesnevî, 66, 74, 128, 134, 144, 191, 201, 227, 298, 346, 362, 363, 366
 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, 39, 62, 66, 74, 78, 104, 121, 128, 134, 142, 144, 149, 191, 195, 201, 202, 217, 218, 227, 245, 286, 289, 296, 298, 329, 346, 362, 363, 365
 Mezar-ı Şerif, 121, 310
 Miegel, Agnes, 347
 Mihail Sekkâl, 351
 Mihene, 125, 240
 Mikail, 168
 Mills, Margaret, 349
 Milton, John, 199
 Mîr Aliyy-i Tebrizî, 136
 Mîr Dâmad, 308
 Mîr Derd, 367
 Mîr Gamar, 220
 Mîr Hurd, 181, 209, 210
 Mîr Seyyid Muhammed, 139
 Mirzâ Gulâm Ahmed, 30
 Mirza Kalîç Bey, 247
 Mithat Paşa, 335
 Mobed, 313
 Mörrike, Eduard, 359
 Msalla Mulay Abdesselam, 205
 Mu'ammil, 147, 148
 Mu'aviye (Emevi halifesi), 301, 315
 Mu'tazid, el- (Abbasi halifesi), 306
 Mu'tezile, 115, 123, 138, 181, 255, 353
 Muhammed, 17, 18, 20, 21, 23, 28, 41, 55, 57, 85, 150, 167, 172, 173, 177, 195, 197, 205, 213, 266, 269, 291, 314
 Muhammed Abduh, 133
 Muhammed Bâkır (Beşinci İmam), 309
 Muhammed Emin, 164
 Muhammed Esed, 136, 167
 Muhammed Hârizmşâh, 57
 Muhammed ibn Ali, 158
 Muhammed ibn Süleyman, 127
 Muhammed ibn Vâsi, 233
 Muhammed İkbâl, 47, 53, 92, 134, 145, 199, 337
 Muhammed Osman, 205
 Muhammed Osman el-Burhânî, 205
 Muhammed Pârsâ, 211
 Muhammed-i İhmimî, 305
 Muharrîk ibn Yahya, 197
 Muhiddin Dolu, 79
 Muhsin Kâkorâvî, 277

Muinüddin Çiştî, 127, 190, 209
Mukaddime, 35, 46
 Mukavki, 137
mundus imaginis, 36, 37, 40, 57, 108, 111, 348
 Murad III, 29, 69, 332
 Musa, 31, 128, 129, 130, 165, 176, 182, 195, 276, 291, 312, 327, 369
 Musa Kâzım, 308, 311
Musibetnâme, 191, 232, 264, 280, 375
 Musul, 296, 318
 Muvaffak (Abbasi halifesi), 306
 Muvahhidun (Muvahhidler), 110
Muvatta, 285
 Muzaffer Özak, 54, 67, 369
 Muzaffereddin (Iran Şahı), 338
 Müberred, 249
 Mümşâd Dînâverî, 261
 Münir, Lâhorî, 354
 Münker, 156, 168, 253
 Müşlihüddin Efendi, 161
 Müstencîd, el- (Abbasi halifesi), 75
 Mütenebbi, 187
 Nâdir Şah, 113, 307
 Nadvî, Seyyid Süleyman, 254, 262
 Nagel, Tilman, 325
 Nahl Suresi, 177
 Nakşebendiyye, 52
 Namık Kemal, 334
 Nanavtavi, Muhammed, 304
 Nâsir Muhammed Andelîb, 303
 Nâsir Muhammed ibn Kalâvûn, 306
 Nâsir-ı Hüsrev, 93, 138
 Nasrâbâdî, Abdül Kâsım, 243
 Nâzik-i Mela'ike, 86, 362
 Nazmü's-sûluk, 298
 Necef, 121
 Necib Mahfûz, 348
 Necmeddin Dâye Râzî, 98
 Necmüddin Kübra, 103, 117, 125, 287
Nefahâtü'l-Üns, 108, 291, 296
 Nefteveyh, 350
 Nekir, 156, 168, 253
 Nevevî, Ebû Zekerîya, 293
 Nevvab Avazî, 307
 Nezzâm, 353
 Nimrod, 312
 Nişabur, 121, 208, 345, 346
 Niyâzî-i Mısırî, 37, 78, 86, 98, 202

Nizam, Haydarabadlı, 329
 Nizâmî, 73, 132, 134, 313, 362, 365
 Nizamüddin Evliya, 183, 209, 210, 239, 248, 277, 370, 377
 Nuh, 72, 170
nur-u muhammedi, 265
 Oğuz Han, 324
Oğuznâme, 324
 Olcaytu, 324, 325
Oneirokritikon, 12, 22
oratio infusa, 192
 Orhan (Osmanlı sultanı), 331
 Orhan Pamuk, 348
 Orhan Veli, 359
 Osman (Halife), 315
 Osman Gazi, 330
 Osman ibn Affân, 235
 Ömer ibn Abdülaziz (Emevi halifesi), 65, 87, 90, 173, 198, 235, 247, 288, 300, 314, 315, 317, 337
 Ömer ibn Hattâb, 96, 161, 167, 246, 314, 317
Paradise Lost, 199
Pes çi Bayed Kerd, 145
 Platon, 33, 132
 Pütîfâr {Katifer, 171
 Râbi' ibn Emevî, 77
 Rabia ibn Nasr el-Lahmî el-Himyârî, 56
 Rabiâtü'l-Adeviyye, 156, 157, 214, 234, 253, 259, 282, 290
 Ravza, 46, 113, 319, 329
 Reşideddin, 324, 325
Risâle, 36, 39, 112
Risâletü'l-Gufrân, 199
 Rukayye, Sitt, 22, 151, 162
 Ruzbihan-ı Baklî, 176, 188, 365
 Rückert, Friedrich, 131
 Rüstem, 97, 313
Rûya, 334
Rûya Risalesi, 32
rûya-i sâdika, 41
 Sâd Suresi, 20
 Saddam Hüseyin, 338
 Sadık Hidayet, 348
 Sâdıkın, 52

- Sâdi Şirâzî, 249
 Sadreddin Konavi, 296
 Safedî, 51, 138
 Saffât Suresi, 19
 Şafiye, 85, 150
 sāge, 72
 Şāge-i hadisan, 72
 Şahib İbn Abbâd, 248
 Şahih, 279
 Sahnûn, 181
 Sâib, 373
 Said Paşa, 54
 şâig, 72
 Sakafî, Ebû Ali, 264
 Samanhûr, 220
 Şatih, 21, 55, 56, 57, 58, 314
 Şchami, Rafik, 343
 Scipio'nun Rüyası, 332
 Şe'lebi, 174, 175
 Seba ülkesi, 313
 Sebuktigin, 112
 Şehl ibn Abdullah Tüsterî, 132, 252
 Selâhaddin Zerkûb, 363
 Selmân-ı Fârisî, 245, 300
 semâ', 125, 189, 198, 205, 288
 Semerkant, 121, 211, 289, 325
 Semnûn Muhibb, 321
 Sen'an, 141
 Senâ'î, 73, 84, 86, 99, 100, 106, 153, 362
 Serdar Cefri, 15
 Serî-i Sakatî, 118, 171, 261
 Seringapatam, 30
 Serrâc, 156, 174
 Sevilla (İşbiliyye), 122, 123, 214
 Seyyid Abdûlgafûr Han, 262, 280
 Seyyid Ali Hemedânî, 268
 Seyyid Musa, 111
 Şeyyide Nefise, 162
 Siddîkîn, 52
 Siffin Savaşı, 301, 315
 Sidretü'l-Münteha, 78, 183
 Simnânî, Alâüddevle, 283
 Simurg, 97, 375
 Sinekli Bakkal, 348
 Sitt Zeyneb, 162
 Snouck Hurgronje, 336
 Söderblom, Nathan, 192
 Sör Ross Masood, 145
 Sultan Ekber, 111, 112
 Sultan Tîpü, 29, 328, 329
 Sultanü'l-Ulema, 121
 Suyûtî, Celâleddin, 323
 Süfyan Sevrî, 170, 214, 238, 260
 Şühreverdî, Şihabüddin (Şeyhü'l-İşrak),
 131, 133, 135
 Süleyman, 93
 Sürüş, 53
 Şa'rânî, 29, 52, 148, 189, 219
 Şafiî, 163, 282, 295, 304
 Şah Abbâs, 345
 Şah Cihan, 57
 Şah İsmail Safavi, 139, 326
 Şah Şücâ Kirmânî, 190
 Şah Tahmasp, 138, 139, 326
 Şah Velîyullah, 30, 113, 114, 145, 165, 180,
 206, 214, 283, 291, 295, 303
 Şahidî, 204
 şeb-i arus, 241
 Şehnâme, 48, 97, 134, 161, 263, 313, 362
 Şehrazad, 343
 Şem'un, Mecusi, 114
 Şems-i Tebrizî, 363
 Şerafeddin Maneri, 367
 Şevâne, 157
 Şeyh Ahmed, 336
 Şeyh Emineddin, 221
 Şeyh Fehmi, 31
 Şeyh Hamdullah, 136
 Şeyh Hemmâd, 108, 109
 Şeyh Sadr, 319
 Şeyh Safi, 206
 Şeyhü'l-Ekber, 213
 Şeyhü'l-İşrak, 131, 135, 296
 Şeytan, 42, 45, 74, 90, 125, 126, 131, 134,
 153, 186, 191, 197, 198, 199, 210, 266, 300
 "Şeytan Tirili", 134
 Şikk, 21, 55, 56, 57, 58, 314
 Şibli, Ebû Bekir, 39, 215, 216, 218
 Şihabüddin Maktûl, 296
 Şit, 55
 Şücâ, Şah, 69
 ta'bir, 37
 Ta'birnâme-bi't-Türki, 37
 Ta'tirü'l-Enâm, 172, 183
 Tâdili, 178, 215, 285, 312
 Tantâvî Gevheri, 133
 Tarık bin Ziyad, 316
 Tarikat-ı Muhammediyye, 211, 303

- Tartûsî, 296, 297
 Tatar, 323
Ta'tirû'l-Enam, 269
Tavkû'l-Hamâme, 352
 Tayyib Salih, 79
Te'sîrû'l-Enâm fî Ta'birû'l-Menâm, 26
 Tebareke Suresi, 290
 Tenûhî, Kadî, 27, 121
Tesliyetü'n-nâgâh, 284
 Tevfik el-Hakîm, 199
 Tevhîdî, Ebû Hayyân, 117
Tezkiretû'l-Evliya, 182, 287
 Ticânîyye, 204
 Tilman Nagel, 15
 Timbuktu, 289
 Timur, 15, 16, 92, 166, 211, 212, 306, 322, 323, 325
 Tîpû, 29
 Tîpû Sultan, 127
 Tuğrîl Bey, 127
 Tumanbay, Adil, 323
 Tunku Abdurrahman, 127
 Tur dağı, 128, 129
Tûtinâme, 28, 80, 82, 110
 Tühfe, 29
 Türkiye, 11, 28, 31, 61, 96, 104, 115
 Ubeydullah Ahrâr, 211
 Ubeydullah, Özbek, 326
 Uc, 218
 Uhud Savaşı, 20
 Ukba ibn Râfi, 71
 urs, 241
 Usâme ibn Munkız, 27, 146, 290, 308
 Utbeu'l-Gulâm, 259
 uyku boku, 44
 Uziçe, 160
 Ümm Abdullah, 158, 159, 160
 Ümm Cafer Zübeyde, 164
Ümmü'l-Kitab, 62
 Unger-Heitsch, Helga, 277
ürçûze, 24, 152
 Ürgenç, 125
Üştürnâme, 135, 236, 266
 vakı'a, 43, 363
 Vâkıa Suresi, 179
 Vâkidî, 121
 van Ess, Josef, 325
 Varaka ibn Nevfel, 256
vâridât, 115
 Vâsık, el-, (Abbasi halifesi), 320
 Vehb ibn Münebbih, 69
 Vehrânî, 351
 Velid ibn Yezid (Emevi halifesi), 358
 Velid, el- (Emevi halifesi), 316, 318
 Veliyullah Dihlevî, 30, 113, 180, 295
 Verrâk, Ebû Bekir, 250
 Veysî Efendi, 161, 332, 333, 334, 336
 Vîs ü Râmîn, 111

welt der urbilder, 36
 Westermarck, Edward, 148
 Wiebke Walther, 349

 Yahya Bermekî, 122
 Yahya ibn Muâz, 294, 367
 Yahya ibn Said, 191
 Yahya, Sidi, 279
 Yakub, 171
 Yavuz Sultan Selim, 335
 Yedi Uyurlar, 64, 311
 Yemlihä, 85
 Yezîd (Halife), 302
 Yoruba Ülkesi, 46, 84
 Yunus Emre, 265
 Yûsuf, 19, 22, 23, 50, 64, 85, 124, 171, 325, 366, 369
 Yûsuf ile Züleyha, 124
 Yûsuf Suresi, 19

 Zehâvî, Cemil Sıdkı, 149, 199, 349
 Zelzele Suresi, 180
 Zemahşeri, 227
 Zevâvî, 29, 31, 207, 266, 268, 276, 278, 279, 283, 289, 297
 Zeyd ibn Zeynel Abidin, 303
 Zeynel Abidin, 309, 310
 Zeynel Abidin el-Mersefi, 280
 Zinat, 247
 Ziya Paşa, 337
 Ziyaeddin Nahşebi, 110
 Zübeyde (Harun Reşid'in eşi), 125, 155, 164, 234, 320
 Züleyha, 124, 171, 366
 Zülfikar, 300
 Zülkarneyn, 332, 333
 Zümer Suresi, 31, 34
 Zünnûn, 120, 291

Halifenin Rüyaları

İSLAMDA RÜYA VE RÜYA TABİRİ

Annemarie Schimmel

"İnsanlar uyur, ölünce uyanırlar.

Yukarıdaki deyişi yedi yaşımdayken bir masalda okumuştum; Muhammed peygambere atfedildiğini öğrenişim ancak on yıl sonra oldu. Bu sözler beni derinden etkilemişti. Yaşam gerçekten, Doğudaki ve Batıdaki onca şairin söylediği gibi bir rüya mıydı? Uyanış nasıl bir şey olacaktı?"

Geleneksel düşüncede karmaşık simgelerle örülü rüyaların ilahi kaynaktan geldiğine inanılır. Sadık bir rüyanın şifresini çözebilen rüya tabircisi geleceğe yönelik kesin bilgiler elde etme şansına ulaşmış olur. Sadık rüyalar hayaller olarak değil, kişinin geleceğine ışık tutan haberler olarak değerlendirilir. İslam mistisizminde dünya ancak ölümle uyanılacak bir rüyadan ibarettir; bu anlamda tasavvuf rüya görenin, uykudayken rüyasının farkına varmasını sağlamaya çalışır. Tasavvufun uyandırdığı kişiler gözleri uykuda, ama gönülleri uyanık olanlardır.

Schimmel'in bu kitaptaki amacı yüzlerce örnek için yapılan yorumları eksiksiz bir biçimde sıralayarak bir tür rüya tabiri kitabı oluşturmak değil. Bize görülen rüyalardan, bunların nasıl yorumlandığından söz etse de nihayetinde rüyaların ve rüya tabirinin kültürü biçimlendirme, zihniyeti oluşturmadaki gücünü göstermeye çalışıyor. Yazar, rüyaların gelecekte haber veren mesajlar içerip içermediği tartışmasına girmeyip, onların sabırla çözümlenmesinin insan denen soru işaretinin anlaşılması açısından taşıdığı önemi vurguluyor.

ISBN 975-997-003-1

9 789759 970031

